DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14002

Smorgon Memorial Book

Smorgon, meḥoz Ṿilna

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Smorgon, mehoz Vilna : sefer 'edut ve-zikaron / [Aba Gordin, ha-'orekh ; Hanokh Levin, 'orekh mishneh].
DESCRIPT	584 [i.e. 596] p. : ill., map, ports., ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Smorgon. Smorgon (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Smorgon.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ס מ ו ר ג ו ן

מחוז וילנא

ס פ ר
ע ד ו ת
ו ז כ ר ו ן

הוצאת ארגון יוצאי סמורגון בישראל

תשכ"ו ישראל 1965

מפת העיר סמורגון

דער פּלאַן פון סמאָרגאָן פאַר דער צווייטער וועלט קריג אין 1941 יאָהר.

1. די גרויסע שול
2. דער אינטערנאַט (תרבות שולע)
3. תלמוד תורה
4. די קריסטליכע קירכע
5. די פּראַבאַסלאַווע קירכע
6. דער מאַגיסטראַט
7. די פּאָסט
8. די פּאָליציי
9. דער ספּאָרט פּלאַץ
10. די פּוילישע פאָלקסשולע
11. די האַנדעלס שולע.
12. פייער לעשער קאָמאַנדע
13. די באָד
14. די באַן סטאַנציע

הוכן ע״י: אליעזר קרפל, מרדכי טבוריסקי, ישראל לוינסון.

בשער הספר

בהעלות עמוד-האש מעל משואות כנסת-ישראל בגולה, ועוד מתאבכות, מקצה-אל-קצה, תמרות העשן ממוקד האימים, אותו הבעיר גוי אכזרי, צמא דמים, שזנק כחיתו יער ממעבה מאורותיו האפלות — התפלשנו, יתומי-עם, אחד מעיר ושניים ממדינה, בין גלי הרמץ של השרפה הגדולה להציל אודים אחרונים לתת מהם ניר אחרון לישראל. ——

בהבקע קול שוועת בני-עמנו, קול ענות חלושה של לקוחים למות בגיא-ההרגה, אזרחי הפלנטה האחרת, שנעקדו בכל מחנות ההשמדה של אירופה „הנאורה" וקול ענות גבורה של מתי מספר לוחמים בגיטאות וביערות, שהשליכו נפשם מנגד על כבוד ישראל וכבוד האדם — התרפקנו אל הקולות הבאים משם להחדירם אל דמנו, למזגם בכל תחושתנו לבל יתנו דמי לנו ——

או-אז נגלית גם את לנו, עיירתנו סמורגון, הרוגה, טבוחה ושרופה, גם את, שתית, מצית את קובעת כוס-התרעלה יחד עם כל כנסת-ישראל בגולה.

את הרחומה, עיר שחוברו לה יחד, תורה ודרך-ארץ, חכמה והשכלה, חן וחסד.

את הדוויה, שנתת אמת-בנין בכף עמליך לצאת בכל מערכות עם ואדם לבנות „עולם צדק יבנה"...

את הסחופה, ששמת לך קו ומשקולת לחונן עפרות ארצנו כאן, בשלחך את חלוציך לפני המחנה וכמו-גם לרפא הריסות חיים בגולה בהצמדך אל-כל שביב תוחלת של קיום-מעט...

איכה הוכית שאיה, עיירתנו סמורגון...
איכה נפערו תהומות האבדון לבלעך חיים על המונך ושאונך...
איכה היית ואינך...
ראי, איך לבבנו ספף דמעה ועינינו בארות-בארות יגון.

עכשו שהספר מונח לפנינו הננו מרגישים, ביתר שאת את הכאב על החיים האבודים שאין להם כפרה. הננו חשים בכל נימי הנפש את הרוח החיה המהלכת בין פרקי הספר הזה — זה רוחה של עיירתנו סמורגון שנכחדה.

לא היה בדעתנו לשום כל החומר הזה, פליטה מן השכחה והנשיה, האצור בין עלי-הדווי האלה — „גניזה" לדורות, לא לצור אותו אל-פי גלוסקמא היסטורית לחנוטו.

— בקשנו לעשותו מסילה חיה ללבות אנשי סמורגון, לפלס נתיב אל תודעת בנינו לעורר את רגשת ההוויה החולפת ולבצר בנשמתנו את זכרי הטוב והנעלה של החיים שנכרתו.

ועם-כל-אלה להסיע אבן אחת, ולו מצערה, לפנתיאון הנצח, יד-ושם לתפארת החיים של גלויות ישראל בכל אתר ואתר.

תוריד גם קהילת סמורגון דמעתה אל כוס-היגונים של האומה.

ספר-זכרון זה הוא פרי רצון-טוב ועמל של הרבים, וחותמו של כלל יוצאי סמורגון עליו.

ראשיתו — ברעיון שהגה בן עירנו, איסר איש-אהובי ז"ל, במעשה היזום של ברתה שין ז"ל ובעצתם הנבונה של מר גרשון וינשטין ובנו רפאל, יבדלו לחיים — אלה בכורי מייסדיו.

הציבו דלתיו של הספר — כל אלה שבאו אל הכתוב

מערכת ספר סמורגון.

חברי המערכת

אבא גורדין — העורך
(1887 — 1964)

דברים לזכרו של אבא גורדין

מגזע תרשישים היה האיש הזה.
צור מחצבתו, רבנים יסודי־עולם ונופו נוטה אל המוני־עם דכים ועמלים.
גזעו הוא — איתן היה בכל בכל חליפות העתים. דומה עליו, ששרשיו עמקו־חתרו עד יסודות ההוויה הלאומית והאנושית.
תמורות הרה־עולם של שלושה הדורות האחרונים, אשר לא מעט קעקעו את „בירות" חיי־הרוח של האדם וקרקרו מעוזי־נפש של יחידים ורבים — לא יכלו לערער את אמונתו הגדולה בתקון עולם במלכות הצדק, השלום והאחווה בין בני־האדם.
עד יומו האחרון היה נאמן בית־ישראל. מגלה היה מתוך חביוניה של אומה זו, את הטוב והנעלה וצופן מכמניהם בין דפי ספריו הרבים.
לא נקרא האיש אבא גורדין לעשות ספריו הרבים — אלא להרבות על־ידם תושיה וחכמה, אמונה וחסד.
יד לו וחלק בכל זרמי המחשבה היהודית והאנושית. בן־בית היה בכל אסכולות־הרוח של הגות־אנוש בהתפתחותה.
לן היה בעומקן של הלכות הדור וער היה להליכות בני־אדם.
פעמים שהיה מוזר לאחיו, בני־עמו ופליאה היו בעיניהם רובי תורתו כמו נתיבותיו שעבטו תכליתם במהלכים המשובשים של דורו. בהמוט אָשיות סדרי־עולם, בין מלחמות ומהפכות גדולות של המאה ה־20, עמד בשער עם גדולי עולם. משמיע אמונתו באוזני קברניטים ומנהיגים, לא חת מפניהם ולא נרתע מאיומיהם. צועד בטוחות בנתיבו המיוחד באומץ־לב וחרוף־נפש.
בערוב ימיו מצא דרכו אל מכורת אבותיו, בהשאירו מאחוריו בשממת הנכר צבא תלמידיו, לתורה ולדרך, שהמשיכו לדבק ב„רבם" מרחוק. שיבתו לא ביישה את חמדת נעוריו; כמעין המתגבר היה בשיחו ושיגו ובמשיכת קולמוסו גם לעת־זקנתו — עד יומו האחרון.
הרבה מסערות רוחו שככו, הרבה מהדורי נפשו נתיישרו, ומשמירו ושיתו ניטל עוקצם. מפוייס היה עם עצמו ואם אלוהי רוחו. בין עשרות הדפים של הספר הזה שהתחיל במלאכתו ולא זכה לברך על המוגמר — מפוזרים ניצוצי־נפשו וחרותים אירועי חיי כשהם שזורים וארוגים במסכת חיי־רוחה של עירו־עירנו — סמורגון.
ישמש ספר זה מקדש־מעט לציון זכרו של אבא גורדין.

חנוך לוין

אליעזר שטינמן

הלך מן העולם אבא גורדין איש העולם, איש שהיה עולם מלא וכל ימיו טרח בתיקון העולם. יצא בחשאי, כדרך איש טוב ומיטיב, שאינו מטריח את הבריות לא בחייו ולא במותו.

ואף לאחר שכבר הגיע לישיבה של מעלה עדיין לא הגיעו רושמי־רשומות שבינינו לישוב הדעת כדי לספר אחרי מיטתו אפילו מקצת־שבחו ולכבדו בהערכה כל שהיא, ואין בכך מן הפליאה;

אבא גורדין היה בן בית ברשויות רבות של הדעת: בהגיון ובפיוט. כוחו בתורת ההכרה, כן שליטתו במדעי החברה. הוא בלשן ופדגוג, מספר ומבקר, רבן הזכרונות וצופה לבית ישראל ולגויים, מנהיג־עדה וחכם מקשיב. חרישתו בשדה היהדות עמוקה ביותר. חיבר ספרים לעשרות ומאמרים למאות. לו עט סופר מהיר בארבע לשונות, עברית ואידיש, רוסית ואנגלית. לא היה נועז וחריף כמוהו בפולמוסים שבכתב ושבעל פה. על הבמות עמד ללא פחד, במסירות־נפש ממש. בכל השלכותיו הספרותיות השליך את נפשו מנגד. שדה־פעולתו רחב מאוד. צריך להקדיש הרבה זמן וכוח ורצון טוב ואהבת האמת, כדי להקיף את כל חלקותיו. אין הוא איש השעה וחזיון עובר. שולחנו רחב וגם ארוך. הוא ענו וסבלן גדול. יש לו זמן וסבלנות לחכות עד שיבואו להעריכו כראוי לו.

הריני נותן בזה, לשם אזכרה, רק גרגרים מעטים מראש האמיר, לא מאמר, אלא קציר האומר.

חיים דן

פרוש ומבודד היה יושב במעונו אשר ברמת־גן וכלי נשקו עליו: קולמוסי בידו, גחון על כתבי־יד, דרוך לקרב וליצירה — והוא למעלה משבעים.

שריד לדור מעפיל שהקימה יהדות רוסיה ופולין בראשית המאה הנוכחית, דור אשר שרה עם אל ואדם... אישיות עשירת רוח, ת״ח, בן ת״ח, בקי וחריף. במאמריו ובספריו כרך יחד מדברי ראשונים ואחרונים, מקמאי ומבתראי. שוחה בים התלמוד וב„זוהר" וידו לו במרכס ובקרופוטקין — ומרבה בהבאות מכאן ומכאן, ללא מחיצה. מעניתו העמידה בשדות שונים: מדע ופילוסופיה, פרוזה ושירה, מסה וספור, מאמר ופיליטון. סקרנות אינטלקטואלית אשר לא ידעה שבעה ואין גבול לתחומיה.

גלגולים רבים ידע האיש. מפולין לרוסיה, מרוסיה לאמריקה ומאמריקה — בגיל שיבה — לישראל. מאדיקות לכפירה ולאדיקות בכפירה, עד לאנרכיזם.

ברוסיה, בימי המהפכה, היה מראשי המדברים של האנרכיסטים, המתחרים על תפיסת השלטון במהפכה עם הבולשביקים. בא במגע אישי עם גדולי המהפכה: לנין, קמניב, דז׳רז׳ינסקי וכו׳. בר־פלוגתא לתכסיסיהם בשם העקביות המהפכנית... כיצד נקלע לסביבה זו הוא, בן הרב, שוחר מוסר ותפארת, הזהיר בכבודו של כל אדם — האירוניה של הגורל.

עמדה לו חיונותו — ואש נעוריו לא כבתה על אף תמורות העתים וחילופי אקלימים בנוף ובסביבה. באחרית ימיו הערה את רוחו בעולמות קרובים לו משחר נעוריו. בשנים האחרונות היה נתון לכתיבת רומן מתקופת שלמה המלך וספר על המהר״ל.

חברי המערכת

חנוך לוין — עורך משנה

ברוך סוצקבר

אביגדור יעקובסון

לאה בודגור-דובס

שושנה דנישבסקי-פלבסקי

מרדכי טבוריסקי

ליזה-כ״ץ-לוינסון

ישראל לוינסון

חֲנוֹךְ לֵוִין

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ

אֵיכָה אָשִׁיר-לָךְ בַּשִּׁירִים וְאֶת שְׁמֵךְ אֲהַלֵּל בַּשַּׁעַר?
חֲתוּמָה אַתְּ בְּלֵב שְׂרִידַיִךְ בְּרֶגֶן שֶׁל דֶּמַע וָאוֹר;
מִמְּרְדֵךְ כִּי-עָז חָצְבוּ גַּלְגַּל הַסַּעַר.
פּוֹעֲלֵי הַבּוֹרְסְקֵי שֶׁלָּךְ, שׁוֹחֲרֵי שָׁלוֹם וּדְרוֹר.

בָּךְ מְנַשֶּׁה מֵאִילְיָא, מָרָן קַדִּישָׁא, בּוֹדֵד כְּעַרְעָר,
מְבַקֵּשׁ לְהֵיטִיב עִם-עַמּוֹ וּלְתַקֵּן פְּגִימוֹת הַגָּלוּת,
בָּךְ קַבַּק, חוֹזֶה אֶת מוֹלְכוֹ, דוֹרֵךְ בְּמִשְׁעוֹל הַצָּר...
וְקוּלְבַּק תּוֹעֶה, בּוֹרֵחַ, מִמֵּךְ אֶל הַנָּתִיב הָאָבוּד...

הוֹי קוּלְבַּק, גַּם עֶשֶׁן מוֹקְדוֹ כְּשׁוֹבֶל נְהָרָה
נִגְרַר וְנִצְמַד אֶל זִכְרֵךְ שֶׁבָּאֵשׁ מְצֻלָּף;
אִם-גַּם רַב אֶת הֱיוֹתֵךְ-פָּעֳלֵךְ לֹא אָרָה,
אֶכָל „מאנטאג" — „מָשִׁיחַ בן יוסף" עַל פָּנַיִךְ חָלַף...

בְּזָכְרִי אֶת הַיּוֹם, הוּא הִפְעִים אֶת לִבִּי,
בְּטֶרֶם יָצָא לְלֹא-שׁוּב אֶל הָאַיִן...
בְּצַעֲרָתִי הָרְחוֹמָה אֶל-מְזוּזַת בֵּית-אָבִי
פִּרְפְּרָה נִשְׁמָתוֹ אָז — וְאוּלַי גַּם עֲדַיִן.

בְּלֶכְתּוֹ כָּךְ אָמַר, כְּמוֹ לָאַט לְעַצְמוֹ:
„מִי-יוֹדֵעַ, אִם לֹא הֵקִים לוֹ מָלוֹן
הַמָּשִׁיחַ הַגּוֹאֵל, הַפּוֹדֶה אֶת עַמּוֹ,
עַל הַר בְּצִיּוֹן עִם חֲלוּצֵי סְמוֹרְגוֹן..."

עַל חֲלוּצַיִךְ דִּבֵּר-שִׁיר הַמְשׁוֹרֵר ד. שִׁמְעוֹנִי
„בַּיַּעַר בַּחֲדֵרָה" הֵם קָדְחוּ וְרָקְדוּ עִם „יוֹבֵל הָעֶגְלוֹנִים".
בְּלַהַט נְעוּרִים פָּרְצוּ אֲסִירֵי בַּרְזֶל וָעֹנִי,
רִאשׁוֹנִים לִמְשֹׁךְ אֶת-רֶכֶב הַלּוֹחֲמִים וְהַבּוֹנִים...

יַחְתֹּם הַיּוֹם בַּלֵּב אֶת זֵכֶר כָּל קְדוֹשַׁיִךְ
מִי אֲשֶׁר דָּפְקוּ בִּרְהָטֵי דָּמוֹ עוֹד חָשׁ,
אֲנַחְנוּ הַמְעַט שְׂרִידֵי כָּל עֲדָרַיִךְ,
עוֹמְדִים צְלָפֵי-יָגוֹן בְּ„יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ"...

תֵּל-אביב, תשכ"ה

מבוא

סמורגון כמו וילנא פלכה נחשבו כשייכות לליטא מבלי להתחשב בקפדנות בדייוקו של המונח הגיאוגרפי.

1

כבר בשנת 1388 מוצאים אנו בבריסק קהילה יהודית ניכרת המקבלת מהדוכס הגדול וויטלד כתב־זכויות. בתור דוגמה שימשו הזכויות שקיבלו קודם לכן יהודי לבוב.

אחת הזכויות של היהודים בני הקהילה היא שפוטרת אותם מחובת איכסון נוצרים בתוך בתיהם.

בשנת 1389 מוצאים אנו גם בגרודנה קהילה יהודית. לקהילה בית כנסת ובית עלמין לקבור מתיהם. יהודי גרודנה קיבלו בי״ח ביוני 1389 אותן הזכויות שמהן נהנו יהודי בריסק. ואילו הן זכויותיהן: חופש המסחר והמלאכה, עבודת אדמה, ייצור משקאות ומכירתם, שחיטת בקר, מכירת בשר בסיטונות ובקימעונות.

יהודי גרודנה השתמשו בזכויות שניתנו להם והם עסקו בחקלאות ובכל משלחי־יד ואומנויות המנויים ומפורטים בכתב־הזכויות.

בשנת 1399 הביא וויטלוד שבויי־מלחמה. ביניהם נמצאו יהודים מדרום רוסיה ומחצי האי קרים; את הקראים שנשבו ביחד עם שאר השבויים היהודים הוא הבדיל מתוך המון היהודים, והושיבם בטרוקי, שהיתה במרוץ הזמן למרכז רוחני של הקראיות.

בשנת 1441 הוענק כתב־זכויות ליהודי טרוקי. הם קיבלו לפי החוק המאגדאבורגי אבטונומיה שלמה.

בשנת 1495 בחודש אפריל גורשו היהודים מליטא ורכושם הוחרם. אולם אחרי עבור שמונה שנים, היינו בשנת 1503 חזרו היהודים אל מקומות מגוריהם בליטא. שבו יהודי בריסק, גרודנה וטרוקי, ושיקמו את קהילותיהם על סמך הזכויות שקיבלו מקודם.

בשנת 1506, שלש שנים אחרי ביטולה של גזירת הגירוש, נוסדה קהילה בפינסק. יהודי פינסק קיבלו אותן הזכויות שמהן נהנתה קהילת בריסק.

יהודי גרודנה ייסדו עוד שתי קהילות בשנת 1522 זו שבטיקטין ובנובודבור.

בשנת 1525 העניק הדוכס הגדול ליהודי העשיר מיכאל יוזופוביץ מבריסק

רצו להכיר במנהיג שכפו עליהם מושלי הארץ. הם שאפו לחיי־עצמאות בענייני־קהילותיהם.

בשנת 1529 מתקיימות קהילות בריסק, גרודנה, טרוקי, פינסק, טיקטין נובודבור, קובריז, קלאיצק, לוצק, לודמיר.

בריסק, הקהילה הראשונה במעלה ובשנים, היתה למרכז לתורה, ממנה יצא דבר ה׳ לכל ערי ליטא. בה נוסד בית־דפוס יהודי ובשנת 1546 נדפס החומש. בערך ארבע שנים אחרי הופעת החומש בדפוס בריסק, היינו קרוב לשנת 1550 נוסדה בה מעין „ישיבה״.

בשנה זו, 1550, עלה מספר היהודים בליטא קרוב לעשרת אלפים נפש.

בשנת 1551 מוצאים אנו קהילות גם בסלונים. מסטיבוב וקראמאניץ. באותה שנה ניתנה רשות לשני יהודים עשירים מקראקו לשכור חנויות ובתים בווילנה ולסחור פה בתורת סוחרים אורחים, אבל לא כתושבים. לא ניתנת רשות ליהודים לגור בווילנה ולייסד בה קהילה. מפני חשיבותה כעיר הבירה. אותם הקשיים והמכשולים פגשו היהודים בקובנה.

אחר זמן הירשו ליהודים לבוא ולהשתקע בעיר אך בתנאי שידורו בבתים, שנרכשו על ידי חברי מועצת הדוכס. כי העירוניים ואנשי הצאכים לא חפצו ליתן ליהודים דריסת הרגל בעירם המעטירה.

יהודי פינסק ייסדו קהילת קלאצק.

מקהילות היהודים בליטא גבו מסים במידת רבע הסכום שהוטל על כל ערי ליטא יחד.

ב־1555 מוצאים אנו יהודי בז׳וסלי. ב־1556 הותר ליהודים להתיישב רק ברחוב אחד המיועד להם בעיר קובאל. רחוב זה היה כולו נתון ליהודים ולעירונים הנוצרים אסור היה לבנות בו בתים.

בשנת 1560 נמצא בגרודנה שלשה רחובות שהוקצבו בלעדית לדיורם של היהודים ואלה שמותיהם: „רחוב היהודים״, „רחוב בית הכנסת״, „רחוב היהודים הצר״. גם בנובוגרודאק התרכזו היהודים ברחוב מסויים אחד.

בשנת 1563 נוסדו קהילות באוסטרוהא, דבוראץ, לאחוביץ, טוראץ.

בשנת 1563 הוטל מס מיוחד על יהודי ליטא בסך 4,000 שוק גרושים. והנה חלוקת המיסים בין קהילות היהודים בליטא.

על מינסק הוטלו 600 שוק גרושים, על אוסטרוהא — 600, על לוצק — 550, על לודמיר — 500, על טרוקי — 376, על בריסק — 264, על גרודנה — 200, על קראמאניץ — 140, על טיקטין — 100, על דבוראץ — 60, על נובוגרודוק — 30, על לאחוביץ׳ — 30, על קלאצק — 15.

ב־1564 פרצה מגפה בווילנה. הכול ברחו, ביניהם גם המושל, נציג

הדוכס. לפני הימלטו על נפשו מינה שני „מושלים בפועל". אחד היה יהודי בשם שמואל בן ישראל מלאחוביץ.

בשנת 1566 מונים אנו בעלי־בתים בבריסק — 85, בגרודנה — 60 בלוצק — 56, בקראמאניץ — 48, בטיקטין — 37, בלודמיר — 30, בפינסק — 24, בקוברין — 22, בנובודבור — 12, בקלאצק — 4.

במפקד בשנת 1566 בבריסק נזכר מדפיס אחד ושמו יעקב. חתנו של ר' שמואל וואל נקרא דוד דרוקר.

באותה שנה הוטל מס על יהודי ליטא בסך 6,000 שוק גרושים. מהסכום 3,670 שוק נצטוו לשלם הקהילות: בריסק — 1,300 לוצק — 500; אוסטרוהא — 500; לודמיר — 300; טרוקי — 300; גרודנה — 200; טיקטין — 170; קרמאניץ — 150; יהודי נובוגרודוק, סלונים, לאחוביץ, קלאצק טוראץ וחוכרי המכס הוילנאים והקובנאים — כולם ביחד 250.

סחר חוץ של יהודי ליטא

הם היו שולחים סחירות באניות על פני מימי שלושת הנהרות: הבוג, הוויסלה והנימאן. דרך קובנה נשלח בעיקר דגן לקיניגסבירג שנקראה בימים ההם קרולאבאץ, ומשם הובא מלח. הסוחרים ידועי השם בליטא בשנים ההן היו מיכאל יוזופוביץ' ויצחק בורודאבקה מבריסק ואפריים בן ירחמיאל ממוהילב.

יהודי ליטא עמדו בקשרי מסחר עם פולין וגרמניה. אנשי המסחר הליטאים היו נוסעים ללייפציג, לארוצלאג (עכשיו בראסלו) שבשלזיה, לפוזנא, לקראקו ועוד. הם סחרו עם תורכיה, מולדאביה, וולאכיה. הם היו מביאים משם שוורים ובשמים ועוד סחורות מסחורות שונות. הם אף עשו ניסיון לחדור לנסיכות מוסקבה. אולם כל מאמציהם היו לשווא. כי איבאן האיום פחד מפני השפעתם „לרע" של הסוחרים היהודים הליטאים על נתיניו, פן ידיחום מאמונתם הקתולית־יוונית. הוא אף דחה ברוגזה יתרה את בקשתו של זיגמונד־אבגוסט. פחד „המתיהדים" נפל עליו, כי שמועות נפוצו שאחדים מבני ה„כת" הזו ברחו לליטא ושם נימולו והיו ליהודים גמורים.

בשנת 1573 נוסד בווילנה בית־כנסת. הבית נרכש מאציל והיה מחוץ לסמכותו של השיפוט העירוני.

סטיפיין באטורי נבחר למלך (1575—1586). הוא עלה וישב על כסא המלוכה לא בלי השתדלותו של הסוכן היהודי שלמה אשכנזי.

סטיפן בטורי נטה חסד ליהודים. הוא הגן על יהודי ליטא בפני עלילות הדם שטפלו עליהם שונאיהם מנדיהם. הוא קיים ואישר את כל זכויות היהודים המיוחדות שניתנו להם ע"י קודמיו. הוא הרשה ליהודים בשנת 1576 לעסוק במסחר, לקנות ולמכור בלי מעצור אף בימי החגים הנוצריים. הוא פסק כי על

רצח יהודי ייענש הרוצח בעונש מוות כמו על רצח נוצרי. הוא הטיל על שלטונות הערים אחריות מלאה על פגיעתם של ההמונים החשוכים והמוסתים לרעה בבתי הכנסת, בבתי־הקברות ומתים יהודים. מחולל פרעות ביהודים ושודד רכושם ישלם קנס עשרת אלפים מארקים פולניים, וקנס שווה ישלם גם שלטון העיר על אשר מעל במשרתו ולא הגן על היהודים הגרים בתחום שיפוטו. מוראה של מלכותו הרתיעה את המסיתים ביהודים.

בימי ממשלת מלך חסד זה ייסדו היהודים קהילה במינסק וקיבלו כתב־זכויות. אולם כאשר פנו אליו העירונים של מוהיליב אשר על נהר דניפר בבקשה לאסור על היהודים להשתקע בעיר, מילא הוא את בקשתם בשנת 1585.

אחד מפרנסי הקהילה החשובים בבריסק, ר׳ שאול בן יהודה (וואל קצנלבויגן), יהודי למדן ועשיר מופלג, חוכר מכס קיבל את התואר משרת המלך בשנת 1589.

על שאול וואל מספרת האגדה כי נבחר למלך פולין אחרי מותו של סטיפן באטורי, ושימש לילה אחד בכתר־מלוכה זה.

בשנת 1590 חתם ר׳ מרדכי יפה (1530 — 1612), שהיה רב בלובלין, עם שלושים רבנים מפולין וליטא על תקנה האוסרת לרב לקבל משרת רבנות בכסף, תמורת מתנה או הלוואה, לא בעצמו ולא באמצעות אחרים.

בשנת 1592 הורשה ליהודים, הישיבה הליגלית בעיר ווילנה. בכתב הזכויות הנוספות הורשה להם בפירוש להקים מוסדות ציבוריים, כגון בית עלמין, בית מטבחים, ומקולין, בית מרחץ ועוד.

אולם בגרודנה היתה יד שונאי־ישראל על העליונה ונאסר על היהודים את המסחר בדגן, מלח ודגים מלוחים.

הקהילות הגדולות פשטו שיפוטם וסמכותם על היישובים היהודיים הקטנים בשכנותם. כך נוסדו הגלילות: בריסק והגליל, גרודנה והגליל, ווילנה והגליל ודומיהם. יש שפרצה מריבה על שייכותו של היישוב הקטן אל אחת הקהילות הגדולות.

הקהילות הראשיות, היינו בריסק, גרודנה ופינסק ייסדו „וועד מדינת ליטא״. השתתפו בו „ראשי־המדינה״ והרבנים של שלוש הקהילות הנקובות. הוועד טיפל בכל העניינים המשותפים של הקהילות בליטא ושל יהודי ליטא ויחסיהם זה לזה בענייני משק, תרבות ונימוסים: בחירות לקהילות, למוסדים, כלכלה, חכירות, חינוך, דת ומוסר, צדקה ויישוב ארץ ישראל ועוד ועוד.

וועד ארבע ארצות

יהודי פולין ייסדו בעת ההוא. בימי סיגיזמונד השלישי (1587 — 1532), מוסד אשר לא היה לו תקדים בהיסטוריית התפוצות ואשר העניק לקהילות אחדות מצויינות קיום אויטונומי, עצמה, ולרגלם גם חשיבות כלפי פנים וכלפי

חוץ. עד כה נעשה הדבר כאילו מאליו. בשעה שנתקבצו הרבנים וראשי הישיבות עם תלמידיהם אל הירידים הפולנים, נשאו ונתנו שם בעניינים חשובים, נתפשרו סיכסוכים, נתיישבו דברי־ריבות ונתקבלו החלטות כלליות. האסיפות המקוריות האלה הביאו תועלת רבה שהיתה ניכרת בחיי היהודים הפרטיים והציבוריים. וכך תחת השפעתן נולד הרעיון, לקבוע לעתים מזומנות אסיפות של מנהיגי הקהילות הראשיות במטרה לקבל החלטות וליתן הוראות לכל קהילות המדינה ולחייב אותן לציית. הפרנסים והקהילות נמצאו אז, כנראה, במצב רוח של שלום, והם הסכימו לשתף פעולה ולהתארגן ולהתקשר ביחד ולברוא מן הקהילות העומדות ברשות עצמן מעין חטיבה אחת בעלת אחדות וסולידריות במידה ניכרת. בתחילה התאחדו הקהילות של הארצות הראשיות פולין הקטנה, פולין הגדולה ורייסן לשם קביעת וועד תמידי, אשר יתאסף כסדרו.

השלטונות קבעו את הסכום הכולל של המס אשר הוטל על היהודים והיו זקוקים לוועד כמכשיר לחלוקת המס ולגבייתו. רוב הכינוסים התקיימו בעיירות קטנות כדי להתרחק מספירת ההשפעות של הקהילות השליטות. הוועד שקד על חופש שיפוטיו בין יחידים ובין קהילות מבלי להיכנע ללחץ ולקבוצות, כדי שיוכל לדון אמת לאמיתו בלי משוא־פנים בשעה שמובאים לפניו סיכסוכי הקהילות מרובות־האוכלוסין וגררותיהן, היישובים הקטנים.

הקהילות הראשיות שלחו בתור נציגים אנשים חכמים ונבונים. הנציגים בחרו ביושב ראש אשר ניהל את המשא־ומתן בדבר השאלות שעלו על הפרק ורשם בספר את פרטי הדברים והפסקים וההחלטות שנתקבלו בישיבות. כאן יושבו סכסוכי הקהילות, כל דבר הקשה בחיי היהודים, ענייני הטלת המיסים וגבייתם, הותקנו תקנות דתיות ומוסריות, נקבעו האמצעים כיצד להרחיק על ידיהם סכנות שנשקפו לקהילות. הוקצבה תמיכה כללית לאנשים הסובלים מחסור. שלטון הוועד הנהיג גם בקרה. הוא נתן רשיונות להוציא ספרים ידועים ולהפיצם. הוא אסר ספרים אחרים שנחשבו בעיניו כנפסדים ומחבלי כרם ישראל, הטיל איסור על הדפסתם ועל הפצתם.

אחר כך כאשר נספחה גם ליטא אל הארצות האלה נקרא הוועד בשם וועד ארבע ארצות.

הוועד דאג לתקנת החיים ורמתם המוסרית; אסר ללוות כסף מהכמורה, מאנשי צבא ואף מסטודנטים בלי ידיעת הקהילה ורשיונה. כי הרבה תקלות באו ע״י ההלוואות האלה.

„ומי שמשעבד אשתו ובניו לערלים הרי הוא מנודה משני עולמות״.

מתקנה מפורשת זו למדים אנו שאירעו מקרים שאבי המשפחה מסר את בני משפחתו בתורת ערבות לסילוק חובו. כי מכלל לאוו שבתקנה אתה שומע הן שבנוהג. אין אוסרים דבר שאין אדם מעלה על דעתו לעשותו.

אל „וועד ארבע ארצות״. בשנת 1623 נפרד הוועד הליטאי מהוועד הכללי. התקנות הראשונות שלו הידועות הן מחודש אלול שנת 1623.

התקנה הראשונה של „וועד ארבע הארצות״ היא משנת 22.11.1580.

הוועד של יהודי ליטא התקיים עד שנת 1764, ואז בוטל.

הוועד היווה וועידה של הקהילות הראשיות שהיתה מתכנסת לפני גזירת ת״ח פעם לשנתיים בממוצע; פעם לשלוש שנים משנת 1662 ועד לשנת 1700.

רבי מרדכי יפה (1530—1612) שישב על כסא הרבנות בלובלין היה, כנראה, מייסדו של „וועד ארבע הארצות״. אחריו ישב בראשו של הוועד רבי יהושע פלק הכהן מחבר הספר „פני יהושע״ ראש הישיבה בלבוב (1592—1616).

בשנת 1619 קיבלו יהודי גרודנה את הרשות לבנות בית כנסת. אולם תנאי מגביל הותנה לבל יגבה מבתים אחרים ולבל ידמה בחיצוניותו המפוארה לבתי־היראה של הנוצרים.

קהילת וויטבסק נוסדה וקיבלה כתב־זכויות.

בווילנה ובערים אחרות התקיים מעין גיטו, כביכול, ליתר בטחונם של היהודים נגד תאוות הרצח והשוד של הקנאים שבערים המאוכלסים במאמיני־ישו המשיח.

במשך השנים שבין 1633 ל־1648 היה מאבק חריף ועז נטוש בין האומנים היהודים והצ׳כים המאורגנים של הנוצרים.

בווילנה הותר לחייטים היהודים לתפור בגדים רק ליהודים, כסייג בפני תחרות.

בניו של ר׳ נתן שפירא אב״ד בקראקו, בעל מחבר של „מגלה עמוקות״, הוציאו את ספרי אביהם בשנת שצ״ו (1636) ושלוש שנים אחר פטירתו. בנו, ר׳ משה שפירא, היה חתנו של ר׳ אליעזר קצין מראשי הקהילה. הוא הלווה כסף להדפסת הש״ס בלובלין. יחד עם אחיו השתדל וקיבל אישורם של כתבי הזכויות ליהודי ליטא ווילנה.

בשנת 1637 פרצה שריפה בבריסק. האימתנים שדדו ובזזו, בשעת הדליקה והמבוכה שהיא גרמה, את חנויות היהודים ואת בתיהם. היהודים הגנו על עצמם ועל רכושם. לשם שמירה על הסדר נוסד משמר מורכב מנוצרים ויהודים במיספרים שווים.

קהילת ווילנה שהיתה הצעירה בין הקהילות החשובות התקדמה בצעדים גדולים ומהירים. היא נעשתה למרכז התורה, ואחר כך לתלפיות, לתל של חכמה ותורניות שהכול פונים אליו. השאירה מאחוריה כל שאר הקהילות.

בשנת 1622 נולד בווילנא שבתי כהן. (ש״ך על „יורה דעה״). הוא היה מתלמידיו של יהושע פאלק כהן המכונה „החריף״ (נולד בווילנה 1580 ונפטר

1616) שהיה ראש מתיבתא בלבוב. הש״ך הדפיס את ספרו בקרקו בשנת ת״ו (1646) בגיל של כ״ד.

בווילנא כיהן בתור רב ר׳ משה בן יצחק יהודה לימא. אף הוא היה מתלמידיו של ר׳ יהושע חריף. הוא חיבר ספר בשם „חלקת מחוקק״ על שולחן ערוך אבן העזר. חברי הבית דין בווילנא בימיו היו: הש״ך, ר׳ אפרים בן אהרון, מחבר הספר „שער אפרים״ ור׳ אהרון שמואל קיידנובר, מהרש״ק (אביו של המחבר „קו הישר״, צבי הירש), ור׳ הילל מחברו של „בית הילל״ על שולחן ערוך.

משנת 1652 ניתנה לקהילת ווילנה נציגות בוועד, אולם לא הושווה בזכויותיה עם הקהילות „המיוחסות״ הגדולות ממנה בשנים.

בגרודנה בשנת 1653 באו האומנים היהודים לידי הסכם עם החייטים הנוצרים ולפיו התחייבו לשלם ו׳ זהובים וב׳ ליטראות אבק שריפה מדי שנה בשנה לצאך של החייטים הנוצרים ותמורת זאת הורשו לעסוק בחייטות, פרוונות וכובענות באופן חפשי ואף להעסיק פועלים נוצרים ושוליות.

בסביבות ווילנה נמצא ארמונו של הרוזן ראדזיביל בו שימש בתור רופא יש״ר (יוסף שלמה רופא) מקנדיה דילמדיגו (1591—1656). הוא היה אחד היהודים הנאורים והחוקרים של העת ההיא. הוא קנה חכמה בבית המדרש למדעים בפדובה, למד תורה מפי גלילי הגדול (1564—1642). על ידיו בא להכיר דעת את שיטת קופרניקוס (1473—1543). הוא התפרסם בפולין כרופא גדול. מסביב לו התאספו בחורים ואנשים הצמאים לחכמה בייחוד קראים.

בימי השואה (1654—1655) ברחו רבים מגדולי התורה. בין המעטים ששבו היה ר׳ משה רבקש, מחבר של „באר הגולה״, חותנו של הגאון מווילנא.

בשנים 1669—1673 אישר המלך יאן סוביאסקי את זכויות היהודים והגן עליהם נגד העירוניים שהתנגדו להתיישבות היהודים בערים. בשנת 1676 אישר את זכויות היהודים בבריסק אחרי שיקומה. (ב־1660 נשרפה ונשדדה בידי הנוגשים הרוסים). ניתנה להם הרשות לעסוק במלאכה בלי השתייכות לצאכים הנוצריים. לסחור בחנויות וברחובות.

בשנת 1673 הסכים הצאך של הפחחים ועושי־מחטים בווילנא שיהיו בעיר ארבעה פחחים יהודים עם זכות עבודה עוברת בירושה. בעבור זה התחייבו האומנים היהודים לשלם לצאך תשלום שנתי בסך של 25 זהובים.

מספר היהודים בליטא בשנים (1673—1677) היה בערך 32,000 ובפולין — 150,000. מס הגולגולת שהוטל על יהודי ליטא בשנת 1673 היה 25,000 זהובים ובשנת 1677 — 20,000 כי נדלדלו בינתיים באשמת המלחמות והפרעות שפרעו בהם אנשי־הרשע.

החיים בערים הגדולות היו קשים למתיישבים היהודים, כי מועצות העיריות רדפו אותם והצאכים הנוצריים התנגדו לאומנים היהודים. קשיים אלה שימשו גורם־זירוז להיווסדותם של יישובים חדשים קטנים במקומות „ויידחים״, היינו

בין שאר קהילות ליטא.

ר׳ גרשון בן יששכר־בר החליט בשנת 1674 לבנות בית תלמוד תורה ולהושיב כך הרימו את רמת החיים הכלכליים והתרבותיים.

ווילנא צועדת קדימה ונלחמת על ראשונותה במעלה כמרכז התורה והחכמה הם ראו בה ברכה להם ולארץ. היהודים פיתחו את המסחר ואת האומנויות, וע״י בה מלמדים שילמדו ילדים ונערים עניים שאין יד הוריהם משגת לשלם שכר לימוד ולשלחם ל„חדרים" של מלמדים פרטיים. הוא תרם למטרה קדושה זו סכום של 2,225 זהובים. „וועד המדינה" קיבל את הסכום מקהילת ווילנא לרשותו והתחייב להקציב עולמית קרוב לשבעה זהובים מדי שבוע בשבוע לצרכי „התלמוד תורה".

ר׳ יוסף בן מרדכי תרם ללומדי תורה או „תלמוד תורה" סכום של 675 זהובים, מקרן זו יתקבלו בכל שנה 105 זהובים.

ר׳ יהושע הישל חריף תרם לפני פטירתו סכום גדול להקמת בית־מדרש אלמנתו העשירה הוסיפה סכום גדול ובנתה בניין־קומות מפואר.

המאבק בין הקהילה היהודית ומועצת העירייה בווילנא נמשך והיה קשה ביותר. בשנת 1712 אסרו על היהודים לעסוק בזהבות. על החייטים והפרוונים אסרו לעבוד אצל נוצרים. נאסר על בעלי־הבתים לשכור משרתים נוצרים. על התגרנים היהודים נאסר לקנות מצרכי־מזון מנוצרים לשם מכירה עד תשע בבוקר או לצאת לפרברים או לכפרים ולקנות מתוצרתם ויבולם של האיכרים.

ב־1713 קיבלו יהודי קאלווריה פלך גרודנה כתב־זכויות לעסוק במסחר ובאומנויות מבלי להיזקק לצאכים הנוצריים.

ההתאבקות בין הקהילות ומועצות־העיריות נמשכה ללא הפוגה. העירונים בפינסק התלוננו שהיהודים כובשים את עירם ודוחקים רגלי שכניהם הנוצרים. הם טענו שבשנת 1633 היו בעיר ליהודים 18 בתים ועכשיו אחרי עבור לא יותר מ־34 שנים, בשנת 1667, יש ליהודים 600 בתים. בשנת 1717 הגישו העירונים בפינסק תלונה נגד התושבים היהודים באמרם כי לבעלותם של היהודים עברו כמעט כל הבתים והמגרשים של הנוצרים, בכלל זה אף בתי הצאכים של החייטים הפרוונים, הנפחים, הקצבים והסנדלרים. כולם נרכשו על ידי היהודים העושקים את הנוצרים. טענות והגזמות שיגרתיות של שונאיהם של ישראל מימות בניו של לבן הארמי: „לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (בראשית ל״א, א׳).

בקובנה התיישבו היהודים בראשית המאה השמונה עשרה וכן גם בסלבודקה שנקראה בשנים ההן וויליאמפול. בשנת 1761 גורשו היהודים מקובנה אלה מצאו מקלט להם בסלבודקה.

סמורגון

לסמורגון באו יהודים במאה השבע עשרה. בשנת 1631 צוינה ווילנא כ„קהילת ווילנא וסביבתה פרט לסמורגון". בשנת 1647 הצטרפה קהילת סמורגון לווילנה.

בשנת 1651 (תי"ב) קיימת קהילת סמורגון בתור חטיבה העומדת ברשות עצמה והיא בתור שכזו פורעת היטל ומסים ל„וועד מדינת ליטא". קהילת מינסק שילמה 18 שוק (שוק הוא 60 גרוש) וסמורגון שוק אחד. זאת אומרת שהיתה קטנה בהרבה ממינסק שכנתה. מס הגולגולת משלמת ק"ק סמורגון, שכבר הספיקה להתבצר ולהתרחב ולספח אליה „גליל" — 40 זהובים (זהוב פולני הוא 30 גרוש). באותו זמן משלמת קהילת מינסק והגליל 120 זהוב.

בשנת 1678 (תל"ט) אחרי עבור 27 שנה משלמת קהילת סמורגון והגליל רק זהוב אחד. אחרי המלחמה נדלדלו כל הקהילות ולא היתה להן היכולת הממונית לשלם יותר. אולם אחרי עבור 42 שנה משלמת ק"ק סמורגון והגליל מס לגולגולת את הסכום 1,700. באותה שנה משלמת ק"ק מינסק והגליל — 5,500.

ר' אברהם קונקי, שד"ר מחברון בעשר השנים 1683—1694, אחד השליחים החשובים ביותר של סוף המאה הי"ז, ביקר בסמורגון, לרגל אסיפת כסף לטובת יישוב ארץ ישראל, והוא מעיד על הערים שעבר, שביניהן הוא מזכיר את קהילת סמורגון, שהן „השביעוני מטובם, כספם וזהבם" (יהדות ליטא, פרופ' י. ריבלין, יהדות ליטא, ע' 459).

האוכלוסיה בסמורגון. בשנת 1765 מנתה הקהילה 649 נפש. אולם היו הרבה „נעלמים" מתוך רצון להשתמט מתשלום המיסים.

בשנת 1897 — 6743 יהודים ו־2165 נוצרים.

עם שיחרור הצמיתים בשנת 1861 התחילה העיירה להתפתח ובעונה זו אף נפתחה בסמורגון האקדמיה לאמן דובים ולאלפם לרקוד.

הקרקע מסביב לסמורגון היתה שייכת לנסיך רדזיביל ולרוזנים פוטוצקי, טישקיביץ' ועוד פיאודלים. אחרי השיחרור הבלתי מוצלח ביותר נשארו הצמיתים המשוחררים בעירום ובחוסר כול, ובעיקר, נטולי־קרקע לפלחות. בחששו למרד־כפן שיפרוץ, המציא פוטוצקי תחבולה זו: הוא יהפוך את מחוסרי־עבודה אלה לציידי דובים ולשוטטות. היערות שמסביב לסמורגון היו משופעים בדובים.

הרדזיבילים היו נוהגים לרתום למרכבותיהם דובים והיו עוברים ברחובות סמורגון, כשהם משתמשים בדובים במקום סוסים, לתמהונם של התושבים.

על יד סמורגון נוסדה מושבה יהודית בימי ניקולאי הראשון (1796—1853) כאשר הממשלה נתנה קרקעות להושיב עליהם יהודים.

המושבה היתה מחולקת לעשרים כברות ארץ. עובר למלחמת העולם

הראשונה היו בה יותר מארבעים משפחות שעבדו את האדמה, התעסקו בחקלאות והתפרנסו מיבול הארץ.

סמורגון התפתחה בעיקר כעיר תעשייה, היינו כמרכז לעיבוד עורות. היו בה 54 בתי־חרושת לעור ו־30 סדנאות עזר. את הסחורה שיווקו בערי רוסיה, קבקז, סיביריה, מנצ׳וריה ואף וולאדיבוסטוק. זמן־מה מכרו עורותיהם אף בגרמניה.

חוץ מבתי־חרושת לעיבוד עורות היו בסמורגון:

2 בתי חרושת לטבק, טיטון ומכורקה; 1 לסבון; 3 בתי חרושת לגזוז; 2 סודניות; בתי מלאכה לסריגת גרביים ופוזמקים; מחסני נפט; 2 מחסני תה; 2 מחסני סוכר; 175 חנויות. לכעכי סמורגון יצאו מוניטין בכל רחבי רוסיה והם נמכרו בכל הירידים. מכיוון שבסמורגון התפתחה תעשייה, קמה בה תנועת פועלים חזקה ומלאה אתגר מהפכני. רובם של הפועלים היהודים אורגנו ע״י „הבונד״[1].

בקרב הפועלים היהודים בליטא התעוררה בראשית שנות התשעים תנועה המונית לשיפור תנאי־העבודה הקשים. בווילנא ובסמורגון התחילו הפועלים מתארגנים ודורשים קיצורו של יום־העבודה. היו שביתות בשנים 1893—1894 בווילנא ובסמורגון. הממשלה רדפה את השובתים, רבים מהם נטרדו לסיביריה. הממשלה תמכה בהמעבידים נגד העובדים.

כבר בשנת 1893 חגגו הבורסקאים הסמורגונאים את יום הראשון במאי. בשנת 1894 מנתה הקופה לשביתות 200 חברים.

בשנת 1895 ייסד „הוועד הזשארגוני״ ביוזמתו של הסופר דוד פינסקי ספריות פועלים בערים אחדות, ביניהן נמנתה גם סמורגון.

בסוף 1895 שבתו בווילנה 850 פועלים. שביתה זו הביאה לידי הקמת אירגון של 27 אגודות מקצועיות. באותו זמן בערך שבתו במינסק פועלים יהודים במספר שווה. בעקבות ווילנא ומינסק הלכו פועלי ערים אחדות וביניהם פועלי סמורגון.

„1892—1895, אלה הן השנים שבהן רואים את התחלת תנועת הפועלים בסמורגון״. (א. טרטקובר, תולדות תנועת העובדים היהודית ח׳ א׳, ע׳ 36 וורשה 1929).

„התעשייה של עיבוד עורות התרכזה בפלך ווילנה. מרכז תעשייה כזה היה בסמורגון שמנתה 27 סדנאות. שיטות עיבוד העור היו בסמורגון ישנות; הכניסו

---

1. „ ׳הן בחרוזי מעורר הייתי לסליחות׳ — כך קבע ווינטשבסקי עצמו את אופיה של פעולתו הספרותית לפני ל״ה שנה, כשכותב הטורים האלה נפגש איתו בראשונה... וכשסח לו אורחו הצעיר שלקול קריאתו כבר קמים לסליחות גם בווילנה, גם במינסק ובסמורגון, נתמלאה התלהבותו משנה־עלומים״ (א. ליסין, זכרונות וחוות, ע׳ 75, עם עובד, תש״ג, תל־אביב. תירגם א. קריב).

את העורות לבורות לשרייה, ואחר כך עיבדום בידיים. בסדנאות לעיבוד עורות היו מועבדים 461 פועלים, ביניהם 258 יהודים" (קז'דן, געשיכטע פון בונד ז. 38).

בקונגרס בלונדון היו מיוצגים אירגונים סוציאל־דימוקרטיים בפעם הראשונה. המשלחת הרוסית ייצגה אירגונים של תשע ערים, ביניהן היתה סמורגון. בשנת 1896 נתכנס הקונגרס הרביעי הסוציאליסטי הבין־לאומי בלונדון. בין ארבעת הצירים שנשלחו מתנועת הפועלים שברוסיה היה ציר אחד מסמורגון. ציר זה היתה ויירה זסוליץ * (קז'דן, הספר המצוטט, ע"ע 364—365).

מועצת הייסוד של ה„בונד" התקיימה בשנת 1897 ב־7—9 באוקטובר. קבוצת סמורגון לא יכלה להשתתף במועצה מחמת הרדיפות הקשות מצד המשטרד אולם תיכף הכריזה על הצטרפותה אל ה„בונד". (זאמלבוך ארקאדי, ז. 163 קז'דן, בס. המצ. ח' א', ע' 366).

„ארגון הבורסקאים המחוזי (קריניק, סמורגון) התחיל בעבודה נמרצת בשנת 1897. רובם של הפועלים היו חנוונים פעוטים שנתרוששו או אלימנטים מנושלי־מעמד. הניצול היה מופרז בייחוד אצל „הפועלים הלחים". תנאי העבודה היו קשים מנשוא. ידי העובדים הלחים בימי החורף היו נקפאים ונדבקים אל הברזל (מחמת הקור, המעבידים מיאנו לספק עצים להסקה ולחימום הסדנה) ואצל ,היבשים' בחדרי הייבוש היה החום גבוה לבלתי נשוא. הפועלים עבדו פשוטי־בגדים בכותנותיהם לעורם וזיעתם קלחה מגופם ופניהם בלי הפוגה. בין הפועלים רווחה מחלת הצפדינה.

בסדנאות שבהן עבדו 600 פועלים, ביניהם 400 יהודים, עלתה מדרגת הניצול מעלה־מעלה... הם פחדו מפני המעביד ומפני הרשות (בשעת ביקורו של המפקח על בתי־החרושת היו הפועלים מייראם את מעבידם, מוסרים נתונים של שקר על ארכו של יום־העבודה וכיוצא; את הקטינים היו מחביאים עד יעבור זעמה של שעת הביקור והבדיקה).

בשנת 1896 היו בסמורגון 10 מקרי צפדינה 6 מהחולים מתו.

המצב הנורא הזה עורר את הפועלים למלחמה. בשנת 1896 פרצו שביתות לעתים קרובות. במשך שנה זו התקיימו 25 שביתות בבתי החרושת וחמש שביתות בסדנאות.

* ויירה זסוליץ' (1851—1919) בת אציל, נולדה בכפר מיכאילובקה פלך סמולנסק. בשנת 1868 התוודעה לס. ג. ניצ'ייב. ב־1869 נאסרה והיתה כלואה במשך שנתיים. השתתפה בקיוב בחוג של מורדנים. בשנת 1877 באה לפטרבורג. בשנת 1878 באה לשווייצריה. ב־1879 חזרה לרוסיה וביחד עם פליכנוב עמדה בראש ה„תחלוקת השחורה", היתה גם בין המייסדים של האגודה המרכסאית „שיחרור העבודה". היא תירגמה לרוסית את ספרו של אינגלס „התפתחות הסוציאליזם, מאוטופיה למדע, ואת ספרו של מרכס „דלות הפילוסופיה". היתה חברת המערכת של „הניצוץ" (איסקרא) ושל השחר (זאריה). במחלוקת שהתלקחה בין לנין ופליכנוב היתה ויירה על צידו של פליכנוב. והבולשיביקים גינוה כבוגדנית. מכיוון שהתנגדה למהפכת אוקטובר.

הפועלים בסמורגון סירבו לקבל את פנקסי העבודה, בהילחמם על יום עבודה בן י״ב שעות ותוספת משכורת של רובל אחד לשבוע. הם קיבלו בימים ההם בשכר עבודתם בערך ד׳ רובלים לשבוע.

כל שביתה גררה אחריה מעצרים, רדיפות מצד הרשות. אולם ככל שעצמו הרדיפות כך גדלה משושם לקרב. בשנת 1897 היו מעצרים מרובים בסמורגון.

כתוצאה מהשביתות המרובות והממושכות בא יום העבודה המקוצר עד לי״ב שעות.

תנועת הפועלים היהודים עיבדה צורות משלה: קופות שביתה, ארגונים מקצועיים מצד אחד וחוגים להשכלה מהצד השני. התנועה גדלה ורחבה ואינה מוגבלת עוד למחוז אחד. היא מאחדת ערים מספר וביניהן תופסת סמורגון מקום נכבד (קז׳דן הספר המצ. ע׳ 109).

שנת 1896. בטורים הראשונים של בוני תנועת הפועלים המהפכנית בסמורגון רואים אנו: ליבה גינזבורג, בת הרב ר׳ מנשה גינזבורג, שרה (סארא) מיטליצקייה, שמואל ליווין ואולגה בורשטיין. הם נמצאו תחת השפעתם של רובאנובה וסיניצקי שניהם השתייכו לתנועות המהפכניות „העממיות״.

איבאן פראנצ׳ביץ׳ סיניצקי היה תושב סמורגון, מוכסן. כאשר היה מתכונן לעבור על פני החנויות לשם בדיקה, היה מזהיר מראש את החנוונים, שיבערו את „החמץ״ שנמצא ברשותם. תחת השפעתו נמצאו בילה גינזבורג, אחותה של ליבה, (גיסתו של הפייטן א. ליסין) דבורה שימשליביץ׳, סוניה שפאלטר, רבקה דנישבסקי ואידה הייליקמאן.

סיניצקי היה מהפכן עממי. לא השתתף בתנועת הפועלים. שמואל לווין שהיה נוטה למרכסיזם הזמין את אברהם ליסין (א. וואלט) לוויכוח במטרה לפעול נגד השפעתו ה„מזיקה״ של סיניצקי שהתייחס בשלילה לתנועת הפועלים בנוסחם של הסוציאל־דימוקרטים.

הוויכוח התקיים בביתו של סיניצקי בנוכחותם של שישה־שבעה מפעילי התנועה ומתועמלניה. ליסין פיתח את נקודת הראות המרכסאית.

ליבה גינזבורג היתה נותנת שיעורים בחינם לפועלים בסמורגון. בבית בניימין שימשלביץ׳ היו מתכנסים הפועלים התלמידים: גרשון פלדמאן, יודל קרימר, ווילפקה מינקים, בינטשה מיליקובסקי. ליבה, למדה אותם רוסית, ואחרי השיעורים, היתה מנהלת תעמולה לטובת הסוציאליזם המרכסאי ועיקר העיקרים שלו מלחמת המעמדות. שמואל לווין, שהיה מורה פרטי בסמורגון, ייסד קופת־העזרה וניהל חוג להשכלה כללית בין הפועלים. החוג הזה לידיעת הטבע ותורת החברה מנה 20—30 חברים.

הפועלים בעלי ההכרה המעמדית חגגו את יום הראשון במאי ביער ליצ׳ניק שהיה קרוב לסמורגון.

כשהתנועה גדלה והתרחבה נדחקו ונכנסו לתוכה שני פרובוקטורים (מלשינים בסתר בשירות הבולשת החשאית) גורסקי ושטראשינסקי.

לווין עזב את סמורגון בשנת 1896. באותה השנה פרצה השביתה הראשונה. המשטרה בעזרת המלשין גורסקי מצאה את פינקס קופת־העזרה ובו שמות כל המשלמים דמי־חבירות. נעצרו ונטרדו לארץ גזירה יודל קרימר ואליקים מאלקיס, גזבר הקופה.

מינקה מ„הקרקע", נחמה גינזבורג, ביתו של יצחק טבטשניק (מוכר או תעשיין טבק), ואהרן שימשליביץ' ארגנו את בני־הנוער בין הבורסקאים בסדנאות.

בהפגנה ביער בשנת 1897 השתתפו כ־400 פועלים. ב־1898 כבר הפגינו ברחובות סמורגון. בשנים 1899—1900 נהגו הפועלים לערוך הלוויות־הפגנות לכבוד הלוחמים שמתו או בבית הכלא או סמוך לאחר שיחרורם ומיתתם נזקפה על חשבון כליאתם הממושכת שהרסה בריאותם. גם בסמורגון התקיימה לוויית הפגנה שכזו.

בשנת 1901 רבתה וגדלה בין הפועלים היהודים ההכרה הפוליטית. כמעט שלא היתה יכולת בידי התועמלנים לספק צרכיהם לספרות אי־לגלית. הבורסקאים ניהלו לא רק מלחמה כלכלית לשיפור תנאי־עבודתם אלא ערכו גם הפגנות פוליטיות (קז'דן, הספר המצוטט, ע' 170). באותה שנה ארגנו עובדי הסדנאות בסמורגון שביתה כללית. יום עבודתם ארך מחמש בבוקר עד שמונה בערב, היינו 15 שנה, השובתים תבעו יום עבודה של 12 שעה. השביתה הצליחה. המעבידים היו נכונים להיענות לדרישות הפועלים. אולם ביום האחרון של חג הסוכות (1901), בשמיני עצרת, נכנסה לסמורגון פלוגת קוזקים בת מאה. נעצרו 30—40 פועלים מבין השובתים. הם נכלאו בכלא אנטוקולסקי. הפועלים בסמורגון לא נרתעו. להפך הם התגברו וערכו שביתה כללית של כל הפועלים בכל בתי החרושת והסדנאות שבעיר.

מפקח בתי־החרושת הודה שדרישת הפועלים ליום עבודה של 12 שעות צודקת. כי על פי חוקי קטרינה (1729—1796), שמלכה משנת 1762 עד 1796, אסור היה להעביד פועלים בבתי חרושת יותר מעשר שעות ביום. וראש העיר ווילנא נתן פירסום לחוק זה בשנת 1892. אולם העיכוב היה בזה שהפועלים לא הסתפקו בדרישות כלכליות בלבד, הם תבעו זכויות פוליטיות. שיחרור האסורים הפוליטיים, חופש כינוסים, חופש העיתונות, אסיפה מכוננת כלל־רוסית. השביתה נמשכה מי"ב באוקטובר עד כ"ז. המשטרה דיכאה את השביתה. כל העסקנים הפעילים במספר של מאה ועשרים איש נאסרו. גרשון פלדמאן נידון לשנתיים בכלא ונטרד לפלך אירקוטסק. הוא חזר סמורגונה בשנת 1903. אולם חרף כל הרדיפות והגזירות זכו הפועלים ביום עבודה מקוצר, היינו בן י"ב שעות.

פון וואל מושל פלך ווילנא ביקר בבית הכלא שבו היו חבושים השובתים

הסמורגונאים. הוא התנפל עליהם בחרפות וגידופים ואסר ליתן להם ראיונות, ביקורים של קרובי־משפחה.

לבית הסוהר בווילנא המלא וגדוש אסירים פוליטיים למיניהם מובאת אז חבורה של פועלים יהודים — בורסקאים מן העיירות הסמוכות — סמורגון... ופשעם — שביתה להעלאת שכרם ולשיפור תנאי־חייהם. פון וואל עצמו מכבדם בביקור — אל תא הסוהר. הוא בא לשוחח עימם ובכניסתו הוא פוקד עליהם פעם ופעמיים, פקודת בוז: ז׳ידי ופריאד!׳ אך הם אינם זזים ממקומם...

הוא ציווה להלקות את המפגינים באחד במאי — והירש ליקרט ירה בו והוא נתלה... ע״י תלייני הצאר. (א. ש. שטיין, חבר ארתור, ע׳ 48, תשי״ג, תל־אביב).

„הפריסטאוו בסמורגון היה נוהג לאסור את הפועלים על כל סכסוך שפרץ בין הפועלים ומעבידיהם. היה אוסר את הפעילים שביניהם בתורת מרדנים ומשלחם לכלא בווילנא. האסורים היו מובלים כל הדרך ברגל ע״י קוזקים שהיו מכים אותם מכות־רצח. ואף את אלה שהלכו ללוותם היו מכים ללא רחם״ (קז׳דן הס. המצ. ע׳ 215).

כמעט כל העסקנים הפוליטיים המהפכניים בסמורגון שילמו בחייהם בעד עבודתם, הם נספו ללא־עת. ליבה גינזבורג נפטרה בשנת 1912 ב־18 באוגוסט. שרה מיאטליצקייה נמלטה ללונדון, שבה למינסק. ממינסק הבריחוה חבריה לארצות הברית, חלתה, איבדה עצמה לדעת בבית החולים. נחמה גינזבורג (בת יצחק הטבקאי) אירגנה שביתה של התופרניות. ברחה לארצות הברית. שבה לקיוב ומתה מיתה חטופה. תלמידו המפורסם של שמואל לוויץ, אייזיק מאיר דיבנישבסקי, א. ווייטר, נספה ב־1919 ע״י הלגיונרים הפולנים בווילנא. לוויץ בא לארצות הברית, גמר חוק לימודיו למדיצינה, מת לפתע במחלת הקיבה״. רשימה זו נכתבה ע״י בילה גינזבורג בשנת 1937 וגם היא איבדה עצמה לדעת שנים אחדות אחר פטירתו של גיסה, אברהם ליסין.

הסניפים של ה„בונד״ ניהלו תעמולה בשנת 1904 נגד הגיוס. אחד הסניפים הפעילים היה בסמורגון. הדברים הגיעו לידי התנגשויות עם המשטרה, למאסרים וגירושין לסיביר (יהדות ליטא ע׳ 557).

3.
סמורגון והעלייה לא״י

בין הראשונים שעלו לארץ נמצאו תושבי סמורגון.

„מתלמידיו של ר׳ חיים מווילוז׳ין שניכרה השפעתם לדורות יש לציין את ר׳ יוסף חריף. הוא נפטר בירושלים בשנת תר״ק (1861). הוא ר׳ יוסף במו״ה אהרן שטיינהארדט מסמורגון. אחד מבאי ביתו ואוכלי שולחנו של מוהר״ח מוולוז׳ין. הוא שהיה מלא מסגולות מורו ורבו... השפיע הרבה על ר׳ הירש מיכל

שפירא זצ"ל, אחד מיוחד מיחידי הסגולה במוסר ובתורה, שהקים אסכולה מיוחדת בירושלים, זו שהמשיכה ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל". (יהדות ליטא, פרופ' י. י. ריבלין, יהודי ליטא וא"י, ע' 471).

גם בין הבילואים נמצא יליד סמורגון, שלמה זלמן צוקרמן (אבינועם) נולד בסמורגון, פלך ווילנא — בשנת תרכ"ז (1867). הוא קיבל חינוך מסורתי וכללי. הצטרף לאגודת קיבוץ ,נדחי ישראל' במינסק ונשלח לארץ על ידי האגודה. עלה ביום ג' בשבט תרמ"ד (1884) כשהוא בן י"ז. נתקבל כחבר ביל"ו (בית יעקב לכו ונלכה) ועבד במקווה ישראל, והתנחל בחדרה בהיווסדה. בתרס"ה—ו' (1905—1906). השתתף במישלחת לאמריקה יחד עם דוב ליבוביץ' (אריאל) לשם הפצת יינות הארץ. נפטר בגדרה בי"ט באייר תרפ"ז (1927), כשהיה בן שישים. השאיר משפחה ענפה, בניו — יואב ועשהאל — מגואלי אדמת הנגב" (אריה צנציפר פעמי הגאולה, ע' 52, תמונה 102, 177 יהדות ליטא, ע' 498).

נביא קטע מ„תקנות ביל"ו". א. תקנות פנימיות, מטרת חברת ביל"ו.

א. להושיב ולהתאמץ להשיב את ישראל אל ארץ נחלת אבותיהם.

ה. האנשים אשר כתבו את ידם אל ביל"ו באו בסוד חברתה, גמרו אומר להקריב את כל כוחותיהם. שנות ימי חלדם ועתותיהם לטובת החברה הזאת וניזרו מכל מחמדיהם.

י"ח. לחבר החברה יסופח רק איש צעיר לימים — לא יותר מחמש ועשרים שנה — איש פנוי, חפשי ממשא אשה ובנים.

י"ט. אין לו (לחבר) שום דבר אשר יאמר עליו, כי קנין עצמי הוא, גם אסור לו לחתור למטרה הזאת, כי אם כל כוחותיו, אונו ועזוזו יקריב לטובת החברה.

כ'. אסור לו ליקח אשה במשך כל הזמן הזה עד... ויעשה לבעל כברת ארץ הוא בעצמו.

כ"א. אוצר אחד לכל החברה. אין לכל איש דבר העומד ברשות עצמו. גם חפציו, בגדיו וכל אשר הוא מביא אתו מביתו או מקבל במשלוח משם, קנין כל החברה הוא.

המרכז לקורספונדנציה בקישינוב עמד בחליפת מכתבים עם י"ד אגודות, ואחת מהן סמורגון (יהדות ליטא, ע' 511).

הפעולה למען „הקרן הקיימת" שד"ר י. צ'לנוב לא יכול עוד להמשיך בה ממוסקבה בגלל יחס השלטונות נמשכה מסמורגון שבפלך ווילנא. בעבודה זו היה פעיל העסקן החרוץ ג. ווינשטיין (יהדות ליטא, ע' 526).

בוועידה הציונית הגלילית בווילנא בשנת תר"ס (1900) היה ציר מאיר ווירניק מסמורגון (צנציפר הס. המצ. ע' 142 תמונה 394).

גם בוועידה השנייה של ציוני רוסייה במינסק בשנת 1902 השתתפו צירים מסמורגון.

הלפרין פנה לד״ר הרצל, בזמן ביקורו בווילנא בשנת 1903, ואמר:

— הפועלים בסמורגון אינם מאמינים בציונות.

ענה הרצל:

— לך הגד לפועלי־סמורגון כי הציונות תתגשם.

בשנת 1905 נוסדה בסמורגון אגודת ס.ס. (ציונים סוציאליסטים) חבריהם היו בעיקר חייטים ועוזרי־מסחר.

בשנת 1908 חזר וולפסון מפטרבורג בליווית סוקולוב. הוא נשתהה יום אחד בווילנא. לקבלת פניו באו הרבה משלחות ואחת מהן הגיעה מסמורגון. במשלחת היה שימשלביץ׳, ועוד שליח והם ברכו את וולפסון (יהדות ליטא ע׳ 521).

הוועד הגלילי כינס כינוסים ציוניים פלכיים. כך נתכנסה בסמורגון בחודש אדר ב׳ תרע״ג (1909) ,חתונה׳ (כלומר וועידה) של האגודות בפלך ווילנא (שם, ע׳ 525).

דר. בן ציון מומסון ביקר בסמורגון והרצה בשנת 1909. קבוצת ציונים הצטלמו עם האורח המרצה (אריה צנצפר, הס. המצ. ע׳ 151, תמונה 438).

סמורגון הלכה הלך והתפתח. היא גדלה באוכלוסייתה בתעשייתה ובמרכולתה. „צעירים מובטלים בעיירות שמסביב לה באו לסמורגון וכאן מצאו עבודה״. (ב. צ. גולדברג ,דריי מאָל באַזוכט סמארגאָן׳ ע׳ 1272, בספר „ליטא״ שנערך ע״י ד״ר מ. סודרסקי).

בראשית שנת 1941 מנתה העיר סמורגון 25,000 יהודים ו־4.000 לא יהודים. היו בה 2 בתי מדרש מפוארים, 7 קלויזים בתוכם „שטיבלעך״ של חסידי חב״ד וקוידנוב ועוד. 1 „תלמוד תורה״. 3 ישיבות קטנות. 1 „מושב זקנים״. 1 „בית לחם״, שתמך בעניי העיר, כלכלם בלחם ובחורף גם בעצים להסקה. 1 בית־חולים. 1 גמילות חסדים. 1 „בית הכנסת אורחים״ א„הקדש״ לעניי ערים אחרות העוברים בעיר ושוהים זמן־מה. 1 חברת „לינת הצדק״. חבריה היו לנים אצל חולים, מחוסרי בני־משפחה, וסועדים אותם על משכבם בחוליים.

בין בעלי הבתים הנכבדים בוני המוסדות שנמנו לעיל יש להזכיר במיוחד: זלמן וגדליה רוטשטיין, יעקב פיריבווסקי, ישראל סוצקובר, זלמן ביצ׳קובסקי, גדליה סולודוכי, אברהם יהודה צוקרמן, יעקב קוברסקי.

4.

סמורגון בחורבנה ושיקומה החלקי

שנת 1915. מלחמת העולם הראשונה היא בעיצומה. סמורגון הגיעה לשיאה התעשייתי והמסחרי. והנה באה עליה כחתף שואה וחורבן.

בפלך ווילנא נפגעו קשה 20 ערים ועיירות. ביניהן סמורגון שהפכה לעיי־חרבות.

עוד בתחילת שנת 1915 נכנסה העיר לתוך ,תחום הקרב׳. החלו חיכוכים

בין הנוצרים והיהודים על קרקע חוסר מעות קטנות. הפקעת שערים ע״י ספסרים.

ביום ז׳ באויגוסט 1915 נכנסו הקוזקים לעיר. הז׳נדרמים הסיתו אותם ביהודים.

גדודים אחדים של חיל פרשים גרמניים פרצו את החזית והקיפו משלושה צדדים את הקורפוס הרוסי ע״י סמורגון.

ביום ב׳ בספטמבר נכנסו הגרמנים לסמורגון. הם ערכו חיפושים והחרימו עורות, כסף וחפצים בעלי ערך. המפקד הגרמני תפס בני־ערובה יהודים. נסיגת הגרמנים מסמורגון עוררה שמחה בקרב כל האוכלוסייה. אולם השמחה לא ארכה זמן רב. הקוזקים נכנסו בעיקבות החיילים הגרמנים הניסוגים. האוכלוסייה הנוצרית הלשינה על היהודים שכאילו הם עזרו לגרמנים.

בליל ח׳ באותו חודש התחיל שוב שוד רכוש היהודים ובשוד השתתפו גם נוצרים מקומיים. יהודים רבים ברחו דרך היערות בכיוון למינסק. הפרעות נמשכו וגברו. החיילים שהתפרצו לבתי־היהודים באמתלה של חיפוש גרמנים רצחו ואנסו. קבוצת חיילים יהודים כארבעים איש, התארגנה לשם הגנה על האוכלוסיה היהודית. הקבוצה קשרה קרב עם הקוזקים בפתח בית הכנסת, במקום שהקוזקים אנסו נשים יהודיות שהסתתרו שם. כשהחיילים היהודים הדרו לבית הכנסת נתגלה לעיניהם מחזה זוועה: הקוזקים עסקו בהשמדת תשמישי הקדושה ובקריעת ספרי־התורה. על הרצפה שכבו גופות של נשים, שנאנסו ומתו מרוב עינוייהן. ועל יד גופת נערה אחת היתה מונחת גופת אביה. בקרב בין החיילים היהודים ובין הקוזקים נפלו שניים מהמגינים ורבים נפצעו. גם הקוזקים נפגעו קשה. לפרעות נוסף גם צוו גירוש, ועם הגירוש שהיה מלווה שוד, מאסרים ואפילו רציחות, התחילה הצתה של הבתים. מי שלא הספיק לברוח או להסתתר, נספה בשריפה. הבורחים נפגעו ביערות ובדרכים על ידי חיילים וכפריים (יהדות ליטא, ,תולדות היהודים בליטא׳ מאת ד״ר ישראל קלוזנר, עמ׳ 120—121).

ביום 11 בספטמבר גזרו גירוש על כל יהודי סמורגון. הגזירה הוצאה ע״י הפקידים הנמוכים על דעת עצמם.

אל בית אברהם סובול נכנס קצין הקוזקים וציווה לבני־הבית שימהרו לעזוב את העיר. אחד הבנים, ליב סובול, ענה שאינו יכול לזנוח את אביו הזקן המוטל חולה על ערש דוויו. הקצין ביקש שיראה לו את החולה, וכאשר מילא את בקשתו, הוציא הקצין את אקדחו, ירה באב החולה והמיתהו במעמד בנו, ואמר לו: עכשיו תוכל לעזוב את העיר אין לך יותר את מי להפוך משכבו בחליו. הוא גרש את בני הבית ולא נתנם אף לקבור את אביהם.

את היהודים גרשו ואת בתיהם שלחו באש. הקוזקים עם קציניהם עברו

מבית לבית והציתום. יהודים אחדים התחבאו במרתפים, אבל האש והעשן הכריחום לצאת ולברוח על נפשם.

וילנצ׳יק נתפס כשהוא יוצא מבית המרחץ. על השתמטותו מגזירת הגירוש נידון לתלייה. אולם ניצל כשנתן לקצין כופר נפשו בסך 1,500 רובלים.

ויינשטיין שהיה משותק נטול־תנועה ביקש שיכניסוהו לשטיבל הליובאביצ׳י, ושם נשרף. קלמן רזובסקי נפצע. הרבה יהודים נשרפו חיים. בין הפורעים הסתמנו באכזריותם ופראיותם הקוזקים האוקראינאים.

גם אלה שברחו נעצרו בדרכם ע״י החיילים הרוסים ונחבלו ונשדדו, הוכו מכות־רצח. גם האיכרים התנפלו על הפליטים באלותיהם. הצ׳רקסים הורו לאיכרים שהיהודים הם הפקר. מותר לכרות ראשיהם בלי עונש.

החיילים אסרו על האיכרים המועטים הטובים להלין בבתיהם את הנמלטים מהפיכת סמורגון.

הרבה ילדים מתו בדרך. נשים הרות הפילו.

מספר הנמלטים למינסק בלבד הגיע עד ל־8,000 (פרק מתוך „מגילת החורבן״).

„במשך שעות אחדות נאלצו יהודי סמורגון לעזוב את העיר בחיפזון... התמונה היתה איומה ונוראה: אנשים ונשים בזרועותיהם פעוטים ותינוקות, צרורות לבנים וכרים על כתפותיהם הלכו ברגל עשרות ווירסטאות, יותר נכון, רצו כדי להגיע אל תחנת רכבת, בכיוון למינסק בקור ובגשם. רעבים ועייפים עד מוות הם נסו מנוסת חרב״ (מנדל סודרסקי, ליטא, „איבער די שטעטלעך׳ עמ׳ 1549—1550).

„הסמורגונאים המגורשים התפזרו לכתחילה על פני רחבי רוסיה. יש מהם שהגיעו עד לכרבין ויש אף שהיגרו לארצות הברית. אחר כך הם החלו להתלכד. וכאשר רק נשמו לרווחה הם התרכזו, היינו ייסדו מרכזי תעשייה לעיבוד עורות.

לבוגורודסק העבירו את בתי־החרושת והזמינו בורסקאים ותפרים סמורגונאים: אותו הדבר עשו בכארקוב וברוסטוב על נהר דון.

בשנות המלחמה הורגש מחסור חריף בעורות מעובדים והסמורגונאים התארגנו וחזרו אל משלח־ידם, המשיכו במלאכת הבורסקאות, והקשר בין העובד הסמורגוני ומעבידו לא ניתק״ (א. ראפלס, זאמלבוך סמארגאן 1937).

שנת 1921. אחר שנות גלותם החלו הסמורגונאים לשוב אל עיר מכורתם. עבודת השיקום התחילה במרץ רב ובתנופה עזה. לעזרתם של החוזרים באו: וועדי עזר „ייקופו״ וקרוביהם שבארצות הברית שאירגנו סעד (רעליעף).

הצבאות הגרמניים הציפו חלק גדול של תחום המושב.

„תחת שוטם של הגזירות הקשות והגירושים האכזריים שבאו מאת צוררי ישראל, ניקולאי בן ניקולאי (דודו של המלך ניקולאי השני), המפקד הראשי

של חיילות רוסיה וראש מטהו הגנרל יאנושקביץ׳ נאנחו מליונים יהודים ונחשול של מאות אלפים עקורים מחוסרי־בית נשפך לתוך רוסיה המרכזית ואוקריינה... וכמו תמיד בעת צרה ומצוקה נפעם ונסער הלב היהודי.

במהירות נפלאה נוסד הוועד לעזרה („הוועד היהודי לעזרה״, ראשי תיבות ,יקופו׳) עם המנגנון החדש שלו״ (יוסף טשירניכוב — דניאלי ,אַ בלעטל זכרונות׳ „היינט, יובילײ נומער 1908—1928, ע׳ 186).

„בשנות המלחמה 1919 נוסד בווילנא ,הייקופו הווילנאי׳ ע״י כינוס של נציגי הקהילות וועדי עזרה של מחוז ווילנא ונובוגרודיק. בחוג פעולתו נכנסו: עזרה יורידית משפטית, שיקום העיירות שנחרבו, כלכלת העקורים והחוזרים למקומות מושבם, יתומי המלחמה, הגירה, עבודה תרבותית, קואופרציה ועוד ענפים שונים של סעד ושיקום״ (א. י. גרודזנסקי, ,ווילנא לפנים ועכשיו׳ שם ע׳ 109).

ב־2 בפבר. 1921 השתתף בא כוח מסמורגון בוועידת ,ייקופו׳ בווילנא.

החוזרים הראשונים שכנו במרתפים דרך ארעי עד שייבנו בתי־מגורים. הם התפרנסו בדוחק גדול. בכל שבוע היה יום שוק והאיכרים מהסביבה באו והביאו מתוצרתם ויבול אדמתם. החוזרים קנו מהם ירקות, חמאה, גבינה וביצים והובילו את הסחורה לווילנא. הובלת הסחורה ברכבת היתה קשה מחמת התנהגותם הזדונית של נהגי הקרונות. את קשיחות ליבם ריככו ע״י מתן שוחד.

החוזרים הראו את מרצם, בטחונם ויוזמתם האמצאתית. נעשו נסיונות ראשונים להוציא את הקורות מתוך שוחות החזית שנשארו בעינן משנות המלחמה ולנצלם בתור חומר־בניין. כך הוקמו הבתים הראשונים בסמורגון.

ב„קרקע״ הסתדרו החוזרים בנקל יותר. הם שתלו תפוחי אדמה וגם ירקות ואכלו משלהם מפרי יגיעם על אדמתם.

.5
דו״ח כספי — „ייקופו״

לסמורגון הקציבו 257,876 מארק פולניים לחמרי בניין ולהקמת ההריסות. שוויים של 20 מארקים פולניים היה דולאר אחד. בחמישה במאי 1921 שבו 55 יהודים וחמשה עשר בתים נבנו להם. בכ״ב באוקטובר באותה שעה כבר מנו 600 חוזרים ושלושים בתים בנויים. בחמשה בדצמבר — 37 בתים, בשלושים ואחד באוקטובר 1922, 91 בתים בנויים. בסוף 1922 60 בתים נבנו ו־105 בתים עמדו בבנייה.

31/3/22

דו״ח מהכספים שנתקבלו מה„רעליעף סמורגון״ בניו־יורק.

דוד ברודנא הביא יותר מ־8000 דולר. מהם ניתנו הלוואות 15,000 מארק,

הוציאו על בניין בית־הספר העממי 5,000 מארק, הגדר סביב בית הקברות עלתה 4,000 מארק, הקימו בניין לפליטים 21×10 וזה עלה 3,000 מארק, בניין בית המדרש „הקרקע" עלה 15,000 מארק, בניין בית המרחץ — 1,000 מארק, בית החולים — 1,000, ספריה — 1,000, משכורת למורי בית־הספר העממי — 1,000 מארק, פליטים קיבלו — 50 מארק, גמילות חסדים בלי רבית — 500 מארק.

במשך 1922 חזרו לסמורגון גברים 223, נשים 247 וילדים 268, ביחד חזרו 738 נפש.

ב־12/3/22 התקיימה אספה כללית של יהודי סמורגון ונבחר וועד חדש של 14 חברים, היו"ר יעקב פרבוזסקי והמזכיר גרשון וויינשטיין. אלה שמות חברי הוועד: משה יהודא קריינס, יוסף פרבוזסקי, יעקב בועז הורביץ, דוד מילר, ברוך דנישבסקי (מה„קרקע"), אפרים גרוס (מה„קרקע"), יונה סטריצנסקי, חיים גורלנד, משה שפירא, אברהם כץ, נטע קוברסקי, צוסמן יעטעס, דוד מגידס.

הפיקוח על הילדים החוזרים עם הוריהם מתנהל במלוא התנופה ע"י רופא מיוחד. באוג' 1922 נבדקו 211 ילדים. גם הבניינים בשביל הילדים ייגמרו השבוע. מתנהל משא־ומתן עם האינטרנאט. הכינו רהיטים, מיטות, מזרנים, סדינים ושמיכות. גם ספריה לילדים תיווסד. בקרוב, בעוד שבועיים יתחיל האינטראנט לתפקד.

אוקטובר 1922. בני־נוער בגיל של 14—18 המוכנים ללמוד אומנות נמצאים בסמורגון: 56 נערים; 57 נערות.

החוזרים לסמורגון התעכבו בברנוביץ' וסטויביץ למשך 2—3 חדשים. הם נאלצו לשהות שם עד שהשלטונות הסכימו להחזירם למקומם. בבואם קיבלו עזרה ראשונה, בעיקר תמיכה קונסטרוקטיבית, היינו הלוואות להקמת בתיהם שנחרבו.

נובמבר 1922. בבניינים הציבוריים מדויירים 126 נפש. לרגלי החורף צומצמה עבודת הבנייה והפועלים סובלים מחוסר עבודה.

מתוך דו"ח של „ייקופו". כל החוזרים השתכנו בבתי מגורים. אין מחוסרי צל־קורה. „ייקופו" הוציאה בסך־הכול 8,267,393 מארק, מזה 4,070 על הלבשה, הנעלה והזנה.

31/3/22. 180 משפחות קיבלו אוכל, בגדים, נעליים וכמוכן עזרה רפואית. במקרה של צורך דחוף העבירו את החולים ל„משמרת חולים" בווילנה. נפתחה מאפייה. החייטים והתפרים קנו מכונות תפירה. הנגרים, הסנדלרים והנפחים קיבלו תמיכה לאפשר להם לרכוש מכשירי עבודה. נפתחה נקודה רפואית עם חובש ובית מרקחת קטן בסיוע „אזע".

החוזרים סובלים מאי קבלת תעודות זהות של קבע ואין ביכולתם לזוז ממקומם.

בתים לחוזרים

בשנת 1920 בנתה „ייקופו" את הבית הראשון בעבור החוזרים. הוא היה בעל שני חדרים, מידותיו 12 × 10 ארשין.

בשנת 1921 גרו בו 60 נפש. הוא שימש למטרה זו עד 1922.

בתחילת 1922 כשזרם החוזרים גבר, נעשתה שאלת הדיור חריפה ובכן תיקנו את הקומה התחתונה של בית המדרש והכשירוה לשמש למקום דייור משותף. כמו כן תיקנו את המרתף של ח. גרינהויז. וגם הוכשר הוא למעון משותף. שני המשכנות האלה תיפקדו עד ספט. 1922. בהם גרו 60 נפש.

במרץ באותה השנה הוקם בית ציבורי ע"י בית הקברות. גם הוא היה בעל 26 × 10, מחולק לשני חדרים. בו גרו 70 נפש ויותר. הוא מילא תפקידו כמעון חוזרים עד סוף שנת 1922. בחדשים יוני ויולי של אותה שנה נבנו שני בתים של מגידס. הם נשכרו למעונות לחוזרים. בסך הכול עברו דרך הבניינים הציבוריים 500 נפשות עד שבתיהם הפרטיים הוקמו והם התיישבו בהם.

ב־15 ביוני 1923 פונו כל הבניינים הציבוריים האלה מפני שנעשו מסוכנים לדיירים. אלה שבתיהם טרם נגמרו, הועברו לבתים פרטיים. בשביל החוזרים החדשים שזרמם לא פסק תוקן בית המטבחיים לשעבר.

העזרה הרפואית סודרה ע"י רופאים שהיו באים בביקורים מווילנה.

דאגה לילדים

נבדקו 211 ילד בגיל 1—16. כולם נמצאו דלי־דם, 11 חולי־עיניים, 3 חולי אוזניים, 1 — אף וגרון, 112 סבלו מליקויים פנימיים, 31 עיוורים, 11 לקויים במבנה הגוף, 6 חולי רוח ועצבנים.

מהילדים שנבדקו היו 8 יתומים, 37 — חצאי יתומים, 123 בני עניים, 18 בני הורים בעלי מצב בינוני.

נפתח אינטרנאט לילדים. הוא קיבל ואיכסן 36 ילדים יתומים ולא יתומים מהמשפחות שדרו בבתים הציבוריים (במשך הזמן הקימו בניין חדש שאישפז 100 ילדים). נוסד מטבח בעבור הילדים, שהיה מוכן לחלק ארוחות ל־150 ילדים. לעת עתה חילק 130 ארוחות פעם ביום.

ע"י האינטרנאט נבנה בית בעל שתי קומות. הבניין נגמר באביב 1923. לעת עתה השתכן האינטרנאט בשישה בתי עץ שנשכרו למטרה זו. בית אחד שימש מקום משכב ל־32 ילדים. חדר אוכל ל־130 ילד שוכן בבית השני. בבניין השלישי נמצאו חדרי לימוד. ברביעי — חדרי קריאה ושעשועים. הבניינים החמישי והשישי שיכנו את הפרסונאל.

בית המטבחיים לשעבר שתוקן ושופץ שימש עד האביב בתור בניין לבידוד עבור ילדים חולים.

הבית הציבורי ע"י בית העלמין תוקן ובו הושכן בית־הספר העממי.

הוצאות התיקונים באו מהקהילה המקומית ומייקופו שווה בשווה.

התחילו מתקנים בניין אחד לבית מלאכת הנגרות לילדי החוזרים.

יאנ. 1923 באינטרנאט נמצאים 42 ילדים. הוסיפו לבניין חדר גדול ששימש חדר תוספת לבילויים.

הילדים ייסדו מועדון לספורט, בית דין של חברים, הנהלה עצמית וכו׳.

ניתנו הרצאות בגיאוגרפיה, בדברי־הימים וכו׳.

החזות והמצב הפיסי של הילדים שופרו בהרבה.

מהמטבח מקבלים הילדים 143 ארוחות פעם ביום, החלשים או החולים מקבלים ארוחתם פעמיים ביום, לפי המלצת הרופאים.

כל הילדים נמצאים תחת השגחתם של המחנכים. הם גם מפקחים על הנקיון וההלבשה. הנערים המבוגרים משתתפים גם בהרצאות.

עזרה כללית

הוועד תמך ב־140 נפש שקיבלו עזרה רפואית, הזנה מוגברת, שכר דירה.

בבית־הספר העממי החלו כבר הלימודים באופן נורמלי.

כל התיקונים בבית־המלאכה לנגרות ייגמרו בחודש זה.

מתוך י״ב המשפחות ששכנו במרתפים רטובים הוצאו וסודרו: 5 בבניינים ציבוריים; 3 עברו לבתיהם הפרטיים, 4 יסודרו במשך החודש.

החל ממרץ 1923 תופסק התמיכה הכללית. היא תינתן רק למטרות בנייה.

אפריל 1923

נפתחה הנגריה ע״י ה„ייקופו״ ו„אורט״. לומדים בה 15 ילדי חוזרים. בית־המלאכה יתקיים שנתיים או שנה וחצי ה„אורט״ ינהל את המוסד ויספק כל צרכיו המשקיים והחינוכיים. למטרה זו מוסרת ה„ייקופו״ ל„אורט״ את הבניין למשך הזמן הנ״ל והיא תשתתף ב־75% בתקציבו. הסכום שולם למפרע בעד שנה והוא עלה לשני מיליון מארק.

נבנה בית בן שתי קומות, בו 14 חדרים. בו ישוכן האינטרנאט.

קומה א׳.

1. חדר שינה בו 30 מיטות; 2. חדר שינה ובו 35 מיטות; 3. לפרסונאל.
4. דירה בת שני חדרים ומטבח — למנהל; 5. מחסן בגדים. מרתף, מחסן לצרכי אוכל, מחסן עצים. בית־כסא חם, אינסטולציה וכו׳.

הבניין בנוי בצורת T. נמצאים בו 60 ילדים בני עניי העיר, וחלק מהיתומים או היתומים־למחצה. לאינטרנאט שייכים: בניין הנגריה, בית־הספר העממי.

מתוך 815 יתומי המלחמה קיבלה סמורגון 57.

לא עברו ימים מרובים והשואה פקדה את סמורגון בין יתר הערים והעיירות שעליהן עברה כוס התרעלה, וממנה הושקו על כרחן. סמורגון היהודית נחרבה עד היסוד בה — במלחמת העולם השנייה.

חנוך לוין

לזכר הורי: אבי ר׳ דוב־בר ואמי מינצ׳ה בקדושה

שיח קדומים

א. גרויאט ואוקנה

על אם הדרך בין מינסק לוילנה, בין חומות יערות סביב, שוכנת סמורגון. פאתיה בצפון נוגעות־לא־נוגעות חופי הויליה השקטה, המנומנמת ומהורהרת בערוץ ירקותי. ומיתר עבריה לפותה העירה סמורגון בזרועות שני נחלים, שלוחות רכות של הויליה הנסיכה בנהרות — הלוא הם הגרויאַט והאוקנה. הראשון, נהר גאה ואמיץ, מגלגל מימיו בעוז, חפוז תמיד כאילו אצה לו הדרך ואילו השניה, האוקנה, שלוה ורכה וחלושה כאומרת: ראו, עוטיה אני וחולנית... „הברדים״, פיטניה־זמריד הנודדים של ליטא, בעטוף נפשם היו ממלטים ממיתרי ה„בנדורה״, כלי הנגינה של חבל ארץ זו — שיר אגדה ועלילה ועיניהם העורות של הברדים תעו בחלל ה„חאַטה״ של האכר, בה התכנסו זקנים וצעירים, נשים וטף לשמע ספורים מני קדם — תעו העינים הכבויות של הפיטנים בחללו של בקתת האכר, דמו לראות את הנסיך הליטאי הצעיר והגבור גרויאט וכלתו היפה אוקנה.

„הוידלוטה״ הישיש, ראשון בין הפיטנים והזמרים, הנגין את כלי הנגינה העתיק וספר בחרוז קצוב את המעשה בנסיך הצעיר אשר ירד ממרומי קרת של אביו המושל הגדול גידמין, מעל סוסו הלבן ירד האביר הצעיר ובהיותו בשדה מצא את הנערה אוקנה. — — —

ברה כחמה, טלולה ובשומה ומעוטרת פרחי חן נצבה לפניו אוקנה.

אז לקחה האביר גרויאט, הושיבה על סוסו הלבן וידהר עם העלמה, מלכת חלומותיו אל ארמון אביו השליט לבקש את ברכתו.

הקשיח האב לבו ואמר: — לא יאתה לך זו, בני האביר. בת כפרים היא ואתה נסיך.

שלח גידמין, המושל הגדול על קרת רבתי, את העלמה אוקנה. הלכה הנערה עצובה וקודרת את חופי הויליה, הלוך ויורדת מזרחה, ובעקבותיה הולך הנסיך הצעיר גרויאט, שואף צלה וחרד על נשימת רוחה. כן הלכו ימים שנים ולילה אחד עד שהגיעו אל סלע־מצוק על חוף הנהר ויליה. בראש הסלע נפגשו. חבקו האוהבים זה את זו וזהר אשרם הפז את גלי הנהר. אז אמר גרויאט:

— כלתי, אולי תאספנו הויליה, האם בנהרות. במצולותיה נבנה לנו ויה אהבה לאורך ימים. אמרה אוקנה:

— קחני עמך, גרויאט אהובי, קחני אל הויליה השקטה, שם ינוו חיינו לנצח.

דברו ולא הוסיפו וקפצו אל הנהר.

אספה ויליה האם את האוהבים אל חיקה. ויהי בקפצם, נתבקע הסלע עליו עמדו ושני נחלים פרצו לעברים, מבקיעים להם דרך בין יערות ושדות בזרם עליז ונוגה כאחד — הלוא הם הנחלים גרויאט ואוקנה.

וברבות הימים, כך מספרים הבריות, שכנכון היה ישוב אדם בינות הנחלים הללו, השתלט על הויתם המזג הכפול:

זה העוז הפורץ של גרויאט והרכות החולמנית של אוקנה.

ב. סמורגון — מדרשו של שם.

— — — אמרו: שם קשה להלמו ניתן לה לעיר: סמורגון. וקשה מזה היגויו של שם זה בפיהם של הגויים: סמורגוניה. רבות בשנים לא נודע פשר השם. רבים טרחו בו. שאלו לקדמוניות ופנו לסוד־שיח אגדות — והעלו חרס בידיהם.

— — — אמרו: דבר תעלומה יצוק במדרש השם ופשרו לוט בערפלי העבר — ומי ידע? ואף־על־פי־כן, מסורת זקנים בקשה לפענח צפונות מיני קדם. הגילתה הכל או — אם הרימה אפס קצהו של שולי הימים הרחוקים — מי ידע? על־כל־פנים, כך סיפרה לנו:

על פני ארץ רחבה ושוקקד בין יערות ליצ׳ניק ופריבוז, אשר על הויליה הסוגרים עליה מצפון ומדרום. ומזלסיה (פירושו: בעבורו של יער) בואכה „היער האפל" בדרך סולי, מקדם ומים — ישבו מימים ימימה אכרי רוס־הלבנה, צמיתים „לפאנים הלאָכים" (אצילי פולין) מנושלי אדמה, ומשוללי חוק.

את כל גרנותיהם של האדונים מלאו בר — והמה ובני ביתם רעבו ללחם.

את בתי האצילים ספנו בקורות, ממיטב עצי יערות־העד של הסביבה — והמה התגוררו במחילות עפר על גדות הנחלים.

את כלותיהם ידעו תחילה האצילים ואת בניהם עשו אנגריה.

ובהתעטף נפשם עליהם מעוצר יגון ורעב, נשאו אכרי רוס הלבנה שיר מרד, ממעבי מאורותיהם זעקה נפשם המושפלה עד־דכא של הצמיתים:

„את, הויליה, הלוא ראית גו נדכא אשר נכפף ממגע צולף של הפרגול — — יבוא הקץ, יוסר העול!..." (מתוך שיר־עם בילורוסי) ואז קרה אשר לא יכלו עוד האיכרים להכיל בלבם את דברי השיר ויאחזו בקרדומות ובחרמשים ויעלו על גבעת הטרשים ויזעקו זעקה מרה ויאמרו:

„לא נעבוד את האדונים יותר עד אשר נקבל אדמה להוציא ממנה לחם

לטפנו ולנשותינו״. ויהי בהשמע קול האיכרים בחומה המעטירה של האציל הצעיר לבית המושלים של טישקביץ וירק גבור החיל את חניכיו וידהר אל עבר מחנה האיכרים המתמרדים ויבואו אל קצה המחנה ויתיצבו נכחם ויקרא „הפן״ הצעיר קול גדול:

„איכרים, התפרקו מכליכם ושובו איש־איש אל ביתו!״

ויענו לו האיכרים כלם פה־אחד! „רק המות יפרוק כלינו. לא נזוז עד אשר ישלם חפצנו בידינו״.

„ניחא, אמר הפן הצעיר. יקום חפצכם״.

„והיאך יקום זה? — שאלו איכרי רוס הלבנה את האציל הפולני״.

„אם לא ידעתם הלא שמעתם כי האדמה במורג, היא המידה הגדולה, נמדדת ומדה שניה, אחותה הקטנה, היוניה יקרא לה — על כל מורג במידת נחלותי, תקבלו היוניה אחת לכם לנחלה. ועתה הגידו האם בצדק דברתי דברי?״ ויענו כלם ויאמרו: „בצדק דברת אדוננו, כן יקום כדבריך״. ויקומו כל האיכרים ויעמדו צד אחד מעבר מזה והפן הצעיר לבית טישקביץ — מעבר מזה וישבעו אמנה ויכתבו את דברי הברית בספר, כתוב וחתום, זה בחרט אנוש ואלה באות הדם לבוהן ידיהם לשמור ולקיים דברי השבועה הזאת עד קץ הימים.

ויהי כאשר שבו האנשים, אכרי רוס הלבנה, לבתיהם יצאו הנשים והטף להקביל את פניהם וישאלו:

— אי־מזה אתם באים?

ויענו הבעלים והאבות מלה אחת: מסמורג־הוניה.

אם היטיבו להסביר פשר השם לנשותיהם ולבניהם זאת לא נודע. ידוע הוא כי רומו האיכרים ע״י הפנים המושלים, כי מדה קטנה נתנה להם — אדמה מעט, ובעין זעומה מדדו להם הנחלה.

ויהי ברבות הימים קם ישוב בני אדם במקום שם נכרתה האמנה ולזכר נובלת־האחוה בין אדונים וצמיתיהם נקרא המקום:

סמורגון.

נוסח שני לאגדת הקדומים:

בטירתו המעטירה של הנסיך טישקביץ ישב סוכן יהודי, מצאצאי הכוזרים, ר׳ אברהם הכוזרי שמו. מקיוב העיר הגדולה הביא הנסיך את היהודי להיות סוכן על ביתו. כל אשר לו, נתן הנסיך, תחת ידו של ר׳ אברהם, כי חכם היה האיש, רב־תושיה ועצתו תמיד להשכיל.

לא היה שני לו בכל הסביבה אשר נהג בחכמה באשר יפנה. לפתחו היו משכימים פאַנים מרחוק יבואו, ליטול עצה ממנו או גם ליישב מריבותיהם מבית או מחוץ.

לא את האחר כי רק אותו, את ר׳ אברהם הכוזרי, לקח הנסיך הצעיר לבית טישקביץ ביום הפולמוס הגדול שפרץ בינו ולבין עבדיו, אכרי רוס הלבנה. הוא,

ר׳ אברהם ולא אחר, יעץ את העצה הנבונה בדבר חלוקת האדמה במידות ה„מורג" וה„הוניה" — לשכך את חמתם של הצמיתים המתמרדים מתחת ידי אדוניהם.

ויהי בשובו לעירתו, כך דברי האגדה בלישנא אחרינא, יצאו אשתו וילדיו להקביל פניו וישאלוהו לאמר:

— השלום לך אישי ואבינו?

— שלום — ענה ר׳ אברהם.

— ואי־מזה תבוא? — שאלוהו שנית.

— מסמורגון — השיב ר׳ אברהם.

אם היטיב להסביר פשר השם לאשתו ולבניו זאת לא נודע. ידוע הוא כי בשל העצה הטובה נתן לו הנסיך לבית טישקביץ נחלה גדולה, במקום שם כרתו האמנה להקים ביתו.

ויקרא ר׳ אברהם הכוזרי שם למקום ההוא סמורגון ויהי ברבות הימים הביא ר׳ אברהם יהודים מארץ מוצאו ויושיבם במקום הזה ויחלק להם מנחלתו — אוכלוסיה גדולה. בתים רבים בנו — רחוב היה ויקראו הגויים לרחוב בשם רחוב הכזרים, והדורות הבאים שבשו השם לרחוב החזירים (חזירשע גאס).

ויהפך השם בפז יסולא למנוד ראש ולחוכא וטלולא.

ג. מדרפי הדובים.

(בערענטרייבער).

1

קימא-לן, מימות עולם נתלווה הכינוי „מרדפי-דובים" לשמם של יהודי סמורגון. יכול היה החותך כנויים לכל חי, להדביק ביהודי עיר זו כנוי אחר ולא מצא יפה להם אלא זה. לא רודפי-בצע, אף לא רודפי-תענוגות, לא מרדפי-רוח ואפילו לא רודפי-שלום... אלא מרדפי-דובים, דוקא;

והכתוב מדבר ביהודי סמורגון להוציא את ה„גויים" שבמקום, שכן מעולם לא שמענו שהללו יקראו בפי עמיתיהם בשם זה, אם-כי, אליבא דכל הדעות היו הללו קרובים אל תחומו של יער יותר מבניו של אברהם, יצחק ויעקב...

שם עולם יצא לדובים של סמורגון ופרסומם עד למרחקים הגיע.ולא בדובים סתם אמרינן, שהללו מצויים בכל היערות, לא האי זולל ולקקן שנותן כפו בפיו בתרדמה האריכתא במאורתו כל ימות החורף ורואה חלום נעים מדובשו של עולם ולא מעוקצו — — אלא אותו דוב מאולף, יפה גו ויפה נפש שכפותיו עשויות ונהמתו ערבה, מהלך קוממיות ועומד על גפיו האחוריות, מבין לרמיזא ומתרחק מכורמיזא. שכל מצעדיו מצעדי גבר נושא חן וחסד מלפני בעליו ועל הכל מיטיב לרקוד לפי כל כללי הגינונים וניגונים. שאחרי מעשה רקוד ורקוד שוטח „רבנו דוב" זה את עצמו לפני צופיו, פורש כפותיו כאומר:

„אני את שלי עשיתי ועכשו עשו אתם את שלכם..." ולא התכוון בשעת מעשה אלא לטעימה טובה מן המתוק־המתוק הזה, מי־הדבש שקוראים תמד.

בבית מדרשו של מי למד „ינוקא" זה את תורתו? — לא בבית המדרש של שם ויפת אלא בזו של „חם", חם במשמע — באקדמיה של דובים שייסד גרף פוטוצקי בכבודו ובעצמו.

איסכולי זה של דובים היכן נוסדה?

בסמורגון בקצה הרחוב הארוך בואכה מן השוק הרחב לדרך היער פיריבוז, שם ייסדה ושם הציב פוטוצקי את דלתיה והרחוב ההוא נקרא זה עידן ועידנים בשם „רחוב הדובים" (בערישע גאס).

2

איש יהודי היה
בסמורגון הבירה.
הענוגה והמעטירה.
בנכסים לא עתירה.
במעשים טובים מאירה.

והאיש שמו משה בער (משה הדוב). לא שחניכתו מעולם היתה כזאת, אלא משום מעשה שהיה בו;

וזה המעשה: איש תם ושמח בחלקו היה ר' משה וגם עני, לא עליכם, היה. בבקתה קטנה ישב הוא, נות־ביתו ובניו הרבים. ומלאכתו? — בכל מלאכה שלח את ידו:
שואב מים היה, מסיק התנור של בית המרחץ ועיקר פרנסתו מעצי היער. שהיה ר' משה יוצא, מיד לאחר „הימים הנוראים" אל היער הקרוב, מבקע עצים וטוענם על עגלתו ומושכה הוא ובניו אל העירה למכור העצים לתושביה. פרהסיה גדולה היה עושה, ר' משה, לסחורתו. עומד בשוק ומכריז עליה ברבים:

„ביער פריבוז הייתי.
עצים כמו רמים ראיתי.
בקעתי העצה — אשנס מתני
אביא אל ביתכם ושלמו, רבותי!"

והבנים החרו החזיקו אחריו:

„נביא העצים ונדליק את האור,
החום יתפשט והקור אז יסור.

פעם אחת, בעיצומו של חורף, ראו ה„בעלי-בתים" של סמורגון את ר' משה חוזר ממעשהו ביער, מושך עגלתו טעונת העצים ו„הקוז'וכקה" (הפרוונת, מעיל חורף קצר עשוי עורות ששערותיהם פנימה) — איננה עליו. הלכו הללו לקראתו ומצאוהו שרק ה„קפטן" בלבד על עורו ושהוא מרעיד מקור ומרעב. שאלו לו

לפשר הדבר ולא ענה להם, רק רמז כלפי העגלה טעונת-העצים. הסבו העומדים את עיניהם וראו על מישורת העגלה מעל לעצים מונח מעילו העליון, ה,קוז׳וכקה׳, מקופל צרור אחד. נגשו ופתחו את הצרור ומה אתם חושבים מצאו בו? — גור דובים פצוע.

לימים ספר ר׳ משה את ספורו על דרך הקיצור:

„ביער היה, עצים שם חטב.
ובין העצים גור-דובים נעזב.
פשט מעילו ואת החיה הוא עטף.
יביאו הביתה ויגדל עם הטף."

אין לשער את גודל השמחה בהביא ר׳ משה את „ילוד היער" הקטן לביתו. לשמחת הילדים לא היה קץ; מפתם האכילוהו ומכוסם השקוהו ומצע הציעו לו על גבי התנור החם.

וכשהתנור היה חם ביותר, היה ה„בעריש", הדוב הקטן, עומד על כפות רגליו. הילדים עומדים למטה, משרבבים צואריהם הדקים כלפי התנור למעלה, מצווחים בקול ומוחאים כף וה„בעריש" זה הדוב הקטן, רוקד לקצב שיריהם.

במרוצת הימים גדל הגור ויהיה לדוב. נפשו ה„דובית" נתקשרה באנשי הבית. היה שומרם, היה צלם.

„הם נתנו מזונותיו בעתו
והוא מנע מהם את בעיטתו.
על התנור צהל ורקד.
ותמד שתה מלוא־הכד".

מכאן ואילך משה בר׳ דוב הכנוי: משה „דער בער".

3

הברה נפלה בעירה סמורגון: בתו היחידה של הגרף פוטוצקי, בבת עינו ונשמת רוחו — נוטה למות.

כבר לפני זה יצא הדבר מגדר הסוד, כי מזה ימים רבים נתונה הנסיכה הצעירה ל„מרה שחורה". רחמנא ליצלן, וכי היא „דועכת כנר". נבוכים יצאו כלעומת שבאו כל הרופאים אשר הביא אביה מפולין ארץ רבה ומעבר לים. אף הידעונים למיניהם והזקנות המוזרות בלבנה לא העלו לה ארוכה — דבר לא הועיל. משמימה יושבת העלמה הענוגה, חדר בתוך חדר, אוכל לא יבוא אל פיה, צחוק לא יעלה על שפתיה החוורות. רק תביט נכחה בעינים נבובות. זה שהבריות אומרות: „דועכת כנר"...

ובאחוזתו של הגרף פוטוצקי ישב מוכסן יהודי ר׳ שמלקה מדניושב שמו. ויהי האיש סוכן ביתו ופלא־יועץ לאדוניו. קלה וחמורה בכל עסקיו לא היה עושה הגרף פוטוצקי בטרם ישאל את פיו של היהודי „שלו". לימים השיא ר׳ שמלקה את בנותיו

לבני ה„בעלי-הבתים" של סמורגון. וראה עצמו תושב לכל דבר בעיר-מגוריו החדשה.

ויהי היום והוא, ר' שמלקה, יושב אצל הגרף הזקן, מביא ומוציא לפניו את דבר מרכלתו והעבודה הרבה אשר לו — נפתחה דלת הטרקלין שם ישבו הגרף והיהודי, והאומנת הזקנה פרצה ביללה:

— אדוני, רב החסד, שוד ושבר, בתך, הנסיכה, כרעה נפלה ומי יקימנה?

נבהל הגרף הזקן ויקרא בקול גדול:

— הושע־נא, יהודי, התפלל אל אלוהיך, שמלקה סרדצה!

ויענהו המוכסן ויאמר:

— כדבריך אעשה, רק חזק ואמץ.

ובדברו ויחפז לצאת ויצא לרחוב וירץ כל הדרך.

עמדו יהודי סמורגון בשוק בוהים ותוהים — אנה זה ירוץ ר' שמלקה מדניוושב? הביטו הנשים מבעד לחלונות בתיהם ותאמרנה אשה לרעותה:

— מה קרה לר' שמלקה?

וילדי „החדרים" שמעו את ההמולה הבאה מן הרחוב הציצו מן החרכים ואמרו:

— רבנו, ר' שמלקה רץ...

והוא, הדניוושבאי, ר' שמלקה, הגיע לביתו של משה „הדוב" ויבהיל את הבית על יושביו ויקרא לאמר:

ר' משה, קח את הדוב ובוא אחרי!

לאן? שאל בעל הדוב את ר' שמלקה, מה החיפזון? כי אם ר' שמלקה אומר אל נכון הוא יודע מהו אומר.

ויוריד ר' משה את הדוב מן התנור אשר בביתו, מלחש אל אזנו ויתן קנה של סוכר בפיו וישם השרשרת על צוארו וימשך את הדוב אחריו. נוהם הדוב נהימה של סבר „כאומר: „אל יום טוב אני מוזמן". מרים רגליו ומנער ראשו אנה ואנה ממצמץ בעיניו כדרך הטרזנים קנח בכפו את אפו ופולט רירו בנשיפה — והיידה! כלומר: משכני אחריך ונרוצה!

רץ ר' שמלקה מדניושב
אחריו ר' משה „הדוב".
נגרר כבעל-בית מיושב
„הבריש" שלנו הטוב.
כמרקחה נעשתה העירה,
צעקו בעלי-בתים" בחרי-אף:
לאן, זה תפנה השיירה,
אם-לא אל פוטוצקי הגרף?
את השוק כבר עברה הפמליא,
בדרך ליער-פריבוז',

מ„חדרים" יצאו כבר האי טליא
בם נפשם תדרוך אז בעוז...
והחיה הטובה אז פוסעת,
במעלה המדרגות בארמון.
להציל בת-הגרף הגוועת,
מפוטוצקי למנוע אסון...

מסתמא תבינו מעליכם כי-כך הוי. בא הדניושבאי אל הגרף, שני יבוא ר' משה „הדוב" והבריש הטוב — אחריהם.

הכניסום אל חדרה של הבת הגוועת. שכבה העדינה על מצע של משי בוהק. אור חוורין רצד לבינות שערותיה הזהובות ועל שפתיה פרח שושן המות הלבן...

אז ייגש ר' משה אל ה„בעריש" הטוב וילחש אל אזנו... בדק והרים הדוב רגלו האחת, חזר ובדק רגלו השניה. עמד קוממיות ויאחז במצלתים בכפיו הקדמיות — והך!

„הצטלצלו המצלתיים.
וירונן בכל אפסים.
שיר אלוה, זמר חיים
מפי כרובים צחורי כנפיים".
וה„בעריש" רוקד-רוקד ומכה בצלצלים,
„הנידה עפעף, הבת הענוגה,
פקחה עיניה, הרחומה.
נס יגון, חלפה תוגה.
ממר המות היתה-לה תקומה...
— — — — — —
— — — — — —

ויהי בראות הגרף פוטוצקי כי סגולת-חיים בדוב הרוקד ויצוה על עבדיו לצאת אל היערות לצוד דובים, מיערות סמורגון החלו ועד יערות בילו בז' הגיעו — בכל נחלתו של הגרף פוטוצקי.

וישימו רשתות לדובים, ויצודום בחרמיהם וישימו להם מארבים מאחורי עצי-עד ושוחות-יער. צידה גדולה של דובים הביאו אז לסמורגון. ויתן הגרף פוטוצקי את כל חבל היער הזה על יד של ר' משה „הדוב".

אז בנה הגרף כעצת ר' משה בית לבנים, קומותים יבנוהו. וישם מרוח חלול בין קומה לקומה. את הדובים העלו לקומה השניה. תנור גדול יבנו בבית. יומם ולילה לא תכבה אשו. עלו לשונות האש מן התנור ויבואו במעשנה ומשם אל מרוח החלול מתחת לרצפת הקומה השניה. התלהטה הרצפה, מי לא יכוה בחומה?

עמדו הדובים למעלה ובדקו רגליהם והנה — מכות אש. התחילו לקפץ וינהמו בזעם. ולא יכלו לעמוד הכן על כפיהם: האש צורבת: התרוצצו ורקדו, המסכנים.

דמעות רותחות זלגו מעיניהם ואפם רחרח — להבה; עמדו ר׳ משה „דער בער״ ובניו למטה, בקומה הראשונה ויזרקו לדובים למעלה גבישים של סוכר...

כן יעשו ימים רבים, ילהיטו ויצננו חליפות את הרצפה והדובים רוקדים...

ברבות הימים הביא ר׳ שמלקה מדניושב להקה של „כלי־זמר״ יהודים ויגגנו למטה והדובים רוקדים... רוקדים למעלה.

וכאשר סיימו הדובים, „חוק לימודיהם״ וימלאו כרסם חכמה ותורה: כיצד מרקדים לפני הכלה? וכיצד צועדים קוממיות בסך? והיאך מחוים קידה במאור פנים וכיוצא באלה גינונים ומנהגים להשכיל, היו מוכרים, דוב-דוב לחוד, בכסף רב, במטבעות המלך, לצועניב עוברי ארצות רבות ויפוצו על פני תבל רבתי ויעמדו בשוקים וירקדו הדובים לשמחת הצופים. וימלאו הצוענים כיסיהם „מצלצלים״ ואת עצמותיהם דשנו בכל מאכל טוב וגם אלנמישקה זה הדוב. כך קראו לו (אולי על שמו של מיטיבם הראשון ר׳ משה „הדוב״) לא שכחו בעליו:

„גביש סוכר יתנו אל-פיו.
ותמד מתוק מלוא הלוג,
כי-מי כמוהו חביב
מבין נגן ורוקד במעוג...

שנים רבות התקימה אסכולי זו של דובים בסמורגון היא „אקדמית הדובים״ המפורסמת — כל ימי חייו של ר׳ משה דער בער ובניו אחריו „מרדפי הדובים״.

ואני בימי חלדי עודני נער,
לא אעמד בין גדולים, לא אוכיח בשער,
רק אגדות תשמע אזני וספורי בדים.
יספרם סבי סגי-נהור, לקהל הנכבדים.
מעשה בר׳ משה וה„בעריש״ הטוב.
שרוקד בשוקים ונוהם ברחוב.
טועם תרגימא ולוגם מן הצוף,
אשלים ספורי באחולי „כל טוב״...

ד. מעשה הכעכים.

„כעכי סמורגון״ — מוניטין יצא להם בעולם. מעשה ביהודי אחד, מילידי סמורגון, שהרחיק נדוד בימי הפולמוס הגדול של העמים ועד חרבין הגיע. משם הדרים בכל יבשת אסיה ובא לאיי הים. באיי הים, מתקשטים כידוע, ילידי המקום במחרוזות של פרחי צבעונין בכל חג ויום גינוסיא. תולים הללו את מחרוזות הפרחים על צואריהם ויוצאים במחולות מחניים כשהתוף מכה לפניהם.

מה עשה אותו יהודי? כיון שנקלע לביניהם עשה כמוהם. אלא שבמקום

זר־פרחים קם ותלה מחרוזות של כעכים קטנים, מעשה־אופה, שצבעם בכל צבעי הפרחים הידועים באיי הדרום. באו תושבי המקום ושאלוהו:

— מחרוזת זו על צוארך מהי עושה?

עמד והשיב להם בקיצור:

— למחרת תבואו אלי.

חזר היהודי מסמורגון לביתו, קרא לאשתו ואמר לה: — מהרי, לושי הבצק.

עמדו השנים, הבעל ואשתו, כל אותו היום וכל אותו הלילה ועושים הבצק. גוללים אותו לגלילים ארוכים, כורכים הגליל מסביב לאצבע, כמידת הטבעת, ותולשים ומאחזים הקצוות. אחר־כך יתנו טבעות־הבצק אל־פי התנור המבוער עד היות להן גוון נוצץ כעין הזהב השחוט. לכבודו של המקום וכמנהג הבריות שם, יצבעו את הכעכונים השחומים בצבעי הפרחים החיים. ישחילום בחוטים — והרי לכם מחרוזות של כעכים.

למחרת באו תושבי האי, ראו את המחרוזות כשהם תלויים במרישי הקנים של בקתת העץ, טעמו מן הכעכים הקטנים ושבחו טעמם והללו מראיהם. קנו האנשים את מחרוזות־הכעכים, לעצמם ולקרוביהם ושלמו בכסף המדינה. יצאו וחזרו והוסיפו קנין על אלה שלקחו. נראה, שנתגלגלה לו, ליהודי מעירתנו, זכות אבות וזכות הכעכים — ומצא פרנסתו בשפע. לימים תלה בחזית ביתו שלט שיעיד על מלאכתו לאמר:

„סמארגאנער בייגעלעך".

כתוב בלשון המדינה ובלשון הילידים ובלשון יידיש.

סוף המעשה ביהודי מסמורגון שנקלע לאיי הדרום. אלא עד שהוא עושה שם — לא פסקה מלאכת הכעכים בסמורגון ורבים מתושבי העירה, וביחוד גויים שבה, עושים לה פרהסיה בכל מקום ומקום. יוצאים לשוקים שבעירות, בפולין המדינה, ומכריזים על מרכולתם. היו הגויים קונים את הכעכים ותולים אותם בחגורתם ובצוארי בנותיהם. מהם מחרוזות של כעכים גדולים, מהם קטנים ומהם בינונים. וטעמם שונה: אלה מתוקים ואלה ממולחים ואלה פושרים. ויש בהם שבצקם נלוש בביצים והמה פריכים וממוחיים — תאוה לחך. וביריד הגדול „שלהם" שנקרא בשם „קזימיר" בעיר וילנא, היא ירושלים דליטא, היו מכריזים עליהם בדברי שיר:

היינו בלשוננו:

כעכים מסמורגון,
האספו בהמון.
וקנו מבוקר ועד ערב.
לביתכם — טרף.

ברם, היאך היתה תחילתם של כעכי סמורגון?

זו שמעתי במרתף ביתו של ר' נטע קוברסקי. בעלייתו של הבית עסק

ר׳ נטע בצרכי צבור והביא רפואות לחולי בני עמו ומזור לכל תחלואיהם. שכן היה ר׳ נטע קוברסקי ה„פלדשר" הראשון במעלה בסמורגון. ואת מרתפו של בית־האבנים הגדול הקדיש לאשתו ולבניו שיעסקו במאפה הכעכים ועוזרים על ידם „שקצות" כשרות בנות־כפר ובירניות קרובות.

בימות החורף, בין השמשות, היו מתלקטים ובאים מכל בתי השכנים אל מרתפו של קוברסקי, דרדקים ותינוקות־של־בית־רבן שחזרו מ„חדריהם", ונערות, אחיותיהם של אלה, שפרחו לחייהן באור התנור הרחב, זה שהיה כונס בתוכו גלילי ברזל ארוכים ועליהם סדורים הכעכים למיניהם. פעמים שהיו מזדמנות למרתף החם כמה קשישות שהיו מחליצות עצמותיהן הזקנות בחומו של התנור וסועדות „נפשן" באבק של רכילות ודברי הבאי.

ועיקרו של ענין שהיתה שם ולינקה, בת־אכרים יתומה, פולנית ומחוטטת הפנים שגדלה בבית השב מיטרופן. חייכם, אם ראיתם פעם גוי שכמותו — מגודל וגרמי ומזרה אימים.

אבל את „הכלי" שבידו — גם בחלום לא ראיתם. — — יודע נגן היה מיטרופן ואת „כלי" נגינתו עשה במו ידיו. ותבניתו, ספק בטנון דמוי חביונה וספק תוף שנמתחו עליו מיתרים שונים ומשונים, מקצתם עבים כחבלים ומקצתם דקים כחוטים.

על הכלי הזה היה מכיש מיטרופן באגודל ידו הימנית ופורט בכל אצבעות היד השמאלית. פוער, בשעת מעשה, את פיו הריקן ומבעה בחללו את חשן היחידה־מרדנית זו שנשארה מכל „חילו" היתה מטילה פחד על כל הטף היושבים לפניו. — „ולינקה דושה", היה הזקן פונה אל נכדתו, הנה ספרי להם את ספורי הסבתא, נשמתה עדן", ואני ארעיש את מיתרי הכלי".

„ולינקה את הסיפור תתחיל
„אני את הכלי אצליל.
עצוב המעשה אבל לא מבהיל".

ובחללו של המרתף, מרתפו של ר׳ נטע קוברסקי, תהגה נכאים ולינקה היתומה את שיח־הקדומים:

— — — מיטקה מן החוטור אהב את ה„קרסביצה" (היפהפיה) מרילקה בת הסוחרים. סרב אביה לתתה לו. כי עני היה הבחור ולא בן־אבות הוא, אין לו למיטקה זולתי הכתונת על בשרו וחליל הרועים בפיו. מה יעשה הנער באהבתו הגדולה, אנה ישא את כאבו? אולי, אוקנה יובל הקדומים, תשטוף בשבולתה את להבות כאבו... ואולי יתנה מצוקתו, ישטח תחינתו לפני יבדוכה, זו ששוזרת־מוזרת בלילות ירח חוטי כסף בעלוות האילנות?

האוקנה — תגלגל את כאבו של מיטקה עם גליה אל הים הגדול — ושם יאבד במצולות.

הלך מיטקה מן החוטור אל מרילקה בת הסוחרים. הישר לביתה הלך. למיטקה האומלל?

והמכשפה יבדוכה — לה הבא דורון בשכר הקסמים וזה מאין ימצא לו כלתה רגל אדם מביתו של הסוחר; אותו יום הלכו כלם לסעודת־מצוה של גויים. נשארה בבית רק הצעירה בבנות, הקרסביצה מרילקה. עמדה הנערה ולשה בצק לעשות כוונים לכבוד החג „שלהם" שחל למחרת. ואת קולה נתנה בשיר נוגה.

פתח מיטקה את הדלת בחשאי ועמד לפניה בכל קומתו, חוור ועצוב.

— „מה לך, מיטינקה, כי באת?... ועל־מה נפלו פניך?...

— „שתים שאלת, קרסביצה שלי, על הראשונה: לבקש כי תלכי עמדי היום. ועל השניה: כי אין לי חיים בלעדך...

אז תשיב מרילקה אמריה למיטקה מן החוטור:

— „איכה אלך אחריך ולא קדשת אותי בטבעת של זהב, כמנהג האנשים. קנה, מיטינקה, טבעת. טבעת של זהב תקנה. אזי אצבעי אושיט לך ואתה תקדשני לך לאשה כדין וכדת...

ויעמוד אז האוהב האומלל וברגשת לבבו יענה לקרסביצה:

— „מאין אקח לך טבעת של זהב, מרילקה שלי, ואני יתום ועני ואין לי בעולם זולתי האהבה אשר בלבי". דבר ולא הוסיף כי רותח לבבו בקרבו ועיניו השחורות נדלקו באש זרה. אז יפן כה וכה וירא את מרילקה עושה במלאכת הבצק והתנור בוער...

מהר יקרב, מיטינקה, אל הבצק. לעיני אהובתו יקמוץ מן הנלוש, יעשה טבעת מסביב לאצבעו ואז... אל התנור המבער יגש ויכניס ידו אל הלהבה... כך החזיק ידו באש שעה ארוכה, חוורו פניו של מיטינקה, דעכו, כבו עיניו הלוהטות...

צעקה אז מרילקה, מהרה אל אהובה ושמטה את ידו של מיטקה מן האש; נחרכה האצבע כולה ועליה, סוגרת סביב, טבעת פלאים, מעשה חושב, כעין הזהב השחוט...

— „מיטינקה, רחימאי", לחשה הקרסביצה וכולה מתמוגגת בדמעות, „קחני עמך, יקירי, אל אשר תשאני אלך עמך כי עזה כאש אהבתך וכמוקד ערוך לבבך ולא יכבה". ———

אז ילכו השנים אל החוטור, מיטקה הרועה ומרילקה היפהפיה, בת הסוחרים.

עמד אביה בסרובו ולא ברך על הזיווג וגם הדיר את בתו מנכסיה והיאך יקיימו חיותם?

היתה מרילקה לשה הבצק גלילים, גלילים. היה מיטקה כורכם מסביב לאצבעו, כמעשה אשר עשה בשעת הנסיון הגדול, אופים טבעות בצק בתנור, כעכים יעשו, ישחילום על חוטים להיותם אגודה אחת. יוצאים לשוקים ומכריזים:

„קְנוּ כַּעֲכִים בְּשׁוֶה פְּרוּטָה,
אָז נִחְיֶה וְלֹא נָמוּתָה.
קְנִי, מַטְרוֹנִית וְגַם אַתָּה, אָדוֹן,
מִיטַב כַּעֲכוֹנִים שֶׁל סַמוּרְגוֹן." — — — —
נדמו מיתריו של מיטרופי, נצנצה דמעה בעיניה של ולינקה והמרתף
ויושביו כלו נרעש ונפחד...
אמר המספר:
תם ולא נשלם
בכתובים כזאת מצא ולא חלם.
החכם יאמין והפתי יחדל
כי לאחרון — לבי יאבל.

א. י. גאלדשמידט *)

סמארגאן דער אויפבוי פון א שטאט און איר חורבן

א קורצע געשיכטע פון סמארגאן

סמאַרגאָן ליגט אין מדינת ווילנא, צווישן די טייכלעך נערוויאַטקע און אָקענא. ווען זי איז געגרינדעט געוואָרן — ווייסן נאָך די היסטאָרישע פאָרשער ניט גענוי, און דער אָנהויב פון אידישן ישוב דאָ איז איינגע־הילט אין אַ נעבל פון לעגענדעס. אָבער אין דעם באַרימטען „פנקס מדינת ליטא", וואָס געפינט זיך אין דער שטראשון ביבליאָטעק אין ווילנע, ווערט שוין סמאַרגאָן דערמאָנט, ווי אַ זעלבסטשטענדיקע אידישע קהילה. פון 1628 אָן איז זי שוין אַליין מחויב צו צאָלן שטייער דעם ועד המדינה און דעם ליטווישן מלוכה אוצר.

מיט דריי יאָר שפּעטער זענען לויט אַ החלטה פון דעם ועד המדינה צוגעגעבן געוואָרן צו סמאַרגאָן די קהילות פון דער סביבה אַלס טעכטער־קהילות. אויף אַזאַ אופן איז אויפגעקומען דער „גליל סמאַרגאָן", וואָס וואַקסט מאַטעריעל און קולטורעל אין משך פון 17־טן און 18־טן יאָרהונ־דערט. אין יאָר 1765 האָבן זיך אין סמאַרגאָן געציילט 649 אידן. אין יאָר 1847 איז די סמאַרגאָנער אידישע קהילה באַשטאַנען פון 16212 נפשות. די ניט אידישע באַפעלקערונג איז דעמאָלסט געווען אַ היבש־ביסל גרעסער, אָבער סמאַרגאָן רעכנט זיך נאָך אַלץ פאַר אַ שטעטל פון אשמענער קרייז, פּונקט ווי אין די צייטן פון דער אומאָפּהענגיקער פוילן.

ווען עס ווערט אויפגעבויט די ליבאַווע־ראָמענער אייזנבאַן, ווערט סמאַר־גאָן אַ סטאַנציע און ווערט פאַרבונדן מיטן ברייטן און גרויסן רוסלאַנד.

נאָך דער באַפרייאונג פון די פּויערים, הויבט זיך אָן אין גאַנצן לאַנד אַן אויפלעבונג אין אינדוסטריע און האַנדעל, — און סמאַרגאָן אַנטוויקלט זיך

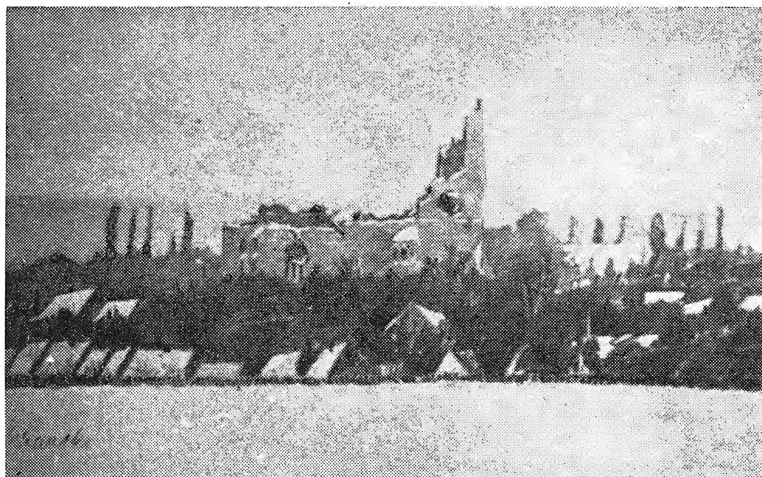
---

*) אומגעקומען אין געטאָ ווילנא.

ביסלעכווייז, און וואָס ווייטער אַלץ זיכערער און שטאַרקער צו אַ באַדייטנ־דיקן אינדוסטריעלן און קאָמערציעלן צענטער. צוזאַמען דערמיט וואַקסט אויך, אָן אויפהער, די באַפעלקערונג. לויט דער פאָלקסציילונג פון יאָר 1897 האָט סמאַרגאָן 8908 איינוווינער, דערפון 6743 אידן; אין יאָר 1900 — 10,200 איינוואוינער און אין אָנהויב 1914 איבער 31,000 איינוואוינער, דערפון איבער 25,000 אידן. דאַן האָט זי זיך שוין גערופן זאַשטאַטני גאָראָד.

אַמאָל איז סמאַרגאָן באַוווסט געווען ווי אַ שטאָט פון בערנטרייבער.

דער גרעסטער טייל ערד פון דער קעגנט האָט געהערט די פירסטן ראַדזיוויל, גראַפן פאָטאָצקי, טישקעוויטש און אנדערע פעאָדאַלן. אומגעהוירע פויערים־מאַסן זענען געבליבן ערדלאָז נאָך דער פויערים־באַפרייאונג, ווי פאַר איר. די פריצים האָבן געציטערט פאַר פויערים בונטן. דאַריבער האָבן זיי אין

חרבות סמורגון אחרי מלחמת העולם הראשונה.
די רואינען פון סמארגאן נייכן ערשטן וועלט־קריג.

סמאַרגאָן געעפנט אַ שול פאַר דרעסירן בערן, כדי אויסצובילדן קאַדרען בערנ־טרייבער. באַ דעם האָבן זיי באַשעפטיגט אַ גרויסע צאָל אָרימע פויערים. ביי סמאַרגאָן איז געווען אַן אומגעהוירער וואַלד פול מיט גרויסע מענגעס בערן האָט די בערנטרייבערישע מלאכה געבליט. די דרעסירער פלעגן מיט די שילער פון „סמאַרגאָנער אַקאַדעמיע״, ווי מע פלעגט רופן אין שפּאַס די דרע־סירטע „האָניג־עסערס״, זיך לאָזן איבער דער וועלט, איבער דער ברייטער רוסלאַנד, פלעגן אפילו אָנשפאַרן אַזש אין מערב־אייראָפּע. די בערן פלעגט מען פירן אויף קייטן דורכגעצויגן דורך די ליפּן, און זיי פלעגן טאַנצן פאַר׳ן עולם,

זופן בראָנפן און ברומען: לאַ־לאַ־לאַ. און דער עולם פלעגט צופרידן צאָלן גראָשנס און פּייעמס. די ראַדזיוויללס האָבן דערפון געמאַכט אַ גוט געשעפט, פלעגן פון פאַרגעניגן וועגן איינשפּאַנען בערן אין זייערע קאַרעטן, פאָרן אַזוי דורך די גאַסן פון סמאַרגאָן און נעסוויזש און געהאַט משונה הנאה פון דער אימה, וואָס זיי פלעגן אָנוואַרפן אויף די „זשידקעס און זשידאָווקעס".

איז אָבער סמאַרגאָן, מיט דער צייט, פון אַ שטאָט פון בערנטרייבער געוואָרן אַ באַרימטע פאַבריק־שטאָט. 54 לעדער פאַבריקן און 30 וואַלקאַרניעס, אַדער בייגערייען פלעגן צעשיקן זייערע פאַבריקאַטן איבער גאַנץ רוסלאַנד: קאַווקאַז, סיביר, מאַנטשוריע און וולאַדיוואָסטאָק, אַ געוויסע צייט אויך קיין דייטשלאַנד. אין סמאַרגאָן זענען געווען אויך צוויי טאַבאַק פאַבריקן, אַ זייף פאַבריק, דריי זעלצער זאַוואָדן, צוויי ביר ברויזן. סמאַרגאָן איז אויך באַוווּסט געווען מיט אירע בייגעלעך. „סמאַרגאָנסקיע באַראַנקי" האָבן געהאַט אַ שם איבער גאַנץ רוסלאַנד. 175 קראָמען און מאַגאַזינען, צוויי צוקער סקלאַדן, צוויי טיי סקלאַדן, נאַפט סקלאַדן, אַ היפּשע צאָל האַנדווערקער־וואַרשטאַטן באַזונדערס פיל זאָקן שטריקערייען.

אויסער זייער אַ קליינע צאָל קריסטלעכע פאַבריקן, זענען דער ווייט גרעסטער טייל פאַבריקן, זאַוואָדן און האַנדל אונטערנעמונגען געווען אידישע, און מערקווירדיק: גאָרניט לויט דעם מנהג פון דער אידישער פאַבריק־בורזשואַזיע אין דער גאַנצער וועלט ניט צו נעמען קיין אידישע אַרבעטער, האָט מען אין סמאַרגאָן קעגן אידישע אַרבעטער ניט דיסקרימינירט. אויף די אידישע פאַבריקן און זאַוואָדן אין סמאַרגאָן צוגלייך מיט ליטווינער, פּאָליאַקן און רוסן האָבן אויך געאַרבעט אַ סך אידן.

חוץ דעם האָט סמאַרגאָן זיך אויסגעצייכנט נאָך מיט אַ אידישער ערד־אַרבעטער קאָלאָניע, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען („קרקע") באַדן. די דאָזיקע קאָלאָניע איז אויפגעקומען אין די צייטן פון ניקאָלאַי דעם ערשטן, ווען די רוסישע רעגירונג האָט אונטער דער השפּעה פון דעם וואונדערבאַרן יצחק בער לעווינזאָן איינגעטיילט אידן ערד אין אוקראַיינע, רייסן און ליטע. די קאָלאָניע איז געווען איינגעטיילט אין 20 חלקים, וואו איבער 40 אידישע משפחות האָבן ביזן אויסברוך פון דער וועלט מלחמה באַאַרבעט די ערד און געלעבט ווי אידישע פּויערים. זיי האָבן געהאַט זייער אייגענעם רב, אַ באַזונדערן שוחט און אַלע נויטיגע רעליגיעזע אינסטיטוציעס.

*

אין די לעצטע צענדליגער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט אין דעם אידישן תהום־המושב בכלל און אין סמאַרגאָן בפרט נאָך געהערשט דער פּאַטריאַרכאַלער שטייגער לעבן. בעל־הבית׳ישע און רייכע אידן האָבן נאָך דעמאָלט שטאַרק געהאַלטן פון מצוות און מעשים טובים. די אידישע סמאַרגאָן

איז באַדעקט געוואָרן מיט אַ נעץ פון רעליגיעזע און וואוילטעטיגע אינסטיטו־ציעס: צוויי שיינע שולן, 7 קלויזן, אַ תלמוד־תורה און דריי ישיבות. אַ מושב־זקנים, אַ שפּיטאָל, אַ גמילות־חסד (געזעלשאַפט פאַר אומפּראָצענטיקע הלוואות), אַ בית־לחם, וואָס האָט געשטיצט אָרימעלייט אַ גאַנץ יאָר מיט ברויט און ווינטער אויך מיט האָלץ; אַ הכנסת אורחים פאַר אָרעמע דורכוואַנדערער; אַ ספּעציעלער הקדש פאַר די אומגליקלעכע בעטלער ביים בית־עולם, אַ חברה לינת הצדק (וואָס אירע מיטגלידער פלעגן קומען נעכטיקן און שטיצן מאַטעריעל אָרעמע אבלים און אלמנות).

צווישן די אויפבויער פון די אויבנדערמאָנטע אינסטיטוציעס זאָלן דאָ דער־מאָנט ווערן: זלמן ראָטשטיין, גדליה ראָטשטיין, מענדל פיינבערג, ישראל שוצ־קעווער, פּערעוואָזסקי, זלמן ביטשאָקווסקי, גדליה סאָלאָדוכא, אברהם יידא צו־קערמאַן, יעקוב קאָוואַרסקי.

די פּאַטריאַרכאַלע פילאַנטראָפּיע איז געווען אין איינקלאַנג מיטן דאַמאָלסטיגן שטייגער לעבן אין סמאַרגאָן. די גייסטיקע אינטערעסן פון דער קהילה האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דער רעליגיע און אין די רעליגיעזע הצטרכותן: — קלויזן, רבנים, חדרים און ישיבות.

דער שטאָלץ פון סמאַרגאָן איז רבי מנשה איליער — דער גרעסטער פון דעם ווילנער גאונס תלמידים, וואָס ער קומט פון סמאַרגאָן און גערופן זיך „איליער" האָט ער נאָר דערפאַר, ווייל ער האָט חתונה געהאַט אין איליע און געוווינט דאָרטן דערנאָך לאַנגע יאָרן. זיין פאָטער איז געווען דיין אין סמאַרגאָן ווו ר׳ מנשה איז אין יאָר 1767 געבוירן געוואָרן.

רבי מנשה איליער איז געווען איינער פון די וווּנדערלעכסטע פּערזענ־לעכקייטן, וואָס דאָס רוסישע אידנטום האָט אַרויסגעבראַכט. אַ גרויסער גאון און אַ גרויסער אידעאַליסט וואָס האָט אין זיין דור קיין גלייכן ניט געהאַט. ער האָט פאַרשטאַנען דייטש און פויליש און איז געווען געלערנט אין פילאָזאָ־פיע און מאַטעמאַטיק אויך פיזיק, כעמיע און מעכאַניק. נאָך מיט 150 יאָר צוריק האָט ער אין אַ רייע ספרים געפּריידיקט אַז אידן זאָלן אומבייטן זייער אַרט לעבן און זיך נעמען פאַר פּראָדוקטיווע מלאכות און פאַר בילדונג. זיין גאַנצן לעבן האָט ער געווידמעט נאָר די אינטערעסן פון די אידישע אָרעמע מאַסן. ער האָט אַפילו געפּרוווט אַרויסגעבן בויגנס אין אידיש פאַר די ברייטע מאַסן. אַ וואונדערלעכער פאַל, אַז אַזאַ גאון זאָל אין יענער צייט שרייבן אין אידיש און וועגן ברענענדיקע טאָג־פּראַגן.

ער האָט ניט געוואָלט זיין קיין רב. ערשט אויף די עלטערע יאָרן האָט מען ביי אים קוים געפּועלט, אַז ער זאָל אָננעמען רבנות אין סמאַרגאָן. ער האָט אָבער די רבנות אָנגעהאַלטן נאָר אנדערהאַלבן יאָר ער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ פּייערדיקער דרשה געגן די „כאַפּערס", וואָס האָבן דעמאָלסט געבושע־

וועט. מען האָט דערלאַנגט אַ מסירה, און קהל האָט זיך זייער „ערשראָקען. מען האָט געוואָלט פועלן ביי אים אַז ער זאָל מער מיט אַזעלכע דרשות ניט אַרויסטרעטן, האָט ער זיך באַלד אָפּגעזאָגט פון רבנות, ווייל פאַרשווייגן די רציחות האָט ער נישט געקענט.

די סמאַרגאָנער רבנות האָבן אויך פאַרנומען מיטגלידער פון דער היסטאָ־רישער משפחה שאַפּיראָ, וואָס דערגרייכט ביז אין דעם 12־טן יאָרהונדערט און טיפער. מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אויף די לעצטע דורות. אין דעם ערשטן העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז אין סמאַרגאָן אַ סך צענדליקע יאָרן געווען רב דער גאון ר׳ לייבעלע שאַפּיראָ, וואָס האָט געשמט אַלס איינער פון די גרעסטע גאונים אין יענער תקופה. אַזוי ווי זיינע קרובים ר׳ מנשה איליער און רבי יוסל מזל איז ער אויך געווען אַ ליכטיקע פערזענלעכקייט. אַ ראַציאָנאַליסט און אָנהענגער פון מאַטעמאַטישע וויסנשאַפטן. ער איז באַקאַנט געווען בכל תפוצות ישראל אונטערן נאָמען: ר׳ לייבעלע קאָוונער, ווייל ער איז אין די שפּעטערע יאָרן געווען רב אין קאָוונע.

נאָך ר׳ לייבעלען איז אין סמאַרגאָן געוואָרן רב זיין זון, ר׳ חיים אברהם שאַפּיראָ. אַ באַרימטער חכם און אַ מעורב עם הבריות. ער האָט אַ סך כוחות אַוועקגעלייגט צו פאַרפלאַנצן אין סמאַרגאָן תורה; צו מאַכן סמאַרגאָן פאַר אַ מקום תורה — צו גרינדן דאָרט אַ גרויסע ישיבה. זיין אידעאַל איז סוף כל סוף פאַרווירקלעכט געוואָרן. עס זיינען געגרינדעט געוואָרן דריי ישיבות, ווו עס האָבן געלערנט ווילע יונגעלייט פון ארבע פינות הארץ, ליטע, רייסן, און פוילן.

נאָכן טויט פון ר׳ אברהם שאַפּיראָ, איז אין סמאַרגאָן געוואָרן רב זיין אײדעם ר׳ מנשה גינצבורג. ר׳ מנשה איז יומם ולילה געזעסן על התורה ועל העבודה, איז געווען אויסערגעוועינלעך פרום און פאַרמאָגט זייער גוטע מידות. דערפאַר איז ער געווען געאַכט פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. איינער פון ר׳ מנשה זין, ר׳ איסר איז יאָרן לאַנג געווען רב אין פאַריטש, און איצט איז ער רב אין די בראָנקס, ניו יאָרק. דאָ אין ניו־יאָרק געפינען זיך אויך ר׳ מנשהס צוויי טעכטער,ביילע און פערל.

נאָך אַ רב אין סמאַרגאָן איז געווען ר׳ יהודה לייב גאָרדין (פון רעזשיצע). דאָס איז געווען אַ מערקווירדיקע פערזענלעכקייט מיט אַ געוויסן באַגאַזשט פון מאָדערנער וויסנשאַפט. בשעת עס האָבן זיך גענומען שיטן פּאַמפלעטן פון די רוסישע און דייטשע אַנטיסעמיטן קעגן תלמוד, שולחן ערוך, קעגן אידנטום בכלל, האָט הרב יהודה לייב גאָרדין אָנגעשריבן אַ ווערק: „שטאָ טאַקאָיע תלמוד״, וואו ער האָט אויפגעדעקט די עם־ארצות און די נידערטעכטיקע שקרים און פאַליסיפיקאַציעס פון בראפמאַן, לוטאָסטאַנסקי, שטעקער און אַנדערע און

דערוויזן די דערהויבענע מאָראַל פון תלמוד און וואָס איז פון אַנדויב ביזן סוף געבויט אויף דער עטישער לערע פון די נביאים. דאָס ווערק האָט ער אָוועקגעשיקט צו פּאָביעדאָנאָסצעוון, דעם פּראָקוראָר פון סינאָד און דעם פירער פון דער אַלרוסישער רעאַקציע און האָט פון אים באַקומען אַ דאַנק.

אויך האָט הרב גאָרדין געהאַט זין וואָס האָבן גייסטיק אויפגעשטיגן גאָר, גאָר הויך. איינער פון זיי איז דער באַקאַנטער אידיש־רוסיש־ענגלישער שרייבער אבא גאָרדין.

*

אין די נײַנציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט דער פּאַטריאַרכאַלער לעבענס־שטייגער אין סמאַרגאָן גענומען זיך שפּאַלטן און שטאַרק ברעכן. סמאַרגאָן איז געוואָרן אַ רייכע פאַבריק שטאָט און אַ וויכטיקער קאַמערציעלער צענטער מיט טויזנטער אַרבעטער און אָנגעשטעלטע. די עקספּלואַטאַציע איז געוואָרן גרויס און האָט לויט איר נאַטור געהאַט אַ טענדענץ צו ווערן אַלץ גרעסער. איז אין סמאַרגאָן אַרײַנגעדרונגען דער פרייהייט גייסט, דער גייסט פון סאָציאַליזם. די פּיאָנערן זײַנען געווען די דאַמאָלסטיקע סמאַרגאָנער אינטעליגענץ. די הערלאַכע פּערזענלעכקייטן וואָס זײַנען געשטאַנען אין די ערשטע רייען פון די בויער פון א רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער באַוועגונג זײַנען געווען מנשה דעב רבס טאָכטער — ליבע גינצבורג, סאָראַ מעטליצקאַיאַ, שמואל לעווין און אלגאַ בורשטיין. זייער לעבן איז אַרומגעוועבט מיט'ן אָרעאָל פון מאַרטירערטום. זיי אַליין זײַנען פון אָנהויב געווען אונטער דעם איינפלוס פון די נאַראָדניקעס, רובאַנאָוואַ און סיניצקי. (געניי וועגן זייער לעבן און קאַמף וועט דער לייענער געפינען אויף די זייטן פון „די רעוואָלוציאָנער ארבעטער באַוועגונג פון סמאַרגאָן — רעד). די אַרבעטער מאַסן האָבן אויפגענומען די לאָזונגען פון קאַמף קעגן דער טיראַני פון די ראָמאַנאָווס און פאַר אַ נייער וועלט און האָבן אין דער געשיכטע פון דער רוסישער רעוואָלוציע געשפּילט אַ באַדייטענדיקע ראָל. (גענויער אויף אַן אַנדער אָרט — רעד).

סמארגאָן האָט איבערגעלעבט אַלע פעריאָדן פון סאָציאַל פּאָליטישע שטורעמס אין דורכגעמאַכט אַלע פאַזן פון סאָציאַל־פּאָליט־שער אַנטוויקלונג צוגלייך מיט גאַנץ רוסלאַנד. אין דעם פּעריאָד 6—1905 איז סמאַרגאָן געשטאַנען אין די ערשטע רייען פון דעם טיטאַנישן געראַנגל פאַר אַ נייער וועלט.

נאָכ'ן אָפּפלוס פון דער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע, ווען אויף דער אידישער גאַס איז אויפגעקומען אַ קולטור רענעסאַנס — דער ראָמאַנטישער פעריאָד פון קולטור בויאונג (1907—1914). ווען עס האָט אויפגעשאַלט דוד איינהאָרנס „מיר וועלן פאַרבלייבן אין שול ביי אונזער היסטאָרישער קולטור", האָט אויך סמאַרגאָן דורכגעמאַכט אָט דעם פעריאָד.

ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַוועגונג קעגן די רוסיפיקאַטאָרישע שולן אין

סמאַרגאָן (נאַטשאַלניע יעווריייסקאָיע אוטשילישטשע, יעווריייסקאָיע נאַראָדנאָיע אוטשילישטשע, פּריוואַטער רוסישער פענסיאָן פאַר אידישע קינדער) פאַר אַ נאַציאָנאַלע שול אויף אידיש און העברעיש. דר. צמח שאבאד, דער פאָרזיצער פון ווילנער קאָמיטעט פון דער חברה „מפיצי־השכלה" אין ווילנע האָט אין 1912 באַפולמעכטיגט דעם לערער פון יעוור־נאַטש אוטשילישטשע, ישראל גורע־וויטש, צונויפצורופן אַ זיצונג פון פראָמינענטע פערזענלעכקייטן אין סמאַרגאָן צו באַטראַכטן די פראַגע וועגן גרינדן אין סמאַרגאָן אַ אידישע שול. די זיצונג איז פאָרגעקומען אין הויז פון דר. עפשטיין, יוו עס האָט צווישן אַנדערע זיך באַטייליגט אויך דער מאָדערנער קולטור טוער, אַרקאַדי גורעוויטש. אויף אָט דער זיצונג האָבן זיך אָבער אַרויסגעוויזן שאַרפע חלוקי־דעות און די שול איז ניט געקומען צו שטאנד. דערפאַר האָט מען אָבער אָנגעהויבן אָרגאַניזירן קינ־דער אָוונטן מיט אידישע און העברעאישע נומערן.

זייער פיל האָבן אויפגעטאָן אויפן אידישן פעדאַגאָגישן געביט אין סמאַרגאָן די זין פון הרב גאַרדין, „די ברידער גאַרדין", וואָס זיינען געווען ברייט און טיף געבילדעטע און טאַלאַנטפולע פעדאַגאָגן און אָריגינעלע דענקער. זיי האָבן געשטרעבט צו דערציען אַ נייעם דור אידעאַלע מענשן, אידן־מענשן מיט גאַנצע נשמות. זיי האָבן געשאַפן אַ חדר מתוקן מיט נייע מעטאָדן פון לערנען און דערציען. די קינדער זיינען געווען באַגייסטערט פון זייערע לערער און די נעמען פון „ברידער גאַרדין" האָבן גענומען קלינגען איבער גאַנץ ליטע. אַלע זייערע פאַרדינסטן האָבן זיי פאַרטאָן אויף דעם „חדר", ווו זיי האָבן אַרויס־געוויזן גרויס אַכטונג און ליבשאַפט צו אידיש און העברעאיש, און אויף אַ פעדאַ־גאָגישן פאַרלאַג, וואָס זיי האָבן געגרינדעט. אין זייערע פעדאַגאָגישע ווערק האָבן זיי אַרויסגעזאָגט נייע, ממש צוימענברעכערישע געדאַנקען. עמיצער האָט אָנגעוואוינקען „ווו מען דאַרף" און מען האָט דעם „חדר מתוקן" געשלאָסן. אין דעם חדר מתוקן האָט געלערנט אונדזער איצטיקער פּאָעט משה קולבאַק. נאָך אַ אידישער פּאָעט שטאַמט פון סמאַרגאָן — א. סוצקעווער.

סמאַרגאָן פלעגט אויסשרייבן אַלע אידישע און העברעאישע צייטשריפטן, קויפן העברעאישע און אידישע ליטעראַטור. די „אידישע וועלט" (קלעצקינס) איז געגאַנגען קיין סמאַרגאָן צו הונדערט אַבאָנענטן. דער „השלוח", די קאָמפּלעקטן פון „אחיאָסף" און „תושיה" אויך צו אַ סך אַבאָנענטן. סמאַרגאָן איז געוואָרן זייער אַן ערנסטע קולטור שטאָט מיט אַן אידעאַליסטישער יוגנט.

ס'איז געקומען די וועלט מלחמה מיט פּאָגראָמען אויף אידן. מיט מאַסן־נויטיקע הילף, מען האָט צוגעגרייט וווינונגען און עסנוואַרג, אויך מעדיצי־קאָוונער גובערניע. די אַרויסגעטריבענע קאָוונער האָבן געדאַרפט דורכפאָרן סמאַרגאָן ערב שבועות. די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג האָט ווי איין מענטש

געוואָרט אויף זיי. עס האָט זיך באַלד אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט צו געבן די נויטיגע הילף. מען האָט צוגעגרייט וואוינונגען און עסנוואַרג, אויך מעדיצי־נישע הילף.

פאַרנאַכט האָבן געגומען אָנקומען די ערשטע פּאַרטיעס פון קאָוונע. די גאַנצע שטאָט האָט זיך אַ לאָז געטאָן מקבל פּנים זיין די אָנגעקומענע. אַ גאַנצע נאַכט און דעם מאָרגנדיקן טאָג שבועות זיינען אָן אויפהער געקומען אַלץ נייע און נייע פּאַרטיעס. עס זיינען אַראָפּגעשטיגן אין סמאַרגאָן ביז זעקס הונ־דערט נפשות, מערסטנס פרויען און קינדער אָן שפּייז. עס זיינען געווען אויך פאַרמעגלעכע, נאָר די גרעסטע טייל איז געווען אָן קיין שום לעבנס מיטלען.

די באַגעגעניש איז געווען אַן אויסגעוועלעכע האַרציקע און רירענדיקע. די גאַנצע יוגנט האָט זיך מיט דער גרעסטער ענערגיע גענומען איינאָרדענען די געליטענע. מען האָט זיי אַוועקגעגעבן די יום־טובדיקע געבעקס און עסנס, איינגעאָרדנט אין די וווינונגען און געזאָרגט וועגן אַלץ.

די אויפנאַמע איז געווען אַזאַ אויסגעוועלעך וואַרעמע און ברידערלעכע, אַז די אַרויסגעטריבענע, וואָס האָבן זיך דעם ערשטן טאָג שבועות געפילט זייער צעבראָכן, דערשלאָגן און אומגליקלעך, האָבן דערזען אַז זיי זיינען ניט עלענט. זיינען געטרייסט געוואָרן אין זייערע צרות, האָבן זיך באַרואיקט און דעם צווייטן טאָג שבועות דערפילט דעם טעם יום־טוב.

דאָס איז געווען אַ זעלטענער פאַל, ווען די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג פון שטאָט, אָן אונטערשייד פון שיכט, קלאַס און שטאַנד, האָט זיך געשפּירט ווי איין אחדותדיקער כלל און אַלע זיינען כמעט גלייכע „טוער״ געווען.

און אפשר האָט זיי, די סמאַרגאָנער, דאָס האַרץ פאָראויסגעזאָגט. אין עטלעכע חדשים אַרום איז געקומען אויך זייער ריי. עס האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט, — און עס האָט זיך אָנגעהויבן חורבן סמאַרגאָן. די אידישע באַ־פעלקערונג איז אויסגעפלינדערט געוואָרן עד חרמה, אַרויסגעטריבן געוואָרן מיט דער ווילדסטער ברוטאַליטעט און אַ צעזייטע און צעשפּרייטע איבער דער גאַנצער לענג און ברייט פון „מוטערל רוסלאַנד״. אין ערגעץ האָבן די סמאַר־גאָנער ניט באַגעגנט יענע וואַרעמקייט און האַרציקייט, מיט וועלכער זיי האָבן שבועות תרע״ה מקבל פּנים געווען די קאָוונער.

די בעסטיאַליטעט פון די צאַרישע אָפיצרן קאָן כאַראַקטעריזירן פאָלגענ־דיקער פאַל: אַן אָפיצער האָט דערזען אַ אידישן שילער, סאָבאָל, און האָט צו אים אַ געשריי געטאָן:

— אַ זשיד איז נאָך פאַרבליבן אין סמאַרגאָן? גיכער אַרויס פון דאַנען!

— מיין זיידע ליגט קראַנק, קאָן איך אים ניט לאָזן אויף הפקר.

— וואו איז דיין זיידע?

האָט דער אייניקעל אים אַריינגעפּירט אין שטוב און געוויזן...

גלייך האָט דער אָפּיצער אויסגעשאָסן אין דעם קראַנקן זקן. נו, קענסטו גיין, האָט ער בייז אויסגעשריען.

*

סמאַרגאָן איז צעשאָסן געוואָרן. חרוב און מוחרב געוואָרן און קאָן נאָך עד היום צו זיך ניט קומען. פון די העכער 25,000 אידן, האָבן נאָכן געשלאָסענעם פרידן זיך אומגעקערט צוריק ביי אַ פיר הונדערט קליינע אידישע משפחות, און די צאָל איז פאַר די לעצטע 17־18 יאָר ניט גרעסער געוואָרן.

די גרעסטע גבירים אינגאַנצן רואינירט, אביונים געוואָרן און געשטאָרבן פון פאַרצווייפלונג. ניטאָ מער קיין פאַבריקן און קיין אַרבעטער. ניטאָ מער קיין שאַפּיראָס און קיין גינצבורגס, קיין לעווינס און קיין מיטליצקיס. בלויז די בעסטיאַליזירטע צעיושעטע ענדעקעס, נאַראַ און נאַציס גייען אַרום בייטאָג און ביינאַכט אויף ווילדן געיעג אויף די אידישע קעפּ. די יוגנט פילט זיך פאַרלאָרן, וואָלט לויפן וווהין די אויגן טראָגן, אָבער אין דער גאַנצער וועלט זיינען פאַר איר טיר און טויער געשלאָסן. און זיי פרעגן: מאין יבוא עזרי? פון וואַנעט וועט קומען מיין הילף? פון וואַנעט?

(סמאַרגאָנער „זאַמל בוך“ 1934 — ניו־יאָרק)

אנשי מעלה

רבנים, סופרים, אמנים ואישים

אבא גורדין

רבי מנשה מאיליה

בשנת תקנ״ז (1767) נולד רבי מנשה לאביו הרב רבי יוסף בעיר סמורגון אשר בפלך ווילנא, שבה כיהן כראש מתיבתא ומורה צדק, כלומר דיין. משחר ילדותו, התחילו לספר נפלאות על ילד־פלא זה שלפי דעת חכמי עיר מולדתו עתיד היה להיות למופת בעמו. בווילנא, זאת ירושלים דליטא, שהיתה עשירה בבעלי כשרונות גדולים, היו מספרים, כי לרבה של סמורגון ישנו ילד־שעשועים בן ארבע שנים — והוא כבר יודע סדר התפילה בעל פה ויודע להגיד את המלים לאחור, מסוף הסידור לראשיתו.

רוח הביקורת שהיתה מפעמת במוחו ולבו של רבי מנשה ואשר עליה סבל כעס ומכאובים — ניכרת היתה בו גם בימי ילדותו, בהיותו כבן חמש שנים, תינוק בבית רבו. בימים ההם כבר ידע חמשה חומשי תורה יחד עם פירוש רש״י, בעל פה. פעם אחת בהיותו יושב לפני המלמד־דרדקי שלו וקורא לפניו את הפסוק בפרשת בראשית (ג׳, ו׳): „ותרא האשה, כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל״, חזר הילד גם על פירושו של רש״י שם: „ותתן גם לאישה שלא תמות היא ויחיה הוא וישא אחרת״.

והנה פנה יניק־חכים זה אל מלמדו ושאלהו:

— מניין ידע רש״י מחשבתה של חוה, שבשביל זה נתנה גם לאדם מפרי עץ־הדעת, בכדי שלא יישאר הוא בחיים וישא לו אישה אחרת? אולי מפני חיבתה לבעלה נתנה גם לו לטעום ולאכול מפרי עץ הזה שהיה טוב למאכל ותאווה לעיניים.

המלמד החזיר לו:

— רש״י לקח את דבריו מתוך דברי חכמינו בבראשית רבה (פרשה י״ט)

— אבל מניין ידעו חכמינו את כוונותיה של חוה? — הוא חזר ושאל.

— חכמינו ידעו הכל. ואסור לילד קטן כמוך לשאול שאלות גדולות כאלו.

אחרי הפסקה קלה חזר הילד ואמר: — איני חושב כי חכמינו אמרו מה שאמרו מדעת עצמם: כנראה לי, הם הסיקו זאת מתוך הכתוב עצמו. הם דרשו

את המילה „עמה" שהיא מיותרת בטכסט „ותתן גם לאישה ויאכל" צריך היה לכתוב. מהתבה „עמה" משמש שהיא השתדלה לאכול יחד עמו ולא קודם לו. היא לא רצתה לאכול קודם לבעלה מפני שפחדה פן תמות תכף אחרי אכילה, והוא יישאר בחיים ויקח אשה אחרת. ומפני זה מדייק הכתוב ואומר: ותתן לאישה עמה ויאכל שיאכל עמה ביחד, כי אמרה בליבה: אם באמת פרי עץ הדעת ממית את אוכליו, תמות נפשי עמו יחד...

ושוב מספרים:

בהיותו כבן שמונה שנים כבר היה בקי בשולחן ערוך, חושן משפט, וכאשר באו אנשים להישפט לפני בית דינה של סמורגון, והדעות בין הדיינים נתחלקו, היו מזמינים גם את מנשה הקטן לשמוע את חוות־דעתו, והוא היה המכריע בין הדעות המחולקות.

העיר סמורגון היתה מפורסמת בימים ההם בעשיריה וחכמיה הגדולים. גם המלמדים שבעיר זו היו מפורסמים בתור מופלגי־תורה, ובכל זאת כשהגיע מנשה בנו של הדיין דמתא לשנתו העשירית, כבר אי אפשר היה למצוא בסמורגון מלמד מובהק, שיהיה מומחה ללמד תורה לאותו נער צעיר.

„על כן בהסכם אביו הלך ללמוד לבית־המדרש הגדול אשר היה אז מלא מפה לפה לומדים מופלגים: אברכים אשר אכלו על שולחן חותנם ובעלי־בתים נכבדים אשר הניחו את עסקם ביד בני־ביתם והמה הקדישו את ימיהם לתורה ולעבודה. שמה למד בשקידה עצומה ובעיון נמרץ גמרא פירוש־רש"י תוספות ופוסקים הראשונים[1]."

הבחורים הגדולים שלמדו בבית מדרשה של סמורגון, בחורים שכבר יצאו להם מוניטין בין תלמידי החכמים שבליטא הביטו בעיני קנאה על מנשה הקטן, שכבר בימים ההם עלה עליהם בשכלו הישר והחריף, בזכרונו וגם בהתמדתו. הבחור מנשה קיים את ה„והגית בו יומם ולילה" (יהושע א. ח) במובן המילולי והמדוייק של הציווי עד מלאת לו חמש עשרה שנה. בגיל זה „התקשר אביו בשמו בקשר תנאים עם אחד מעשירי ונכבדי העיר. ואת בנו, מנשה, לא שאל אם ישר הדבר בעיניו ואם הכלה תמצא חן בעיניו. אביו נהג כמשפט הימים ההם: האבות בחרו לבניהם ובנותיהם הטוב בעיניהם ואת הבנים לא שאלו. ואף כי כמה פעמים ישרה בחירתם, אך לפעמים לא רחוקות וביותר אם הצעירים היו בעלי ידיעה והבנה וידעו להבחין בעצמם מה טוב וישר לפניהם, לא עלתה בחירתם כהוגן ואחרית שמחה תוגה[2]." אחרי התנאים באו הנישואין. הזיווג לא עלה יפה. „בתו המפונקת של הגביר התחילה להקניט פעם בפעם את בעלה

---

1. הרב י. ל. הכהן מימון, תולדות הגר"א ע"ע קסא—קסז, תשי"ד ירושלים.
2. יצחק בר' מאיר משה ספאלטמר ר"מ וד"צ בסמורגון, נין ר' מנשה, מחבר הספר „אלפי מנשה" תולדות הגאון המחבר ע' 7, ווילנא 1904.

בהערה כותב ר' יצחק ספאלטמר המו"ל: „החומר להתולדה לקחתי מעט מהספר

הצעיר, שהיה אוהב ורע לכל חובש בית־המדרש. היא דרשה ממנו שיכיר את מקומו וערכו בתור „חתן הגביר". אבל רבי מנשה לא רצה לשנות את דרכו. מטבעו היה קרוב יותר לבני העניים ואל ההמונים הרחבים, ולא רצה לשמוע בקול אשתו להתגדר בתורתו הוא ובעושר חותנו. אשת־מדנים זו לא נתנה לו מנוח, וחותנו העשיר רצה להשפיע על חתנו הצעיר, כי למען השלום יטה אזנו לקול אשתו — ולא עלתה בידו. פעם אחת — מספרים — פנה אליו חותנו ואמר לו:

— הלא בתורה מסופר (בראשית כ"א, י"ב) כי הקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו אמר לאברהם אבינו: „כל אשר תאמר אליך שרה, שמע בקולה". ואברהם אמנם שמע לקול אשתו למרות מה שדבריה היו נגד רצונו, ומדוע לא תקיים גם אתה מצווה זו לשמוע בקול אשתך?

החזיר לו מנשה תוך כדי דיבורו: — יסלח לי חותני, אם אומר לו כי נתעלם מדברי רש"י על הפסוק הזה: „,שמע בקולה', בקול רוח הקודש שבה", ולא פירש בפשיטות משום שאדם מישראל מצווה לו לשמוע בקול אשתו. אבל באמת קשה היה לו לרש"י: איך ציווה הקדוש ברוך הוא לאברהם „כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה" והלא חכמינו אמרו (בבא מציעא, נט.): כל ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם? משום זה פירש רש"י: „בקול רוח הקודש שבה", רק לאשה כזאת שרוח הקודש מדברת מתוך גרונה צריכים ומחוייבים לשמוע בקולה, אבל לא לאיזו אשה שהיא שכל רוח אין בה והקודש רחוק ממנה'"[3].

„ואיזה ירחים אחר כלולתו התאונן [מנשה] לפני אביו כי לא יוכל לרחוש אהבה וכבוד לאשה כזאת, אשר איננה לפי טעמו ורוחו... ואביו אשר אהבת נפש אהבו, הכהו לבו מאד, והיטב חרה לו על אשר היה נמהר במעשהו וגרם בזה יגון וצער לבנו המצויין. על־כן אמר לתקן אשר עיוות... ודיבר משפטים עם מחותנו לאמר: האבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה? למה ישא הבן בעוון האב? ואם אני העויתי וחטאתי נגדו, הלא עלי תלונתו ואלה הצאן מה חטאו.

המחותן ראה ישר ונוכח כי הצדק איתו, ונאות לזה בלב נשבר, כי בתו תקבל גט־פיטורין מחתנו המצויין.

ר' מנשה ישב עוד שנה בבית־המדרש ולמד. והנה עבר „דרך עיר סמורגון איש אחד מעיר אילייה, והאיש למדן מופלג וסוחר נכבד ושמו ר' אברהם. לרגל עסקיו התמהמה איזה ימים בסמורגון ושמע כי מהללים ומשבחים את שם האברך ר' מנשה כלמדן מופלג וכבעל שכל ישר. והוא ביקש מאביו [של ר' מנשה] שיתקשר עמו כי יש לו בת מצויינה בכל המעלות והמידות הראויות

„בן פורת' מאת הר"מ פלונגיאן, והרוב ממה ששמעתי מאמי־זקנתי מרת כיינה לבית ברודא, ז"ל, כלתו של המחבר (ר' מנשה, אשתו של ר' יוסף) ומזקני עירו (סמורגון) אשר הכירו אותו פנים אל פנים".

3. תולדות הגר"א.

לבנות ישראל. וגם מוהר ומתן יתן לו ביד רחבה, ומזונות על שולחנו כמה שנים. ואביו [של מנשה] נתרצה לו אך בתנאי אשר.... יקח בנו עמו אל ביתו, ויתמהמה שם איזה ימים ואם בתו תמצא חן בעיני בנו אז יאמר גם הוא לדבק טוב. וכן היה כי... לקח עמו את רבי מנשה לביתו והעמידהו לפני בתו... והם מצאו חן זו בעיני זה ותיכף שלחו אחר אביו ועשו קשר־תנאים ובעוד משך זמן קצר חגגו את החתונה ברוב פאר והדר. בבחירתו הזאת מרת שרה, ז"ל, מצא רעיה נאמנה, אשר עשתה כל מה שבכוחה לטובת בעלה, כי הבינה לערכו"[4].

בעיר אליה יצא לו שם כאחד הגדולים בארץ. בכל ימי שבתו באליה לא מש מאהלה של תורה, וכוח התעמקותו והתרכזותו בענין אחד או בסוגיה אחת, היה כל כך גדול ועצום, עד שלא היה מרגיש כלום מה שנעשה ונשמע מסביב לו בשעת לימודו.

פעם באחד מימי אלול, רבי מנשה יושב בבית המדרש והוא שקוע בלימודו. באו בחורים אחדים והתחילו תוקעים בשופר שברים תרועה, תקיעה גדולה. נכנס אחד מבעלי־הבתים החשובים שבעיירה איליה, גער בבחורים על שהם מפריעים את רבי מנשה וגורמים לביטול תורה שזהו עוון חמור.

הוא פנה אליו ואומר: הם בתקיעותיהם בוודאי הפריעו את מר מלימודו.

— מה?! — תמה רבי מנשה. מי הפריע? איזה בחורים? לא ראיתים ולא שמעתים[5].

כה גדול היה כוח התרכזותו.

הוא למד תורה יומם ולילה ובכל זאת מצא שעה פנויה להתבונן אל דרכי העולם. אל החיים היומיומיים של בני־האדם.

שאלות ותמיהות התעוררו במוחו השנון והער. הוא הגיב על כל הנעשה סביבו ללא הרתעה, כי האמין בכוח שכלו של האדם שישור עם כל הבעיות ההברתיות ויוכל להן. האדם הוא בר־דעת ושכלו הוא כלי מכשיר הבינה, קרדום לחפור בו ולגלות את האמת שמארץ תצמח, שמבצבצת ועולה מתחתיות המציאות.

את השאלות והתשובות עליהן נתן לנו בכתביו כמו „התיקון הכללי"[6], „סמא דחיי", „שקל הקודש". „סמא דחיי" כתוב עברית ויידיש, דף כנגד דף וביידיש הוא נקרא „לעבנס־מיטל": מספרו זה הופיעו שני גליונות בלבד, ווילנא, תקע"ח.

„כאשר הוריה [של אשת ר' מנשה] מתו עליה במשך זמן קצר אחר כלולתם, גם מצבם ירד פלאים, לא התאוננה מעולם עליו, למה לא יעזור לה בכלכלת הבית והיא בעצמה נשאה את כל הטורח... כי לא רצתה לבטלו מלימודו, והבינה כי לגדולות... נוצר. היא פרנסה את בעלה בנה ובנותיה אם לא בעושר, אך

4. תולדות הגאון המחבר ע"ע 7—8.
5. תולדות הגר"א.
5. תולדות הגאון המחבר, ע"ע 7—8.
6. הספר אבד, לא נשארו ממנו אלא איזה עמודים.

בהרחבה וכבוד כפי ערכם (בן אחד היה להם ושמו יוסף ושתי בנות). גם ספריו אשר הדפיס בחיין מפרי ידיה ועמל כפה הוא. ואף כי קהילות גדולות שחרו פניו להיות להם רב ומורה, אך [רבי מנשה] לא רצה לקבל עליו עול רבנות, כי ידע כי לא יוכל להטות את בני עדתו אחר דרכו בלימוד... וידיעותיו בענייני תיקון העולם, מפני שהיא דרך חדשה. וקשה להסיר רוב בני אדם מהרגלם אשר הורגלו מנוער"[7].

ואלה הם דברי ר' מנשה:

„אני הכותב שמתי אל לבי, ולבי דואג בקרבי מרוב הדוחק והצער בעלי־חיים שבעולם. והנה אף שרבים הם ואי־אפשר לפרטם, על־כל־זה אחזור על הראשי־פרקים וכללי כלליות, מה שראתה עין עיוני.

שהנה לבד החמס הנעשה בעולם, שכל הגדול מחברו חיים בלעו; אבל עיקר ורובי הרעות הנמצאות בעולם הוא מחוסר הפרנסה, שרוב רובי בני אדם רצים אחר פרנסתם ואינם מגיעים. ומעטים המה מאד ובטלים ביותר מאלף אשר פרנסתם מזומנת להם ורוב העולם — עניים מטופלים, חסרי לחם, רעבים וצמאים וערומים יהלכו בלי לבוש, ואין כסות בקרה ולא בית לדור בו. ועוד נוסף על זה: יסורים טבעיים וחליים רעים ונאמנים, השם ישמרנו... אשר על כל זה הכנסתי צער בלבי... עיקר יגוני וצערי מעודי הוא... במה שלנגד עיני תמיד הצער והלחץ שבעולם, ועיני כלות על זה כל היום. ואין לאל ידי ואני מתהפך בתחבולות... אולי אוכל למצוא בעזרת ה' איזה תיקון לזה שיתגלגל על ידי זכות וריווח בעולם... על ידי והשתדלותי יזמין ה' ריווח בעולם בהורות לי דרך הישר לתיקוני העולם".

(מנשה בן הרב ר' יוסף בן פורת באילייה, — הקדמה לתיקון כללי")

בתיקון הכללי מחפש ר' מנשה את דרכו, עדיין הוא מהסס, מבקש עזרת ה' ואומר: „אולי אוכל למצוא... איזה תיקון..." למעוות שבסדר החברה, עדיין הוא מלא ספקות בכוחותיו השכליים. ב„סמא דחיי" הוא בטוח שמצא את הדרך הנכונה כיצד להסיר המכשלה, לחסל את התקלות החברתיות ולתקן עולם במלכות הצדק וההגיון.

וזה לשונו:

„ענייני מעודי להתפלא על כל דבר חדש. ולא להימשך כסומא בארובה אחרי דברי מי שקידמני. וכד הווינא טליא הוה אמינא כמה חידושים מדעתי, מה שהיה לפלא אצל לומדים מופלגים; וכך היה דרכי להתבונן בכל דבר, והייתי משתומם ומתפלא, והיה לבי דואג בקרבי על חיי העולם הזה הכלה ועובר, ומה יהיה אחריתי, ולא היה שווה לי תענוגי הזמן, והוקשה בעיני על עניין הנהגת העולם, מה שדעת כל אחד נוחה בשלו: עשיר בעשרו, חכם בחכמתו וגבור בגבורתו. וביותר מה שכל אחד מעמיד על דעתו, ונהנה מאד כשמנצח

---

7. תולדות הגאון המחבר ע' 8.

את חברו, ושמח בזה, ואיך סמויות עיניהם כשאר בעלי־חיים בלתי־מדברים, שאינם מכירים רק לשעתם, וכשמפטמים אותם לשחיטה, שמחים הם בזה לשעתם...

והייתי נבוך בזה... אלו המחשבות לא הניחוני... עד שמצאתי לפי דעתי דרך סלולה על פי השכל והתורה"

(סמא דחיי דף 15)

ר' מנשה היה מחונן במצפון רגיש ועדין והרגשתו היתה דקה מן הדקה. ועליו אפשר לומר, כמאמרו של היינה, שבאבר אחד חש והרגיש יותר את צער העולם מבני־אדם רגילים חשים ומרגישים בכל גופם.

הבנתו את מוסר היהדות היתה עמוקה ורחבה עד שהיא כללה בתוכה לא רק תיקון היחסים שבין האדם לחברו הברנש, אלא גם סידור יחסי האדם אל בעלי־החיים. שגם הם בכלל חבריו, הם דרים איתו בכפיפה אחת, היינו שוכנים ביקום אחד, שממנו אין מפלט ועריקה. כל שהנשמה בקרבו תהלל יה. היינו משפט אחד וחוקה אחת טבעית אלקית לכל החי והקיים, לכל שעומד בישותו. מחוייבים אנו להימנע מלגרום להם מכאוב, חבלה, כי צער בעלי־חיים דאורייתא (בבא מציעא לב), וצערם הוא גם צערנו אנו, בשעה שלנים אנו בעומקו של הרגש והכלל המאחה את כל החיים. האדם הוא לא רק כעץ השדה אלא גם כתולעת „ואנכי תולעת ולא איש" (תהלים, כב, ז'). ואחדות מסויימת, סולידריות סמוייה מהעין והעיון השטחי, כלומר הזדהות שלמה, מתקיימת בין בני־האדם ולבין הרימה והתולעה.

המוסר הרליגיוזי עובר את קו האנושות וצועד הלאה בעומק וברוחב. העיקרון של אחווה ורעות, אהבה רבה מקיפה את כל היצורים „טוב יהוה לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמ"ה, ט) (בבא מציעא, פה.) „אדם ובהמה תושיע, ה'" (תהלים לו, ז)

„...שידוע שיש חלופים רבים בטבעי בני אדם, יש... שאינו חושש אלא על טובת עצמו... ויש שחושש גם על טובת בניו ובני ביתו וזו היא מידת כל אדם. ויש שחושש גם כן על טובת קרוביו ומיודעיו. והמשכיל שמגביר בנפשו ציור הנאת הטוב ואיך שקשה לסבול כאב וצער, השם ישמרנו, הוא רוצה בטובה והנאה של כל חי מרגיש, וצער בעלי־חיים דאורייתא".

(אלפי מנשה, ח"ב ע. 58, ווילנא 1904)

"...וצריך להתחזק ברוב השקידה וההשתדלות להשיג ממנה ולהוסיף בה אומץ עד לדעת שכל הנמצאים הם כעין כלי אחד המחובר מחלקים רבים".

(אלפי מנשה ע' 16)

„וכפי שבארתי שהתכלית האחרונה היא השגת המועיל והרחקת הנזק... גם יש חילוקים בין טוב עובר לשעתו ובין טוב הנמשך לזמן מרובה ומכל־שכן

לטוב נצחי קיים, שנצרך לדחות העובר והנמשך מפני הנצחי והקיים. והמשכיל... ומצייר בלבו עניין הנאת הטוב וקושי הסבל של איזה צער וכאב, השם ישמרנו, ירצה בטובת כל המרגישים, איש לא נעדר, כי זה הוא דבר כמעט כמו מחוייב המציאות".

(שם, ע' 58)

„איש שכזה רואה בכל הברואים את עצם תמציתו ואת החיים הכנים. הוא מוכרח גם כן לחוש את כל הסבל והיסורים של כל היצורים המתייסרים והמעונים כסבלו ועינויו הוא ולקבל על עצמו את כל הצער של כל העולם כולו. אין סבל שיהא עדיין זר לו. כל העקות והמצוקות שהוא יודעם במישרים או מכירם כאפשרים מעיקים על לבו ונפשו כאילו הם היו שלו"[8].

ואיש שכזה היה רבי מנשה בן פורת.

הוא שנה, וזו היתה תחושתו בפועל ממש, שכל זמן שישנה עוד „תולעת אחת סגורה בתוך נקיק סלע והיא לחוצה ודחוקה ומתפתלת בייסוריה"[9], — אין העולם מתנהג לפי שורת הרחמים ואין הוא, רבי מנשה, יכול להיות שלוו ושאנן, שבע רצון.

„...וכן בעיקר כל הידיעות שעיקר הכוונה אצלי הולך אל מקום אחד, היינו לתיקון, הרחקת הנזק והשגת הטוב, שאיני חוקר כלל על ענייני עצמי וטובתי היאך לתקן ענייני לטובה, רק אחקור בדרך כלל: מה הוא גרם הרעות והקלקולים שבעולם; להבין על ידי־זה דרכי תיקון כלליות. כי אמרתי: מה אני ומה ערכי נגד ריבוי חלקי החיים המרגישים והמדברים שבעולם. ואם יצוייר שהיה הבורא יתברך ממלא לי כל טובתי וטובת בני ביתי ואוהבי וקרובי לטובה נצחית קיימת, אבל יישארו קלקולים בעולם, היינו רעת איזה חי מרגיש ומכל־שכן ממין המדבר, — שלא אבחר בזה כלל, שאהנה מזה... שבוודאי אין זה תכלית התיקון, כשיישאר איזה מרגיש שלא ישיג שלימותו כפי הדרגתו והכנתו והבנתו להשגת הטוב".

(ר' מנשה בן פורת, העמק שאלה, הקדמה)

„...ואני על משמרתי אעמודה, כפי שהקדמתי שטובת עצמי אין נחשב בעיני נגד טובת הכלל. ומכל־שכן בעולם העובר הזה, שכל חיי להבל ייחשב בעיני. רק מה שאקווה שיהיה לתיקון העולם הקיים".

(העמק שאלה)

„וזאת שמעתי מפי אמי־זקנתי, אשת בנו יחידו, כי פעם אחת בימי עשרת ימי תשובה היתה לה ילדה חולה ובערב יום הכיפורים כבשה את רחמיה ועזבה

---

8. Arthur Schopenhauer, *The World as Will* p. 305. Modern Library, New-York

9. תולדות הגר"א.

את החולה על ידי משרתת קטנה והיא הלכה כמתגנבת אל בית־הכנסת להתפלל.

ויהי כאשר הכין את עצמו לילך לבית הכנסת להתפלל, והיה לבוש בטלית והבגד הלבן (קיטעל), שמע כי הילדה בוכה, והבין כי כלתו עזבה אותה על המשרתת. על כן הסיר מעליו טליתו ובגדו העליון, וישב על יד הערש להניע את הילדה וליתן לה את הרפואות אשר הכינו לה. ושלח להגיד לכלתו, אם לא תבוא הביתה אזי יישאר הוא בבית, כי להשגיח על חולה שיבריא גדול מעבודת היום"[10].

„ועל נשמה גדולה כזאת, נפש מלאה אהבה ורחמים לכל יצור, אין כלל להתפלא אם לפרקים היתה מתפרצת ברעדה מתוך לבו השאלה התמידית הצורבת:

— על מה עשה ה׳ ככה בארץ, לגרוע כוח האדם, שרובם ככולם חסרים צרכיהם, רעבים וצמאים, ואין כסות לעורם בימי קור ונפשם עליהם תתעטף? ואם אבות חטאו, בנים מה חטאו, שאינם משיגים לחם לפי הטף, ומה נשתנו אלה מאלה? מדוע איזו מחורי־ארץ חיים חיי עונג ומותרות ומאן דאת יהיב את משפע, ומאן דאת מחי, את מדקדק?"

(„סמא דחיי")

לפי עדות עצמו „היה נבוך בזה בכל עתות הפנאי שלו עברו על ראשו אלו המחשבות", לא נתנו לו מנוחה „עד שמצא לפי דעתו דרך סלולה על פי השכל והתורה".

(שם)

ואין פלא שקנאים פגעו בו, מכיוון שהוא העז לגעת בשאלה החברתית וניגש אליה כרדיקאל.

מספרים: פעם אחת נזדמן רבי מנשה לעיירה אחת סמוכה לסמורגון עיר מולדתו, ובעיירה ישב על כסא הרבנות אחד מאלה שדעתו של רבי מנשה לא היתה נוחה ממנו ומתורתו. בכל זאת חשב לו, רבי מנשה, לחובה, מפני הנימוס ללכת ולקבל את פני הרב דמתא. הוא נכנס לביתו ומצאו יושב בדין יחידי.

מדוע זה — שאלהו רבי מנשה — מרשה כבודו לעצמו לשבת יחידי בדין? האם נעלמה ממנו משנה מפורשת (אבות פ"ד, משנה ח׳): אל תהא דן יחידי.

— הרי רבי מנשה רואה, — השיב הרב — כי שולחן ערוך „חושן משפט" מונח לפני ואני יחד עם ה„חושן משפט" הרי אנו שניים שיושבים בדין.

— תמה אני על כבודו — החזיר רבי מנשה מתוך חיוך — שהוא יושב בדין עם מי שאינו יודעהו ומכירהו כלל...

כשפרצה מחלוקת המתנגדים והחסידים לא לקח יד במריבת קנאים זו. לא סמך על דברי היריבים ואמר „ארדה נא ואראה הכצעקתה" הוא נסע לליאדי,

---

10. תולדות הגאון המחבר ע׳ 9.

מקום מושבו של רבי שניאור זלמן להיות עד ראיה לנעשה במחנה של החסידים, ולהיווכח בעצמו ולא לסמוך על דברי עדויות. הוא קיים את עצת חכמינו: „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו״ ממש ותהה על קנקנו במקומו בסביבתו המיוחדת לו.

כאשר שב הוציא את פסק־דינו כי שני הצדדים המתנצחים אשמים — החסידים והמתנגדים עתידים ליתן את הדין. המתנגדים על שהם אומרים: מכיוון שהספרים איתנו אין לנו צורך ברבי והחסידים שגורסים שמכיוון שיש לנו רבי אין אנו נזקקים לספרים.

גירסה אחרת יותר קצרה וחריפה: — המתנגדים טועים בחשבם שאין צורך ב„רבי״, החסידים טועים בחשבם שיש להם „רבי״. צריכים ל„רבי״ אבל מאיין יימצא?

רב מנשה מאיליה העריץ את הגאון מווילנא על שזנח דרכי הפלפול והלך בדרך הישרה של הפשט ואלה דבריו.

„בדורנו זה מצויה מאד הטעות, שמחמת שנמשכו הכול אחר הדרש לא נתנו לב לפשוטי הדברים, כפי מה ששמעתי מפה הקדוש, הגאון המפורסם מוהר״ר אליהו מוילנא זלה״ה, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גודל חריפותו ובקיאותו נתן לב לדברים פשוטים, ונתן עין עיונו לזה לפרש הכול בדרך פשוט וקל, ורובי עניניו הולכים על זה הדרך...״

(אלפי מנשה, לח, ב, ווילנא תקפ״ב)

רבי מנשה הראה התעניינות רבה במכניקה ובאמצאות מיכניות. החוסכות עמל ויגיעה שבהן ראה אתחלתא דגאולה גאולת האדם העמל מהעבודה המפרכת את גופו ומגסיסה את נשמתו.

פעם רכש לו אדון העיירה מכונה לדישה ולזריעה, ראה אותה רבי מנשה ולא חדל להתבונן לכל חלק מחלקיה עד שעמד על תוך תוכה ויסוד תכונתה, ואמר בליבו: — אם אפשר לדוש ולזרות במכונה ובעזרתה לחסוך עמל אדם, מדוע לא ישתמשו במכונה לחרישה?

והוא המציא מכונת חרישה שבעזרתה אפשר היה לחרוש ביום אחד מה שעשרה צמד בקר חרשו ביום.

את אמצאתו הראה לאדון העיירה וגם לבעלי־אחוזות אחרים. אבל הם לא שעו אליו. לא נתנו אימון במכונה שהמציא יהודי רב שאין לו עסק בענייני חקלאות.

הוא פנה גם אל עשירי ישראל ואלה לעגו לו: אין לנו צורך ב„צעצועים״ שכאלה. כלך אצל האיכרים. מה לנו ולחרישה?

פעם בא אליו אחד רב והביא לו ספר מלא וגדוש בפלפולים חריפים על אודות קל וחומר.

בשבת הוזמן האורח לביתו. בשעת סעודה דרש האורח והרבה להתפלפל ורבי מנשה דחה כל פלפוליו באמת־הבנין של פשט בהיר.

הגישו מרק. מצא האורח מזלג במקום כף על יד צלחתו.
גם זו אמצאה של כבודו לאכול מרק במזלג?

— הלא זהו קל וחומר, — ענה לו רבי מנשה ברמז על פלפולי־הסרק של המחבר — ומה דגים שאינם נאכלים בכף נאכלים במזלג, מרק שנאכל בכף קל וחומר שיאכל במזלג...

רבי מנשה, כמו המה"רל והגאון מווילנא, התנגד לדרך הלימוד הפילפולי. העוקר הרים וטוחנם בסברה מפוקפקת. הוא כתב (אלפי מנשה עה, ב): „שבדבר קל יתורצו כמה קושיות חמורות, ועיקר המתיקות הוא בדרך הפשט" הוא חיבר ספר בשם „דרך הפשט".

„אבל משרבו הנמשכים עפ"י מצות אנשים מבלי שיבינו בצמם. רבו, בעוונותינו הרבים, אף כמה מפורסמים מחכמי הזמן דגמירי ובקיאי טובא ולא סבירי כלל, ילמדו בחריפות של הבל לפלפל בדברי מי שקדמום ולתלות בהם בוקי סריקי" (שם, ע' 52)

„הנה בעניין התורה שמתי לב לעיקר כוונות כללותיה ומצוותיה על דרך שאמר: על־מנת שתלמדני כל התורה כולה על רגל אחת'. וכן בכל מצווה טעמה העיקרי. וכן בסוגית הש"ס כל עניין לעמוד על עיקר כללותיה ולא... על דרך הפלפול, לעייל פילא בקופא דמחטא; אלא... לעמוד על עיקר הסוגיה, שממילא יבוא... לא בדרך הדוחה. רק שתהיה קושיא מעיקרא ליתא.
(ר' מנשה בן פורת, העמק שאלה, הקדמה)

רבי מנשה היה רגיל להגיד שיעור במשנה ובתלמוד לפני קהל־שומעים בעיר איליה והנה הגיע למשנה במסכת שבת (קמ, ב) „גורפין מלפני הפטם ומסלקין לצדדין מפני הרעי". הוא קרא לפני קהל שומעיו את דברי המשנה ואת פירושו של רש"י שכתב: שור שמפטמין אותו גורפים אבוס שלפניו בשבת לתת לתוכו התבן והשעורים ולא יתערב בהן עפרורית ויקוץ במאכלו ומסלקין תבן מלפניו לצדדין כשהוא רב כדי שלא ידרסנו ברעי".
רבי מנשה העיר ואמר:

לפי דעתי פירושו של רש"י כי ,רעי' פירוש טינופת הבהמה, הוא דחוק מאד וכוונת המשנה היא לשתי בהמות: פטם ורעי, פטם הוא שור בריא שמפטמים אותו על האבוס, ורעי הוא שור שרועה באחו וכמו שנאמר (מלכים א', ה, ג): „עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי".

לפי עניות דעתי צדק רש"י בפירושו כי לו היה הפשט כמו שפירש רבי מנשה היה כתוב ומסלקין לצדדין מלפני הרעי מכיון שכתוב מפני היינו מחמת הרעי וכל זה מתיחס לפטם ולא לשור הרועה באחו". [11]

„חכמים הזהרו בדבריכם ...ועל זה הביאור — [של ר' מנשה למשנה בשבת קא]

11. תולדות הגר"א.

התרעם מאד הגאון... ר׳ יוסף שאול נאַטינזון, ז״ל, בהגהותיו על משניות בדפוס ווילנא, וזה לשונו: ,יש מהמתחכמין רוצים לומר כי המשנה איירי [מדברת] בשתי בהמות, והבל יפצה פיהם. ועוד דאם־כן „מלפני״ מבעי ליה׳. אך לוא ראה פירוש רבינו חננאל בהש״ס אשר נדפס בשנת תר״ם בווילנא בדפוס ראם, שאומר בפירוש כי המשנה איירי בשתי בהמות, בטח לא אמר כזה״.[12]

אבל בפירושו של רבי מנשה אין דבר מפליל אותו. אולם הקנאים ההורגים על פחות משוה פרוטה במסורת, שטמוהו ורדפוהו על פירושיו שנטו הצידה מדרכי הפירושים של הראשונים שהיו לפניו והם נתקבלו כאוטוריטה שאין לערער אחר דבריהם כהוא זה.

„...ידוע שאברהם אבינו, עליו השלום לא היה נמשך אחר קבלת אבותיו בעבודתם הזרה בדברים זרים יוצאים מגבול השכל וחקר מדעתו... ושבר את הצלמים של אביו ומי התיר לו זאת לילך נגד קבלת אבותיו; ואם כי היו זרים בעיניו מעשיהם ומנהגיהם יוכל לומר שהם על־דרך הסוד כנהוג בדורנו זה ולא לחקור בשכל אנושי״.

(שם,ע׳ 52)

„כי החכם לא יסמוך על מאמר האומר, ואף שהוא איש נאמן, על־כל־זה לא ישקטו רעיוניו בזה, ומכל־שכן אם הוא דבר זר ופלא, אלא מה שאי־אפשר לו לידע בעצמו, שהוא מעבר לים וכדומה. אבל הפתי יאמין לכל דבר, אף לדבר שהוא לפניו ממש, ואם יפתח עיניו להסתכל קצת יוכל לידע ידיעת עצמו, ועל־כל־זה יבחר יותר באמונה. וכל מה שהדבר הוא יותר זר, יהיה זה עוד ראיה גדולה אצלו על אמיתת הדבר, באמרו שאיך יטעו חכמים בזה, ולא דעת ולא תבונה בו לחשוב, שחכמים כמותו הנמשכים בידיעותיהם אחר חבריהם החזיקו בזאת הדעת המוטעה, וכל אחד סומך על דעת מי שקדמו בחשבו שבוודאי שם עיונו של זה, עד הראשון שנזרקה מפיו טעות גדולה בלי כוונה״.

(שם, ע׳ 17)

„וכל מה שיהיה הדבר זר ביותר יאמרו על זה, שהוא סוד גדול ולא נתנו כלל מקום לשכל ומרגלא בפומייהו שאין שכל אנושי כלום והוא מענין הקליפה... ועל־פי־זה בטל כל האדם שהוא כח השכל, שבו; וכל מי שירבה טפשות ויתחזק באמונת שקר הוא קדוש בעיני עצמו; וכי מי שירצה לעיין קצת בשכלו, אם יש ממש בדבריו, יאמרו עליו שהוא מהערב רב שאין בטבעו ושרשו להאמין וישראל מאמינים בני מאמינים״... (שם, ע׳ 51).

בספריו שהופיעו ב־1822—1823 דרש המחבר תיקונים יסודיים בדרכי החינוך של הדור הצעיר. הוא הציע שילובם של הלימודים התורניים עם השכלה כללית חילונית; ועוד שילמדו את בני ישראל אומנויות ולא יהו כשיגדלו רועי־רוח בשדה

12. שם.

הכלכלה. הוא היה בכלל בעד שידוד מערכות הכלכלה של ההמונים. הוא הטיף להתעסקות בחקלאות. הוא תפס שהחינוך בתור מוסד צריך להתבסס על שיטת כלכלה תקינה ויציבה.

בספרו „שקל הקודש" הוא מדבר קשות נגד הנוהג של נישואין בגילים רכים. הוא שופך את חמת ביקרתו על מנהגים ותופעות שליליים של הימים ההם שהיו מושתתים על אמונות תפלות שעלו כחרולים בשדה התודעה היהודית של האדוקים. הוא ראה את היהדות כתורת חיים שדרכיה דרכי תבונה וכל נתיבותיה נסללו ע"י אדם שהגיד מה טוב (מיכה ו, י).

את ספריו דנו לשריפה הקנאים שבאותו הדור שקנאתם היתה מרובה מהכמתם שראשיתה וסופה היתה נעוצה לא ביראת ה' אלא ביראת אור הבינה והמדע.[13]

„לפעמים קרובות נסע [ר' מנשה] לעיר המצער וויאז'ין הסמוכה לעירו לבקר בבית שארו... הגביר ר' יוסף מאזל, אשר בכל פעם שלח לו מרכבתו. שמה הרווה נפשו בספרי חכמינו, חכמי ספרד , וספרי־מחקר ופילוסופיה, גם בספרי קבלה. הוא למד אותם בשקידה נמרצה. ור' י. מאזל קנה בעדו עוד ספרים יקרי המציאות, עד כי בית הספרים שלו היה הגדול בכל המדינה".[14]

„רבי מנשה נסע איזה פעמים לעיר הפלך מוהילוב על־נהר־דנייפיר לבקשת ידידו... ר' שמריהו לוריא, ודרש כמה פעמים בבית הכנסת הגדול בתורה ובמחקר, כי... שפתו היתה צחה ונמרצה. גדולי־העיר באו לשמוע דבריו ולהתענג על מתק לקחו. אך פעם אחת קרה לו שם מקרה, כי שם בבית־הכנסת למד אברך... קנאי. כאשר שמע כי... [ר' מנשה] הזכיר זכר ספרי הפילוסופיה של אריסטו ואפלטון... התחיל צועק בקול: הלא עוון פלילי הוא להזכיר שם אומות העולם לפני ארון הקודש, וכמובן גער בו [באברך] ראש בית הכנסת בנזיפה... [ר' מנשה] חיכה מעט עד כי חדלו הקולות וסיים את הדרשה ורוחו לא סרה מעליו.

אחר זה לא די שלא ביקש המעיז הזה סליחה... [מאת ר' מנשה] עוד שגה באיוולתו לאמר לו בפניו, כי לא ידרוש עוד דרשות כאלו, אשר אינם לפי רוח היהדות.

[ר' מנשה] לא ענה דבר, עשה עצמו כלא שומע.

ר' שמריהו לוריא התפלא מאד על זה, ושאל [את ר' מנשה] בעת לכתם מבית הכנסת [הביתה]:

— תמה אני על מעלת כבודו, איך יוכל לסבול עזות כזו.

ולא ענהו דבר.

---

13. ר' יצחק ספאלטר בסמורגון. אלפי מנשה, ע' 70 סוף הספר.
14. ראה, דר. יעקב שאצקי, „ליטע" הוצאת דר. מ. סודארסקי. ע' 718.
מארק ווישניצר, „היסטורית היהודים בליטא' בספר הנ"ל. ע' 78

אך בעת לכתם בחוץ קרה מקרה לר׳ שמריהו לוריא: קפץ... עגל אחד עליו ויפילהו ארצה.

כאשר קם, שאל אותו [ר׳ מנשה] בהלצה: — מדוע יחשה כבודו לעגל הזה על עזותו?

והשיב לו [שמריהו לוריא]: — האם יש לו שכל [לעגל]? ואם בדעת עשה זאת...[15]

ענה לו ר׳ מנשה:

— „גם האברך ההוא הוא חסר בינה כמו העגל הזה, אין ביניהם ולא כלום"[16].

באיליה התקיימה אספה ובין הנאספים היה ר׳ יהושע צייטליס משקלוב.

סופר הקהילה בא אל האסיפה והלשין על ר׳ מנשה שהוא אומר שגם ברש"י ובתוספות ישנם דברים מיותרים. וגם את המשנה יש שביארו האמוראים שלא על דרך הפשט הנכון.

נתמלאו בעלי־האסיפה חמה ורצו לנדותו. הצטדק רבי מנשה ואמר: — כל דברי הסופר הם אמת, אלא כל מה שאמרתי, לא אמרתי אלא לשם בקשת האמת.

ר׳ מנשה ביקר את ר׳ יהושע צייטליס בחדרו באכסניה והוא הוכיח לו שמותר לו, לר׳ מנשה, לבקר את קודמיו כמו שהם ביקרו את קודמיהם.

דבר החרם בטל כאשר נוכחו הנאספים כי רבי מנשה הוא אחד הגדולים בדורו. אבל הרדיפות לא חדלו, אף כי היה חוסה בצילו של הגאון מווילנא, שהלך בדרכי הפשט ועזב את העקלקלות של הפילפול והדרוש. מה שמותר היה לגאון אסור היה לו. ור׳ מנשה היה כשה בין הזאבים.[17]

רבי מנשה עזב את איליה מחמת חמת רודפיו, ולקח כלי גולה ונדד מעיר לעיר וחיפש לו התעסקות לחיות את נפשו במלאכת מלמד. ברבנות בחלה נפשו אבל במלמדות היה מתעסק בחפץ לב. הוא בא לעיר בריסק. בה כיהן בתור רב רבי שאול קצנלבויגן. הוא קיבלהו בסבר פנים יפות ומינהו למורה לילדיו בתנאי שימנע פירושיו, סטיותיו מתלמידיו. רבי מנשה הסכים. אבל לא יכול היה לשלוט ברוחו והנה הוא לומד עם תלמידיו מאמר בגמרא (שבת יד, א): „אמר רבי יוחנן: האוחז ספר תורה ערום יקבר ערום". המפרשים מבארים „ספר התורה הוא ערום בלי מטפחת בפירוש רש"י יקבר ערום בלי מצוות, „ערום סלקא דעתך?" שם. רבי מנשה פירוש בפשטות שהאוחז את ספר התורה הוא ערום בלי לבוש וענשו שייקבר ערום בלי תכריכים.

על חטא־סטייה זו מדעת המפרשים והאמוראים, אף כי כל זה הוא בתחום אגדתא מכיוון שנאמר ,ערום בלי מצוות׳ אבד את משרתו בתור מלמד.[18]

15. תולדות הגאון המחבר.
16. תולדות הגאון המחבר, אלפי משנה ע׳ 9.
17. ש. רוזנלפד, רבי מנשה מאילייה, התקופה כרך ב׳.
18. התקופה, כרך ב׳

רבי מנשה בא לברודי. סר לבית הגאון רבי יעקב'קה. הוא הרצה לפניו את חידושיו, את הערותיו על רש"י ועל בעלי־התוספות.

הלה אטם אזניו. לא ראה כיצד איש, שאינו מפורסם בעולם, מעיז לחלוק על גדולים וטובים ממנו.

אמר ר' מנשה:

— לא בי תלוי הדבר ולא בעיירה שאני גר בה, אלא בטעמא תלייא מילתא.

אולם הרב מיאן לשמוע לו.

ומכיוון שהרב הגאון לא קיבלהו, לא רצה איש לשמוע לדבריו.

ויחזור לעיירתו בפחי נפש.

בפעם אחרת אמר לנסוע לברלין, להתרועע עם „בעלי המאסף" ולקחת מפיהם עצה מה לעשות. אחרי תלאות רבות הגיע לקניגסברג, שם פגש יהודים מליטא. הם דיברו על לבו שישוב ממחשבתו, כי ברלין היא עיר מלאה יהודים לובשי־קצרים ומגלחים פיאותיהם וזקניהם.

ר' מנשה לא קיבל דבריהם. אז השפיעו על השלטונות לבל יתנו לו תעודת־מסע. בעל כרחו שב לביתו.

הוא לא שב ריקם, אלא הצטייד בספרי לימוד אשר העניקו לו המשכילים שבברוד שנפגש איתם. בחשאי התחיל לומד שפות זרות, גרמנית ופולנית. הדבר נודע בעיירתו. כי היו שעקבו אחריו, וירדפוהו וישטמוהו.

והנה עלה נפוליון על הזירה הפוליטית.

רוסיה התעניינה בשאלת היהודים. ב־1801 עלה אלכסנדר הראשון על כסא מלכותו. הסיסמה עשתה לה כנפיים: למעט בהגבלות ולהגדיל את מידת החופש.

1804 ניתנה ליהודים הרשות ללמוד בבתי הספר הכלליים, לרכוש קרקעות. לבעלי־מלאכה ניתנה הזכות לגור בכל רחבי רוסיה.

1807, נפוליון ייסד את הסנהדרין. יהודים מארצות אחרות הוזמנו להשתתף בישיבותיו.

הסינוד הפרבוסלאווי הוציא קול קורא והכריז על מלחמת מצווה, כי נפוליון כרת ברית עם היהודים הפזורים בכל הארצות. המיניסטר הרוסי לענייני־פנים כתב שסכנה צפויה לכל ארצות אירופה מאספת הסנהדרין שכינס נפוליון בפריס.

רבי מנשה ידע על הנעשה בעולם הגדול. בספרייתו של ר' יוסף מאזל הנ"ל מצא חומר רב על המהפכה הצרפתית. ב־1789 יצא במיץ כתב־עת בשפה היהודית ובו דו"ח על המאורעות הגדולים.

ב־1797 זכו יהודי הולנד בשיוויון זכויות פוליטיות. ב„דברי מגידים" מאת הירש אילפלד יש דו"ח על הדברים שנאמרו בשאלת היהודים.

ר' מנשה חיבר ספר בו הוכיח כי היהודים הם בעלי השכלה וראויים הם לקבל שיווי זכויות ואינם צריכים לעבור עונת הכשרה עד שיהיו בני־תרבות ואז יהיו כדאיים ליהנות מזכות אזרחות גמורה.

את ספרו ביקש להגיש לשלטונות בפטרבורג, אולם נמלך עם ידידו ר' יוסף מאזל. ההוא אסף את נכבדי העיר לשמוע לקריאת הספר. הם שמעו ותמהו וחרדה אחזתם. הם ראו בפרסום הספר משום סכנה. הם נמנו וגמרו שאם יוודע תוכן הספר למלכות תרדוף את היהודים ביתר חמה ושצף קצף. ובהחלטת ראשי העדה נשרף הספר ולא הותירו ממנו ולא כלום בעזבון המחבר.

ב־1807 מפרסם ר' מנשה את חיבורו „פשר דבר". בו הוא מעורר את היהודים לעבודה ולמלאכה. הוא מבאר מטרת ספרו: „אני קורא את הספר פשר דבר' כי חפץ אני לפשר בין הצדיקים", היינו בין הגאון מווילנא, רבינו אליהו, ורבינו שניאור זלמן, מחבר התניא, מייסד שיטת חב"ד. את הספר ביערו מן הארץ. נשאר רק טופס אחד ב„מוזיאון הבריטי". לא שרפוהו בפומבי, וגם לא נידו את מחברו מפני כבוד תורתו, אולם ראו בחיבור פגיעה בכבוד הגאון מווילנא והשמידוהו.

כאשר חיבר את ספרו „אלפי מנשה" לא מצא בליטא מדפיס שימצא עוז בנפשו לסדרו ולהוציאו ור' מנשה מסר את כ"י למדפיס בווהלין וההוא כבר הספיק להדפיס דפים אחדים. אז בא קנאי מליטא והשמיץ את המחבר ואת חיבורו, והמדפיס חזר בו וכדי למרק את עוונו שנתן ידו לפושע שרף את הדפים שכבר נדפסו וגם דן בשריפה את כתב־היד.

רבי מנשה ישב וחיברו מחדש, והספר נדפס בווילנא ב־1822. בזמן הזה היה המרא דאתרא רבי שאול קצנלבויגן. הוא קרא אליו את רבי מנשה ודרש ממנו שימחוק את המאמר האומר שלרבנים שבדורנו ניתנה הרשות להתיר את האסור, ואם לא יציית, יצווה לשרוף את ספרו בחצר בית המדרש.

רבי מנשה קיבל עליו את הדין והציל את ספרו משריפת גופו.

„חפצי — כי גדולי ישראל והרבנים העומדים בראש האומה יתאספו יחד ובהסכם כולם יתקנו את כל הצריך תיקון ורק אז נלך בדרכיהם והמה יהיו לנו לעיניים על דרכנו" (אלפי מנשה, דף ע"ן:)

את המחברות של סמא דחיי לקטו הקנאים והביאום לווילנא ושרפום בפומבי. חמתם של הקנאים יצאה עליהן על שבהן דיבר המחבר בגנאי המסחר ובאלה העוסקים בו. הוא הוכיח על הנהגותיהם ודרכי חייהם.

הם טענו כי ר' מנשה בחיבוריו נותן חרב בידי שונאיהם בנפש.

מכיוון שראה רבי מנשה שבערים הגדולות בין הלומדים אינו מצליח לרכוש לו תמימי־דעים או אוהדים יותר מבעיירתו הקטנה, הוא שב מאוכזב אל עיר מולדתו סמורגון שלמרות הפתגם „אין נביא מכובד בעירו" דווקא הוקר כאן והיה מכובד ע"י בני עירו שעליו היתה גאוותם ולא השגיחו בתלונות ובהאשמות שטפלו עליו.

בכל יום ששי הקהיל את פשוטי־העם מבני עירו ולימדם את יסודות הדיקדוק

למען יקראו „עברי" כהוגן. ובמוצאי־שבת שוב אספם ולימדם פרק במוסר, בהנהגות תרומיות.

נכבדי העיר ותלמידי החכמים הציעו לו משרת הרבנות. ומכיוון שהיה מדוכדך מאד, כי עיפה נפשו לרודפיו, הסכים לטעון עול זה, כאנוס מחמת דקדוקי עניות. רב סיפוק נפש מצא בעובדה שבני עיר מכורתו רוחשים לו כבוד ומודים בתום לבו וביושרו.

במשך ימי רבנותו בסמורגון היה מגיד שיעור יום ביומו בתלמוד ובפוסקים הן לפני גדולים והן לפני בחורים שנקבצו ובאו מן הסביבה לשמוע תורה מפיו. וכאן דווקא בסמורגון נתגלה בתור גאון וצדיק.

זקני סמורגון ספרו שהיתה דרכו של רבי מנשה בכל יום, לפני שיעורו, לומר מספר מזמורי תהילים מתוך בכייה והמיית הנפש ובקשת רחמים שלא ייכשל להגיד פירוש שלא כאמיתתה של תורה, ואחרי כן היה ניגש להרצות את שיעורו בדחילו ורחימו. אבל מלבד תורתו היה מעורר כפעם בפעם את בני עדתו לתורה, לעבודה ולגמילות חסדים והיה משתדל להשפיע עליהם ולהדריכם בארחות צדק ומישרים, לאהוב את כל אשר נשמה באפו, לא ללכת רכיל ולא לשנוא איש את אחיו. הוא היה דן גם בין איש לרעהו בכל סכסוך, ודבריו היו בעיניהם כדברי האורים וכולם השתדלו לשמוע בקול דבריו ופסקיו שהורה להם אם על פי התורה והמשפט ואם על פי ההגיון השנון.

במשך ימי שבתו בסמורגון בתור רב ומרא דאתרא נתגלה רבי מנשה בכל הדרת גאונו וצדקתו.

אבל רק שנה ומחצה שימש בכהונה זו של רבנות בסמורגון. הימים היו ימי „החוטפים" בישראל, ורבי מנשה ראה כי גם הפרנסים וראשי־הקהלה ידם במעל הזה לעזור לחוטפים לתפוש ילדי בני העניים או יתומים אומללים למסור אותם למלכות.

ניקולאי הראשון (1796—1855) שישב על כסא מלכותו ב־1825 „החיש בשנת 1827 את הדיון והוציא חוק בדבר גיוס היהודים. שלפיו ישרתו המגוייסים בני שמונה עשרה, 25 בצבא. ואילו אלה שיגוייסו בגיל שתים עשרה עד 18 שנה יחשבו לטירונים. ושנות הכשרה אלו לא תעלינה בחשבון לשנות שרות. על הקהל הוטל למסור לצבא צעירים בגיל 12—25 לפי מיכסה קבועה. רבנים, סוחרים רשומים בגילדה, תלמידים ובוגרי בתי־ספר כלליים, בעלי־מלאכה, פועלים בבתי־חרושת וחקלאים שוחררו מחובת השירות.

השמועה על הגזירה החרידה את יהודי ליטא. היהודים היו ביגון ואנחה, בבכי וצווחה, במגור ופחד.

הגזירה נתפרסמה בראש השנה תקפ"ח (1828) הדכאון ברחוב היהודים היה רב הצעירים בתוכם נערים וילדים, אפילו בני שמונה שנלקחו לצבא, היו מועברים למקומות מרוחקים ברחבי רוסיה... רבים מהם מתו בדרך ברעב וקור...

ראשי הקהילות הטילו... את כל כובד חובת הגיוס על השכבות העניות ועל כל מי שלא היה רצוי להם... בזמן החטיפות לצבא היו רבים מסתתרים, והערים והעיירות היו מתרוקנות מפועלים, בעלי־מלאכה... וכדומה". [19]

„לא נזקקו... גם הקדושים וגאוני התורה בישראל לשואה הקאנטוניסטית... עובדה היא שבשנות השואה לא נפסק אור החסידות בליובאוויץ׳ ואש לימוד התורה בוולוז׳ין. ובשעה שרבבות ילדים היו עזובים לעינויים בקסרקטינים רחוקים שבערבות סיביר, היו החסידים והלומדים יושבים כדרכם הקדושה על התורה ועל העבודה. אימת הזוועה והיאוש אחזה את העם עד שלא נמצאו אנשי־רוח... שילכו לערבות סיביר ויביאו במסירת נפש טיפת־נוחם והצהלה כלשהי לילדים המעונים". [20]

אז הקהיל רבי מנשה קהילות ברבים, דרש בגנות הפרנסים ובחום לבו הכריז — החוטפים וכל אלה המסייעים בידם במישרים או בעקיפין אינם בכלל ישראל.

נכנסו אליו ראשי הקהל ואמרו לו: — רבינו, על דבריך תיתפס כמורד במלכות ועל כל עדת ישראל ייצא קצף המלכות הרשעה.

ענה להם רבי מנשה: — אם אני בתור רב ומרא דאתרא, אסור לי לומר מה שבליבי ולהוכיח בשער ולצעק חמס נגד רשעי העם, אין לי רשות מוסרית לכהן בכהונה נשגבה זו.

ובאותו יום משך ידו מרבנות, אף כי לא היה לו שום מקור פרנסה אחר.

הוא חזר אל עבודתו של שחיקת טבק במכונה שהמציא והתפרנס בדוחק גדול. חי על לחם צר ומים לחץ.

בשנת תקצ"א (1831) חלה במחלת החלי־רע ונסתלק בד׳ מנחם אב והוא אז בן ששים וארבע.

שלש שנות חייו האחרונות לא יצא מביתו, שם לילות כימים וכתב, וכל מה שכתב שם בארונו למשמרת.

בשנת 1884, בשעת השריפה הגדולה שפרצה בסמורגון, נשרף הארון עם כל כתביו, ולא נשאר מהם בלתי אם מקצת דמקצת.

---

19 דר. ישראל קלויזנר ,תולדות היהודים בליטא׳ ע׳ 83 בספר „יהדות ליטא".

20. פ. שניאורסון, הרופא והפילוסוף, ח"ג, ע׳ 146, הוצאת „מסדה", תל אביב.

מרן אברהם יצחק הכהן קוק

במחיצתו של רבי חיים אברהם בסמורגון

להט צמאונו של ר׳ אברהם יצחק לתורה הלך והתגבר מיום ליום. נפשו יצאה לאכסניות של תורה, בהן דלוקים היו נרות תמיד שמפיצים נגהם עד למרחוק. והנה, כשאמר לעשות דרכו למחוז חפצו, קרה לו מקרה בדרך והעגלה נשברה. נאלצים היו, איפוא, לעשות חניה גדולה בסמרגון, פלך ווילנה. בינתיים נכנס לבקר אצל רבה של העיר שהיה נודע לתהלה, כאחד מגדולי הדור:

הרב הגאון, ר׳ א. י. הכהן קוק זצ״ל

הלא הוא רבי חיים אברהם שפירא. מתוך שגילגל הרב שיחה עם האורח הצעיר, נתפעל מלמדנותו. מיד הניאו מעשות דרכו למקום חפצו והשפיע עליו להשאר בסמורגון, שאף היא היתה עיר של תלמידי חכמים מרובים.

אברהם יצחק נאות איפוא לעצת הרב־דמתא ונשאר ללמוד בסמורגון; חן המקום ויושביו — גדולי התורה והיראה שבו, פעלו ביותר על אישיותו. כל ימיו היה זוכרם ברחשי לב בהחזקת טובה. באחת מאגרותיו, ששלח לאחיו ר' שאול חנה, בימים שאף הוא למד בסמורגון, כתב לאמור:

שמה וזכרה (של סמורגון) חקוק, על לוח לבבי לאהבה משחר־טל־ילדותי. העיר אשר בה מצאתי בראשית דרכי חבת־קודש, מלאה חכמים סופרים, חריפים ובקיאים, יראי ד' וחושבי שמו, אשר חברתם הרחיבה לבבי, גם גרמה לי להכשיר ביתרון את כשרון ילדותי.

זקני סמורגון היו מספרים על ישיבתו בעירם, וציינו ששקידתו על התורה ועל העבודה, היה חזיון שאין משלו. שקידתו נבעה מתוך מעין הזוך שבנפשו, מתוך יראת שמים ואהבת התורה לשמה, בפרק הזמן שישב בסמורגון שוקד היה על ספרי מוסר תוך כדי התמדה על גמרא ופוסקים. היה בקי „במסילת ישרים" (ספר מוסר מאת ר' משה היים לוצאטו) על פה. בתוך כך נתגלו בו מדות זכות, שזוכים אליהן תלמידי חכמים יחידי סגולה בלבד.

לפיכך היה מעריץ הערצה רבה את כל בעלי המוסר, אף אלה ששיטתם לא היתה כשיטתו, למשל ר' ישראל סלנטר. הרב קוק לא גרס ללמוד מוסר בהתרגשות ובהתלהבות, אלא בנחת, מתון־מתון.

אנשי סמורגון ראו זכות לעצמם, שעילוי צעיר זה מסתופף בצלם. הם דאגו במסירות למלא את מחסורו. משחזר לגריווה, עיר מולדתו, כתום שנה לשבתו בסמורגון, כתבו לו משם תלמידי חכמים, בכל לשון של בקשה, כי ישוב אליהם. אולם מטעמים שונים נאלץ היה להשאר בגריווה.

בימי שיבתו בסמורגון הגיע שמעו לאזני אדרת (ר' אליהו דוד רבינוביץ' תאומים) רבה של פוניביז'. רב זה גמר אומר להועיד את ר' אברהם יצחק כחתן לבתו והכניסו בברית האירוסין.

(אפרים צורף, חיי הרב קוק.)

אבא גורדין

שני אריות

קשה לבן לכתוב, להעיד, על אביו באופן אובייקטיבי. שבעתיים קשה — לבן מרדן, שעמד בקשרי פולמוס, ניהל „קולטור־קאמף" בזעיר אנפין, עם אביו. לכן נתחיל מהמוסכמות שאינם תלויים בסברה או בהערכה.

אבי, ז"ל, היה רב שקיים את המאמר של חז"ל „ושנא את הרבנות" (אבות א', י'). הוא היה נוהג לחזור על האימרה העממית „רב אינו יהודי", ונתן לה נימוק והגדרה משלו: יהודי הוא זה שמשלם מחיר גבוה בעד יהדותו, ואילו רב הוא זה שמקבל שכר, משכורת, ולפעמים אף גבוהה, על יהדותו.

כשהיה רב באבגוסטוב, והוא אז בגיל שלושים, חתם על מכתבו, ששגר להרב מבריסק המפורסם ר' יהושע בער סולובייצ'יק „רב — או ברוסית ר א ב', שמשמעו — ע ב ד".

הוא היה אומר: רב דומה לצוענו, מה זה נע ונד, אף הרב כך, עובר מעיר לעיר. אכן, אבי התחיל את כהונתו בעיירה הקטנה מיכאלישק, — משם עבר לאבגוסטוב, מאבגוסטוב לאוסטרוב, אחר כך בא לסמרגון, מסמרגון ללומזה — וגמרה בשיקגו.

ועוד היה אומר: „הבנים שלי אינם חומץ בני יין, אולי הנם יין בני יין, אלא שיינם הוא יין נסך ואסור בהנאה"...

זכורני, פעם הלכנו ברחוב בעיר סמרגון, ניגש אלינו עני והושיט ידו. אבי שלשל לתוך היד הפתוחה עשר קופיקות, אני לא נתתי לו כלום.

כשהעני נפטר מאתנו מתוך ברכה והלך לו, פנה אלי אבי בשאלה: אב'קע, מדוע לא נתת לו נדבה?"

„אבי" — עניתי — „לנו יש שיטה שכאשר נגשימה יחדלו העניים מקרב הארץ וגם העשירים יתמו"...

„כמה זמן יידרש לך להכניס משטר חדש זה?" — שאל אבי.

„חושבני, בערך כששים שנה"... — עניתי. זה היה בשנת 1908, ואני אז בן כ"א.

„כלום העני הזה יכול לחכות זמן כה רב? הלא בינתיים יגווע ברעב. כאשר לא יהיו עניים, מובן שלא נעסוק אז בצדקה. וכל זמן שישנם אתנו צריך ליתן

להם נדבות... ופעם שנייה כשיפגשך עני תן לו המגיע לו ואל תדחהו בקש של „שיטה"...

אבי לא היה תמים־דעים עם ה„מוסרניקים" מבית־מדרשו של ר' ישראל מסאלאנט. התעסקותם במוסר ובמלחמת היצר חשב למיותר לגמרי. הוא היה אומר :

הרב ר' יהודה־ליב גורדין ז"ל בעל „תשובות יהודה"

„כשאדם לומד כ"ד שעות ביממה, אין לו פנאי לחטוא, והמנוול הזה, היינו היצר הרע לא יעיז אף לקרב אליו !..."

אבי היה מתמיד גדול, לא פסק פומיה מגרסא במשמע המילולי של המאמר. כאילו באופן אורגני לא יכול היה לסבול את הבטלה, ולא הבין כיצד בני־אדם הקפדנית שנהג בימִמותיו. שעותיו ורגעיו היה מונה כדרכמונים וטומנם מפני שחסים על איבוד ממונם מבזבזים בקלות־דעת את זמנם. גאוותו היתה על הפנקסנות הגנבים, שודדי הזמן.

ישב ולמד יומם ולילה, ובשעות ההפסקה כתב „חידושי תורה". הספרים שבספרייתו הפרטית היו מוענקים בהערות על גבי גליונות דפיהם. פעם, בעידנא דריתחא של פולמוס, דו־קרב וויכוחי, אמרתי לאבא:

„מה אתם, הרבנים החרדים לדבר ה', מתגאים בעולם־ישראל שאינו שלכם. אילו לפחות הבאתם את המשיח הייתי מודה שכוחכם יפה מכוחנו אנשי החולין, החפשים. אולם אתם לא הבאתם את המשיח ולבלי־להביא אותו יכול נוכל כמוכם"...

על זה ענני:

— „אולם היודעים אתם לחכות יום יום לבואו כמונו? זוהי השאלה"...

שמעתי את אבי מבאר על פי דרכו את המאמר — „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים": אנו יוצאים ממצרים גם בדורנו, כי מאורע זה מתרחש עכשיו אם אנו מתבוננים בו מעל אחד הכוכבים המרוחקים, שאליהם מראה זה של היציאה עתה הגיע. פירוש זה נתן מספר שנים קודם שנפוצה תורת היחסים והסברה של תופעת ה„סימולטניות".

אבי חיבר שני ספרים של שאלות ותשובות על ארבעה חלקי השולחן ערוך, וגם כתב מחברת בשפה הרוסית בשם „החסידות מהי?" שהופיעה בשנת 1903 בוורשה וספר ברוסית בשם „התלמוד מהו?" — שיצא לאור בשנת 1909.

המחברת הרוסית על החסידות באה כתשובה לשאילתה מאת המושל של פולין אל אבי. הוציאו לעז על החסידים שהם „מתערבים עם שונים". והרשות דרשה מאת אבי ליתן חוות־דעתו על כתה זו שבין היהודים.

סקירה חיובית עד מאד על מחברת זו באה בזמנה ב„הצפירה". הסוקר היה פסח קפלן, הסופר והמורה מביאליסטוק שניספה בשואה.

הספר „התלמוד מהו?" בא כתשובה למחברתו של האנטי־שמי ב. או. גרושיצקי בשם „מסתורין שבתלמוד" שהופיעה בוורשה שבשנת 1903 ונפוצה ברבבות טפסים. בהקדמתו פנה הצורר באתגר לקהלות ישראל שינסו להכחיש את דבריו ואם יוכיחו את אי־צדקתו הוא נכון לשלם קנס בסך 1000 רו"ב.

אחדים מנכבדי הקהילות שבוורשה ולודז פנו אל אבא בבקשה להשיב דבר לגרושיצקי המחרף מערכות התורה שבעל־פה ולקיים „ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו" (משלי כ"ו, ה') — וביחוד בעיני אחרים.

הספר „התלמוד מהו?" מכיל שני חלקים, חלק א' — „אין מסתורין בתלמוד", חלק ב' — "קווי־המהות של התלמוד". בהקדמתו כותב המחבר: בקראנו את המח־ברת הנקובה לעיל נוכחנו... שהמחבר מר ב.או. גרושיצקי, אף כי מבקר קשות את התלמוד, בעיניו לא ראהו ובכל אופן לא הבין אף מאמר אחד מכל הכתוב בו". והמחבר מוסיף. שברור לו שדבריו והכחשותיו לא ישפיעו על אנשים מסוג זה שאליו שייך האדון גרושיצקי, שדרכו לילך להזיק בשקריהם ובזייופיהם ועלילותיהם שאין להם שחר „אף על פי כן, חיברנו חלק זה, 'אין מסתורין בתלמוד', משום שהצבנו לנו מטרה כפולה: א) למחוק בהפרכה את העקבות המרופשים שהותירה אחריה

בספרות מחברת שקר זו בשם „מסתורין שבתלמוד״; ב) להציע את האמת לאלה השוחרים אותה״.

הספר „התלמוד מהו?״ הופיע בווארשה בשנת 1909. אבי שלח טופס אחד לאחד־העם שגר אז בלונדון, וטופס שני לליב טולסטוי ביסנאיא פוליאנה פלך טולה.

ומה שונות היו התגובות. אחד־העם השיב במכתב מלא קינטור: „חביב עלי כבוד התורה וצר לי לראות נושאי דגלה משפילים עצמם לעמוד לפני הגויים כנא־שמים ולהצטדק ולהרבות בראיות שאין תורתנו מתנגדת לחוקי־המוסר״.

ועוד קטע מהמכתב: „ספרים ממין זה אינם מושכים את לבי, לפי שאין להם שום מטרה. וכי באמת יאמין כת״ר ששונאים הגויים אותנו מפני שמאמינים בתומת לבם בדברי השרלטנים כגרושצקי ואם יבוא רב ויראה להם שאין גרושצקי יודע את התלמוד, יחזרו בתשובה? האמת היא להיפך: מפני ששונאים אותנו הגויים, הם מאמינים בחפץ לב בכל דברי שטנה עלינו אף אם זיופם ניכר מתוכם. וכשם שלא הועילו כל המון ספרי האפולוגיא שנכתבו לפני כת״ר, כן לא יועיל גם ספרו לחסר אפילו כטיפה מן הים מכל השקרים שבדו ובודים עלינו״.

נביא עוד קטע קט מאותה האגרת של אחד־העם הכתובה במרירות של עורך רגזן ומורה קפדן: „ואולי יסלח לי כת״ר אם גם על זה אעירהו שסגנונו בלשון רוסית צריך תיקון״.

מה בין בני לבין בן־חמי! ל. נ. טולסטוי קיבל אותו הספר. קרא בו וגמר עליו את ההלל. שבחהו על תכנו ועל סגנונו. והיה כל כך מושפע ממנו עד שבא בהצעה: הוא ביקש את הרב־המחבר שיואיל לכתוב בשביל הוצאת הספרים „פוסרדניק (המ־תווך) שבמוסקבה ספר על „מוסר התלמוד״. המלים האחרונות שבמכתבו של טולס־טוי נחרתו עמוק בזכרוני, אף על פי שקראתים לפני חמשים שנה: „ויהיו אסירי־תודה לו המיליונים של קוראי״. כן, לטולסטוי היו קוראים שנמנו במליונים והוא הבטיחם לאבא, אם אך ייעַנה לו ויחבר את הספר המבוקש.

את „פוסרדניק״ ייסד בשנת 1887 גורבונוב פוסדוב והוא היה מנהלו. גורבו־נוב היה אחד התלמידים הוותיקים של ל. נ. טולסטוי, הן באמונה, היינו במוסר, והן בחינוך חפשי.

אבי ניגש אל חיבור הספר המוצע בראשית שנת 1910 — אלא שפתאום נתקבל מכתב דחוף מאשתו של טולסטוי ובו היא מפצירה לחדול ממשימה זו והתכתבות זו. נימוקה: בעלה טולסטוי הוא חלש, חולה ואסור להטרידו. כי הטרדה קלה כהחלפת מכתבים, בנפשו היא.

כנראה, פחדה אשתו של טולסטוי שהתכתבותו של בעלה הסופר עם רב אורטודוקסי יזיק לשמו. ושונאיו ומנדיו מ„הסינוד הקדוש״ יפיצו שמועה שבדעתו היה לקבל דת ישראל...

בנסיבות מסובכות אלו חשש אבי להכניס ראשו בין הארי והלביאה. כדי שלא להרבות את המחלוקת בביתו של טולסטוי — ופסק: „שב ואל תעשה עדיף״.

חדשים מספר אחרי התערבותה של אשתו ברח טולסטוי מביתו ונפטר בדרך במנזר, ב־19 בנובמבר 1910, בגיל 82.

אבי ז״ל נפטר בגיל של 72, בחול המועד פסח התרפ״ה. על קברו הקימו „אוהל״ ובו נר תמיד דולק.

את המכתבים של טולסטוי וגורבונוב פוסדוב שנמצאו בידי מכרתי להרמן גולד, הסופר האידי, והוא מכרם לברנטאנו, ומברנטאנו נרכשו על־ידי ספריית האו־ניברסיטה ייל שבניו־הייבן, ארצות־הברית.

ספר
תשובות יהודה
כולל
שאלות ותשובות
בארבעה חלקי השו״ע
ווילנא

משה צינוביץ

רבני קהילת סמורגון

א.
ר׳ חיים הכהן, הרב הראשון.

אם־כי היישוב היהודי בסמורגון מופיע כבר בשנת תי״ב (1652) כקהילה עצמאית ב„מדינת ליטה״ ומשנת תל״ט (1679) ואילך אנו רואים את היישוב היהודי הזה וסביבתו מכונה כבר בשם „סמורגון והגליל״ — הרי עם כל זה לא נשתמרו אצלנו שמות של רבנים שכיהנו בקהילה זו כאב״דים (אבות בין הדין) או כמו מו״צים (מורי־צדק).

ייתכן שמשום ש„סמורגון והגליל״ הייתה שייכת לחבל הצבאי של ווילנה בימים ההם, בתקופת מלכות פולין, ושהקהילה היהודית בווילנה זכתה החל משנת תי״ב להיות קהילה ראשית ב„וועד מדינת ליטה״ כמו קהילות: בריסק, גרודנה ופינסק הכבירות ממנה לימים, לא היה לה לקהילה בסמורגון רב אב־בית־דין משלה, כי היא עם גלילה השתייכה לבית־דין הרבני הרשמי שבווילנה. ואם היו לה לסמורגון רבנים־משניים בתואר מו״ציים או מ״מ, מגידי מישרים, לא נחשבו לחשובים כל כך ששמותיהם יירשמו ויימסרו לדורות. דברינו נאמרים על סמך זה: בכתב מינויו של הגאון הרב, שמואל בר׳ אביגדור, לאב״ד (אחרון) של ווילנה, בכ״ח לאדר שני תק״י (1750) נאמר שבתוקף סמכויותיו הוא גם „אב״ד דגליל סמורגון״ (לפי הספר „קריה נאמנה״ לרש״י פין). כפי הנראה זהו מעין שייר של תקדימים שאבדו תועלתם משכבר הימים, ושבמשך הזמן כמעט נשכחו לגמרי, וניסיון אחרון זה של שיקום נעשה בשעת התמנותו של ר שמואל הנ״ל מפני זכויותיו של חותנו בעל ה„יסוד״ (הרב יהודה ספרא ודיינא) פרנס ושתדלן קהילת ווילנה שבאותו זמן. — כי סמוך לאותו זמן ידוע לנו ששימש בתור „אב״ד דגליל סמורגון״ הרב ר׳ חיים הכהן שתיארוהו כהרב הגאון המפורסם מו״ר חיים הכהן, „בן הרב הגדול ר׳ אריה לייב בן הגאון ר׳ קלונימוס הכהן, אב״ד נעמירוב״.

על רב סמורגונאי זה שבשנת תקכ״ט לא היה כבר בחיים מוסר לנו חתנו, לוקח בתו, הרב שלמה זלמן, בר׳ יהודה לייב אב״ד מיר, בקונטרס בשם „דרוש

הספד״, שהופיע בזמן מאוחר יותר כשהרב הזה היה כבר אז מ״מ ומו״צ בקניגסברג, בירת פרוסיה המזרחית.

הקונטרס מחזיק דברי הספד שנשא המחבר, הרב דמיר על שלשת רבנים־גאונים שנפטרו באותו זמן בגרמניה: ר׳ נתנאל ווייל אשכנזי, אב״ד קארלסרוהה (בעל „קרבן נתנאל״ על הרא״ש), ר׳ מרדכי אב״ד דוסלדורף (בעל שו״ת „מאמר מרדכי״) ור׳ אברהם אבוש אב״ד פרנקפורט דמיין. בחוברת הנ״ל מזכיר המחבר המספיד לזכר עולם, את גיסו (אחי אשתו) „הרב המאור הגדול המפורסם ר׳ דוד בן חותני, הרב חיים הכהן שהיה אב״ד בגליל סמורגון זלה״ה״. מכאן אנו למדים, כי בשנת תקכ״ט כבר לא היה הרב ר׳ חיים הכהן בחיים ובודאי נפטר מספר שנים לפני כן, כי הרי בשנת תקכ״ט נפטר גם בנו, ר׳ דוד ואף חתנו של ר׳ חיים — ר׳ שלמה זלמן כבר היה אז איש בא בשנים, כי לפי המקורות („עיר ווילנה״ למגיד שטיינשניידר) נפטר אף הוא כעבור מספר שנים בלבד, בשנת תקל״ה (1775).

ניתן להאמר, כי הרב ר׳ חיים הכהן נפטר לפני שנת תק״י (1750), מכיוון שבשנה זו קיבל ר׳ שמואל בר אביגדור כתב מנויו ובו הוא נקרא „אב״ד גליל סמורגון״.

את הסיבה שרבנות סמורגון והגליל, לא עברה לבנו של הרב ר׳ חיים — ר׳ דוד, שהיה אז בחיים ואף לא לחתנו הרב הגאון ר׳ שלמה זלמן שהיה אז אב״ד מיר ושהיה ראוי לכך מבחינת היותו גדול בתורה וגם דרשן מפואר, יש לראות בתקפו ותקיפותו של ר׳ יהודה בעל ה„יסוד״, דבר שגרם, אמנם, לבסוף למשבר קהילתי־חברתי בווילנה ואף לביטול משרת אב״ד שם עד לתקופת ימיה האחרונים שלפני השואה.

אשר למצב הרבנות בסמורגון בתקופת ר׳ שמואל הווילנאי, הרי עם החרפת היחסים בינו ובין הפרנסים החדשים שנבחרו בקהילה זו ומה־גם שסמוך לאותו זמן פקעה הממלכתית של „ועדי הגלילות״ ותוקף הרשמיות של הקהילות הראשיות (עם בטול „ועד ארבע ארצות״ של פולין ו„ועד מדינת ליטא״, בשנת תקכ״ד) — ממילא נשתחררה סמורגון לגמרי מעול ווילנה, דבר שעוד לפני כן היה רק רשמי בלבד.

מהעת ההיא והלאה מוצאים אנו כבר בסמורגון רבנים, בעלי תואר „אב״ד״ והם ידועים לנו בשמותיהם, ואף מוצ״ים־משניים ולפעמים ממ״ים־מוצ״ים בבית־דינם של האב״דים האלה.

מו״צים־ממ״ים אלה (מורי־צדק, מגידי־מישרים) היו לפרקים „ממלאים מקום״ הרב אב״ד״ בין „מלכא־למלכא״ כשנפקד מקום אב״ד רשמי במקום.

וככה יודעים אנו, כי בשנת תקכ״ז שימש בסמורגון כמו״צ הרב יוסף בן־פורת ובאותה השנה נולד לו בעיר זו בנו שנתפרסם כגאון, מבקר, חוקר וחכם, ר׳ מנשה איש איליה.

ב.

הרב השני, ר' אליהו

שמו של רב זה נשתמר אצלנו לפי המקורות כ„ר' אליהו מולאזין", אשר היה אב"ד בק"ק סמורגון ושאר קהילות ובקשר ל„שאר קהילות" — אחת מהן היתה זסקוביץ' (בזמן האחרון בבחינת חצי כפר — חצי עיירה מצערה. אולם בימים ההם נחשבה כקהילה חשובה וכעיירה מלאה חכמים וסופרים)

לא נשתמרו אצלנו פרטים לתולדות ר' אליהו זה, אולם משהו נשאר בידנו עליו תודות לתולדותיהם של הגאונים ר' מנשה מאיליה ור' שמואל שטראשון שהיו שארי־בשרו של הרב הסמורגונאי הזה.

ר' אליהו דנן מתואר ב„קריה נאמנה" לרש"י פין כ„גאון וצדיק" וכמפורסם בחסידותו ובמדותיו". על־ידיו שימש כמו"צ הקהילה בסמורגון ר' יוסף שהיה גיסו; וזהו אביו של ר' מנשה מאיליה שנולד לו בסמורגון בשנת תקכ"ז ולפי זה ניתן לומר שר' אליהו נתמנה לרב בסמורגון עוד לפני התאריך הזה. ידוע לנו שר' מנשה הצעיר למד תורה מפי דודו זה (אחי אמו) בילדותו בעיירת מולדתו זו — סמורגון.

חתנו של ר' אליהו הרב הסמורגונאי היה ר' יוסף בן הרב ר' שמואל אב"ד זסקוביץ'. כשר' שמואל נפטר לעולמו בשנת תקנ"ב (1792) נהיה מחותנו, ר' אליהו הסמורגונאי, ממלא מקומו ברבנות עיירה זו ושם נפטר כעבור שמונה שנים — א' דר"ח טבת תק"ס (1800).

סיבת העדפתו של ר' אליהו את זסקוביץ על סמורגון, אם כי כבר אז היתה קהלת סמורגון יותר גדולה מהעיירה השניה — לא ידוע לנו, ואולי גרמו לכך דברי ריבות עם תקיפים שבעיר סמורגון. אולם ייתכן שר' אליהו נמשך אחרי העיירה זסקוביץ' בגלל היותה מקום המוצא של משפחתו, על בתי אבותיה. זה רבות בשנים היו הם מעורים בחיי המסחר והכלכלה של עיירה זו ועמדו בקשרים עם ה„פריצים" בעלי אחוזות גדולות שעל־יד עיירה כפרית זו שהרבה יישובים יהודיים קטנים היו מסביב לה וכדאי היה לו להרב אליהו לעבור מסמורגון לזסקוביץ'. ראייה לדברינו: אחרי פטירת ר' אליהו מילאו מקומו ברבנות זו נכדו ונינו, האב והבן: ר' מנשה — בנו בכורו של ר' יוסף חתנו ור' אלעזר בר' מנשה.

ר' יוסף בן הרב שמואל התגורר תקופת זמן מסויימת על־יד חותנו הרב אליהו בסמורגון, ועבר עם חותנו משם לזסקוביץ' וממקום זה לווילנה (להיות על־יד בנו הג"ר שמואל) מקום שם נפטר בשנת תקפ"ט, טרם מלאו לו ימיו. ר' יוסף זה אף הוא היה איש נכבד, תפס מקום חשוב בקרב יקירי ירושלים דליטא. על מצבתו כתוב: „הרב המופלג היקר, איש ירא אלקים וישר דרך" וכאיש ששמו נודע (היה) למרבה בין תופסי התורה".

ג.

בסמורגון בין מלכא למלכא

הרב יהושע הישל מו״צ—מ״מ (מורה צדק ומגיד מישרים).

מוצאו מפולין המרכזית. הצטיין עוד בימי נעוריו כ„חריף גדול״ והיה מדרכו לחדש הרבה על דרך הפלפול. שם לו למטרה לתרץ כל קושיות „התוספות״ במקום שנשארו ב„תימה״ על הגמרא ובכל מקום ש„בעלי התוספות״ מקשים על רש״י ליישב על דרך הפשט והאמת. אולם כתביו על הרבה מסכתות הש״ס אבדו לו.

ברבות הימים אנו רואים אותו כמשתקע בליטא וברוסיה־הלבנה וכאן הוא קובע לו מעמדו כרב וכמחבר. בשנות תקכ״ז—תקמ״ב אנו רואים את ר׳ יהושע הישל כמ״וצ ור״מ (ראש מתיבתא) בביחוב ישן (פלך מוהילוב), אחר־כך בתפקיד זה במינסק וכן בסמורגון (על כהונתו בסמורגון יודעים אנו לפי הספר „תולדות חכמי ירושלים״ לפרומקין, חלק ג׳). בהיותו כבר בליטא ובריסן הושפע החריף הזה מאסכולת לימודו של הגר״א בווילנה. בספר „עליות אליהו״ (להג״ר יהושע הישל לוין) מובא עליו ש„זכה לראות פני השכינה קודש קודשים מרן הגר״א.

על־ידי קירבתו להגר״א וחוגו בווילנה פרש ר׳ יהושע הישל מדרך הפלפול הקיצוני, התרכז יותר בדיוק ובדקדוק בדברי ה„ראשונים״ על־ידי לימוד בעיון בהם. ודבר זה ניכר בשני ספריו שחיבר בתקופת־זמננו הנ״ל. ספרו הראשון הוא „מצמיח ישועה״ (נאווידוואהר תקמ״ב) שהוא ביאור על ספר המרדכי לשני הסדרים זרעים ומועד וכן על הלכות האלפסי. בספרו השני „ישועה בראש״ מבאר מחבר זה את דברי הרא״ש על שלוש המסכתות: בבא־קמא, בבא מציעא ובבא־בתרא ומעניין לעניין מבאר הוא גם דברים קשים ברי״ף וברמב״ם. שני הספרים הנ״ל מעוטרים בהסכמות גדולי ליטא ורבנים מפורסמים ממקומות אחרים ביניהם: ר׳ אברהם קצנלבויגן אב״ד בריסק דליטה, ור׳ ישראל מירקין אב״ד מינסק (נכדו של הג״ר חיים הכהן רב גליל סמורגון) הרב המסכים השני שהכיר את ר׳ יהושע הישל מקרוב, בתור מו״צ מינסק כותב על המחבר הזה (בתורת דרשן) בקשר לכחו לגדול כי „שפתיו נוטפות מור ודבש מסלע ושמן מחלמיש צור ופומיה ממללן רברבן״. הרב ה„מסכים״ הג״ר דוד טעבלי אב״ד ליסא (בפולין־גדול) כותב על מחבר ספר זה ש„הניחו לו מקום מן השמים להתגדר בחידושיו״. יש לציין גם את זה שהרב יהושע הישל היה מיוחס גדול

מצד אביו ואמו גם יחד. הוא נקרא על שמו של ר׳ הישל אב״ד לובלין יקראקה, שהיה מיוצאי חלציו. ר׳ יהושע הישל בהיותו מו״צ־ומ״מ סמורגון נתלווה לחבורת הגאון ר׳ ישראל פרוש (בעל „פאת השולחן״) שעלתה לארץ־ישראל בשנת תק״ע. קבע מקום מגורו בעיר צפת, מקום שם התרכזו בני ה„עליות״ הראשונות של קבוצות ה„פרושים״ מתלמידי הגר״א שבליטא, וכעבור שנים אחדות מצא שם מו״צ סמורגונאי זה את מקום מנוחתו האחרון

ד.

הרב מיכל ב״ר פייבוש

על הרב הזה כממלא תפקיד מורה־צדק בסמורגון יודעים אנו רק לפי רש״י פין בספרו „קריה נאמנה״. מקורות אחרים לא נשתמרו לנו בזה.

רש״י פין מוסר לנו רק את זה, שמסמורגון עבר ר׳ מיכל בר׳ פייבוש לווילנה ותפס מקום נכבד בין יקירי עיר נאמנה זו. מקום קבורתו בשורת אנשי השם בבית העלמין הישן הווילנאי ולפי סדר רשימות נפטרים אחרים בספר „קריה נאמנה״ למדים אנו ששנת פטירתו של המו״צ הסמורגונאי הזה היה בשנת תקע״ג.

כפי הנראה שימש ר׳ מיכל כמו״צ בסמורגון לאחר שר׳ יהושע הישל בעל ה„מצמיח ישועה״ עלה לארץ־ישראל.

ה.

ר׳ אליהו בן הלל הלוי (אַלִיק־גוט״) דיין בסמורגון — עד שנת תקפ״ו

כמקור לדברינו בזה משמש לנו הספר „עיר ווילנא״, להלל נח מגיד־שטיינשניידר (ווילנא תר״ס):

ר׳ אליהו נולד בשנת תקמ״ו בווילנה לאביו ר׳ הלל ששימש שם דיין הקהילה. התחתן בסמורגון עם בת „הגביר הישר בדעתו״ ר׳ דוד דנושבר ושימש פה כדיין הקהילה. בגיל ארבעים חוזר ר׳ אליהו לווילנה למלא שם משרת דיינות והיה נקרא בפי כל „הדיין הסמורגונאי״, על־שם מקום־מגורו הקודם הזה. ר׳ אליהו מילא תפקיד דיין בווילנה לברכה כ־ל״ט שנים ונפטר קרוב לשנת השמונים.

בשנת תרכ״ג חיבר ספר „יד אליהו״ (פלפולים וחידושים) שנשאר בכתובים. בעל „עיר ווילנא״, שהכיר את ר׳ הלל משנות זקנותו בווילנה כותב עליו כי היה „גדול בתורה, דעתן גדול ורב התבונה, כותב מפואר בלשון זכה וטהורה והיה דור רביעי של דיינים ושם משפחתו היה אַלץ גוט״.

על גדולתו התלמודית של ר׳ אליהו תעיד העובדה, שכאחד מתלמידיו, בגיל הרך, נמנה הגאון הגביר ר׳ אליעזר לנדא מווילנא והורודנה, זה שנתפרסם אחר־כך בחיבורו הדגול „דמשק אליעזר״ לביאורי הגר״א מווילנה על שולחן ערוך „אורח חיים״. כפי הנראה, ר׳ אליהו אלץ־גוט מילא מקום רב אב״ד בסמורגון סמוך לשנת תקפ״ו, כי הרי בעוד שנה, בתקפ״ז, נתמנה לתפקיד זה הגאון ר׳ מנשה מאיליה. רק לאחרי שידולים ממושכים ניאות הג״ר מנשה להתיישב בעיר־מולדתו זו על כסא הרבנות.

ו.

הג״ר מנשה בן יוסף מאיליה

רב בסמורגון — בשנות תקפ״ז—תקפ״ח

על הגאון החוקר והמבקר השנון ר׳ מנשה מאיליה פרסם הסופר והוגה דעות הנעלה מר אבא גורדין עורך הספר הזה, מסה מחקרית מענינית ומאלפת המפיצה אור על דמות דיוקנו הרוחנית של האיש המופלא הזה והקובעת ברכה מיוחדת בפני עצמה.

אסתפק אם־כן במסגרת רשימתי הזאת על רבני סמורגון רק בדברים דלהלן שיש להם שייכות ישירה ליחסים בין ר׳ מנשה מאיליה ויהודי עיירת מולדתו זו, שהכירם מקרוב יותר מששים שנה והעמיד פה תלמידים הן בתקופת רבנותו הקצרה והן בשבתו כאן בערוב ימיו כאיש פרטי כאחד הבעלי־בתים שבעיר זו.

הדבר העיקרי הבולט לפנינו בקשר ליחסים הוא דבר היות ר׳ מנשה אהוב ומקובל על יהודי סמורגון שהביטו עליו כעל איש מורם מעם אף מבחינת רב ומנהיג דתי. ראיה לכך: הם בחרו בו להיות רב אב״ד שלהם, דבר שר׳ מנשה הסכים לכך רק לאחר שידולים ממושכים, היות שמעודו לא נשא נפשו לכך והתרחק מליהנות מכתר רבנות. עובדה זו מראה לנו כי למרות היות ר׳ מנשה מוזר ואף מורחק מחוגי הרבנים הגדולים במדינת ליטא שבימים ההם בגלל דעותיו המקוריות וגישתו המיוחדת בלימודה של תורה וביותר בדבריו שפרסם בענין תיקונים במבנה החברה והצבור ובהטפתו להשכלה מתונה שימושית

ובהקניית מקצוע לדור הבא — דברים שהיו אז מן החידוש הנועז ועוד שנאמרו בפומבי ע״י מחבר תורני ולוא יהא אף גאון בישראל. „עזות״ דרישותיו עלתה לו בסבל רב כל ימי חייו. ואף על פי כן יהודי סמורגון שהכירו את ר׳ מנשה פנים אל פנים, ראוהו כמתנהג באורחא דמהימנותא, כאחד הרבנים החרדים הפאטריארכליים ביותר, מתענין בחיי העמלים והעובדים, עושה עבורם ודואג לחינוך בניהם, מרכז בני טובים מבין חובשי בית המדרש, ומקדיש תשומת לב להשתלמותם התורנית. וכל הסגולות הנפשיות האלה של ר׳ מנשה בן עירם שימשו כערובה נאמנה ליהודי סמורגון הלמדנים וההמונים הרחבים שאיש זה, בנו של הדיין, ראוי להיות מנהיג דתי של קהילתם.

בקשר לפעולתו של ר׳ מנשה בסמורגון יודעים אנו לפי כותבי תולדותיו, כי היה נוהג לכנס בשבתות את המוני בני העיר והורה להם את יסודות הדקדוק העברי, כדי שיוכלו לקרוא עברית כהלכה ולא יהיו ללעג בעיני תלמידי־חכמים. ובמוצאי שבתות היה מזמין אליו את בני עירו כדי ללמדם דעת ויסודות המוסר כבעבר בימי שבתו באיליה, כן אח״כ בהיותו כבר בסמורגון כרב אב״ד או כבעל בית פרטי (תקפ״ז—תקצ״א), היה ר׳ מנשה מפקח על לימוד הילדים והנערים בחדרים, מתענין ברמת הלימודים, כשרונם המיוחד של התלמידים בקשר לעתידם הרוחני והמקצועי. רושם לפניו את בני הנוער התורניים המוכשרים בסגולותיהם הלימודיות, מתוודע אליהם, עומד על טיבם, מרכז כמה מהם מסביב לו, מעודדם ומדריכם, לכל מה שקשור לענין קידומם והשתלמותם התורנית והנפשית רוחנית, ואת הראויים והמתאימים להיות רבנים או ראשי־ישיבה לימד והדריך בעניני הנהגת עדה, יחסי צבור, בפידאגוגיקה ומיתודולוגיה תלמודית וכן בדברים השייכים לשיקול דעת וכח הכרעה בפסקי הלכה ובדברי משפט בין איש לאיש ובתקנות הצבור והחברה. את החוג הזה שנוצר על־ידי ר׳ מנשה בסמורגון (כבאיליה לפני כן) ניתן לראות כמעין אקדמיה תורנית לימודית חפשית שהיתה מורכבת מבני תורה צעירים, בעלי נפש מיוחדים אשר ספגו וקלטו בנפשם קווים רוחנים מסוימים ממורשתו הרוחנית של מורם ורבם הדגול הזה, כל אחד ואחד מהם לפי תכונתו האישית האינדיווידואלית. האקדמיה התורנית הזאת השפיעה במידה מסוימת בעקיפין בבחינת „סובב הולך הרוח״ על צביון הרבנות והלמדנות בדורות האחרונים בליטא, ארץ התורה הקלאסית. וכל זה תודות לכחו וכח־כחו (מתלמידיו) של הפידאגוג הזה מאיליה־סמורגון.

מבין תלמידיו של ר׳ מנשה בתקופת פעילותו בסמורגון נמנים הרבנים־הגאונים ר׳ אריה לייב שפירא, ור׳ אריה לייב איהומינער והצעיר שבחבורה, ר׳ ראובן הלוי לעווין, יליד סמורגון גופא. על אישים אלה מובאים ברשימה זו דברי הערכה מיוחדים.

כפי הידוע בילה ר' מנשה סוף ימיו בסמורגון עיירת מולדתו תקופת זמן תקפ"ז—תקצ"א ובתפקיד אב"ד של עיר זו רק כשנה וחצי בלבד. בני משפחתו גרו ברובם באיליה כי שם היה ביתו עשרות בשנים. אצל בני משפחתו שבסמורגון נשארו מר' מנשה הרבה כתבים שחכו למעלה מחמישים שנה לגאולתם בדפוס. אולם בשריפה הגדולה שפקדה את סמורגון בשנת תרמ"ד נשרפו כתבים אלה והמעט שניצל נשארו ונשתמרו בידי בן־נכד המחבר, הרב יצחק ספלטר כמורשת בית אבותיו.

ר' יצחק ספלטר ששימש בסמורגון כדיין-שני וכראש ישיבה הדפיס את האוד המוצל הזה בשנת תרס"ה בשם „אלפי מנשה" (חלק ראשון) המכיל „ידיעות המחיות את בעליהן לתועלת ההנהגה ופתח לתרץ ענינים תמוהים באגדה ופנים מסבירות להלכה". לחלק שני זה שראה אור הדפוס כעבור ע"ד שנים לאחר פטירת מחברו באות כבר הסכמות מגדולי רבני ליטא וזה לא רק מהרב י. י. ריינס, מלידה, אלא אף מר' יצחק בלאזער עמוד ה„מוסר" ר' רפאל שפירא (בנו של הג"ר אריה לייב שפירא) וכן שני המו"צים הראשיים שבווילנה ר' שלמה הכהן ור' חיים עוזר גרודזנסקי.

רבנים־„מסכימים" אלה ראו כבר באור של השקפה אחרת מאשר רבני דורו של ר' מנשה והם יודעים להעריך באופן חיובי למאוד את פעליו הדגולים של ר' מנשה מאיליה בקשר לספריו שחבר בשעתו.

הרב י. י. ריינס בהסכמתו על הספר, „אלפי מנשה" כותב על מחברו במלים אלו: „המחבר היה מהגאונים המצוינים. רבים מבני דורו לא הכירו אז את ליבו הגדול, אולם מי שמתבונן היטב על דבריו מספריו המעטים שהו"ל בחייו יראה כי דבריו יקרים מאוד ואין קצה לתועלתם".

ר' שלמה הכהן רואה בר' מנשה: „גאון נפלא וצדיק, למד ולימד דעת את העם להבינם בחכמה ומוסר ויראת ה'".

אופיינים הם עוד יותר דברי המסכימים, ר' חיים עוזר ור' יצחק בלאזר שנחשבו כבעלי האגף הימיני קיצוני בקרב רבני ליטא שבשתי התקופות האחרונות.

רח"ע מביע חוות דעתו החיובית על ר' מנשה בדברים אלה: „באמת הוא למותר הסכמה על זה, הן השם הגאון ר' מנשה נודע בכל תפוצות הגולה לגאון אדיר וחוקר לכל תכלית. והנני להעיר את הרב המו"ל, כי לבד יקרת הכתבים והשיבותם מצד עצמם ראויים הם להדפיסם גם למען יראו בני הדור ויווכחו כי לחינם תלו באילן גדול בוקי סריקי (כוונתו לר' מרדכי פלונגיאן שבספרו תולדות על ר' מנשה איליה בשם „פורת יוסף" עושה הוא אותו לדמות של רב־מתקדם הסוטה והחורג ממסגרת דמות של רב־תלמודי מסור לשולחן־ערוך

למסורת אבות) וכאשר יראו כתבים אלה יבינו כי לחינם האפילו את אורו הגדול וייחסו לו דעות אשר לא לפי רוחו".

הג"רי בלאזר תלמידו ויורשו הרוחני של ר' ישראל סאלנטר רואה את ר' מנשה בתור „גאון גדול וכל דבריו אשר נדפסו „הם ככסף צרוף מזוקק שבעתיים וראוי לנכון להוציא־לאור דבריו הקדושים למען יהנו רבים מאורו".

יש לציין כי כמגן וכמחסה לר' מנשה נגד רבנים מסוימים שזרקו בו מרה היה הגאון ר' אברהם אבלי פאסוואליער, ראב"ד ווילנה שהיה שאר בשרו וידידו והיתה דעתו נוחה מזה שהדפיסו דברי חכמה ומדע של ר' מנשה והוא אשר נתן גם הסכמה לספרו הראשון של חיים זעליג סלונימסקי.

שכנים ונאמנים הם דברי הערכה אלה מהרבנים המסכימים על ר' מנשה, ניתן לראות גם בזה שיוצאי חלציו נשארו כולם בתחום המורשה התורנית, ביניהם נימנים אף רבנים מפורסמים וגדולי תורה מובהקים, תופעה שלא כל הרבנים והמשפחות החרדיות מצליחים בכך.

לפי דברי הרב יצחק ספלטר הנ"ל בראש הספר „אלפי מנשה" (חלק שני) יודעים אנו בקשר ליוצאי חלציו של ר' מנשה הפרטים דלהלן:

בן אחד היה לו לר' מנשה שהיה למדן מובהק וסוחר נכבד וטבע בנהר ניעמאן סמוך לטילזיט שבפרוסיה המזרחית ושם מנוחתו כבוד. — וזהו אביו־זקנו של הרב יצחק ספלטר הסמורגונאי דנן.

שתי בנות היו לר' מנשה: הבכורה נישאה לר' ברוך בלידשטיין באיליה, שהיה חותנו של הג"ר אריה לייב איהמינער הנ"ל, בנו של ר' ברוך — ר' אברהם — היה זה שאצלו נשרף ארגז גדול מכתביו של ר' מנשה (אבי אמו. ר' אברהם בלידשטיין השיא שתי בנותיו לשני למדנים מובהקים. לר' יצחק פינעס אחד המי"צים הראשונים במינסק ור' יואל שלמה שרמן אב"ד הקהילה הגדולה ריבנה שבווהלין.

בקשר להרב יואל שלמה הנ"ל מתאר אותו הרב יהודה לייב הכהן פישמאן (מימון) שהכירו מקרוב, בהתארחו פעם אצלו ברובנה בתור „אחד מגדולי הדור, בעל מח חריף וידיעה עמוקה בתורה, פיאר את קהילתו (רובנה) כל ימי שבתו שם והשאיר שם טוב וזכר לדורות", והרב הזה שהיה כבר אז ישיש סיפר לו (להרב מימון) על הסבא של אשתו ר' מנשה מאיליה, מתורתו וגדולתו".
(יותר פרטים על הרב הרובנאי הזה ברשימת הח"מ: „רבני רובנה ודייניה" ב„ספר הזכרון" של קהילה זו שיצא לאור בשנת תשי"ז, בעריכת אריה אבטיחי הוצאת „ילקוט ווהלין"). יש לציין כי ליוצאי חלציו של ר' מנשה נמנו גם שלושת הרבנים המפורסמים: ר' יצחק אליהו גינצבורג מו"צ־קהילתי רשמי

בביאליסטוק (נפטר בשנת תרפ"ג). ושאשתו היתה בת הג"ר אריה לייב אדלר (בנו של הגאון ר' ישראל מסאלאנט) ונכדת הגאון ר' יום טוב ליפמאן הײלפרין (בעל ה„עונג יום טוב") אב"ד ביאליסטוק; ר' בלידשטיין חתנו של הגאון ר' זלמן סנדר כהנא שפירא רב בחורושץ על־ידי ביאליסטוק ולפני כן משגיח בישיבת חותנו הגאון במאלטש; הרב ר' שמחה זעליג ריער מר"צ ראשי בבית־דינו של הגאון ר' חיים הלוי סולובייציק, בבריסק דליטה, יד ימינו ובר־סמכא שלו בכל עניני פסק והוראה וכן אחד הר"מים הראשים בישיבת „תורת חסד" שבבריסק.

ז.

הרב הג"ר אריה לייב שפירא

ר' אריה לייב שפירא ידוע בעולם הרבנות בשם „ר' לייבעלי הקובנאי" על־שם מקום רבנותו האחרונה קובנה (בשנות תר"ט—תרי"ד). היה נחשב בדורו כאחד מגאוני ליטא ורייסן. המיוחד בדרך לימודו ובשיטתו הלמדנית: עמקנות ישרה ובהירה ללא כל פלפולים דחוקים, בצרוף מדה מסוימת של רוח ביקורתית באופן גישתו והשקפתו בייחס להבנת דברי „הראשונים" וגדולי האחרונים". מידתו הלימודית השנייה היא למעשה מכחו הרוחני של מורו ורבו ר' מנשה מאילה עם מיזוג תכונות אישיות אינדיווידואליות משלו ושעל־ידי סגולותיו אלו עוצבה דמות דיוקנו התלמודית הרוחנית נפשית.

חידושיו התלמודיים היו מובעים ע"י ר' לייבעלי בפסוקי מלים קצרים שהבהירו וליבנו את הסוגיה הנידונה לפניו על דרך הפשטות כדבר המובן מאליו מין פירוש רש"י במהדורה תנינא. הלומד הבינוני לא היה מרגיש במבט ראשון את עצם החידוש שבדברי ר' לייבעלי שנאמר בפשטות מוחלטת בבחינת מובלע בשטף לימודו, אולם הלמדנים מבין תלמידיו שהאזינו למוצא פיו בדריכות ובהתרכזות עיונית ראו לפניהם שדבריו המצומצמים של מורם ורבם זה מכלכלים תמציתי דברים המיישרים את דברי הגמרא החמורים באופן מתקבל על הדעת, ועל־ידי ביאוריו הקצרים מופרכות כל הקושיות ואין כבר כל מקום לפלפולים של מפרשים שונים בענינו של דבר זה.

נוסף לגדלותו התלמודית, ידעו זקני הדור לספר כי גדול היה רב זה בחכמות ובמדעים: תכונה, הנדסה, חקירה דתית ואף בחכמת הנסתר. נמסר משמו שכאילו התבטא פעם: „משמת הגר"א מווילנה אין מי שיהיה מבין ב„קבלה" ואם אומרים, כי ישנם עוד כאלה, הרי אני הוא האחד מהם"... הוא היה אומר: „לו היו לי תלמידים מקשיבים, הייתי נותן להם שיעורים בתכונה ובהנדסה" אולם ידענותו

הגדולה בזה היתה מתגלית ברבים, בעת למודו בגמרא בענינים המשתייכים למקצועות אלה.

כפי הנראה נולד ר׳ לייבעלי באיוויניץ, בה כיהן אביו ר׳ יצחק זונדל כרב העיירה. הוא התייתם מאביו בגיל שש, גדל אצל אבי אמו ר׳ אליעזר אב״ד ליובטש (על־יד נובהרדוק). אביו של ר׳ אליעזר הג״ר אריה לייב שפירא ספרא ודינא בווילנא נודע בעולם הרבנות על־ידי חיבורו „נחלת אריאל״ על מסכת סופרים. מצד משפחת אמו הנ״ל קיבל ר׳ לייבל אף הוא את שם המשפחה שלו „שפירא״ שזהו על שם גדולי וקדושי שפירא־שפייאר. רבנותו הראשונה של האלה היו לפי המלצתו המיוחדת של מורו, ר׳ מנשה מאיליה, בהסכמת פה אחד לכך ביידעם כי מה שהגר״מנא יבחר הוא הנבחר. ברבנות זו של סמורגון שימש ר׳ לייבעלי אחת עשרה שנה (תקפ״ח—תקצ״ט), משם עבר לקאלבריה עד תר״ט ולקובנה. ושם מקום מנוחתו האחרונה. ר׳ לייבעלי הוא הרב הקובנאי הראשון בתואר „אב בית דין״ היות ורבניה הקודמים מסיבת היותם כפופים לרבנות סלובודקה הסמוכה לה, ניתן להם התואר מו״צ בלבד. כח סמכותם הרבניי היה מוגבל ובעניני דת והוראה מיוחדים הטעונים טיפול מיוחד הקובע היה רק האב״ד של קהילת סלובודקה.

הג״ר לייבעלי שפירא לא שם־לב להדפיס חידושי תורה שלו ורק גרגרים אחדים מהם מובאים בספרי מחברים אחרים של בני־זמנו. ב„משנה ברורה״ על ש״ע אורח חיים למרן החפץ־חיים מובא אודותיו, כי הוא ביטל את המנהג לעמוד בשעת קריאת עשרת הדברות בפרשות „יתרו״, „ואתחנן״ ובשבועות, ונימוקו בזה: כי נראה בכך, כאילו זהו העיקר והשאר טפל וכאילו לא נאמר מפי הגבורה כעשרת הדברות.

בימי רבנותו של ר׳ לייבעלי בקובנה הקים שם הגאון ר׳ ישראל סאלנטער את „בית המוסר״ שלו, אולם הג״ר ר׳ לייבעלי האב״ד דמתא היה מהמתנגדים לשיטה החדשה הזאת. התנגדותו לכך ביטא הרב הקובנאי הנ״ל באימרה זו: ב„הלל״ נאמר „בית ישראל ברכו את ה׳, בית אהרן״ וכו׳, „יראי ה׳ ״ וכו׳ אולם לא נאמר שם „בית יראי ה׳ ״. וראיה מכאן שיש מקום ליראים בודדים, אבל לא לכתה מיוחדת בזה...

עם כל התרחקותו של ר׳ לייבעלי משגרתיות בבין אדם למקום ובבין אדם לחברו, מקובל היה כאיש דגול מני רבים על כל חוגי הרבנים, הן כגאון תלמודי והן בהליכותיו המיוסדות על טהרת הקודש והמאַלפות בהרבה את המשרתים בקודש וכשהלך לעולמו בשנת תרי״ד (1854) הספידוהו אף בעיירות רחוקות. הג״ר יוסף חבר אב״ד „דובנה (שעל־יד לומזה) בהספדו המיוחד שנשא על אביו הגאון המקובל ר׳ יצחק אייזיק אב״ד טיקטין וסובאלק שנפטר סמוך לאותו

זמן מזכיר במסגרת הספדו זה: „ומרחוק שמענו כבוד אומר כלו פאר המעלות הגאון הגדול המפורסם מו״ה ר׳ אריה ז״ל האב״ד קאוונה דמוע תדמע עיני. כי נשבה עדר ה׳, קרן ישראל ירדה פלאים על (מות) שני צנתרות הללו״.

הג״ר לייבעלי שפירא זכה להיות אבי שושלת רבנית מפורסמת שכתבה דף מזהיר בדברי ימי הרבנות בליטא לפי צביונה האורטודוקסי־הפאטריאכלי ואחד מהם (הג״ר רפאל) אף השתלב במשפחת „בית הרב״ המפורסם שבוואלוזין. ושושלת זו הוקמה על־ידי ששה בנים מפורסמים שהשאיר ר׳ לייבעלי אחריו ואלה הם: ר׳ יצחק מנחם זונדל, ר׳ שלמה, ר׳ חיים אברהם, ר׳ לוי, ר׳ רפאל ור׳ משה שמואל וכן בת אחת שנישאה לר׳ משה שלמה גינצבורג. לכל אלה ישנה שייכות ישירה עם סמורגון או שנולדו במקום זה או שגדלו והתחנכו כאן או שיצקו פה מים על ידי אביהם הדגול הנ״ל ופה בסמורגון צמחו להם כנפיים ונתעלו לאשלי רברבי בישראל ונייחד להם הערכות מיוחדות במדור שברשימה זו. נזכיר פה על־יד אביו רק את האחד שביניהם, ר׳ שלמה שרק הפרט דלהלן ידוע לנו עליו: והוא: שהיה רב בעיר הפלכית פערם שברוסיה הפנימית ונפטר בשנת תרמ״ו ושבנו ר׳ זונדל שינה שם משפחתו מ„שפירא״ ל„ראבינוביץ״. יותר פרטים לא נשתמרו על הרב ר׳ שלמה הנ״ל ויוצאי חלציו.

ח.

ר׳ יצחק מנחם זונדל הבכור שבבני ר׳ לייבעלי שפירא מילא מקום אביו ברבנות איליה כשאביו עבר משם לסמורגון ונפטר בדמי ימיו (בשנת תר״א) על פני אביו. בנו ר׳ חיים יעקב התייתם מאביו בהיותו בן תשע ונתגדל בבית אבי אביו בקובנה. יצק מים על־יד דודו ר׳ חיים אברהם בסמורגון, ונסמך להוראה בגיל צעיר ע״י הגאונים ר׳ יוסף פיימער מסלוצק ור׳ דוד טעבלי ממינסק. שימש זמן־מה ברבנות באיווניץ כממלא מקומו של הגאון ר׳ ראובן הלוי ועבר משם לקובנה בהיותו מו״צ יותר מעשרים שנה בבית דינו של הגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. עלה אחר־כך לירושלים נתמנה מו״צ בבית דין האשכנזים־פרושים בראשותו של הג״ר שמואל סאלאנט, לא התערב בעניני העיר כי אם כולו שקוע בתלמודו ובדיינות והוראה, תפקיד שמילא בנאמנות ובהתמסרות נפשית תקופת זמן של י״ח שנה. כשנפטר בשנת תרס״ח הופיעה הערכה עליו בה„חבצלת״ שבירושלים. את מקומו בדיינות הבית־דין הנ״ל קיבל בעל נכדתו (בת בנו ר׳ דוד מקובנה) הגאון ר׳ צבי פסח פראנק (יליד קובנה) שנתעלה להיות ברבות הימים האב״ד לעדת האשכנזים שבירושלים.

ט.

ר׳ לוי שפירא, היה מפורסם כגאון. גודל וחונך אצל אביו בסמורגון ובקובנה. לקח לו לאשה את בת הרב אברהם רבינוביץ מניישטאָט־סוגינט אשר בזאמוט ושם היה גר על־יד חותנו מספר שנים. בשנת תרכ״ד נהיה לרב בטרישיק ואחר־כך בנוביאלכסנדרובסק (עיירה מחוזית בפלך קובנה) ושם נפטר בדמי ימיו בגיל מ״ב בשנת תר״מ. זכרו של הרב המנוח הזה בא ב„המליץ״ של השנה. הוא מתואר שם כאיש שתירה וחכמה צמודים בו יחדיו. כן כתוב עליו בספר „נחלת אבות״ להרב לוי אובצינסקי שהיה „רב גדול וחכם מובהק פאר הילולים״. כעבור שנים מרובות (בשנת תרע״ג) הדפיס הרב חיים צבי שפירא (בן אחיו של הג״ר לוי הנ״ל) רב לאָפיטש ספר שו״ת וחד״ת משל דודו זה הרב של נוביאלכסנדרובסק בשם בית לוי״. ר׳ משה שמואל אחי המחבר הזה (אביו של הרב המו״ל) כותב על הרב המנוח המחבר: „אחי הגאון הגדול האמיתי, אשר היה עומד להיות ראשון ורבן של כל בני הגולה לולי נקטף מן העולם בעודנו באבו בן ארבעים שנה״. וכן מתארו אחיו השני, הג״ר שפירא מוואלוזין בתור „הגאון הגדול סיני ועוקר הרים המפורסם בתורתו ויראתו״. בספרו „בית לוי״ (המחזיק רק חלק קטן מכתביו התורניים המרובים) נושא־ונותן ר׳ לוי שפירא בתשובותיו בהלכה ובחידושי תורה עם רבנים מפורסמים וביניהם עם שני אחיו המפורסמים וכן עם אחיו השלישי „הרב הגאון חריף ובקי סיני ועוקר הרים״ — ר׳ חיים אברהם האב״ד דסמורגון.

י.

ר׳ חיים אברהם שפירא

ר׳ חיים אברהם כיהן ברבנות סמורגון אחרי אביו הג״ר אריה לייב, ל״ג שנה (תרי״ד—תרמ״ו) נולד בערך בשנת תקפ״א באיליה, גדל אצל אביו הגאון בסמורגון וממנו קיבל את רוב תורתו. מתואר הוא ע״י אלה שהכירוהו מקרוב, כ.גאון, חכם כולל וכפקח״. על פקחותו של ר׳ חיים אברהם בהיותו בן י״ג שנה מובא בספר „לתולדות היהודים בקובנה״ הספור דלהלן: פעם נסע אביו, ר׳ לייבעלי מסמורגון לאיזה מקום והשאיר בתור ממלא־מקומו בתשובה על „שאלות״ את המו״צ ר׳ מאיר. ר׳ מאיר זה היה מטבעו איש נרגז ומחמיר גדול בהוראה. והנה בשבתו בבית המדרש, נכנסה נערה אחת שהיתה לה „שאלה״ על דבר תרנגולת. ר׳ מאיר אך הביט הבטה קלה והחליט תיכף: טריפה! באותו

מעמד היה גם הנער ר׳ חיים אברהם. בשמעו את פסקו של המו״ץ, רץ אחרי הנערה השיג׳ אותה והגיד לה: „ואני אומר לך כי תרנגולת זו כשירה היא ואם אינך מאמינה לי בזה, הריני מוכן לקנותה ממך במזומן. ר׳ מאיר נטר על־ידי זה איבה לנער המתחצף הזה. כשהג״ר אריה לייב שב מנסיעתו הביתה, הלך ר׳ מאיר לקבל את פני הרב וסיפר לו על מעשה בנו. ר׳ לייבעלי קרא לבנו ר׳ חיים אברהם ושאלו פשר התנהגותו זו ועל סמך מה התיר את ה„שאלה״. ענה לו הבן: „על יסוד מקום פלוני בשולחן־ערוך יורה־דעה. — אם־כך הדבר ענה לו ר׳ לייבעלי אביו: „אמנם הצדק אתך אולם מלקות בכל זאת מגיע לך״ (גערעכט בינסטו, אבער שמייסן קומט דיר״). ר׳ חיים אברהם רבה של סמורגון לא היה תלוי בדעת הקהל בקשר למשכורתו מהם. היה איש אמיד, משכורתו מקהילת סמורגון היה מפזר לצדקה וגם היה תומך בחתניו שהיו סמוכים על שולחנו ביחד עם משפחתם שנים מרובות, עד שנתמנו להיות רבנים בישראל וב„שו״ת בית לוי״ של אחיו הגאון ר׳ לוי שפירא מובאה תשובת המחבר הזה בנידון קביעת יום־היאהרצייט״ המדויק של אביהם הגאון ר׳ אריה לייב בקשר לספק שהיה בין בני הנפטר אם זה יום י״ז או י״ח בשבט (תרי״ד) מכיון ששעת פטירתו לעולמו היה ב„בין השמשות״ ואחיו הרב מודיע לו באופן מוחלט שאבינו נפטר בדיוק תיכף לאחר תפילת מעריב אור לי״ח בשבט.

ר׳ חיים אברהם מתואר בספר „נחל האבות״ כ„רב גדול וחכם מפורסם״ וכמסמל את „פאר הרבנות״ במובן הנעלה ביותר. כשנפטר בשנת תרמ״ו באה על כך ידיעה בעתונות העברית וכן ב„האסיף״ של נחום סוקולוב כרך שלישי (תרמ״ז) במדור „הזכרת נשמות״ הכתוב עליו כי „מלבד רוב בקיאותו בתלמוד ופיסקים היה הרב המנוח גם חכם גדול בעניני העולם, נפש עדתו דבקה בו עד מאוד, וכי אחיו הרבנים באו מערים שונות לספוד לו ולבכותו״.

בקשר לפעולתו בתור רב בסמורגון מובא ב„הלבנון״ שנת תרמ״א (מס. 19), כי בשנה הנ״ל החליטו עסקני עיר זו ביחד עם הגאון האב״ד דמתא על הטלת „מכס קטן״, על כל מיני תבואות אשר יסחרו לעניני צדקה לעיר. וכן תרמו עבור בחורים ההולכים לצבא לתת להם הוצאות דרכם. תרומת המכס הקטן ביחד עם מכס הבשר הסתכם לסך של אלפיים רובל.

י״א

הג״ר חיים יהודה ליטווין

הרב ר׳ חיים יהודה ליטווין נחשב היה כגאון תלמודי בעל זכרון כביר וחריף עצום. חרדו לקראתו רבנים־גאונים ולא אחר כי אם הגאון ר׳ יוסף שאול

נתנזון אב״ד לבוב שבגאליציה מזכירו מספר פעמים בספרו הידוע „שואל־ומשיב״ בתור גאון ומתחשב בחוות־דעתו בעניני הוראה מיוחדים הטעונים דיון ובירור מיוחד.

ר׳ חיים יהודה עבר פרשת חיים מתוחה, בקורות חייו האישיים, לפי מושג הימים ההם בבואו לסמורגון בתרמ״ו היה ידוע בשם „הרב ד־ברודי״ שבגאליציה המזרחית, אולם הוא נולד בבוברויסק (רוסיה הלבנה), בשנת ת״ר (1840) התפרסם עוד מילדותו כ„עלוי״. התחתן בסוסניצה (פלך צרניגוב) ועל שם עיירה זו בה שהה מספר שנים קיבל את שמו „העלוי הסוסניצאי״ — לכל ימי חייו. היה עסוק שם על־יד חותנו האמיד במסחר ופרקמטיא. מצבו של חותנו התמוטט ואף הוא ירד מנכסיו. בשהותו אח״כ במינסק, קירבוהו גדוליה וביחוד הלמדן הגביר ר׳ זוסיא הכהן ראפופורט. אולם עם כל זה לא הונח לו, מרוב עגמת נפש חלה ויסע לחוץ־לארץ לדרוש ברופאים. על־ידי כך שהה באשכנז, הונגריה וגאליציה. בלבוב קירב אותו במיוחד רב העיר הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון הנ״ל וקיבל ממנו עידוד נפשי וחמרי.

באותו זמן שנת תרכ״ט נפטר הגאון ר׳ שלמה קלוגר ראב״ד ומ״מ בקהילת ברוד המפוארת וה„סוסניצאי״ העובר־אורח „הרוסי״ נתמנה להיות ממלא מקומו של הנפטר הגדול בברודי, תודות להמלצתו המיוחדת של הגאב״ד לבוב, תפקיד שמילא בהצלחה קרוב לי״ח שנה (עד לשנת תרמ״ה) ונהיה ל„משיב״ מובהק בעניני הוראה לרבנים מפורסמים מקרוב ומרחוק בהודיעו להם חוות דעתו בעניני הלכה חמורים.

בשנת תרמ״ה אירעו לר׳ חיים יהודה שני אסונות במשפחתו. מתו עליו אשת נעוריו ובנו הגאון הצעיר ר׳ שמעון חתן הגאב״ד מסטרי. הוא עוזב בגלל זה את ברודי, חוזר לרוסיה, מתחתן בזיווג שני עם בתו של הגאון ר׳ אליעזר משה הורוויץ אב״ד פינסק. מחכה לקבלת רבנות חשובה לפי כבודו, ניאות לבוא לסמורגון לשבת על כסא רבנותה וכיהן בה בתור אב״ד י״ז שנה (תרמ״ו—תרס״ג)

על פטירתו של הגאב״ד הסמורגונאי הזה, לאחר מחלה כבידה וממושכה של ריתוק שנתיים למיטה. פורסמו דברי הערכה עליו בשלשת העתונים העברים שבאותו זמן: „המליץ״, „הצפירה״ ו„הצופה״ (הווארשאי). בעתון הראשון היה כתוב, כי בעת לווייתו של גאון זה למנוחתו האחרונה בבית עולמו „סוגרו כל החנויות (בסמורגון) על מסגר. כל הפועלים בבתי החרושת והאומנים בטלו ממלאכתם״ וכי „כולם חרדו לחלק לרבם את כבודו האחרון״. כן, מובא שם ששה מספידים נשאו על הנפטר מספד מר ותיארו את ערך גדולת ובתורה.

בעולם הרבנות הנציח רב־גאון סמורגונאי זה את שמו על־ידי ספר השו״ת שלו „שערי דיעה״ שהדפיסו עוד בתרמ״ד בתקופת היותו רב בברודי. ספר זה מכיל תשובות מרובות ממחבר זה רבות התוכן וההיקף על ענינים

שונים בחלקי השולחן־ערוך וביחוד בעניני אישות ובבעיות פתרון היתר עגונות הזקוקות ללמדנות מובהקת. והמחבר הגדול הזה נוקט עמדה משלו בעניינים חמורים ומסובכים אלה לפי שיקול דעת למדנית והכרעה מוחלטת בזה.

דבר פתרון מתאים לעניני הלכות אישות נהיה לאקטואלי בהרבה בקהילת ברודי, עיירת הספר על־יד גבול גאליציה—אוסטריה ורוסיה בהתחלת שנות השמונים. בתקופת הזמן הזו התרכזו בברודי והסביבה אלפי פליטים יהודים, בין פליטים אלה הסתננו אנשים ונשים מסוגים שונים ללא כל ידיעות קודמות על עברם ועל המצב המשפחתי שלהם בקשר לנישואין וגירושין. דבר זה הכביד למאוד בסידורי דברים אלה בברודי בבית דינו של הרב וכמה דברים היו טעונים בירורים מדויקים ומפורטים מבחינת העובדות שבמציאות והבירור ההלכתי גם יחד.

הרב ר׳ חיים יהודה, כותב באחת מתשובותיו הדברים האלה: „בשנת תרמ״ב (1882) היתה עירנו ברודי למקום המחזה של האימיגראנטים מפליטי רוסיא הנרדפים שם. עברו דרך פה לאמעריקע, מקום החופש והדרור במלכותא דארעא וגם במלכותא דרקיעא, כי בעו״הר פרקו הרבה מהנוסעים עול תורה ודרך ארץ מאתם, ולפי זה נתרבו הרבה גיטין בבית דין שלנו יום־יום. כי האיש רוצה להרחיק נדוד והאשה אינה רוצה בכך, ויש קורה גם להיפך״.

הנקודות הכאובות בסוג מקרים כאלה: סכנת עיגון לבנות ישראל הנשקפת מאנשים כאלה הרוצים להתחמק בהזדמנות זו מנשיהם, בדרכם להפליג רחוק מכאן, רחוק ממכירים ומבני עיירתם וסביבתם, וכן חשש של רבוי נשים ביודעין ובלא יודעין, שאלות אלה העסיקו מאוד את ר׳ חיים יהודה והוא כידו הטובה עליו בבקיאות וחריפות עצומה בשיקול דעתו הבהיר והתבונתי, ידע להכריע בזה ולתת לנו הלכה פסוקה וחתוכה בסוגי מקרים כאלה.

על ההוויי המיוחד שנוצר אז בברודי והסביבה על־ידי גלי הפליטים שהציפו את העיירות מוצאים אנו בתשובה שניה שבספר „שערי דיעה״ המתחילה בדברים אלה: „לרגלי המהומות והמבוכות והרדיפות מההמון היהודים יושבי רוסיא הגדולה״, ושני מקורות אלה לא ידועים לחוקרי ישראל שעסקו וכתבו על תקופת הימים ההם.

ויצויין עוד פרט מענין: באותם הימים (לאחרי פסח תרמ״ב) בא הג״ר שמואל מוהליבר לברודי ולבוב באופן מיוחד, לבחון מקרוב מצב הפליטים האלה שבשתי הערים, למטרת דיון ובירור בקשר להכוונת ולהפניית הגירת הפליטים האלה לאמריקה או לארץ־ישראל. בהיותו בברודי נתוודע הגר״ש מוהילובר להג׳ ר׳ חיים יהודה הראב״ד של העיר, וכאן בשבתם יחד ובדברם בצוותא בענין בעייה אקטואלית זו חיזק הרב ר׳ חיים יהודה דבר רעיונו של הגרש״מ להטות ולכוון

פעולתו האישית בזה לטובת ארץ־ישראל. אמנם חפצם לא הצליח ביסודו, גלי ההגירה ההמונית נהרו ברובם הגדול מפני כמה סיבות דוקא לאמריקה. פעולותיו של רש״מ למאז ולהבא, עסקנותו הצבורית שהיתה מוקדשת אך ורק לתנועת חיבת ציון וליסוד הישוב החדש בארץ ישראל, יש ליחס אותה לפגישה שנפגש בברודי עם ר׳ חיים יהודה הראב״ד של הקהילה אשר חיזק דעת הרב ר׳ שמואל מוהילבר לטובת הענין הזה והיה בבחינת מכה אחרונה בפטישו לכך, (מפי א. ש. הרשברג מביאליסטוק).

ר׳ חיים יהודה גופא קשה היה לו מבחינה אישית להיות פעיל בשדה חיבת ציון, גרמו לכך מצבו המשפחתי, בריאותו הלקויה, התחיבויותיו בתור רב בברודי ואחר־כך בסמורגון היה רתוק למקום ומה גם שמטבעו היה יותר יושב אוהל, אולם היה עוקב ברוב ענין אחר התפתחות התנועה, החשיב מאוד פעולותיו הדגולות של ר״ש מוהילובר שהיה נחשב בעיניו גם כ„גאון מהולל״ בשדה התורה בכל הענינים הקשורים לגידולה של תנועת חיבת ציון :לקידום העליה וההתישבות בארץ האבות, והוא בעצמו מודיע בפומבי בהזדמנויות מתאימות נאמנותו לתנועה זו, מעודד את פעילי חובבי ציון בסמורגון להרחבת פעולותיהם במקום ועל-ידי כך מתחילים הם להוות כח צבורי ניכר בחיים הקהילתיים והחברתיים שבעיר. בשייכות לנאמר לעיל תעיד הקורספונדנציה מסמורגון שהופיעה ב״הצפירה״ משנת תרנ״ט (מס. 264) המספרת לנו על פעילות מוגברת של אגודת חובבי-ציון בעיר זו. ״כששים חברים תמידים נתנו ידם אל ״הועד האודיסאי״ (הכוונה משלמים תשלומים חדשיים), מלבד זה רבים וכן שלימים מנדבים לפרקים לועד הנ״ל״ והעיקר: ״כי האב״ד דמתא הגאון הידוע שליט״א הואיל להביע רגשות רצונו הטוב וחפצו הנעלה להגדיל את האגודה בכבודה ולהאדירה״.

המביא את הידיעה הזו בשם „יהודי״ (דובער שימשעלעביץ), יודע גם למסור לנו שבאסיפה כללית של החובבים בר״ח טבת תרנ״ט נבחר ועד פועל האגודה בסמורגון ואלה הם: רב העדה (רב מטעם) צבי פריזענזאהן„ המגיד־מישרים דמתא, ר׳ שלמה יצחק שווארץ, שבתי פראנקפורט, חיים בדנס, משה לעווינסאן, חלאוונה קאָווארסקי, אידעל ברודא, שמואל מרדכי מרש״ק, אברהם יהודה צוקערמאן, ברוך לייב ווינץ, רפאל פארישטאט ודובער שימשעלעוויץ (הנ״ל). הרב הסמורגונאי ר׳ חיים יהודה ליטווין דבק גם בציונות המדינית עוד

בשנותיה הראשונות. גלוי דעתו בזה פורסם ע״י אחד הציונים מסמורגון, דוד קופיליוביץ, מעל עמודי „המליץ״ שנת תר״ס (מס. 72). בגלוי דעת זה מגיב הרב חיים יהודה בחריפות על אלה הרבנים המתנגדים לציונות. הוא רואה בזה, „איוולת ורעה רבה״. „מאוד יתחמץ לבו על העזות הגדולה לגנות בשער בשם רשעים״ את אלה האנשים העוסקים בפקוח הנפש „הישראלית״ והוא קובע כי „הציונות והציונים עוסקים במצוה גדולה ובעיקר גדול בדת, והעוסק בזה הוא מקיים המצוה היותר גדולה שיסודה באמונתנו ובקים בית חייוו״.

י״ב.

קבוץ תורני בסמורגון, בשנות תרנ״ו—תר״ס

תחת פקוחו של הגאב״ד ר׳ חיים יהודה ליטווין

בתקופת רבנותו של הג״ר חיים יהודה ליטווין בסמורגון התקיים בעיר־רבנותו זו מספר שנים „קבוץ״־תלמודי לבחורים ואברכים מוכשרים, שעמד תחת פקוחו של הרב הגאון.

„קבוץ״־תלמודי זה, שלא לפי מסגרת „ישיבה״ ודפוסי חיים ישיבתיים מקובלים על־ידי ר״מים בפקוח של משטר ישיבתי — מקומו קבוע היה באחד מבתי־המדרשות שבעיירה והלימוד התורני היה מכוון בעיקרו לרכישת יידע תלמודי הגון בפוסקים ובעיקר בלימוד שולחן־ערוך יורה דעה עד לדרגת רב־מו״צ, כדי להתעטר אחר־כך בעטרת כתב „סמיכה״ של „יורה־יורה״, „ידין־ידין״ מאת הגאב״ד הנ״ל.

רכישת תעודת סמיכה מהגאב״ד היתה מותנית בהתוועדות אליו מקרוב ובשימוש בהוראה פרק זמן מסוים, דבר שרק המוכשרים לזה מבחינה נפשית ואשר רכשו יידע הרבניי השמושי, הלכה למעשה, זכו לכך. בין לומדי „הקבוץ״ התורני הזה נמנה מספר גדול של בוגרי ישיבות גדולות, שמטרתם היתה התמחות בהוראה. הם השיגו את מבוקשם בסמורגון ונהיו במשך הזמן רבנים מפורסמים בקהילות חשובות.

אולם בין הנמצאים בקבוץ הסמורגונאי הזה היו גם כאלה מתלמידי ישיבות אחרות שנמשכו במיוחד לכאן מסיבת היות בית אולפן תורני זה במצב של משטר פחות חמור מאשר בישיבות וותיקות. ופה בסמורגון מצאו להם מקום נוח לכל מה שקשור להשתלמות אישית בשדה ההשכלה כאקסטרן וכדומה לזה. לכמה

מהם עלה דבר זה בידם לאחר כל מיני גישושים וקשיים שעברו עליהם בדרכם זו סחור, סחור. אולם היו גם כאלה שלא הצליחו בכך מפאת חוסר התמדה והזדמנות מתאימה, שעת כושר רצויה ונשארו קרחים מכאן ומכאן. המתמשכלים שבין לומדי הקיבוץ על שני סוגיהם האחרונים, כמה מהם נתפסו לציונות ומקצתם לסוציאליזם או לרעיונות טולסטאיים שהפיץ שם בסמורגון אינטליגנט רוסי אחד בשם סיניצקי.

בין ה„פרושים" (שם מקובל בעיירות ליטה לאברכים ב„כוללי"־ישיבות המתעתדים לרבנות ועל סמך זה נצמד שם זה גם לבחורי ישיבה) שלמדו ב„קבוץ" הסמורגונאי נמנו אז המצוינים האלה: א׳. „העלוי מאוזדה" ר׳ אורי משה גורדון. (נהיה אחר כך לחתנו של הגביר האדוק ר׳ סענדער זיסקין בלודז ועל־ידי זה גיסו של הגאון והחוקר הידוע ד"ר חיים הליר). ב׳. ר׳ מאיר קארעליץ, בן הרב שמריה יוסף מקוסובה (אחיו של בעל „החזון איש"), נהיה אח"כ חתנו של הגאון ר׳ שלמה כהן מו"צ־ראשון בווילנה, שימש כמו"צ בווילנה, כרב בלעכעוויץ ובסוף ימיו מנהיג רוחני של תנועת פועלי אגודת ישראל.

ג) ר׳ שאול אלחנן קוק מגריווה (על־יד דווינסק) — אחיו של הגאון ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשון של ירושלים וראש רבני ארץ־ישראל, לעתיד מראשוני תושבי תל־אביב וממייסדי תנועת ה„מזרחי" בארץ־ישראל. יצויין, כי כאן, בסמורגון, בתקופת לימודו בקיבוץ התלמודי הנ"ל פורסם מרש"ח קוק מחקרו התורני־מדעי הראשון אשר הופיע בקובץ הרבני ה„פסגה" של ר׳ הלל דוד הכהן טרייווש הרב דווילקי.

ד) מר מרדכי רוזנסון (רזיאל), בנו של הרב עובדיה ניסן מוונדזיגולי (על־יד קובנה) חניך ישיבות איישושוק וואלוזין לפני כן. מגומרי ה„קורסים הגרודנאים" למורים עברים, לקח לאשה את בת הגאון ר׳ יהודה לייב גורדין האב"ד של סמורגון והתגורר זמן־מה עם חותנו הרב בעיר זו. לימים, נהיה ר׳ מרדכי רזיאל, מהמורים הראשונים של בית הספר „תחכמוני" בתל־אביב, נחשב היה לאחד הלמדנים התורניים והמחנכים הדתיים־לאומיים בעיר העברית הראשונה הזו וכמה מטובי בוני היישוב החדש נמנים בין תלמידיו. בתו אסתר רזיאל־נאור מורה אף היא, הנה חברת הכנסת. בין לומדי ה„קבוץ" בסמורגון נמנה גם הבחור אברהם מאיר דעוונישקי, שהיה מכונה שם בשם הבעניקאני" על שם עיירת מולדתו בעניקאן, (תחנה בין ווילנא ללידה). „פרוש" זה נתפרסם אחר־כך בשם א. ווייטער כסופר אידישאי מובהק וכאחד ממנהיגי ה„בונד" ברוסיה בתקופת הזמן של שנות 1904—1906.

מסיבת מחלתו הממושכת של הרב הסמורגונאי ר׳ חיים יהודה נמנע היה ממנו לפקח על עניניה הרוחניים של „הקבוץ התלמודי הזה". בינתיים החלה המשטרה להביט בעין רעה על צעירים אחדים מקבוץ זה שהשתייכו למחתרת

הסוציאליסטית, בעלי הבתים שהתמסרו לפני כן לקיומם הכלכלי של ה„פרושים" האלה נילאו להמשיך בעול זה, חלק גדול מהפרושים אף הם עזבו את סמורגון שקבלה שם של מרכז סוציאליסטי, כוחות תורניים חדשים לא באו כבר למקום זה וככה נתבטל מאליו הקבוץ התלמודי הזה ללא רעש וללא תשומת לב מיוחדת...

יש לציין שהלומדים האמיתים של הקבוץ הזה שעשו להם תורתם אומנותם נקלטו לקבוץ התלמודי החדש, שנוסד בווילנה והיה בהשגחתו ותחת פקוחו של הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי. בין הפרושים הסמורגנאים שעברו לשם נמנו ר. אורי גורדין, ר' מענדל דאנישבסקי (יליד סמורגון) ור' אליעזר סילבר בנו של הרב בונים צמח מדוסיאט, ר' אליעזר סילבר חברו של ר' שאול חנה קוק בסמורגון, נתעלה במשך הזמן כאחד הרבנים הלמדניים בארצות הברית שבאמריקה, כיהן בזמנים שונים כנשיא „אגודת הרבנים החרדים בארצות הברית וקנדה" ממייסדי „ועד ההצלה החרדי לנפגעי השואה" וממנהיגי „אגודת ישראל" שבאמריקה הצפונית. מבין רבני אמריקה המפורסמים האחרים ששימשו בפני ר' חיים יהודה ליטווין בהוראה בסמורגון בקשר לקבלם „סמיכה" לרבנות ממנו יש לציין את ר' נחמן צבי עבין — רב בברוקלין ור' שמואל צבי גליק רב בברונקס ממייסדי „ועד הרבנים" שבניו־יורק רבתי ומזכירה הראשי משך שנים רבות. הרב ש.צ. גליק תירגם את הספר „עין יעקב", שעל חלקי האגדתא שבתלמוד, לאנגלית וזכה על ידי־כך להכרה והוקרה בכל חוגי היהודים הדתיים דוברי אנגלית באמריקה, בריטניה ומחוצה להן.

י"ג.

הרב הגאון יהודה לייב גורדין

נולד ברזיצה (פלך וויטבסק), תרי"ג — 1853 —

נפטר בשיקאגו (ארצות־הברית) תרפ"ה — 1925

בן ר' מאיר אברהם אבא מנכבדי העיר רזיצה. קבל חינוך תורני מעולה ונחשב בנערותו עלוי. בהיותו בר מצוה ידע כבר מסכתות הש"ס של שני הסדרים, נשים ונזיקין. יחד עם זה ידע את השפה הרוסית בדבור ובכתב, דבר שהועיל לו בהרבה באחר־כך בתור רב ומנהיג עדה בקהילות ישראל ברוסיה. רגיל צעיר בא בכתובים בדברי תורה עם הגאונים, ר' יוסף זכריה שטרן משאבלי והאחים הכהנים, ר' בצלאל ור' שלמה מו"צים־ראשיים בווילנה ירושלים דליטא.

לאחר מכן, בהיותו פעם בעיירה סוויר נתוודע לרבה של העיירה, הגאון ר' משה דאנישבסקי (לעתיד אב"ד סלאבודקה, בעל „באר משה" על השלחן־ערוך) ונשאר ללמוד תחת השגחת גאון זה שהדריכו בשיטת לימודו ושימש בפניו גם בהוראה הלכה למעשה. ר' יהודה לייב הצעיר למד בעיירה זו בשקידה

עצומה בלימודי גפ״ת ופוסקים, השתלם גם בספרות הרוסית ובעניני מדע כלליים.

מורו ורבו שידך אותו עם בת יהודי תורני אמיד, ר׳ סנדר מילר בעל אחוזה שעל־יד העיירה סוויר. שקד מספר שנים באהלה של תורה על־יד בית חותנו וכבר אז חזו בו את הלמדן המובהק ואיש האשכולות בהליכותיו בנימוסיו המיועד להיות רב גדול בקהלה גדולה בישראל ואמנם כל זה בא ונהיה.

בשנת תרמ״ג נתמנה לפי המלצת מורו ורבו ר׳ משה להיות רב בעיירה הסמוכה מיכאלישקי. אמנם קטנה היא עיירה זו אולם ידועה היתה כעיירה תורנית ומשכילה במידת־מה. מסורת היתה לה בזה עוד משנים שעברו וכמו־כן רבנים־מכובדים פעלו בתוכה. יש לציין את החותן והחתן ר׳ ברוך ור׳ לייב לבית קארעליץ שבנו ר׳ שאול בנימין הידוע בשם „הרב שקוביצאי״ הרחיב וביצר את החנוך התורני היסודי של הישוב הישן בירושלים עיר הקודש. כמו־כן התגורר בעירה זו המשורר והבלשן העברי הידוע אדם הכהן לבנזון. על־שם העירה הזאת נקבע שמו בשם ר׳ „בער מיכאלישקער״ וזה פתרון ה„מם״ של שמו הספרותי „אד״ם״, לאמור אברהם דוב מיכאלישקער.

יליד עיירה זו היה גם הרב הדרשן המפורסם ר׳ אליהו שרה־זון בקי במחקר הספרות הדתית, כפי שזה משתקף בספרו „עוגת אליהו״ על פרקי אָבות ואשר כעינים שימש לו בזה רב קודם בעיירה זו ר׳ אהרן הלוי.

ואמנם מיכאלשוק שימשה להרב גורדין כתחנה ראשונה בלבד בשירותיו בקודש בדרך חייו דאחר כך. בשנות תרמ״ו—תרנ״ז שימש כרב באבגוסטובה עיירה מחוזית בפלך סובאלק. קהילה ליטאית־פולנית למחצה וביסודה „מתנגדית״ בשנות תרנ״ז—תרס״ה שימש כרב באוסטרובי עיירה מחוזית בפלך לומזה שברובה הגדול „חסידית״ היתה ומשתייכת לאדמו״רים שונים וביחוד לזה שבגור.

הרב י.ל. גורדין היה מקובל אף על „החסידים״ שבעיר זו ומה־גם כשאת ההסכמה למנויו זה קבל מהחסיד הראשון המובהק שבעיירה ר׳ בן־ציון, משרידי תלמידיו של ר׳ מנדל הקוצקאי וכאחד „הראשונים״ אצל האדמו״ר הגורי.

עם כל זה מסיבות משפחתיות, כששני בניו התחילו לסטות מאורחא דמהימנותא, לא שפרה עליו שבתו שם והרב י.ל. גורדין נענה ברצון להזמנת קהילת סמורגון לקבל רבנות עיר זו שנתפנתה (בתרס״ג) עם פטירת רבם הקודם הגאון ר׳ חיים יהודה לייב ליטווין. בתחילת שנת תר״ע נתמנה הרב גורדין כרב אב״ד וכן כרב דתי רשמי (כפי נוהג פולין) בעיר הפלכית לומזה וכשמונה שנים פעל בקהילה נכבדה זו לברכה לטובת בני קהילתו ועשרות הקהילות שהשתייכו לפלך זה, עד שהיה נחשב כעין רב הכולל של כל יהודי הפלך הזה.

הימים ההם (תרע״ד—תרפ״ב) היו שנות חירום ליהודי הסביבה הנ״ל שעיירותיהם, עיירות ספר, נימצאו בקירבת פרוסיה המזרחית והיו במצב של הפקר

לגייסות הרוסים ולאוכלוסיה הפולנית העוינת. הרב גורדין התמסר אז בכל נפשו ומאדו כרב להושי״ע ליהודים אלה. עמד על משמרתו בזה למעלה ממיטב היכולת והציל את יהודי לומזה והסביבה מגזירות ועלילות על היחיד והציבור.

כשהתקרבה החזית הרוסית־גרמנית ליד העיר ונשקפה סכנת גירוש ללומזה העיר הפלכית ועיר המבצר כדוגמת עיירותיה השכנות יידוובנה, נוביגרוד, וויזנה ואוסטרולנקה, נסע הרב גורדין לווילנא, התייצב לפני המפקד הצבאי ותודות להשתדלותו המאומצת נשארו היהודים במקום. ושוב, כשנאשמו יהודי לומזה בריגול לטובת הגרמנים, על־ידי מפקד הצבא הפלכי צורר יהודים שביקש מהם בני ערובה, סיכן הרב גורדין את חייו, הלך ישר אל הצורר לבקש ממנו שיבטל את הגזירה. הוא נתקבל ממנו בגסות. אך הרב הלומזאי השיב לו בגאון מבלי להרתע ממנו, הטיח דברים בפני הצורר והציע את עצמו כבן־ערובה לכך. אומץ לבו השפיע בזה והגזירה בוטלה.

הגרי״ל גורדין פעל גם רבות בשטח הרבנות והחנוך התורני שבמקום. כרב־גאון בתורה היה נחשב כהפוסק המומחה בעניני הוראה וזה אף לרבנים הקשישים שבעיירות הסביבה שביניהם נמנו רבנים־למדנים מובהקים כגון הרב מ.א. מיאל בגראיובה, הרב ב.א. רמיגולסקי בסטאַביסק, ר׳ יוסף הכהן בשצוצין, ר׳ יצחק בורשטיין באוסטרולנקי, ר׳ אביגדור ביאליסטוצקי ביידוובנה ועוד.

ביחוד היתה ראש דאגתו להתלמוד תורה המקומית בלומזה ששימש בית אולפן גדול לשש מאות תלמיד ולישיבה הגדולה הלומזאית שהיתה מהמפורסמות בפולין וברוסיה. הרב גורדין כהרב המקומי השקיע הרבה כחות לשיקומה של ישיבה גדולה זו מחדש בימי הכיבוש הגרמני (הראשון) ועזר רבות למנהלה ורמ״ה הראשי ר׳ יחיאל מרדכי גורדון לחלצה מן המיצר הכספי והנטל הכלכלי שהיו כבדים ביותר בשנים ההן. הרי״ל גורדין דאג גם לעידודם הרוחני של הלומדים הבכירים בישיבה. הם מצאו אצלו בית פתוח למרי שיחם ומצבם. ואת המוכשרים שבהם היה נוהג לתת היתר הוראה בעין יפה. הוא ראה בכך פרס יפה לעתידם החמרי ורוחני כאחד וכדבר שישמש להם ערובה להתבסס ולהשתלם בתלמודם. בשנת תרפ״א כשהמצב החמרי של הישיבה הורע ביותר נענה לפניית מנהלה הגאון רי״ם גורדון (כעת ר״ם ראשי ומנהל ישיבת פתח־תקוה מיסודה של ישיבת לומזה הנ״ל) לנוד לארצות הברית שבאמריקה ולערוך שם מגבית לטובתה.

ואמנם הגרי״ל גורדין נענה לזה, בא לארצות־הברית. המגבית הצליחה ותודות לכך נתבססה ישיבת לומזה מחדש והחזיקה מעמד איתן רוחני וגשמי עד לחורבן הקהילה והישיבה בתקופת השואה.

תודות להשתדלותו המיוחדת של הגרי״ל גורדין, שוקמה אף התלמוד תורה הלומזאי מחדש. נבנה לו בנין גדול של שלש קומות ובית אולפן זה שימש

בית חנוך מרכזי לתורה ולתעודה, לעיר לומזה ולעיירות הסביבה, כל עוד קהילות אלו היו קיימות — עד לחורבן הכליל.

הרב יהודה לייב גורדין לא חזר כבר לפולין. נתקבל בשנת תרפ״ב כראש רבני שיקאגו ובמשרה זו כיהן עד ליום פטירתו, ט״ז בניסן תרפ״ה. הצליח להתחבב ולהיות מקובל על כל המרכזים ואיחודי בתי־הכנסת בשיקאגו רבתי, העיר הגדולה אחרי ניו־יורק, וכל הרבנים שבמטרופולין זו והסביבה, נמלכים בו ונשמעים לדבריו בעניני דת ודין, איסור והיתר. הוא היווה גם גורם חשוב ליסוד מוסד תורני בשלב גבוה בשם „בית מדרש לתורה״ בשיקאגו, כדוגמת ישיבת רבי יצחק אלחנן בניו־יורק, מוסד תורני גבוה, המחנך רבנים ומנהיגי דת, לסביבות שיקאגו ואשר בראשה עומד כעת כר״ם ראשי וכחבר ההנהלה, חתנו של הרב י.ל. גורדין, הרב הגאון ד״ר ר׳ חיים דוב רגנשבורג, ממצויני ישיבות סלאבודקה וטלז דמלפנים (בנו של הרב הגאון, ר׳ מנחם דוד הי״ד, אב״ד זמברובה הסמוכה ללומזה).

הרב גורדין היה גם חבר פעיל בנשיאות „אגודת הרבנים האורטודוקסים של ארצות הברית וקנדה״ כל הדבר הקשה לאגודה זו על רקע הלכתי ודתי חברתי צבורי היו מביאים ומתחשבים בחוות דעתו המיוחדת ובשקול דעתו ההגיוני בכגון זה.

הרב י.ל. גורדין לפי מהותו הרוחנית היה נוהה אחרי התנועה הציונית, אולם מפני התנאים המיוחדים שהרבנים בפולין היו נתונים בהן לא היה יכול לצאת בגלוי לטובת תנועה זו ועקב אחרי קידומה ושגשוגה — בעמידה מרחוק. המצב השתנה לאחר הצהרת באלפור (1917) והוא כבר אב״ד לומזה עיר „מתנגדית״ ביסודה ונתפסה לציונות שאז מצא כבר לנחוץ לחתום על מגביות לטובת קרן הגאולה וקרן היסוד ואף לדרוש באופן פומבי לטובתן ולטובת הציונות הדתית שנתארגנה אז בפולין תחת דגל הסתדרות „המזרחי״.

בשנת תרע״ט (1919) חתם הרב י.ל. גורדין, ביחד עם המו״צ הלומזאי, הרב הגאון ר׳ יוסף אברהם צינוביץ — על הכרוז מטעם קבוצת רבנים בפולין „לאחינו בני ישראל״ „להתאגד תחת דגל הסתדרות המזרחי. זאת ההסתדרות השואפת לתחיית תורת ישראל, ארץ ישראל, עם ישראל באמת ובתמים. זוהי ההסתדרות שהרימה את דגל התורה והמצוה בקרב ההסתדרות הציונית הלאומית ולקחה חבל בכל מפעלות הסתדרות זו שהביאונו בעזרת ה׳ עד כה״ (שבועון „המזרחי״ תרע״ט, גליון 18)

מהגרי״ל גורדין נשארו לנו שלשה חבורים תלמודיים חשובים: 1) „דברי יהודה״ (ווארשה תרס״ה) המכילים שאלות ותשובות על שולחן ערוך, אורח חיים ויורה דעה. 2) „תשובות יהודה״ (ווילנא תרס״ח) על כל חלקי השולחן־ערוך. בספר זה נושא־ונותן הוא רבות בדבר וכוח תורני־הלכתי מצדו עם הגאון המפורסם

ר׳ אברהם בורנשטיין האדמו״ר מסוכאטשוב. אופן ווכוחו ודבר היותו חולק על דעת הגאון הנ״ל בבטחה עצמאית וצדקת דעתו בזה, מנע ממנו בגלל התנגדות חסידי אדמו״ר זה להתקבל כאב״ד לודז (אחרי פטירת הגאון ר׳ אליהו חיים מייזל) אף כי היו לו כל הסכויים להתמנות למשרה חשובה זו.

מענין הוא בהרבה ספרו השלישי של הגרי״ל גורדין „דגלי יהודה״ („וורשה תרס״ד) המכיל למעשה שני דרושים גדולים משלו מתקופת היותו רב־אב״ד באוסטרובי והם: „דגל הגדול״ לשבת הגדול ו„דגל המשנה״ לסיום ששה סדרי משנה. בחבורו זה מתגלה לפנינו הגרי״ל גורדין כבקי בפילוסופיה וכבעל השכלה כללית אנציקלופדית היקפית בכל ענפי המדע השמושי וההומניסטי ואף כיודע מהמתרחש בבעיות החברה והתנועות הצבוריות שקמו אז ברוסיה ובדור הצעיר של יהדות זו. רמז על עמדתו והשקפתו בזה, שלא בא לידי גלויה מחמת תנאי הצנזורה, ניתן לראות בדרושו הראשון המגיב במדת מה על יחסי צבור בתחום היהודי עם התעוררות כחות נרדמים חדשים שהחלו לשנות צביון החיים החברתיים הקודמים בעיר היהודית.

אולם לא רק כהוגה דעות ויידען גדול במדע כללי מתראה לפנינו הרי״ל גורדין, כי אם גם כדרשן מעולה, פה מפיק מרגליות, בצורה כבתוכן. כל דרשה שלו היה מאורע צבורי בעיירות בהן כיהן כרב. ריכז קהל שומעים מכל החוגים ובלומזה נהרו לדרשותיו אף מחוגי האינטליגנציה המדופלמת שבעיר פלכית זו.

הצטיין גם כנואם יפה בשפה הרוסית. בנאומיו ודרשותיו במעמדים חגיגיים רשמיים פומביים בהשתתפות הפקידות הרוסית, שעשו עליהם רושם כביר, קידש שם שמיים ברבים.

כחו הגדול בשפה הרוסית ובספרותה ניצל הוא בהדפסת שלש חוברות מיוחדות בשפה זו, לסתום פיות מקטרגים ושונאי ישראל שעמדו להם ליהודי רוסיה בימים ההם. בחוברת אחת שלו ברוסית „ניעט טאין״ („אין סודות״) פרסם בשנת 1911 בהיותו רב בסמורגון, תשובה לצורר רוסי אחד שחיבר חוברת ברוסית „טייני תלמודה״ („מסתרי התלמוד״) והבטיח לתת פרס של אלף רובל למי שיראה אי צדקת אשמותיו על התלמוד. הרב גורדין ענה לו מסמורגון במחברתו הנ״ל, גילה שקריו וזיופיו ותבע ממנו את האלף רובל, בהקדישו סכום זה לעניים, ללא הבדל דת. אולם המחבר האנטישמי הנ״ל, עשה את עצמו כנעלם והתחמק מלקיים דברו בזה. (ראה בשבועון „היהודי״ לונדון, תרע״א, גליון 33).

בחוברת השניה שלו „התלמוד מהו״ שפרסם עוד לפני כן, מבטל הרב גורדין עלילות שונאי ישראל על התלמוד החל מהמומר פפרקורן אייזנמנגר, רוהלינג ועד לצוררי ישראל בזמנים האחרונים. בחוברת השלישית שלו „מהי החסידות״ מבאר הרב גורדין שיטת החסידות לאורה הנכון ומוכיח כי אין זו

כתה נסתרה ונפרדה מכלל ישראל כפי שצוררי היהודים נאחזו בזה ועשו מזה מטעמים בקשר לעלילת הדם הידועה בקיוב (1913) במשפט ביילים. סנגורי ביילים שלמעשה הם היו סניגוריה של היהדות בכללה השתמשו בספרי הרב גורדין הנ״ל להראות ולהוכיח את צדקת עם ישראל מעלילת השקר הנ״ל והאיסור להשתמש בדם בישראל על פי מקורי התלמוד והספרות החסידית.

הרב גורדין בהיותו אב״ד בסמורגון התכתב גם עם ל. טולסטוי, גדול הסופרים הרוסים, בדבר עריכת מאסף מיוחד ברוסית שיכיל מבחר מאמרי המוסר של חכמי התלמוד. הסופר הרוסי הגדול הנ״ל כותב לרבה של סמורגון בדבר זה: „אסיר תודה אהיה לך במאד, באם תואיל־בטובך להמציא בשבילי מבחר פתגמי התלמוד ולא רק אני בלבד, כי אם גם מיליוני קוראים יודו לך על זה, של־ידי כך תיתן להם את האפשרות לעמוד על חכמתם הגדולה של „מורי הדת היהודית״.

מסיבת מותו של הסופר הגדול הנ״ל, לא יצא דבר זה לפועל.

תודות לגאוניותו בתורה, דרשן פה מפיק מרגליות, חכם ב־דיעות כלליות, שולט בשפת המדינה בדבור ובכתב כאחד המצוינים, יצא לו פרסום גדול בתקופת רבנותו בסמורגון והגיע הדבר עד לידי כך שבשנת תר״ע היה הרב גורדין כרב סמורגון, המועמד השני מטעם הרבנים של פלך ווילנה לועידת הרבנים הכללית שהתקיימה אז בפטרבורג (לנינגראד כעת) בירת רוסיה (המועמד הראשון, היה הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי). חסרו לו רק קולות אחדים לקבל הרוב לבחירה זו ובמקומו נבחר לכך הגאון ר׳ חנוך העניך אייגעס — מו״צ ווילנה, שהיה דרך אגב מידידיו וממוקיריו של הרב הסמורגונאי. יש עוד לציין כי בספרו „תשובות יהודה״ מביע הרב המחבר תודתו וברכתו „למצוינים בצדקת פזרונם״ בעיר סמורגון, „המחזיקים אותי בכבוד וכל מחסורי עליהם זה חמש שנים״. ויש להוסיף עוד דבר מה על רב מפורסם זה, המאפיין את דמותו הרוחנית בשלימותה המלאה. שבועות אחדים לפני פטירתו שלח הרב גורדין משיקאגו מברק של ברכה לחגיגת פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים בתוכן זה: „מזל טוב! הנני קורא לרגל פתיחת האוניברסיטה על הר־הצופים בירושלים עיר קדשנו. אני תפלה שהלימודים שם יתאימו את היהדות הכתובה והמסורתית ולא יחללוה בבקורת המקרא וכדומה ואז יהי נועם ה׳ על המורים ועל התלמידים, והאוניברסיטה תשגשג ותעלה מעלה מעלה ברוח ישראל סבא ותהא לשם ולתפארת לכל האנושות בכלל ולעמנו בפרט. יהודה לייב גארדין, יושב ראש משרד הרבנים בפ״ק שיקאגו״.

יש להדגיש גם את זה כי בהלווייתו למקום־מנוחתו האחרון בשיקאגו השתתף קהל עצום של אלפי איש וספדנים רבים תיארו את ערך האבידה הגדולה בפטירת הגאון הזה.

י"ד
ר' מנשה יוסף גינזבורג

ר' מנשה יוסף נולד בשנת תרי"א בקובנה בזמן שאביו הג"ר משה שלמה היה סמוך אז על שולחן חותנו הגאון ר' אריה לייב האב"ד דמתא ושימש לפניו בהוראה ובפסקי „שאלות", ר' מנשה יוסף יצק אחר־כך מים על־יד אביו בעיירת רבנותו אליה, הסתופף תקופת זמן מסויימת בישיבת וואלוזין מקום שם פעל כר"ם, באותו זמן, דודו הג"ר רפאל שפירא, נהיה לחתנו של דודו השני הג"ר נח חיים אברהם שפירא ומאז נהיה לתושב סמורגונאי וותיק לכל ימי חייו.

בשנת תרמ"ו לאחר פטירת חותנו הגאב"ד דסמורגון העמיד ר' מנשה יוסף מועמדותו למשרת רב העיר, ואמנם הסכימו לכך גבירי העיר, בנימוק של טענת „חזקה" והחזקת „בית הרב" הקודם מבחינה כלכלית. הגבירים האלה ראו במועמד זה רב תמים שרוי בעולמה של תורה ושקוע בלימודה. ומבחינה זו ראוי הוא למלא תפקיד רב העיר אצלם. לעומתם סבר חלק אחר מתושבי סמורגון, שהם זקוקים לרב־גאון מפורסם, בעל סמכות רבנית גדולה בעולם הרבנות וגם עסקן צבורי־דתי מתאים בשביל עיירתם. הצטרף לצד שני הלמדן הסמורגונאי ר' אליהו לייב ברודנה שהביא את הג"ר ר' חיים יהודה ליטווין שהיה ידוע כ„העלוי מסוסניצה" לשבת על כסא רבנות זו וצד זה היה המנצח בכך.

לכתחילה נתפלג הצד הראשון מרוב העיר. הם ראו גם לאחר כך כרבם את ר' מנשה יוסף והתרכזו מסביב לו בקלויז מיוחד בגלל מרידתם זו כינו אותם בשם „הפולנים", שדרכם במרידות, אולם לימים רפתה התנגדות זו ונפסקה לגמרי. „העלוי הסוסניצאי" נחשב היה כרב העיר לכולם ור' מנשה יוסף שימש כמו"צ מלבד. תפקיד שמילא גם בתקופת הג"ר יהודה לייב גורדין שמילא מקום הסוסניצאי כאב"ד הקהילה הזאת. (תרס"ה—תרע"ג). כשהרב גורדין עבר לכהן כאב"ד בעיר הפלכית לומזה שבפולין, שימש המו"צ ר' מנשה יוסף בין „מלכא למלכא" כמו"צ ראשון בסמורגון. בינתיים פרצה מלחמת העולם (הראשונה), העיר סמורגון שקרובה היתה לחזית — נחרבה, יהודיה הוגלו ופוזרו במקומות שונים שברוסיה הפנימית וביניהם גם ר' מנשה יוסף. עם תום המלחמה, כשחלק מיהודי סמורגון חזר למקום ויישוב יהודי נבנה פה מחדש, בזיר אנפין בהשוואה לכמותה ואיכותה הקודמת, חזר גם ר' מנשה יוסף למקום ושימש בתור „רב בפועל" בדרגת „ממלא מקום" הרב של הקהילה היהודית בסמורגון" — מטעם הרשות הפולנית. תפקיד זה מילא הרב־מו"צ הסמורגונאי הוותיק הזה עד ליום פטירתו בשנת תרפ"ה יש לציין את חבורו „גבעת עולם" (ווילנא תרנ"ח) בשני חלקים. חלק ראשון מכיל חידושים ופלפולים על סוגיות שונות בש"ס וחלק שני דרושים ודברי רעיונות (ביאורים באגדתא).

ידיעה על פטירתו של ר׳ מנשה יוסף, הובאה במאסף הרבני „שערי ציון״ (תרפ״ה) שהופיע בירושלים, בה מתואר כ„הרב הגאון אב״ד סמורגון.

ט״ו

הרב שמואל אהרן הכהן פלוטקין

אביו ר׳ יצחק אלחנן היה אב״ד בקרעווי ושם נפטר בשנת תרפ״ד (1914) ר׳ שמואל הכהן היה רב בדרעצין (מחוז סלונים) עשרים שנה. בימי החירום שבשנת 1920 הציל עשרות אנשים ממות. שהה אחר־כך באמריקה חזר לפולין ויהי לרב בפרבר גרודנה („אחורי הנהר״) ובאחרונה בסמורגון. פעל כאן רק שנים אחדות (אחרי פטירת ר׳ מנשה גינזבורג בתרפ״ה) ונפטר בשנת תרצ״א. אחרי פטירתו פרצה מחלוקת בין אנשי סמורגון בקשר למנוי רב חדש, „ונתפרדה החבילה״ עד שכהנו שני רבנים, הרב ר׳ יצחק מארקוס והרב זעליג סלודזינסקי. ר׳ יצחק מארקוס היה יליד ז׳עטיל (מחוז סלונים) ממצויני ישיבת ראדין. ורבנותו בסמורגון באה לו מבחינת ממלא מקומו של חותנו הרב פלוטקין הנ״ל. ר׳ זעליג סלודזינסקי יליד קוברין, ממצויני ישיבת מיר, מהיוצקים מים על־ידו של ר׳ רוהם ליבוביץ מנהלה הרוחני של ישיבת מיר המפורסמת הנ״ל ואחד מעמודי חכמי המוסר בדור החולף. היה חתנו של הרב יצחק הלוי שוסטער רב סוקולקה שאשתו היתה בת הגאון ר׳ שלמה הכהן מו״צ־ראשון בווילנה. שני הרבנים הנ״ל נספו בשואה בתש״ג, הי״ד.

ילידי סמורגון רבנים בקהילות אחרות

ר׳ שלמה בר׳ שמעון

בשנת תקמ״ב (1782) מוצאים אנו את הסמורגונאי ר׳ שלמה בן הרב המופלג והחסיד ר׳ שמעון זצ״ל (זכר צדיק לברכה) מחזר על קהילות ישראל בגרמניה ואוסף הוצאות נסיעתו לארץ־הקודש. בינתיים הוא קונה לו שביתה באלטונה והמבורג. בהמבורג הוא מוציא את הספר „משפטי שבועות ודיני מקח וממכר״ לרב האי גאון שנדפס לפני מאתיים שנה „ואיננו נמצא עכשיו״.

בראש הספר יש הסכמה מאת הגאון ר׳ רפאל הכהן אב בית־דין של שתי הקהילות המאוחדות. ר׳ רפאל שימש לפני שנים רבות כרב בערי ליטא, מינסק, פינסק ווילקומיר. בהסכמתו הוא מציין את המו״ל כ„הרבני המופלא בהרב החסיד מק״ק סמורגון במדינת ליטא״.

אם הצליח לעלות לארץ או נשאר בהמבורג בתור אחד „המלמדים הפולניים״ לא ידוע לנו.

הרב ר׳ פסח בר׳ משה הכהן

הרב ר׳ פסח הכהן היה תלמידו המובהק של הגאון ר׳ אריה לייב שפירא, שמינהו כמורה־צדק בבית־דינו. אחר כך שימש באותה כהונה בתקופת רבנותו של הגאון חיים אברהם בסמורגון.

הוא נפטר בשנת תרל״ה בגיל של שמונים וארבע.

מר צבי שמשי מספר בזכרונותיו שהוא עודנו זוכר שבילדותו היו מראים לו על ר׳ פסח הכהן שקיבל חמשת שקלי כסף מאת אביו, ר׳ ראובן ישראל, כפדיונו.

הרב ר׳ אברהם משה האלפרין

ר׳ אברהם משה נולד בשנת תקע״ח בוואשילישוק. ריבע של הרב המקובל

הצדיק והחסיד, ר' משה אשכנזי מאיביה, מיוצאי חלציו של הגאון ר' יחיאל לוריא ממינסק, מחבר הספר „סדר הדורות".

ישב על התורה ועבודה בסמורגון יותר מעשרים שנה. נשא לאשה את בתיה בת ר' משה נחום, מנכבדי העיר. ר' אברהם משה שימש כמורה צדק שלא על מנת לקבל פרס כשאישתו הזריזה מנהלת חנות לאריגים במרכז העיירה. אחת מבנותיו בשם אסתר נישאה לר' ראובן ישראל שימשלביץ, סבו של יצחק בן צבי ז"ל, נשיאה השני של ישראל.

הרב הגאון ר' משה דאנישבסקי

נולד תק"ץ במינסק, נפטר תר"ע בסלובודקה, קובנה.

שימש ברבנות כ"ה שנה בעיירה סוויר. שבע שנים באלטומוראנץ, לוקח אחר כבוד להיות רבה של סלובודקה. בשנת תרנ"ז, כשנוסדה הישיבה „כנסת בית יצחק" נתמנה ר' משה למנהלה הראשי.

בספרו „באר משה" הוא קובע ברכה בההקדמה לחותנו: זאב וולף ווישניאבסקי מסמורגון שהייתי בביתו, שם לילות כימים על לימוד התורה כעשר שנים אחר חתונתי". על חותנו הוא כותב: „הרב הנודע בתורתו וצדקתו ורב פעלו לתורה".

הרב הגאון ר' מאיר פיימר

(תקצ"ד — תרמ"א)

ר' מאיר פיימר היה חתנו של הרב הגאון ר' חיים אברהם שפירא. היה סמוך על שולחן חותנו הרב בסמורגון שתים עשרה שנה ושקד על התורה. בשנת תרכ"ד עזב את סמורגון ונתקבל לרב בסלוצק למלא מקומו של אביו, שהיה בזמנו מראשוני תלמידיו של הגאון רבנו חיים כאשר ייסד את הישיבה.

הגאון ר' רפאל שפירא

נולד בסמורגון בשנת תקצ"ז לאביו הרב הגאון אריה לייב שפירא מרא דאתרא.

עד גיל ט"ו למד אצל אביו והצטיין בכשרונותיו הנעלים ובשקידתו המופלאה. נשא לאשה את בת הנצ"יב (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין) אב בית־דין וראש הישיבה בוולוזין. עזר לחותנו בעריכת ספרו „העמק שאלה".

בשנת תרכ״ה התחיל „להגיד שיעור״ בישיבה מפורסמת זו שלוש פעמים בשבוע. הוא שימש בכהונה זו עד שנת תרמ״א, שבה נתמנה לרב בנובואליכסנד־רובסק. את משרתו בישיבה נמסרה לחתנו, הגאון ר׳ חיים סלובוייצ׳יק, בן הגאון ר׳ יוסף דוב, רבה של בריסק.

בשנת תרמ״ו קיבל ר׳ רפאל את מישרת הרבנות בברויסק (עדת „המתנגדים״) בשנת תרנ״ט נקרא אחר כבוד לכהונת אב בית־דין וריש מתיבתא ומנהל הישיבה בוולוז׳ין כשנפתחה מחדש אחר היסגרה מטעם השלטונות. שירת בקודש עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. נמלט למינסק ושבק חיים בשנת תרפ״ה, כ״ג אדר ב׳.

הוא הצטיין במידת השתקנות. ספרו „תורת רפאל״ הוצא ע״י בניו הרבנים; ר׳ אריה לייב שפירא, אב בית־דין בביאליסטוק, ור׳ ישראל איסר שפירא, מתושבי תל־אביב.

הרב ר׳ שבתי מרדכי פיינברג

ר׳ שבתי נולד בשנת תר״י (1850) היה לחתנו של אברהם ברודנה בסמורגון.

ר׳ שבתי עסק בסמורגון בתעשיית עורות. אבל, לאמיתו של הדבר, אשתו עטל היתה המנהלת של בית־החרושת, והוא הקדיש כל ימי שבתו בסמורגון לתורה. הוא למד על מנת ללמד. אחר תפילת שחר „הגיד שיעור״ בגמרא, בצהרים לימד ל„קיבוץ הפרושים״ שולחן ערוך יורה דעה. ובין מינחה למעריב נתן שיעור באורח־חיים.

היה אהוד ואהוב על כל בני סמורגון.

לימים, כשירד מנכסיו, נתקבל לרב במיכאלושיק. בכהונתו זו שימש עשרים ושלוש שנים.

הוא נפטר בברלין בשנת תרס״ט ומצא מנוחתו בבית־העלמין של העדה החרדית „עדת ישראל״ שבבירת גרמניה.

בסמורגון הספידו הרב ר׳ יהודה לייב גורדין.

ספריו „אפיקי מגינים״ ו„משיבת נפש״ הוצאו אחר מותו ע״י בנו.

נכדו, בן ביתו, הוא המשורר המפורסם אברהם סוצקבר.

הרב הגאון ר׳ שלמה מרדכי ברודנה

ר׳ שלמה מרדכי נולד בשנת תקצ״ב בסמורגון לאביו ר׳ אליהו לייב ברודנה (תקע״ו—תרנ״ג) סוחר נכבד. אמו היתה בת הרב המופלג ר׳ אריה לייב הלוי פרידברג.

בגיל י"ב למד בישיבת וולוז'ין שבראשה עמד הגאון ר' יצחק, בנו של הגאון ר' חיים, מייסדה של הישיבה.

ר' שלמה מרדכי גר בסמורגון. אישתו עסקה במסחר והוא ישב באהלה של תורה. בעלי התריסין שבעיר היו בין שומעי שיעוריו החריפים.

כעשר שנים שימש בכהונת רב בהקהילה ראדושקיביץ'. בשנת תרמ"ח היה לרב בסטויפצי והמשיך בכהונתו ארבע עשרה שנה. בשנת תרס"ב חזר לסמורגון עיירת מולדתו. לא קיבל שום כהונה או מישרה. שקד על לימוד התורה. נפטר בשנת תרס"ט, כ' בתמוז.

לאחר פטירתו הופיע ספרו „אהל שם".

תיאור דמות דיוקנו נותן לנו שז"ר נשיא ישראל השלישי, בספר זכרונותיו. נכדו הוא בראלי.

הרב הגאון ר' מרדכי בן יואל קופלביץ'

ר' מרדכי קופלביץ היה חתנו של ר' אליהו לייב ברודנה. שנים מרובות ישב באהלה של תורה בסמורגון. למד ביחד עם גיסו, אחי אשתו הגאון ר' שלמה מרדכי, וכן גם עם ר' שלמה סלושץ', שהיה אז סמוך על שולחן חותנו ר' אברהם משה האלפרין.

בתרל"ח נתמנה לרב בעיירה קראסני פלך ווילנה, בה כיהן במשך כיובל שנים. נפטר בשנת תרפ"ה, ג' בשבט.

היה שקדן עצום, הצטיין בחריפות שכלו ותואר ע"י גדולי ליטא כרב גאון, צדיק וישר.

הרב ר' משה אהרן רבינוביץ' ממייסדי חדרה

ר' משה אהרון נולד בסמורגון בשנת תקצ"ח לאביו הרב הצדיק ר' יעקב בן הרב ר' משה, אב־בית־דין בקריווי, ממשפחת הרב המאור הגדול ר' ישעיה סגי־נהור לבית גראמיר, מגדולי חכמי התורה והוראה שבווילנה.

בעיירת הפרושים איישישוק נסמך ע"י הגאון ר' אברהם שמואל, מחבר הספר „עמודי־אש". הוא קיבל סמיכה גם מהגאון ר' אייזל חריף אב־בית־דין בסלונים. נתמנה לרב בעיירה ווארקליאן פלך וויטיבסק. התפטר מרבנותו ובא לווילנה. שלח במסחר ידו והצליח. אבל רוב מעייניו היו בתורה. עמד בחליפת מכתבים בשאלות ותשובות בדברי הלכה עם גדולי הדור.

ר' משה אהרן היה חובב ציון נלהב. כשדובר על ייסוד המושבה חדרה

שבשומרון נרשם כחבר בעל זכויות מלאות. רכש לו שם חלקת קרקע והשקיע בה כל רכושו. חזונו היה להתנחל בארץ־ישראל כחקלאי. אולם חזונו לא בא, כי פתאום שבק חיים לכל חי בשנת תרנ"ז בווילנה. הוספד ע"י אדירי התורה וראשי חובבי ציון.

ה„חפץ חיים"

הגאון הצדיק ר' ישראל מאיר הכהן היה בסמורגון בשנת תרל"ב 1892.

בסמורגון גר אחד ממכיריו של „החפץ חיים", ר' מרדכי ביק מאיישישוק.

ה„חפץ חיים" היה עסוק אז בהכנת ספרו „חפץ חיים" לדפוס. הספר נוסד על הפסוק (בתהלים ל"ד, יד—טו) „מי האיש החפץ חיים, אוהב ימים לראות טוב, נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה". הספר מרחיב את הדיבור בשבח „שמירת הלשון" ומדגיש חומרת עוון לשון הרע והליכת רכיל, הוצאת דיבה.

את הדחיפה לחבר ספר על הלשון, שהחיים והמות בידו, קיבל „החפץ חיים" שגר בראדין, מהמחלוקת שפרצה בעיירה נגד הרב ר' אליהו מרגליות, שהיה מתלמידיו של ר' מנשה מאיליה. בעידנא דריתחא כמובן לא היו בעלי הריב נזהרים בלשונם, וטפלו האשמות ללא כל יסוד. החפץ חיים נסלד מדברי־הריבות והזילזולים שהופרחו ללא אחריות כלשהי. וגמר בליבו לחבר ספר ולהזהיר נגד עבירה חמורה זו.

החפץ חיים בא לסמורגון להשלים את חיבורו ולתיתו להאברך מרדכי ביק להעתיקו בכתב נקי ובהיר שירוץ בו מסדר־האותיות.

החפץ חיים בא לסמורגון עם בנו הצעיר, ר' אריה לייב. והם התארחו בבית חותנו של ר' מרדכי ביק, ר' חיים אורה'ס, שהיה חסיד וצדיק במעשיו, והיה המשגיח על „גמילות החסד" שבעיר.

האברך המופלג בתורה וירא שמים, ר' מרדכי היה ידוע חולי. ואחרי שנים מועטות הלך לעולמו. הגאון הצדיק ה„חפץ חיים" הזכירו תמיד ביגון רב.

ר' שמעון מרדכי בן ישעיה דובינסקי

מצד אמו השתייך למשפחת הגאון ר' חיים, מייסד ישיבת וואלוז'ין ואף הוא בעצמו נולד בעיירה מפורסמת זו. לקח לו אשה מסמורגון וישב פה שנים מרובות והיה בא לשני רבני העיר ר' חיים לייב הסוסניצאי ור' יהודה לייב גורדין. (בספרו „תשובות יהודה" של הרב גורדין מובאים חידושי תורה מהנ"ל). ר' שמעון מרדכי התפרסם בעולם התורה בספרו בשם משמעוני (ווילנא תרס"ג) בו ריכז כל שיטות ה„ראשונים" וה„אחרונים" שעל מסכת עירובין המהווה כעין

„שיטה מקובצת למסכת חמורה זו על ביאוריהם וחידושיהם על כל דף ודף בצירוף הערות וחידושים משלו.

על חשיבותו של חיבור זה מעידים גאוני הדור דלהלן בהסכמותיהם עליו:

ראשית כל יש לציין את דברי השבח של האב״ד הסמרגונאי, הרב חייב לייב הסוסניצאי, המציין ספר זה כספר יקר במינו ועל חריפותו ובקיאותו של מחברו בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. יחד עם זה מזכיר הרב הסמרגונאי שמחבר זה כבר נסמך בסמיכת חכמים, מגאוני הדור בשנים שעברו „ויהיה הלכה ומורין כן״.

ר׳ רפאל האבי״ד ור״ם מוואלוז׳ין, שהכיר את ר׳ שמעון מרדכי עוד מתקופת לימודו בישיבה הנ״ל, כותב על המחבר ש„האיר עיני הלומדים ללקוט אורות יקרים המפוזרים במפרשים ותשובות רבותינו הראשונים והאחרונים וגם הערותיו וחידושיו אשר הוסיף הרה״ג הנ״ל מדיליה בחריפותו ובקיאותו בש״ס ופוסקים והוטבו מאד בעיני.

ר׳ יצחק בלאזער (רבה של פטרבורג — לפנים) כותב בהסכמתו לזה שאם־כי הוא מונע את עצמו מלתת הסכמות על ספרים חדשים, אולם הכא שאני, היות והמחבר הגדיל לעשות בעמלו לתת דרך במסכתא זו אשר מעטים המה הספרים אשר חוברו עליה ועתה ימצא הקורא דברי הראשונים והאחרונים מקובצים יחד.

ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי בהסכמתו לספר זה, מדגיש גם כן חשיבותו המיוחדת „באשר מעטים המה המפרשים למסכתות ענ״י (ראשי תיבות של המסכתות עירובין, נידה, יבמות) ודברי חז״ל העניים במקום זה עשירים במקום אחר והטיב לעשות אשר הכניסם כעמיר גורנה וימצא הלומד והמעיין מחוברים לטהרה בחיבור זה.

אותו הדבר מציינים בשבח ספר זה הרבנים המפורסמים ר׳ חיים מאיר נח לווין מ״מ ומו״צ ווילנה, ר׳ זלמן סענדר כהנא שפירא אב״ד ור״ם מאלטש (אח״כ קרינאק) הקורא למחבר „ידידי ושארי״ וכן הג״ר אליעזר רבינוביץ מד״א מינסק. ר׳ אליעזר מציין אף הוא כי נוסף על מה שהעלה (המחבר) בעיונו חידושים יקרים עוד לקט מספרי רבותינו הראשונים והאחרונים וכל דבר הנוגע לפסק ההלכה הכניס בחדרי חיבורו פנימה, והוא תועלת גדולה ללומדים אשר ימצאו הכל מוכן לפניהם דברים נחמדים ומאירים.

במסגרת חיבורו זה נושא ונותן המחבר בעניינים הלכתיים הקשורים בתיקון עירובין ובא־בדברים בכך עם הרבנים המפורסמים ר׳ אליעזר שמחה ראבינוביץ אב״ד קאלבריה, ר׳ יעקב רבינוביץ הפוניבזשאי, ר׳ אברהם יצחק משכיל לאיתן מחסלביץ ור׳ מרדכי קופלוביץ מקראסנה.

לעצם כתיבת החיבור הזה שהוא כעין „שיטה מקובצת״ למסכת עירובין זקוק

היה המחבר הסמרגונאי לספרייה תורנית עשירה ואת זה מצא לו דיו בספריית שטראשון המפורסמת שבווילנא שהיה בא לשם לעתים קרובות וכן בספרייתו התורנית המשובחת של הג"ר חיים עוזר גרודזינסקי.

ר' שמעון בן מיכל סוצקבר

נולד בלבדובי (פלך ווילנה). חניך ישיבת וולוזין ולמד גם בישיבת הפרושים בסמורגון שבמקום זה התחתן. היה גם מתלמידי „הקבוץ" המצויינים בווילנה שעמד תחת פקוחו ובחסותו של הגאון ר' חיים עוזר, אשר ביניהם נמנו אברכים בעלי כשרונות מובהקים. השתלם אז גם בשפות ובמדעים כלליים. התמחה בבלשנות עברית ויצאו לו מוניטין כבעל דקדוק נודע. חיבר חוברת „הנטיות והשמות" בחתימת ש. שמעוני וכן פרסם מאמרים בענייני דקדוק של השפה העברית בירחון העברי „השפה".

לא עשה תורתו קרדום לחפור בה כי אם חי בסמורגון כרואה־חשבון בבתי־מסחר ותעשיה. המלחמה העולמית הראשונה מצאתו באוקריינה כפליט ונעזב. חוזר אחר־כך ושב לפולין שבור ורצוץ. לא מצא כבר את מקומו בסמורגון שהיתה אז חרבה ויתיישב בווילנה. בהיותו מטבעו איש צנוע ונחבא אל הכלים חי ר' שמעון סוצקבר חיי דחקות על־ידי מתן שעורים לעברית או כרואה־חשבון זמני בבתי עסק שונים. הגרח"ע גרודזנסקי זכר לו חסד נעורים והיה כמעט היחידי שדאג לקיומו הכלכלי. נפטר בן חמישים ואחת בתרפ"ו בווילנה ומאמר הערכה קצר על אדם גדול זה בתורה ובחכמה פורסם בשבועון החרדי „דאס ווארט" שבווילנה.

הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק

בתקופת התגוררותו של ה"ר גרשון תנחום בסמורגון — בשנת תרמ"ג, קבע לו בעיר זו מקום לימודו בחור אחד מגריווה (הסמוכה לדווינסק) ר' אברהם יצחק הכהן בר' שלמה זלמן קוק והיה ידוע בין חובשי בית המדרש שבעיירה זו על שם עיירת מוצאו. צעיר מופלא זה, שאף לבלות זמן מסויים בלימודיו באכסניה תורנית בליטא — כמקום הכשרה ללימודו. אחר־כך בישיבת וואלוז'ין המפורסמת והמקום סמורגון מצא חן בעיניו לתכלית זו, היות ובעיירה זו שררה אז אווירה תורתית מוחלטת לכל מי שרק רצה בכך. היו שם הרבה צעירים מהמקום שקבעו להם בעיירתם עתים לתורה: קבוצות־קבוצות של פרושים מתבודדים ובעיקר גדולי תורה מובהקים מבין החתנים ממקומות אחרים הסמוכים על שלחן חותנם בעיירה זו.

ואמנם הצליח „הבחור הגריוואי" הזה להתעלות בסמורגון, שבילה שם שנה תמימה, לתורה ולתעודה, וזה מתוך יחסי חברות הדוקים עם הלמדן־האברך ר'

גרשון תנחום חתן הגאב״ד דמתא ר׳ חיים אברהם שפירא. פה בסמורגון התחיל לפעם בר׳ אברהם יצחק קוק כח החידוש ועלה בידו לרשום לפניו קונטרס שלם מחידושיו על „קנין ד׳ אמותיו״.

כעבור חמש־עשרה שנה כשהבחור מגרייווה נתפרסם כבר ברבים כרבה של בויסק (לאטביה) ונודע לו משם כי אחיו הצעיר שאול חנא קוק קבע לו מקום לימודו בישיבת „הפרושים״ החדשה שבסמורגון, כתב לו מכתב עידוד על בחירתו במקום זה להתעלותו בלימודו הישיבתי ובקשר לכך, מעלה הוא במכתבו תקופת היותו הוא בעצמו בעניני לימודיו התורניים לפנים בעיר זו, במלים אלו: „העיר אשר בה מצאתי ראשית דרכי, עיר מלאה חכמים וסופרים חריפים ובקיאים, יראי ה׳ וחושבי שמו אשר חברתם הרחיבה וגם גרמה לי להכשיר ביתר עוז את כשרון ילדותי ושמה וזכרה חקוק על לוח לבי לאהבה משחר טל ילדותי (מתוך ספר „אזכרה״ במאמרו המענין של הרב י.ל. פישמאן (מימון) „תולדות הגאון ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק) ויש להוסיף גם את זה כי כשחזר הבחור אברהם יצחק מסמורגון לבית הוריו בגרייווה וסר לדווינסק הסמוכה להם לשם היכרות עם הגאב״ד במתא הגאון ר׳ ראובן הלוי לוין שהיה בעצמו יליד סמורגון) ניתנה להם ההזדמנות לשוחח על העיירה סמורגון, טיבה הכללי, למדניה ולומדיה ויחד עם זה מסר לו פריסת שלום מהאב״ד דסמורגון ר׳ חיים אברהם ידיד נעוריו של גאון גדול זה.

צבי שמשי (שימשליביץ') (1862 — 1953) (תרכ"ג — תשי"ד)

א ב י ה נ ש י א

יצחק בן־צבי ז"ל

אוטוביוגראפיה מקוצרת *

ביום ט"ו כסלו התרכ"ג (סוף שנת 1862 לספה"נ) נולדתי בעיר סמורגון פלך ווילנה. הורי היו צעירים לימים כבני 18—19 בשעה שנולדתי אני, בנם הבכור. משפחתנו התימרה בכבוד חתניה לוקחי בנותיה, שהיו גדולי תורה וחכמי לב כמו ר' אליהו חיים מייזיל, רב עדת לודז, ר' אליקים שלמה שפירא, רב עדת גרודנה ועוד. אולם משפחת אמי התגאתה בייחוס עצמה, כי אבי אמי, אברהם משה הלפרין, היה נין ונכד למחבר „סדר הדורות" ולהמקובל ר' משה מאיביא, חברו של הגר"א, שהיה מצאצאי רש"י ואשר לפי חשבונו של „סדר הדורות" מגיע ראש היחס שלו עד המלך דוד.

אבי תפס משרה הגונה של מנהל תחנת הדואר בעיירה בורונובה על אם הדרך בין וילנה ללידה. אבי ואמי עם אחי הצעיר, יונק שדיים על זרועותם, עברו למקום מגורם החדש, ואותי בן שלוש, השאירו בבית הורי אבי בסמורגון.

עד שנתי השביעית לא ידעתי את הורי ורק שמעם שמעתי דרך אגב בלי רב עניין.

זכורים לי מינקתי שהייתי קורא לה אמא רחל, ובעלה, אברהם המלמד דרדקי, שלימדני א"ב, המלמד זכריה, שלימדני תנ"ך.

במלאות לי שש שנים בא אבי ולקח אותי אליו.

כשבאתי לבית אבי כבר היה מזומן בשבילי מלמד שהמשיך לימודי בתנ"ך ונוסף לזה חומש עם פירוש רש"י.

הדחיפה הראשונה למקרא עברית בספרי חול נתנה לי מלחמת צרפת ואשכנז בשנת 1870—71. בסוף המלחמה הייתי קורא בנקל בשבועון „המגיד" את הידיעות משדה הקרב ומוסר את תכנן ל„פרושים", הם הבחורים מהסביבה הלומדים בבית המדרש.

---

* על פי הספר „זכרונות" מאת צבי שמשי, ירושלים תרח"ץ, ו„מגילת יוחסין", ירושלים.

אחרי המלחמה לא הסתפקתי בקריאת „המגיד" וניגשתי לבדוק את ארונות הספרים של אבי. חיפשתי בין שוכני מטה, האיצטבאות התחתונות ושם מצאתי את ספר הישר ואת היוסיפון. קראתי בם ותאורנה עיני. במדור התחתון של ארון הספרים נתקלתי בלי משים ב„אהבת ציון" ו„אשמת שומרון" לא. מאפו. השורות הראשונות מאהבת ציון לקחו את לבי ויהיו בעיני כעין נוספות לסיפורי התנ"ך האהובים עלי.

בעודני נער בן תשע ייסדתי חברה בשם „תפארת בחורים" לקניית ספרי קודש מפרוטות הנאספות ע"י החברים, הקובצים על יד בכל יום ששי. הכניסה החברה לבית המדרש ספר תורה, נביאים, מגילות, ש"ס, וטורי שו"ע ומסרה לכריכה את כל הספרים הקרועים, אשר בארונות הספרים בביהמ"ד. עי"ז עשיתי לי שם של עסקן ציבורי העוסק באמונה, ואיש לא הטיל בי דופי אחר כך כשיסדתי ספריה של ספרי השכלה.

קריאה וכתיבה רוסית החילותי ללמוד בהיותי בן שתים עשרה מפי מורה לשפות, אך לא מצאתי עניין בשפה זו עד שנת 1876 שבאביבה פרצה מלחמת רוסיה ותורכיה, והתיאבון לחדשות מהחזית המריצני לקרוא בשום לב את העיתון הממשלתי „המבשר הווילנאי".

משנת החמש עשרה עד השמונה עשרה התחבטתי בין תורה והשכלה, ובימים ההם זכיתי לראות בכורי פרי עטי, כתבי בוסר שלי, נדפסים בעתונים „רוסקי יעוורעי" (היהודי הרוסי) ו„הלבנון".

במלאות לי שמונה עשרה שנה חש אבי עתידות לי לחלצני מעבודת הצבא בבוא תורי בעוד שנתיים. אחי הקטן היה צעיר ממני רק בשתי שנים, בעוד אשר החוק פוטר את הבכור מעבודת הצבא רק במקרה שאחיו צעיר ממנו בארבע שנים. הגיש אבי מודעה לערכאות הצבא, כי נפלה טעות ברשימת שנותי וכי לאמיתו של דבר נמלאו לי כבר עשרים שנה.

בשנת התשע עשרה לחיי, מלא חלומות ותקוות לעתיד מזהיר, עזבתי את את בית הורי ואת העיירה. התחנה הראשונה היתה לי העיר מינסק. נמצא לי מורה טוב, תלמיד הגימנסיום ממחלקה השמינית. התמסרתי ללימודי הגימנסיום בשקידה. מספר האכסטרנים היהודים במינסק היה רב והיחס אליהם מצד הנהלת הגימנסיום והמורים הבוחנים אמר לכול שפה אין תקוה לעמוד בבחינות, ועל כן שמו המתלמדים פניהם לערי הנגב ששם היו הבחינות יותר נוחות. אותה הסיבה הניעה גם אותי לעזוב את מינסק מקץ שנה לשבתי בה ולעבור לפולטבה, ושם המשכתי ללמוד ולהתכונן לבחינות.

לקול הקורא של הבילויי"ם: „בית יעקב לכו ונלכה!" נענה חוג צעירים בפולטבה. מהם רק ארבעה קפצו קפיצת נחשון ועלו ארצה והם: שליט, כהן, סברדלוב ואחותו.

שאר חברי החוג התחייבו להיות לעזר מעיר לאחיהם העולים עד שיסתדרו

בארץ, ואז יעלו גם הם. אלה היו חובבי ציון בפועל הראשונים, וראשית מפעלם היה לשלוח ציר לוועידת קטוביץ, ששם התאחדו, חוברו יחד כל החובבים ועשו להם מרכז אחד.

בראשיתה נשאה עליה אגודת „בני ציון" בפולטבה אופי של חברת צדקה עם גבאים, שלקחו עליהם הטורח לקבץ נדבות מאנ"ש ליישוב ארץ ישראל. נתקבלתי לחבר לאגודת „בני ציון" בתשלום ששה רו"כ לשנה.

צבי שמשי אבי הנשיא יצחק בן צבי ז"ל

עוד בחורף ההוא, שנת תרמ"ד נכנסתי בסוד הוועד ואהיה לעוזר להמזכיר, ואחרי איזה זמן, כשנסע הלז מעירנו, מלאתי את מקומו בתור מזכיר לאגודת „בני ציון" הפולטבית שנים רבות.

הוצאנו שטרות הגרלה. כל שטר מחירו שלושה רובלים ורבע. נתעוררה השאלה איך להפיצם. לשלחם ע"י הדואר היתה סכנה. חברי שמו עיניהם בי ויטילו עלי לנסוע עם השטרות לחלקם בין האגודות בערי המדינה.

באתי לאודיסה. היו אז ימי היצירה של אגודת „בני משה". דנו על ההגרלה. באתי לסמורגון, בה נמצאו חובבים בודדים ובזמן שהותי שם נאספו יחד כשלושים איש ויסדו אגודה ולקחו שטרות חצי סריה.

בקיץ תרמ"ט נסעתי במלאכות הוועד לווילנה לברך את רש"י פין ואת הר"ק שולמן למלאות שבעים שנה לראשון ויובל ספרותי לשני.

קרוב לזמן ההוא באו לעירנו ה"ר יהושע ברזילי־אייזנשטדט לעשות נפשות לאגודת „בני משה". אחרי כן נסענו שנינו לחארקוב ויסדנו גם שם לשכת „בני משה". נוסדה בעירנו ספריה עברית, חדר מתוקן, בית ספר לבנות למלאכת יד וללמוד עברית. — הוועד עיבד תכנית, אשר לפיה חוברו יחד ארבעים איש אמידים מבני־עירנו, היודעים ומכירים איש את רעהו, לקנות להם חלקת אדמה ולייסד מושבה, שתתכונן במשך 5—6 שנים, ובהיות הכול מוכן יבואו המתנחלים איש על אחוזתו. הוועד והחברים המנויים על הקנייה בחרו בי ובאחד המנויים, ה' דריבין, לנסוע לארץ ישראל לקנות את האדמה, ונתנו על ידינו ארבעת אלפים רו"כ להכניסם בתור מפרעה על הקנייה, והמותר יתחייבו לשלוח על פי דרישתנו.

ביום ל"ג בעומר, 15 במאי, שנת תרנ"א יצאתי מפולטבה. למחרת בשעה 8 באתי לניקולייב, כעבור שעה עמדתי על סיפון האנייה „ארגונבט" ההולכת לאודיסה. את הכסף שהיה בידי, דמי קדימה לקניית האדמה, הפקדתי בידי הד"ר פינסקר במעמד מ.ל. ליליענבלום נגד המחאה לועד הפועל ביפו.

בקושי רב קבלתי תעודת־מסע (דרכון) לחו"ל אחרי אשר כמעט התייאשתי מזה. סידרתי על נקלה את הוויזה התורכית. ביום ט סיון עליתי על האנייה האוסטרית „מידוזה" ההולכת לקושטא. במחלקה השלישית שבה הסתדרנו אני ובן לויתי מפולטבה, נמצאו קרוב למאה נוסעים, כולם יהודים ומגמת פני כולם — לארץ ישראל. בקושטא עברנו לאנייה האוסטרית „סטורנה" שהפליגה מזרחה. בי"ב סיון עברה אניתנו את הדרדנלים. בי"ד סיון באה לאיזמיר. בי"ט בסיון באה האנייה לבירות ובלילה בשעה 2 באה לחיפה. בשעה 4 בבוקר י"ט סיון הפליגה האנייה מחיפה. בשעה העשירית לפנה"צ — נראתה באופק העיר יפו.

סוף סוף זכיתי לעלות ולבוא לארץ ישראל. סיירתי את הארץ. בבואי מסיורי ליפו מצאתי מכתב מפולטבה מוועד האגודה ובו נאמר, כי מאמרי אחד־העם, בשם „אמת מארץ ישראל" המסו את לב המתאווים להתיישב בא"י וחזרו מחפצם לקנות אדמה, ולפיכך עלי לסלק ידי מהקנייה ולשוב לביתי.

בהיסח הדעת זכיתי לבקר את ארץ ישראל שנית בשנת תרס"ה, ארבע עשרה שנה אחרי ביקורי הראשון. בעשרה ביולי הייתי בחיפה שהתקדמה הרבה מהזמן שעזבתיה בשנת תרנ"א. ביום 14 ליולי שבתי ליפו. בסוף חודש אוגוסט שבתי לביתי בפולטבה.

התנועה הלאומית התפשטה בעיקרה בין חוגי המעמד הבינוני בעוד אשר בשדרות הפועלים לא נראה פעלה. את התפקיד הזה מילאו „פועלי ציון", שבראשם עמדו זאטוטי הציונים, בני חברי הוועד בורוכוב וי. בן־צבי.

שלובי יד הלכו „פועלי ציון" עם הוועד הן בשאלת הציונות והן בהרבה

שאלות ציבוריות. ביחוד היתה ניכרת העבודה המשותפת בימי הפרעות שקמו אחרי „ירח הדבש" של אוקטובר שנת 1905. מכל המקומות הקרובים והרחוקים הגיעו שמועות שהמשטרה מסיתה את ההמון ביהודים ועוזרת אחרי הפורעים להכות ביהודים ושללם לבוז. אז נדברו חברי הוועד עם „פועלי־ציון" לארגן בעירנו הגנה יהודית מזויינת היטב שתוכל לעמוד על נפשנו ולא נהיה כצאן לטבחה. עובדה היא כי הודות להגנה המסודרת נחלצה עירנו מפוגרום ומתוצאותיו העגומות והמחפירות.

נכתם עוון ההגנה לפני המשטרה, שלא יכלה לסלוח כשלונה, ותחל לחפש עקבות המגינים. נפל צל של חשד עלי. ביום 28 יוני (11 יולי) שנת 1906 נסבה על ביתי פלוגת שוטרים. כשמונה שעות נמשך החיפוש, ותוצאותיו היו כי בחדר בני נמצאו אקדחים וכדורים ועוד מיני נשק ובמעיל בני הבכור שהשאיר בבית בצאתו, נמצאו תעודות מוכיחות שהוא עומד בראש ההסתדרות של „פועלי ציון". מיד הודיעו לי ולאשתי כי הננו אסורים ובשעה השתים עשרה בלילה הובילונו לבית האסורים ומסרונו לידי שר בית הסוהר במשרדו לאחר שמששו את בגדי ובדקו בכיסי הוליכוני והביאוני אל תא בודד ויסגרוני על מסגר.

בסתיו שנת 1907 נתקבל סוף סוף כתב האשמה. ביאנואר 1908 עמדנו למשפט ארבעתנו, אני ואשתי ובני ובתי, לפני חבר השופטים של גליל חרקוב.

שני ימים נמשך המשפט. הוצא פסק הדין לזכות את אשתי ובתי ולשחררן מיד. ואותי ואת בני — להגלות גלות עולמית לסיביר בשלילת כל הזכויות, — ומבית המשפט שולחנו שוב לבית הכלא.

נחמתי היחידה היתה שאשתי החליטה לנסוע אחרי ולהיות לי לעזר להסתדר כבת חורין בכל עסק ומשלח יד האסורים עלי, כמשולל זכויות.

בבוקר יום 23 (יולי 10) יוני הביאוני אל מחסן הבגדים ושם נצטוויתי להתפשט וללבוש בגדי אסירים. נמסרתי לפלוגת חיילים לטפל בי, ואלה שמו אזיקים על ידי והובילוני אל הרכבת והושיבונו בקרון מלא אסירים, שרובם היו כבולים ידיהם ורגליהם, כחוק לנידונים לעבודת פרך. אל הקרון הזה הובא גם בני

מסע־העינויים החל. טולה, סמרה, קרסנויארסק, אירקוטסק.

באה אשתי ובידה רשיון משר הפלך הפולטאבי להיספח אל אורחת האסירים הגולים ולהארח לחברה אתי במקום גלותי. לפי פקודת מיניסטר המשפטים נקבע מקום לגולים יהודים בחבל פריאוברז'נסק, ובהתאם לפקודה נכנס כבר שמי ברשימת הגולים לשם ואין לשנות. טיב המקום? אלף וחמש מאות קילומטר מאירקוטסק צפונה, והשמועה אומרת: שם אוכלים מעט וישנים הרבה. אולם אין סומכים על שמועות. היהודים, גרי אירקוטסק, המכירים את המקום אמרו, כי החבל הזה הנהו מקום של מסחר ופרנסה לרגלי ציד־החיות המרובה שם, שעורותיהן יקרי־הערך מייצאים בכמות רבה לשוק העולמי.

המסע נמשך: מאירקוטסק לאלכסנדרובסק, נסענו אני ובני בעגלה. יצאנו מאלכסנדרובסק בשבעה לאוגוסט. אשתי נלוותה אלי אחרי פרידה של שנתיים. באנו לזיגלובה היושבת על אפיקי נהר לינה. מזיגלובה הפלגנו ברפסודות גדולות. חמשה ימים שטו ספינותינו עד אשר באה לקראתנו אניית קיטור ומשכה אותנו במרוצה. בעלי המשפחה הורשו להעתיק מושבן מהרפסודות לאולמי האוניה.

ב־27 לאוגוסט באנו לקירנסק — העיר הראשית למחוז הנקרא על שמה אשר בגבולו נכלל חבל פריאוברז'נסק, הנועד למקלט לי. בשטח אדמתו עולה המחוז הזה על ארצות אשכנז וצרפת יחד, אפס כי מקומות יישוב בו מעטים, והם פזורים על שפת הנהרות זעיר שם, זעיר שם.

מקירינסק אחרי נסיעה של שמונה ימים בעגלות ושנים עשר יום בספינות באנו לציצויסק, שמשם נפתחת הדרך היחידה המובילה לחבל פריאוברז'נסק, הנועד למושב ליהודים. במספר 135 יהודים וחמשה נוצרים נמסרנו לפקידות החבל להעבירנו הלאה למקום גלותנו. זקן החבל בציצויסק הודיענו, שחפשים אנו לשוט בכפר וללון בכל אשר נמצא לטוב לנו, עד אשר יימצאו די סוסים להובילנו לקצה חבל פריאוברז'נסק, ומשם יוליכונו הלאה עד משרד הפקידות של החבל ההוא.

אשתי נשארה בציצויסק עד שובי ואני ובני נספחנו אל השיירה האחרונה היוצאת מבית הפקידות ללכת לזבולוק, הוא הכפר הראשון בבקעת נהר טונגוסקה הסובב את חבל פריאוברז'נסק. בני נשאר לגור לפי שעה בניפה. מניפה נסעתי אני ועוד שניים ברכיבה לפראוברז'נסק. בבואנו שמה בצהרים נפגשנו עם שלושת הגולים הנמצאים במקום והם הוליכונו למשרד הפקידות לרשום בספר על דבר בואנו. במשרד נאספו באו לברך את בואנו: כהן הדת, זקן החבל, המזכיר, פקיד המשטרה, מורה בית הספר העממי והחובש. כולם שתו לשכרה לכבודנו ונהיה לידידים טובים.

החלטתי לקבוע מושבי בכפר מוגה ולפתוח שם חנות. במקום הזה חי קודם חנווני יהודי שנים אחדות וראה ברכה בעסקיו, וזה כשנתיים שהוא מת ואלמנתו חיסלה את העסק ושבה למולדתה לפולין.

היחסים ביני ובין האיכרים היו טובים מאד ועם אחדים מהם, היותר מפותחים, היינו גם ידידים.

בשנת 1913 במלאת שלש מאות שנה למלכות הרומנובים, נתפרסם דבר מלכות, כי חנן הקיסר את כל חייבי גלות עולמית והקציב זמן גלותם לעשר שנים; ואלה מהגולים שכבר מלאו חמש שנים לגלותם, יש רשות לפקידות החבל שלהם להעבירם מרשימת הגולים למדרגת אכר, אם יימצאו כדאיים והגונים לזה, על סמך זה זיכני משרד הפקידות שלא בפני והודיעני רשמית, שרשם אותי בספר האיכרים ועל ידי כך יש לי חלק ונחלה באדמת הכפר

הציבורית. בתעודה הרשמית שניתנה לי נקראתי בשם אכר חבל פריאוברז'נסק פלך אירקוטסק.

בעקבות המלחמה העולמית רגזה רוסיה כולה ותגעש גם טונגוסקה השקטה והנדחה. בכליון עינים חיכיתי לעת קץ גלותי בשנת 1918, ויום גאולתי הקדים לבוא לרגלי המהפכה במרץ שנת 1917.

בסוף השנה ההיא גמרתי החשבונות עם לקוחותי וחיסלתי את כל עסקי ובתחילת שנת 1918 עזבתי את טונגוסקה בתקווה לעלות לארץ אבות, אשר אליה ערגה נפשי מיום עמדי על דעתי, אולם רבו המכשולים והחתחתים שנפגשו לי על דרך נדודי בשובי מן הגולה. כי עתה משלו בארץ פריצי־חיות אדומים, לבנים וירוקים השואפים לדם ולבצע מעשקות וחיי אדם משחק למו.

בערב ראש חודש סיוון תרפ״ב, אך נפתח נהר לינה יצאנו מקירנסק אני ואשתי ובתי דינה באניית־קיטור הראשונה. את חג השבועות חגגנו בכפר זיגלובה.

לאט, לאט עשינו דרכנו לרגל עגלות־משא אשר בשיירה, ואחרי נסיעה שארכה שמונה ימים באנו לאירקוטסק בעשרים וששה לחודש יוני. משם נסענו ברכבת משרכת דרכיה לפנים רוסיה. בששה עשר ביולי עברנו את הרי אורל ובאנו לאירופה, אשר זה ארבע עשרה שנה עזבתיה ולא האמנתי כי אשוב אראינה עוד. בעשרים ושלושה ביולי באנו למוסקבה. יצאנו ממוסקבה בשלושה עשר בתשרי תרפ״ג. עברנו דרך לטביה, ליטא, גרמניה, אוסטריה, יוגוסלביה ואיטליה. בשבעה עשר לחודש חשוון שנת תרפ״ג באנו סוף סוף למחוז חפצנו, לעיר הקודש — לירושלים (בסוף שנת 1922).

בני, אהרן, ברח מסיביר בשנת 1909 ועלה לארץ ישראל באביב שנת עת״ר (1910).

שלושים שנה חי בארץ, זכה לחזות במו עיניו בתקומת מדינת ישראל, משא נפשו כל ימיו.

המחבר נפטר בשיבה טובה בירושלים אור לכ״ו חשוון תשי״ד. כבן 91 היה במותו (1953).

פרופ' חיים סלושץ

נולד בסמורגון כ"ח כסלו תרל"ג לאביו הרב דוד שלמה (מטובי תלמידי וולוז'ין. רב ודרשן, סופר עברי וחבר ועד „חובבי ציון") ולאמו רבקה לאה בת הרב אברהם משה היילפרין מסמורגון (לפי מסורת המשפחה היה מצאצאי רש"י). גדל מילדותו באודיסה וזמן מה בחרסון. בהיותו בן שלוש החל אביו מדבר אתו בלשון הקודש. בן שש החל אביו מלמדו תנ"ך. למד אצל אבי אמו תלמוד ופוסקים ומפי מורים פרטיים השכלה כללית ושפות רוסית, גרמנית וצרפתית. הרבה לקרוא עוד מילדותו ספרי מחקר והשכלה ושירה בעברית ועתונים עבריים ואחר כך גם בספרות לועזית, בייחוד הרבה להגות בספרי מסעות. ביקר תכופות לשם קריאה בספריה של „בני ציון" באודיסה (שאביו נקרא שמה לכהן ברבנות) בהדרכת מנהלה החובב ציון פנחס פרידמן, שקירב אותו אל ענייני היישוב החדש בארץ־ישראל ואל הספרות החדשה המתהווה פה. בעודו עלם צעיר החל לשלוח מכתבים לעתונים עבריים ורוסיים וכבר אז כתב ערך מפורט על תולדות העיר אודיסה ב„אשכול" של שפ"ר ובגלל מאמרו על „המתיהדים ברוסיה" (בו ביסס בהיותו בן 15 בתרמ"ח, את ההשערה על מוצא יהודי רוסיה בחלקם מהכוזרים ולפי זה הם בעלי זכות אזרח בירושה בארץ ההיא), מפורסם בירחון „בית ישראל" בווינה, החרימה הצנזורה הרוסית את הירחון ההוא. כן החרימה לאחר שנתיים את ה„חבצלת" הירושלמי בגלל מאמרו שם על רדיפות היהודים ברוסיה.

בהיותו באודיסה, במרכז הפעילות של „חובבי ציון" ונמל הפלגת עולים לארץ ישראל, התמסר לפעילות ציונית, ארגן חבורה להתנחלות בארץ, ובשליחותה לחקור את התנאים ולהכין קרקע הגיע ארצה בחג השבועות תרנ"א (בן י"ח), בעצם ימי הזוהר של „תקופת טיומקין". הגזירות והכשלונות הפסיקו את תנועת העלייה. אך הוא נשאר בארץ וניסה להשתקע בה בתור פועל חקלאי, אב מטעמי בריאות הוכרח לשוב לרוסיה בחורף תרנ"ב. עבד בתור עוזר בעתונים הרוסיים לשם פרנסה והמשיך לכתוב בעברית ולעשות תעמולה למען ציון. באותו זמן השתתף ביסוד חברת „ישראל הצעיר", אגודת „שפתנו אתנו" של דוברי עברית וסניף לחברת „שפה ברורה". ב־1896 ביקר שנית ביקור ממושך

בארץ, וכאן הגיעתו הבשורה על הופעת „מדינת היהודים" של הרצל. חזר לרוסיה והתמסר לעבודת ארגון ותעמולה למען הציונות המדינית. השתתף כציר בוועידה הציונית בווארשה ובקונגרס השני מטעם אגודת „בני ציון". אחרי הקונגרס נרשם ללמוד באוניברסיטת ז'נבה ספרות, מדעים ולשונות המזרח. גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה ובסמינריון לצרפתית החדישה, המשיך להשתלם בפאריס בסורבונה, בבית־הספר ללימודים גבוהים ובבית־הספר ללשונות המזרח (מפי הפרופסורים הארטוויג ודרנברג — ערבית וחמירית, יוסף הלוי — כושית וערבית קדומה; זול אופרט — אשורית, ועוד). ב־1903 הוכתר בתואר

דוקטור לספרות על יסוד ספרו שהופיע בצרפתית על „תחיית הספרות העברית". הספר שעשה פרסום רב בחוגי אנשי המדע והספרות בעולם לתחיית עם ישראל ויצא גם בעברית בתרגום המחבר בהוצאת „תושיה". בפריס השתתף ביסוד אוניברסיטה עממית יהודית עם בית־ספר לעברית חיה. שימש מורה בבית־המדרש למורים לארצות המזרח ומרצה על הספרות העברית בסורבונה עד למוצאי מלחמת העולם האחרונה.

בכל אותן השנים הרבה לכתוב בעתונות העברית והכללית ובעתונות

המדעית, השתתף בפעולה הציונית ובקונגרסים הציוניים; חיבר ספרים במדעי המזרח. פיתח את התיאוריה בדבר העם העברי הקדום יוצר התרבות ומפיצה באגן ים התיכון, שהישראלים והפיניקיים היו חלקיו, וביסס את דעתו זו בחקר כתבות פיניקיות ומקורות אחרים. השתתף במסעות מחקר בארצות אפריקה הצפונית והתמסר במיוחד לחקר קדמוניות היהודים בהן. היה חבר הוועדה למדעים השמיים ועורך אוצר הכתבות הפיניקיות באקדמיה של פאריס. היה מורה בבית־הספר הגבוה ברבאט (מארוקו) וקיבל אות כבוד מאת שולטן מארוקו. שם סייע לסידור חיי הקהילות היהודיות. בשנות מלחמת העולם הראשונה התמסר לעבודה ציונית מדינית בפאריס בדרישה למדינה עברית, שהביע באסיפות ובהשפעות על מדינאים צרפתיים. בסוף 1916 נסע לאמריקה לשם פעולה מדינית לקשירת קשרי אינטרסים בין צרפת, אמריקה והציונות. שם היה מרצה לתולדות ישראל בימי הביניים בעברית בישיבת ר׳ יצחק אלחנן והוזמן להרצות באוניברסיטת קולומביה ובדרפסי קולג׳. אחרי שביתת הנשק חזר לפאריס בשליחות בראנדייס לפעול ליד המשלחת הציונית לוועידת השלום.

בסוף 1919 עלה ארצה והתמסר לעבודת מחקר ומדע. השתתף בפעולות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה וערך את הקבצים שלה. ניהל את החפירות בטבריה ואצל „יד אבשלום״, גילה מערות ופיענח כתבות קדומות, ומפעם לפעם נאם וכתב בשאלות הזמן. סידר בזמנים שונים שיעורים בלשון פיניקית בבית־הספר הבריטי לעתיקות בירושלים, ועל יהודי אפריקה בסמינריון של מחלקת הנוער של הסוכנות היהודית. בשנים האחרונות משמש הוא כיושב־ראש „ברית עברית עולמית״.

פרסם הרבה מאמרים וחוברות רבות בעברית ובשפות אחרות. ואלה הספרים שפירסם:

מה יעשה אדם ולא יחלה? האושר מאין יימצא? (שניהם תרגומים מצרפתית), מסע בליטא ((תרמ״ט), קינה לר׳ משה רימוס (עם תרגום צרפתי), כנסת הגדולה (על הקונגרס והציונות (וורשה, תרנ״ח), אמיל זולה חייו וספריו (תר״ן), הקונגרס הציוני הרביעי (ורשה תר״ס), סיפורי גואי די מופסן, 7 חלקים (תרגומים מצרפתית), „מסע במצרים״, קובץ סיפורי אמיל זולה, קורות הספרות העברית החדשה 3 חלקים. באיי הים (על הים התיכון העברי, ניו־יורק, תרמ״ט), שלמבו (תרגום ספרו של פלובר), הכהנים אשר בג׳רבה, האנוסים בפורטוגל, „דהיה אל כהינה״. „ספר המסעות״ כרכים א׳ וב׳ (מסעיו בלוב), אוצר הכתבות הפיניקיות, מוצאי העברים. מוכנים לדפוס: ספר הים 3 חלקים, ספר המסעות (פרקים נוספים), כנען ועבר. כמה מחיבוריו הופיעו בשפות לועזיות.

(דוד תדהר), תל־אביב, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, 1943.

צ. ז. וויינברג

א. א. קבק

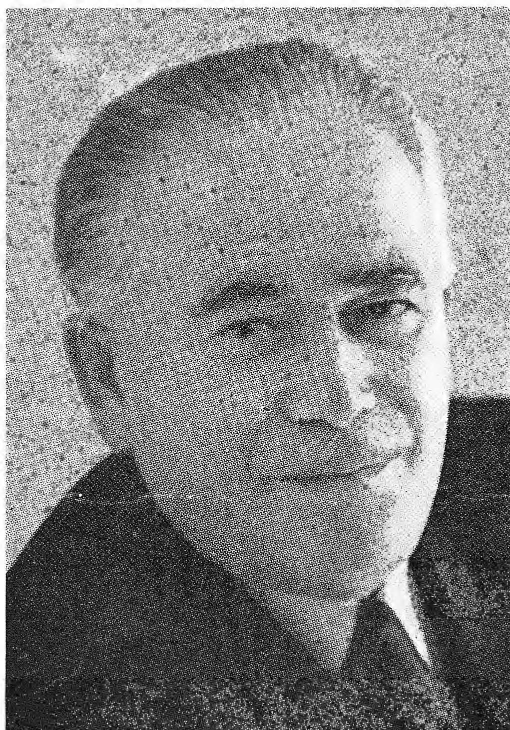
בשנות עלומי, אך ניסתה ידי לאחוז בעט־סופר, נקלעתי, בדרכי למחוז חפצי, לעיירת מגורי הוריו, ווישיי, פלך סובאלקי. נוף מגוון־מראה ומרהיב־עין. בבית שבו התאכסנתי היתה נערה למדנית, בקיאה בספרותנו העתיקה ומיטיבה לדבר עברית. חזיון לא נפרץ בימים ההם. הגעתי לשם עם דמדומי ערב והיתה לי ההרגשה שנתעיתי אל פינת־פלאים. בבוקר הוליכתני הנערה אל ביתו של הרב, אביו של הסופר קבק, וריסי עיניה הביישניות שנחרכו קצת מעיון בתורה הוסיפו לווית־חן לצניעותה ולחיוכה העצור, בדברה עמי על „לבדה". „היא היא הקוראה שבשבילה נוצר הספר" — הרהרתי. הרחוב, במעלותיו ובמורדותיו, הבתים הקטנים והמשונים על נטעיהם המגודלים מסביב להם: בית־הכנסייה המוצק והמשתרבב אל על, ובית הכנסת הנמוך ממנו והמצטמצם בהיקפו, שהזדקרו יחד מתוך שפל הבתים בראש הגבעה והתנוססו לצידי הרחוב־הכביש כמגדלי־רמים ששם מסתופפים שומרי־אל נאמנים — הפקיעוני מהמציאות והכניסוני לעולם אחר, כמו לתחום הזייה וחלום. יום חג נוצרי היה אז, יום בהיר. המוני הגויים נהרו בשבילי הגבעה, לבית תפילתם. שאון צעדי ההולכים ואוושת עלי־העצים ומשחק האורות והצללים על הוד היום ורצינות פני האדם העולה לבית אלוהים, התמזגו לקדושה אחת נערצה, מלאה יראת הרוממות, והייתי כמכושף כולי.

הרב הזקן, בעל הדרת פנים, ששיבה זרקה בו, קיבלני בעין יפה וקרא לרבנית, זקנה אצילה, עמלנית וזריזה, לשמוח עמו על האורח, מודע בנם. לא ללכת בלי כיבוד. המשקה ומיני התרגימה והמרקחת הנפלאה, מעשה ידי הרבנית, המתובלים בשיחה לבבית על הבן הסופר, נעמו לי כחיבתם וחרדתם לי, שהקיפוני בהם בפשטות ובתום. ריח האדמה ופרי הכפר ומאכליו עלה מכיבודם, ממגעם ומשאננות הילוכם ודיבורם. חשתי באווירה החמה שבה גדלה והתפתחה הבכורה הנאה של הסופר: „לבדה". כשביקרני קבק, לאחר שנים אחדות בביתי בסובאלקי, בדרכו מבית הוריו, צעיר חסון ואיתן בפרע שערו השחור, בגלימתו הרחבה שעל כתפיו, כולו שופע חיות ורעננות — הריחותי בו ריח בית הוריו, ובעיניו הטובות נצנץ החיוך המתוק של אביו ואור החסד של קלסתר פני אמו.

מאז ואילך שוב לא נזדמנתי עמו. נתרחקנו איש מרעהו מרחק מקום וזמן. הוא יצא לחוץ־לארץ, למרחבי עולם, ואני נשארתי בפולין, עודר בדל"ת אמות שלי, ופעם בפעם הייתי עוקב אחריו, במקרא ספריו, ומתעכב על יצירתו, טיבה ומהותה, ולא מצאתי עוד את האיש הידוע לי מכבר. ספריו גדושי־העלילה עניינו, משכו,

עוררו בי השתתפות רבה, אך הסממנים המזוזגים בהם, ההידור החיצוני וברק סיפור־המעשה וסיבוכו, שהיה בהם מטעם זר, טשטשו את המקור שלו והדליחו את מעיינו השוקק. נראה היה כאילו סטה האיש מדרכו והתרחק מעצמו, היה לסופר רב ממדים, מנצח בהיקף, אבל הנקודה העיקרית, המרכזית, היתה ממנו והלאה.

בעלותי ארצה, בפעם הראשונה, בשנת תרפ״א, מצאתיו שוכן בירושלים ומתענג עליה, לאחר נדודיו בניכר, והכרתי בשינוי הגדול שחל בו: הוא חזר למחצבתו ומצא את עצמו. אמנם עדיין נבוך היה בארץ, התהייה עוד עמדה בעיניו, חזקו עוד הכיסופים לאשר נטש, אך מהלכו נעשה אחר, מאושש, כוח הפנים התנער וגבר,

הקליפות הזרות נתפצלו מעליו ונשרו, והתוך הגרעיני, היסודי, נתקפל בנרתיקו הטבעי, בצבעו ובגידולו, יליד קרקע ומורשת־בית — ונוצר הספר „שלמה מולכו״, שכאבו וכאב עמו וחזון גאולתו מוארים ב„נהרא מעליה״ ונוגה להם מנווה הוריו, מפינת־יקרת זו שבווישי, מהמאור הגנוז שהפציע מזווית אבא ומניצוצות החמדה והברכה של אמא. את ספרו זה קראתי בגולה, כשנעקרתי מן הארץ שלא מרצון וגעגועי אכלוני, והיה לי למשיב נפש. האיש נתעלה בעיני, ודבריו הנאמנים קשרוני אליו מחדש, ואמרתי בלבי, לכשאזכה לשוב ארצה אגיש לו תודתי פנים אל פנים.

אחד הביקורים הראשונים שלי, כשעליתי לארץ בפעם השנייה, היה אצל קבק

בבית־הכרם, ומה גדלה חרדתי בראותי אותו מוטל בכסא־נוח, כבול ללא ניע, אחרי המחלה הקשה שעברה עליו.עודני נדהם למראה עיני, ובת־צחוקו וברכתו החמה קידמוני והשיבו עלי רוח־עידוד, ושיחתו הערה עמי ועיניו החיות השכיחוני כי לפני אדם מרותק למושבו, רעוץ ודווי, הנאבק על נפשו. לפי בקשת אשתו הרימוגו אותו אני ובאי ביתו, והשכבנוהו על מיטתו. עומס גופו ופניו הכואבים, בנשא אותו, זעזעוני, אך בשכבו על משכבו, מיד שבה אליו ארשת־פניו הקודמת, הנוחה והמלבבת,ושערות ראשו המכסיפות והחיוך שרעף משפתיו ואור עיניו הקרינו לפני בבת אחת את בבואת פני אביו הנאצל וחיוכו האדיב — דמות נגוזה מלפני שנים רבות, שקמה עתה נגד עיני.

את ספרו „במשעול הצר", שהגיעני לאחר שהחלים וקם על רגליו קראתי בצמאון לא־רווה. שחר אנושי־עילאי, צרוף בכור ענות ויסורים, בקע מתוך דפי הספר וריתקני אליו. האדם, יצור חלש ובן־חלוף, נפתל נפתולי אלוהים עם מעקשי חייו ומוקשי־מוות ויוכל להם. הד הודייה עמוקה של אדם שעלה מבור תחתיות רעד בתוך פסוקיו ובין שיטיו. ניכר היה שבדמו ובחלבו כתב האיש את ספרו, חצב ממכמני השפה בכוח לא־כוחו ניב הולם להגיגו, להביע לפני אלוהים ואדם מרחשי לבו. אז ראיתי אותו שוב כלפני כמה שנים על משכבו, אדם נטול כוח פיסי וכבד גוף כאבן אשר אור־יה לא עזבו ובטחונו בישע ופדות קרן מתוך עיניו הישרות באמונת אומן. וכבחזון עברה לפני מכורתו ווישיי, שממנה קורץ האיש, על בתיה וסמטאותיה והמשעולים הצרים הנמשכים לבתי־אלוהיה, ליהודי וללא־יהודי כאחד. חזות רחוקה נתערטלה לפני מערפלי הזמן, על מאמצי אדם חלכה,חולין בן חולין, המפלס לו נתיב לאל עליון, והיא שקופה בעליל בספרו, בציורי הנוף הארץ־ישראלי, בתיאורי הדר הגליל ורוממותו, יניקת גומלין מווישיי ועד כפר־נחום, גלגול ארצות ודורות, שבתוכם צרורה אמונה גדולה באדם המתרומם מאשפתות ובאלוהי חסדו שלא יטשהו. בנסיון קשה עמד הפעם האיש, במאבק על חייו ועל טוהר יצירתו ויצא שלם. מעתה התכונן לפעולה נועזת ולנסיונות חדשים, לחשוף מרבדי המאה האחרונה את חביון עוזם, זהרורי התחייה והתקומה לאדם ולעם, והחל בספרו „תולדות משפחה אחת". ראיתיו לא פעם, ביחידות ובחבורה, מלא מרץ ועצמה, מאמין בכוחותיו ובייעודו ובמתת אלוהיו, ולא הרגיש במעמס שהטיל על עצמו ובמדוחים הפרושים לרגליו. ליריעה הרחבה, המבורכה והמגוונת, הפרושה בידי אמן מחונן, התגנבה שוב, זעיר פה וזעיר שם, אותה ההשפעה הזרה, שארבה לו כל ימיו ושהצליח להשתחרר ממנה ב„שלמה מולכו" וביחוד ב„במשעול הצר". לא חלקה הדרך לאדם אשר תנופה רבה לו, והמכשולים בדרכו לא מעטים הם. הוא הפליג וחתר למעמקים ופרש זרועותיו לחבק עולם מלא, ואיך יחוס על עצמו ויקפיד על צירופי דבריו... אשריהו שזכה לכך. בפגישה האחרונה בביתו, בקיץ האחרון, התאוננה אשתו מרה באזני על בזבוז כוחותיו וזלזולו בבריאותו, והוא בצחוקו הטוב מחה מרי תוכחתה ובליטוף־עיניו הרך השביח רגזה של שומרתו הנאמנה.

דוד תדהר

קווים לדמות דיוקנו של א. א. קבק

(1944 — 1880)

נולד בכ"ט כסלו תרמ"א (סוף 1880) בסמורגון שבפלך ווילנה (רוסיה הלבנה) לאביו ר' נתן קלונימוס, גדול בתורה, מצאצאי ר' מנשה מאיליא. הוא שימש אחר כך ברבנות בקהילת וישי שבפלך סובאלק, חיבר והוציא ספר הלכתי על החיבור „תורת החטאת" להרמ"א.

למד בחדרים ובישיבות עד שנמשך בבחרותו להשכלה. למד באופן פרט־את השפה הרוסית וספרותה ועבר לאודיסה להשתלמות נוספת בהשכלה כללית. אחר שנתו העשרים התחיל כותב יצירות ספרותיות בעברית. סיפורו הראשון במגמה ציונית „המעפיל" שהיה גם בעל ערך ספרותי מעולה, פירסם ב„השילוח" עם הקדשה לזכר הרצל, שנפטר זמן מועט קודם לכן בתרס"ד, ואחרי שנה, בתרס"ה, יצא בהוצאת „תושיה" הרומן שלו „לבדה", שהיה לא בלבד הרומן הראשון מיצירותיו, אלא גם הרומן הראשון בשפה העברית שר תק קוראים וקוראות בעצם עלילתו, בתוכנו ובצורתו, שלא כרומנים שקדמו לו, שאנשים משכילים ויודעי תנ"ך היו קוראים אותם לשם מצוות קריאה בספרות עברית, ואשר על כן היתה למגמתו הציונית השפעה חיובית עצומה על הדור הצעיר.

אחרי מהפכת 1905 ברוסיה יצא לאיסטנבול, בירתה של האימפריה העותומנית. שגם ארץ ישראל היתה כלולה בתוכה בימים ההם, כדי להכיר עולם אחר מזה שגדל בו וגם להכיר את נקודת המוקד שענייני ארץ־ישראל נחתכים בה. שם עשה שנים אחדות בתור כתב עתונאי ושלח מאמרים ל„הזמן" הווילנאי ומאמרים וסיפורים לעיתון היומי האידי „דער פריינד" ולשבועון הציוני „דאס אידישע פאלק".

נשא לאשה את פייגה, בת הרב אלכסנדר זיסקינד טשרנוביץ ואמה לאה, בת הרב שלמה דרוזד. (אחיה של פייגה הם הסופרים הידועים: הרב חיים טשרנוביץ („רב צעיר") ושמואל „ספוג" טשרנוביץ).

עלה לארץ ב־1911. עסק בהוראה (זמן מה כמורה לספרות בגמנסיה „הרצליה" בתל־אביב) ובכתיבה ובהמשך עבודתו ביצירה ספרותית. היה משתתף

ב„השילוח" בסקירות ובמאמרים בחתימת „ארעי" ופרסם סיפורים ורומנים, ביניהם „מעל המגדל", „דניאל שפרנוב" (בהמשך לרומן „לבדה" שהרחיב בו את רקע התחייה הלאומית בגילויה בחיים, שהחל באריגתו ב„לבדה"). הרומן „אהבה" (נדפס בהמשכים ב„הצפירה") ויצירותיו נתחבבו על הדור הצעיר של קוראי עברית בארץ ובגולה.

ב־1914 יצא ללמוד באוניברסיטת ברלין ומשנראתה מלחמת העולם הקרובה באופק עבר לשווייץ ולמד באוניברסיטה בלוזאן. שם עבר את כל שנות המלחמה. כתב מסה בצרפתית על הספרות היפה והוסמך לד"ר לפילוסופיה.

אחרי המלחמה חזר ארצה, השתקע בירושלים והיה מורה לספרות עברית בגימנסיה העברית (רחביה) עד סוף ימיו. המשיך ביצירה ספרותית. פרסם את הרומן „נצחון" שהשלים את שני הקודמים — „לבדה" ו„דניאל שפרנוב" — לטרילוגיה המשמשת איפופיאה של התחיה הלאומית על רקע חיי הדור הצעיר ולבטי בסוף המאה הי"ט וברבע הראשון של המאה ה־20 במזרח אירופה עד לחוף המבטחים בציון. ברומן „בין ים ובין מדבר" תיאר את שטחי החיכוכים בין הסטאטיקה הלבנטינית ובין הדינאמיקה היהודית בארץ, שמעליהם מתרוממת פרשת „ניל"י" כמרכז העלילה. עבר לענף הרומנים ההיסטוריים, שהתכונן לכתיבתם תוך עיון יסודי במקורות ההיסטוריוגרפיים, כדי שהאמת הספרותית לא תסלף את האמת העובדתית. הרומן שלו „שלמה מולכו" נדפס בהמשכים רבים ב„העולם" ואחר כך יצא בצורת ספר בג' כרכים. בו חשף קטע נרחב מהכמיהה לגאולה, שהחייתה את פזורי היהודים בתקופת ה„טרום־רינסנס" היהודית שלאחר גירוש ספרד והתעצמות היישוב בארץ בעקב עליית הכוחות הרוחניים הגדולים שבקרב גולי ספרד ופורטוגל. אחריו בא הרומן ההיסטורי השני ב„משעול הצר", שבשני כרכיו מגולל המחבר ביריעה רחבה את תקופת ה„התגלות" הנוצרית בארצנו, בהיותה בפסגתה הממלכתית הארצית בימי הורדוס ויורשיו, על סף הכמיהה למלכות שמים, בו משחרר הוא את ישו, בן מרים מנצרת, מהאיצטלה האלהית הכבדה שהלבישוהו בה שלא מדעתו ומציגו כאדם בשר ודם בן תקופתו.

בשנותיו האחרונות חזר להיסטוריה החדישה ויזם לחבר סידרת רומנים גדולה ושלובה, שתתאר את שרשרת לבטי הדורות האחרונים של העם היהודי בהתעוררותו ובתקומתו ואת „זרם המרץ היהודי בנתיבות גילוייו השונים, בנפתולי ערוציו ותעיותיו", והקיף תקופה בת מאה שנה 1848 ואילך עד ימינו. לסידרה כולה הועיד את השם „תולדות משפחה אחת" (בדומה ל„הגדת בית פורסייט" של גלסוורתי באנגלית). אבל לא הספיק לחבר בה אלא שלשה כרכים בלבד: „בחלל הריק", „בצל עץ התלייה" וסיפור „בלי גיבורים".

היבול הספרותי של עבודת חייו כולל גם שני קובצי סיפורים שהאחד יצא ב„ביבליותיקה גדולה" של „תושיה" בוורשה שלפני מלחמת העולם א', והשני

באגודת הסופרים בארץ ישראל, הסיפור „נאנו". חוברות אחדות בהוצאת הקה"ק בחתימת א. בר נתן, החזיון „בהימוט ממלכה" ותרגומים מהספרות הרוסית והצרפתית. ערך את „ספר קלויזנר".

ספריו: „לבדה" (וורשה 1905), „המעפיל" אודיסה 1910; „מעל המגדל" (וורשה 1910), „סיפורים" (וורשה 1911), „דניאל שפרנוב" (וורשה 1911) „נצחון", משורת הסיפורים „יצירה" (וורשה 1923) „אהבה" (ירושלים 1926), „נאנו", „קול באפלה", „הנביא", ספורים (תל־אביב 1927) „שלמה מולכו" (3 כרכים, לונדון 1927 — 1929), „בין ים ובין מדבר" (3 כרכים, תל־אביב 1933) „בעקבות החשמונאים" (ת"א 1937), „במשעול הצר" (2 כרכים ת"א 1937), „תולדות משפחה אחת" (ספר א') „בחלל הריק" (ת"א 1943 — ספר ב' „בצל עץ התליה" ת"א 1944).

פעל גם כעורך ומתרגם. הוציא לאור (יחד עם א. שטינמן) את „המאסף" של אגודת הסופרים העברים לספרות ולדברי מחשבה (1940) ותרגם שורת רומנים מיעקב וסרמן פייר לוטי, מרז'שקובסקי, סטינדאל ועוד.

היה במשך שנים חבר ועד אגודת הסופרים, קיבל פרס ביאליק של עיריה תל־אביב לספרות יפה.

בשנותיו האחרונות היה פעיל בחוג אנשי רוח שחיפשו דרכים להחייאת הריליגיוזיות.

נפטר פתאום בירושלים מוצ"ש י"ב כסלו תש"ה 18/11/44 ונקבר בירושלים.

בנותיו: בת עמי ועדנה.

(תל אביב, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו)

לאה אמיתן

שרטוטים לדמותו של א. א. קבק

אין לך דבר קשה ככתיבת זכרונות על אדם, שכל מהותו היא אהבת חיים ואהבת אדם. וודאי שקל יותר לשבת מול קבק, ולדבר אתו, להתענין בתגובותיו האימפולסיביות. — זו תמימות ילדותית כמעט והתפעלות יום־יום מחדש ממעשה הבורא — שלא עזבוהו אף על סף הזקנה ובימי החולי הקשה.

נפגשתי בראשונה עם א.א. קבק, בשבוע הראשון לעליתי לארץ (1925). קרובי אמרו לי שהוא ודאי יסכים לצרף גם אותי לטיול ליריחו ולים המלח, אשר אורגן ע״י הגימנסיה העברית בירושלים, בה כיהן קבק כמורה לעברית ותנ״ך.

שמתי איפוא פעמי לבנין הגמנסיה, בשכונת הבוכרים וכשנכנסתי לאחד החדו״ים האפלים וראיתי את קבק, נדמה היה לי כאילו זרחה פתאום השמש והאירה את החדר. ואת הרושם הזה שמרתי בזכרוני עד סוף ימיו. ולא רק מפני שהיה כבר סופר ידוע וקיבל בסבר פנים יפות ובלבביות נערה צעירה ובייישנית במקצת, היה בו משהו שופע ומאיר. למרות שלא היה מוסיקלי — נהפוך הוא — אהב מאוד לשיר ובזיוף־מה, אך בקול בס אדיר היה משמיע את ה„אלגיה״ למסנה. אגב, אהבה זו למוסיקה, בלי ידיעה בה, גרמה לפעמים לטעויות ושיבושים בספרים שלו. כך, למשל, ברומן „אהבה״ תיאר הוא קונצרט, בו ניגנה הפסנתרנית „ברקרולה״ של טשיקובסקי, ובנה הקטן דפדף את התוים. כשהעירו לקבק שה„ברקרולה״ כל כך קלה שאפילו תלמיד מתחיל יזכרנה בעל־פה, וודאי שאין צורך במדפדף, מאחר שאין בה אלא 3—2 דפים — קיבל קבק את ההערות ברוח טובה ואמר בצחוק שבהוצאה החדשה של הספר יוריד את ה„אינגעלע״ מעל הבמה...

בטיול הנ״ל עם הגימנסיה הירושלמית התפעלתי והתפלאתי מן היחסים החבריים שבין קבק המורה ותלמידיו, ורבים התלמידים לשעבר שלא שכחו את מורם.

קבק היה בין ראשוני בוני השכונה „בית־הכרם״ שבמערבה של ירושלים. במהרה הפך ביתם למרכז השכונה ולבית־ועד לחכמים במלוא מובן המלה. כל סופר הבא לירושלים ודאי שביקר בבית קבק ונהנה מן האוירה הפשוטה והלבבית שלו ושל רעיתו שרה־פיגה לבית טשרנוביץ. אך בית זה בנוי על סלעים ושהוקף לימים חורשת אורן יפה — גרם לא מעט צרות ודאגות לבעליו, כמו רוב המתישבים

בבית־הכרם, לא היה גם לקבק הכסף הדרוש לבניה — וההלוואות, הרבית ורבית־דרבית אכלו בהם. ואפשר לומר, כי קצצו את חייו... וחיי אשתו.

בזמן חוליו הקשה, נדמה לי בשנת ה־1931, או סמוך לזה, חלה בו בקבק תמורה גדולה והוא היה לאדוק ומקיים כל המצוות המעשיות, אותן זנח בהיותו פחות מבר־מצוה — גיל בו עזב את בית אביו... אנשי בית־הכרם התלוצצו קצת על חשבונו של הכופר לשעבר ואמרו: כי „קבק התייהד". ואז כתב הוא את יצירתו הגדולה והדגולה „במשעול הצר", אמנם „פרס ביאליק" הוענק לו לא עבור יצירה זו, אלא עבור „בחלל הריק".

מענין היה להסתכל בקבק כשמישהו סיפר לו על אירוע כלשהו, או סרט קולנוע. פניו הרחבים, פיו הפעור בתמיהה, וקריאות התפעלות שלו „באמת", „מה אַת אומרת", הזכירו ילד קטן הנהנה מספורי אגדה. ואכן היה משהו ילדותי בסופר יפה ומזדקן זה. נגעה ללב נכונותו לעזור ולייעץ לסופרים מתחילים ולעודדם, אף מוכן היה לשמוע הערות־בקורת מפי סופרים אלה ולהתחשב בהן היה מפוזר וחסר חוש הכיוון. פעמים כה רבות ביקר, למשל, בביתו של דוד שמעוני בתל אביב, ובכל פעם היה תועה בדרך ושואל איך להגיע לשם.

א. א. ק. העדיף חברת נשים על זו של גברים. בספריו הוא מרבה באיפיון נשים. כל ימיו היה חפשי בדעותיו. אולם אחר שחלה במחלת עורקים קשה (ונלקה קמעה בשיתוק, סחב רגל) נעשה אדוק שומר מצוות, ודיקדק בברכות. היה אף מברך על תה. התפלל שלוש פעמים ביום.

היה נוח לקבל השפעה מהסובבים אותו. לא התמצא בבעיות פוליטיות. אולם כשפנו אליו אחרי רצח ארלוזורוב וביקשוהו שיחתום על כרוז להגנת סטבסקי, חתם. משום זה חשבוהו כנוטה לרביזיוניסטים.

לא היה בעל השקפות פוליטיות מגובשות. היה משורר ונכנע למצבי־רוח. היה איש הדור, נעים הליכות. לבוש בקפדנות. לא נמצא רבב על בגדו.

הוא חי בדוחק. לא היה בקי בחשבונות. התחיל את בניית ביתו בבית הכרם בירושלים ב־40 לירות במזומנים, השאר הלוואות ומשכנתות.

בשנים האחרונות כשמשך ידו מעבודת הוראה נהג לכתוב בבוקר. בשעת הכתיבה הרבה לשתות קפה.

אהב אהבת נפש את שתי בנותיו. הוא היה מאשים עצמו שזילזל בחינוכן. הוא היה אומר: בת עמי היתה צריכה להיות שחקנית מחוננת; עדנה, בת־זקוניו, היתה צריכה להיות פסלת.

לא היה קפדן. הוא נתן לי את ספרו „בין ים ובין מדבר". ואחר שאל לדעתי. עניתי לו: השם בלבד מצא חן בעיני. הוא חייך וענה, את השם נתן לי המו"ל, טברסקי.

מוכן היה להודות על שגגותיו אף בפומבי. הוא התידד עם ביאליק ועם ר׳ בנימין, ובייחוד עם יחזקאל קויפמן, שאיתו הרבה לטייל בערבים.

אשתו, שרה פייגה, היתה פקחית ומעשית. היתה מעתיקה את כתביו עד שרכש לו מכונת כתיבה ולמד לפרוט עליה באצבע אחת של יד ימינו ושמאלו.

שרה פיגה היתה אומרת בלצון: את האמבטיה עשיתי מ„אהבה״, היינו רכשה אותה על שכר־הסופרים שקבק קבל מספרו בשם „אהבה״.

מאיר אלף

משה קולבאק

(1937—1896)

משה קולבאק איז געבוירן געוואָרן אין סמארגאָן. זיין פאָטער איז געווען אַ וואַלד־שאפער. זיין מוטער שטאַמט פון דער „קרקע", וואָס לעבן סמארגאָן, פון יידן ערד־אַרבעטער.

קולבאק באַקומט אַ יידיש־פרומע, אָבער נישט קיין שטרענג־פאַנאַטישע דערציונג. ביז אַ יאָר לערנט ער אין ישיבות. אָבער אין דער אייגענער צייט לייענט ער די העברעיִשע, יידישע און רוסישע ליטעראַטור.

אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג איז ער אַ העברעיִשער לערער אין קאָוונע.

ער פאַנגט אָן שרייבן לידער. ער מאַכט זיין דעביוט אין העברעיִש, אָבער ער גייט גלייך אַריבער צו יידיש.

אין 1916 פאַרעפנטלעכט ער זיין ליד „שטערנדל". עס ווערט זייער פאָפולער. דער עולם כאַפּט עס אויף. מען זינגט עס. עס האָט אַ פאָלקסטימלעכן טאָן.

אין 1920 דערשיינט אין ווילנע זיין בוך לידער, מיטן נאָמען „שירים". אין ווילנע איז ער אַ לערער אין די יידישע פאָלקס־שולן.

אין זעלביקן יאָר אין הארבסט קומט ער קיין בערלין שטודירן. ער ווערט אַ סופליאָר אין „יידישן קינסטלער טעאַטער" אין בערלין.

ער לייענט זייער פיל און הונגערט גאַנץ געשמאַק.

אין 1922 דערשיינט אין וואַרשע זיין בוך „נייע לידער". אין 1923 פאַרעפנטלעכט ער זיין דראַמע „יעקב פראנק" אין „צוקונפט", ניו־יאָרק (אין בוך פאָרם דערשיינט עס מיט זעקס יאָר שפּעטער).

ער האָט אָפּגעקווּעלט זיך אין בערלין גאַנצע דריי יאָר. אין יאָר 1923 קומט ער צוריק קיין ווילנע. ער באַקומט די שטעלע פון אַ לערער פאַר ליטעראַטור אין דער יידישער גימנאַזיע און אין יידישן לערער סעמינאַר. ער האַלט אויך פאָרטראָגן וועגן ליטעראַטור. אויך רעזשיסירט ער מיט היפּשן דערפאָלג ספּעקטאַקלען.

אין 1924 דערשיינט אין בערלין זיין לירישער ראָמאַן „משיח בן אברהם״.
אין 1926 דערשיינט „ווילנע״, אַ „קליינער ראָמאַן״, „מאָנטיק״. אין 1927 „בוניע און בערע״.

אין 1928 פאַרלאָזט ער ווילנע און באַזעצט זיך אין מינסק, אין סאָוועטן־לאַנד.

אין 1931 דערשיינט זיין ווערק „זעלמעניאַנער״ ערשטער טייל, אין וועלכן ער שילדערט יידיש לעבן נאָך דער אָקטאָבער איבערקערעניש. געשריבן ווי אַן

אימפּרעסיאָניסטישער גראָטעסק. אָבער ניט פּראָלעטאַריש אויסגעהאַלטן. די בילדער ווי אין אַ קרומען שפּיגל. ער זשאַרזשירט זייער חנעוודיק די טראַגעדיע פון איבערבראָך אין לעבן און ציינט אַרויס ווייניק איינזעעניש מיטן נייעם אויפשוווּנג און די נייע גרויסע דערוואַרטונגען, וואָס האָבן ערשט שפּעטער געבראַכט צו שווערע אַנטוישונגען.

אין 1935 דערשיינט דער צווייטער טייל פון די „זעלמעניאַנער". עס פּאַרמאָגט די זעלביקע מעלות און חסרונות פון ערשטן טייל. עס איז אַפּשפּאָטעריש הן פון די אַלטע לעבנס־פאָרמען וואָס ברעכן איין און הן פון די נייע וואָס נעמען זיך ערשט אויסקריסטאַליזירן. אין צווייטן טייל איז פאַראַן אַ פּאַסאַזש אין וועלכן עס רעדט זיך וועגן די סמאַרגאָנער לעדער־אַרבעט. אין 33 דערשיינט זיין סאַטירישע פּאָעמע וואָס איז כמעט אויטאָביאָגראַפיש „דער דיסנער טשאַילד האַראָלד", אַ שאַרפע קריטיק פון דייטשלאַנד, פאַר וועלכן דער רוסישער ייד האָט געהאַט אַזוי פיל אפשר אַז ער האָט עס שיער נישט פאַרהערלעכט.

אין 1935 שרייבט ער אַן זיין קאָמעדיע אין זעקס בילדער „בויטרע", דער רויבער וואָס ראַבירט די רייכע און טיילט דעם רויב די אָרימע. אין דער קאָמוניסטישער צייטשריפט „שטערן" איז עס פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין 1936 אין די נומערן 7, 9, 11 .

ווען מען האָט עס אויפגעפירט צום צווייטן מאָל איז אַריין אין טעאַטער אַ טשעקא אַגענט; ער האָט פאַרווערט דאָס שפּילן און אַרעסטירט דעם מחבר.

די באָלשעוויסטישע אָרטיקע סאַטראַפּן האָבן מסתמא דערשמעקט אין דער קאָמעדיע דעם געררך פון אַן אַפּלאַכערישער פאַראָדיע אויף דער רוסישער רעוואָלוציע און אין בויטרען האָט זיך זיי אויסגעוויזן צו זען אַ מין פאַר־גילגול פון לענינען.

קולבאַק איז פאַרשיקט געוואָרן אין אַ קאָנצענטראַציע לאַגער אויפן אוראַל. ער איז אומגעקומען אין עלטער פון 41 יאָר. געניי ווי אַזוי און אייגנטלעך פאַר וואָס ער איז אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן ווייסט מען נישט עד היום. הגם עס זענען זיכער פאַראַן קלאָגען אין ראַטנפאַרבאַנד וואָס ווייזן די טראַגישע אויטענטישע געשיכטע פון קולבאַקס אומברענג. זיי האָבן מסתמא מורא צו עפענען דאָס מויל און אויסזאָגן פון „חדר" וואָס איז נאָך אויך איצט, נאָך דער קלאַמפּערשטער דעסטאַליניזאַציע, פאַרהאָנגען מיט אַן אייזערנעם פּרוכת...

משה קולבאק

טיפן פון דער קרקע

1

די באבעשי...

די באבעשי געוועזן איז אַ יידענע אַ צנועה,
אַ מייסטער פון אַ קינדלערקע — אַ קינד צו יעדן פרילינג...
און גרינג, און גאָר אָן ווייען, פונקט ווי הינער לייגן אייער
האָט זי געלייגט די צווילינגען — אַ צווילינג נאָך אַ צווילינג.
דריי פעטערס האָט די באבעשי געבוירן אויפן בוידעם,
צוויי פעטערס האָט די באבעשי געבוירן אויפן אויוון,
מיין טאַטן האָט די באבעשי געבוירן אין אַ שייער...
און דאַן האָט זי איר מוטערטראַכט אויף אייביק צוגעשלאָסן.
די באַבעשי האָט אָפּגעשענקט פאַר אָרעמע די ווינדעלעך.
די באבעשי, די טייערע, האָט אָפּגעטאָן דאָס איריקע,
איז זי אין שטוב אַרומגעגאַנגען,
יוי אַ קאַטשקע צווישן הינדעלעך...

2

די באבעשי, ע״ה, איז אויסגעגאנגען

אַז די באַבעשי, די אַלטיטשקע, איז אויסגעגאנגען,
האבן פייגעלעך געזונגען,
ווייל מיט איר צדקה, מיט איר האַרץ דעם גוטן,
האָט די וועלט געקלונגען.

און אַז מען האָט די באבעשי אַראָפּגעהויבן,
האָט יעדערער געשוויגן,
און אָן אַ קרעכץ האָט מען די גוטע אַלטיטשקע
אויף דער ערד געלאָזן ליגן.

עס איז דער זיידעניו אין שטוב אַרומגעגאַנגען —
אַ טויטער שארבן,
ווייל ער, דער אַלטיטשקער, ער האָט איר צוגעזאָגט,
אַז ער וועט פריער שטאַרבן.
און אַז מען האָט דעם בר־מינן אַראָפּגעפירט אין שטעטל,
האָט דער דאָרף געטרויערט:
„ניעמא, ניעמא יוזש סטארא, שליאמיכע",
(ניטאָ שוין די אַלטע שלמהכע)
און אויך דער פּאָפּ וואסילי האָט באַדויערט...

נאָר אַז דער שמש האָט דאָס מעסרל אַרויסגעצויגן
צו רייסן קריעה,
דאַן האָבן זיך צעשריען, נעבעך, מיינע פעטערס,
ווי די רוצחים פאַר דער תליה.

3

דער זיידע קומט שטארבן...

גרוי, ווי אַ טויב, איז פאַרנאַכטלעך דער זיידע געקומען פון פעלד
צורעכט געמאַכט שטיל דעם געלעגער און אָפּגעזאָגט ווידוי,
אין האַרצן צעזעגנט זיך רואיקרהייט מיט דער וועלט
און דאַן צוגעשלאָסן, אָן כוחות, די אויגן, די מידע.

און עס זענען די פעטערס געקומען צוקאָפּנס פון זיידן,
אַראָפּגעלאָזט טיף די באַוואקסענע קעפּ און געשוויגן.
עס האָט עפּעס פאַרשטשעמעט די הערצער און נישט געלאָזט ריידן,
פאַרשטשעמעט הערצער — אַ זיפץ נישט געקענט אַרויסקריגן.

פאַמעלעך האָט דעמאָלט דער זיידע געעפנט די אויגן,
עס איז וואַרעם אַ שמייכעלע אַריבערגעגאנגען זיין פּנים,
ער האָט זיך געזעצט אויפן בעט, קוים זיך איבערגעבויגן,
און אַט־וואָס דער זיידע האָט דעמאָלט גערעדט צו די בנים:

— דו ארטשקע, מיין בכור, ביזט דער יסוד פון דער משפּחה!
דער ערשטער אין פעלד און דער לעצטער געזעצט זיך צום טיש.
די ערד האָט זיך וואַרעם צעעפנט פון אונטער דיין סאכע,
אַזוי ווי די ערד זאָל דיין זאָמען זיין פרוכטבאַר און פריש...

רחמיאל, ווער קאָן זיך מיט דיר אויף דער לאָנקע פאַרמעסטן!
געווען איז דיין קאָסע אין גראָז, ווי אַ פלייצל פון פייער,
דיך קענען די שלענג אין די זומפּן, די פייגלען אין זייערע נעסטן.
די ברכה זאָל רוען ביי דיר אינעם שטאָל און אין שייער!

דו שמוליע, דער טייך־מענטש, ניטאָ אויף דער וועלט אַזאַ גלייכן!
באַשטענדיק דעם בוטש אויף די פלייצעס, באַשטענדיק אַ נאַסער.
געשמעקט האָט מיט שופּן פון דיר מיט דעם ריח פון שליים אין די טייכן,
געבענטשט זאָלסטו זיין אויפן לאַנד און געבענטשט — אויפן וואַסער!...

עס איז נאָכט צוגעפאַלן. די רייטינקע שייבלעך פון כאטע
אין טונקלעניש האָבן געוואָרפן אַ שיין אויף דעם זיידן.
עס האָבן געשטומט מיינע פעטערס, געשטומט האָט דער טאַטע
און נישט געלאָזט פאַלן אַ וואָרט פון זיין בענטשן און ריידן.

דאָן האָט זיך דער זיידע צעזעגנט... די גלידער צוזאמענגענומען.
און שטיל און אויף אייביק די אויגן די שטאַרע פאַרשלאָסן.
געקוקט האָט דער עולם, געקוקט אויף דעם קערפּער, דעם שטומען,
און גאָרנישט געזען און קיין איינציקע טרער נישט פאַרגאָסן.

אַ פויגל האָט ערגעץ אין וואַלד אויסגעקלאגט פאַר דער נאַכט זיינע ליידן,
די לעצטע לוטשינע אין כאטע האָט קוים נאָך געגליט אין די פונקען,
און עס זענען די פעטערס געשטאַנען צוקאָפּנס פון זיידן,
די שווערע, באוואקסענע קעפּ אין די אַקסלען פאַרזונקען...

אברהם סוצקעווער

פון א שמועס מיט יעקב פאטן

יעקב פאט: לאָמיר אָנהויבן פון די קינדער יאָרן.

אברהם סוצקעווער: איך בין געבוירן געוואָרן אין סמאָרגאָן, נישט ווייט פון ווילנע, אין יאָר 1913. איך קום אַרויס פון אַ גרויסער רבנישער משפחה.

י. פ.: ווי קומט אייער משפחה פון סמאָרגאָן אין סיביר?

א. ס.: בעת איר וואָגלעניש אין אָנהויב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מיין משפחה געהערט די עצה פון אַ יידן גוטערמאַכער: „דאָרטן, אין סיביר וועט איר איבערלעבן די מלחמה".

י. פ.: זיין טאַטע, הערשל, איז געווען אַ מוסמך. אין דער סיבירער כאַטע איז געזעסן דער טאַטע און געלערנט תורה מיט זיין ייגל. זיין טאַטע איז אויך געווען אַ פידלשפּילער. ער האָט געבראַכט זיין פידל פון סמארגאן אין סיביר. אָפט האָט ער דאָרט געשפּילט.

א. ס.: די ליכטיקייט פון די סיבירער פעלדער איז געווען מיין אוראייביקע אינספּיראַציע. מיין ערשטע פּאָעמע „סיביר" וועט מיך באַגלייטן.

י. פ.: וויל איך מער הערן וועגן זיין פאָטער, דער מוסמך אין סמאָרגאַן און פידלשפּילער אין סיביר.

א. ס.: צו דרייסיק יאָר האָט ביי אים געפּלאַצט דאָס האַרץ ביים שפּילן ר' לוי־יצחקס ניגון.

י. פ.: געווען א שווערלעבן אין „ליכטיקן" סיביר פאַר סוצקעווערס משפחה. ער איז געווען נאָך אַ ייִנגל און שוין אַרויסגעהאָלפן אין האַנדל אויפן מאַרק. נאָכן טאַטנס טויט האָט זיך די מאַמע אומגעקערט מיט אירע יונגע יתומימלעך אין סמאָרגאָן. ער איז דעמאָלט אַלט געווען אַכט יאָר.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. איידער מען איז אַוועק פון סמאָרגאָן קיין סיביר, האָט דער טאַטע דאָרטן געהאַט אַ פאַבריק פון לעדער. אַז די מאַמע מיט די קינדער זענען צוריקגעקומען, האָבן זיי געפונען אַלץ פאַרברענט.

איז מען שפּעטער אַוועק פון סמאָרגאָן קיין ווילנע.

א. ס.: מיין זיידע פון מיין מאַמעס צד, איז געווען דער מיכיילישקער רב, ר' שבתי פיינבערג.

איך געדענק פון די ווילנער יאָרן — אַ חברה יוגנט, יוגנטקרייזלעך. אויסער שלינגען ביכער. שלינגען די יידישע ליטעראַטור, האָב איך ליב געהאַט צו וואַנדערן איבער די יידישע גאַסן, מערק, איבער דעם ווילנער שולהויף, מיט אָנגעשפּיצטע אויערן טרינקען ממש דעם פאָלקס ריטם פון יידיש...

די גרופּע „יונג ווילנע״, וואָס איז אויפגעקומען אין די 30־ער יאָרן האָט געמאַכט אַ באַזונדערן איינדרוק מיט דעם, וואָס יעדער חבר פון דער גרופּע האָט געהאַט זיין אייגענעם דיכטערישן פּנים, איינער האָט ניט געהאַט קיין ענלעכקייט צום צווייטן.

מיט איר קרבן מנחה סידור אין האַנט איז זי (די מוטער. ריינע הי״ד)

אַוועקגעפירט געוואָרן אין פּאָנאַר... אַזוי איז עס געווען. זי איז טאַקע אַוועק מיטן קרבן־מנחה סידור קיין פּאָנאַר.

י. פ.: עפּנט זיך אין אונדזער שמועס אַ קוואַל געשעענישן, בילדער, איבערלעבונגען אין ווילנער געטאָ.

א. ס.: דער גאַנצער כוח און וווּנדער פון יידישן לשון האָט זיך אַנטפּלעקט צו מיר אין ווילנער געטאָ. דאָרטן האָב איך באמת געקאָנט זאָגן: „החיים והמות ביד היידיש לשון״. שפּראַך מיינע, מיין יידיש איז געווען מיין כישוף־פּאַנצער, אָן וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשלאָגן די פיילן פון טויט.

איך האָב געגלויבט, אַז אויב איך בין זיך מתייחד מיטן ריינעם וואָרט, האָט דער טויט נישט קיין שליטה אויף מיר. עס איז אַן עבודה.

י. פ.: נאָך דעם איז געקומען די פּאַרטיזאַנקע. טעג און נעכט מיט נסים. אין דער רגע ווען דאָס גאַנצע לעבן איז שוין געווען פאַרענדיקט איז געקומען דאָס אומגעריכטע. אַ סאָוועטישער אַעראָפּלאַן פליט צו די פּאַרטיזאַנען. אויף דעם אַעראָפּלאַן האָט מען זיך געראַטעוועט. פּלאַי־פּלאַים.

א. ס.: געווען איז דאָס אַזוי: דעם 12־טן סעפּטעמבער האָב איך צוזאַמען מיט מיין פרוי מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען זיך דורכגעריסן דורכן אַרומגעצוימטן געטאָ צו די נאַראַטשער וועלדער, צו דער יידישער פּאַרטיזאַנען־איינהייט „נקמה". אַז דער ליטווישער פּאַרטיזאַנען־שטאַב אין מאָסקווע האָט זיך דערוווּסט, אַז איך בין אַ פּאַרטיזאַן אין וואַלד, איז אָנגעקומען אַ ראַדיאָגראַמע צום קאָמאַנדיר פון דער וואָראָשילאָוו־בריגאַדע, פיאָדער מארקאוו, מען זאָל מיך מיט דער פרוי איבערשיקן קיין מאָסקווע.

איז אָט אין מערץ 1944 בין איך, באַגלייט פון אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען, געקומען אין הושאַטשער ראַיאָן, און דאָרטן האָט זיך אויף אַ פאַרפראָרענער אזערע געהאַלטן ביים אַראָפּלאָזן אַן אַעראָפּלאַן מיך צו ברענגען קיין מאָסקווע פון מאָסקווע בין איך דעלעגירט געוואָרן צו זיין אַן עדות אויפן נירנבורגער פּראָצעס.

דעם 27־טן פעברואַר 1946 אין דער פרי דאַרף זיין מיין עדות זאָגן. אָט גיב איך אַ קוק אויף רעכטס עטלעכע שפּאַן פון מיר, און איך דערזע די „העלדן", וואָס זיצן אין צוויי רייען, ווערליק זייער חשיבות. דער ערשטער — ווי אַ געבונדענע מאַלפּע גערינג... אָט איז שטרייכער אַליין מיאוס ווי אַ געשוואָלענע זשאַבע.

איך האָב גערעדט 38 מינוט.

קיין ישראל בין איך געקומען אין סעפּטעמבער 1947.

א. סוצקעווער איז דער רעדאַקטאָר פון „די גאָלדענע קייט". פערטליאָרשריפט פאַר ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען וואָס ווערט אַרויסגעגעבן פון דער הסתדרות, תל־אביב. דערשינען עד היום 47 נומערן.

סוצקעווערס פּאָעטישע ווערק:

די פעסטונג 1943

יידישע גאַס 1948

געהיימשטאָט 1948

אין פייער־וואָגן 1952

פון דריי וועלטן 1953

אָדע צו דער טויב 1955

אין מדבר סיני 1957
אָאַזיס 1960
גייסטיקע ערד 1961
סיביר, פּאָעמע מיט צייכענונגען פון מאַרק שאַגאַל, ירושלים, 1953.
אין 1962 איז די פּאָעמע דערשינען אין אַן ענגלישער איבערזעצונג פון יעקב זאנטאג. זי איז אַרויסגעגעבן פון אונעסקא צוזאַמען מיטן אינטער־נאַציאָנאַלן פען קלוב.
אַריין אין די סעריע פון „אונעסקא ווערק פון אונדזער צייט".

אהרן רובין

אברהם סוצקעווער

דער דיכטער אברהם סוצקעווער איז אַן איינגעוואָרצלטער אין סמארגאָז פּאָר דורות, סיי פון פאָטערס צד און סיי פון דער מוטערס צד.

אברהם סוצקעווערס זיידע פון פאָטערס צד איז געווען אַ חסידישער ייד פון אַמאָליקן שניט. ביי אים איז געווען דער עיקר מידות טובות.

ער איז געווען אַ רייכער לעדער־פאַבריקאַנט. די פאַבריק איז געווען אויף ווילנער גאַס. עס האָבן זיך געווייקט דאָרט הונדערטער פעלן וואָך איין וואָך אויס. ער האָט געהאַט צוויי זין, שמואל און נפתלי צבי־הערשל. אַז דער זיידע איז געשטאָרבן איז די פאַבריק אַריבער בירושה צו די זין. מיט דער פאַבריק האָט זיך אָפּגעגעבן דער עלטערער זון, שמואל. בעת הערשל איז געזעסן און געלערנט. און באַקומען פון ברודער וועכנטלעך ניט ווייניקער ווי ער האָט אַליין געצויגן פון געשעפט.

עס איז די מעשה פון זבולון און ישׂשכר.

די מוטער פון אברהם סוצקעווער האָט געשטאַמט פון אַ סמאַרגאָנער משפּחה וואָס ביי זיי איז געווען תורה וגדולה במקום אחד פּאָר דורות.

אין סמארגאָן איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען איצעלע. ער איז געווען דער רייכסטער און אָנגעזעענסטער ייד אין סמארגאָן. ער האָט אַ ריי קראָמען אין סאַמע מיטן מאַרק פּלאַץ, אַ גרויסע הויז מיט אַ שיינעם סאָד. און אויפן עק קרעווער גאַס האָט ער געהאַט אַ וואסערמיל, וואָס מען האָט גערופן „דער ווייטער מיל" ער איז אברהם סוצקעווערס עלטער־זיידע. דער ר' איצעלע האָט געהאַט אַ זון וואָס האָט זיך געשמדט אויף חסידות און מען האָט אים גערופן דערפאַר, פשוט, אברעמל איצעלעס. ער האָט גענומען פּאָר זיין טאָכטער אַן איידעם ר' שבתי פיינבערג. ר' שבתי האָט איבערגענומען דעם שווערס לעדער־פאַבריק. אָבער ער האָט זיך מיטן געשעפט ווייניק וואָס אָפּגעגעבן.

ער פלעגט זאָגן אַ שיעור אין גרויסן בית מדרש.

עס דאַרף דערביי באַטאָנט ווערן אַז סמאַרגאָן איז אין יענער צייט געווען באַוווּסט נישט בלויז ווי אַ לעדער־צענטער נאָר ווי אַ גאָר אַ אָנגעזעענער מקום תורה. אין סמאַרגאָן איז געווען אַ באַרימטע ישיבה. פון אַלע עקן שטאָט פלעגן די לומדים קומען אין בית מדרש הערן ר׳ שבתי׳ס שיעור מיט זיינע שאַרפע פילפולים.

הפנים אַז גשמיות מיט רוחניות גייען נישט צוזאַמען. ר׳ שבתי׳ן האָט מען גערופן פאַרנעמען דעם כסא הרבנות אין מיכיילישעק. די פאַבריק האָט ר׳ שבתי ליקווידירט און אָנגענומען די שטעלע. ער איז דער מחבר פון אפיקי־מגינים. זיין טאָכטער ריינע איז אברהם סוצקעווערס מוטער.

אברהם סוצקעווער

ביים זיידן אין סמאַרגאַן

דעמאָלט ווען מיין באָבעלע,
אויסגעפוצט אין עסיק און אין האָניק,
אַזאַ נאָבעלע,
האָט מיך צום געבוירן־טאָג
באַשאָנקען מיט אַ זייגער —
דעמאָלט איז מיין צייט געגאַנגען
אין דעם זעלבן שטייגער.

ס׳איז געווען אַ וואַנטזייגער, וואָס שטאַמט פון דער לבנה...
ימען טינט איז ווייניק צו באַשרייבן זיין פאַסאָן.
זי האָט אים געראַטעוועט
(אויב ס׳דינט איר דער זכרון)
כלה־צייט, פון אַ פאָזשאַר ביים זיידן אין סמאַרגאָן —
יענע שטאָט, וווּ אין אַ לאָרבערקראַנץ
איך בין געבאָרן.

ער איז געווען אַ קאַליקע
מיט קרומע פיס פון בליי;
אויף דינע קייטן גאַליקע,
וואָס באַמבלען זיך דערביי.
אַ שניימענטש, אַן אַנדרוגינוס,
פון רויטן האָלץ און שטאָל.
מיט ברענענדיקע אויגאַנעס,
ווי שטערן צוועלף אין צאָל.

איך האָב מיין גאַסט מיין טייערן
באַשטימט אַן אויבן־אָן:
— איך וועל דיך פוצן, שייערן
און דאָ וועט זיין דיין טראָן.

און כאָטש ער האָט געשניטן,
האָט ער דעמאָלט ניט פאַרשניטן
מיין צייט.
זי איז געווען אין גאַנצן מיינע.
און אַז מיין באָבען האָט פאַרגלוסט זיך דווקא
אָנצוקלאַפּן מיטן בלאָען שירעם
אין גן־עדן —
האָט דער זייגער ניט דערלאָזט מיר זאָלן זיך צעשיידן.
געוואָרן איז די באָבעלע אַ היימישע קוקאַווקע.
און יעדער שעה אַרויסגעשפּרונגען פון איר קבר:
— קו־קו!
דיינע איז די צייט, אוי דיינע, דיינע: ———
— קו־קו!
אַצינד, ווען יענער זייגער איז פאַרברענט,
איז אויך מיין צייט ווי אָפּגעברענטער קאָרן.
און בלויז דער בלינדער קו־קו זוכט אַ נעסט אין מיין זכרון.

אין מדבר סיני 1957.

דניאל טשארני

דער סקולפּטאָר איטקינד

דער סקולפּטאָר איטקינד איז פאַר דער מלחמה געווען נישט מער, ווי אַן איינפאַכער פאַרבער פון ווייבערשע זאַכן אין סמאַרגאָן. פון צייט צו צייט פלעגט איטקינד ביי זיך אין שטעטל אויסקנעטן פון ליים פאַרשיידענע מינים פיגורן. אין סמאַרגאָן גופא זיינען, פאַרשטייט זיך, נישט געווען קיין סך קונסט-מבינים אויף איטקינדס „ליימענע גולמ׳ס״, אָבער לאַצקי־בערטאָלדי, וועלכער איז פון־תמיד א גרויסער קונסט-קענער און וועלכער פלעגט אפט קומען קיין סמאַרגאָן צוליב זיינע עסעסישע ענינים — האט איטקינדן אנטדעקט און אים ארויסגעפירט אין דער ברייטער וועלט אריין.

מען האט וועגן אים אנגעהויבן שרייבן אין די בלעטער, ווי וועגן א צווייטן אנטאקאָלסקין — און ווען סמאַרגאָן איז מלחמה צייט אוועק מיטן פייער פון די דייטשע הארמאטן און „בערטעס״ — האט זיך איטקינד נאקעט און הויל, צוגלייך מיט אלע אנדערע „בעזשענצעס״ (פּליטים), אוועקגעלאָזט קיין מאַסקווע, ווו ער האט זיך באלד געפונען א נייע היים און נייעם ליים.

איינע, א מאַסקווער גרעפין, האט איטקינדן אנגעהויבן מעצענירן. האט זי אים אזוי לאנג מעצענירט ביז זי האט זיך אין אים פאַרליבט. א דאנק אירע גרויסע פאַרבינדונגען אין דער מאַסקווער געזעלשאַפט, — האט די גרעפין באלד געפונען גוטע קונים פאַר איטקינדס סקולפּטורן און אַזוי אַרום איז דער קליין־וויקסיקער, בלאָסער און שטענדיק-הוסטנדיקער פאַרבערל פון סמאַרגאָן געוואָרן אין מאַסקווע „א גאַנצער גראַף״.

די קינסטלער-שניפּסן און דער דעקאַדענטישער קאַפּעליוש, וואָס איטקינד האט אנגעהויבן טראָגן — האבן אים ווירקלעך פאַרוואַנדלט אויסערלעך אין א קליינעם דעגענערירטן גרעפעלע.

איז איטקינד אליין געקומען צו מיר אויף א שטאַרק-באַגלעקלטן שליטן מיטצונעמען מיך מיט מיין פּרוי צו זיין גרעפין, ווו מיר וועלן קאָנען באַגעגענען דעם ניי-יאָר לויט דעם אלט-רוסישן שטייגער.

די ׳רושה־ווילע פון דער פאַראַלמנה׳וועטער גרעפין איז געווען פאַרשטעקט אין איינעם פון די אָפּגעלעגענע געסלעך, ווו נאָר גרויסע פּריצים און אויסגעדינטע

גענעראלן האבן געהאט זייערע „אסאבניאקעס". דער גרעפינס ווילע איז פון דרויסן געווען אינגאנצן באזילבערט פון דעם איבערגעפּראַרענעם שניי-שטויב. אויך אינעווייניק האט דער סאלאן אויסגעזען ווי א באזילבערטער. דער טיש איז געווען דורכאויס סערווירט מיט שווערן פאמיליען־זילבער. אויך גאנץ הויכע קאַנדעלי־

אברעס מיט די ברענענדיקע סטעארין-ליכט און דער שווער-בייכיקער סאמאוואר זיינען געווען פון מאסיוון זילבער. אפילו די צוויי דאמף-וואלקענדלעך, וואס דער קאכעדיקער סאמאוואר האט פון זיך מאיעסטעטיש ארויסגעגעבן, — האבן אויסגעזען צו זיין, ווי באזילבערט. די פיר הויכע וואנטשפיגלען, וואס זיינען צעשטעלט

געווארן אין אלע פיר ווינקלען פון דעם סאלאן האבן אפגעשפיגלט אין זיך דעם גאנצן באזילבערטן טיש און ס׳האט אויסגעזען, ווי א מעשהלע פון טויזנט און איין נאכט.

אבער די ניי-יאר נאכט פון 1917 אויף 1918 איז געווען, זעט אויס, די גאר לעצטע מעשהלע פון דער טויזנט און צווייטער נאכט. זי איז געווען די לעצטע נישט נאר פאר די גראפן און פריצים אליין.

איך האב נאך קיינמאל נישט געהאט געזען און געהערט, אז מען זאל לכבוד דעם ניי-יאר אויפקאכן א גאנצן סאמאוואר נישט מיט וואסער, נאר מיט... קאניאק! איך האב נאך קיינמאל נישט געהאט געזען און געהערט, אז מען זאל דעם ניי-יאר באגעגענען מיט אויפגעפלאמטע היטלען-צוקער, וועלכע זיינען באגאסן געווארן מיט גאנץ שטארקן ספירט. די אויפגעפלאמטע צוקער-פאקלען האבן מיט אלע זייערע בלוי טאנצנדיקע פייערן זיך אנגעהויבן אפשפיגלען אין די אלע פיר ווינקל־שפיגלען און מען האט, ווירקלעך, געקאנט גלויבן, אז דער נייער יאר 1918 ווערט געבוירן אין אַזאַ מין זיס־בלויען ווונדער, וואָס מוז ברענגען גליק און פרידן אויף דער גאנצער וועלט.

אויף מיין יינגעלע, — האב איך א טראכט געטאן — וועט געבוירן ווערן אין אַט אַזאַ מין זיס־בלויען ווונדער.

— אונדזער קינד, רחל, וועט אויך זיין אַ בלוי־זיסער ווונדער! — האָב איך אונטערן רויש פון געקאכטן קאניאק און געברענטן צוקער א זאג געטאן צו מיין פרוי.

דער סקולפטאר איטקינד, וואס איז געווען געזעסן נעבן אונדז, האט זיך פלוצים ארייגעמישט:

— איר ווייסט, טשארני, די גרעפין מיינע וויל פון מיר האבן א קינד. אבער איך דריי זיך ארויס, ווייל טאמער וועט זיין א יינגעלע, וועט זי דאך אים נישט וועלן מל זיין, די גויה.

— איך האב שוין אזוי אויך געגוג — האט איטקינד באלד צוגעגעבן, — וואס דער טאטע מיינער קומט מיר אלע נאכט צו חלום און ער בעט זיך ביי מיר רחמים כ׳זאל אים ברענגען צו קבר ישראל.

לאזט זיך אויס, אז איטקינדס טאטע האט „לויפנדיק" פון דעם ברענענדיקן סמארגאן צו מינסק-צו זיך געהאט אנגעשטעקט אונטערוועגס מיט א פלעק טיפוס און מען האט אים מקבר געווען צוזאמען מיט נאך עטלעכע קריסטן אין אן אזוי־גערופענעם ברודער-קבר אויף א מיטן פעלד צווישן סמארגאן און מינסק.

איז מיר באפאלן א גרויסער צער פאר אט-דעם אומבאהאלפענעם איטקינדן, וואס יעדע נאכט קומט צו אים זיין טויטער טאטע נאך א קבר ישראל און יעדע נאכט קומט צו אים אויך די פאראלמנהוועטע גרעפין נאך א „ממזרל"...

איז מיר ערשט דענסטמאל קלאר געווארן זיין לעצטע סקולפטור, וואס האט מיט זיך פארגעשטעלט א ליגנדיקע שטארק־מגושמדיקע נקבה, אבער אן פּיס

— דאס איז „ראשיי", די אלטע „ראשיי" (רוסלאנד הייסט עס) — האט מיר איטקינד אנטפלעקט די הויפט-אידעע פון זיין נייער ארבעט.

דאס האבן די באלשעוויקעס אונטערגעהאקט די פיס ביים אלטן רוסלאנד — עס זאל ווייטער נישט קאנען גיין.

אויך די גרעפין זיינע — די פארליבטע מעצענאטקע — האט שוין, זעט אויס, אויך געהאט דערשפירט, אז די גרעפישקייט אירע וועט שוין אויסהויכן איר נשמה צופוסנס דעם יידישן „אנטאקאלסקי" פון סמארגאָן, און זי האָט געהאַט באשלאסן צו מאכן אין דער ניי-יאר נאכט פון 1917 אויף 1918 א זילבערנעם סיום לכבוד איר גאלדענער פארגאנגנהייט.

די אונטערגעצונדענע היטלען צוקער זיינען שוין געווען לאנג אויסגעלאשן. אויך דער זילבערנער סאמאוואר מיט דעם אויפגעקאכטן קאניאק איז שוין געווען לאנג אויסגעלאשן.

צוזאמען מיט זיי האט זיך אויך געהאט אויסגעלאשן דאס אלטע פארשיכורטע רוסלאנד...

ס'איז געווארן אויס „ראשייע". נאר סאוויעט-רוסלאנד...

אליהו גאלוב

מיין חרוּבע שטאט סמארגאן געהייליגט

(פראַגמענטן)

פון בוך „חורבן"

א.

זאָגט מיר הימלען, וואַרום ליגט זי
טויט און פוסט די שטאָט,
ווער האָט עס דערשטיקט איר אָטעם
וועלכער וויסטער גאָט?...

זעהט די קוימענס פון פאַבריקן
ווי אַ דאַרער וואַלד,
שטעהן אַן אַ הויך פון לעבן
פינסטערע און קאַלט.

און מאַשינען אָן באַוועגונג
שווייגן, מאַכטלאָז וויסט,
גלידער אייזערנע צופוילטע
ליגען שוואַרץ אין מיסט...

און די גאַסן אויסגעצויגן
ווי אַ לאַנגער מת;
קופּלען צו דער ערד געבויגן
היינגען אויף אַ נס...

דעכער האַלבע אויסגעריסן
פענסטער קוקן בלינד.
הוליעט פריי אין די פּאַלאַצן
יעדער בייזער ווינט...

פאַלן צו דער ערד באַלקאָנען
זײלן אויסגעדרײט,
סקולפּטאָר-געטער, ווילד-געמומ׳טע
וואַלגערן זיך טויט.

און די סעדער און די בלומען
זעהט, פאַרשיט דער שטויב —
זעהט, די וויסטקייט שלינגט אַלץ מעהרער,
זעטיגט ניט איר רויב...

קוקן רעלצן פון די גראָזן
אויסגעבראָכן, קרום;
און פון אויבן הײנגען דראָטן
אויפגעקאָרטשעט, שטום.

טאַרטשן אויסגעדרײטע טרויבן
ווי פאַרדאַרטע הענט.
הײנגען שטיקער אין דער לופטען
פון די קרומע ווענט.

און קיין טראָפּן כח פלײצט ניט,
פון ענערגיע-קראַפט;
אויסגעטריקנט אין די נערוועז
ס׳גאַנצע לעבענס-זאַפט...

פרעסט די שטאָט אַ וויסטע שוואַרצקייט
אין דער בלינדער נאַכט.
שלינגט זי פון זיך זעלבסט די שאָטנס,
פון קיין שטראַל באַוואַכט...

אויך אויף טויטע האָט די וויסטקייט
אויסגעבלויזט איר שווערד,
וואלגערן-זיך פוילע ביינער
אויף דער נאַסער ערד...

קוקן קברים ווי די וואונדן
פון אַ קראַנקען גוף,
הוילען פינסטערע — ווי ווערים
דרעהען זיך אַרויף.

שנאָרעט אומעטום דער הונגער
יאָמערט אָן אַ קול;
גריזען הינט אַ מענשענס ביינדל
שוין צום צעהנטן מאָל

זאָגט מיר הימלען, ווער פאַרשאָטן
האָט דעם לעבענס קוואַל,
און דער וויסטעניש גערופן
פייערן איר באַל?...

ב.

— געוועזן איז דאָן קראַנקלאַך און בלאַס דער
פריה־מאָרגן
און מיד אויף די פעלדער די פוסטע פאַרשפּרייט זיך.
אַ פויגל האָט ערגעץ מיט איינציגע טרעלן
פון שיטערן וועלדל צום מאָרגן געגרייט זיך.

פון ערגעץ אַרום, אין פאַרחלש׳טן הימל
שטיל האָבן די וואָלקענדלאַך שטראַלען געבעטן
און בלאַס ווי זיי וואָלטן פון אונטער די פליגלען
פון מלאך-המות אַנטלאָפן זיך רעטן...

איז שטיל אויפן הימל און שטיל אויף די פעלדער
געלעגן אַ צאַפּלענדע שרעק אויסגעגאָסן —
פּלוצלונג האָט ערגעץ אַ פּלאַם אויפגעריסן
און האָט אזוי פּלוצלונג זיך ערגעץ פאַרלאָשן.

און שאַרף האָט די לופט ווי אַ מעסער געשניטן
אַ טרייסלענדער זוז-זיז... און האָט זיך צושאָטן,
געפּלאַצט האָט אַן אויפרייס, און גלייך ווי די באָמבע
האָט וועז זיך אין קראַפט מיט דעם דונער פאַרוואָטן...

און רוהיג איז ווידער געוואָרן אין לופטן —
נור גלייך האָט די שטאָט-האַרץ דערפילט אירע וועהען,
דאָס איז אַ געררוס אָנגעקומען פון דאָרטן
וואו לעבן און שטאַרבן געאַרעמטע געהען...

און פוסט איז געוואָרן, די גאַסן פאַרשטאַרבן,
געצויגן זיך לאַנגע אַן ברעגעס, און שטומע,
צולאָפן אין שרעק איז מען ערגעץ אין קעלערס,
אין גריבער באַהאַלטן זיך נאַסע און קרומע;

און אַט האָט אַ דונער געגעבן, אַ צווייטער,
און ערגעץ געענטפערט אַ דריטער פון ווייטן;
עס האָבן זיך פײַנטליכע כחות מיט פלאַמען
אַריבער דעם שטאָט־קאָפּ גענומען זיך בייטן...

האָט הויך אין דער לופטן געטראָגן זיך בליצן
און קנאַלנדע קולות געטרייסלט דעם באָדן
צושאָטן זיך טויזנדער קלייניקע קלעפּלאַך
אַזוי ווי אין גיהנום קעסל געזאָטן...

און שווער האָט געקרעכצעט די ערד און דער הימל
געשטאַנען אין לופט איז אַ יאָמער פון וועלטן...
צעהנטויזענטער שויבן צופּלאַצן אויף שטיקלאַך
— און טורעמס צופאַלן ווי פאַסטוך-געצעלטן

און ס׳בלאַנזשעט אין גאַסן אַן אימה אַ שטומע
און שפּיגלט זיך קראַנקלאַך אין מוטלאָזע בליקן —
צי וועט ווען די וועלטליכע קללה אַריבער
און שטראַלן פון הימל די זון וועט נאָך שיקן?

דריקט פעסט די מוטער דאָס קינד צו איר האַרצן —
צי וועט איר ניט שלאָגן דער טויט די מינוטן,
רייסט אויס יעדער דונער די האַרץ פון די וואָרצלען
און סמ׳ט די נשמה און טויט אָפּ די בלוטן...

און ס׳הערט ניט אויף קראַכן דער שטרייט אויף די
פעלדער
די שטאָט איז געשמיט ווי מיט פלאַמענדע קייטן
עס ליגן שוין פּגרים פון פערד און פון מענשן
עס בלאַנקט אויף די גאַסן שוין בלוטיגע קווייטן...

און ס׳טוליען זיך שווייגענד די הייזער אין אימה
אַזוי ווי זיי פילן דעם אָטעם פון שטאַרבן
און אויבן צורייסן זיך אָפּטער די פלאַמען
אַ קנויל — און צושיט זיך אין גליהענדע גאַרבן...

ג.

נ א כ ט

האַט זיך אָנגערוקט אַ נאַכט
שוואַרץ מיט שווייגענדיגן וואוט,
ערגעץ שטורעמט נאָך און קראַכט
ניט עס שלאָפט און ניט עס רוהט —

הילכט אָפּ יעדער קלאַפּ אין שטאָט
שלאָגט זיך אָן די שווערע ווענט
לויערט וואו אַ שוואַרצער גאָט
ערגעץ ווייט דער הימעל ברענט...

פאַלן פלאַמען רויט און בלאַס.
בלאַנקען שאָטנס בייזע אום,
ברענט קיין ליכטל ניט אין גאַס
בלאנדזשען אויפן הימל ראנד
שטיל, קיין שטימע, וויסט און שטום...
פון פראַזשעקטאָר שאַרפע ליכט,
אַ פאַרכשופ׳ט-רויטע האנט
מיט די פינגער ערגעץ זוכט...

קוקט מען פון דעם קעלער שטוב
קריכט אַ שרעק אין האַרצן טיף,
פלוצלונג רייסט וואו אויס אַ גרוב
אַ קאַנאָנען בייזער שטיף...

ד.

האָט אַ מחנה דורכגעריסן
און אין שטאָט אַריינגעגאַנגען,
ציהט אַ טויזנט קעפּיג חיה
שווער מיט אייזן דורך באַהאַנגען,

אָטעמט בייז מיט פלאַם און פייער
און זי גרוילט פאַר טויזנט מיילן —

טרעט זי האַרט געצעהלט און זיכער,
געהט אין פעסט געשמיטע ציילן.

ציהען וועגן זיך מיט מענשן
פערד און מענש געשפאַנט אינאיינעם —
ביידע אָן אַנ׳אייגן ווילן,
ווייט געשטויסן וואו פון איינעם...

פלוצלונג שיט זי זיך פאַנאַנדער
אויף די הויפן, גאַס און געסלאַך;
מיט בייז־צארנדיקע אויגן
און געזיכטער, ווילד און העסלאַך...

גיסט זי אויס איר בלינדן צאָרן
אויף די שטיינער-געטער, בילדער
טראָגט אַראָב אַלץ, ווי דער אָפגרונד
שטורעמט בייז און ווערט נאָך ווילדער...

רייסט אַריין זיך אין די קעלערס.
שענדעט טעכטער מיט דער מאַמען...
שלאָגט, פאַרניכטעט אַלץ אָן אָפּהאַלט
אייזן, שטיין און מענטש צוזאַמען.

הרג׳ט קראַנקע אין די בעטן,
רייסט פון מויל אַרויס די ציינגער,
רויבט באַ טויטע דעם פאַרמעגן
דרייט די רינגען מיט די פינגער...

ווערט ניט זאַט אין ווילדן כעס
שמוצט זי הייליגקייטן, ניכטער...
הילכט איר, שיכורער געלעכטער
קוקן חיה׳שע געזיכטער...

ווערט נאָך ווילדער אין איר ברויזן,
ווערט ניט זאַט איר בייזער צאָרן,
פרובט זי דאַן די שטאַט פאַרניכטן
שאַפונגגען פון טויזנט יאָרן...

ה.

שאָטנס בלאָנדזשען אום אין גאַס...
עפּעס קריכן זיי געהיים,
ווער וויל שטערן איצט דער נאַכט
ווען עס וואַכט קיין שטראַל פון רוים ? —

עמיץ רוקט זיך שטיל באַזאַכט
מיט אַ פאַקעל לייכט ער בלאַס
און אַ צווייטער ביי אַ פּליט
און אַ דריטער אים באַגלייט...

שפּרינגען פלעמלאַך ביי אַ ראָג,
און באַהאַלטן זיך אין הויף
געהען אום פון אָרט צו אָרט
צייכענען אין לופט אַ רייף...

שטיל, עס הערט זיך ניט קיין וואָרט.
וועמענס פאָלגן זיי פאַרזאָגט ?
וואָס נאָך זיינען זיי געגרייט
טאָן אין שטאָט וואָס ליגט שוין טויט ? !

פלוצלונג רייסט אַ וועה געשריי
טראָגט זיך אום פון עק צו עק —
עס ברענט !... עס ברענט !... די שטאָט, אַ וועה !
שטעהט אין לופט אַ רויטער שרעק.

שיטן מענשן זיך אַרויס,
פרויען קינדער נאַקעט, בלויז,
פאַלט מען איינער אויף דעם צווייטן
ווערט פאַרלאָרן קינד און פריינט,

און פון הימל פון דעם רויטן
ווערט די שטאָט מיט פלאַם באַשיינט...
רייסן פלאַמען זיך פון דעכער
שטייגן רויטע צונגן העכער,

און זיי דרייען זיך אין קנוילן
שטעלן זיך אין שוואַרצע זיילן
רויך מיט פלאַמען אויסגעמישט
ווערן גאַס און געסלאַך וויסט...

קרעכצן אין דער הויך באַלקאַנען,
און עס ציטערן די ווענט
פאַלן פלאַמען פון קאַנאַנען
אין דער רויטער שטאָט וואָס ברענט!...

הילכט מיט שרעק און בייזער פיין
גאַס אַרויס און גאַס אַריין,
ווערט די שטאָט אַ פייער ים
יאָגט די מענשן ווילד דער פלאַם...

ווייס מען ניט וואוהין צו לויפן,
איינגעשמיט אין פייער רייפן,
און פאַרגעסן גאַס און שטוב
זוכט מען רעטונג אין אַ גרוב,

כאַפּן פרויען פרעמדע קינדער,
שלאָגן מוטערס זיך מיט צאָרן
נעמען זיי אַרום די פלאַמען,
ווערן זיי אין רויך פאַרלאָרן...

יוערט עס גרויזאַמער פון שעה
ווערן יונגע פלוצלונג גראָה — —
און פאַרדונקלט דער פאַרשטאַנד
לויפט מען ראַטעווען אַ שטיין,
וואַרפט מען זיך אין פייער-בראַנד
און מען ווערט פאַרברענט אַליין...

און פון הינטן האָט געטריבן
ס׳גאַנצע פאָלק אַ בלויזער שווערד,
לויפט מען פון דעם פייער קעסל
אַלטע, יונגע, מענש און פערד,

לויפט מען אין די וועלדער, פעלדער
דאָרטן וואו עס קאַכט דער שרייט.
פינסטער, נאָר פון ווייטן פאַלן
פּאָסן פלאַמען ברייט און ווייט...

צאַפּלט נאָך אין לופט דאָס קנאַקן
פון די פאַלנדיגע ווענט,
און אַנטקעגן — שיסערייען
שיטן זיך אַרום אָן ענד...

לויפט מען פון איין פלאַם אין צווייטן
הינטן — שרעק און פאָרנט — טויט —
ווערן שווער אויף זיך די בגדים —
שליידערט מען דעם לעצטן ברויט, —

יאָגן אָנ׳עט מענשן, חיות,
און באַרויבן יונג און אַלט;
וואַרפן קינדער פון די בוידן,
שלעפן פרויען טיף אין וואַלד...
ו.
דורכגעגאנגען איז די חיה
און דעם חורבן ווייט פאַרזייהט:
שטעהט אין מיטן וועג אַ וואָגן
מיט די רעדער אויסגעדרייט.

היינגען פליגלען פון דעם ווינט-מיל
דורכגעשאָסן, אויסגעפליקט,
און אָן איינזאַם הייזל טאַרטשעט
אָן אַ דאַך, צו דר׳ערד געדריקט.

ליגן וואו-ניט-וואו צוואָרפן
מענשן-גלידער — שטויב באַדעקט...
ליגט אַ היטל אָן אַ מענשן
און מיט שוואַרצן מאַרך באַפלעקט...

און פאַרזייטע קליינע קברים
אָן אַ צייכן שטיל און שטום —

דרעהען קראָהען זיך אין לופטן
שמעקן וועלף די לופט אַרום...

און עס שטעהט אין לופט אַ ברומען
ערגעץ קרעכצעט נאָך דער וואַלד,
און די קוסטעס אײנגעגראָבען
יתומים-ביקסן שטעהען קאַלט...

און אין שטאָט איז ניט פאַרבליבן
ניט קיין מענש און ניט קיין שטוב;
איינער נאָר אַ חסר דעה
וואַלגערט אום זיך אין אַ גרוב...

קומט די שוואַרצע נאַכט אין שאָטן
לייגט זיך אויף דער פוסטער גאַס —
געהט דער חסר-דעה שווייגענד
גראָבט און זוכט אין שוואַרצן אַש — —

שלעפט אַרויס אַ האַלב פאַרברענטן,
בינדט אים אָן אַ שטריק צום האַנט,
ציט אים דורך די פוסטע גאַסן
און באַגראָבט אים ביי אַ וואַנט —

יאגן הינט זיך נאך דעם קרבן
הילכט אין גאס א הונגער וועה —
שטערט דעם טויט זיין וויסטן שלאפן
א משוגענער געשריי.

כארקאוו, מאי 1918.
„קונסט רינג",
ליטעראריש קינסטלערישער אלמאנאך,
צווייטעס בוך, צווייטע אויפלאגע,
פארלאג, אידיש.

אליהו גאלוב

נאָך דער אָקטאָבער רעוואָלוציע געקעמפט אויפן אוקריינער פראָנט קעגן די דייטשן. אין 1918 אנגעהויבן זיך באטייליקן מיט לידער אין די יידישע ליטעראַרישע אויסגאבעס אין סאוועטן-פארבאנד.

זיינע ווערק: „אין שטורם", „פאעמעס, זז. 34, כארקאוו 1918. „צו א נייער וועלט", סימבאלישע דראמע אין 4 אקטן, זז.48, 1919. „צווישן וועלטן" (לידער און פאעמעס), זז. 71, כארקאוו 1921.

גרשון ברוידע

(1947—1888)

גרשון ברויד'ע איז געבוירן געוואָרן אין סמאַרגאָן אין 1888 ביי א פאַרמעגלעכער פאַמיליע פון לעדער הענדלער.

ער האָט שטודירט אין בערן, שווייץ.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה און נאָך דער אָקטאָבער איבערקערעניש, געלעבט אין מאָסקווע.

אין 1921 ביז 1925 האָט ער זיך געפונען אין בערלין.

אין 1925 איז ער געקומען קיין ישראל.

געשטאָרבן אין 1947 אין עלטער פון 59 יאָר.

גרשון ברוידא

גאט און סמאל

געוואָרפן פון הימל אויף דר׳ערד האָט סמאָל
זיין בליק פול מיט קנאה און שפּאָט:
די וועלט האָט געזונגען באגייסטערט פון לעבן
די שירה די ערשטע — צו גאָט.

און לאנג האָט געדויערט דער הייליגער נגון,
דעם כאָר האָט קיינער געשטערט.
א גליקליכער יונגער איז גאָט שטאָלץ געשטאנען
נאָך אלץ אין זיין אויפטו פארקלערט.

די וועלט האָט געזונגען! און ס׳האָט זיך אין וועלטאַל
וואָס שטום איז — מיט קלאנגען געפילט;
נאָר פּליצלינג געוואָרן די ערד איז פארכמאַרעט
דאָס ליד האָט אויף אייביק פאַרשטילט.

און טרויעריק געקלונגען די שטים האָט פון בורא:
„איך מ׳ווז דיך פאַרלאָזן מיין וועלט;
„וואָס העכער זאָל הויבן דער קאָפּ פון מיין שאפונג,
„אין הימל מוז זיין מיין געצעלט...

„נאָר כ׳וויל אויף דער ערד אַ פאַרטרעטער מיר לאָזן,
„דעם מענטש מיט א גייסט פון אַ גאָט,
„אַ קערפּער פון ערד — ער זאָל קענען דאָ לעבן,
„מיט גייסט — צו פאַרשטיין מיין געבאָט.״

און גאָט האָט א הויפן מיט ערד באַלד גענומען
און אייליק אַ קערפּער געמאַכט,
נאָר איידער ער האָט אים די נשמה געגעבן
האָט ער זיך אַ ווײַלע פאַרטראַכט.

דערווייל איז סמאל ארונטער פון הימל
צום קערפּער געפלויגן געשווינד
און גיך א נשמה אין אים רויט געשליידערט,
אַ גייסט פול מיט ווילדקייט און זינד.

געמאַכט האָט ער דאָס מיט א טייוולשער שנעלקייט,
באמערקט האָט דאָס גאט ניט אליין!
און האָט אין דעם קערפּער אויך זיין גייסט געבלאָזן,
אַ גייסט וואָס איז הייליק און ריין.

און ס׳וואַרפט זיינע בליקן אויף גאָט דעם פארקלערטן
סמאל מיט שפּאָט פון דער זייט:
„ער איז דער פאַרטרעטער אויף דר׳ערד פון אונדזביידן,
„ער פירט אונדזער אייביקן שטרייט!״.

דוד יוסיפון

ניסן מקלר

נולד בי״א טבת תרס״ב בסמרגון שברוסיה להוריו אברהם שרגא פייביל וחנה. בן חמש וחצי נכנס ל„חדר״ וכעבור שנה אירע לו אסון: במשחקו עם הילדים נסתמאה עינו האחת בתאונה. הוא ממשיך ללמוד ב„חדר״. כעבור שנה וחצי הוא מקבל מכה בראשו ועינו השניה מאבדת את ראייתה. הוריו נוסעים איתו אל גדולי הרופאים ברוסיה ובגרמניה, אך ללא הועיל. נגזר עליו עיוורון לתמיד. מציעים להוריו להכניסו למוסד לעיוורים באירופה, אך ר׳ אברהם שרגא פייבל, יהודי דחיל חטאין, קורא בתורה בקלויז שלו, (תמורת שירותו זה הוא גר במרתף צר וטחוב שבקלויז ללא שכר־דירה) מסרב בכל תוקף למסור את בנו למוסד, בו מתחנכים גם נוצרים. האב אז עוד עסק במקצועו, הסנדלרות (והיה עני מרודה יחד עם זה), ואת הילד שלח בלוויית סבו למוסד חינוך העיוורים בירושלים.

בשנת 1913, שנה לפני פרוץ מלחמת העולם, מתקבל ניסן מקלר כחניך בבית חינוך עיוורים. הילד מתגלה מיד כבעל כשרונות מצויינים; עסקן, מרוכז, חבר טוב, בעל מידות טובות, מתון ומיושב. הוא מסיים בהצלחה את בית־הספר היסודי שבמוסד.

שלוש עשרה שנה אחריו עולה אחיו הצעיר, שעזב את ה„ישיבה״ והפך פועל בארץ. לאחר זה עולים גם הוריו ואחותו.

עם התבגרו מתבלט ניסן במוסד כבחור בעל שאר־רוח, ער לחיי־הציבור אידיאליסט, המתעניין הרבה בחיי אחיו לגורל העיוורים. להם הוא הופך לפה ברבות הימים במוסד ומחוצה לו.

בשאפו להשכלה גבוהה, עליו להשיג תעודת בגרות ואז טרם היו נהוגות בארצנו בחינות בגרות אכסטרניות. מקלר נבחן ליד הגמנסיה העברית בירושלים על־ידי ועד החינוך על פי הרשאה וסידור מיוחדים ועובר את הבחינות בהצלחה. הוא נכנס ללמוד באוניברסיטה הירושלמית ובוחר לו את מדעי הרוח כמקצועות לימוד: פילוסופיה כללית, היסטוריה וסוציולוגיה ובשנת תרצ״ה הוא מסיים בהצלחה את לימודיו באוניברסיטה ומקבל תעודת „מוסמך למדעי הרוח״ (M.A.)

חרף עיוורונו, ויהי הדבר לנס. הוא אינו מסתפק בהשכלה שרכש לעצמו ושואף להשתלמות נוספת ובינתיים ממריץ את חבריו וחברותיו במוסד כי אף הם ישתלמו בבתי מדרש למורים ולמורות וימשיכו את לימודיהם אחר־כך באוניברסיטה. עם סיימו את לימודיו באוניברסיטה מציע לו הד"ר ש"פ קלעי, שהיה אז מנהל בי"ס תיכון בבגדד לבוא אף הוא לבגדד על מנת לשמש בהוראה בבית חינוך עיוורים יהודים שנפתח שם אותה שנה, ומקלר, שכבר היה לו נסיון הוראה במוסד בו התחנך, כמורה ראשי, מקבל עליו את התפקיד ומתכונן לנסיעה ללמד את העיוורים היהודים בבגדד, קריאה וכתיבה בכתב בראיל, מלאכות ואף נגינה.

אך בינתיים משתדל הד"ר י. ל. מגנס, השוהה אז בארצות הברית, להשיג גימלא עבורו, על מנת לאפשר לו להוסיף ולהשתלם במכללת קולומביה בניו־יורק במחלקה לחקר חינוך העיוורים, ומקלר מעדיף את ההשתלמות הניתנת לו בהזדמנות טובה ודוחה מפניה את מלאכת ההוראה בארץ ערבית...

עם חוזרו ארצה בסוף 1936 הוא נכנס להוראה בבית חינוך עיוורים בירושלים, שם גדל וחונך בעצמו והופך מיד הדמות המרכזית בחבר המורים. היטיבה להגדירו אחר שובה מבית הקברות אחת מחברותיו־המורות במוסד: „היה זה המצפון שבתוכנו!". — המצפון שבמוסד. כך הכירוהו הכול.

בענינים שבין אדם לחברו היה האיש צדיק גמור. לא יימצא איש בין עובדי המוסד כיום ובעבר אשר מקלר לא עשה כל המאמצים להיטיב עימדו בכל אשר עזרתו נדרשה. הוא היה הרוח החיה בהקמת אירגון העובדים במוסד ובשנת 1946 הצליח להביא לידי הסכם בין ועד המוסד וועד העובדים שהוא עמד בראשו מיום הקמתו ועד יומו האחרון, הסכם שנחתם ביזמתה של הסתדרות הפקידים בירושלים וביזמתו של מקלר. מאז כל שעתו הפנויה של מקלר נתונה לענייני העובדים בכללם ולעניניו האישיים־הפרופסיונליים של כל אחד ואחד, ללא יוצא מן הכלל, בפרט.

ליל ההצבעה באו"מ על עצמאות ישראל. הכול יושבים ליד המקלטים דרוכים, מתוחים, וחרדים, ואילו מקלר בשלוות נפשו הטיפוסית מעיר: „בטוח הינני שנצליח!". ירושלים מופגזות וביחוד סביבת המוסד — הכול יושבים במקלט, צפופים ורועדים. פגז של חמישים קילוגרם מתפוצץ בחצר המוסד והורס חלק מבנייני ומקלר יושב ומספר לחניכים סיפורים מבדחים — זכרונות ילדות ומעשי שובבות, ומרתק את הילדים בסיפוריו והכל שוכחים את גודל הסכנה, בה הם נתונים.

איש לא שמע את ניסן מקלר מוציא דיבה על מאן דהו מימיו. תמיד דיבר רק טובות על האדם באשר הוא אדם, לא יכול לראות חטא, הכול הבין וסלח. אהב שלום ורדף שלום. על כן הכול אהבוהו — החניכים הצעירים והמבוגרים, העובדים, המורים כולם שלא עשו בלעדיו צעד בשטח החינוך וההוראה במוסד. הוא היה

תל תלפיות שכל הפיות פונים אליו. שלא על מנת לקבל פרס עבד ללא ליאות בשטחים שונים במערכת החינוך בבית, בשטח הדפסת ספרי בראיל על ידי מתנדבים שהוא היחיד עמד עם כולם בקשר, כיוון והדריך, כתב והשיב, בשטח השבחת מצב העיוורים ושיקומם, גם אלה שמחוץ למוסד. על כן שכחו אנשי אגודת העיוורים „ששת" את מסיבתם שנועדה ליום קבורתו ומיהרו לבוא אל לוווייתו. על כן סגרו אנשי קואופרטיב העיוורים „התיקווה" את בית המלאכה שלהם ובאו כולם ירושלימה לגמול עמו חסד האחרון.

היה תומך במשפחתו בכל חסכונותיו. בת אחיו כותבת לו ששלחוה הביתה מבית הספר התיכון ,בו היא לומדת, בשל שכר לימוד שאין לאביה, מחוסר העבודה, להכניס, והדוד הטוב שולח את הסכום הדרוש, ללא היסוסים. בית משפחה לעצמו לא בנה, אך רכש לו דירה בבית־הכרם והכניס לתוכה את ידידו הוותיק, המדפיס בבית חינוך עיוורים, עמנואל שפר ואת אשתו. כזה היה האיש, שמעטים, מעטים כמותו בדורנו.

בכל ישיבות המורים מקלר הוא ראש המדברים, כאילו מאליהם מתהווים הדברים כך. כשמקלר מדבר, הכול עושים אוזנם כאפרכסת, כי לעולם אין דבריו ריקים, הכול — לענין, ללא שמץ של אנוכיות, אלא לטובת הכלל, או היחיד־הזולת שלו הוא בא לדאוג ואת מלחמת קיפוחו להילחם. הכול ידעו — כשמקלר פותח את פיו, אך הצדק והאמת מדברים מגרונו, שלהם הוא סוגד.

יהא זכרו ברוך!

בנימין פאַרסייט

מיין ברודער אברהם פאַרסייט

(1954־1896)

שוין אין זיינע קינדער יאָרן האָט אברהם אַריינגעבראַכט אין אונדזער שטוב אין סמאַרגאָן אַ מין גרוס פון דער וועלט וואָס איז געלעגן אויסער אונדזער ענגן קרייז.

ער איז פרי אין זיין יוגנט אַוועקגעפאָרן קיין אוקראַינע. ער האָט געפונען אַרבעט אין אַ קליין שטעטל מענא, טשערניגאָווער גובערניע. דאָ האָט ער זיך באַקאַנט מיטן לעבן פון די פויערים. אַז ער איז געקומען אַהיים אין סמאַרגאָן אויף יום־טוב האָט ער מיטגעבראַכט רעוואָלוציאָנערע לידער און אונדז געלערנט זיי זינגען. ער איז געקומען אין באַריר מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין מענא און ער האָט געמוזט מאַכן פּליטה. ער קומט קיין סמאַרגאָן און מאַכט דורך מיט אונדז אין 1915 דעם ייסורים וואָנדער־וועג סמאַרגאָן־מאָלאָדעטשנע, מינסק־כאַרקאָוו און דערנאָך ראָסטאָוו אויפן דאָן. ער הויבט אָן אַרבעטן ווי אַ בוכהאַלטער לשם פּרנסה, און טרעט אַריין צו בילדן זיך אין קאָמערציעלן אינסטיטוט. אָבער די געשעענישן פון יענע יאָרן, רעוואָלוציע, בירגער־קריג צווינגען אים פאַרלאָזן דעם אינסטיטוט. ער קאָן זיך נישט דערלויבן ממשיך זיין זיין בילדונג. ער שפּאַנט זיך איין אין יאָך פון דער משפּחה. ער העלפט דעם פאָטער מפרנס זיין דאָס הויזגעזינט.

די צייטן זענען אומרואיקע. אין ראָסטאָוו דערוואַרט מען פּאָגראָמען, אָרגאַניזירט פון די ווייסע גוואַרדייער. ער אברהם טרעט אַריין אין זעלבסט־שוץ. ער קומט אַהיים, ברענגט אַ רעוואָלווער און לערנט מיך ווי זיך צו באַנוצן מיט אים אין פאַל פון אַ פּאָגראָם.

די מאַכט אין יענע צייטן האָט געהאַלטן אין איין בייטן זיך אין אוקראַינע. יידן האָבן געלעבט אין הוילער שרעק. אין 1921 זענען פאָטער און מוטער געשטאָרבן און די אחריות פאַר דעם אויפהאַלט פון דער פאַמיליע פאַלט אינגאַנצן אויף אברהמען.

אין 1922 נוצן מיר אויס די געהעגנהייט, דאָס רעכט צו עמיגרירן צו קרובים קיין אַמעריקע. מיר קומען אָן אין ניו־יאָרק אין 1923.

דער פּראָצעס פון צופּאַסן זיך צו אַ נייעם שטייגער לעבן פאַלט שווער. אונדזערע קרובים, צו וועמען מיר זענען געקומען, זענען ווייט פון צו זיין גבירים, אָבער אברהם גיט זיך אַן עצה. ער ווערט אַ געשעפטסמאַן. אין 1925 האָט ער חתונה.

עס ברעכט אויס דער צווייטער וועלט־קריג. דער אייראָפּעאישער יידנטום שטייט אין געפאַר פון גאַנצלעכן אומקום.

אברהם וואַרפט זיך אַריין מיט זיין גאַנצער ענערגיע אין רעליף אַרבעט פאַר די סמאַרגאָנער לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך געראַטעוועט על פי נס פון אומקום.

ער איז שוואַך און קראַנק. ער מוז אָבער פאַרווירקלעכן זיין טרוים און שטילן זיין בענקשאַפט נאָך אונדזער היימלאַנד ישראל, אויב ניט זיך איינגאַנצן באַזעצן אין לאַנד איז אמווייניקסטנס אָנקוקן דאָס לאַנד, עס באַזוכן און אָנזעטיקן די אויגן.

אין 1954 קומט ער אין ישראל מיט זיין פרוי סימע און זיין שוועסטער די רביצין אסתר וואַרשאַווסקי, אויף אַ באַזוך. דעם צווייטן טאָג פסח ווערט ער פאַרביי און שטאַרבט פּלוצלונג.

ער האָט פאַרפאַסט דריי ווערק: „בר כוכבא" איז דערשינען אין ניו־יאָרק 1941. עס איז אַ הסטאָרישער ראָמאַן. אָט וואָס ער שרייבט אין דער הקדמה צום בוך:

„דער בר־כוכבא אויפשטאַנד, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין יאָר 132 (נייע צייט־רעכענונג) איז פון דער גרויסער נאַציאָנאַלער באַפרייאונגס־מלחמה פון די קנאים (זעלאָטן) געווען אָפּגערוקט בלויז מיט זעכציק יאָר. דער גייסט פון די זעלאָטן, זייער אידעאַליזם, זייער מוט און העלדישקייט און זייער גרייטקייט צו קעמפן ביז דעם לעצטן, האָט זיכער געפונען אַן אָפּקלאַנג — און ווידערקלאַנג — אין די רייען פון די בר־כוכבא גבורים. דעריבער ווערן דאָ, אין דעם בוך, די בר־כוכבא קריגער טיילווייז אויך באַצייכנט מיט דעם נאָמען „זעלאָטן", כאָטש די פירנדיקע, קעמפערישע קנאים־פּאַרטיי האָט זיך פאַקטיש אויפגעלייזט — אין בלוט און פייער — אין דעם חורבן פון 70־טן יאָר. דער בר־כוכבא אויפשטאַנד ווערט דאָ אויפגענומען ווי אַ המשך, און דער באַגריף „זעלאָטן", ווי אַ סימבאָל און צייכן פון דעם היסטאָריש־דויערנדיקן און מערקווירדיקן יידישן קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג.

דאָס בוך אַנטהאַלט 256 זייטן.

אין 1947 דערשיינט זיין ווערק „אין רויטן גלי" (אַ ראָמאַן אין דריי טיילן). מיר וועלן ברענגען אַ פראַגמענט פון זיין פאָרוואָרט צום בוך:

„די גרעסטע פּאַסירונג אין אונדזער צייט איז די גרויסע אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אירע ווייט־גייענדיקע צילן, איר פאַרנעם און דער אופן ווי אַזוי זי

ווירקט אויף אונדז, זענען פון געוואַלטיקער וויכטיקייט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

איך בין געווען אין רוסלאַנד אין יענע שיקזאַלפולע טעג און ערשטע יאָרן פון דער רוסישער רעוואָלוציע. איך האָב געלעבט מיט איר אָטעם. די בילדער, געשטאַלטן און איבערלעבונגען פון יענע טעג האָבן געמאָנט, איך זאָל זיי פאַרצייכענען. איך האָב אָבער געפילט, אַז מיר זענען נאָך צו נאָענט צו די פּאַסירונגען, און אַז עס פעלט נאָך די דיסטאַנץ פון פערספּעקטיוו אָפּצושאַצן זיי. און דעריבער האָב איך זיך אָפּגעהאַלטן פון שרייבן וועגן דעם. אַזוי זענען אַוועק עטלעכע און צוואַנציק יאָר.

דער אויפקום און דער אויפשטייג פון פאַשיזם, און איבערהויפּט דער ראַשיקער גאַנג פון נאַציזם, וואָס האָט פאַרכאַפּט גרויסע טיילן פון אייראָפּע; זיך פאַרמאָסטן צו פאַרניכטן די אַלע אויפטואונגען פון דער רוסישער רעוואָלוציע; פאַרמאָסטן זיך אומצוברענגען אונדזער פאָלק און פאַרשקלאַפן די גאַנצע מענטשהייט, — האָט מיך געצוווּנגען צו ענדערן מיין שטעלונג...

איך האָב דערפילט, אַז עס איז וויכטיק צו ברענגען צום יידישן לייענער

אָט־די געשטאַלטן און זייער אידייען־וועלט. און דאָס פּרוביר איך טאָן אין מיין באַשיידענער אַרבעט".

דאָס דריטע ווערק זיינס „צום ליכטיקן מאָרגן" איז זיין שוואַנען־געזאַנג

עס דערשיינט אין 1953 איין יאָר פֿאַר זיין פּריצייטיקן טויט. אין אָט־דעם ווערק קערט ער זיך אום אַהיים, מיט בענקשאַפֿט צום אייגענעם שטעטל סמאַרגאָן און צו היימישע טיפֿן און פֿערזאָנען. ער קומט צוריק צום יידישן איינגעוואָרצלטן שטייגער, צו חסידות און חסידישע מענטשן מיט זייער פֿריילעכקייט, מיט זייערע ניגונים פֿול מיט דביקות און כלות־הנפש און מיט זייערע רקידהלעך אין ברען פֿון קדושה און אהבת הבורא און אהבת ישראל: ער קערט זיך אום אייגנטלעך צו זיך אַליין.

זאָל לעבן און גרינען זיין אָנדענק.

יצחק בראלי (אייזיק ברודני)

(1956 — 1888)

ביום ג׳ אייר ה׳ תשט״ז נפטר בתל־אביב יצחק בראלי, מנהל בנק הפועלים; מראשי חברת העובדים ומן המעצבים את דמותם של מוסדות הכלכלה והמשק של תנועת הפועלים הארצישראלית. שישים ושבע שנים לפני כן בא׳ במרחשוון ה׳ תרמ״ט הוא נולד, בשם אייזיק ברודני, בסמורגון, עירנו, לאביו מאיר ברודני ולאמו שיינה ברודני לבית ספיר.

בן למשפחה סמורגונאית. הרבה דורות — אבותיו, עשרה דורות, קבורים היו בסמורגון ובחוגי המשפחה ידעו לספר על כל אדם מהם. אבותיה של המשפחה הגיעו, כנראה, לליטא בימי גזירות חמלניצקי מן העיר ברודי (מכאן נגזר השם ברודני). בסוף המאה הי״ט ובראשית מאה זו היתה המשפחה קרויה בין יהודי סמורגון על שמו של אליהו־לייב (למשל, את אביו של אייזיק ברודני נהגו לכנות ר׳ מאיר אליהו־לייב׳ס) ולכן שונה שם המשפחה בישראל לבראלי, על שמו של אותו אבי־סב. במשפחה רבנית זו בלט סבו של אייזיק ברודני, שלמה מרדכי ברודני, יליד סמורגון ששימש שנים רבות רבה של סטיבץ (סטולבצי) ומורהו הראשון של זלמן שזר (רובשוב), נשיא ישראל השלישי. שלמה מרדכי ברודני הוא בעל ספר השאלות ותשובות „אוהל שם״.

לאחר לימודי־חדר בסמורגון וישיבה בסלובודקה נסע י. בראלי לארץ, סייר בה ולמד באוניברסיטה האמריקאית בביירות, כהכנה לחיים בארץ־ישראל. רק לאחר שנואש מרמת הלימודים בביירות עבר לברן, שווייץ, וסיים שם את חוק לימודיו האקדמאיים. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהרוסים הנסוגים שרפו את סמורגון — עברה המשפחה לחרקוב, שנה לאחר נישואיו של בראלי לד״ר חוה יהלם. רק ב־1921 עלה בידו לצאת מברית־המועצות לליטא. שהה שם כחמש שנים, בנה את המוסד הבנקאי הגדול של יהודי ליטא, „צנטרל בנק״, שהוא עמד בראשו. שם נולד לו בנו היחיד, מאיר.

ב־1926 הוא עלה לארץ. תחילה ניהל את „המשביר המרכזי״, שהוא קיבל על עצמו את הנהלתו בתקופת משבר קשה כש„סולל־בונה״ הראשון התמוטט וכל

המשק היה על עברי פי התהום. לאחר שהצליח לחלץ את המוסד המרכזי של הקואופרציה הצרכנית מן הסבך הועבר לניהול בנק הפועלים. תפקיד זה נעשה לתפקיד חייו, קרוב לשלושים שנה.

אם כי עד עלייתו לארץ עסק לא מעט בעניני ציבור — היה מבוני תנועת „צעירי ציון" ואחר כך צ. ס. (תחילה ברוסיה הסובייטית ואחר כך בליטא), מאז בואו לארץ הקדיש את כשרונותיו ומרצו לענייני משק בלבד וגם פעילותו הציבורית, במפא"י ובשמה, היתה קשורה — ישירות או בעקיפין — בעניינים כלכליים. הוא היה חבר הנהלה כמעט בכל המוסדות המשקיים החשובים של ההסתדרות והקדיש להם זמן, כשרון ומרץ בהתאם לנדרש בתקופות השונות. כן היה חבר הנהלה בכמה מן המוסדות הכלכליים העיקריים בארץ כגון: בנק לאומי לישראל.

ייחוד לעצמה בפעילותו הציבורית של יצחק בראלי תופסת „מגבית

ההתגייסות וההצלה" שהיה חבר נשיאותה כל השנים. במגבית זו הונח, בעצם, היסוד למיסוי עברי עצמאי בארץ, עוד לפני היות מדינה יהודית ריבונית. בשנותיו האחרונות היה חולה ובמאמץ נפשי רב המשיך בעבודתו על אף חולשתו

הגופנית והניח יסודות להתרחבות הרבה של בנק הפועלים, בשנות המדינה.

היה ציר לקונגרסים הציוניים מאז הקונגרס העשירי ועד סוף ימיו (פרט לשניים או שלושה קונגרסים שלא יכול היה לנסוע אליהם) והיה במרכז הפעילות הכספית של הקונגרסים, שבחלק מהם היה יו"ר הוועדה הכספית. שנים רבות היה גם יו"ר ועדת התקציב הקבועה של הסוכנות היהודית.

זכרו נשאר שמור בלב ידידיו ומכריו לא רק בזכות מעשיו והשגיו, אלא גם בזכות יושרו האישי, טוב לבו ונכונותו לסייע במלוא יכולתו לכל זקוק לעזרה ובזכות שפע החן, החכמה, ההומור וידיעת הפולקלור היהודי העממי ששפעו ממנו.

דוד רזיאל

עצמותיו הועברו מעיראק לקפריסין והובאו לקבורה בבית הקברות היהודי במארגו ליד ניקוסיה ב־20.12.55

הועברו לקבר החייל בהר הרצל בירושלים ב־17.3.61

מתולדותיו

נצר מגזע רבנים, גדולי־תורה ואדירי־אמונה, נולד דוד רזיאל, הי״ד, בעיר סמורגון, פלך וילנה ביום י״ח כסלו תרע״א (1910), לאביו ר׳ אברהם־מרדכי רוזנסון ולאמו בלומה.

מילדותו ינק בבית־הוריו את ההכרה הלאומית השורשית של דורות ראשו־נים: את האמונה העזה בגדלות העם הנבחר ואת הכאב על השפלת גאון עמנו בתנאי גלות מדכאה. מאבות־אבותינו שקוננו בלילות על חורבן בית־המקדש, ירש את הכמיהה הלוהטת לגאולה ואת תחושת־המרי בחיי הגלות, שכופפו את דמות היהודי.

בן שלוש היה כאשר עלה עם הוריו לארץ־ישראל, בקיץ שנת תרע״ד. אביו הוזמן מחו״ל לשמש מורה בבית־הספר „תחכמוני״ ביפו־ת״א. אחרי כחצי שנה, בעת הנגישות והגירושים של המשטר הצבאי התורכי במלחמת־העולם הראשונה, גורשה המשפחה יחד עם משפחות יהודיות אחרות, בגלל נתינותם הרוסית. דוד הילד נדד עם הוריו דרך מצרים לאוקראינה, רוסיה הפנימית, גרוזיה, מוסקבה וקובנה. שמונה שנים טולטל מארץ לארץ, מגולה לגולה, כשאת חינוכו מקבל הוא מאביו ומאמו. הירבה בלימודי־תורה ומראשית ילדותו השתלם בדיבור עברי. בגיל 8 כבר ידע כמעט את כל התנ״ך בעל־פה. בגיל 12 ידע בעל־פה את כל ששת סדרי־משנה.

בשנות הנדודים הרבה דוד לקרוא בספרות העברית החדשה. תוך קריאתו ולימוד התנ״ך התרשם מאד מהגבורה והתפארת של אבותינו בימי קדם. בנדודיו ראה את העם היהודי בשפל גלותו, ובזכרונו נשארו טבועים חדשי־הילדות בהם התגורר עם הוריו בארץ ישראל. הוא שאף לחזור ארצה ועז היה רצונו ללכת בדרכי גבורינו הקדמונים ולהלחם למען שחרור מולדתנו.

בגיל 12 חזר עם הוריו ארצה, אחרי שאביו הוזמן שנית לשמש כמורה בבית־הספר „תחכמוני״, ובחנוכה תרפ״ג, שמונה שנים אחרי גרושו מן הארץ, חזר אליה, עשיר בחוויות מימי נדודיו, ועשיר ברוח שינק מלימוד התנ״ך והספרות העברית.

דוד רזיאל סיים את לימודיו ב„תחכמוני״ ועמד בבחינת־בגרות ממשלתית. שנתיים ימים למד בישיבת „מרכז הרב״ של הגראי״ה קוק ז״ל ואחרי־כן נכנס

ללמוד במחלקה למדעי־הרוח של האוניברסיטה העברית. למד גם מתמטיקה ופילו־סופיה והצטיין במקצועות אלה.

בנשמתו של דוד רזיאל היתה מזיגה מופלאה של חכמות שם ויפת. חיבוריו מימי הילדות מצטיינים בניצני־אמנות שבישרו צמיחתו של כשרון גדול. הוא הרבה לכתוב על גבורי התנ״ך ומאותה תקופת־ילדות נשתמרו שני מחזות שכתב: „המר־גלים״ ו„קרח״, וכן מונוגרפיות מקיפות: „שאול״ ו„דוד״. יצירות אלו מימי הילדות הצטיינו בעדינותם האמנותיות וברוח־הקסם שהעידו על כמיהתו העזה של היוצר

הצעיר לגבורת־הקדמונים, שופטים ומלכים בישראל, גדולי האומה וקדושיה. לאחר מכן התרשם הילד מגבורת החשמונאים, גבורי מלחמות הבית־השני, בר־כוכבא ורבי עקיבא. רבי עקיבא היה בעיניו סמל, ברוחו, בתלמודו ובגבורתו והוא שאף ללכת בדרכיו, לאסוף חיל, לאמץ ידי לוחמים וללמד בני ישראל קשת.

פעלו

„מאורעות״ הדמים בשנת תרפ״ט הבשילו בנפשו את ההכרה כי גאולת ישראל לא תבוא אם לא יהיו לוחמים למען הגאולה. טבח תלמידי הישיבה בחברון ללא התנגדות חולל בו את השאיפה העזה לקומם את כוח הנוער העברי. חלומותיו

ומימי הילדות לבשו עור ועצמות. הוא הצטרף לפלוגת המתנדבים שליד ועד הקהילה בירושלים ותפקידו הראשון היה ללוות למנוחות עולמים את עשרות בהורי הישיבה שנטבחו בחברון.

בעקבות „מאורעות" תרפ"ט פרשו חלק מחשובי המפקדים משורות ה„הגנה" והקימו את הארגון הצבאי הלאומי. דוד רזיאל הצטרף ל„פורשים" מיד עם ייסוד הארגון. מעתה הקדיש את כשרונותיו להשתלמות במקצועות הצבאיים, מפאת היעדר ספרות צבאית עברית, הלך אל המקורות הלועזיים ובשקידה רבה למד והשתלם עד שהפך לאחד מטובי המפקדים. לפקודתו נמסרה הדרכת הקורסים למפקדי הארגון הצבאי הלאומי, או כפי שהארגון כונה בימים ההם „הגנה ב'". למען קידום האימונים, ביסוס הידע המקצועי והפצתו בין החיילים, תרגם, ערך וחיבר ספרי־עזר מקצועיים. דוד רזיאל היה חלוץ ומורה־דרך בכתיבת ספרות במקצועות צבאיים וספריו היו מקור להשתלמות ולידע בימי הראשית של תקומת הכוח הצבאי העברי

„מאורעות" תרצ"ו הביאו מפנה גורלי בחייו של דוד רזיאל, מפנה שהשפיע השפעה מכרעת על תולדות עמנו. שוב פרצו מהומות־דמים בארץ־ישראל. החלו רציחות המוניות. רכוש יהודי רב נהרס. האויב הערבי ביקש לעצור בעד זרם העולים האדיר שגאה ועלה ארצה ממדינות אירופה המנואצת, אשר צל השואה כבר רחף עליה. מנהיגיו הרשמיים של הישוב הכריזו על „הבלגה", הטיפו לבלימת כוח־המחץ של הנוער העברי והרימו על נס את הצו „לא תרצח", גם כאשר האויב קם ורצח יום יום יהודים, גברים נשים וטף.

בתחילת ה„מאורעות" עוד הצטמצמה פעולת „הגנה ב'" בתפקידי שמירה בלבד, אולם עד מהרה הגיעו מפקדיו לידי מסקנה כי שיטת „ההבלגה" נטולה הצדקה מדינית, ובודאי נטולה הצדקה צבאית. היא הרבתה קרבנות יהודיים, ונתנה אמתלה בידי הבריטים להיענות לתביעות התוקפנים הערביים.

המנהיגים הרשמיים התנגדו לשנוי קו „ההבלגה", ומשהחליטה „הגנה ב'" לפתוח באמצעי תגמול — פרש חלק מן המפקדים והצטרף ל„הגנה". בארגון הצבאי הלאומי נשארו ה ל ו ח מ י ם.

עד מהרה נתגלה דוד רזיאל כמפקד נערץ, ומצביא הארגון זאב ז'בוטינסקי ז"ל הטיל עליו את הפיקוד הראשי. בכושר עבודתו, באמנותו למטרה ובנכונותו לשמש דוגמה אישית להקרבה עצמית, רכש דוד רזיאל את אימון המפקדים והחיילים, מהם וותיקים ובוגרים ממנו.

הוא ארגן את השורות סביב דגל המלחמה ו ה ח ל ל פ ע ו ל. ביום י' כסלו תרצ"ח (14.11.37), הוא „י ו ם ה ש י ש י ה ש ח ו ר", ערך את ההתקפה המאורגנת הראשונה על כנופיות הערבים בירושלים. „ההבלגה" נשברה, למגינת לבם של ה־מנהיגים הרשמיים. החלה מלחמת הארגון הצבאי הלאומי, שלא נפסקה עוד כל ימי ה„מאורעות", אשר נמשכו עד שנת תרצ"ט וחדלו עם פרוץ מלחמת העולם השניה.

דוד רזיאל היה ראש המתכננים וראש המבצעים. הוא סיכן את עצמו לפני שסיכן חיי אחרים. הלם באויב והוכיח כי דם ישראל איננו הפקר. הוא העביר את המערכה אל שערי האויב, שישב לבטח בקני־המרצחים. אולם הוא לא הסתפק בכך, וברוחו חזה הקמת צבא עברי אשר בבוא שעת־הכושר יסתער וישחרר את המולדת. את כל כוחו וכשרונו הקדיש למטרה זו וימים ולילות עשה בלימוד ספרי טקטיקה ואיסטראטגיה, על־מנת להכשיר את דור־הלוחמים לקראת יעודו.

בתקופה זו הרבה רזיאל לחבר חוברות וספרים במקצועות צבאים ואת אשר למד ממקורות לועזיים — העביר לכלים עבריים. בין יצירותיו שחיבר בעצם ימי מלחמת המחתרת היו: „האקדח", שחיבר ביחד עם חברו אברהם שטרן („יאיר") הי"ד, „תורת ההדרכה", „תרגילי הסדר המכונס והמפוזר" וכן „הערות לקלאוזביץ", „על המשמעת", „כללים למתן פקודות ומילוין" ו„רוח הקיבוץ".

פעולתו נתרחבה והגיעה אל מרכזי הנוער העברי בתפוצות הגולה. בפולין, בליטה ובמדינות אחרות קמו תאי־מחתרת של הארגון הצבאי הלאומי, מוכנים לשמש חיל־מלואים לצבא ישראל המשחרר.

וחיל־המילואים פרץ ועלה. ה ח ל ה פ ר ש ת ה ה ע פ ל ה. המנהיגים הרשמיים הטיפו נגד העליה „הבלתי חוקית". הם ביקשו לשמור על עליה „סלקטיבית", על־פי סרטיפיקאטים של שלטונות המנדט. אולם באירופה כבר רחפה סכנת ההשמדה. ז'בוטינסקי השמיע את קריאתו לחיסול הגולה, וחיילי הארגון הצבאי הלאומי בכל אתר החלו לחתור לחופי הארץ. עם חיילי אצ"ל עלו המונים יהודים אחרים, ביניהם גם יריבים. היתה זו „עליה חפשית" ולכל יהודי ניתנה הזכות להציל את נפשו ולצאת מאירופה, בדרכי ההעפלה והמחתרת, בפיקודו של דוד רזיאל. אלפים־אלפים יהודים הנמצאים כיום חיים ושלמים במדינת ישראל ניצלו מגיא־ההריגה תודות למפעל ההעפלה.

בנתיב הצר של המחתרת הצליח דוד רזיאל לצאת לחוץ־לארץ ולהפגש פנים אל פנים עם זאב ז'בוטינסקי. באותה פגישה היסטורית הביע מצביא אצ"ל את הערצתו ל„איש הברזל" דוד רזיאל: „אדוני, אני מחכה לו זה חמש עשרה שנה" אמר לו והעניק לו מלוא הערצתו ואמונו. דוד רזיאל נשא את התואר הגבוה ביותר באצ"ל, „אלוף בן־ענת", והוא היחיד שנשא את התואר „אלוף".

בתקופה זו הרחיב אצ"ל את פעולותיו ועבר לשורת התקפות נגד השלטונות הבריטיים, שנכנעו לטירור הערבי ופרסמו את גזירות „הספר הלבן" נגד הישוב העברי. מעתה הציב לעצמו אצ"ל מטרה להוכיח כי הכניעה לערבים לא תחזיר את השקט לארץ וכי הנוער העברי יילחם בכל כוחו נגד מזימות־החנק שנכללו ב„ספר הלבן".

עם פרוץ מלחמת העולם השניה הכריז אצ"ל על הפוגה במערכה נגד הברי־

טים. לאנושות כולה קם אויב משותף, החיה ההיטלריסטית, ופיקוד אצ"ל בא ברוב דעות לידי החלטה כי נוכח סכנת ההשמדה הפיסית שהיתה צפויה לעם ישראל מידי היטלר, חייב הארגון להכריז על הפוגה.

בהתערבותו של פנחס רוטנברג ז"ל שוחרר רזיאל מכלאו זמן קצר אחרי פרוץ המלחמה, ואחריו שוחררו יתר חברי אצ"ל שהיו כלואים, ביניהם אברהם שטרן (יאיר), הי"ד. אז חל הפילוג במחנה הארגון, שעה שקבוצת מפקדים בראשותו של „יאיר" יסדה את „הארגון הצבאי הלאומי בישראל", שנקרא לאחר מכן בשם „לוחמי חרות ישראל". זמן מה אחרי שחרורו מהכלא נשא דוד רזיאל לאשה את שושנה לבית שפיצר, ממפקדות אצ"ל.

השליחות האחרונה

האויב הגרמני איים בכיבוש המזרח התיכון. צבאות רומל התקדמו מעבר ערבות אפריקה לארץ־ישראל, ובמדינות ערב קמה תסיסה נגד בריטניה, במגמה לסייע לצבאות האויב המתקדמים. בעירק פרץ „המרד" של ראשיד עלי, בסיוע גרמניה ובהשראתו של האג' אמין אל חוסייני, „מופתי ירושלים", אשר היה אחראי למעשי־הרצח שביצעו הערבים בקרב הישוב היהודי בארץ.

נצחונו של ראשיד־עלי, ומרעו „המופתי" עלול היה להביא את צבאות האויב ואת האויריה שלו למבואות ארץ־ישראל, שגורלה היה נחרץ באשר לישוב היהודי היו כוחות מועטים להתגונן. חרב ההשמדה הונפה בכל אימתה מעל הישוב היהודי.

בימים הגורליים ההם ראה דוד רזיאל לפני אצ"ל שלוש מטרות עיקריות:

* להופיע כשותף לצד בנות הברית במערכה נגד הנאצים.
* למנוע את סכנת הפיכתה של עירק לבסיס גרמני.
* לחסל את „המופתי הירושלמי", שבעצם קיומו היווה סכנה לעם היהודי.

כשפנו אל דוד רזיאל בהצעה לסייע במישרין לבנות־הברית, על־ידי חדירה מאחורי הקווים של ראשיד־עלי, לא היסס וקיבל את התפקיד. בניגוד לדעת חבריו החליט לצאת בעצמו אל קוו האש, בראש קבוצה קטנה של צעירים נועזים העשויים לבלי חת.

הם יצאו ומילאו אחד התפקידים החשובים ביותר להכנעת „המורדים" ובכיבוש בגדד. הוא בעצמו תכנן את הגנתו של שדה־התעופה בחבנייה ואופייני הדבר שעצותיו נתקבלו כהוראות ממש. הכל הרגישו כי עומד לפניהם איש השולט בחוקי הטקטיקה הצבאית.

חברי קבוצתו חדרו בהתחפשות לתוך עיר־הבירה הנצורה שמסביבה עמדו בנות־הברית, עמדו ולא נעו מפחד הכוחות העיקריים והגרמנים שנמצאו כביכול בין חומות העיר. השהיה זו עלולה היתה להכריע את גורל המערכה, באשר יתרון הכוח היה בידי „המורדים" ורק במלחמת־בזק אפשר היה להכניעם. לשם כך דרושה היתה אינפורמציה על הנעשה בתוך העיר הנצורה. קבוצת אנשי אצ"ל הם שהביאו את האינפורמציה והצילו את המצב. תוך סכנת נפשות חדרו אל מעבר לקווי האויב,

ביצעו מעשי־חבלה וקבעו כי הצבא העיקרי נמצא במנוסה מבוהלת ואין כלל הגנה על בגדד. גילוי זה הפתיע את הפיקוד הבריטי, והם החליטו לכבוש את בגדד.

המאמצים להתנקש בחיי „המופתי הירושלמי" לא נשאו פרי, ועם כשלון „המרידה" בעירק נמלט „המופתי" לגרמניה, שם שיתף פעולה עם הצורר הנאצי בחיסול יהדות אירופה.

* * *

ביום כ"ג אייר תש"ג יצא דוד רזיאל לסיורו בקווים הקדמים. קבוצתו הותקפה על־ידי האויריה הגרמנית והוא נפל שדוד, הרחק מאדמת המולדת. הובא לקבורה בבית־העלמין הצבאי בעירק, בשם „בן־משה".

עם קום המדינה נעשו מאמצים להעביר את עצמותיו למולדת. תחילה הישגה הסכמה להעבירו לקפריסין, ועם שחרורה של קפריס־ין נאותה ממשלתה להעביר לישראל המשוחררת את עצמותיו של לוחם החופש הגדול, דוד רזיאל.

מסע הלויה של דוד רזיאל יצא להר הרצל

מסע הלוויה של דוד רזיאל, הי"ד, המפקד הראשי של אצ"ל שנפל בעיראק לפני כעשרים שנה, וארונו הובא אתמול לישראל מקפריסין, יצא הבוקר מת"א בדרכו להר־הרצל בירושלים, בליווי שיירה ארוכה של מכוניות ובהן אלפי אנשי אצ"ל מכל הארץ, משלחות בית"רים, אישי ציבור וקהל רב ומגוון".

נשיא המדינה, מר י. בן־צבי, הטיל על שלישו הצבאי, רב־סרן ד. הרמון, לייצגו היום בהלוייתו של דוד רזיאל.

יו"ר הכנסת, מר ק. לוז, עבר הבוקר ב־8.45 על פני ארונו של דוד רזיאל ז"ל באולם הישיבות של מצודת זאב בת"א. יו"ר הכנסת נתעכב דקות אחדות ליד הארון.

מיד אחריו הגיעו הח"כים ארגוב, יו"ר ועדת החוץ והבטחון וע. גוברין, יו"ר סיעת מפא"י בכנסת והנהלת הקואליציה.

בשעות הלילה שהו חבריו הקרובים של דוד רזיאל ליד ארונו ב„מצודת־זאב", במשמרות מתחלפים. הם העלו זכרונות מתקופת המחתרת ואמרו דברי תפילה.

המפקדים הבכירים של אצ"ל וחברי מפקדתו קיימו ישיבת־פקידה־ואבל ליד הארון.

בשעה 9.30 הוצא הארון, עטוף דגל הלאום, לרחבה שליד המצודה.

ח"כ י. מרידור, שהיה סגנו של רזיאל, אמר דברי הספד נרגשים. אחר כך הושם הארון בקומנדקאר ומסע־הלוויה יצא לדרכו, מלווה על־ידי גדודי אצ"ל ומשלחות רבות מהארץ ומהגולה.

שישה מוותיקי אצ"ל, כשנשקם מדוגל, שימשו משמר־הכבוד בתוך הקומנדקאר.

בין המלווים בלטה פלוגת אחיות של קופת־חולים־לאומית במדיה הלבנים.

סמוך לשעה 10.30 הגיע הארון לבית־הכנסת הגדול בת״א, שם נאמרה תפילת אל מלא רחמים על־ידי החזן הראשי. לא הושמעו כל דברי הספד.

מבית־הכנסת נע מסע ההלוויה לרחוב העלייה ושם המתינו המכוניות, שיסיעו את המלווים לירושלים.

„שבת למולדת, מפקדנו...״ עצמותיו של דוד רזיאל, הי״ד, באו אל המנוחה ואל הנחלה, אחרי עשרים שנה.

במרחק של כמה עשרות פסיעות מקברו של חוזה־המדינה, נכרה קברו של אחד מבחירי הלוחמים על עצמאותה. בקרבת מקום לקברותיהם של רבים מחללי צבא־ישראל, הוטמן האיש שנשא בלבו את חזון הצבא העברי.

חיילי צה״ל ירו שלוש אלומות־אש לזכרו. דוד רזיאל הובא לקבר בפעם השלישית. בפעם האחרונה.

באו ללוותו בדרכו האחרונה כל אלה שהכירוהו, שלחמו עמו — וגם שניצבו פעם כנגדו. היו שם אנשי מפקדתו מלפני שתי עשרות שנים ומעלה. הם צעדו זקופי־קומה, בקצב אחיד וכבד. רבים — רקותיהם הכסיפו מאז. אחרים — לא זכו להגיע למעמד. מעל קברותיהם של הרוגי־המלכות הובאו לקברו של רזיאל שקיקי־עפר כחולים.

היו שם בני־תשחורת, בני הדור שלא ידע את דוד ואת פעליו. צעירים, ששמעו על רזיאל מפי הכתוב או מפי הוריהם.

הלכו אחרי ארונו לאורכה של ירושלים נכבדי העדה, אבות־העיר, רבנים, שופטים עם נשיא ביה״מ העליון בראשם, שלישו של הנשיא, מזכירו של ראש הממשלה ואנשי־צבא. צעדו בסך אברכי־ישיבות ואנשים של יום־יום, שסגרו עסקיהם, נעלו משרדיהם ובאו לחלוק כבוד אחרון לאלוף בן־ענת.

לא נעדר מביניהם הישיש, ר׳ אריה לוין רבם של אסירי המחתרת.

נאמניו ניצבו שם על דגליהם: אנשי המפקדה, שמכל קצות הארץ באו וחבשו כומתות שחורות; אנשי חרות ובית״ר במדי־תכלת, על דגליהם; אחיות קופת־החולים הלאומית בחלוקיהן הצחורים; ואחריהם — אלפים. חלקם — חייליה האלמוניים של המחתרת לשעבר. אחרים — שהרגישו צורך נפשי ללוות בדרכו האחרונה את אחד מראשוני החיילים האלה.

רחוב יפו, רחובה הראשי של ירושלים, שינה את פניו אתמול אחר הצהרים. במקום תנועה שוקקת, ניצבו לאורכו אלפים מתושבי העיר. כשרבים אחרים מלאו את הגזוזטראות מעליו. לעיניהם נתגלה מיצעד־אבל ארוך. בראשו — הארון, עטוף בדגל ישראל, אחריו — בני משפחת המנוח: וכגוש אחד צועדים אחריהם דוממים קומץ מפקדים־לשעבר, אסירי מזרע ולאטרון, ירושלים, סודאן ואריטריאה, קומץ, שהאמין בדרכו של דוד רזיאל.

דוד רזיאל — שליח־מצווה היה. כך אמר עליו הרב יצחק נסים, ליד קברו. שליח־מצווה, שנתן נפשו עליה. דוד רזיאל — הרים כבוד עמו והיה ממחדשי מסורת־הגבורה של עם ישראל.

אלפים הקיפו את הקבר. הרוח הקרה נשאה את העננים מזרחה. קרני שמש אחרונות ליטפו את פסגת הר־הרצל.

— אש! — פקד קצין־צבא צעיר לעבר כיתות־חייליו. והד יריות הרובים הלך מקצה ההר ועד קצהו. פעם ופעמיים ושלוש.

זרי־ירק נערמו על הקבר. עצמותיו של דוד רזיאל שבו אל העם.

עיר על יושביה

א. עד מלחמת העולם הראשונה

אבא גורדין

פרקי זכרונות

נולדתי בעיירה מיכאלישיק. זו היתה לידתי הראשונה, הגופנית. אולם נולדתי בשנייה בסמורגון. זו היתה לידתי הספרותית. בסמורגון התחלתי מושך בשבט סופרים ועיר זו, סמורגון, יקרה לי משום שבה עמדה עריסתי. ערש היצירה.

א׳.

עזבנו את אוסטרוב

העיר נתמלאה שמועות. ריננו אחר בני הרב החוטאים ומחטיאים את בני הנוער, מעבירים אותם על דת קונם, מוציאים אותם לתרבות רעה זו של ה„עבריה״, שמים עליהם את המחלה הממארת של הציונות. רחמנא ליצלן.

מיהו מאידך גיסא, לא היה במה למנות את בני הרב. קופה של שרצי-הפקרות אי אפשר היה לתלות מאחוריהם. לבושים היו בקפוטות ארוכות כשרות למהדרין, חבשו כובעים יודאיים, גידלו פאות מסולסלות כ„דת משה וישראל״. לא זילזלו אף במינהג קל שבקלים. הסימן המובהק ליציאה לתרבות רעה היתה קלות-דעת ביחס אל בחורות. בני הרב היו חפים מפשעים שכאלה. ברית כרתו לעיניהם ומה יתבוננו על בתולה... אבא, האמצעי שבבני הרב, היה כל כך מסור, בכל נפשו ובכל חושיו לעברית וציונות עד שלא נותרו לו לא פנאי ולא אונקייה של מרץ להקדיש לשום דבר אחר. לגבי אבא וזאב כאילו לא התקיים כלל המין היפה הזה בעולם.

לכן, מכיוון שפריקת עול שמים, לפי השגותיהם של חסידי אוסטרוב, היתה קשורה ללא התרה עם „פריצות״, התעסקות והתעניינות בבחורות, ובחטא זה אי אפשר היה לפלל אותם, נמצאו בין החסידים גם כאלה שהגינו על בני הרב ועל טהרת שמם ולא נתנוהו לשימצה.

בין הסניגורים נמנה ר׳ בן-ציון. ראש חסידי גור, תלמיד וותיק של מייסד השושלת הגורית, ר׳ יצחק מאיר רוטנברג-אלטיר, שהיה תלמידו וגיסו של ר׳ מינדלי מקוצק.

בשטיבל הגוראית שמשם יצא הקיטרוג נגד בני הרב קם ר׳ בן-ציון על רגליו והצהיר בקול רם מלא רוגז: מי שיעיז להוציא מילת-זילזול אחת נגד בני הרב אסטור את לחייו.

הרינון אחריהם היה בעיניו הוצאת דיבת שווא.

מרת חנה גיטל, אשתו של ר׳ בן-ציון, באה בביקור אל הרבנית ותוך כדי שיחת ידידות גילתה את אזנה, שמדברים סרה בבלומה, בת הרב הבכירה, בודים עליה שהיא מלמדת את בנות בעלי-הבתים החשובים שבעיר עברית. היא, חנה גיטל, איננה מאמינה שבלומה, שהיא בת ישראל צנועה וכשרה, יראה את השם, תעשה מעשה שכזה אשר לא ייעשה.

ר׳ בן-ציון בא אל הרב בביקור רגיל, שוחח איתו בעיניינֵי דמתא, טייל איתו ארוכות וקצרות, התעמק בסוגיה מוקשה ב„טהרות"... ואחר כל זאת מסר, דרך אגב, על האירוע שבשטיבל. אבא שהיה באותו מעמד, השתומם לרוב תמימותו של ר׳ בן-ציון, אשר הביט לעינים, ולא הביט ללבב ובלי חקירה ודרישה מוקדמת שם את מלוא אימונו בבני ידידו, הרב.

ר׳ יהודה לייב הרב, הקשיב לדברי ר׳ בן-ציון, ואחז פלך שתיקה. אולם פניו לבשו קדרות. הוא ידע היטב שאין כאן הוצאת שם רע. דבריהם היו אמת לאמיתה.

התחיל הרב שת עצות בלבבו כיצד להקדים פני הרעה, איך להיחלץ מהמצב המשברי הזה. ברי לו שעליו לעזוב את העיר קודם שתסתער הסופה בגלל בניו וביתו שהוא מאורת צפעוני... היינו שנשמעת בין כתליו עברית מדוברת בהברה הספרדית.

חשב ולא אמר כלום, אלא קם ועשה. נסע, כביכול, לבקר את חותנו, ר׳ סנדר מנישטאנישיק, באמת כיוון להשיג משרת רבנות בליטא. הוא שם עינו בסמורגון, פלך ווילנא, שהיתה סמוכה לנישטאנישק.

וכך הווה. קיבל כתב רבנות מהקהילה הקדושה בסמורגון.

הרב, ר׳ יהודה לייב, שב מנסיעתו ובשורה בפיו: להתכונן לעזוב את אוסטרוב ולעבור לסמורגון.

הרבנית לא היתה מרוצה ביותר, בידעה, „כי אין כבוד לנביא בארץ מולדתו". וסמורגון היתה מעין עיר מולדתה. חששה שלא יכבדוה כראוי וכפי שהיא רגילה. אבל המצב לא סבל דחייה-שהייה. לא היתה ברירה מוכרחים היו לצאת את העיר אוסטרוב בחיפזון. גם הרב לא היה שבע רצון. מיהו בתנאים הקיימים היה בשינוי המקום יותר משינוי מזל. היתה בו מעין הצלה.

אבא וזאב והאחיות היו ב„הרקיע השביעי" מרוב אושר. הם ייצאו מאפילה לאור גדול. ייפטרו מההסידים היושבים בחשכה, ולא יהו יותר מוכרחים להיות „אנוסים". בסמורגון תהא להם האפשרות לנהל תעמולה עברית וציונית בפרהסיה ללא הפרעה וללא תרעומות.

ב
לחירות ואכזבה

הרב והרבנית, הבנות ובן זקונים נסעו ראשונים. אבא וזאב היו האחרונים והם נסעו לבדם.

אבא נפרד מחברי האגודה הדלה, בייחוד מחברו היקר, שמואל שווארץ. אותו השאיר אחריו שימלא את מקומו וימשיך בהעבודה הקדושה. שווארץ היה מלא צער ודאגה. ובקול רווי דמעות אמר: עכשיו שאתם עוזבים את העיר תגבר כאן הקנאות. לאביך המרא דאתרא היתה השפעה מרסנת על הקנאים. לא יכלו לעשות בקהילה כבתוך שלהם. היתה עליהם אימת הרב. עכשיו נשארים אנו כעדר כבשים בין להק זאבי ערבות. יטרפונו ואין מציל.

אבא וזאב נסעו דרך ביאליסטוק, ובאו בשלום לתחנת סמורגון.

החורף עמד במלוא הדרו הקר. שניהם לבושים חליפות חדשות, מעילים חדשים, חבושים מגבעות. אפשר היה לברך עליהם „תתחדש" מ„כף רגלם ועד ראשם". השמש זרחה. היום היה בהיר. הקור מקפיא אולם מרענן. השלג חרק תחת רגליהם וזהר בכל זיוו, קרץ בעיני מרגליות ויהלומים ללא ספור אשר היו מבוזקים על פני השדות משני עברי פסי הפלדה.

שניהם היו טיילנים לתיאבון. לגמוא פרסה או שתיים היה התחליף היחידי לאימונים פיסיים. להתעמלות סתם לא שעו. וכאשר נטלו עצה ביניהם, או החווירו איזשהו עניין מוקשה היו יוצאים לטייל, ומחוץ לעיר בשדה פתרו את בעיותיהם לפי המלצת הגמרא (ברכות ח׳). כאן אין כותל ואין אזניים לו, והינך בטוח שאין צייתנים מעבר לדלת או לקיר חדרך.

אפילו באוסטרוב ששם טיילנות היה שם נרדף ל„קלות", דבר שאינו הולם בחור העוסק בתורה, הרבו הם לטייל. לפעמים אף הרחיקו לכת עד היער. שם התבודדו ושחו ביניהם שיחה רוסית לשם תירגול בשפה הזרה ללא פחד פן יפלו דבריהם על אוזן אדוק ותיסלד.

בכל אופן המטרה העיקרית היתה אצלם טיול לשם טיול. שאר הנימוקים שימשו כאמתלות לצדק את חשיקתם.

ומכיוון שהשלג הבריק עד לידי סינוור עיניים, והשמיים טבלו בתכולתם, אמרו „גיבורינו" לא ללכת הביתה לחזות פני הוריהם ואחיהם ואחיותיהם, אלא להפליג לתוך ים-השלג והזהר. עזבו את בית הנתיבות הדל והרחיקו לצעד בדרך השלג הקפוא והכבוש על־ידי המזחלות הכפריות. הם חצו את הפסים. על יד הפסים במקום שהדרך שיסעם ניצבו פלוגה של שוטרים וז׳נדארמים. כשאבא וזאב קרבו אליהם. הם פינו לפניהם באדיבות יתרה את המעבר.

אבא וזאב הבחינו, כמובן, במשרתי הצאר אולם לא שיוו שום ערך מיוחד להתקהלותם על יד מסילת הברזל. מכיוון שהם הניחו להם לעבור ועוד נהגו בהם כבוד, לא הסתקרנו לחקור מה עושים ה„אחשדרפנים" ביום קר זה בשדה.

הם התעמקו בתוכן שיחתם שלא היתה שיחה בטלה אלא התיעצות כיצד יהא עליהם לנהל במקום החדש הזה את תעמולתם לציונות ועבריות טהורה בלי תערובת כלשהי של דת, הם העריכו את סמורגון כעיר נאורה, שבה יהיו הם חפשים להמשיך בעבודתם מבלי להתנגש עם מורדי-האור הקנאים. אולם עדיין ייפגשו

בקשיים מרובים מכפנים, היינו בביתם. עוד זמן-מה יהיו מוכרחים לשחק את משחק ה„אנוסים" ולא במידה מצומצמת, כי „בית הרב" יצר את צעדיהם.

עברה שעה, שעתיים. הקרירות עשתה את שלה, חדרה מבעד מעיליהם, שהיו חרפיים אך למחצה או לשליש, והזכירתם שהגיע הזמן לשוב, שבאם יתמהמהו יירד הערב ולחפש את בית הרב בדימדומי בין השמשות במקום שאינם מתמצאים בו לא יהא מן הדברים הנעימים ביותר.

כאשר הגיעו לעמדת הזנדארמים לא נירתעו האחרונים כפי שהם ציפו על סמך התקדים, אלא סביב שתו להם, הקיפום כמו במעגל ברזל — ועצרום.

שאלות הומטרו ברהיטות ודחיסות.

— מאין באתם ?

— לאן אתם הולכים ?

— מי ומי אתם ?

השאלות היו מוכרות לנשאלים. הלא הן לקוחות מפרקי אבות (פרק ג'), אולם התשובות היו אחרות, לא מנוסחות „ככתוב".

לא מטיפה סרוחה באו אלא מעיר גדולה לאלהים, ואינם מוכנים כלל ליתן דין וחשבון . . .

נחירי הז'נדארמים נפתחו לרווחה. בתשובה הריחו ריח חומר נפץ. פצצות.

אבא שלף את כפפת ידו הימנית, שלא במתכוון. הז'נדארם שהחזיק בזרועו והובילו כשושבין, הרפה פתאום ממנו וקפץ לאחוריו קפיצה אקרובאטית. לכתחילה לא ידע אבא את פשר הדבר. מה חרד הז'נדארם כל החרדה הזאת ? אולם מייד הוחוור לו : מכיוון שהם באים מביאליסטוק, וביאליסטוק הוא קן של אנרכיסטים טירוריסטים, לכן נמצאת בכסייתו פצצה, והז'נדארם פסק : „אשרי אדם מפחד תמיד" . . . למיחוש מיבעי מפני האנרכיסטים דביאליסטוק...

בקיצור, כאן השתחק מחזה קומי-טראגי של הבנות מסולפות וביאורים מעוקלים.

— לשם מה ? סתם לשם טיול ?

— בקור מקפיא דם שכזה ? את מי אתם מדמים בנפשכם להוליך שולל ? יודעים אנו אתכם . . . מכירים אתכם . . .

האמת היא מה שמתקבל על הדעת, מה שאינו מסתבר, אף אם יהא אמת ויציב ונכון וקיים איש לא יתן אימון בו.

איזה חסר-דיעה ייצא לטייל ביום קר שכזה, ועוד מייד בבואו מדרך רחוקה, הלא יסור הביתה. נוהג שכזה חורג מהכלל הרגיל. המחוייבים היו הז'נדארמים לדעת שלפניהם שני „טיפוסים", בני-אדם שאינם מהלכים בתלם-השיגרה ואינם מתנהגים כדרך העולם המקובלת. האפשר היה להם לנחש שהם תפסו שני „חבושים" שעל פי נס הותרו מבית האסורים והם חוגגים בשעה זו זמן חירותם והתחדשותם הן במובן הרוחני והן במשמע הלבושי. בהלם אחד הם נפטרו מהחסידים השוטים שראו בדיבור

עברי חטא מוות שלא יכופר. עכשיו יכולים הם לדבר עברית ורוסית כאוות נפשם — ואין פרץ ואין צווחה! הם פשטו את בגדיהם הצואים, את הקפוטות והאבנטים, את הכובעים והגרביים המשונים. כלום יכלה לעלות על דעת הז׳נדארמים שלפניהם עומדים שני „אנוסים" מימי הביניים אשר נצלו מציפורני האינקביזיציה והם נמצאים באמסטרדאם שבהולנד החפשית...

מעשה שהיה כך היה. ניקולאי השני, הצאר של כל מדינות רוסיה, ביקש לעבור בקו זה של מסילת הברזל היום או למחרת. בהיותם בדרך פסחו האחים על קריאת העיתון היומי ולא ידעו על הנעשה בארץ.

הם היו עברים וציונים מסורים בלב ונפש. לעתים תכופות חזרו על סיפורו של הרצל והמוסר השכל המקופל בו: אל למלך לחפש לו „מעמד של מלמד דרדקי". ירכשו להם ארץ, ייסדו בה מדינה יהודית ולא ישגו ביין החמוץ של המהפכה ה„יונית"... היהודים צריכים להתעסק בדבר אחד ובו לשים כל מעייניהם, עליהם לרכז כוח רצונם וכל הקשבתם — שיחרור, גאולה שלמה, לצאת מתוך ההפכה להיחלץ משיעבוד גלויות, הן פוליטי והן רוחני תרבותי. לשם מטרה זו מחוייב כל אדם מישראל לגייס כל אונקייה של מרצו, כל טיפת דם הנוזל בעורקיו.

את שניהם כלאו.

כך הם בלעו את ה„כזית" הראשון של המאכל דמתקרייא „חירות".

זוהי הקבלת-פנים שערכה להם סמורגון החפשית.

ג׳
משוחררים

כיצד להודיע להוריהם שהם כלואים וכל זה מחמת איזו אי-הבנה? אולם דבר זה כבר נעשה על-ידי אחרים.

סמורגון היתה עיר ואם בישראל... כאן פעל „הבונד". כאן התארגנו סיעות מהפכניות אחרות. לסמורגון היתה מסורת של סיניצקי, מהפכן ידוע שהשתייך למפלגת ה„עממיים", אשר נימצא עכשיו בגלות סיביריה. בסמורגון היו סדנות בורסקאיות ובתי־חרושת לעיבוד עורות. הסוכנים הגיעו עם סחורותיהם עד לקצווי רוסיה. ובכל זאת היתה סמורגון עיירה יהודית טיפוסית לכל פרטיה ודיקדוקיה. עיירה שהכל מכירים את הכל, וכל פריט של חדשות טריות ומקרטעות מייד מתפרסם, עובר מפה לפה ברחובות, בסימטאות, בחנויות ובדוכנים, בבתי-מדרש והקלויזים. אין דבר חבוי ונסתר, ברית כרותה שכל טמיר יתגלה וכל צפון יתפענח.

ופה קרה אירוע מרעיד ומרעיש שכזה. אחר הצהריים הובלו דרך העיר שני בחורים תחת שמירה מעולה של ז׳נדארמים.

תכף נשאלה השאלה: מי הם? ומה עשו? על מה נתפסו למלכות? הבונדאים הכירו את כל חבריהם, וכן הסוציאל-דימוקרטים שבעיר, אם כן זרים הם הבחורים הגנדרנים. מייד ניחשו, הם מסתמא בני הרב שמקרוב בא, כי חיכו לבואם היום.

כשנודע הדבר להרב, בא הוא במגע עם שתדלן העיר, יהודה פאלקיש. הוא היה ידוע כעסקן ציבורי שעמד בקשרים עם ה„פקידות" המקומית, השלטונות. הוא היה רגיל לעוור עיניהם, עיני פיקחים, ב„מתנות סתר", הן כשלוחם של אנשים פרטיים והן כ„שליח ציבור", כבא כוח הקהילה הקדושה.

בקיצור, הסבך הותר וה„פושעים" הטיילניים „שוחררו" אחרי שבילו כל הלילה ב„חד גדיא" הסמורגונאי.

הם שבו הביתה. השמחה היתה במעונם, אולם לא לאורך ימים.

החיכוכים אבדו מרירותם, חריפותם. ציונות, עברית לא היו מן הדברים האסורים בסמורגון. אולם עבריות קיצונית המביאה בעקביות אל חילוניות גמורה ובן ליווייתה אתיאיזם ללא-פשרות, לא נחשבו בין הדעות המקובלות הן בבית הרב והן בבתי נכבדי העיר. ושני בני הרב היו כופרים בעיקר. מתנגדים לאורחות החיים הגלותיים. הם קצצו בנטיעות המנהגים המקודשים והמושרשים.

אולם למראית עיין החזיקו בנימוסיות הדתית המסורתית. נטלו ידיהם, וכאילו ברכו, לחשו ברכת המזון, כאילו התפללו והניחו תפילין, כאילו כפאם שד.

כיצד להשליך מעמסה זו מעל הכתפיים ? זו היתה השאלה העיקרית שלא זזה מפרק יומם והדריכתם מנוחה.

ד'

התועמלנים

מצבם של ה„אנוסים" היה קשה. נקעה נפשם בקיום טקסים דתיים. נילאו נשוא נטל כבד זה. אולם לקפוץ בבת ראש מבין היצולים של המצוות המעשיות לא יכלו לא הרהיבו עוז. לא היה להם אומץ רוח להתפרץ מפני אביהם. אולם להמשיך למשוך בעול לזמן בלתי מוגבל — לא יכלו. ומן הנמנע היה שלא יבואו ימי חירונג. קרבות קשים ונואשים. ועליהם להתאזר עוז, לחגור מתניהם. להיות נכונים לא לדורון ולא לתפילה, אלא למלחמה, מלחמת ביית הקשה מכל מלחמות אזרחים.

יהא מה שיהא, יארע מה שיארע, ממצריים, מהעיירה החסידית החשוכה, יצאו נחלצו מהמצר — אף כי לא באו אל המרחב. אולם נושמים לרווחה. עכשיו הדו-קרב יתקשר עם אביהם שלא יקבל תיגבורת מהסביבה, מהיהודים הסובבים אותו.

הם דנו על מצבם בכובד ראש. לא השלו נפשם בתקוות שוא. הם תפסו שסובלנותם של אביהם ואמם תגיע עד לידי נקודה מסויימת ושם תעצור. שום רב, יהא נאור שבנאורים, לא יתפשר עם אתיאיזם לוחמני תוקפני. ועליהם היה לטכס עצה טובה, לעבד תכנית איסטרטגית מחושבת.

בטיילם הם שקלו וטרו כיצד יתנהגו כשיבואו הביתה. לפיכך שהו בשדה. לא רצו לבוא בלתי מוכנים ולסמוך על אילתור. את מאסרם ראו כתקרית אווילית שנגרמה על-ידי ז'נדרמים המגששים באפילה. אולם במעצרם זה ניתנה להם רמיזה גורלית, שמזלם חזה ונרמז . . .

הדבר הראשון היה ללכוד את בחורי בית המדרש. הם יבואו כאילו לשם תפילה בציבור. אם כבר הינם אנוסים. ינצלו את מצבם, יפיקו ממנו תועלת. יביטו על סביבותיהם ויראו אם נמצאים שם בחורים לומדים שאפשר ל„השכילם", לחלצם מיוון המצולה...

כיצד ? עליהם להשתמש בתכסיסי תעמולה מתונים ומחושבים. הם ינצלו את הפואימה של ביאליק ה„מתמיד". הוא יפעל כטריז. פואימה זו וודאי שתמשוך את ליבם של חובשי בית-המדרש.

הם מצאו שני בחורים מצויינים. אחד — העילוי של גודלייב. השני — צעיר ממנו. מזורז, ממולח. שמו וורשבסקי. הם לא אכלו ימים כדרך ה„פטרונים", אלא קיבלו תמיכה חודשית מהקהילה כך שבדוחק יישבו את בעיותיהם המשקיות והתכוננו ליום שבו יקבלו „סמיכה" ואחר כך כלות נאות וחסודות מבנות משפחות אמידות.

העילוי מגודלייב היה מהלך קדורנית. היה נוטה ל„מרה שחורה". לא דיבר אלא השחיל את מילותיו כמו חוטים מזופתים. הוא הרחיק לכת בהפוסקים ועמד על סף קבלת „סמיכה לרבנות" וכלה שבליוווייתה באה סמיכה על שולחן חותן. ואחר כך סיכויים מזהירים : אם ירצה השם והחותן ישתדל, אפשר יקבל משרת רב בעיירה קטנטנה שארכה כאורך הפיהוק...

וורשבסקי היה בעל שער בהיר, עליז-חיים, בעל כישרון דיבור, מעין „מטיף". הוא אף פיתח את אמנות השיחה הביתית.

האחים אבא וזאב התיידדו עם שני הבחורים. ביאליק עשה שירות מצויין בפיהם. הוא היה לאיל ברזל מקרקר קירות המצודה הרוחנית הגיטאית.

שני הבחורים היו ליוצאים ונכנסים בבית הרב, התוודעו גם לבנות הרב. העילוי מגודלייב ניסה אף לסובב במקצת באופן עדין את הבכירה, בלומה, ללא הצלחה. הבחורים התחילו שוקדים על לימודי-עברית ובחפץ לב תירגלו פיהם בדיבור עברי.

וורשבסקי כמעט שהיה ל„אסיסטנט" של האחים בעבודת ההסברה והתעמולה, בעשיית נפשות לציונות ועברית בין שאר הבחורים.

הבחור השלישי, שהם הסתערו עליו כדי לכבשו ולהכניסו תחת כנפי השכינה העברית-ציונית, נקרא חיים ישראל. הוא היה בן „רבי" חסידי. הוא היה ירא-חטא ובעל דביקות התלהבותית. רחוק היה מ„בר-אוריינות", אבל חבש את ספסלו בבית המדרש בחשיקה. הוא היה „פטרון" לכל פרטיו ודיקדוקיו. „אכל ימים" כמקובל. אביו „היהודי הטוב" היה מזמן בעולם האמת, ובנו היחיד נתגדל כיתום אצל קרובים. הוא דיקדק במצווה קלה כבחמורה. התעמולה הציונית והעברית החילונית עלתה לאחים בקושי רב. חיים ישראל היה אגוז קנטרן שלא בנקל ייפצח. אבא הזמינו לביתם. אחרי הפצרות מרובות הוא בא בבושת פנים, שהה קימעה,

מיהו חרגיש עצמו ככבול. בייחוד חש עצמו כאסור בשלשלאות של ברזל בנוכחותן של בנות הרב הבוגרות. בכוחות מאוחדים של אבא, זאב, בלומה ורחל נכבשה סוף סוף מצודה זו של חרדות קנאית. הוא היה לעברי חילוני ולציוני. וכאשר קיבל את ה„דת החדשה" הוא העביר אליה את כל קנאותו הבוערת וכל מסירותו שלא ידעה גבול.

בו מצאו האחים נושא כלים יעיל ביותר.

רק על נקודה אחת לא ויתר. זוהי שאלת ציון. לא הועילו להם כל נימוקיהם ההגיוניים והמפוכחים לטובת אוגנדה. וכאשר בריתחת הוויכוח נלחץ אל הקיר, הודה שמצד השכל רואה הוא שדבריהם צודקים. אולם למחרת כשפגשוהו מצאוהו שוב ציוני-ציון נלהב כמו מקודם. אי-אפשר היה להזיזו מנקודה זו של חיבת ציון. ציון היתה לו לא רק חלק מנשמתו, אלא, ממש, אבר מאבריו, בשר מבשרו. היה צמוד בטבורו אל ירושלים עיר הקודש, אל הר הכרמל ואל שאר האתרים ההיסטוריים הקדושים. בשעה מאוחרת בלילה כשעזב את בית הרב אחר שיחה ממושכת נראה היה כאוגנדיסט משוכנע, אולם בן לילה כל האוגנדיזם שלו היה מתנדף והוא שב לקדמותו. מוכן למסור נפשו על מזבח ארץ הבחירה.

תחת השפעת תעמולתם של האחים חדל הוא לשמור את השבת, מאס בחגים, חדל להתפלל. אפילו את אמונתו במציאות ה' זנח — אבל לא התכחש לאהבתו לציון. אי אפשר היה לעקור אהבתו זו, עד כלות הנפש ממש, מליבו. הוא היה כאילו מחובר לקרקעה של הארץ הקדושה. נשם את אווירה. היא היתה מקום חייותו במלוא משמעותה של המילה.

ה'

ההפגנות

זו היתה הפעולה השנייה של האחים גורדין בסמורגון.

הם אספו ילדי החדרים ו„התלמוד-תורה" וערכו איתם אסיפה רבתי בכל יום ששי אחר הצהריים, ולימדום לדבר עברית: אירגנום לפלוגות קטנות, הורום לצאת חוצץ כולם בשבת בשעות שיהודי סמורגון יוצאים לטייל לרוח היום על מדרכת הקרשים היחידה שברחוב הראשי. הצוו היה להתערב בין הקהל ולדבר עברית בקול רם באופן הפגנתי, כדי שיתקבל הרושם שעברית היתה לשפה חייה בפי בני הנוער בסמורגון.

במיבצע זה היה חיים ישראל לעזר רב להאחים. הוא היה המפקד הראשי של ההפגנות האלה. לתפקיד זה כאילו נוצר.

אבא הודיע שהוא נכון ללמד עברית את כל המורים הפרטיים הרוסיים יהודים וגם את המלמדים. כל דכפין ייתי וילמד. יקבל שיעורי-חינם.

הכול התפתח בקצב היאות. אולם גם כאן בסמורגון החפשית החלו לרנן אחר

בני הרב, אשר העבירו את הבחורים לומדי בית המדרש על דעת קונם. כילו בתעמולתם לעברית חילונית את שארית הפליטה.

בעלי-בתים חשובים אחדים ובראשם הבנקאי ברודנה קראו תיגר על זה שבני הרב משתמשים בקלויז לשם עריכת אסיפות לנערי החדרים והתלמוד תורה. הם טענו: הקלויז הוא מקום קדוש והאסיפות הן עניין של חילוניות המביאה לידי כפירה. צלם בהיכל! ברודנה התרגז. הכינוסים האלה משחיתים את התינוקות של ב״ית רבן. במקום תורה ושמירת המיצוות מאלפים אותם פיטפוט עברי בהברה גויית. לא ייעשה כן בקלויז שהוא מכהן בה כגבאי ראשון. הוא יעמוד בפרץ. וביערת הרע מקירבך.

בדירבונם של האחים אסף חיים ישראל צוות של בני הנעורים והם גרשו את ברודנה מהקלויז. יילמד לקח ויידע שאינו השליט העליון, אינו מושל בכיפה. הקלויז אינו רכושו הפרטי.

המעשה הנועז הזה הוערך כשערוריה. את הקולר תלו בצווארם של בני הרב. אמרו שידם הנעלמה היתה בתעלולים החצפניים האלה. כי בלי הסתה מצידם לא היה מעיז ה„פטרון" העלוב הזה להתעלל כך בראש הקהל, לגרשו מהקלויז שבה הוא מתפלל ומכלכל כל ענייניה. אולם לא יכלו להוכיח שחיים ישראל היה שלוחם של בני הרב למעשה תעתועים זה.

האחים התתממו ושתקו כאילו לא ידעו מכל הנעשה.

אביהם הרב לא הגיב. אפשר שבדיעבד ניחא היה לו מעשה זה של פגיעה בכבוד התקיף שהיה גאוותן, בטח בעושרו ונהג בעצמו סילסול יתר. היה מדחיל יותר משהיה דחיל חטאה...

ועוד, חלק לא מבוטל של בעלי-הבתים מהתעשיינים, חרשתני הבורסקאות ראו בבני הרב כוח פוזיטיבי, מעין נגדן לנגיף הסוציאליסטי המעורר לשביתות תכופות בסדנאותיהם. קביעתם היתה שבני הרב ממלאים תפקיד יעיל, הם מפנים חלק של הנוער מפעולה מהפכנית, ותבוא עליהם ברכה, והם הצביעו על בנות הרב, ר' מנשה גינזבורג. בייחוד על הבכירה, ליבה, אשר הפיצה את תורת הסוציאליזם בסמורגון. היא היתה אחת מתלמידותיו המצויינות של סיניצקי, שנטרד על-ידי השלטונות לארץ גזירה בעד תעמולתו המפסידה. וטוב ויאה שבני הרב מפיצים ציונות ועבריות.

סיניצקי היה רוסי-לבן. מאחורי העיר היתה לו אחוזה, גן פירות וגם ירקות. בתוך הגן שהיה מוקף גדר גבוהה בנה לו ביית מהודר בסיגנון ארדיכלי שווייצרי. בבית זה בעליית קיר לימד הוא את בני ובנות סמורגון המתקדמים את תורת הסוציאליזם העממי, ובתור תוספת את אמנות הנהלת שביתות.

בהשוואה להמארה ששילחה בעיר בת הרב ה„חסידי", ליבה — היתה פעולתם של בני הרב החדש ממש ברכת ה'.

ו'

המורה ה„רווק"

פשטה שמועה מעין בשורה טובה, שבא לעיר סמורגון על מנת להשתקע מורה לשפה הגרמנית. הוא גר בשווייצריה גמר חוק לימודיו בברלין. יודע גרמנית וספרותה על בוריה. ואינו דורש מחיר גבוה בעד שיעור פרטי.

באו אבא וזאב אל אימם בהשתדלות. הם יודעים גרמנית פחות או יותר אולם לכאן הגיע מורה אשלא רברבא, בא ישר מברלין. הוא יקצר להם את הדרך להשתלמות בשפה ובייחוד בספרותה. הם רוצים לקבל שני שיעורים פרטיים בשבוע. הלימוד לא יעלה בדמים מרובים.

האם נתנה את הסכמתה. היא תממן את ההרפתקה הלימודית הזו. באותו היום נדברו עם המורה, כתריאל שוב, באו לידי עמק השווה, ובאותו מקום בלעו לתיאבון את השיעור הראשון. זה לא היה שיעור במובן המדוייק ההוראתי־הפידגוגי. הוא ניהל איתם שיחה על טהרת השפה הגרמנית וקראה איתם קטעים מהקלסיקונים. חביבים היו עליו במיוחד מחזותיו ההסטוריות של שילר. הוא אהב להקריאם. במלאכת ההקראה הוא הגיע כמעט לרמה אמנותית. קולו היה ערב, חיתוך דיבורו חד וחלק.

אחרי שיעורים מספר הם התיידדו עם מורם. אביו היה שוחט ובודק וממקצועו בא לו שמו שו"ב, ראשי תיבות של „שוחט ובודק". כתריאל היה יליד עיירה קטנה. חשקה נפשו בפילוסופיה, אמר להיות פילוסוף לא נופל מעמנואל קאנט. גלה לגרמניה, סבל מחסור, פת במלח אכל ועל דרגש ישן ובתורת הפילוסופיה עמל שנים על שנים — ולקרסוליו של קאנט לא הגיע. תקפוהו געגועים עזים על יהודים וסביבה יהודית. הנכר היה לו לזרא. חזר, התעכב בווילנא. אחד מידידיו השיאו עצה טובה: סע לסמורגון, עיר תוססת מלאה חיים תעשייתיים, חברתיים ותרבותיים, שם תקבל די שיעורים פרטיים שיספיקו למחייתך.

הוא קיבל עצתו ובא.

כתריאל שוב לא היה פידגוג כלל וכלל. אולם האחים לא נזקקו לשכזה. את הדיקדוק הגרמני המסובך והפידנטי הם עיכלו והיה שגור על פיהם. בדעתם היה להתרגל בדיבור ולהעשיר במקצת את אוצרם המילולי. ובזה הוא סייע להם כמיטב ידיעותיו. הם הזמינוהו לבוא לבקרם. הוא קיבל הזמנתם בחפץ לב. בא והתוודע לבנות הרב. הן לימדו אותו עברית.

תלמידים היו לו שניים ולא יותר, אלה הם האחים אבא וזאב, אבל תלמידות היו יותר, תריסר. ביום הששי בערב נהג לאסוף את כל תלמידותיו וליתן להם הקראה, כתוספת חינם. לנשף הספרות היפה התאספו בחורות נאות. צרור פרחי בושם וחן. בנות ישראל יפות הן כשאין העניות מנוולתן. ותלמידותיו באו מהמעמד הבינוני. לא מדלת העם. האחים אבא וזאב באו אל ההקראות אולם לא השתמשו בהזדמנויות אלו כדי לעשות היכרות עם ה„יפהפיות". „דמיין באפן כי קווקי חיוורי" (ברכות כ'.).

את קבלת השיעורים הפסיקו משום שאביהם טען את טענתו השגורה על פיו: אין זה מחובתי להוציא כסף על עשיית בני לגויים. הרובלים האחדים שמוציאים לבטלה, יכולים להביא תועלת במקום אחר. ניתן אותם לצדקה.

אביהם לא העריך מורים בכלל. לימוד, על פי הבנתו, זקוק לחשיקה. ומי שנפשו חשקה בלימודים אינו צריך למורה. התמדה, שקידה זוהי המורה היותר משובחת. הוא לא גרס את המאמר „עשה לך רב". הוא שינהו וניסחהו כך: „עשה עצמך לרב". התלמיד הטוב הוא המורה העצמי הטוב ביותר.

הוא אמר לבניו: יודעים אתם גרמנית די, ואם יש שאינכם עומדים על פירושה של אי־מילה, חפשו במילון שפיר. ובביתם נמצאו מילונים מעולים רוסיים וגרמניים. שוב היה מזמינם אל הקראותיו אף כשחדלו להיות בין תלמידיו. כגודל מספר הנאספים כן גודל יקרתו. יחשבו שהם נמנים על מקבלי-שיעוריו. בלאו הכי הם התקשרו ביחסי ידידות. שוב ביקר תכופות בביתם.

הכול הלך למישרים. פופולריותו של המורה הלכה ורבתה. מספר התלמידות עלה. יותר מבחורה אחת ראתה אותו בהזיותיה־חלומותיה. הוא היה בעל חזות נאה, שחרחר, בעל קומה זקופה, גברי, רחב-כתפיים, בנוי בקצב. הליכותיו נעימות, מדקדק בנימוסים, בן חוץ-לארץ, מגרה, איקזוטי.

כמעט שגרמניה היתה למעין אפנה בסמורגון. למדו את השפה לשמו, לשם המורה...

והנה בא האסון כחתף, כרעם ביום בהיר בשחקים. הוא הודיע בשפתו הרוסית הרצוצה:

— חתונתי באה... חתונתי במקום לומר אשתי.

הלגלגנים שבעיר חזרו על הביטוי המוזר „חתונתי באה"... ולא היה קץ ללעג, בחורות אחדות נאנחו בחשאי וחבשו ליבם הנשבר. ווי לחלומם שגז, נדף כעשן.

באַקונין אמר, מהפכן שנכנס לחופה מאבד מייד חמישים אחוזים משׁשונו אלי קרב, הוא משמיד את מהפכניותו על מחציתה.

מכיוון שהמורה נשוי, סר כוח-משיכתו. הוא אבד את חינו וקיסמו. מי צריך לגרמנית בסמורגון? עד כמה שידיעה זו דרושה לתעודת בגרות, הלא מונחת היא בקופסתו של כל מתלמד. כלום יש „יהודי מארץ היהודים" שאינו נזקק ללשון זו? כשאוברוב (עבר־עב בשפתו המליצית של יל"ג), שר החינוך הרוסי, שאל את ריש מתיבתא בוולוז'ין אם הוא שומע גרמנית, ענה לו ראש-הישיבה: „בוודאי", והוא חשב שהוא השתמש במילה גרמנית כשרה.

מי היתה אשתו של כתריאל שוב? שחרחורת נאה וחסודה, עיניים שחורות חולמניות. היא לעולם לא הטילה אף מילה אחת לתוך שיחותיהם. היא דיברה יידיש. שפות אחרות לא ידעה. קרוא וכתוב — לא ידעה. אגב, איפה מצאה? כרסה כבר היתה בין שיניה.

איה, איך, מתי ? — השאלות נזדקרו בבת אחת.

לפי דבריו, היא היתה חדרנית באכסניה בווילנה. שם הוא התאכסן. הוא חזר מגרמניה מלא געגועים. והנה עמדה לפניו בת ישראל חיננית. היעבור עליה ולא ישגיח בה. לקחה לאשתו, הלך לא בדרכי קנט הרווק, אלא בדרכי היינה... שבחר במטילדה...

הבחורות בסמורגון לא יכלו למחול לשו״ב חטאו שחטא באי-רווקות. אולם אפן חרה עד להשחית כשנודע להן שה„עזר כנגדו" מחוסרת השכלה אלמנטרית. בהנהגתו ראו עלבון, הוא העליב בכל הבחורות המשכילות שבעיר.

השיעורים חדלו. הוא נשאר בלי משען לחם בפשט המדוייק, בלי מזון סעודה אחת. בינתיים ילדה לו אשתו בן. לא היה במה לקנות חיתולים, ערש.

הוא התהלך לבוש בגדים דהויים. מכנסיו בחלקם האחורי לקו בחורים.. ואולם חיוכו המלבב לא הסתלק מעל פניו אף לרגע, אומץ לבו והכרת ערכו העצמי לא זנחוהו.

בחדשי הרעש של שנות 1905-1906 היה לתועמלן של פועלי-ציון. בסולם הייראכיה המפלגתית טיפס ועלה מעלה-מעלה, היה לראש המדברים. לשיא הצמרת הגיע.

את אשתו ובנו הרך עזב לאנחות בסמורגון.

ז'

הטלית הקטנה והמחלוקת הגדולה

לעת עתה שטפו החיים בשקט בבית הרב בעיר החפשית סמורגון. אולם זה היה שקט שלפני סער, שמוכרח הוא להתחולל במוקדם או במאוחר יותר. יותר מדי סתירות וניגודים נאצרו, ואין להתחמק מהתפוצצות.

המרחק בין הבנים וההורים הלך ורחב, הלך וארך. „קרב התרבות" שהחל באוסטרוב החסידית-הקנאית נמשך בחשאי לאין-רואים, כאילו באו הלוחמים במחתרת. אמת היא, שסמורגון היא עיר ליטאית מודרנית. אולם בית הרב מחוייב להחזיק במסורת במידה ידועה. אי אפשר לסלקה לחלוטין ושסילוקה יעבור בשלום.

הרבנית, חיה אסתר שרה, מצאה באקראי את „הטלית־קטן" של בן־הזקונים, משה, מונח תחת מיטתו מושלך כעצם נתעב. איזה עלבון לפריט חשוב זה של ההלבשה היהודית! הוא נגרר אחרי אחיו הגדולים ממנו בשנים ובחכמה, על אחריותו לא יעיז לנהג זילזול שכזה במיצווה זו של ציצית שנאמר בה ו„ראיתם וזכרתם". היא לא התרשלה ועשתה חיפוש שגילה לה שגם הטליות הקטנות של הבנים הבכירים נמצאות באותו מצב מחפיר, היינו תחובות תחת המיטות בין סמרטוטים. חלחלה אחזתה ואחרי חלחלה תדהמה. לא שיערה כלל שבניה-יקיריה הם פורקי-עול שכאלה. לא ידעה נפשה מרוב צער, רוגז ומכאוב.

באותה שעה נכנס הרב, שב מתפילת שחרית שהתפלל בבית המדרש. היא מסרה לו מה שגילתה.

מייד התלבש הרב חמה, קרא את משקה והתחיל בחקירה ודרישה, הנחית לו מהלומה בצורת שתי סטירות-לחי מצלצלות במעמד כל הילדים. אבא התרתח, בא אל אביו במרוצה, הפנה אליו את לחיו וקרא בחרון אף:

— סטור! — ומפיו שלא מרצונו נפלטה מילת גנאי.

הוא נדהם בשמעו את כינוי הגידוף יוצא מתוך פיו. אולם מי יכול להחזיר מילה שיצאה מתוך הפה. זה בא מרוב כעסו שכעס על אביו על שאינו נספח על מחנה הציונים. אבא ראה בזה יד „הקאריירים". אבא היה משוכנע שאידיאליסטן גמור היה מקריב את אשתו ובניו על מזבח אידיאל האומה ללא היסוס כלשהו.

האב נעלב מכינוי הגנאי עד לנבכי נשמתו. הוא נבעת מעומקה של התהום הרוחנית תרבותית שנפערה בינו לבין בניו, עד שאחד מהם התחצף כל כך עד שהרהיב עוז בנפשו לגדפו.

מה מתארע בביתו, בקן משפחתו? ואיך ירד בן זה שלו פלאים. עבר בגסות שכזו על מצוות עשה של כיבוד אב, שהוא אחד מעשרת הדברים שניתנו למשה מסיני. במה חטא הוא נגד בני ביתו שאחד מהם ישפוך עליו קיתון של כינויי-גנאי?!

הוא חש עצמו כפצוע. כאילו חץ-מורעלת ננעצה בליבו. הוא שקע בהרהורים נוגים וקודרים.

הרב ר' יהודה לייב היה בטבעו ובאופיו דימוקרט. לא אהב להיות דן יחידי. להעמיד על דעתו, הוא היה אומר: אף הקב"ה נמלך במלאכי השרת (סנהדרין ל"ח, בראשית רבה, פרשה ח') ולא סמך על כל-ידיעתו וכל יכולתו, על אחת כמה וכמה בשר ודם. הוא צריך לשאול בעצת ידידיו ומכיריו. מה דלה דעתו של אדם. הוא עלול לטעות, לעשות עוול בייחוד כשהוא נוגע בדבר. כשיש לו סכסוך עם חברו אין הוא רשאי לקבל את דעתו כדעת פוסק אחרון שאין אחריו עוררין.

וגם בתורת שופט, ושיפוט הלא הוא אחד התפקידים של מרא דאתרא, כשבאים אליו בעלי-דין נוטה הוא לשתף בדיון בוררים.

לכן מכיוון שיש לו דין ודברים עם בניו וידוע לו שהם ציונים-עבריים, יזמין הוא ציוני מכובד רצוי לחבריו מהאגף המזרחי שבעיר והוא יציע לפניו את טענותיו וישפוט הוא בינו לבין בניו שסרו מהדרך הישרה, ויוציא פסק דינו.

היה בסמורגון ציוני מזרחי מכובד שנחשב לאדם ביקר ובעל שכל ישר.

הזמינו הרב לכהן בתורת דיין. אל המשפט נקרא רק אבא משום שהוא היה הנתבע והנאשם הכללי. התחיל הרב מתאונן לפני השופט על בנו, ועבר בפנייה ישירה לאבא:

— השכחת את מיצוות כיבוד אב המפארת את עשרת הדיברות, זו התעודה האלהית הנשגבה, האפשר שבהיפקרא ניחא ליה, לאבא? הלא מתיימר הוא לחיות על פי עקרונות קבועים ואינו סתם פרוץ ההולך בשרירות ליבו הרע.

מכיוון שאביו תמך את יתדותיו בפסוק כבד את אביך ואת אמך (שמות כ׳, י״ב; דברים ה׳, ט״ז), ענה לו אבא בקיצור נמרץ ומתוך שיכנוע איתן.

— ישנה עוד מיצוות עשה:

— כבד את בנך ובתך.

— כך? כך?! מניין לך זאת? צוו זה אני שומע בפעם הראשונה בימי חיי. על איזה יסוד ייסמך צוו זה? מי הוא הבר-סמכא להוציא פקודה שכזו? וכי אפשר באופן שכזה להסדר את היחסים בין ההורים וילדיהם? מי מגדל את מי? מי מפרנס את מי? הלא ההורים מפרנסים את ילדיהם ומחנכים אותם ולא הילדים את הוריהם...

— אם כן חייבים אנו לכם, ההורים, תודה. מי ביקש זאת מידכם שתולידו ילדים? הלא להנאתכם הבאתם אותנו, את ילדיכם, לעולם. ואחר שאנו קיימים והננו בעלי-רצון חפשי ובעלי שיכנוע אומרים אתם לשעבדנו, להתעמר בנו כבעבדים נרצעים! לא ולא! הדור הצעיר הוא בעל זכויות וחובות. זכויותיו מוענקות לו על-ידי ההכרה החדשה, על-ידי הדעה, שבן הנוער הוא בבחינת איש. בן או בת אינם נכס, חלק של רכושם הפרטי של ההורים. אינם „מטלטלין״. אין להורים זכות בעלות עליהם. ואין להם לעשות בהם כרצונם, אינם חומר נטול רצון ותודעה וההורים אינם היוצר ללושם כאוות נפשם, ברצותם מרחיבים וברצותם מקצרים.

אבא פיתח באילתור את תורת מלחמת הדורות המתחוללת בהיסטוריה של האנושות. הוא ציטט מאמר חז״ל (קידושין, ל״א.): „בשעה שאמר הקב״ה (שמות כ׳): אנכי... ולא יהיה, אמרו אומת העולם: לכבוד עצמו הוא דורש, כיוון שאמר: ׳כבד את אביך ואת אמך׳, חזרו והודו למאמרות הראשונים״. ברית נכרתה בין האב שבשמיים ובין האב עלי אדמות. הם התאחדו לשם דיכוי בניהם. ההורים מחוייבים לכבד את בניהם ובנותיהם לא פחות משמחוייבים הבנים והבנות לכבד את הוריהם.

האב והשופט הניחו לאבא לפתח את רעיונותיו, לא שיסעוהו אף לא בהערה אחת או בקריאת ביניים. כשגמר, אמר אביו ברוגז ובדאבון לב:

— רעיונות-תהו, דברי-תמהון, אין להם שחר הם יובילו לאבדן המין האנושי.

אביו הרבה לחשוב ע״ד הדעות הנפסדות הנפוצות בין בני הנעורים בזמן החדש, שקויים בו „ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד״. אולם הוא התנחם בתיקווה שכשם שהן באו במשב הרוח, רוח פרצים, כך יחלפו ויעברו כשתהא רוח אחרת מסביב...

אבא ענה לאביו רתת כאילו זרק מילותיו מתוך מרגמה:

— לאן יובילו? אל שיחרורו של הדור הצעיר שהוא מזדהה עם שיחרורו של המין האנושי. העתיד לנו ולבאים אחרינו.

הוא ביטא אימרותיו בגאון ובביטחה שהם דברי אמת לאמיתה. עזב את החדר בהחלטה גמורה ונחרצת: לא יאכל עוד נהמא דכיסופא על שולחן אביו. הוא יעזוב את הבית.

ח'

הרב והקבצנים

הרב ר' יהודה לייב היה בעל מזג טוב. איש נוח. על שני דברים עמד עולמו על התורה ועל גמילות חסדים, גמילות זו פירושה צדקה. נדבות לעניים ומתנות לאביונים.

וכך היה מנהגו יום-יום.

הלך להתפלל בבית המדרש, שלא בהשכמה. לא היה מן המשכימי קום אלא ממאחרי שבת. הוא פסק תכופות את הפסוק: „קומי רוני בלילה לראש אשמורות" (איכה ב'. י"ט) הוא שקד על לימודיו עד אחר חצות. הוא זכר היטב את מאמר חז"ל: „יומם יצווה ה' חסדו ובלילה שירה עמי, תפילה לאל חי... כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר (תהלים מ"ב): יומם יצווה ה' חסדו, מהאי טעמא יצוה ה' חסדו? משום שבלילה שירה עמו" (חגיגה י"ב).

הוא היה מן השקדנים. למד יומם ולילה. לא ידע כיצד יושבים בטל. גאוותו היתה על „פינקסנותו", כל עיתותיו היו בידו. ידע כל שעה ושעה ביממה מה עשה בה. אף דקה אחת לא אבדה, לא ירדה לטמיון. הוא מנה רגעיו כמו שאדם מונה מעותיו, פשוטו כמשמעו, טומנם ושומרם מפני השודדים. לא פסק פומיה מגירסא. ומחשבותיו היו כולן נתונות לדברי תורה או ל„חידושי תורה" שאותם רשם. כל הספרים בספרייתו רבת הכרכים היו מכוסים בהערות על שולי-גליונותיהם. לא יכול נשוא אורגנית שיחה בטלה. הוא חזר על המאמר (יומא י"ט.): „אמר רבא: השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר (דברים ו'): ,ודברת בם' ולא בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אומר: עובר בלאוו, שנאמר (קהלת א'): ,כל הדברים יגעים. לא יוכל איש לדבר'".

חייב אדם לדבר בענייני תורה וחכמה, ניחא אף בענייני ספרות, שהיא בבחינת אגדתא, ניחא אף בהוויות העולם, בבעיות מעשיות. מחוייב אדם לקיים את ה„והגית בו יומם ולילה" (יהושע א', ח'). וכך ביאר את הפסוק ולא הוציאו מידי פשוטו: אדם מחוייב להגות בתורת ה' יומם ולילה. בתורה זו שרק חלקה המועט שבמועט ניתן בכתב של אותיות. שאר החלקים נכתבו על־ידי הכוכבים במסילותם בשמיים, הנהרות והנחלים, האגמים והמעיינות, הימים והאוקיינוסים, ההרים והעמקים. בני אנוש וחית־יער, צפרי כנף, שרצים ורמשים וחרקים. כל התורה כולה מזדהה עם התולדה, ההוויה, היקום. „אשרי אדם שבתורה זו יהגה יומם ולילה, כי כל אלה התופעות והתהליכים הם „דברי אלהים חיים" (ערובין, י"ג). אלהים הוא בגימטריה ה„טבע". כי כל אחת משתי התיבות עולה למספר פ"ו.

בדרך כלל, לא עסק בגימטריאות. ולא העריכן, פרט לגימטריה זו שהוא הוקיר.

לא נהג להאריך בתפילתו.

חזר מבית המדרש. נכנס לחדר „בית-הדין". העמיד מקלהו בקרן זווית, הניח את שקיק הטלית והתפילין.

בשעה זו היה החדר מלא עד אפס-מקום. מחזרים על הפתחים מכל המינים והסוגים. אחדים מצויידים ב„כתבים" מאת רבני עיירותיהם, כנים או מזוייפים. הרב כינה את התעודות האלו בליגלוג קל בשם „שטרות לגוביינה".

בא אצל הראשון, זה שישב סמוך לדלת. שאלו חציו ברצינות וחציו בבדיחות-הדעת:

— היש לו שטר?

הנשאל מראה את ה„כתב" שבו כתוב שהוא „נשרף" או מקבץ להכנסת כלה, היינו בתו הבוגרת.

הרב עושה עצמו כאילו הוא קורא את הכתוב. באמת הוא אך העיף עיין על החתום למטה. ושואל בנימה מבדחת למחצה:

— וכמה, ר' יהודי, אני חייב לו?

כמה שהוא ביקש הוא קיבל. הסכומים הפעוטים התנדנדו בין עשר לעשרים פרוטות. לא עלו למעלה מעשרים ולא ירדו למטה מעשר.

ככה עבר מאחד להשני. כשסיים את „מסקרו" היומי קרא בסיפוק נפש:

— להכול פרעתי, לא נשארתי חייב אף לאחד.

חדר בית הדין נתרוקן.

רק עכשיו בא לחדר האוכל לסעוד פת שחרית.

ט'
הפרידה

לאבא חרה עד מאד מעשה הפגיעה בכבוד אביו שליבבו והעריצהו וגם כעס עליו וגינהו על שלא נעשה לנושא הדגל הציוני „מזרחי" כמו שעשה הרב ריינים, על שלא הקדיש לאידיאל הזה את כוחו בפה, את כשרונו להטפה. הוא היה נואם גדול שמעטים היו כמותו בדור ההוא בין הרבנים. וכל מה שהעריץ והעריך את כשרונו, כן גדלה הביקורת שהוא מתח עליו על שהוא נשאר עומד מחוץ למחנה הלוחמים בעד הציונות. היחס של אבא לאביו היה אמביבלנטי: הערצה יתרה וגינוי יתר, אשר נבע מתוך עצם ההערצה. כי זה תלוי בזו. הוא ראה את אביו כחוטא בעריקה, בבריחה מן המערכה. לא יכול היה לסלוח לו את עמדו מרחוק בשעה שכל אדם מישראל מחוייב להתגייס ולבוא ולשרת בצבא הנלחם על גאולת עמו, על החמיצו הזדמנות היסטורית זו. אם לא עכשיו, אימתי? —

כן, הוא פגע בכבוד אביו באופן גס. אבל זה הלא היה בעידנא דריתחא ורוגזא, שאין אדם נתפס על דיבורו בשעה שכזו, הוא דן את עצמו לכף זכות.

אביו ירד ללחיו של הבן הצעיר, אשר מחמת צעירותו לא נשא במלוא

האחריות בעד מעשיו ומחדליו. הוא צעד בעיקבות אחיו הגדולים ממנו בשנים. ואבא ראה את עצמו מחוייב לבוא לעזרתו, לעזרת אחיו החלש. תרתי משמע. הן במובן הפיסיולוגי והן במובן האידיאולוגי. חובתו הקדושה היתה לעמוד לצידו בשעת דוחקו. כשהוא הותקף ונענש על לא פשע. העזרה וההגנה קיבלה צורה זו של נתינת לחיו הוא ל„מורט" וקריאה: אני אשם. סטרני! אני אחראי בעדו.

האפשר לפתור בעיות שבשיכנוע, חילוקי-דעות עיקרוניות על-ידי סטירות לחיים?! כאן לא היה מקרה של הפקרות, שילוח רסן, פריצות, פריקת עול. כאן היה מקרה ברור של מחלוקת אידיאולוגית, התנגשות של השקפות, רצייה מפורשת להיות עקבי, להתנהג לפי כל חומר הדין של אדם נאור, של יהודי הלוחם על שיחרורו הפוליטי והתרבותי, של היהודי החדש המעמיד את יהדותו על לאומיות טהורה בניגוד לדתיות שאבד עליה כלח, להתנהג לפי כללים מסויימים מבלי לנטות ימין ושמאל, כללים דינים של היסטוריסופיה עברית הנוקבים את ההר של המנהגים התפלים. ואביו במקום להביא ראיות לסתור את דעותיהם בא בסטירות לחי. הזוהי הדרך?! לוא היה אביו קנאי חשוך, מורד אור אדוק, שאינו יודע מאום על הנעשה סביבותיו, על המתרחש בחיים היהודיים, שאינו יודע בטיב הזרמים והשאיפות שמסעירים את רחוב היהודים, ולא של היהודים בלבד, — לא היה אבא רוגז וזועם כל כך, הוא היה יכול למחול לו, לשוטה שאינו מבחין באיזו תקופה הוא חי. אבל אביו הרב היה בעל השכלה חילונית, בקי בבעיות פילוסופיות, היה כבן בית בספרות הרוסים והגרמנית. ואיך יכול היה להגיב באופן כה אי-תרבותי על מעשי בניו, אשר הצהירו בפירוש שהם לא יצייתו, לא יקבלו מרותם של פסקי-דינים נושנים גלותיים, אורחות חיים שהתגבשו באווירה המחנקת של הגיטאות. „ישבו בחשיכה ואמרו דברים חשכים", ועשו מעשים חשיכים.

לא, לאביו הנאור אין אבא יכול לסלוח. אמנם אסור היה לו להוציא מפיו כינוי גנאי שכזה, אף לוא קילקל אביו את שורת הנוהג באופן הכי חמור. אולם אבא יצא מגדרו ועבר כל גבול הנימוס. והוא מתחרט ומצטער ומתעווית במכאובי מצפון. אבל לבוא אל אביו ולבקש סליחתו — לא ולא! אביו צריך לבקש את סליחתו הוא. שניהם חטאו הדדית. וכיוון שהדברים הגיעו לידי כך, שמע מינה שאינם יכולים לדור בכפיפה אחת, ועליהם להיפרד.

אבא יעזוב את בית אביו.

לידי החלטה זו באו אבא וזאב בשעת טיול ארוך ואחרי יישוב-הדעת ממצה.

זאב נסע לוורשה. אבא מתכונן לנסוע לדבינסק.

למה בחר בדבינסק, עיר שידעה רק בשמה והיה מתקשה לאתרה במפה? זוהי התשובה.

הרבנית חשבה את עצמה, במידת מה, אשמה בריב שהתלקח בבית. היא

לא תפסה באותה שעה מה עמוק ורחב הבקע שנתגלע בין שני הדורות. לוא עמדה על הקרע הזה שלא יתאחה כי אז היתה עוברת בשתיקה על התגלית שעשתה בנוגע ל„טלית הקטן". היא היתה שוחרת שלום בכל התנאים ובכל הנסיבות. גדול השלום מהאמת הדתית והוא דוחה רובן של המיצוות המעשיות. בניה יצאו לתרבות רעה. זהו עונש מן השמים. יד הזמן הפרוע היתה בה. אולם הם ילדים יקירים, שקדנים, יושבים ולומדים כל הימים והלילות, גם לימודים חילוניים אין לבטל. והם גם עוסקים בצרכי ציבור, בצרכי האומה הדוויה וסחופה, לפי הבנתם הם. ילדים מוזרים הם, אינם דואגים לטובת עצמם. הם רשעים גמורים ובאותה שעה נוהגים כצדיקים גמורים, מדקדקים ב„מיצוותיהם" כחוט השערה. „מעוקלים הם כיעה" זה, אולם בעקמימיותם מקופלת חרדות מיוחדת במינה. הם נכונים למסור את נפשם על „עוונותיהם" שלא להינות ניתנו להם. הם חוטאים לשם „מיצווה". הם פורקים עול שמים כדי לשים על צווארם עול קשה וכבד פי כמה. לבלי להתפלל, לבלי להניח תפילין, לבלי לברך ברכת המזון נחשבו בעיניהם ללאווים שהם חרדים על שמירתם כמו יהודי חרד ששומר את דיני השולחן ערוך. תימהונים הם והנהגותיהם תימהוניות הן. כל מעשיהם הם לשם שמים, אלא שהשמיים שלהם הם אחרים, הם חיים על פי שולחן-ערוך, אלא ששולחנם ערוך אחרת. מה שאסור לנו, מותר להם ומה שמותר לנו הם נוהגים בו איסור חמור.

ליבה, לב אם, דואב עליה על שהם נאלצים להתפרד. ליבה שותת דם. מה היא יכולה לעשות לביתה? לנסות לפשר את הצדדים? לאחות את הקרעים? להשרות שלום בין היריבים? איך תוכל לבצע זאת בשעה ששני המתנגשים והמתנצחים נכונים להיהרג ולא יעברו, לא יוותרו. הם קשי עורף. על בעלה יש לה השפעה מרובה. הוא אוהב אותה. ובכוח האהבה היא תוכל להטותו לצד פשרה. אבל בניה לא יישמעו לה. הם קנאים לאמונתם יותר מאביהם. הם ייהרגו על ערקתא דמסאנא, הם לא יוותרו על קוצו של יוד מתורתם שניתנה ע"י הרצל ובן יהודה.

היא מתייסרת בייסורי גיהנם. עד העת האחרונה היתה היא המאושרת באימהות. בניה לא עזבוה, לא יצאוה. בנים אחרים גולים למקום תורה, נוסעים ללמוד בישיבות. לבניה הישיבה מדויירת בבית. הם למדו תורה מפי אביהם.

אולם אם נגזרה עליהם גזרת פרידה, ואין להשיבה, תהא הפרידה קצרת ימים. היא הציעה לאבא את העיר דבינסק משום ששם ימצא שארי-בשר, והם יקבלוהו בזרועות פתוחות.

כך הווה. אבא נסע. הפרידה היתה, למראית עיין המטעה, קרירה, מתוחה. אבל מה כאובה ודאובה, מה מורטת את מיתרי הלב.

אבא עזב את הביית טעון מזוודות מלאות שפע של לבנים ובגדים ונעליים.

ומה היה מטענו הרוחני?

ידע היטב עברית, היה בקי בכל מכמני הספרות הישנה והחדשה. ידע רוסית וגרמנית.

לא יאבד דרך. יעסוק בהוראה בשכר ובתעמולה עברית ציונית בהתנדבות. לא ראיתי תועמלן נעזב.

י״

יצא וחזר

בא לדבינסק. עבר לקריסלבקה. גר בווילקומיר, מצא שם זקנים שזכרו את לילינבלום, את „חטאת נעורים" שלו.

התבונן אל חיי היהודים שאיתם בא במגע בתפקידו של מורה עברי נותן שיעורים פרטיים.

אורח-החיים הישן התקיים בכוח המסורה על אף הבקיעים והפרצות שבחומות. החיים החדשים עדיין לא החלו להניץ. את היהודי הצעיר, החדש שמעמיד את קיום האומה על העיקרון המשולש: לאום, שפה עברית וטריטוריה לא מצא על אף חיפושיו הנאמנים.

אולם בטוח הוא ש„היהודי החדש" הזה בוא יבוא. מארץ יצמח. הוא כורח הזמן ההיסטורי. הוא, אבא, אף צעד אחד אחורנית לא יצעד. רואה הוא את הטמיעה העושה שמות בבני הנוער הן בערים הגדולות והן בעיירות הקטנות. היא לבשה עכשיו צורה חדשה — מהפכנית. ברור לו שהיא תפשוט את הרגל ברוסיה כמו שהיא פשטה את הרגל בארצות המערב. טמיעה זו הלא היא נסיון ישן נושן. „הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה". וה„עולה על רוחכם — היו לא תהיה, אשר אתם אומרים: נהיה כגוים..." סופה של התבוללות הוא גירוש מן הארץ או השמדה ע"י העם שבתוכו היהודים כאילו מתערים, מכים שרשים בתרבותו. הרבה פעמים ניסו היהודים אמצעי זה של התבוללות כפתרון שאלת מצוקותיהם והתאכזבו מרה. גם הפעם אורבת להם אכזבה מרה נמהרה.

החיים הישנים יש בהם משום חניטת הגוף והנשמה של העם, של כנסת ישראל. חניטה זו שבוצעה ע"י התלמוד ונושאי-כליו, ה„שולחנות הערוכים" למיניהם עד אחרון הפוסקים, היתה טובה לשעתה. הם הצילו את העם מכלייה גזעית ותרבותית. אולם יצאה שכרה בהפסדה. כי חיסרה את עמנו מעט מהמוות. עם אורח חיים שאין בהם חופש המחשבה, שאין בהם קידמה והתחדשות תדירות, אלא קפיאה על שמרים, שמירת יין ישן, שהחמיץ זה שנים, בנאדות בלים ומבוקעים ומצוררים — לא יתפשר ויעבור עליו מה. לא יתפשר ה„יהודי הצעיר" שהוא, אבא, אחד מנציגיו... צוו השעה ההיסטורית של עם ישראל היא יצירת דפוסים חדשים ויציקת תכנים חדשים לתוך אותם הדפוסים. עם ישראל עומד על סף התחדשותו. הוא יחדש נעוריו כנשר. הלאה כל החלודה, כל העובש והירוקה שנצטברו במשך זמן הגלות הארוכה.

בווילקומיר היה חבוש בבית-האסורים. השתתף בהסתערות על בית כלא ושיחרור עצירים פוליטיים.

שוחרר לפני חג הפסח, חג החירות. חזר הביתה מרוגע, אך לא מפוייס ולא נוטה להתפשרות.

הפסח עבר חיש מהר, כאילו יום מרדף יום, ולילה מרדף לילה.

מווילקומיר הגיעו אליו מכתבים. מבקשים אותו לחזור. הכינו בעדו שיעורים בבתי נכבדי-העיירה. גם חדר מגורים בחיק משפחה הגונה השיגו בעדו. בקיצור, מחכים לבואו... בכליון עיניים...

והני מילי דאית בהו נקבה...

אביו קראו אל חדרו. נכנס איתו לשיחה ארוכה. הוא פרט על המיתר החלש של אבא. אביו ידע היטב כי החשיקה הכי איתנה של בניו היא ללימוד. לכן טוב לו, לאבא, להישאר. איש לא יפריעהו. יוכל לשקוד על לימודיו. למה לו לעזוב את הביית ולהתענות בנכר, לבזבז זמנו היקר על נתינת שיעורים לילדים מטומטמי־מוח. עליו לחוס על איבוד ימיו. אסור לעשות כדבר הזה.

האם ידעה על המכתבים שנתקבלו מווילקומיר וחששה מפני שני דברים: א. שמא ייתפס בידי בחורה שאינה הוגנת לו; ב. שמא „יתערב עם שונים" וייתפס למלכות וייטרד לסיביריה.

אביו טען, בשעה שישבו כולם אל השולחן ואכלו ארוחת הצהריים, שאבא וזאב יכולים לשבת כל ימיהם על לימודיהם. כך יושבים בניו של הרב מייזלש מלודז'. ולהטם לעברית ולציונות הלא כבר ירד, כפי שהוא רואה, מעלות אחדות, בסולם־החום. אם כן יקדישו כל זמנם לרכישת ידיעות מדעיות. על הבעיה הכאובה של נאמנות לדת ישראל — אין בדעתו לדבר. ינהגו לפי מיטב שיפוטם בדינים שהם מדאורייתא ומדרבנן. ואם אף נאמר שהם ישמרו מיצוות. שמירה זו כמה זמן היא מבקשת? עשר דקות להניח תפילין. דקות אחדות לקריאת „שמע". דקות אחדות לאמירת פסוקי דזימרא ו„שמונה עשרה" — ונגמר. הלימוד חשוב מתפילה. גם הוא בעצמו אינו נמנה בין הצליינים. אינו מניח חיי עולם ועוסק בחיי שעה.

אבא וזאב נשארו.

אבא ידע שבווילקומיר יבוא לידי ביטול זמן לימודיו. וזהו עוון בכל גיל, ובגילו הוא הרי זה כעין התאבדות.

אבא וזאב קבעו עיתים ללימודי מתמטיקה, גיומטריה ואלגברה. הם קימצו בענייני ספרות שמרככים את הלב והם סרסורי דעבירה.

אבא היה מחסידי ספנסר. קרא ושנה את ספרו ה„חינוך" בתרגום רוסי. הוא דן: מכיוון שהוא אוטודידקט, לומד בלי מורה ומדריך, הלא מהווה הוא רב ותלמיד באיש אחד, ועליו לדעת כיצד להורות לעצמו, להתמצא בפידגוגיה ובמיתודות הדידקטיקה, אם ברצונו להצליח, לעשות תושייה בלימודיו.

י״א

הרבנית מכינה לעצמה צידה לדרכה

1907. הרבנית טרודה כל ימות השבוע. היא עוסקת במעשה-צדקה ובייחוד ב„מתן בסתר״. לא היתה גבאית של שום מוסד פילנטרופי. כל מה שהיא עושה נעשה ע״י ביוזמתה היא. היא נותנת נדבות ביד פתוחה, אף למעלה ממידת יכולתה הכספית. יש לה כוונות וסיכויים „חמרנותיים״, אם אפשר לומר כך.

היא ישבה והרהרה במצבה: זכות אבות אין לה, זכות בעלה, אמנם, גדולה מארץ מידה. אבל מה היא יכולה להפיק, בממשות, מזכות זו? — הווה אומר: להיות הדום רגליו בגן העדן. שרפרף זה הוא למטה מכבודה ומערכה העצמי. היא היתה גאה מכדי לחיות בעולם הבא על „חשבון הגביר״ בעלה ולזכות בפירורים משולחנו, לחטוף „שיריים״ מהמאכלים שיוגשו לו. היא רוצה בחשבון משלה ובזכות משלה. זכות בנים? הלא רואה היא מה נפל לה בגורלה. יודעת היא עמדתם הדלה. סרו מהדרך הישרה. וכנראה אינם חושבים לחזור. מקווה היא שלא תישא בעוונם. „לא יומתו אבות על בנים״, ואימהות במשמע. כלום היא אשמה? הלא הינה אך אישה אף כי רבנית בישראל. חינוך בניה נמצא כול־כולו ברשות אביהם ועמד תחת פיקוחו. איך תעיז להתערב, ולו אך ברמז קל, בהערה קלילה, בעניין שכזה שכולו הוא מונופוליז של הגברים. הוא לימדם תורה. הוא בחנם. הם היו מתמידים גדולים, ויראי-שמיים. כל אנשי העיר התברכו בהם כשהיו בגיל של י״ג. באוסטרוב היו הנשים באות ומבקשות מהם ברכה כאילו היו צדיקים „ינוקאות״. ואחר כך בא האסון. הפך ליבם בהם. כאילו נכנס בהם רוח שטות, רחמנא ליצלן.

ואיזה ביית יש לה? מצד אחד בעלה, הגאון והצדיק יסוד עולם. מהצד השני — כפר מלא שקצים. לפני זמן-מה באה אימה לבקרה. כיינה דריזה נבהלה למראה ההנהגות הנהוגות בבית ביתה וגיסה. קמים בבוקר, רוחצים בחיפזון ותכף בלי שהיות כל שהן יושבים אל השולחן לאכול פת שחרית: לחמניות, חלב, שמנת, חמאה, קאקואה, ביצים. הנשמע והנראה כדבר הזה? התחלחלה מתימהון-לב. כך נוהגים בבית רב?! אף ערל טמא מצטלב לפני ישבו לאכול. בקושי רב עלתה לה להרגיע את אימה. התחננה לפניה שתחדל להתרעם, שלא יבוא שוב לידי ריב ומצה. ילדיה הם קרבן הזמן שיצא ממסלולו. היא חרדה לשלומם, לבל יסתבכו בענייני מלכות, וייתפסו ויידונו לעבודות פרך.

את הבכור הצילו משירות בצבא. הפיטורין עלו בשלוש מאות רו״כ. כיצד נעשה הדבר? הוא ניצל ע״י „מלאך״, היינו בעל-מום שנשלח במקומו. הוא קיבל תעודה לבנה. את הכל סידר ה„זקן״ מסול, הסטארוסטה היחידי שנשאר לפליטה בכל הפלך הווילנאי. הוא היה שתיין, אבל מוקיר רבנן. עניין המלאך הוא פשוט בתכלית. מחליפים את התצלומים הבאים מהודקים בחומר-חותם ובחוט שני. נרשמים באיזו פנה נדחה, מקום שאין מכירים את המועמד לגיוס. בא המלאך ומתייצב במקומו ובשמו. מכיוון שאין בו מתום, פוסלים אותו. השאר עושה הלבלר. מחליף

את התצלום והכול בא על מקומו בשלום. מובן שהוא מקבל „שכר טרחה״ יתרה... המלאך „ממלאך״ פעמים אחדות באותה העונה ושנה אחר שנה. אלא שבכל פעם במקום אחר ובשם אחר. „מלאכות״ היא אומנתו, והיא מקור פרנסתו. הוא אינו מסתכן. הוא בטוח שיפטרוהו, כי הוא לקוי בכל איבריו.

כן חלצוהו מהידיים ידי „יוון״. אבל אפשר ליפול לידי עשו בדרכים אחרות. כמה אימהות שיכלו את בניהם שעלו לגרדום וכמה מבכות את בניהן ובנותיהן החבושים בבתי הסוהר והמוגלים לארץ גזירה.

היא מודה שבע פעמים ביום לה׳ על אשר נטע בלב בניה אהבה רבה ללימודים ואין דעתם פנויה לשום עניין אחר לענות בו.

אבל איך תקנה לה חיי עולם הבא ומקום כבוד בגן-עדן? נשאר לה אמצעי אחד וזוהי צדקה המצילה ממוות ומנחילה חיי-עד וחלק ונחלה בעולם-הבא. אולם מה דלות אפשרויותיה. ליבה פתוח כפיתחו של אולם לכל נדכה וקשה־יום אבל ידה קצרה. הלא אינה אישה אמידה. היא ממעטת באכילה, מזלזלת בלבושה. אינה נוהגת בעצמה שום סילסול חיצוני. וכל מה שהיא חוסכת מקיבתה ושמלותיה, היא מחלקת בין העניים והעניות, לזה — דגים לסעודת שבת, לאחר — חלות ללחם-משנה. היא יודעת את הנצרכים הניסתרים אשר נימקים בעניים ואינם מגלים דוחקם. הם חושבים שיש להתבייש בדלותם. להאופה, למוכר הדגים ולהקצב היא מסרה את השמות ומקומות המגורים של ה„מקבלים״ ופקדה עליהם לשמרם בסוד כמוס. בכל ערב שבת הם משגרים להם את מנותיהם ואינם מגלים להם מיהו ה„נותן״ או ה„נותנת״.

אולם כל זה אינו מספיק. אין הקומץ משביע את תיאבונה לנתינה. לו העניק לה הקב״ה עושר, כי אז היתה מפרנסת את כל עניי הגליל, את כל היתומים והאלמנות. אולם ה׳ מנע ממנה עושר וריש. היא עומדת בתווך בין שני הקצוות המשקיים. כלום יש רב עשיר, בעל נכסים מרובים? הלא מקור מחייתו הוא בגדר מנוי ושקול ואין הברכה שרויה בדבר שהוא במשקל ובמניין. חיים הם על „שכירות״ קצובה.

אם כן מה אפשר לה לעשות? היא מקדישה את עצמה גופה לצדקה, היא תורמת את כל כוחותיה. היא מטפלת בחולים. אין חוסר בחולים בעונת החורף. בכל חדשי הקור משתוללת מגיפה של טיפוס ודלקת הריאות אשר מרבה את דווייה בבתי העוני בסימטות הצרות והמכוסות אשפה.

היא עוזבת את ביתה השכם בבוקר ושבה עם חשכה. אינה חוששת להמחלות המתדבקות. הלא היא שלוחת מיצווה ושלוחי-מצווה אינם ניזוקים, הם מחוסנים. ואם, חס ושלום, יגרום החטא ותידבק בה מחלה, היא תקבל ייסוריה בחביבות, הם חלק של המיצווה. להשליך את נפשה האחת מנגד כדי להציל נפשות מרובות — זוהי חובתה.

דעת הרבנית לא היתה נתונה להנהלת ביתה ולכלכלת בני ביתה. בעיר היו

כל כך הרבה בתי עוני ומחסור ומשפחות עלובות שאיש אינו דואג להם, אינו תובע עלבונם המחייתי. כלום תעלים עיניה ומחשבותיה מאלה החלכאים המרובים ותשים מעייניה בבני ביתה המועטים. להאחרונים, ברוך השם, לא חסר כלום. כלום במסכנות אוכלים הם לחמם? הלא שולחנם מלא דשן. והראשונים רעבים ללחם, רחמנא ליצלן, קופאים מקרה בעונת החורף, אין עצים להסקה, שוכבים הם על ערשי דוויים ואין מי שיהפוך משכבם בחוליים. אין להם דמי-תשלום להרופא ואין להם במה לקנות סמי רפואות בבית-המרקחת. הם קודמים. היא מעדיפה אותם על בני ביתה. לשלה אין מה לדאג. הקהילה הקדושה דואגת להם.

י״ב.

הרבנית נפטרה

הרבנית חלתה. היא שוכבת זה ימים אחדים במיטתה. חומה גובר ועולה. שני רופאים מטפלים בה: אחד יהודי ואחד נכרי. אולם מצבה הולך ורע. אבחנתם מוטעת. הם חשבוה לחולת דלקת הריאות והיא סובלת מטיפוס הבטן.

מחלתה אנושה. הבנות והבנים שומרים את מיטתה יום ולילה. חילקו ביניהם את היממה. וכל אחד עמד על משמרתו בתורו הקצוב.

הזמינו ע״י מברק את דר. שבת מווילנה. הוא בא. העמיד אוז האבחנה על אמיתתה. אולם להועיל לא יוכל. הוא אחר מן המועד. הדר. נשאר ע״י מיטת החולה כל הלילה.

אבא הבחין לתימהונו שבן לילה הכסיפו שערותיו. משמע שנהג לצבעם. הרופא נהג בזרות. דיבר דווקא רוסית. לא הוציא אף הגה ביידיש. כנראה חשש פן יבולע ליקרתו בתורת אסיא. אף אל החולה, והוא ידע שהוא בבית רב והוא מטפל ברבנית, ניסה לפנות ברוסית. אולם איתה לא הרבה לדבר...

הוא חזר השכם בבוקר. בעד ביקורו קיבל עשרים וחמישה רו״כ.

האם גוססת. כל בני הביית התייצבו סביב מיטתה. אלה הם רגעיה האחרונים על פני האדמה. נראה שברצונה להיפרד מאת ילדיה, מאת בעלה, לצוות לביתה, אולם אף ע״י רמז כלשהו או סימן-תנועה אין לאל ידה לבצע חפצה. זוהי שעת נעילה לחייה שהיו תפילה אחת ארוכה, ,,תפילה לעני כי יעטוף״... אפשר שבדעתה היה למסור לנו את שמות הנצרכים שהי.. דאגה להם ולבקשנו שנמשיד למלא הסרונם לימות השבת והחגים. אולם נבצר ממנה לעשות זאת.

שעת יציאת נשמתה.

דרש האב דרוש קצר.

— היא מתה בגללכם, בעוון בניה ובנותיה. עכשיו הגיעה השעה שתשובו מדרככם הרע, חיזרו אל אלהי אברהם, יצחק ויעקב, שובו אל בית המדרש, שובו אל הגמרא ואל שמירת המיצוות. הבטיחו כי מהיום והלאה תלכו בדרכי השם

ותידבקו במיצוותיו, — אולי ירחם. אפילו חרב חדה מונחת על הצוואר — עוד יש תיקווה. שובו והצילו את אמכם..

אבא רוגז, מרשיע את אביו בחילול קדושת השעה שבה החיים והמוות נפגשים ונפרדים. מצד השני הוא משתומם לראות מה גדלה מסירות אביו לקודשי ה׳, להאמונה המורשתית, שאין דבר עומד בפניה, שאין דבר שישווה לה ויערך לה. ואך עתה עמד על גודל הקרבן שאביו הקדיש על מזבח סובלנותו שראה את מעשיהם ומחדליהם של בניו, שראה אותם דשים את קדשיו בעקבותיהם ובלם עצמו, העלים כאילו את עיניו ושתק, העביר על מידותיו. הוא, אביו, עבד ה׳, נפל בעיניו עד שאול תחתית, מצד אחד, ועלה עד למרומי שחקים, יצא מכל גדרי האנושיות החולפת שאין לה קיום של ממש והתרומם לראש הפיסגה של האלהי, של היש המוחלט והנצחי שהוא לעילה ולעילה מכל ישות גופנית המוגבלת בזמן ובמקום. והוא, אבא, נשבע בליבו ללכת בדרכי אביו במסירותו לאידיאליו... שאין מתרס יכול לחסום לפניו את הדרך שעה שהוא חותר אל מטרתו. קנאות גסה פראית ואצילותית ועדינה שכזו — מי יזכה לה!

כשהם, העומדים להתייתם, הינם הלומי יגון, מוכי-תדהמה, רצוצי-אסון, מלאי-צער אנינות, כשהם חשים אזלת ידם, חוסר ישעם, כשהם ניצבים פנים אל פנים עם התעלומה היותר איומה, השוברת את גופם ונפשם משנה שיברון, — מיתת אם, בשעה כזו הוא מתקיפם, היינו רוצה להצילם... רוצה לסחוט מהם הבטחה שישובו אל אביהם שבשמיים, האב הרחמן, שהם ואימם הם ילדיו ואין לפניו סדר הדורות וחילופיהם...

האם מתה בשלהי שנת 1907. היא היתה בת ארבעים ושמונה שנים בנפחה את נפשה הטהורה.

כל אנשי העיר סמורגון ליווה למנוחתה העולמית. להקה של אלמנות ויתומים הלכו אחר ארונה. הם ייבבו ובכו מרה על אבידתם, אבדן אימם ופטרונם.

רק עכשיו הוברר מה מסועף היה עץ מעשיה הטובים.

זאב, אבא ומשה אמרו „קדיש" על יד הקבר. אבא התאמץ בכל כוחותיו לבלי לפרוץ בבכי. לא! לא יוריד אף דמעה אחת. לא ייתייפח בפני קהל המלווים. כמסתרים תבכה נפשו ותתעווית ותתפלץ, אבל הוא משתלט על עיניו. כובש דמעותיו.

הבנים ישבו „שבעה". קראו בספר איוב. „מניין" התפלל בבית הרב כל שבעת הימים. שלוש פעמים ביום אמרו שלושת הבנים „קדיש".

„מצוקת אדם היא שעת הכושר לאלהיו", האב נעשה עכשיו תקיף ותוקפן. הוא רצה להשתמש במבוכת בניו, בדיכדוך נפשם. הוא עובר להתקפת מצח על כל עמדותיהם. באה לידו הזדמנות, לא יחמיצנה. אם לא עכשיו, אימתי? דרישותיו הולכות ורבות. הוא תובע בפה, הוא מצווה, אינו מרפה. „שבעה" ישבו כדת וכדין, קרעו דשי מקטורניהם. ועכשיו צריכים הם ללמוד פרקי משניות להעלאת נישמה

אימם הצדקת שנקטפה ללא־עת. אב־הם תופס מרובה. אמירת „קדיש״. תפילה בציבור שלוש פעמים ביום בבית המדרש זוהי מילתא זוטרתא.זוהי ההתחלה, הצעד הראשון ב„דרך תשובה״. עליהם לשוב לאלהים ולשולחן ערוך, לארחות חיים מסורתיים.

אבא היה אולי מוותר. בדעתו היה להמשיך באמירת קדיש ואל שאר דרישות האב המקסימליות להטות אוזן אטומה. אולם זאב מתמרד, הוא טוען: מכיוון שאביהם אינו מסתפק בוויתוריהם, אינו תופס את גודל הקרבן שהם מקריבים, ובכמה בריות וחיות במובן הנפשי הנחות אלו עולות להם, והוא דורש עוד ועוד, הב הב ואינו יודע שובע — עליהם לחזור בהם, לשוב אל שמירת עקרונותיהם, להדיר עצמם מהמנהגים הגלותיים. אל ישיא אביהם את נפשו שהם בידיו כחומר ביד היוצר, שאסונם ריככם והוא ילושם ויעסם כרצונו, כאילו בצרתם וביגונם נשבר חוט שדרתם. פטיש פורעניות מפוצץ זגוגית ומחשל ברזל.

אבא הודה שזאב צדק.

תקופת הוויתורים נגמרה.

כשאם נפטרת, אובדים הילדים גם את אביהם, — אמר אבא ובאותה שעה החליטו לעזוב את הביית, אולם לא את העיר סמורגון.

חיבורינו שהופיעו בסמורגון
א
ריפרודוקטינה

בשנת 1908 פתחנו בעיר סמורגון בית ספר חפשי בשם „עבריה״. ושנה אחר כך ייסדנו „הוצאת ספרים״, בסמורגון. את ביכורי פרי עטנו הבאנו בשנת 1909. המחברת הראשונה שהופיעה בסמורגון נקראה „שיטת הטבעיות החמרית והיחסית״. חיברנוה ברוסית. הרעיון העיקרי של חיבור קטן הכמות הזה, בסך הכול 20 עמ׳, המובע בבהירות יתרה ויש בו משום יריית אבן-הפינה של שיטתנו בפידגוגיקה, הוא כדלקמן:

כדי ללמד ילד צריך מקודם לברוא סביבה מתאימה ולשזור יחסים אל אותה הסביבה והם, היחסים האלה, יעוררו בתלמיד את הצורך בהדברים הנילמדים. לא די להורות באופן פסיכולוגי, עיקרון שעליו הצביע פיסטאלוצי (1746 — 1827), צריך להורות באופן סוציולוגי, היינו בהתחשב עם היחסים המתקשרים בין התלמיד והסביבה וכן גם ביחסים המתהווים בין המורה והתלמיד ובין התלמידים אחד לשני. למשל, כשמלמדים חשבון צריך לקיים, כביכול, שוק, לפתוח חנות, לברוא סביבה של מקח וממכר, מקום שבו אפשר לנצל ביעילות את הידיעות הנרכשות, ואשר בו הן התפתחו היסטורית תרבותית. כמו כן לימוד הכתיבה. מחוייבים להוות מרחק מלאכותי, כי בסביבה החברתית הטבעית משתמשים במכתב בתורת אמצעי תחבורה והתקשרות בין-אישית לשם התגברות על ריחוק-המקום שבו נמצאים המתכתבים.

בסביבה הזו תובלט נחיצותו של לימוד הכתיבה. במילים אחרות, צריך לקיים מלאכותית סביבה אילמת וחרשה ובסביבה הזו להשתמש בכתיבה במקום דיבור, כבאמצעי של התקשרות בין המורה והתלמידים. צריך לקיים, כביכול, **דואר**. בקיצור, אסור ללמד בתוך חלל ריק. ההיצע של הדבר הנילמד צריך לבוא למלא ביקוש שמורגש ע״י התלמיד. האסכולה צריכה להיהפך לסביבה בזעיר אנפין.

שפה זרה צריכים להורות ע״י ציוויים. המורה מצווה, התלמיד מציית וממלא ציוויו. בקיצור, מסתפקים בהבנתו של פירוש המילים־הציוריים, ואין דורשים במוקדם דיבור, שהמורה מוציאו מתוך פי התלמיד באונס.

לימוד הקריאה. אין להשתמש במיתודה המחוכמת הגרמנית של ניתוח הצלילים ומזיגתם בתוך מילים, אלא ע״י ייסוד „מסדרה״ ובית-דפוס. הילדים מסדרים משפטים, מילים, הברות ואחר כך אותיות ונקודות. אחר זמן מה, — קצר או ארוך תלוי בקוצר או באורך המשיג של התלמיד האינדיבידואלי, — יתפוס הלומד שאותם הצלילים, היינו האותיות, נחזרים שוב ושוב במילים שונות, וכך יעמוד בכוחותיו האינטלקטואליים על סוד הקריאה.

בסופה של אותה שנה, 1909, הופיעה ברוסית עבודתנו על מיתודת ההוראה של קריאה וכתיבה בשם „המיתודה החיקויית —ההבנתית״.

ב׳

פידגוגיקה יהודית

באותה שנה. פרסמנו מחברת בעברית בשם „מכתב גלוי אל מוקירי החינוך הלאומי״. במחברת זו מפתחים אנו את הרעיון ע״ד ייסוד „גן תיאטרוני״, מכיוון שההוראה מבוצעת ע״י ציוויים ולא שמות עצם כפי שנהגו על פי שיטת „עברית בעברית״, לכן באים אנו אל מחזה ילדים ולא אל הסיפור כמקובל בבתי-הספר, יש ל׳נו עסק כל העת במעשים ובפעולות.

נביא קטעים אחדים מתוך מחברת זו.

עד שבא פסטלוצי משלה האוזן בכיפה (המיתודה המיכנית), בא פסטלוצי והמליך את העיין (שיטת ההסתכלות), בא פרבל ובלם את אבסולוטיות העיין בקונסטיטוצית האברים (עבודה ומשחק), עכשיו ממשמשת ובאה ריפובליקת-האיברים (יגיע כפיים). אין הילד מלא עיניים כמלאך המוות, יש לו עיין רואה, אוזן שומעת, ידיים לעבוד, רגליים לרוץ, חך לטעום וכו׳ וכו׳. לימוד טבעי צריך להיות בבחינת ׳כל עצמותי תאמרנה׳. האדם נהנה מן העולם בכל רמ״ח איבריו ושס״ה גידיו. האדם אינו מסתכל, אלא מסתגל. האנושות אינה מתפתחת אלא באמצעות ההסתגלות. הסתגלות זו תרתי משמע: אל הסביבה הפיסית ואל הסביבה הסוציאלית... מכיוון שכן אנו מקישים: מה האנושות לא בהסתכלות גרידה אלא בהסגלות, כך החינוך — לא בהסתכלות לבד, אלא בהסתגלות. הפידגוגיקה של ימינו צולעת על ירכה. אביה, פסטלוצצי, ייסדה על הסתכלות, בשעה שצריכה היא

להיווסד על הסתגלות, הסתגלות אל הסביבה הפיסית; פסטלוצצי ייסדה על פסיכולוגיה, בשעה שהיא צריכה להיווסד גם על הסוציולוגיה, על ההסתגלות אל הסביבה הסוציאלית. יתר על כן, ההסתגלות אל הסביבה הפיסית יוצאת לפועל אצל האדם באופן חברתי. הפדגוגיקה של ימינו מביטה על האדם כעל בריה פסיכית. דז'יימס (1842 — 1910) מייעץ למורה להביט על החניך כעל ,מיכניזם אסוציאציוני' — אוי לאותה פדגוגיקה השוכחת כי האדם הוא גם בריה סוציאלית וכי החינוך הוא חיזיון סוציאלי בייחוד...

יתר על כן, בהתחקותנו על שרשי גן פרבל מצאנו כי עיקר חשוב אחד חסר בו. יש בו 'עבודה', ישנם בו משחקים, אבל 'חיים' אין בו. חסרה בו דרמת הילדים, אספקלריא מאירה, שבה ישתקפו חיי הילדים בכל שפעת גווניהם וצבעיהם, בכל אורותיהם וצלליהם... אנו דורשים שבאתרא דליעול הסיפור ליעול הדרמה לא הרי הדרמה כהרי הסיפור. עולה היא הדרמה על הסיפור בעניין, במוחשיות, בתנועה ועבודה עצמית, בהשפעה חינוכית-מוסרית. חוץ מזה ולא תהא הדרמה אלא כמשחק. וכי בשביל שהיא דרמה הפסידה? ולמה זה ייפקד מקומה בין משחקי הגן. פוק חזי מאי טפליא דבר! בין משחקי הילדים תופסים 'משחקי האמנות' מקום חשוב מאד. משחקי האמנות הם סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. שלבו התחתון — משחק הבובות; שלבו העליון — הדרמה השכספירית. מהו משחק המלכים, החנוונים, המורים, היולדות, ההלווייה ועוד ועוד, אם לא דרמה במצבה ההיוּלי? כלום המשחקים האלה אינם דימדומי־השחר של הגאון האנושי, שכשמש בגבורתו התלהט ב'המלט'..." מקום הסיפורים, איפוא ,תירש הדרמה. וגן הילדים עתיד הוא שיהיה גן-ילדים תיאטרוני..."

„פדגוגי אשכנז (גרמניה) אכלו בוסר ושינינו, המורים העברים, תקהינה! האומנם עוד לא הגיעה השעה שהמורה העברי יפרוק את עול... האשכנזי (הגרמני) מעל צווארו? מה לנו ולפדגוגיקה האשכנזית (הגרמנית) כי משול תמשול בנו?...

ואלא מאי? היה כפיר אסיה לקוף אירופה!

מורים עברים! הסירו אלילי הנכר מקרבכם! עזבו את החיקוי, הקופיות! התקדשו, הטהרו — וייצרו! הגאון העברי יהיה בעזרכם..."

ג'

קוסמיזם

באותה השנה 1909 הופיעה מחברתנו ביידיש בשם „ספר אל הגולה"

הפרק הראשון של המחברת מטפל בייאוש שעטף את הרחוב היהודי ואשר בא על ביטויו החריף ב„מילה האחרונה" של ח. נ. ביאליק.

„מאיין צומח יאוש שחור וקודר זה? מאיזה מעיין עכור שואב הוא חיותו? מצרות העם, מהפורעניות הלוהטות? לא. המעט עקידות עקדנו, המעט מזבחות בנינו, מילת „חייב מיתה" שכזו לא שמענו עד היום.

„הידעתם מאיין צומח היאוש הזה? דעך הזיק של האמונה בלב, אין ביטחון בכוחותיה הרוחניים של האומה... אין אמונה בחיי עולם-הבא של העם... כל יצר מחשבות ליבם הוא שקידמת האנושות היא נגדנו..."

הפרק השני מרחיב את הדיבור על הנחץ במשא-נפש למען העם היהודי בבחינתו של עם מדוכא. הפרק השלישי מאפיין את האידיאל הן מהצד החיובי והן מהצד השלילי.

„את האידיאל עלינו ליקח מתוך חיי־העם. אידיאל עממי צריך לגדל מעשה־אבר מתוך החיים של העם, חיי החגים, שבתות הקודש וימות החול, מהמצוקה ומהמאור, מהתוגות והשמחות של האומה. האידיאל מחוייב להיות רווי דמעות של שנות אלפיים. עליו ליתן תשובה ניצחת להשאלה הגדולה „מדוע ובשביל מה ולשם מה?" שומה עליו ליתן נימוק והסבר הגיוני לכל התלאה שמצאתנו בהיסטוריה הגלותית, טעם ופשר ל„ימי הדמים ונהרות הדמעות". עליו להחיות את קדושינו, שורות הדורות שפשטו צווארם לשחיטה כיונים... הוא מחוייב לקשור את העבר הארוך המלא פורעניות עם ההווה הגדוש ייסורים וסבל ולבנות עליהם את בית מיקדשה החדש של האנושות המשוקמת.

ניקח אותו מהעבר וההווה... יש לנו עבר של נביאינו וחוזינו, מהעבר ההוא קיבלנו כמורשה: התשוקה הלוהטת לאמת, יושר וצדק. זוהי האש שתמיד יוקדת בעצמותינו; כליון-הנפש והכמיהה למשאי-נפש חברתיים כל-אנושיים, הגעגועים העזים ל'תור הזהב' שבו 'יכתתו חרבותם לאיתים וחניתותיהם למזמרות', לעת שהזאב יגור עם הכבש, — זוהי גאוותנו, זהו כתרנו, זהו רוח אפינו. האידיאל הנבואי הזה יהווה את הנשמה שבנשמה של אידיאלנו העממי... לא אידאל פעוט... של נזיד עדשים, של סיר הבשר... אלא אידיאל חובק בזרועותיו עולם ומלואו, כמו האידיאל המשיחי...

הפרק הרביעי נקרא „קוסמיזם"...

אין לשום אומה הרשות לכלכל את חייה, עסקיה של אומה אחרת. שום לשון, שום בית-ספר אינו נהנה מזכויות יתר. כל לשון לאומית יש לה מהלכים בין חברי העם הניתן ובמוסדותיו הלאומיים. במוסדות האנושותיות, כמו, למשל, הדואר, המברקה וכדומה, משתמשים בשפה בינלאומית כללית... כל העמים בלי יוצאים מן הכלל מתארגנים על פי העיקרון הקהילתי.

בקוסמיזם מובע הרעיון של איחוד כל העמים המדוכאים לאגודה אחת כל-עולמית. דברי הריבות והקטטות הנוכחים ביניהם רואים אנו כטעות-דמים מרה, הסתמאות לאומנותית ובעיקר כתימרון־סנוורים של האומות המושלות, אשר נוקטות כלל ישן זה בידן: הפרד ומשול! אולם במוקדם או במאוחר יפול תבלול האיגואיזם הסיפרטיסתי מעיני העמים המדוכאים וסולידריות האינטרסים של כל הנעלבים תופיע בבהירות כאור היום..."

ד׳

יצירת הילדים

בשנת 1912 הוצאנו מחברת בשם „ספרות הילדות״, קובץ ב׳ של תלמידי בית הספר ׳עבריה׳ של האחים גורדין בסמורגון״. הוצאת „הפדגוגיה החדשה״.

נביא קטע מהמבוא:

„ספרות לילדים או ספרות הילדים. לפנים היתה הספרות קניין השדרות העליונות, מונופולין של החוגים השליטים, בני-העלייה יצרו לבני-עלייה. עכשיו ירדה הספרות אל ההמון, שוכנת את דכא ושפל־רוח, שרויה בין חלכאים, מוטות כנפי שכינתה עד תהום היחפנות הגיעה. אבותיה-יוצריה של ספרות זו הם נאמני בית העוני, אנשים שבתוך עמם הם יושבים ומכאוביו הם כואבים ודמעותיו הם דומעים..

„כעם כילד. ממשמשת שעת הרת עולם חדש, עולם הילד. נבראה ספרות לילדים. אולם המטרה עוד ממנה והלאה: לא ספרות לילדים — אלא ספרות של ילדים, ספרות של הילדות בעצמה; לא ספרות של ׳גדולים מתיילדים׳, אלא של ילדים ממש, ילדים שחיי הילדות הם חייהם, מחשבות הילדות הן מחשבותיהם ומעשי-הילדות הם מעשיהם; ילדים, ששמש שימחת הילדות מעל לראשם, אלהי-תומת הילדות בליבם ודמי שטן-הילדות בעורקיהם... הבו לילד את חופש היצירה, הבו לילד את חופש המילה!

נקרא לילד ונשאלה את פיהו — יבוא וירים את קצה הצעיף מעל תעלומת נפשו שחתולתה ערפלי-רז, יבוא ויפתח לנו פתח כחודו של מחט אל תהום אין חקר-קץ-ותכלה — שאנו קוראים לה נישמת הילד...

מיתודת היצירה. הקטחיזציה, שהורתה ולידתה בדוגמתיות של נצרות ימי-הביניים, קטחיזם זה, שעל פיו למדו את עיקרי הדת במינזרים — ׳זמורת זר׳ זו, חמדה גנוזה של הפדגוגיה הישועית, עמדו מתקנינו-מקלקלינו והכניסוה ל„חדר״. אותה ההתנקשות באבטונומיותה של האישיות, אותה הישועיות, שאין כמוה לכיעור וניוול ומאוס, אותה המידה המגונה להיכנס בראשך ורובך וכולך, על מגפיך המרופשים וערדליך הצואים, לפני ולפנים של נפש חברך ולעשות בה כאדם העושה בתוך שלו — למידה מגונה זו קשרו קשר של מיתודה; ולא נתקררה דעתם עד שקבועה אף בהוראת שפת-הכתב: שאלות ותשובות בכתב, גירת-פה וגירת-עט. ואחר הקטחיזציה הולכת ההרצאה. ולא לחינם, אלא מפני שהיא בת מינה: מהעלת־גירת-המילים להעלת-גירת-התוכן, מילים זרות ומחשבות זרות — תוכיות וקופיות!

התוצאה היחידה של לא-מיתודה זו היא סתימת המקוריות, סירוס הכישרון, הקהיית הרגש, קציצת כנפי-הדמיון, השתקת המחשבה, הובשת הרעננות, טימטום המוח, מיעוט הלב והדלחת הנפש...

ותימלא האסכולה קטחיזציות ואין קיצה לתמיונים, ותימלא אירופא מחברי ׳יהגה חכמה׳.. ואין קיצה לליקוטים...״

בסוף המבוא בא התאריך סמורגון ניסן א׳ תתמ״ז לגלותנו.

ה׳
חינוך לעומת השכלה

באותה השנה הופיע פרוספקטוס בשם „חיבורינו״.

נביא קטעים:

„אנו מודים בנחץ של החינוך. במונח הזה אנו מסמנים סיגול הדור הגדל והולך אל סביבתנו החמרית המוחשית, אל תרבותנו במובנה של ציביליזציה מעשית קונקרטית. שוללים אנו אמנם את זכות ההוראה במובן של מסירת „השכלה״. אנו שוללים את זכותו של הדור המבוגר לכפות כגיגית על הדור הגדל והולך את תרבותו במובנה של אוסף ערכים, תורות, שיטות, השקפות-עולם וחיים, עומדים אנו על נקודת-ראות של מלחמת הדורות, קרב תרבות ערכית מתנהל דרך כל ההיסטוריה בין ה„זקנים״ וה„צעירים״, בין האבות והבנים, זהו „קרב הגילים״.

„חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה״ (משלי כ״ב, ו) — זהו עיקרון יסוד של אסכולת-ההשכלה, אשר נקטו בו ה„זקנים״. כל מייסדי שיטות-דת ידעוהו והשתמשו בו לרעה. הם ידעו שכל מה שנחרת על לוח־הנעורים לא יימחק במשך כל ימי החיים. מעטים הם, רק יחידי סגולה, המוכשרים לעקור את המטעים שניטעו בליבם במוחם בגיל הילדות והנערות. כי מעשה עקירה זו מלווה ברגשות דאובים ביותר. והדאבון והמכאוב הזה מספיק כדי להפחיד את האדם הממוצע שלא יעיז כלל להעלות על הדעת לבצע משימות כאובות כאלו. ואשרי אדם מפחד תמיד. בילדות ובנערות כל דבר אינטלקטואלי נעשה לדבר אימוציונלי, הוא נארג ונבלע בתוך התחושה, הוא נעשה לדבר שברגש. היא מקבל תחרים של הילת-נוער, נעשה נפשי-פנימי-אינטימי, אישי, ולהיגמל ממנו משמע להיות אכזרי לעצמו, לבלי לדעת רחמים, להרחיק חלק של הלב, לפגוע בציפור-נפש, למחוק פרשת פייוט שלמה מספר-החיים. לעשות מעשה שכזה מסוגלים רק אלה היחידים שהאמת האובייקטיבית יקרה להם מעצמם ובשרם, מנטייותיהם וכמיהותיהם. לכן יאמרו המליצים שלשכוח את הלמוד קשה מללמוד.

בימי הנוער השכל הינהו כאילו רך, גמיש, אין לו כוח התנגדות. כל שיטת ה„השכלה״ קובעת הנחה זו של קבלת-השפעה. תפקידה של אסכולת-ההשכלה דימינו היא הרכבת תרבות ישנה בדור הצעיר, מטרתה היא משיגה משום שהנוער מושפע בנקל, משום שהדור הצעיר מהווה סביבה נטולת-התנגדות כמעט. נגד את הברזל כשהוא עומד בחום-ליבון; חשל את הדור ההולך וגדל כל זמן שהוא עדיין רך, ותרני.כפוף את השתיל כל זמן שהוא ניתן לכפיפה. בפרט זה דומה פעולת בית הספר ההשכלתי לעשיית תקליטים. היא חורטת בציפורן שמיר של אוטוריטה על גלילי

השעווה של המוח והלב, ואחר כך מניחה להם להצטנן ולהתקרש, להתקשות. הכתובתות במקומן עומדות ללא-מחיקה. התלמידים „המושכלים" הם מעין גרמופונים, פטיפונים. מה שנקלט לתוכם נפלט מתוכם. פזמון אסכולתי-השכלתי ישן מדבר-מנגן מתוך גרונם.

לימוד אסכולתי-השכלתי הוא מעין „שטיפת מוח ולב" והיא גרועה מתעמולה סתם. התעמולה, אף בשעה שהיא מאורגנת שיטתית, מיוצגת במוסד ממלכתי, כנסייתי, מפלגתי, היא בכל זאת נשארת על פי עצם מהותה חפשית. התועמלן והמתועמלן עומדים זה לעומת זה כשני בעלי-זכויות שוות. אולם אסכולת ההשכלה היא כולה כפייה רוחנית אינטלקטואלית-אימוציונלית. היא מקבלת מראש את העובדה ששכל-הנוער ניתן להיות מושפע-נכבש בקלות יתרה. התלמידים ה„מושכלים" הם מהופנטים לכל ימי חייהם. הם חושבים, מרגישים ועושים כפי שנצטוו בנערותם. „חנוך לנער... גם כי יזקין לא יסור ממנה"...

הירונטיזציה. האסכולה ההשכלתית הוא המוסד שבו הדור הישן מזקין ומישיש את הדור הצעיר. הישישים שהסתגלו באופן מוצלח לצורות החיים הקיימות מכבר הימים, מעוניינים באחזקתן, בשימורן בהמשכתן ללא־חידלון, בני־הנעורים, להפך, לגביהם יציקת צורות חדשות מהווה את קוו ההתנגדות הפחותה ביותר. זו דורשת מהם אזירת כוחות מצערה יחסית, כי לכך נוצרו. הם מוזמנים ליצור יצירות חדשות. הם מסוגלים למבצע זה הן פסיכולוגית והן סוציולוגית: מבחינה פסיכולוגית תודות להעדרם של „המסות האפרצפטיביות השמרניות"; מבחינה סוציולוגית, משום שהעמדות הישנות ודפוסי-החיים הנושנים תפוסים כולם ע״י הזקנים. הנוער מנהל מלחמה קשה נגד השמרנות, שהיא שונאתם בנפש. הישישים ביראם מפני הצעירים שבאים לדחוק רגליהם ולסלקם מבמת-הדעות ומזירת-המעש, בפחדם, כמו סולניס בדרמה של איבסון, מפני בני-הנעורים שממשמשים ובאים ודופקים על דלתותיהם, — ייסדו את אסכולת-ההשכלה, אשר מקיימת מוסד של אבטוריטיזציה והירונטיזציה (הזקנה והכנעה מפני סמכות). מוסד זה מבטיח ומחסן את ממשלתו של הדור הזקן. הוא תומך ב„הירונטוארכאט". אסכולת-ההשכלה זהו המקום שבו הישישים מדביקים את חידקי הזיקנה בצעירים.

ו׳

אפורמיזם — אי-צורניות

משמעותו של אפורמיזם היא שלילת „ההשכלה", ההכרה שההשכלה מביאה נזק, היא מעכבת את התפתחות התבונה האנושית. היא מסכנת את הקידמה הרוחנית.

אפורמיזם פירושו התנגדות לפורמיזם, לעיצובה של נפש הדור הצעיר ע״י המוסד המיוחד והמיועד לשם טביעת צורה לפי הדוגמה של הדור הזקן, לפי האידיולוגיה והאינטרסים שלו. ל„השכיל" משמע למסור את הסכום הכולל של הידיעות, התורות שיצר ואצר הדור הזקן ההולך ולא ישוב, — אל הדור הגדל והולך,

וע״י כך לעכב את התפתחותו, לבלי להניח לו לברוא תפיסת עולם חדשה, מקורית-עלמותית, להפריע לו ליצור ולאגור את הידע שלו, לחפש ולמצוא את אמיתיותיו ואת שקריו, את תמימות-דרכיו ותעייותיו, בקיצור את דרכו הישרה והתהו-לא-דרך שלו.

לדור הצעיר יש כושר והזדמנות יתר, מאלה שהיו לדור הזקן, למצוא את האמת החדשה. אולם האסכולה ההשכלתית רואה את יעדה דווקא בהקניית האמת הישנה, המדעית והאמונתית והאמנותית, לדור הצעיר.

אם בדעתנו לגדל דור שוחר חופש, דור של הוגים בני-חורין, אשר חפשים מדעות קדומות מקובלות, אל לנו לעמוס על שיכמם לא את עולה של האמונה הכנסייתית ולא את עולו של המדע האוניברסיטאי, אלא ליתן לו את האפשרות לחשוב את מחשבותיו ולהאמין באמונותיו כאוות נפשו ושיכלו באין מפריע. עלינו ליתן לדור הצעיר את זכות ההגות והתחושה. משימתו ושליחותו של הדור הצעיר היא ליצור צורות חדשות, לטבוע מטבעות חדשים, אסור לכפות עליו דפוסי-מחשבה ומדגמי הרגשה שיגרתיים, גלופתיים אשר אבד עליהם כלח.

נושא האפורמיזם הוא הדור הצעיר, בני הנעורים. כל מתקני האסכולה מתלוננים פה אחד נגד האיטיות, המתינות של ביצוע התיקונים. „סחבת" זו היא טבעית. המתקנים פונים בתכניותיהם הנועזות אל עסקני-ציבור. אל ההורים, אל המורים, ואינם פונים אל אלה, שצריכים היו לפנות, אל אלה אשר מעוניינים בכל ליבם ונפשם בהשיפורים־התיקונים — אל הדור הצעיר, אל הנוער הלומד ב„תיכונים" ובמכללות.

אפורמיזם פונה במישרין אל הדור הצעיר שהוא מהווה נושאהו. מובן שאין אנו מזלזלים באהדתם ובעזרתם של כל האילימנטים הקידמתיים של האנושות, של כל אלה שהקידמה התרבותית המוסרית והחברתית יקרה להם וקרובה לליבם. בייחוד אנו מעריכים את שיתוף-פעולתם של ארבעת הנעלבים שבחברה של זמננו, הפועל, האישה, הלאום המדוכא והיחיד-האישיות. אלה הם כוחות-תוספת. אולם בראש כחלוץ צועד הנוער בעצמו תחת דיגלו שהוא דגל האפורמיזם, בייסדו אגודת נוער כל-עולמית. בני-הנעורים נוטרים כרמים זרים. ואת כרמם הם אינם נוטרים. הם זפת-המישחה על צירי האופנים אשר עוברים עליהם ורומסים אותם. הם תורמים את חלק הארי בקרבנותיהן של כל תנועות השיחרור, הם נלחמים על שיחרורם של הפועלים, של הלאומים, פרט לשיחרורם הם.

היסטורית התרבית ובעיקר נדידת מרכזי-התרבות אי אפשר להסביר אלא אם כן מסתייעים בחוק הקונסרבצייה. חומר התרבות גדל והולך במעוקב, הכוח המתניע — במרובע, ובכן עם הצטברות החומר התרבותי הרב, נפחת ביחסיות הכוח המתניע עד שהוא מגיע לידי מצב של עמידה, קפיאה. החומר הגלמי גדל על חשבון העיבוד. הדוגמטיות, הפורמליות ואבטוריטתיות. משעבדות וכובלות את רוח היצירה החפשית, את יצר ההשתנות וההשתלשלות. ה„מסות האפרציפטיביות", הדעות

שנתאזרחו אינן מרשות לדעות מהגרות להיכנס, לפרוץ פנימה. עיקרון האינרטיות מכריע את עיקרון ההתחלפות. והמשכת התפתחותה של התרבות נעתקת אל אלה המכונים „ברברים", לעמים מחוסרי-תרבות, לעממים בעלי-מפלס תרבותי נמוך או, להפך, אל עם הסובל היפרטרופיה תרבותית, והוא נוטה לעשות קפיצה משמרנות מוגזמת, — אשר נמצאת בסתירה צווחת אל הסביבה המקיפה אותה והיא מכריחה אותו להתמרד — אל חדשניות. הדעה ששמש תרבות אירופה לא תשקע משום שאוכלוסיה נמצאים באיזור של אקלים ממוצע, לא קר ביותר ולא חם ביותר, שיטה זו שפותחה ע"י ה. טהומאס בוקל (1821 — 1862) כולה מופרכת. פריחת התרבות אי אפשר לבאר גיאוגרפית, היטירונומית. ליבלוב התרבות וכן נבילתה וקמילתה מותנים ע"י תכונותיה, ע"י איכויותיהן של הרוח והתרבות, ע"י פסיכולוגיית העמים מרובי-התרבות או מחוסרי-התרבות. את החוורתן של תופעות התרבות צריך לגלות בהן גופן, בתוך פנימיותן.

כמוסד השמרנות המוגברת משמשת אסכולת-ה„השכלה" אשר מובילה את הדור הצעיר בדרך הכבושה. לולא ה„השכלה" זו, היה הדור הצעיר, בהישארו חפשי ברוחו, בהתייחדו עם רעיונותיו וספקותיו, חיפושיו ומימצאיו — מתחיל תרבות הרוח מראשית, מחדש, היה סולל מסילה לתוך ה„בלתי-מוכר" עדיין שאין לו גבול וקיצבה. אירופה, לפי הבנתנו, עומדת לפני דילימה: או שתקבל את שיטת האפורמיזם, תשחרר את בני-הנעורים שיחרור רוחני אינטלקטואלי ואימוציונלי, תוציא את האמונה ואת המדע מבתי־ספריה, או היא תתנוון ללא־מפלט אחרי עבור זמן מסויים. היא תשתמרן כמו אחותה אסיה. אירופה תיחרב במובן התרבות.

הפידגוגיקה החדשה, פידגוגיית הנוער מבטיחה את התנועה הבלתי פוסקת, „פרפטום מוביל" של ההתקדמות התרבותית ללא נסיגה אחורנית וללא קפיאה על השמרים".

ז׳
התנוונותה של הביאוריות

היסטוריזם. בהשתמשנו בעיקרון של האיבולוציה גם בנוגע למוצרי-הרוח, בנקטנו שהם מתפתחים, נאלצים אנו לקבל את הדעה, שהם משועבדים גם להתפוררות והתמוטטות. עם האיבולוציה באה לאחר זמן גם דיסולוציה. המדע הוא שיטת-הסבר-עולם אשר עומד להיפרק. וכל העומד להיפרק כמפורק דמי. לעת עתה, היינו בפרק זמן היסטורי, הוא מקובל כהסבר אמת, כתורת אמת, משום שעדיין אין לנו שיטת הסברה טובה הימנה. אולם עלינו לזכור תדיר, בכל עת ובכל שעה, שהוא מוחזק בבחינתו של „היפוטזה פועלת" יעילותית גרידה, אשר מקבלת צידוקה ע"י התוצאות החומריות הממשיות. כי אמת-הערכה של כל דעה וסכום דעות היא לא אמיתיות מופשטת, אלא דווקא כושרן הפוטנציאלי או האקטואלי לשנות את החומרים אשר נמצאים בסביבתן.

כל הסיסטימטולוגיה, כל השיטות להסבר העולם ולהבנתו, שיצרה האנושות מושתתת על חיפוש „האין", על החשיקה למצוא או ליצור משהו שאין במציאות העלילותית. אפשר לציין פעולה זו במלים אלו: אנטרופומורפיזציה של העולם החיצון והאובייקטיביזציה של העולם הפנימי בשעה שהוא מתוצפת בתור מושא.

כל התדמיות האינטלקטואליות האלה המשכלתנות את העולם: וויטאליזם של העצמים בפטישיזם; פסיכיזם בשיטת האנימיזם, ועוד ועוד, פוליתיאיזם, מונותיאיזם באמונה, פאנתיאיזם, פוליזם, מוניזם, אשר צריכות להיקרא, ביתר דיוק, פאננאטוריזם, נאטוריזם, פוליגאטוריזם ומונונאטוריזם במדע, — כל התדמיות האלה אפשר לפלג לשתי קטיגוריות: הפיקציה הטיליאולוגית והפיקציה הקויזאלית. פיטישיזם עומד בסימן של הפנטום הטיליולוגי. כל דבר ודבר שוחר תכליות, חותר להשיג מטרות, אשר הוא מציגן לו, כלומר „הוא רוצה". היינו הוא מופעל, אם להשתמש בלשון המדע, ע"י פוסטצידינטים, ע"י תוצאות מקוות, צפויות, אשר הוא משתדל להביאן.

על פי המדע כל דבר ודבר הוא קויזאלי, הוא אנוס על פי המרצים, הכוחות הפועלים בסביבתו. כל תופעה, כל תהליך מושפע ומופעל ע"י אנטיצדנטים. הטיליולוגיה היא פיקטיבית, היא מושיטה תדמית הסבר שאינו מסביר כלל וכלל. כי כל תכלית מניחה תכלית קודמת, כן עד לאין־סוף. השכל האנושי לא נח ולא שקט, עד שהביא את התכלית לאי-תכלית, היינו לתכלית עצמית, והביא את הטיליולוגיה לטיליוולוגיה עצמית, כלומר עולם — תכלית בפני עצמו.

הקויזאליות הוא משחק-דמיונות דומה. אותה אונאת-השכל אשר נתמכת ע"י להטוטים אינטלקטואליים, ז. א. היא עומדת על הארכת שרשרת התופעות ע"י חוליות-סיבה מתווכות, כך שקשה למבט-השכל לתפוש את שני הקצוות באותו קטע-זמן. כל סיבה מניחה סיבה שקדמה לה, כל קויזה מניחה פריקויזה, שכל האדם המפותח אינו נרגע עד שהוא מגיע אל הקויזא סואי, אל עילת העילות, עילה עצמית.

כשאנו מתבוננים אל הסיסטימטולוגיה מבחינים אנו, שכל השיטות הכלליות שהתקיימו עד עכשיו היו בעצם אכספליקאטיבים, מבארים, מפרשים, מסבירים. הן קובעות מעיקרא שיש צורך בביאור, שישנה מהות שכזו שהיא משמשת ביאור ויש דברים שתובעים ביאור, וברשותן נמצא הביאור המבוקש. האיכספליקאטיב העילאי והמשובח ביותר הוא הפיטישיזם, הוא נזר האובייקטו-רציונליזציה. כל דבר, כל תופעה, כל תהליך הוא בר-דעת. כאן ישנה טיליולוגיה טהורה, הדרך מהפיטישיזם אל המדע דימינו מאייר את הניוון של האיכספליקאטיביות, של פשיטת הרגל או המעטת דמותה של הביאוריות. האנימיזם הוא בבחינה ידועה צימצום הסבריותם של הדברים: הנהגותיו של הדבר נעשות סבירות ע"י הרוח המחייהו ומפעילהו, השוכן בקרבו ובאיחור זמן־מה נמצא מחוצה לו. בפוליתיאיזם מוצאים אנו כבר מצברי־דברים ותהליכים אשר הינם מאוחדים ע"י מהויות, יותר נכון מיויות, הסבריות

המכונים אלים. האיכספילקאטיביות, על כן, נפרדה מעצם הדברים בתור שכאלה והשתכנה ביצורים שנועדו לכך במיוחד.

היוצא מזה שהדברים עצמם אבדו כמעט כל שכליותם וסביריותם. במונותיאיזם הושפל העולם לגמרי, הוא אי-שכלי והאי-סבירי. השכליות והסביריות מרוכזות באלהים.

המדע עשה עוד צעד, פסיעה גסה, בכיוון אל דיאיכספליקאטיביציה. הוא נטל מהקוסמו-אינטרפרטור, מהפרשדתא של היקום, את רצונו החפשי, את בינתו. במקום אלהים בא הטבע, הנאטורה.

אולם הפעולה הביאוריותית היא כולה אונאת-השכל, תדמית תבונה. כל ביאור דורש ביאור אחריו. כל אינטרפריטציה זקוקה לפוסטאינטרפרטציה, ואין לדבר סוף. המסקנה המוסקת היא שגבול השאיפה בביאוריות הוא הביאור העצמי, ביאור המתפרש ומתבאר מיניה וביה, היינו אי־ביאור, כלומר, נקיטת החוליה האחרונה של תדמית ההסבריות בתוך עובדה שאינה אומרת „דרשני”, בארגי. היינו אנו באים אל הדעה שעובדה בתור עובדה אינה נזקקת לביאוריות. כל ביאוריותה מוחזקת בתוך עובדתיותה.

תדמית הבריאה וההתהוות. שתי דיעות-אונס אלה מרדפות בינת האדם. בהאמונה — בריאה, במדע — התהוות. הראשונה הוא מוצג טכניקלי. השנייה — מוצג ביולוגי. שתיהן חפצות להשיב את העובדה עד דכא, להביא את היש אל האין והן נכשלות. האמונה נאלצה לבוא לידי בריאה עצמית של הבורא והמדע מוכרח לבוא לידי התהוות עצמית של היקום, של הטבע. שניהם יוצרים מהות או מיות לשם ביאורים של דברים שאי-אפשר לבארם ואינם דורשים ביאור.

(„היבורינו” 1912 סמרקנד)

ח'
מסדרת הילדים

בשנת 1913 הופיעה מחברתנו בשם „מסדרת הילדים”, בה ה' פרקים: א'. ערך שפת הכתב; ב. נעימות הלימוד; ג. מתודיקת קריאתנו; ד'. המכשירים, ה. סדר הלימודים.

נביא קטע מפרק ג', מיתודיקת קריאתנו:

„העיון והקריאה.

מיתודיקת שפת-הכתב חוטאת נגד עיקר העיקרים של הפדגוגיקה, נגד עיקרון הטבעיות. שפת-הכתב היא שפה עומדת ברשות עצמה וכל דיני אופני-הוראת שפה זרה צריכים להיות נוהגים בה. שפת-הכתב כשפה זרה, צריכה להילמד באופן טבעי, בלי עזרת שפת־האם, שהיא שפת הדיבור. כיוון שהשפה הזרה נלמדת לא באמצעות התרגום לשפת-האם אלא באמצעותה היא, מן הדין הוא ששפת הכתב תילמד אף

היא באמצעות עצמה, בלי תיווכו של שפת-הדיבור, בלי תרגום לשפת-הדיבור, היינו בלי קריאה.

למשל „שב" לפנים היו מתרגמים לו לילד, „שב" פירושו זעץ זיך. היום התחכמו ואין מתרגמים לו לשפתו, אין מחליפים לו, לתלמיד, שטר בשטר, מילה במילה, אלא פורעים במזומנים של המושג, כלומר מקשרים את סכום הקולות „שב" במושג הישיבה. המורה אומר: „שב י" — והילד יושב (גן תיאטרוני). אף בשפת הכתב הוא כך: יראה לו המורה את צורת המילה „שב" — וישב. „עמוד" — ויעמוד.

סכום האותיות „שב", „עמוד" יתקשר במושג גופו ולא במילה המבוטאת „שב" או „עמוד" ואחר כך בעזרת ובאמצעות מילה קולית זו לבוא אל מושג הישיבה או העמידה וכדומה. התרגום לשפת-הדיבור למה הוא בא, לקריאה מה זו עושה? במה יפה כוחם של הסמלים השמעיים־הקולניים מהסמלים הראייתיים־האותיים? למה יזקקו האחרונים לראשונים?

וראיתם — וזכרתם — ועשיתם. העיין רואה, תופסת צורת המילה-המשפט, האסוציאציה השכונית מעוררת את המושג הקשור בו, והשרירים נשמעים וממלאים, לא קריאת הפה, לא עקימת שפתיים, אלא „עיון" בלבד, קריאת העיניים, ראייה — ועשייה.

ושני אידיאלים הצבנו לטכנו-הפידגוגיקה הלשונית:

תיאטרון ילדים — לשפת הדיבור.

„אסכולה אילמת" — לשפת הכתב.

הקריאה הוא תרגום ממש אלא בשעה שהתרגום משפת-דיבור אחת לחברתה היא אמנות מיועדת למומחים-תורגמנים, — תרגום זה משפת הכתב לשפת הדיבור הוא דבר השווה לכל נפש, הוא נעשה על פי כללים קבועים. כללי הקריאה הם הם כללי-התרגום.

המיתודה הראייתית, הוויזואלית מכוונת כולה כלפי לימוד שפת-הכתב כשפה העומדת ברשות עצמה. אין עסקה בקריאה, בתרגום לשפת-הדיבור. המיתודה החיקויית היא מיתודה מעורבת: אוחזת בשפת הכתב וגם מקריאה אינה מניחה ידה".

באותה השנה ובאותה ההוצאה הופיע ספרנו „העלם (ביידיש) או הברית המחומשת". זהו שיר דרמאתי בחמש מערכות. בספר מובע הרעיון על התאחדותם של חמשת הנעלבים שבחברתנו: הפועל, האישה, הלאום המדוכא, הנוער והיחיד-האישיות.

באותה שנה הופיעה מחברתנו „חדרנו" (ביידיש)

בשנת 1911 ערכנו בסמורגון את כתב-העת „דער יונגער איד" (היהודי הצעיר).

חנוך לוין

„עבריה"

פרק בתולדות החינוך העברי בסמורגון.

סמורגון שמשה מקום לאחד הניסויים הפדגוגיים בשדה החינוך העברי על סף המאה החדשה. הדים לתנועה החינוכית והרעיונות שהונחו ביסודה, הרחיקו מעבורה הצר של העירה, הבקיעו מעבר לגבולות מחוזה — בין וילנה למינסק והתפשטו לתחום הרחב של היהדות הרוסית עד שנתדפחו על דלתות ח.נ. ביאליק וא.ל. לווינסקי שלא היו פטורים מלקבוע דעתם ועמדתם לקול הבא מסמורגון דליטא. זכות זו נתגלגלה לעירנו ע"י בני הרב גורדין, אבא וזאב, שנתקראו, לאחר מזה האחים גורדין ונתפרסמו ברוסיה כדורשי אנרכיזם שעם כל יציאתו מחוץ לתחום לרשות הרבים הבין־לאומית שרה שרה עם עצמו — ויוכל, נשאר בתחום חויתו של עמנו, להפרות את מחשבת הדור בנבטי הגות מקוריים — מבית מדרשו של אבא גורדין

ברם, כל־זה בא מאוחר יותר. ובמוקדם — הגיעו האברכים הדינמיים לבית הרב ר' יהודה ליב, בעל „דברי יהודה" ו„דגלי יהודה", מאוסטרוב החסידית, הקנאית לסמורגון ה„חפשית" בשנת 1905. שוחרי דעת ותאבי מעש היו, שופעים מחשבות חדשות לבקרים ומבקשים מוצא להפעלת מרץ נעוריהם התוסס. לא בידים ריקות הגיעו. האוטודידקטים המופלאים „האחים גורדין" היו כבר אז אמונים על מיטב מחשבת דורם. משנתו של שטירנר היתה שגורה בפיהם וידעו בע"פ פרקים שלמים מספרו „היחיד ורכושו".

רבם ומורם היה פרודון וראו אותו כאיתן הרוח. טולסטוי הקסימם בתורתו החינוכית־פדגוגית והבשורה החדשה „מיסנאַיה פולינה" הרעידה את כל מיתרי לבם. ומעל לכל — הידיעה העמוקה והשרשית בכל מכמני התרבות היהודית, התלמוד ונושא כליו, הלכה, מדרש ואגדה — מורשת הרב ר' יהודה ליב.

לא יצא זמן מועט והשנים, הפורצים והסוערים, נגשו להגשים מכלול תורתם האקלקטית, הלכה למעשה. בתחום החינוך; ובסמורגון התחילו. —

העצה היעוצה היתה משל אבא גורדין. ראשיתה לא הלכה בגדולות, כל־מה שבקשו היה להקים בי"ס חדש, חדש במשמע. כשלב ביניים, כנדבך ראשון לבנינם החינוכי שמש „החדר המתוקן" בבחינת פרוזדור לטרקלין. נמנו וגמרו לקבוע תחילה עקרונות:

(א) שההוראה „בחדר המתוקן" תהיה עברית בעברית.

(ב) המוסד יהיה חילוני וחפשי ביסודו. לא ילמדו בו, לא תפילות ולא דינים וישתדל להרחיק עצמו מכל דבר שרוח הדת נודף ממנו.

(ג) עם־זאת ישקדו מוריו על הקנית ערכי היהדות המקוריים, כפי שהם מתבטאים בספרות הקלסית — התנ"ך ובמקביל לזה יורו את הספרות העברית החדשה ולפני התלמידים המוכשרים ינסו להביא גם את מחשבת הדור על זרמיה השונים.

(ד) „יסנאיה פולינה" תשמש דוגמה ומופת.

מצויידים ברצון לוהט, בעקרונות ברורים ובתכנית בדוקה, יצאו השנים לכבוש את שדה־הבור, כדבריהם, של החינוך היהודי בעיר סמורגון.

אם־כי אביהם הרב עמד מנגד והכרתו הדתית התנגדה „למעשה הנעורים" של בניו, ברך בסתר לבו את העזתם המופלאה מתוך תקוה שהעבודה ומסגרתה, הדאגה לענין ולבטי הפרנסה הצפויים להם, יעשו את שלהם ו„הבנים הסוררים" לא ישעו להבליהם יותר ויהיו „בני־אדם".

הרב העמיד לרשותם של „האחים" את מחציתה האחורית של דירתו המרווחה. אבא גורדין ואחיו זאב נגשו למלאכה ללא שהות. אספו רהוט מכל הבא ליד; שולחנות, כסאות וספסלים משכנים ואף מבתי המדרשות של העיר. במו ידיהם הפיצו מודעות בכל מקום שהגיעו: ברחובות, בחנויות, בבית־הכנסת, בחדרים וב„ישיבה הקטנה" בהאי לישנא:

היות והאחים גורדין, בני הרב, פותחים „חדר מתוקן" מתבקשים אחינו בני ישראל לבוא ולרשום את ילדיהם, במקום, ביום ובשעה הרשומים מטה...

והיות ומספר המקומות מצומצם הרינו מוסרים בזה הודעה לכל מאן דבעי שכל הקודם זכה.

המודעות נכתבו בשלש שפות: עברית, יידיש, רוסית.

התוצאות לא אחרו לבוא; כבר למחרת מועד פרסום המודעה הנ"ל התחילו להתדפק על דלתות ביתו של הרב דמתא דורשים רבים.

באו אמהות צעירות, בנותיהן של בעלי־בתים, לרשום ילדותיהן. גם אבות צעירים, „חפשיים" כביכול, ההולכים „עם הזמן "נראו בפתח הבית, קצתם חרדים וקצתם מתבישים כשבניהם הקטנים אוחזים בכנפי בגדיהם. ויש על־מה לחרד: האחים גורדין יצא להם שם של אפיקורסים גמורים. בידוע שפרקו מעליהם עול מצוות ודרך ארץ. אפילו בשבתות ובימי חג אין רואים אותם באים לביהכ"נ לתפילה. יש אומרים, אפילו, שילמדו ב„חדר המתוקן" בגילוי ראש"...

למרות החששות נרשמו בימים הראשונים 120 ילדים והיה הכרח להפסיק את ההרשמה. חדרי בית הרב היו קטנים מלהכיל את כל האוכלוס ה הזאת ומה־גם שמלמדי העיר הקימו „ויצעקו": עוכרי ישראל מקפחים את פרנסתם, מוציאים „צאן קדשים" אלה, ילדי ישראל שלא חטאו, לשמד, רחמנא ליצלן, וכל זה, שומו

שמים, בבית הרב, ר׳ יהודה ליב בעל „דגלי יהודה״. מלמדי העיר סמורגון קראו לאסיפה ואיימו בעכוב „הקריאה״ בשבת.

בתנאים אלה החליטו האחים גורדין, לעקור את בית־ספרם מדירת הרב שלא להיות מכשול לאביהם — מחד ולהרגיש עצמם חפשים בפעולתם — מאידך. הלכו ושכרו בית מתאים וחצר גדולה בצדו מעבר לגשר של הרחוב המינסקאי.

לא עברו ימים רבים ועל הבית בחזיתו מעל לכרכוב החלונות, כמעט לכל רחבו של הבית התנוסס בתפארתו שלט גדול. על רקעו השחור היתה כתובה מלה אחת בלבד:

„עבריה״

כתובה בגון של זהב. ביום זה קם בסמורגון ביה״ס העברי הראשון. (1908)

נאמנים להכרתם ומסורים לדעותיהם, יצאו האחים גורדין להכניס לביה״ס החדש „עבריה״ אותן שטות חדשות שנראו להם מבטיחות את התפתחותו הטבעית של הילד והתקדמותו בחיים, אמונים על רעיונותיהם של טובי הוגי הדעות בדורם, חפשו אחרי אמצעים ודרכים חדשים שיבטיחו הצלחת מפעלם.

אין לאמר שלא השתאו יהודי סמורגון למראה „התורה״ הנדרשת בין כתלי „עבריה״ — השתאו ולא הבינו... וכיצד אפשר לסבר, באמת, לפני קרוב ל־60 שנה, דרכי חינוך „משונים״ אלה?

קודם־כל, הילדים חפשים לנפשם וכל הישר בעיניהם יעשו. שרים ורוקדים בביה״ס, מציירים ומכיירים ועוסקים בכל מלאכה ומעשי חושב. אינם ישובים כלל על ספסליהם, מתרוצצים כל היום ואינם מגיעים אפילו לשעה קלה לקריאה בספר. זו תורה חדשה וזה שכרה?... הלא גם עט לא ידעו להחזיקו הכן בידיהם. ילדי סמורגון, יגדלו, חלילה, עגלים לא לומדים ובמקום להיות אנשים בין אנשים יצאו לתרבות רעה ויהיו „משחקים״. כן, משחקים ממש. השמועה יצאה דחופה שב„עבריה״ עורכים הצגות — „תיאטר״, רחמנא ליצלן. כזאת ובדומה לה, היתה התמונה שהצטיירה בעיני יהודי סמורגון בהביטם באספקלריה זו של „עבריה״ — שלא האירה להם פנים...

המורים, אבא וזאב גורדין, לא שמו לב לכל הנעשה מסביבם. כל־כך היו שקועים בהויתם החדשה עד שנעלמה מעיניהם המלחמה שמכינים נגדם חוגי החרדים ועמהם ה„מלמדים״. השנים עשו ימים כלילות בבית־ספרם. פה אכלי פתם ופה... נדדה שנתם. „עבריה״ הפכה להיות להם חזות הכל. את כל נשמתם צררו במפעל החינוכי הזה. גם כשהתחילו נושרים תלמידים עקב התעמולה העוינת והלחישה מפה לאוזן, התנחמו ואמרו:

עלים נושרים ברוח והגזע יעמוד איתן...

שעור העזיבה מביה״ס גדל לאחר שארע „מעשה נורא״ בין כתלי „עבריה״: ילדה אחת, בת יחידה להוריה, ספגה מכות מאחד הילדים והמורה עמד

מנגד ולא התערב; — תשיב הילדה מלחמה שערה, תכבוש עמדתה בכוחותיה היא בחברת הילדים. הילדה ברחה מביה״ס, הבהילה את יולדתה וזו התפרצה בטענות ומענות: שערוריה, הנראה כדבר הזה? מכים ילדים והמורים עומדים בחבוק ידים. יראו שאר הזאטוטים וילמדו מדרכי המורים. ומה אתם חושבים יהיו בסופם, יגדלו ללא מידות ובלי דרך ארץ, גזלנים וחמסנים יגדלו.

ב„גזטין" יש לפרסם. — — ב„גזטין" — מספר אבא גורדין „בספרו „30 שנה בליטא ופולין" — לא כתבו. אבל דבר דברו בכל סמורגון על „המקרה" הזה והמסקנה שהוציאו אנשי העיר היתה שיש לעקור מן השורש את ביה״ס „עבריה", אותו וכל אשר בו.

והיאך עושים? — מוציאים את הילדים וישארו להם „הרועים" עם „חלילם" בלבד.

ה„מקרה" היה — מגרה. והיה בו כדי להמיט אסון על המפעל החינוכי אבל „החליל" צלול־הקול ויפה־נגן של האחים גורדין התנגן והמשיך...

יש לעמוד בפרץ. מורי „עבריה" יצאו אל הצבור במסע הסברה. מבית אל בית, בשיחה פנים אל פנים בקשו להסביר את דרכם בחינוך. בעלי־בתים בעיר נעלו את הדלת בפניהם. „לא יתנו להם לדרוך אפילו על ספם — „משומדים אלה" אבל לא הם שיתיאשו: הם מצאו אוהדים בודדים שהבינו לרוחם וסברו את דרכם. שנים מהם עמדו לאחים גורדין במצוקתם הלוא הם רחל למדנסקי, בתו של פרנס הקהל לשעבר שהכניסה את בנה יחידה ל„עבריה" מתוך הכרה והשני יושה לויטן שגם בנו וביתו למדו בביה״ס — הללו לא חסכו עמל כדי להסביר לצבור ולהפיץ את רעיון ביה״ס העברי החדש.

דוקא בימים קשים אלה בשלה וגמלה אצל אבא וזאב גורדין משנתם הפדגוגית החדשה, מודרנית ביסודה, כשהיא מקדימה כמעט בדור אחד את אבות החינוך העברי החדש בגולה. השיטה נתגבשה וקבלה צורה ברורה, היא הוטבעה בדפוסים מדעיים והוסברה היטב — הרי היא השטה הצוויית בהוראה (המטודה האימפרטיבית) של האחים גורדין.

מתוך נסיונם המעט ב„עבריה" עמדו על־כך שלא המלל תופס להם לתלמידים, לא השנון המלולי וחזרותיו המרובות אלא ההפעלה המשחררת של החושים ע״י פניה ישירה לעשות, לבצע וליצור.

בשנת 1908, שנת היוסדו של ביה״ס „עבריה", יצא בהוצאת „תושיה" ספר לימוד של של״ג. עם כל החידוש שבו לא ענה על כל דרישותיה של הפדגוגיה מבית מדרשם של א. וז. גורדין. שוב הסטאטיקה המשעממת. רובו ככולו מלים, מלים. שמות, שמות אמנם מלוות, וזהו החידוש, תמונות וציורים — אבל מה יעשו בהם הילדים?

המורים של „עבריה" בקשו את הגורם המפעיל המביא לידי תנועה. הם

רצו להתניע את המכניזם הנפשי של הילד בדרך של צווים קצרים המולידים פעולות ותנועות. מכאן השם השיטה הצוויית.

כדי להביא את הילדים לידי הבעה חפשית בע״פ נזרקו לחללו של חדר הכתה, בזה אחרי זה, משפטי צווי לעשות, לפעול, לשחק להיות בתנועה וליצור

המשפטים מסוג זה נקלטו, על נקלה, ע״י התלמידים עד שעמד לרשותם, אחרי זמן קצר, אוצר גדול של משפטים. לא מלים בודדות, יתומות וערטילאות שאינן קשורות זו בזו ולא־כל־שכן שאינן מביאות את הילדים לידי מעשה, פעילות ועמלנות, אלא מסכות מיניאטוריות של פעולות אנוש, אצורות במסגרת של הקשרים הגיוניים הגורמים את פעילותו של הילד. הקדימו המורים הצעירים לבית הרב גורדין את בני דורם בנבטי מחשבה פדגוגית חדשה של בי״ס מפעיל וועמלני הקדימו — נעשה לנשמע.

הואיל ומיסדי „עבריה" המשיכו להלוך בדרך שבחרו בה בעקביות והתנועה, המעשה והיצירה העמלנית מצאו להם מקום בביה״ס, לא היתה כל סיבה שלא לכונן את התיאטרון במוסד. צמיחתו היתה אורגנית. לא נשאר למורים אלא לדרג את שירת הפעולות שעוררון הצווים ולשזר הכל במסכת מסביב לנושא אחד והרי לפניהם נובלת של דרמה, מחזה מיניאטורי.

אבל סמורגון, בעשור הראשון של המאה ה־20, מה לה ולשיטה החדשה, המתקדמת? לדידה, הרי זה „תיאטר", שכל השומר נפשו ירחק ממנו, זה — ותו לא?

עד כאן הבעה בעל־פה, אבל קריאה וכתיב הכיצד? — מסתבר, שגם את אלה אפשר לרכוש על דרך המשחק מורי „עבריה" הזמינו אצל נגר ופחח, מהורי התלמידים, תבות מסדרות של אותיות ונקודות וניתנה לכל ילד מסדרה ללימוד הקריאה. התלמידים יצרו, ללא קושי מיוחד, מניה וביה את המשפטים האימפרטיביים במסדרה שלהם וכמדפיסים קטנים עמדו לפני תבת הדפוס הכללית שנמצאה בחדר כיתתם, ושלו מתוכה, פלא על כל פלא, אותיות ומלים שנצטרפו למשפטים בידיהם קשורים אלו באלו וכולם כאחד אינם תובעים ממך אלא: עשה, פעל ויצור. הקטנים, אי אפשר היה לנתקם „מתבת הקסמים" זו. הם הרכיבו ופרקו חליפות, פעולות ומעשים בכתב. בונים עולמות וסותרים בהבל פיהם, „מעשה מרכבה" ממש.

אותה שעה היו עומדים מלמדי דרדקי של סמורגון, יאנקל קאצן, ברוך המלמד ואיצ׳ה מכליס על גבם של צאן מרעיתם ובמחוה („טייטל" בלע״ז) מראים להם צורת אות קדושה ב„סדור" ומפטירים: קמץ אלף — אָ.

זו דרכם של א. וז. גורדין שבעניני רוח לא היו יכולים להסתפק במועט ואף כאן לא הניח מעשם את דעתם אלא אם כן יפרסמוהו ברבים. מה עשו? אזרו כוח, ישבו והכינו ספר לימוד לילדי „עבריה" ולכשכמותם בכל אתר ואתר, בשם „גן תיאטרוני" ובו שורה של שיעורים מודרגים למשך שנת לימודים תמימה,

מהחל ועד כלה. משהשלמה המלאכה בידם, שלחו את כתה״י להוצאת „מוריה״ באודיסה. לא הרבה זמן חכו לתשובה, והמכתב — מכתב ח.נ. ביאליק עצמו ופתיחתו מסעירה:

„עבודתכם מועילה וחשובה״... — רישא. והסיפא, בערך כך:

בתנאים הקימים (החמריים) אין ההוצאה רואה אפשרות להוציא לאור ספרכם (ושוב, המועיל והחשוב) הואיל ובכל המדינה נמצא, לצערנו, מספר מועט של מוסדות „גן ילדים״ ו„עבריה״ כשלכם שיתנו מהלכים לספרכם. על־כן, מן הראוי, שתשלחו את כתה״י לארץ ישראל מי יודע, אם לא תבוא תשועתכם משם.

גם הפעם לא אמרו הפדגוגים הצעירים נואש. זאב גורדין יצא לורשה אל בן־אביגדור כשבידו המלצתו של ח.נ. ביאליק: מועיל וחשוב... בן־אביגדור קבל את המורה מסמורגון בסבר פנים יפות. הלל ושבח מלאכתם אבל גם הוא... דחה את הוצאת הספר מאותם הטעמים עצמם שדחה ח.נ. ביאליק, היינו: לא איכשר דרא...

ושוב היתה זאת „עבריה״ שהצילה את מיסדיה־מוריה מאבדן אמונה ויאוש. בעבודתם היומיומית במלכות הילדים, ממלכה קטנה אמנם (מ־120 התלמידים נשארו מחציתם) — ראו חזות הכל. סוף־סוף, אמרו בלבם, לא המלה הכתובה על גליון הניר עיקר בחינוך אלא המלה החרותה על לוח לבם של תלמידיהם. שום דבר אחר, רק „עבריה״ לבדה, היא מחוז החפץ, הארץ המובטחת... לא בהוצאת „מוריה״, גם לא בהוצאת „תושיה״ הופיע „הגן הטיאטרוני״ הוא יצא לאור בסמורגון בשנת 1909 בהוצאת המחברים. אחריו הופיעו, כמלוות נאמנות, חוברות בדידקטיקה ובמתודיקה על הדרך החדשה בהוראה. בהוצאה זו שנקראה בשם „הפדגוגיה החדשה״, שלידתה וגידולה בסמורגון, יצא לאור ספר מקורי, ראשון מסוגו, „מילדים־לילדים״. לקט יצירות תלמידי „עבריה״. בין המשתתפים הצעירים בילקוט ספרותי זה בלטו שנים: פנחס למדנסקי בפואימה וצבי הירש לויתן (הקרין המפורסם לעתיד של רדיו מוסקבה) — בספור. למדנסקי האב, שלרגל מסחרו עבר דרך אודיסה, בקר את ח.נ. ביאליק ומסר לו את הילקוט „מילדים־לילדים״. המשורר הלאומי הנערץ גמר עליו את ההלל. משנתפרסם מעשה זה עלה קרנו של ביה״ס וצל־המעלות שירד עלה שוב במעלות „עבריה״. המורים גורדין לא היו צריכים להלחם יותר על נפש כל ילד. רבים באו להתאבק בעפר רגליהם של „עקשנים״ אלה „בעלי מלאכה אחת״. לביה״ס „עבריה״ בסמורגון יצא מוניטין בכל רוסיה ואפילו מעבר לים. ב„פארווערטס״ האמריקאי באה כתבה משל א. ליטווין שבקר באותה שנה בעירנו. בהשתאות ובהתלהבות הוא מספר על המוסד ומוסיף: בחנתי את תלמידיו ולא היה קץ לפליאה למשמע דבורם העברי הרהוט, לרוחב דעתם והבנתם.

גם ש. אנסקי המחבר הנודע של „הדיבוק״, שיצא לסובב במשכנות ישראל לחקר מצבם של היהודים ולאסף גנזי הפולקלור — דו״ח לחברה שמטעמה נשלח

חות דעת חיובית על „עבריה". בין המבקרים האחרים שעשו ימיהם בביה"ס כדי להתחקות מקרוב על השיטות הנהוגות בו היו, המורה ומחנך י.י. גלס, מחבר ה„חדר" והוכברג, מחבר ספרי למוד בזמנו. את רשמיהם, בכתב ובע"פ פרסמו ברבים.

„עבריה" חדלה מזמן להיות בי"ס בלבד, תחום חינוכי מסוגר בסמורגון. המוסד התחיל לשמש מקור השראה ומרכז לחינוך עברי חדש לכל מחוז וילנה ואפילו הרחק מעבר לגבולותיו. העבודה הפדגוגית הענפה שנעשתה בין כתליו מצאה לה ביטוי בספרי לימוד רבים שהמפורסם בהם היה „אלפון משחק". לרגל הוצאת „האלפון" יצא אבא גורדין לורשה. שם קשר את הקשרים הראשונים עם המורים והמחנכים העבריים, חלוצי ההוראה העברית בגולה, י. אלתרמן, פ. הלפרין ופוגצ׳וב ששמעו על „עבריה" והכירו מהלכיה על־פי השמועה. מה הפליאם המורה הצעיר שעמד לפניהם והרצה בבטחון ובהתלהבות את דעותיו הפדגוגיות. לא על הכל סמכו ידיהם אבל ה„חידוש", הדרך החדשה — כבשה אותם.

היה זה פישל לחובר, המבקר הספרותי וההיסטוריון של הספרות העברית החדשה, שהכיר בסגולתו של הספר „אלפון משחק", פרי עבודת נסיון, הלכה למעשה, במשך שש שנים ב„עבריה" — היה זה הוא שברך על המוגמר והוציא את הספר בהוצאת „ספרות".

וכמו לפתע נעשה צר לאחים גורדין המקום בסמורגון. לא שבסרו בה אלא משום שהכירו עולם גדול יותר ואפקים חדשים נתגלו להם.

היכרות המבורכת עם „אריות" הספרות, י.ל. פרץ, ד. פרישמן ושלום אש הצעיר ושאר „פרחי כהונה" שעמדו אז ב„כתל" המזרחי של היצירה העברית — כל אלה ובתוכם גם התכנית הספרותית־פדגוגית שלהם לא יכלו שוב להאָצר בד' אמות של „עבריה" בסמירגון. הכשרון והדינמיות הטבועים בהם מלידה, בקשו, עתה, שדה פעולה נרחב יותר וכבר נשאו, המורים מבית הרב גורדין, בדמיונם הממריא מעבר לעירם לעורר תנועה חינוכית אנושית־כללית. 6 שנים תמימות, מ־1908—1914, מלאה צהלת תינוקות־של־בית־רבן את „עבריה" בסמורגון. ופתאום נדם קולה...

לשנת הלימודים 1914 לא נפתח ביה"ס. שבת משוש מילדי סמורגון וטעם חיי הילדות נטל מהם כמו בעגמה נשאו עיניהם אל השלט „עבריה" שתלוי היה מיותם בחזית ביה"ס, מזכרת כאב למה שהיה וחלף.

הסופר אלחנן ציטלין, בנו של הלל ציטלין, הנציח בספרו „אין א ליטעראַ־רישער שטוב" (בבית של ספרות) את „עבריה" וכך כתב:

האחים גורדין באו לבית אבא בורשה. עמדו ודרשו לפניו על דרכי חינוך חדשים וצורות הוראה לא מקובלות. בעירתם סמורגון ייסדו ונהלו בית ספר, ששמש מעבדה לרעיונותיהם הנועזים. הם היו הראשונים בקרב עמנו שהניחו את

היסוד לבית־ספר הקרוי „בי״ס יצירתי״. **על־ידם נתגלגלה הזכות לסמורגון להיות הראשונה בערי ישראל** לחינוך המודרני החדש.

וכעין סיום ל„פואימה הפדגוגית״ הבלתי גמורה של „עבריה״ בסמורגון וכהד של שירה יתומה יובא מקרה אחד שיד הגורל היתה בו להפכו לסמל:

אל משואות סמורגון אחרי מלחמת העולם הראשונה, בראשית שנות העשרים של המאה, נתלקטו שרידיה, פליטי חרב ורעב שחזרו לעיר מולדתם מכל הדרכים האבלות של רוסיה הגדולה, אל חרבות עירם, היה הדבר הראשון שבקשו לעשותו להקים בי״ס עברי לילדיהם. ב„עזרת הנשים״ של בית־הכנסת הגדול, החרב, התקינו בית תפילה ארעי ושכנו שם גם את כתות ביה״ס הראשונות. הזמינו מוילנה את המורים י. טטרסקי הצעיר ואת המורה הותיק בק.

בין שעור לשעור, באחת ההפסקות, גררה אחריה קבוצת ילדים, שחבריה היו פושטים יום־יום לבין התלים והעיים של חרבות עירתם מין חפץ רקוע ומשונה — שלט־פח שאבדה צורתו, כלו אכול חלודה. הביאו את השלט לפני מוריהם וביחד פענחו בו מלה אחת בלבד: „עבריה״.

גון הזהב לא נשתייר באותיותיה. אין זאת ועל חורבות העיר סמורגון התפלש השלט באפר במשך כל שנות המלחמה כמו בקש להשאר במקום שלא יסוף ממנו זה־השריד האחרון לעדות נאמנה של נסיון חינוכי מעניין.

מ. איוועניסקי

סמאַרגאָנער „קיבוץ"

סמאַרגאָן איז געלעגן צווישן ווילנע און מינסק, לויטן ראַנג האָט זיך סמאַרגאָן גערעכנט פאַר אַ קליין שטעטל, אַ „מיעסטעטשקע" פון אַשמיענער אויעזד. אין דער אמת'ן איז אָבער סמאַרגאָן געווען פיל לעבעדיקער, אויב נישט גרעסער פאַר דער אויעזדנער שטאָט אַשמענע. אין שטאָט איז געווען פרנסה בהרחבה. דאָרטן זענען געווען עטלעכע צענדליק איינגעפונדעוועטע יידישע גבירים. כאָטש די מייסטע איינוווינער זענען געווען אָרימע קרעמער און אַרבעטער, האָט זיך סמאַרגאָן גערעכנט פאַר אַ רייכע שטאָט. עס איז געווען קמח און מ'האָט אויך געזוכט איינצופלאַנצן תורה.

דער הויפּט־קוואַל פון פרנסה אין סמאַרגאָן איז געווען לעדער פאַבריקאַציע. די באַלעבאַטים זיינען געווען טאַקע פאַרטאָן מיט לייב און לעבן אין וואָכעדיקע געשעפטן. אָבער מען האָט געטראַכט אויך פון רוחניות, פון תורה. ווען די וואָלאָזשינער ישיבה האָט זיך צוגעמאַכט אין 1892*, האָבן באַלעבאַטים אַריבער־געפירט אַ צאָל קלויזניקעס קיין סמאַרגאָן און אַזוי איז אין דער וואָכעדיקער אַטמאָספער פון געשעפט געגרינדעט געוואָרן אַ קיבוץ פון קלויזניקעס, לערנער, וועלכע זיינען אין דער תורה געווען אַריינגעטאָן מיט לייב און לעבן.

דאָס רוב פון קיבוץ איז באַשטאַנען פון באַיאָרנטע פרושים מיט סמיכות אין קעשענע. אָבער עס זענען אויך געווען צווישן די קלויזניקעס יונגע בחורים'לעך „מאַלאַקאַסאַסן", ווי מען האָט זיי גערופן אָט־די יונגע קלויזניקעס וואָס זענען ערשט פון דער ישיבה אַרויס צו לעבן פאַר זיך. קיין רעגולאַרע שיעורים פלעגט מען אויפן קיבוץ נישט זאָגן, אָבער קלויזניקעס האָבן געלערנט איינער פון צווייטן.

איינער פון יענע קלויזניקעס (1895). איז געווען דער וואָס איז דערנאָך

* „די ישיבה „עץ־חיים" איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תקסג (1802) פון ר' חיים, אַ תלמיד פון ווילנער גאון, וואָס איז געווען רב אין וואָלאָזשין.
דעם פערטן טאָג אין שבט אין יאָר תרנ"ב (1892) איז אָנגעקומען אַ באַפעל פון דער רעגירונג... צו פאַרמאַכן די ישיבה. און פאַרבאָטן די ראשי ישיבות צו וווינען אין ווילנער גובערניע.
(„יהדות ליטא", 'ישיבת וולוז'ין' מאת שמעון זק, עמ' 206—207).
„דאָס שליסן די ישיבה האָט אָנגעוואָרפן אַ מרה שחורה אויף וואָלאָזשין און די געגנט ארום" (דארט).

באַרימט געוואָרן אַלס דער יידישער שרייבער, א ווייטער דער אמתער נאָמען פון ווייטער׳ן איז אָבער געווען אייזיק מאיר דעווענישסקי. קלויזניקעס האָבן אים גערופן דער „ביאַניאַקאַנער״, אויף דעם נאָמען פון זיין געבוירן־שטעטל.

אייזיק מאיר דעווענישסקי האָט געמוזט אַלט זיין דעמאָלט אַ יאָר 15—16 און ער איז געווען דער עלטערער פון די מייסטע קלויזניקעס „מאַלאַקאַסאַסן״.

לויט אמאָליקע באַגריפן איז דער „קיבוץ״ אויסגעהאַלטן געוואָרן בכבוד. קיין טעג פלעגן די קלויזניקעס נישט עסן. מען פלעגט צאָלן וואכערס. דער וואָכער איז געשטיגן אַזוי הויך ווי צו צוויי רובל מיט פופציק קאָפּיקעס אַ וואָך. אַזאַ הויכן וואָכער פלעגן אָבער בלויז קריגן די פרושים מיט סמיכה. די „מאַלאַקאַסאַסען״ פלעגן קריגן צוויי גילדן (30 קאָפּיקעס) אַ וואָך און אַמאָל איין גילדן. אָבער מען פלעגט נישט הונגערן. מען האָט קיינעם נישט געלאָזן פאַלן. די וואָכערס האָט מען געקליבן פון פאַרשידענע קוועלן: פון ברית׳ן, חתונות, אָפּצאָלונגען פון פאַדריאַדן, פון לוויות. מען האָט געקליבן וואכערס. ווי עס גייט דאָס ווערטל „פון טויטע און פון לעבעדיקע״. דער קלייבער דער משגיח און אויך דער שמש פון קיבוץ איז געווען אַ קליין־געוויקסיקער יידל. מיט אַ פּנים פון פאַרגעלבטן פּאַרמעט. זיין נאָמען איז געווען פייטל. אָט־דער פייטל פלעגט פאַסטן תעניתים, וואַלגערן זיך אין בית־מדרש און אָפּקומען מיט גאָרנישט, אָבער זיינע קלויזניקעס האָבן געמוזט זיין באַזאָרגט. ער איז געווען צו זיי אַ פאָטער, כאָטש אַמאָל זייער אַ בייזער פאָטער.

האָט זיך סמאַרגאָן געלעבט רואיק אין רחבות. עס איז געווען אי די וועלט, אי יענע וועלט. עס איז געווען אי פרנסה אי תורה. לאַנג האָט אָבער די רואיקייט נישט געדויערט. עס האָט עפּעס פּאַסירט אין שטעטל. וואָס האָט דאָס גאַנצע שטעטל אויפגעבראַזט. לאַנג האָט מען זיך אין שטאָט געסודעט. מען האָט דאָס געהאַלטן בסוד. אָבער דער סוד איז אַרויס. מען האָט זיך דערוווסט „שוידערלעכע״ זאַכן און דאָס שטעטל האָט גענומען גיין אויף רעדלעך.

אין עק שטאָט פון סמאַרגאָן האָט געוווינט אַ געוועזענער אַקציזניק מיטן נאָמען איוואַן פראַנצאָוויץ סיניצקי. אָט־דער סיניצקי איז געוואָרן דער בײַן אין האַלדז ביי די מייסטע סמאַרגאָנער באַלעבאַטים. סיניצקי איז געווען אַן עכטער רוס (אַ פּאָליאַק לויטן אָפּשטאַם) אַ פייגער, אָרנטלעכער גוי, וואָס פלעגט יידן טאָן טובות. ער איז אבער געווען פון יענע וואס וויל „איבערקערן וועלטן״. משנה־זיין סדרי־בראשית. סיניצקי איז טאַקע געווען פון די שיינע טיפּן פון דער רוסישער אינטעליגענץ. זיין לעבן האָט ער געווידמעט פאַר אויפקלערונג פון די מאַסן. ער האָט געפונען אַ גוטן באָדן צווישן יידן. זיינע תלמידים און תלמידות זענען געווען יידישע יונגלייט און מיידלעך.

סיניצקיס איינפלוס אין סמאַרגאָן האָט זיך געלאָזט פילן. די זין און טעכטער פון די שענסטע ידישע פּאָמיליעס פלעגן קומען אין סיניצקיס הויז אויף זיינע לעקציעס. צווישן סיניצקיס תלמידות זענען דעם רב׳ס טאָכטער ליבע גינזבורג (שפּעטער פרוי ליעסין) און איר שוועסטערביילע. די באַלעבאַטים פון שטאָט זענען פון דעת אויפגעקאָכט. אָבער מען האָט געשוויגן. מען האָט זיך געשטיקט, זענען דאָך זייערע אייגענע קינדער געווען אין דעם פּאַרמישט.

אין דעם בית־מדרש, ווו די קלויזניקעס פון קיבוץ האָבן געלערנט אונטער פייטלס השגחה, האָט אויך סיניצקיס איינפלוס געהאַט אַן אָפּקלאַנג. סיניצקי האָט דאָרטן געהאַט זיינע פּאַרטרעטער. דאָס זענען געווען די יונגע בחורים נאכימאָווסקי און שימשעלעוויץ. שימשעלעוויץ און נאכימאָווסקי האָבן עפּרעדיקט סאָציאַליזם. די גרויסע באַדייטונג פון אַרבעט.

מיטן עצם געדאַנק פון סאָציאַליזם זענען מיר געווען איינפאַרשטאַנען, אָבער (אַסימילאַטאָרן) מתבוללים זענען פאַר אונדז געווען טריף. מיר זענען געווען לאומיים (נאַציאָנאַליסטן).

שימשעלעוויץ, וועלכער איז אויך געווען אַן העברעער. האָט אונדז רעקאָמענדירט צו לייענען אַ העברעישן ביכל „הנגר הנאור״ (דער אויפגעקלער־טער סטאָליאר). דער הנגר הנאור איז געווען אַ קליין ביכל פון אַ סעריע העברעישע ביכלעך, וואָס בן אביגדור האָט אַרויסגעגעבן אונטער דעם אַלגעמיינעם נאָמען „ספרי אגורה״ (גראָשענע ביכלעך). אין אָט־דעם ביכל ווערט געשילדערט ווי אַן עילוי, אַ ווויל־לערנער, אַ וואָלאָזשעניק, מיט וועמען גאַנץ וואָלאָזשין האָט געקאָכט, האָט אַוועקגעוואָרפן לערנען און איז געוואָרן אַ סטאָליאר, אַן אויפ־געקלערטער סטאָליאר, מיט דעם געדאַנק „צו ברענגען נוצן דער גאַנצער מענטשהייט״. שימשלעוויץ האָט מיר געזאָגט אַז עס איז נישט קיין אויסגעטראַכטע מעשה. ער קען דעם דודל, דעם עלוי, וואָס ווערט געשילדערט אין ביכל און זיין נאָמען איז אברהם וואלט. שימשעלעוויץ האָט מיר אויך פאַרטרויט דעם סוד. אַז אָט דער וואַלט איז געווען נישט לאַנג אין סמאַרגאָן און האָט געהאַט אַ לאַנגן יוויכוח מיט סיניצקין. אָט־דער וואלט איז טאַקע אַ סאָציאַליסט, אַ גאון, אַ פּאָעט, אָבער ער האָט נאָך נישט אַפּגעטרייסלט פון זיך זיין יידישקייט. ער איז אַ הייסער נאַציאָנאַליסט... אָט־דער וואלט ער איז אַ געניאַלער מענטש, אַ גרויסע פּערזענלעכקייט...

דער „הנגר הנאור״ האָט ווירקלעך געמאַכט אַ פּוראָר. ספּעציעל צווישן קלויזניקעס...

אין דעם ביכל ווערט געפּרעדיקט דער אידעאַל פון אַרבעט צווישן יידן, אַ אידעאַל וואָס איז דערנאָך געפּרעדיקט געוואָרן פון א. ד. גאָרדאָן, ווי די רעליגיע אַרבעט „דת העבודה״.

שימשעלעוויטשעס ווערטער האָבן געמאַכט אויף מיר אַ טיפן איינדרוק...

איידער איך האָב זיך פּערזענלעך באַקאַנט מיט וואלטן, האָב איך זיך שוין געפונען אונטער זיין השפּעה. שימשעלעוויטש פלעגט ברענגען אונדז געשריבענע שירים פון אָט־דעם געהיימנישפולן מענטשן. וועלכער איז געוואָרן אַ העלד פון אַ דערציילונג. די שירים פלעגן אַרומגיין פון איינעם צום צווייטן. די שירים זענען געווען פול מיט יידישן שמערץ און גרייטקייט צו מסירת נפש פאַר יידן.

נישט נאָר נאַציאָנאַלע לידער האָט שימשעלעוויטש געבראַכט פון וואלט (פון ליעסינען) פאַר קלויזניקעס. ער האָט אונדז אויך געבראַכט לידער טריפה, רעוואָלוציאָנערע. דאָס איז געווען זיין הויפּט־כוונה. די לידער האָבן געהאַט אַ ווירקונג. זיי האָבן באַגייסטערט איניקע יינגערע קלויזניקעס. אויך דעווענישסקין (וויטערן).

די רעוואָלוציאָנערע לידער זענען אָבער אַרומגעגאַנגען ניט נאָר צווישן קלויזניקעס. אויך בעלי־מלאכות האָבן פון די לידער געוווּסט. אין יענעם יאָר אין 1896 האָט זיך אין סמאַרגאָן אָנגעפאַנגען צו אָרגאַניזירן קרייזלעך פון יידישע אַרבעטער און בעלי־מלאכות. די אָרגאַניזאַטאָרן פלעגן דאָס רוב קומען פון ווילנע. צווישן די אָרגאַניזאַטאָרס האָט זיך אויך געפונען וואלטס (ליעסינס) חבר, שמואל לעווין (דר. שמואל לעווין, וואָס איז געשטאָרבן דאָ אין ניו יאָרק מיט אַן ערך פון 30 יאָר צוריק). לעווין האָט אויך געאַרבעט צווישן די קלויזניקעס און ער פלעגט ריידן מיט באַגייסטערונג פון איינעם אַן עילוי, אַ קלויזניק. וואָס איז אַרויסגעוואַקסן אַ גרויסער פּאָעט און סאָציאַליסט.

ער האָט געמיינט זיין חבר וואלט (ליעסין).

אין שטעטל האָבן זיך אָנגעפאַנגען אויך „סטאַטשקעס" (סטרייקס). דאָס האָבן שוין די באַלעבאַטים נישט געקאָנט פאַרטראָגן. מען איז אַרויס פון די כלים. אין שטעטל איז געקומען אַ מגיד, שמחה כהן, דער מגיד איז געווען אי אַ זינגער און אי אַ זאָגער. ער פלעגט זיינע דרשות אויסזינגען מיט אַ מאַוויימדיקן ניגון, וואָס פלעגט אַריינדרינגען אין דער נשמה. דער מגיד האָט געפּרעדיקט, אַז טאַטעס זאָלן נישט רחמנות האָבן אויף קינדער, מען זאָל די עבודה זרה (סאָציאַליזם) פאַרטיליקן ובערת הרע מקרבך. דעם מגידס דרשות האָבן געהאַט אַ ווירקונג. עס האָבן זיך אָנגעפאַנגען פאַמיליע צרות, ווייל קינדער פון רייכע עלטערן האָבן געהאָלפן אויפקלערן די אָרעמע אַרבעטער, ווי זיי וווערן עקספּלואַטירט און אָרגאַניזירן שטרייקן ביי זייערע אייגענע טאַטעס.

אויך אין קיבוץ פון די קלויזניקעס האָבן זיך אָנגעפאַנגען פאַרפאלגונגען. פייטל האָט דערטאַפּט ווי איינער אַ קלויזניק, דער ראקאווער, (באַטוויניק) האָט געהאַלטן אויף דער גמרא אַ טריף־פסול ביכל. דאָס ביכל איז טאַקע געווען אַן

אומשולדיקס. עס איז געווען קירפּיטשניקאָווס רוסישע גראַמאַטיק. מען האָט אויפן ראקאווער געמורמלט, אַז ער איז פון סיניצקיס חברה. דער רעזולטאַט פון קירפּיטשניקאָווס גראַמאַטיק איז געווען אַ טרויעריקער. איינער אַ סמאַרגאָנער גביר ברוך נתן, האָט דעם ראקאווער געפּאַטשט און האָט אים אַרויסגעטריבן פון בית־מדרש.

דער פאַקט, אַז מען האָט געפּאַטשט אַ קלויזניק האָט אויפגערודערט דעם גאַנצן קיבוץ און בית־מדרש. אויך עלטערע פרומע פרושים זענען זעווען אין כעס אויף נתנען, וואָס ער האָט געלייגט אַ האַנט אויף אַ לערנער. דער ראקאווער איז געווען מיינער אַ חבר. מיר האָבן צוזאַמען געוווינט אויף איין קוואַרטיר. און כאָטש איך האָב זיך מיטן ראקאווער פיל געקריגט פאַר זיין חברן זיך מיט מתבוללים, אָבער „אוי לרשע ואוי לשכנו"... פאַר מיר איז סמאַרגאָן אויך געוואָרן ענג. פילע פון מיינע באַקאַנטע זענען אָפּגעפאָרן קיין מינסק.

רגינה הלמן

מדי דברי בה...

(פרק זכרונות)

לא בלי רגשה והמית־לב אני מעלה היום את זכרונותי על הגליון המונח לפני... כבמחזה עוברות לפני תמונות ימי ילדותי וכבמראה שקופה ובהירה אחזן אחת־אחת.

סמורגון עירי — בך עמדה ערש־הולדתי, בך צעדתי צעדי הראשונים. ברחובותיך למדתי ראשית־דעת ביחסי אנוש. ב„חדריך" וב„בתי־אולפנא" שבך קניתי חכמה.

קטן היה ביתי בך אבל עולם ומלואו שכן בקרבו. ספוג אמונה באלוהים היה ואהבה לעם ישראל.

שלא, כמנהג בנות, הכניסני אבי ז"ל ל„חדר" של הרבי גרשון־יענקל, ברחוב הקרבאי (קרעווער גאס). ואני אז ילדה קטנה ורכה, לא מלאו לי 5 שנים.

עוד עכשיו אראה בעיני־רוחי את הספסלים הארוכים הצמודים אל השולחנות, מעשי עץ, ועליהם פיתוחים וחיתוכים שונים ומשונים, כיד הדמיון של הילדים, שעשו בהם תבנית כל צפור וחיה, מי באולרו הקטן, שוה פרוטה, מי בצפורנו או במכיתת זכוכית. אל השולחן הארודך הזה ישבה עדה של תינוקות, ילדים וילדות, ולמדו תפילות, חומש ותנ"ך. בסמוך ל„חדר הלימודים" היה חדר קטן ששימש „מגוריהם" של „הרבי" וה„פלונית" שלו, אפל וצר היה החדר הזה וכל חללו מלא שתי מטות רחבות. השובבים שבינינו היו משחקים ב„מחבואים" מתחת למטות של קחדר האפל הזה.

בצמוד לבית הרבי גדל עץ שנופו כיסה כמעט את גג הבית והשתפל כלפי הגדר. זכורתני שאל העץ הזה קשורה היתה העז של המלמד. עז, „בת־יחידה", מפונקת אבל טובת־לב ושופעת חלב לילדי הרבי גרשון־יענקל. יום אחד נעלמה העז ובבית של הרבי היה „תשעה־באב", הרבנית ספקה כפיה ובקול חרדות ובכי צעקה!

„אבדה העז ואיננה, אוי ואבוי, המפרנסת שלנו!" למותר לאמר, שאנו הטף, השתתפנו בצערה הגדול של אשת הרבי.

אמי ז"ל חנכה אותנו ברוח המסורת והדת. בכל בוקר, בקומנו, היתה מעמידה אותנו, הילדים, בשורה אחת והיינו חוזרים אחריה מלה במלה: „מודה אני לפניך" ולפני השינה, משהיינו עולים על יצועינו היתה מגישה נטלה של נחשת מלאה מים וקערה בצדה, „כדי ליטול ידים ולאמר: „המפיל חבלי שינה".

הורתנו עמדה על־כך שגם בנותיה יתפללו, יום־יום „שחרית", „מנחה" ו„מעריב".

ומה רבותא בכך? שהרי אמנו היתה בת רב ונכדתו של „ר' יוסילה דער ווילנער" וגם הדודים היו מורי־הוראה, דיינים ורבנים כמו ר' יודל דער זופרנר, ר' זלמן ואחרים.

אבא היה נוהג בכל יום־ששי אחרי קבלת שבת להביא אורח־עני אל הבית ואמא, עִנגדו, בכל יום שלישי „בחור־ישיבה" נצרך.

בר־אורין היה אבי, „בעל־קריאה" שקולו ערב ופרקו נאה. משנתו היתה סדורה ובזמנו הפנוי היה מלמדנו. מה אהבתי לשמוע את הבאורים של אבי בתנ"ך. מאירים עינים היו הללו ועד היום לא שכחתי גירסא דינקותא שבאה לי ממנו. בערבי הקיץ ובשבתות היה מלמדני „פרקי אבות" ובימי החורף — „ברכי נפשי".

הראשונים נטעו בנפשי דברי חכמה ומוסר והאחרון אהבה לשירה ופלאי הבורא. גדלתי מעט ונכנסתי ללמד ב„חדר המתוקן" של המורה שיניוק ז"ל. מורה מצוין, „בעל־דקדוק", חובב ציון נלהב ושוחר הספרות העברית במקביל ללימודי „בחדר המתוקן" למדתי גם בביה"ס העממי הרוסי (נרודנויה אוצ'ילישצ'ה).

אף־על־פי־כן העדפתי את לימודי העבריים על הרוסיים. ומשהתחלתי, בכוחות עצמי, לקרוא ספרים כתובים עברית — לא הרפיתי מהם. נרעשת הייתי בקראי את „אהבת ציון" לא. מאפו ואת „אשמת שומרון" אחרי זה. ימים רבים התהלכתי כחולמת ועיני נשואות בגעגועים לציון.

חלק רב בטפוח חלום ציון בקרב הילדים בסמורגון היה למורנו שיניוק ז"ל. מלהיב היה אותנו בספוריו ומצית בנו אש־הקודש של חיבת עמנו וארצו.

זוכרת אני קצורו של חבור שכתבתי באותם הימים בהשפעת הוראתו של מורנו החביב. החיבור כתוב היה על דרך־של־חלום וזה תמציתו: יום־אחד בא המורה שיניוק ואמר לנו: ילדים יוצאים אנו לטיול. לקחנו המורה והעבירנו על כנפי־נשרים לא"י. והנה עומדות רגלינו בשערי ירושלים. עולים בהרים אשר סביב לה ויורדים בעמקים. בעמק, בין שדות וכרמים, קוצרים ברינה אכרים עבריים, מכל העברים נישאים קולות של שמחה ושירה. שמים כחולים נטויים מעל לראשינו. על גבעות יושבים רועים עבריים ומחללים בחליליהם ובני־הצאן רוקדים לפניהם. באים אנחנו לכרם אחד ומורנו קוטף אשכול ענבים ואומר לנו: הבה נשא אותו „במוט בשנים" — ואנו נושאים את האשכול ומביאים אותו לאחינו בגולה....

הקיצותי והנה חלום. המורה שיניוק ז"ל בדק את החיבור והלל את הכותבת (זו אני) ברבים. בקש ממני שאתן לו את חיבורי על־מנת לקרוא אותו לפני החברים „באגודה הציונית" זוכרת אני את הפסוק שכתב המורה נוסף לציון של החיבור:

„באמת תדרוכנה רגליך על אדמת־ציון ובאמת תחזינה עיניך בשיבת עמנו לארצו״.

לא עברו ימים רבים ו„חדרו המתוקן״ של שיניוק ז״ל קבל „תוספת־כח״ עלמה עבריה בוגרת ביה״ס הציוני „יהודיה״ בוילנה, שהוסמכה להוראה באה לסמורגון, נישאה למורנו שיניוק ועזרה על ידו במלאכת התחיה.

אולי מורה זו מ„יהודיה״ של וילנה, היתה הגורם להעמקת שאיפתי ללכת בדרכה ולהיות מורה. מחשבה זו לא נתנה לי מנוחה וחיפשתי דרכים איך להוציאה מן הכוח אל הפועל. המצב החמרי של הורי היה דחוק, בבית היו ילדים רבים. אחיותי הגיעו לפרקן. מאין יבוא ישעי? אין זאת ותפילתי ובכיי במסתרים נתקבלו במרומים. רוח והצלה עמדו לי ממקום שלא פיללתי;

בימים ההם ישב בסמורגון, הד״ר אפשטין ז״ל. יהודי יקר וציוני נלהב. אם־כי רופא לתחלואי עמו היה, במשמע, חליי־גוף, לא מנע עצמו מלעסוק במתן רפואות לחליי הרוח והנפש של עמנו. בביתו היו מתאספים ציוני העיר למסיבות חג או נשפי־קריאה מהספרות העברית החדשה. ומאחר שנחנתי בקול יפה וקראתי שירים ברגש נכון הוזמנתי לאחת המסיבות הללו לקרוא לפני הנאספים את שירו של ח.נ. ביאליק, „אגרת קטנה״. נראה שהצלחתי בדקלום השיר שכן מיד לאחר קריאתו הזמינני הד״ר אפשטיין, שוחח אתי ארוכות, שאל למשאת־נפשי, תהה על קנקני והחליט מה שהחליט.

למחרת בא הד״ר אפשטיין אצל אבי, ישב עמו ארוכות ושידל אותו לשלוח אותי לורשה לבית־מדרש של גננות. על ורשה לא אבה אבי לשמוע. פשטו שמועות: בורשה „חוטפים נערות״ לשלחן מעבר־לים... אבל ל„יהודיה״ בוילנה — לשם לשלוח אותי, נענה אבי לד״ר אפשטיין. וכך הגעתי ל„ירושלים דליטא״. בעיר ואם בישראל זו נפתחו לפני שערי התורה והדעת וחייתי את חיי ההתעוררות הלאומית והתרבותית של הדור ההוא. לימי הפגרה הייתי חוזרת לסמורגון. באחד מן הימים האלה — הצגנו בעיר זאת את „חנה ושבעת בניה״, כשמשה קולבק, הנודע לעתיד משתתף בהצגה הזאת. בכל התחנות הרבות של חיי, בכל הנדודים הארוכים על פני תבל רבה, בערבות רוסיה וסיביר, בארצות אירופה לוותה אותי שכינת עירתי סמורגון וכשאני בודקת עכשו, ארחות חיי, הנני מוצאת שהרבה מן החן והחמד של עירי, מן הטוב והנאצל כשוקעים בהרי

א. פארסייט

פון דער ארבעטער באוועגונג

(לויט די עראינערונגען פוןביילע גינצבורג, גרשון (דער גאַרבער) פעלדמאַן ספעציעלע אויספאַרשונג פון א. י. גאָלדשמידט, ווילנע)

מיר גיבן דאָ איבער איניקע ציטאַטן פון גאָלדשמידטן:

„אין דעם טיטאַנישן קאַמף פון די אַרבעטער מאַסן קעגן דער צאַריסטישער רוסלאַנד, אין דעם קאַמף פאַר אַ בעסערע און גערעכטערע געזעלשאַפט, האָט סמאַרגאָן פאַרנומען אַ גאָר וויכטיקן אָרט באַזונדערס אין דער אידישער אַרבעטער באַוועגונג.

אין קאָנטראַסט צו די איבעריקע שטעט און שטעטלעך פון תחום־המושב וואו די אידישע אינדוסטריעס זיינען באַשטאַנען פון קליינע ווארשטאטן, די באַלעבאַטים „כאַלופניקעס" מיט קליינע צאָלן אַרבעטער, האָט אין סמארגאָן עקזיסטירט אַ אידישע בורזשואזיע און אַן אמת׳ער אידישער פאַבריק פראָלעטאַריאַט.

אויב באַ די כאַלופניקעס האָט דער קאַמף געטראָגן אַ פאַרקריפּעלטן כאַראַקטער, ווען „קבצנים האָבן געשטרייקט קעגן דלפנים", לויט דעם טרעפלעכן אויסדרוק פון א. ליעסין, האָט דער קאַמף אין סמאַרגאָן געטראָגן אַ ריינעם קלאַסנקאַמף כאַראַקטער.

קיין וואונדער ניט וואָס סמארגאָן איז געווען איינע פון די פעסטונגען פון דער אידישער אַרבעטר באַוועגונג.

אַלע נייע־אויפגעקומענע פאָליטישע פאַרטייען אויף דער אידישער גאַס האָבן געשטרעבט איינצונעמען די פעסטונג. דאָ אין סמארגאָן איז טאַקע געווען דאָס, וועגן וואָס עס האָבן גע׳חלומ׳ט און חלומען נאָך עד היום די ערלעכסטע אידישע סאָציאַליסטן — ברייטע אידישע ארבעטער מאַסן.

דער אידישער אַרבעטער עלעמענט אין סמארגאָן וואַקסט אין צאָל און אין כוח אינאיינעם מיט דעם וואוקס פון דער לעדער אינדוסטריע".

מיט 55 - 60 יאָר צוריק, איז סמארגאָן נאָך געווען אַ קליין שטעטעל.

באם אויסברוך פון דער וועלט מלחמה איז שוין סמארגאָן געווען אַ גרויסע שטאָט און איינער פון די גרעסטע צענטערן פון לעדער אינדוסטרי אין רוסלאַנד.

עס זיינען געווען אַסך סיבות, וואָס האָבן בייגעטראָגן צו דעם שנעלן טעמפּאָ מיט וועלכן סמארגאָן איז געוואָקסן און זיך אַנטוויקלט. מיר האָבן אָבער ניט קיין דאַטן וואָס זאָלן דאָס אונז דערציילן גענוי. וואָס מיר ווייסן איז, אזש שוין אין די אַלטע צייטן, האָט סמארגאָן זייענדיג אַ מיטעלפּונקט צווישן ווילנע און מינסק, געדינט אַלס אַ צענטער פאַר די אַרומיגע שטעטלעך און דערפער.

דער ברייטער וועג, באַזעצט מיט צוויי רייען בוימער, וואָס האָט זיך געצויגן אין אַ גלייכע ליניע צווישן ווילנע און מינסק, האָט דורכגעשניטן די גאַנצע לענג פון שטעטל מיט איין ברייטער גאַס. איין העלפט פון דער גאַס האָט זיך גערופן: ווילנער גאַס; די אַנדערע — מינסקער גאַס. ארויסגייענדיג פון שטעטל האָט זיך דער וועג געצויגן ווייטער צווישן רייען בוימער.

ווען אָט די בוימער זאָלן קענען רעדן, וואָלטן זיי דערציילט וועגן די נאַפּאָלעאָנישע חיילות וואָס האָבן זיך געצויגן צום מזרח אַנטקעגן די פּאַרהאַסטע מאָסקאַליעס סיי וועגן די זעלביקע חילות, וואָס זיינען דורך דעם וועג געלאָפן צוריק אַהיים און האָבן זיך אין סמאַרגאָן אָפּגעשטעלט. שוין דאַמאָלסט, אַ 125 יאָר צוריק איז סמארגאָן געווען אַ גרויסער דאָרף. פון דאַנעט האָט עס נאַפּאָלעאָן געמאַכט די פּליטה איינער אַליין, איבערלאָזנדיק זיין טויט-מידע אַרמיי אונטער די פירערשאַפט פון אַ גענעראַל.

אַן אָנדענק פון נאַפּאָלעאָן איז אונז סמארגאָנער פאַרבליבן. דאָס זיינען געווען די ברידער קברים פון די געפאַלענע סאָלדאַטן אין ליטשניקער וואַלד, וואָס בא אונז האָבן זיי געטראָגן דעם נאָמען „פראַנצוסקע בערג״.

די בוימער וואָלטן אונז אויך דערציילט, ווי עס האָט געצויגן אַהער די יידישע נויט ארויסגעזעצט פון די פּוילישע מאַיאָנטקעס. ווי, אין זוכעניש נאָך אַ שטיקל ברויט האבן זיי אויפגעבויט קליינע אינדוסטריעס צו באַפרידיגן די פרימיטיווע נויטן פון דער ארומיגער באַפעלקערונג.

איינע פון אָט די אינדוסטריעס איז געווען די פּראָדוקציע פון פוטראקעס — די אויסאַרבייטונג פון שעפּסענע פעלכלעך פאַר ווינטער פוטערלעך. פון אָט דער אינדוסטרי איז דערנאָך אַרויסגעוואָקסן די גאַרבעריי פון פעל בכלל און, נאָך דעם, די ווייטערדיגע אַנטוויקלונג: די וואלקעריי, שטעפּעריי און אַנדערע אָפּצווייגונגען פון לעדער אינדוסטרי.

די לעדער גאַרבערייען האָבן זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען מיט אַ יאָר 60 צוריק. דער ערשטער צו עפענען אַ גאַרבעריי פון אַ גרעסערן מאַסשטאַם איז געווען ראָטשטיין און ישראל שוטקעווער (דער נייער נגיד).

אין די ווייטערדיגע אַנטוויקלונג שפּילן אַ באַדייטנדע ראָלע די דייטשע

מייסטערס, וועלכע מען האָט אַראָפּגעבראַכט, און זייערע נייע מעטאָדן. דער־פון טאָקע טראָגט די לעדער דעם נאָמען „האַמבורגער לעדער“.

די באַדינגונגען אין די גאַרבערייען זיינען געווען שווערע. דער אַרבייטס־טאָג — 15 שטונדן. דאָנערשטאָג פלעגט מען אַרבעטן ביז 12, און אַריינגעקומען שבת־צו־נאַכט.

די אַרבעטער זיינען באַשטאַנען פון צוויי קאַטעגאָריעס: מייסטערס — די אַריסטאָקראַטן פון פאַך, און די איבעריקע אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אומגעקוקט. כדי אויסצולערנען זיך דעם פאַך, האט מען געזוכט די געפעליגקייט פון די מייסטערס. פלעגט שוין יעדער אַרבעטער זוכן נושא־חן זיין בא זיי, פאַרבעטן זיי אין שענק און שטעלן בראַנפן און געבראָטענעס. אָבער כדי דאָס צו טאָן האָט מען געדאַרפט האָבן געלט. אזוי ווי די פאַרדינסטן זיינען ניט געווען גענוגענד, פלעגט מען שלעפּן אונטער די פאָלעס, ד.ה. פשוט גנב׳ענען.

פון דעם איז אויסגעוואַקסן אַן אַרבעטער עלעמענט, וואָס, הגם פיזיש איז ער געווען געזונט און מונטער, און אויסטרינקען און שלאָגן זיך האָט ער גאַנץ פיין געקענט, איז ער אָבער גייסטיג געווען גאָר רוי.

די ערשטע שפּראָצונגען פון אַ רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג באַמערקט מען שוין אין ענדע פון די 80־גער יאָרן. זיי זיינען פאַרזייט געוואָרן דורך די צוויי קולטור טרעגער רובאַנאָווא און איוואַן פראַנטשעוויטש סיניצקי.

אָט וואָס דערציילט אונז ביילע גינזבורג, מנשה דעם רב׳ס טאָכטער:

„אַננאַ מיכאַלאָוונאַ רובאַנאָוואַ אין געווען אַ העכסט געבילדעטע דאַמע. געשטאַמט האָט זי פון פריצים, נאָר זייענדיג אַן אָנהענגערין פון טאָלסטאָי׳ס לערע האָט זי געשטרעבט צו לעבן איינפאַך, גאָר ניט פריציש. ווען איר מאַן, רובאַנאָוו, איז געוואָרן אקצינזיק אין סמאָרגאָן, האָבן זיי זיך באַזעצט אין אַ קליינעם דערפעל נט ווייט פון שטאָט — אין פערעוועז. דאָרט האָט אַננאַ מיכאַילאָוונא געאַרבעט אויף די פעלדער צוזאַמען מיט די פּוירטעס, געגאַנגען אָנגעטאָן ווי זיי און געזוכט זיך צופּאַסן צו זיי. זי האָט אָבער דאָך קיין גרויסן אינטערעס אין זיי ניט געפונען. האָט זי גענומען זוכן באַקאַנטשאַפט מיט דער סמאָרגאָנער יוגענט. זי האָט געהאַט אַ גרויסע ביבליאָטעק און האָט פאַרגעשלאָגן צו לייען ביכער. און אזוי האָט זי זיך באַקענט מיט אייניגע אידישע מיידלעך: מיט מיין שוועסטער, ליבע גינצבורג, סאַראַ מעטליצקאַיאַ, אָלגע בורשטיין און אַ פּאָר אַנדערע. אָט די מיידלעך זיינען שפּעטער געוואָרן די פּיאָנערן פון דער אַרבעטער באַוועגונג אין סמאָרגאָן. אויף זייער גורל איז אויסגעקומען פיל צו לידן, סיי פון זייערע עלטערן, וועלכע זיינען געווען זייער פאַנאַטיש, סיי פון דער אַרומיגער סביבה, סיי פון דער פּאָליציי.

איך בין געווען פון די שפּעטערדיגע, פון סיניצקי׳ס תלמידות.

איוואַן פראַנטשעוויטש סיניצקי איז געווען אַ סמאָרגאָנער „מיעשטשאַנין“.

זיין יוגנט האָט ער פאַרבראַכט אין די גרויסע רוסישע שטעט, וואו ער האָט געלערנט. ער איז געווען זייער גוט געבילדעט. ווען איך האב אים דערקענט, איז ער שוין געווען ווייט אין די דרייסיגער. ער האָט אויסגעזען יונג, שטאַרק און ענערגיש, אַ בלאָנדין מיט בלויע, גוטמוטיקע, שמייכלדיקע אויגן. אַ געוויסע צייט איז ער געווען אַן אַקציזניק און וועגן אים דערציילט מען אַ גלייכווערטלט, אַז יעדן מאָל ווען ער פלעגט דאַרפן גיין איבער די קראָמען, פלעגט ער שיקן אנזאָגן אַז מען זאָל זיין פאָרזיכטיק. ער האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן דעם אַמט אַלס אקציזניק. ער האָט זיך גענומען צו ערד־אַרבעט.

אונטערן שטאָט האָט ער געהאַט אַ גרויסן גאָרטן, וואו ער האָט געזייט גרינסן, פאַרפלאַנצט פרוכט בוימער און אויך געהאַט בינשטאָקן. צווישן די בוימער, בייטן גרינסן און בינשטאָקן איז געשטאַנען אַ קליינע הייזעל, געבויט אויף דעם אייראָפּייאישן אופן.

ווען מיר האָבן גענומען גיין צו סיניצקי׳ן איז די הויז נאָך ניט געווען אינגאַנצן פאַרענדיגט. דער הויף איז געווען פאַרלייגט מיט ברעטער, ציגעל און ליים. און אָט דערמאָנט זיך מיר דער ערשטער אָוונט ווען מיר זיינען געקומען צו סיניצקי׳ן. דאָס איז געווען אַ פרייטאָג צו נאַכט, שפּעט אין אָסיען. עס איז שטאָק פינסטער, רעגענדיג, נאָר מיר, אַ גרופּע פון פינף קליינע מיידלעך, שפּאַנען צו סיניצקין. איך, דעבאָראַ שימשעלעוויטש, סאָניע שפּאַלטער, רעוועקאַ דאַני־שעווסקי און אידע הייליגמאַן.

עס איז פינסטער און מורא׳דיק. מען זעט ניט דעם וועג. מיר זיינען צעשראָקן, נאָר גיבן זיך ניט אונטער. מיר גייען ווייטער. אָט זעט מען שוין אַ פייערל — דאָס איז סיניצקעס הויז.

מיר גיבן אַ לויף אין הויף און אוי וויי! מיר זיינען אריינגעקראָכן אין אַ קופּע ליים און קענען ניט אַרויסקריכן. האָבן מיר גענומען שרייען. סיניצקי איז אַרויס מיט אַ לאַמטערנע און האָט אונז קוים ארויסגעפירט. מיר זיינען געווען זייער צעשראָקן, נאָר שנעל איז אונזער שרעק איבערגעגאַנגען אין אַ הילכיגן געלעכטער. מיר האָבן געלאַכט פון אַלעס — פון אונזער אריינקריכן אין די ליים, פון אונזער וואַשן די שיך און זיי טריקענען באַם אייוועלע און אַלץ האָט מיט אונז, דאכט זיך, מיטגעלאַכט. אפילו דער גרויסער טיש, דער לאָמפּ און די פּאָליצעס ביכער בא די ווענט. לאַנג האָט געקלונגען אונזער געלעכטער, אָנפילענדיג דעם פּוסטן צימער מיט לעבן און פרייד. סיניצקי האָט פאַר אונז עפּעס פּאָרגעלייענט. וואָס ער האָט פאַר אונז פארגעלייענט געדענק איך ניט. און צי מיר האָבן פאַרשטאַנען, צווייפל איך, ווייל מיר זיינען נאָך דאַמאָלסט געווען זייער שוואַך אין דער רוסישער שפּראַך. נאָר דאָס געדענק איך גוט, אַז ווען ער האט אונז מכבד געווען מיט אייגענע האָניג אָנגעשמירט אויף ברויט, האָבן מיר פון דעם שטאַרק הנאה געהאַט. אַ לאַנגע צייט זיינען מיר געגאַנגען

צו סיניצקין. פון אָנהויב איין מאָל אַ וואָך און דערנאָך צוויי מאָל. סיניצקי פלעגט פאַר אונז פאַרלעזען און געבן ביכער אהיים. דערנאָך פלעגט ער מיט אונז וועגן די ביכער דיסקוטירן. זיין צוועק איז געווען אונז צו אַנטוויקלען און ער האָט אונז געגעבן אַלץ, וואָס איז לויט זיין מיינונג געווען נוצלעך פאַר אונז און פאַרשטענדלעך.

ער האָט אונז אויך געלערנט זינגען. פלעגט מיט אונז זינגען לידער וואו די דאָליע פון רוסישן פויער ווערט ביטער באַוויינט.

ער האָט אונז געלערנט אַרבעטן אויפ׳ן גאָרטן, יעטן, זייען. ער האָט געזוכט אין אונז איינצופלאַנצן שטאָלץ, זעלבסטווירדע און ליבע צו מענטשן, צו אַרבעט און אַלעס וואָס איז שיין און גוט.

מיר האָבן זיך געפילט מיט אים זייער נאָענט און פלעגן אויסדערציילן אים אַלע אונזערע איבערלעבענישן. דורכגעמאַכט האָבן מיר דאַן זייער פיל. געדאַרפט אימער קעמפן מיט די אייגענע עלטערן, וועלכע האָבן געציטערט פאַר וועלטלעכע בילדונג. ווי אַ „נאַראָדניק״, איז ער געשטאַנען אָן אַ זייט פון דער אַרבעטער באַוועגונג. ער האָט זיך באַצויגן נעגאַטיוו צו איר. און כדי אָפּצושוואַכן זיין ווירקונג צווישן דער אינטעליגענץ, האָט שמואל לעווין, דער הויפט אָנפירער פון דער באַוועגונג, אַראָפּגעבראַכט אין סמאַרגאָן פון מינסק זיין נאָענטן פרנייט, א. וואלט, דעם איצטיקן באַרימטן א. ליעסין, פאַר אַ דעבאַטע מיט סיניצקין. וואלט האָט געהאַט אַ נאָמען פאַר אַ שאַרפן קאָפּ און אַ שטאַרקן דעבאַטאַנט. די דעבאַטע איז פאָרגעקומען ביי סיניצקין אין הויז אין דער אָנוועזנהייט פון 6—7 טוער פון דער באַוועגונג. וואלט איז אַרויסגעטראָטן צו פאַרטיידיקן דעם מאַרקסיסטישן שטאַנדפונקט. יעדערער איז געבליבן באַ דאָס זייניגע.

מיר וועלן ווייטער ציטירן גאָלדשמידטן:

„געווען אָבער נאָך אַ קוואַל פון גייסטיקער יניקה, לעווין פון מינסק. געלעבט האָט ער פון לערעריי. ער איז דאָס געווען דער יעניגער, וועלכער האָט אַריינגעטראָגן אין דעם קרייז פון סמאַרגאָנער אינטעליגענץ און ענטוזיאַסטן־פּאָלקיסטן די מאַרקסיסטישע טעאָריע. די גרופּע: ליבע גינצבורג, סאָראַ מעטליצקיא, עלקע בורשטיין און נאָך האָבן אויפגענומען דעם ענין קלאַסנקאַמף אויף זייער אידעאַליסטישן שטייגער. באַ זיי גיין אין פּאָלק האָט באַדייטעט קודם כל צו קריגן אַ צוטריט צו די אַרבעטנדיקע מאַסן.

אַלס דעם ערשטן שריט צו קומען אין באַרירונג מיט דער אַרבעטער יוגענט, האָבן זיי זיך אַרויסגערופן צו געבן אומזיסטע אוראָקן צו אַרבעטער אין רוסיש און אַריפמעטיק״.

און אָט וואָס עס זאָגט וועגן דעם איינר פון דער ערשטער גרופּע אַרבעטער, גרשון (דער גאַרבער) פעלדמאַן:

אונזערע ערשטע לערער און אויפקלערער, וואָס האָבן אונז אַרויסגעפירט פון דער פינסטערניש און געבראַכט אויפ'ן ליכטיגן שליאַך פון קאַמף פאַר סאָציאַליזם, האָבן אָרגאַניזירט אַ גרופּע, וואו מען פלעגט לערנען שרייבן און לייענען רוסיש. ווען דער קלאַנג וועגן דעם האָט זיך פאַרשפּרייט אין סמאַרגאָן רופט זיך אָפּ מיין מאַמע צו ליבע, מנשה דעם רב'ס (ליבע גינצבורג, שפּעטער אין אַמעריקע, ליבע וואַלט־ליעסין):

— ליבעניו, מען זאָגט אַז דו לערנסט מיט די יונגען רוסיש. איז דאָס אמת? אפשר וואָלסטו אויך מיין איינגל לערנען. רק ער זיצט און לייענט ביכלעך.

ליבע האָט געוואָרפן אַ צעטראָגענעם בליק אויף איר פאָטער, וואָס איז געזעסן אין אַ ווינקל און שטילערהייט אַריינגעקוקט אין אַ ספר. די רביצין האָט זיך געפּאָרעט ביים אויוון. זי איז רויט געוואָרן און געענטפערט:

— ניין. ווער האָט דאָס אייך דערציילט אַזעלכע זאַכן.

מיין מאַמע האָט זיך אפילו געוואונדערט, וואָס ליבע לייקנט. אָבער ניט — איז ניט. זי איז אַרויס און איז אַוועק איר וועג.

זי איז ניט אָפּגעגאַנגען קיין 15 טריט פון הויז, ווי זי האָט דערהערט הינטער זיך איילענדיקע טריט. ליבע האָט איר אָנגעיאָגט. ערשט איצט האָט ליבע זיך מיט איר צערעדט אָפּהאַרציק און געבעטן האַלטן פאַר אַ סוד. זי האָט אָנגעזאָגט מיין מאַמען, אַז אַ ד זאָל צוקומען צו ביילקע שימשעלעוויטש. דאָרטן האָב איך שוין געטראָפן אַ קרייזל. געווען יודקע, יודל קרעמער, וועלפקע מענקעס, בינקע שימשעלעוויטש און בײַמשע מיליקאָווסקי.

באַ אונז אַלעמען איז צו די לערער אונזערע געווען אַ הייליגער געפיל. עפּעס אַ קליינינקייט, וואָס זיי טוען פאַר אונדז אַז זיי זיינען ווירקלעך געווען מיט לייב און לעבן אַריינגעטאָן אין דער אַרבעט צו דינען די מאַסן.

אָבער אַחוץ לערנען פלעגט מען אונז אויך אויפקלערן. דער גרעסער האָריזאָנט פון אונזער דענקען האָט זיך אויסגעברייט.

נאָר דאָ האָבן די עטלעכע פּראָפעסיאָנעלע לערער פון רוסיש אין סמאַרגאָן אויפגעהויבן אַ געשריי:

— די ניהיליסטן! די ניהיליסטן פירן אַראָפּ די יוגנט פון וועג.

געסטראַשעט צו מסר'ן פאַר דער „גאָטשאַלסטווע".

די אַרבעט האָט דאַן איבערגענומען שמואל ליקוין. ער האָט געפירט די אַרבעט מער קאָנספּיראַטיוו און זיך אויך פאַרגענומען צו אָרגאַניזירן אַ הילפסקאַסע. די באַציאונג פון אונז אַרבעטער צו דער הילפסקאַסע איז געווען אַ נעגאַטיווע. ווער? די פּיאַניצעס וועלן מאַכן אַ קאַסע? עס פעלט זיי מסתמא אויס געלט צו שכור'ן. עט! פאַרדרייט זיך אייער קאָפּ! ניין, מיר וועט איר ניט קריגן.

אָבער ווען לייבקע ציוויעס האָט מיר די זאַך אויפגעקלערט און גערופן גיין מיט אים צו לעווינען, בין איך פאַרט געגאַנגען.

אויסגעגלאַנצט די שטיוול, מיט'ן היטל אויף אַ זייט בײַ זײַן אומדערוואַרט אַרײַנגעפאַלן מיט לייבקען צו לעווינען.

מײַן אויסזען האָט געוויס ניט אַרויסגערופן קיין טרויער. אַז לעווין געווען אין אַ פאַרלעגנהייט. פאַר אַ צײַט האָט זיך דער געשמערעך ניט געבונדן. לעווין איז געווען פאַרזיכטיג. זיך געבייזערט, וואָס מען איז צו אים אַרײַנגעפאַלן אומדערוואַרטעט, ווײַל ער איז דאָך פאַרנומען מיט אוראקן. נאָר אַז ער האָט זיך פאַנאַדערגעפרעגט און צערעדט זיך מיט מיר, האָט ער זיך באַרואיגט און מען האָט מיך אויך אַרײַנגענומען אין די צוויי גרופן: איינע — פון געזעלשאַפט דערקענטעניש, די צווייטע — פון נאַטור דערקענטעניש. אונזערע בײדע גרופן האָבן געציילט אַרום 20—30 מענשן און [illegible] אין 1895 האָט אונזער קרייזל געפייערט צום ערשטן מאָל דעם 1־טן מײַ. מיר האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אין די טיפענישן פון ליטשניקער וואַלד. לעווין און נאָך איינציקע האָבן גערעדט. מען האָט געגעסן און געטרונקען און פאַר אָנדענק פון דעם גרויסן טאָג, האָבן מיר אויסגעשניטן אויף אַ בוים די נעמען פון די אָנטיילנעמער.

די אַרבעט פון אונזער קרייזל אונטער דער אָנפירערשאַפט פון לעווין, ליבע גינצבורג און סאַראַ מעטליצקי האָט זיך אויסגעצייכנט. אונזער געזעלשאַפט דערקענטעניש איז געגאַנגען טיפער. מיר האָבן אָנגעהויבן צו באַגרײַפן דעם קאַמף, וואָס עס שטייט אונז פאָר פאַר בעסערע באַדינגונגען און פאַר אַ גערעכטערע פאַרטיילונג פון די רייכטימער, וועלכע מיר אַליין באַשאַפן מיט אונזערע מאַזאָליסטע הענט. די הילף קאַסע האָט צוגעקראָגן נאָך נײַע מיטגלידער.

אָבער דעם אמת'ן כוח פון אונזער אָרגאַניזאַציע האָבן מיר ניט באַגריפן ביז וואַנעט עס איז אונז ניט אויסגעקומען איר אויסצופּרובירן אין לעבן. אַזאַ געלעגנהייט האָט זיך געמאַכט. אונז איז געלונגען [illegible] אַ מיטגליד פון הילפס־קאַסע אונזער מייסטער — מיכאַש אוקנעוויטש. [illegible] קומט איינמאָל מיכאַש צו דער אַרבעט אַ מאָנטיק נאָך [illegible] פון נעכטיגן טרינקען.

ווערט אונזער האַלעבאַס אין כעס און שיקט אים אַוועק.

דאַן האָבן מיר, 4 מיטגלידער פון דער הילפס קאַסע פון אונזער פאַבריק, אַוועקגעלייגט די אַרבעט און אַוועק אין שענק.

מיר האָבן דערקלערט: אַ „סטאַטשקע", מיר גייען ניט צוריק צו דער אַרבעט, סײַדן מען וועט צוריק אָנשטעלן אונזער חבר, מיכאַש אוקנעוויטש.

פון אָנהויב האָבן די באַלעבאַטים ניט באַגריפן די גאַנצע זאַך. דער וואָרט „סטאַטשקא" איז געווען גאָר אַ נייער בײַ אונז אין סמאָרגאָן. און ניט די באַלעבאַטים און ניט די אַרבעטער און אַפילו ניט די פּאָליציי האָבן באַגריפן וואָס דאָס מיינט.

משה זלמן שוטקעווער'ן איז דאַווקע געפעלן געוואָרן, וואָס בײַ זײַן קאָנקורענט

סטרייקט מען; האָט ער צוגעשיקט צום שענק זיין מייסטער — האָפּמאַן — מיט אַ פּאָר קערבלעך. דער מייסטער האָט געשטעלט בראָנפן. די שמחה איז געוואָרן גרעסער. דערהערט, אַז מיר וועלן זיך ניט אומקערן צו דער אַרבעט און אַז אין שענק גיט מען בראָנפן, האָבן נאָך אַרבעטער, אין סימפּאַטיע מיט אונז, אָוועקגעלייגט די אַרבעט און צוגעשטאַנען צו אונז.

דאָן ערשט האָט זיך אונזער באַלעבאָס, די „שאָלעמקעס", געכאַפּט, אַז „סטאַטשקע" איז אַ געפערליכע זאַך און האָט נאָכגעגעבן.

אָבער פאַר אונז אַרבעטער האָט דער ערשטער דערפאָלג געהאַט אַן אויסערגעוועינלעכע באַדייטונג. צום ערשטן מאָל האָבן מיר דערפילט, אַז אויב מיר וועלן האָבן אחדות צווישן זיך, זענען מיר אַ גרויסער כוח. און אַז מען איז ניט הפקר באַם באַלעבאָס. יעדערער פון אונז האָט זיך דערפילט זיכערער.

פון דאַמאָלסט אָן קומען פאַר אָפטע ספּאָנטאַנע סטרייקס, דורך וועלכע די אַרבעטער האָבן געקראָגן לוין העכערונגען און אַנדערע בעסערע באַדינגונגען.

די באַוועגונג האָט זיך גשטאַרקט אין צעשפּרייט. איצט האָבן די אַרבעטער איינגעזען די ריכטיגקייט פון אונזער לאָזונג, אַן בלויז דורך קאַמף וועט דער אַרבעטער זיך ערוווערבן זיינע רעכטע. עס זענען צוגעקומען אַ סך נייע מיטגלידער און צווישן זיי אויך אייניקע ניט קיין געוווּנטשענע. מיר האָבן נאָך דאַמאָלסט ניט געוואוסט, אַז אין אונזערע רייען זענען פאַראַן צוויי פּראָוואָקאַטאָרס. דאָס זענען געווען גורסקי און סטראַשינסקי.

לעווין האָט פאַרלאָזן סמאַרגאָן אין 1896, אָבער די קערענדלעך, וואָס ער און די ערשטע גרופּע פּיאָנערן פון דער אַרבעטער באַוועגונג האָבן פאַרזייט, זענען גוט אויפגעגאַנגען. די זשאַנדאַרמעריע האָט שוין געוואוסט און איז געווען שטאַרק באַאומרואיגט פון אונזער וואוקס און געזוכט צו כאַפּן די אָרגאַניזאַטאָרס. איבערהויפּט האָבן זיי געצילט צו כאַפּן דעם בוך, וואו אַלע מיטגלידער זענען געווען פאַררעגיסטרירט.

דאָס איז געווען אין 1896. מיר האָבן דאַמאָלסט געהאַט אַ סטרייק. גורסקי, וואָס איז דאַמאָלסט געווען אין דער עקזעקוטיוו, און אַליקוס מאַלקעס, דער „קאַזנאַטשעי" פון דער הילפס קאַסע, האָבן געדאַרפט איבערקוקן די ביכער און מאַכן אַ צעטל. גורסקי האָט מיטגעטיילט דער פּאָליציי, אַז איצט האָט זי אַ מעגלעכקייט אַריינצופּאַקן דעם בוך מיט׳ן גאַנצן ליסט פון די מיטגלידער.

און אָט ווען יודקע קרעמער און גורסקי האָבן זיך פאַרקליבן הינטער באַטאַריינע גאַס אונטער אַ בוים, זענען אָנגעלאָפן זשאַנדאַרן און מען האָט זיי געפּאַקט מיט׳ן בוך.

אַ שרעק איז באַפאַלן אַלע מיטגלידער פון אונזער הילפס קאַסע. די באַוועגונג איז זיך פאַר אַ קורצע צייט צעפאַלן. מיר זענען אַרומגעגאַנגען מיט אַרונטערגעלאָזטע קעפּ, ערוואַרטנדיג אַז היינט מאָרגן וועט מען אונז אַרעסטירן.

מיר זענען געוואָרן אָפּהענטיג. מען האָט דאַמאָלסט אַרעסטירט און פאַרשיקט יודל קרעמער, אליקום מאלקעס.

אָבער די אידעע פון אַרבעטער קאַמף איז ניט געשטאָרבן. אַנדערע זענען געקומען און האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן דעם יונגען עלעמענט אין די וואלקאַרניעס. מינקע פון די קרקע, נחמה׳קע גינצבורג (יצחק דעם טאַבאַטשניק׳ס) און אַראָן שימשעלעוויטש האָבן געפירט אַ שטילע און טיפע אַרבעט. זיי האָבן געזוכט צו געבן די אַרבעטער אַ מער ברייטערן פּאָליטישן באַוואוסטיין. פלעגן זיי געבן אַסך ליטעראַטור און בכלל געזוכט צו אַנטוויקלען זיי גייסטיג. צווישן די גאַרבערס איז קיין ארבעט ניט געפירט געוואָרן. די אָנפירער האָבן געהאַלטן אַז בינקע שימשעלעוויטש און איך שטייען זיי אין וועג. מען האָט אונז פאַרגעלייגט מיר זאָלן פאַרלאָזן סמארגאָן.

אונז האָט די זאַך שטאַרק פאַרדראָסן: וואָס הייסט מיר שטייען אייך אין וועג? מיר ווילן אייך ארויסהעלפען מיט וואָס נאָר מיר קענען. זיינען מיר דאַמאָלסט אריין אין דער ארגאַניזאַציע.

איצט האָט זיך די אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע צעוואקסן. אין 1897 זיינען צו דער מאַי דעמאָנסטראַציע אין וואַלד געקומען ארום 400 מאַן און אין 1898 דעמאָנסטרירן מיר שוין אין גאַס.

די פּאָליציי, זייענדיג קליין אין צאָל, איז געווען אונמעכטיג די דעמאָנסטראַציע צו צעטרייבן און האָט געפאָדערט אַ סאָטניע קאָזאקן.

די אַרבעט פון אונזער אָרגאַניזאַציע האָט זיך גענומען אויסשפרייטן צו די אַרומיגע שטעטלעך. סמארגאָן איז געוואָרן אַ צענטר.

אין 1901 רופן די וואלקערס ארויס אַ גענעראַל סטרייק פאַר בעסערע באַדינגונגען. מען האָט דאַמאָלסט געאַרבעט פון 5 אין דער פרי ביז 8 אין אָוונט. די אַרבעטער האָבן געפאָדערט אַ 12 שטונדיקן אַרבעטס טאָג. אַלע ווי איינער האָבן די אַרבעטער געוואָרפן די אַרבעט. דער סטרייק אין געווען אַ פאָלקאָמענער דערפאָלג און די פּאָליציי איז ייגעווען אונמעכטיג אים צו דערשטיקן.

דעם לעצטן טאָג סוכות 1901 איז קיין סמארגאָן אָנגעקומען אַ סאָטניע קאזאקן. באנאכט האָט מען געמאַכט אָבלאַוועס איבער׳ן גאַנצן שטאָט. מען האָט אַרעסטירט 30—40 מאַן און זיי אַוועקגעפירט אין ווילנע און פאַרשפּאַרט אין דער אַנטאָקאָלסקי טורמע.

אָבער די סמארגאָנער אַרבעטער האָבן זיך ניט אָפּגעשראָקן. זיי האָבן אויפגענומען דעם ארויסרוף פון דער פּאָליציי און ערקלערט אַ גענעראַל סטרייק. עס האָבן דאַמאָלסט געסטרייקט ניט נאָר די לעדער פאַבריקן, נאָר אומעטום, וואו עס האָבן זיך געפונען אַרבעטער.

דאַמאָלסט איז אַראָפּגעקומען קיין סמארגאָן דער ווילנער פאַבריטשנער

אינספעקטאָר. ער האָט פאַררופן אַ פאַרזאַמלונג פון די אַרבעטער אין וואָלאָסטנאָיע פּראַוולעניע די פאַרזאַמלונג איז געווען איינע פון די גרעסטע. דער צימער איז געווען איבערגעפּאַקט.

דער פאַבריטשנער אינספעקטאָר האָט אנערקענט אַז אונזער פאָדערונג פון אַ 12 שטונדיגן אַרבעטס טאָג איז אַ גערעכטע.

אָבער מיר אַרבעטער, פאַרביטערט פון די לעצטע ברוטאַליטעטן פון דער פּאָליציי, האָבן שוין באַ דעם ניט געקאָנט און ניט געוואָלט בלייבן. אויפגערעגט האָבן מיר געפאָדערט: באַפרייאונג פון די אַרעסטירטע, 12 שטונדיגן אַרבעטס טאָג, פרייהייט פון פרעס און פאַרזאַמלונגען און אַ גרינדונגס פאַרזאַמלונג.

דערהערט אַזעלכע דבורים, האָט דער פאבריטשנער אינספעקטאָר זיך אָפּגעזאָגט אונז אויסצוהערן ווייטער.

דאַן האָבן מיר אים געשמיסן אונזערע פאבריטשנע ביכלעך אין פּנים און פאַרלאָזן די פאַרזאַמלונג.

דער סטרייק האָט געדויערט פונ׳ם 12־טן ביז 27־טן אָקטאָבער. מען האָט אַרעסטירט אַלע אַקטיווע טוער פון דער באַוועגונג, אינגאַנצן ארום 120 מענטשן און ענדליך דעם סטרייק געבראָכן.

צווישן די 120 בין איך אויך געווען. צוויי יאָר בין איך געזעסן אין די טורמעס און דערנאָך פאַרשיקט געוואָרן אין אירקוטסקער גובערניע וואו איך בין אָפּגעווען ביז 1903.

דאָס איינציגע וואָס די אַרבעטער האָבן פון יענעם קאַמף געוואונען איז געווען דער 12־שטונדיגער אַרבעטס טאָג.

די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער באַוועגונג אין סמאַרגאָן איז שוין געווען צו טיף און צו שטאַרק אריינגעדרונגען אין די הערצער פון די אַרבעטער אַז זי זאָל נאָך די מאַסן אַרעסטן אונטערגיין. אַנדערע זיינען געקומען און פאַרנומען די רייען פון די פאַרשיקטע. דער קאַמף פאַר מענשלעכן און גערעכטן לעבן קעגן די זשעדנעקייט און טיראַניע פון די שטאַרקע פאָדערט אימער קרבנות. און, ווירקלעך, אַלע ערשטע פיאָנערן פון דער באַוועגונג און די ערשטע אַרבעטער־אַקטיוויסטן האָבן פיל געליטן. כמעט אַלע פון דער ערשטער גרופּע פיאָנערן זיינען פריצייטיג אַוועק פון דער וועלט.

ליבע גינצבורג (מנשה דעם רב׳ס טאָכטער), וועלכע איז געווען אַן אויסער־געוועגליכע מאָראַלישע פּערזענליכקייט, מיט פענאָמענאַלע פייאיקייטן, מיט אַ כאַראַקטער וואָס איז שטענדיג גרייט געווען אויף מסירת נפש פאַר דאָס וואָס איז ביי איר געווען הייליק און טייער, האָט שוין אַלס קינד געוועקט באַוווּנדערונג. מען דערציילט אַז דער זיידע ר׳ חיים אברהם פלעגט זי אוועקזעצן אויפ׳ן שויס ווען ער האָט באַדאַרפט פּסק׳ענען אַ דין־תורה, אָדער אויסצוגלייכן פאַרפלאָנ־

טערטע קאָנפליקטן און ער פלעגט זיך ווענדן צו איר נאָך אַן עצה. די אנוועזנדיקע פלעגן דערשטוינט ווערן פון אירע קלוגע ענטפערס.

זי האָט זיך אָפּגעגעבן דער באַוועגונג מיט׳ן גאַנצן ברען פון איר יוגנטליכע נשמה. אין דער איינגער אַטמאָספערע פון אַ קליין שטעטל זיינען אירע אידעאַלן אָפט געקומען אין קאָנפליקט מיט דעם רבנישן פירונג פון אירע עלטערן. זי האָט פון דעם שטאַרק געליטן. ווען זי האָט דאָס מער ניט געקענט איבער־טראָגן, איז זי אַוועק קיין וואַרשע. דאָרטן האָט זי גענומען שטודירן דענטיסטרי. זי האָט אָבער דענטיסטרי ניט ליב געהאַט און זי האָט זיך נאָך געמוזט אויס־באַהאַלטן פון דער פּאָליציי. איז זי צום סוף אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. דאָ איז זי געוואָרן אַ קראַנקן שוועסטער נאָך איר גוסט און אידעאַל. זי האָט חתונה געהאַט מיט א. ליעסין. דאָס איז געווען דער אַפּאָגעי פון איר גליק.

אָבער די אָנגעשטרענגטע קאָנספּיראַטיווע פּיאָנערן־אַרבעט אין דער אַרבעטער באַוועגונג אין דער צאַרישער רוסלאַנד, די שווערע ליידן אין דער וואַרשעווער תקופה (וואו בא איר איז געווען אין ליכטיגער מאָמענט: איר פריינדשאַפט מיט דער באַרימטער רעוואָלוציאָנערין פרומע פרומקינא) האָבן אויסגעשעפּט אַלע אירע כחות און דעם 18־טן אויגוסט, 1912, איז זי געשטאָרבן.

סאָרא מעטליצקאַיא, אַ צווייטע אין דעם קליינעם קרייז פּיאָנערן האָט אויך טראַגיש פאַרענדיקט. וועגן איר געפינען מיר גענוי אין די ערינערונגען פון ביילע גינצבורג, וועלכע שרייבט:

— איך בין נאָך דעמאָלסט געווען אַ קליינע מיידעל, נאָר אַלס ליבעס אַ שוועסטער האָט מען צו מיר געהאַט צוטרוי און מען פלעגט מיר צולאָזן אומעטום. מען פלעגט מיר אָפט שיקן אין שליחות׳ן, איבערצוטראָגן „ניע־לעגאַלסטינע" און אַנדערע זאַכן. ליבע פלעגט דאָס ניט ווילן ליידן, פלעגט זיך בייזערן פאַר דעם.

זייענדיק אַ גאַנץ לעבעדיגע און ניט קיין שרעקעוודיגע, האָב איך זייער ליב געהאַט מיין ראָלע. איך פלעג שטאָלצירן מיט דעם: נאָך מער, ווייל מען פלעגט מיר צוליב דעם צולאָזן צו די הוליאַנקעס. און אָט דערמאָנט זיך מיר סאָרע מעטליצקאַיא. דער שיקזאַל איז צו איר קיינמאָל ניט פריינדלעך געווען. אירע עלטערן זיינען אָפּגעשטאָרבן ווען זי איז נאָך געווען גאָר קליין. זי האָט זיך געמוטשעט בא אַן אַלטן, פאַנאַטישן יידן. איר איז אויסגעקומען גאָר פיל צו ליידן און איר שטאָלצע און פעסטע נאַטור איז נאָך מער פאַרהאַרטעוועט געוואָרן. זי איז געווען אַ קלוגע און אַ גוטע אַגיטאַטאָרשע, איבערגעגעבן צו דער באַוועגונג מיט לייב און לעבן. בא איר אין וואוינונג, אויף אַ שאַלקע, איז געווען די ביבליאָטעק. ווען די פּאָליציי האָט דאָס אַנטדעקט און אַרומקערינגלט די הויז, איז אין שטאָט געוואָרן אַ מהומה. די גאַס איז פול געוואָרן מיט מענטשן, גרויס און קליין. אַזויפיל פּאָליציי האָט מען נאָך אין סמאַרגאָן ניט געזען און אַ אימה

איז אלעמען באַפאַלן. מען איז געשטאַנען צעשראָקן און זיך געשושקעט. דער גאַנצער מאַרק, ווו סאַראַ׳ס הויז איז געווען, האָט אויסגעזען ווי אין אַ יאַריד. איך שפּאַר זיך דורך און גיב אַ קוק און דערזע סאַראַן שטייענדיק באַם פענסטער. זי קוקט ארויס אויפ׳ן גאַס. איר געזיכט איז בלאַס, נאַר אַנטשלאָסן. זי בייסט די נעגל, דאָס איז געווען איר געוואוינהייט ווען זי פלעגט ווערן אויפגערעגט. איך הער ווי איינע זאָגט:

— טו נאָר אַ קוק אויף דער חוצפּניצע, ווי זי שטייט אזוי רוהיג באַם פענסטער, ווי מיט איר וואָלט גאָרניט געשען; ווי זי וואָלט האַלטן אַ דרשה פאַר די אויסוואורפען. אַלע זיינען זיי ווערט מען זאָל זיי פאַסעווען.

— דאָס איז אַלץ דערפאַר וואָס זי האָט ניט, נעבעך, קיין עלטערן. עלטערן וואָלטן צו דעם ניט דערלאָזן. אַ רחמנות. אַן אָרעמע מיידעל. ווער ווייס זיך איצט פאַר איר אָננעמען?

„די באַוועגונג!“ — האָט זיך מיר געוואָלט אויסשרייען. און ווירקלעך. אַזוי איז טאַקע געווען מען האָט מעטליצקאַיאַ ניט אַרעסטירט. די פּאָליציי האָט צוגענומען אַלע ביכער. און ביז וואַנעט מען האָט זיי איבערגעקוקט, האָט מען סאַראַ׳ן צורו געלאָזט. די זעלבע נאַכט איז סאַראַ, אַנגעטאָן אין מענערשע בגדים אין אַ פוהר און באַזאָרגט מיט געלט אָפּגעפאָרן קיין מינסק. פון דאָרטן קיין לאָנדאָן. אין לאָנדאָן האָט זי זיך ניט געקענט איינאָרדנען. ס׳האָט איר געצויגן צוריק קיין רוסלאַנד. און אָט דערוויסט מען זיך אין סמאַרגאָן, אַז סאַראַ מעטליצקאַיא איז צוריק אין מינסק. גרשון פעלדמאַן און בינקע שימשעלעוויטש פאָרן אין מינסק און האָבן קוים גע׳פועל׳ט באַ איר זי זאָל פאַרלאָזן רוסלאַנד און אָפּפאָרן קיין אַמעריקע. זי האָט שוין אָבער ניט געקענט לעבן אָן דער באַוועגונג. אין אַמעריקע איז זי שוין געקומען אַ צעבראָכענע און אויס־געמאַטערטע. אירע נערוון האָבן צום סוף ניט אויסגעהאַלטן. זי איז געוואָרן זייער קראַנק און זייענדיק אין האָספּיטאַל האָט זי געמאַכט אַן ענדע צו איר לעבן.

נאָך איינע פון דער קליינער גרופּע פּיאָנערן, נחמה גינצבורג (יצחק דעם טאַבאַטשניק׳ס טאָכטער), איז אויך אַוועק יונג פון דער וועלט. וועגן איר שרייבט ביילע, רבי מנשה׳ס:

„און אָט דערמאָנט זיך מיר אַן אָוונט פאַר׳ן אַלגעמיינעם סטרייק באַ די שניידערקעס. נחמה׳ס קליינער צימערל איז געפּאַקט מיט שניידערקעס. אויפ׳ן קליינעם טישעל ברענט אַ לעמפּל. נחמה שטייט אויף אַ קעסטל און האַלט אַ רעדע. איר שיינער, קלוגער פנים שיינט, די אויגן פינקלען. איר שטים האַמערט און קלינגט אָפּ מיט גרויס באַגייסטערונג אין יעדען האַרץ פון די אנוועזנדע. אַלע ווי איינע שווערן צו בלייבן טריי דעם סטרייק. מען זינגט אַ רעוואָלוציאָנערע ליד מיט האַרץ, אָבער שטיל, אַז מען זאָל ניט דערהערן אין דרויסן.

אויף מאָרגן ברעכט אויס דער סטרייק. ווידער אָביסקעס, אַרעסטן. די

עלטערן טרייבן די קינדער צו דער אַרבעט, נאָר קיינער ברעכט ניט דעם סטרייק. עס האָט אָנגעהאַלטן אזוי אַ פּאָר וואָכן און ענדלעך האָבן די אַרבעטער געוואונען קירצערע שטונדן און גרעסערע שכירות.

אויך נחמה גינצבורג איז געווען געצוווּנגען אויסצוואַנדערן קיין אַמעריקע און אויך זי האָט דאָ ניט געקענט זיך באַרוהיגען. עס האָט געצויגן צוריק צום קאַמף. זי קומט צוריק און שטאַרבט פּלוצלינג אין קיעוו.

אַ באמת וואונדערבאַרער מענטש איז געווען שמואל לעווין. אַ גרויסער בעל־חשבון, אלזייטיג און טיף געבילדעט, באַפּליגעלט פון דעם סאָציאַליסטישן אידעאַל, האָט ער זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן די פּיאָנערן אַרבעט. צווישן לעווינ׳ס תלמידים אין סמאָרגאָן זיינען געווען אייזיק מאיר דעווענישסקי, א. ווייטער, וואָס האָט שפּעטער געשפּילט אַ וויכטיגע ראָלע אין דער רעוואָלוציע פון 1905, באַרימט געוואָרן מיט זיינע ליטעראַרישע ווערק אין דער אידישער ליטעראַטור און וואָס איז אין 1919 אומגעקומען על קדוש השם פון די פּוילישע לעגיאָנערן.

אויך לעווינען איז ניט באַשערט געווען צו דערלעבן בעסערע צייטן. ער איז געקומען קיין אַמעריקע. געענדיגט דאָ אויף דאָקטאָר און איז אין אַ האַלב יאָר אַרום געשטאָרבן פון אַ מאָגן קראַנקהייט.

אָבער די קרבנות פון די פּיאָנערן גרופּע און פון די ערשטע אַרבעטער אַקטיוויסטן זיינען ניט געווען אומזיסט. דער אידעאַל פאַר וועלכן זיי האָבן געקעמפט האט ווי א פיינר ארומגעכאפּט די גאנצע יוגנט און ארבעטערשאפט די סמאָרגאָנער אַרבעטער האָבן פאַרטגעזעצט דעם קאַמף.

מתוך החוברת סמארגאָן זאַמלבוך 1934 אַמעריקע, ניו־יאָרק.

א. י. גאָלדשמיד

דער [illegible]ץ און א. ווייטער

[illegible]יק מאיר דעווענישסקי

(1919—1878)

ער איז געקומען קיין סמאַרגאָן (וואָס איז דעמאָלט געווען אַ מקום־תורה) אין 1895 (17 יאָר אַלט) מיט אַ קאָלאָסאַלן באַגאַזש פון תלמוד און העברעאישער השכלה...

אין סמאַרגאָן אין יענער צייט איז ניט געווען דער מנהג פון עסן „טעג" פאַר די „ווילדע יונגעליט" וואָס גרייטן זיך צו סמיכה... מען האָט זיי געצאָלט וואָכער 75—90 קאָפּ. אַ וואָך.

ביז 10 אינדערפרי האָט ער געלערנט ביי אַ לערער לעווין (איינער פון די פיאָנערן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג) נאָך 10 אַזייגער האָט ער געלערנט מיט גרויס התמדה אויפן קול. ער האָט געהאַט זייער אַ שיינע שטימע. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט [illegible] דעם וואָכער. ער פלעגט באַקומען פון דער היים צען רובל אַ חודש. די [illegible] פלעגט אים אויך שיקן פעקלעך.

זיין בעסטער פריינט איז געווען דעם ווענדזיגאָלערס רבס זון, מרדכי ראָזענסאָן (רזיאל) (דער פאָטער פון דוד רזיאל).

נאָך אַ חבר איז געווען, בערל ביטשקאָווסקי. ראָזענסאָנען האָט מען אָפּגעזאָגט אין תמיכה וויל ער האָט געשריבן לידלעך.

זלמן סוצקעווער האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אים און אויך ביטשקאָווסקי. און ראָזענסאָנען (מרדכי רזיאל) האָט מען רעהאַביליטירט און געהעכערט זיין וואכער (זע אין זיין אינטערוויו).

אין סמאַרגאָן האָט זיך געשאַפן אַ געהיימער קרייז פאַר זעלבסט־בילדונג. זיי האָבן געהאַט אַ ביבליאָטעק. די „ביבליאָטעקאַרין" איז געווען „שרה דעם קוואַשניקס", לויט פּראָפעסיע אַן אַקושערין, זי האָט זיך געמיט איינצושאַפן וואָס מער ביכער אין יידיש, העברעאיש, רוסיש און פויליש.

דאָ זענען געווען זונד־העמס ווערק, קרומלעכן השחר" פון פרץ סמאָלענסקין, שלום עליכמס „יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק", ספּעקטאָרס „הויז פריינד", מענדעלעס „קליין מענטשעלע", „די טאַקסע", „דער פאַרזאָר" „די קליאַטשע". (אין עטלעכע עקזעמפּלאַרן), „האמת" פון אהרן ליבערמאַן און „אספת חכמים" פון ראַדקיסאָן, דער רעדאַקטאָר פון „הקול" און „קול לעם", י. ל. פּרצ'ס „יידישע ביבליאָטעק", „ליטעראַטור און לעבן" און זיינע „בלעטלעך". אויך דניאל דירונדה, אַלע אויסגאַבן פון אחיאסף.

די ביבליאָטעק איז געווען אַן אומלעגאַלע, אַ קאָנספּיראַטיווע דאָך האָט זי געהאַט אַ סך לייענער פון ישיבה בחורים און אַרבעטער.

אין סמאַרגאָן האָבן זיך גענומען שאַפן אָרגאַניזירטע „קעמערלעך" פון אַרבעטער, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון אינטעליגענטן. דער הויפּט טוער איז געווען דער דערמאָנטער לעווין, וואָס איז געווען ווייטערס פּריוואַטער לערער. לעווין האָט זיך באַקענט מיטן האַלב רוסיפיצירטן פּאָליאַק סיניצקי.

ער האָט געהאַט אַ נחלה אין זייער אַ שיינעם גאָרטן לעבן סמאַרגאָן. סעניצקי איז געווען אַ יידן פריינט. זיין אַמט — אַן אַקציזניק. אָבער איידער ער פלעגט אַרויס אויף אַ רעוויזיע פלעגט ער שיקן אָנזאָגן אַז ער קומט. עס זאָל אַלץ זיין אין גוטער אָרדענונג.

ער איז געווען אַ פאַרערער פון מיכאַלאָווסקי, אַ נאַראָדניק. ער האָט געקאָנט יידיש און ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט פּראָפּאַגאַנדע צווישן דער יידישער יוגנט.

סעניצקי האָט פאַרמאָגט אַ רייכע ביבליאָטעק. ווייטער איז געוואָרן אַ בן־בית ביי אים אין הויז און אין ביבליאָטעק. דאָרט זענען געווען די בעסטע ווערק פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור. ווייטער האָט געטיילט זיין טאָג. ביז צען אַזייגער אַלגעמיינע לימודים און שפּראַכן. פון צען ביז פיר אַזייגער, תלמוד און מפרשים, נאָך פיר אַזייגער, אַ פּאָר שעה לייענען. אין אָוונט גיין צו סעניצקין, זיין נייעם לערער.

שבת־נאָכטס אין ליובאַוויטשער שטיבל וווּ אַ „זוהר" פלעגט זאָגן חסידות. ער פלעגט אויך גיין אין קוידענאָווער שטיבל וווּ עס האָט געהערשט מער דביקות. מען האָט געזונגען און געגאַנגען אַ „ריקודל" „מיט פייער" מיט ברען.

א. ווייטער האָט פיל געשריבן. מיר האָבן זיינס אַ ליד אין רוסיש געשריבן אין סמארגאן (זע אונטן דאס ליד).

ער האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אין יידיש און העברעיש אַ געשריבענעם זשורנאַל „אָרגאַן פון סמארגאנער פרושים" אין גייסט פון אַהרן ליבערמאַנס „אמת" און פרצס „בלעטלעך".

די עלטערן האָבן זיך דערוווּסט אַז אייזיק מאיר איז אַרויס לתרבות רעה.

אין סמאַרגאָן האָט אייזיק מאיר פאַרבראַכט עפּעס מער ווי אַ יאָר.

מען האָט איפגעפירט „מסעות בנימין השלישי" אָדער ווייטער אָדער מרדכי ראָזאָנסאָן האָבן עס אויפגעפירט פּורים. עס האָט געמאַכט אַ רושם. אָבער די פּרומאַקעס זענען געווען שאָקירט: ס'טייטשט ווי קומט עס צו בחורים, ישיבה־לייט.

ווייטער האָט דעם יאָר תרי״א אין סמארגאָן געהאַלטן פאַרן שענסטן פעריאָד פון זיין לעבן. ווייל סמאָרגאָן איז געווען אַן אויפגעקלערטע שטאָט און דאָ האָט ער זיך באַקאַנט מיט די נייסטע שטרעמונגען פון דער צייט.

אין סמאָרגאָן אויף די ישיבה־לייט האָבן געהאַט די גרעסטע השפעה אהרן ליבערמאַן און י. פרץ מיט זיינע „בלעטלעך״.

אין אָט־דער צייט האָט אין סמאָרגאָן געקאָכט (צווישן די בית־מדרש בחורים) וועגן חיבת ציון, סאָציאַליזם, אַסימילאַציע, וועגן פאָליטישן ציוניזם.

אין 1905 איז אַ. ווייטער געשטאַנען אין שפּיץ פון „בונד״ אין ווילנע, און ער איז געווען דער גאַנצער „בעל־דעה״, „מאַכט האַלטער״ אין דער „רויטער שטאָט״.

דעם 19־טן אַפּריל 1919 (חול המועד פסח) גייט דער פּוילישער מיליטער אונטער יאָזעף פּילסוצקי אַריין קיין ווילנא און „פייערט״ זיין נצחון איבער דער רויטער אַרמיי מיט אַ בלוטיקן פּאָגראָם אויף ווילנער יידן. זיבעציק יידן זענען דערהרגעט געוואָרן, צווישן זיי דער שרייבער א. ווייטער!

גיי קינד מיינס

גיי, קינד מיינס, איבערן טויטנפעלד,
וואַרף אָפּ די פּוסטע שרעק,
די שאָטנס וועלן נישט אַרויס
פון אונטער קבר־דעק.
זאָל רייסן קברים שטורמווינט
מיט וואָיען און געוויין,
זאָל פייפן, וועקן טויטע ער —
זיי וועלן נישט אויפשטיין.
מיט וואָס קאָן לאָקן זיי די נאַכט
די שוואַרצע אין דער נויט?
וואָס האָט די וועלט געגעבן זיי
און צוגענומען האָט ז'ער טויט?
צו וואָס־זשע זאָלן ווידער זיי
אַרויס פון קבר־ווענט,
אַהין, וווּ עס האָבן ווייען שאַרף
געפייניקט זיי, געברענט.

אָט־דאָס ליד איז אונטערגעצייכנט „סמאָרגאָן״ מאַי 1900. עס איז געשריבן אין רוסיש און איבערגעזעצט אין יידיש. פון א. י. גאָלדשמידט (א. ווייטער, כתבים, ז. 64. פאַרלאַג קלעצקין 1923. א.י. גאָלדשמידטס אריינפיר און ביאָגראַפיע. ווילנע.

אייזק נחמה׳ס

אקטאבער 1905

([redacted])

(מתוך החוברת סמארגאָן זאַמל בוך 1934)

דיעלאַ דאַוונאַ מינואוושיך דנעי... פושקין.

אין וועמענס זכרון זיינען „יענע טעג“ ניט פאַרבליבן פריש עד־היום? די גרויסע האָפנונגען, פרייד און ענטוזיאַזם פון יענעם יום־טוב, ווער קאָן דאָס פאַרגעסן? עטוואָס אומבאַשרייבלעכעס האָט אָנגעפילט די לופט. די מפלות אויף די פעלדער פון מאַנטשוריע און דער פאָרטסמוטער פרידן זענען געווען אַזאַ פּאַטש אין פּנים דעם גאַנצן לאַנד, אַז די שטילע און טיפע אומצופרידנקייט האָט זיך ווי אַ פאַרפלייצונג דורכגעטראָגן איבערן גרויסן און ברייטן רוסלאַנד און איז אַרויס פון די ברעגן.

די יוגנט און אינטעליגענץ, די אַרבעטערשאַפט און פויערים, די קאַזאַרמעס און קריגסשיפן — אַלעס, אַלעס וואָס האָט געדיינקט, געפילט אין צאַרישן רוסלאַנד, איז אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט צאָרן און פּראָטעסט.

„קניאַז פּאָטיאָמקין“ איז אַלעמען געלעגן טיף טיף אין האַרצן...

אין די אינטעלעקטועלע און פּראָלעטאַרישע צענטרען פון סמאַרגאָן האָט געברויזט. בײַ פּרץ, דעם לערער אין קליייטעל איז געווען די רעכטע „געדיכטע“ דאָס איז געווען דער צענטער פון אַלע „סיבירניקעס“ פלאַם־פייערדיגע „איסקראָווצעס“. מען האָט גערעדט זייער ווייניג און זייער, זייער שטיל. נאָר „זיי“ האָבן געוואוסט... „זיי“ האָבן געוואוסט... „זיי“ זיינען געווען זייער, זייער ערנסט. בײַ פּרץ דעם לערער איז געווען אָפן שבת... דאָרטן האָט מען זיך ניט געוויצלט... נאָטע מילער׳ס זון איז געוואָרן בלייכער, זיין „פּריטשאָסקע“ מער פילאָזאָפיש און זיין שפּראַך האָט געשמעקט מיט „קאַפּיטאַל“, דיאַלעקטיק און פּלעכאַנאָוו. דער קליינער, שטייפער שייניוק, דער פאַרבאַקענער סאָציאַל־דעמאָקראַט, האָט געקוקט זייער שטריינג דורך זיינע שפּאַקולן.

אין רפאל דעם סעלצענמאַכער׳ס הויז איז געווען נאָך אַ „צענטער“ — אַ מקום־מקלט. אַ קורצזיכטיגער קלויזניק מיט גראָבע שווערע ברילן פלעגט דאָרטן שטונדן־לאַנג אַקערן מיט׳ן נאָז דעם „הזמן“ שטייענדיג אָנגעשפּאַרט מיט׳ן פּלייצע אויף אַ טיש. דער שוואַרץ־בערדלדיקער מיסטיקער ראַבינאָוויץ איז

דאָרטן געווען איינער פון די צענטראַלע פיגורן. יוסף רעזניקאָוויץ האָט געשלונגען די ציַיטונגס־פעליעטאָנען און שטילערהייט געמומזעט צו זיך. רפאל אַליין האָט גערעדט מיט רמזים צו מיין טאַטן... אשר יעשה הזמן... פּאַטיאָמקין... מוראה של מלכות... פּאָביעדאָנאָסצעוו... ליבעראַלנע פּאָליטיקע... און ער האָט זיך אַ ביסל צוגעשאָקלט. מיין טאַטע האָט געענטפערט מיט אַ קוק און האָט זיך אויך אָנגעהויבן שאָקלען... און ביידע, רפאל און מיין טאַטע, האָבן זיך זייער געשמאַק געשאָקלט...

זייער אַ וויכטיגער „צענטער" איז געווען באַם געלן זייגער־מאַכער. דאָ איז געווען פאַרזאַמלט די אמת'ע כת־לצנים. נאָר וואָס פון באַן, פלעג איך דאָרטן אָנקומען מיט'ן פּעקל פרישע „גאַזעטן" און פלעג טאַקע דאָרטן קריגן דעם אמת'ן קבלת־פּנים, מיט'ן קנאַקנדיקן וויץ. די הויפּט פיגור איז געווען דער געלער זייגערמאַכער אַליין. לעבן אים איז געזעסן דער קאַליקער זייגער־מאַכער, אַן אָנגעזעענער ס. סאַוויץ. דער הויכער בלאָנדער סטראַזשניק פלעגט דאָרטן וואַרטן אויף מיר, איך זאָל אים געבן אַ צייטונג אומזיסט; וואָרים ער האָט געוואוסט, אַז איך טאָר ניט פאַרקויפן מיינע צייטונגען אָן אַ גובערנאַטאָרסקע ראַזרעשעניע... נו האָב איך געמוזט אים און די איבעריגע סטראַזשניקעס געבן „כאַבאַר" אַ צייטונג.

אויסער פּרץ דעם לערער'ס „הימעניקעס" פּאַרסייט'ס בטלנים, דעם געלן זייגער־מאַכער'ס לצים, זיינען געווען נאָך פילע אַנדערע צענטרען פון קריטיק, פילאָזאָפיע און רעוואָלוציע, באַ באַיאַרסקי'ן אין אַפּטייק, אין בראַווערמאַנ'ס וואָרשט־געשעפט, באַ הירשקע ישראל'ס אין טאַנדעט־געשעפט האָט מען אויך געקריטיקירט... און באַ קלמן דעם בעל־עגלה אויף נייע גאַס האָט מען געשאָטן פעך און שוועבל על ה' ועל משיחו...

עס איז שוין באַלד אַ פּאָר טעג, ווי די באַנען פון ווילנע און מינסק קומען ניט אָן. ניטאָ קיין צייטונגען. ביסלעכווייז איז דער לעבן אין שטאָט אָפּגעשטאָרבן. די קראָמען זיינען פאַרמאַכט. מען האָט מורא צו באַווייזן זיך אין גאַס. עס איז קאַלט און עס גייט אַ דראָבנער רעגעלע. אויפ'ן מאַרק און אויף ווילנער און מינסקער גאַס זעט מען ווו אַ הייפל סטראַזשניקעס. ביינאַכט איז טויט־שטיל; מען הערט נור פון צייט צו צייט די פּאָדקעווע פון די קאָזאַצקע פערד. אָט אַזוי גייט אַ טאָג נאָך אַ טאָג. עס רעגנט, עס דריבעט, עס איז נאַס און קאַלט. נאָר מען וואַרט, וואָס וועט דאָ זיין? וואָס האָבן זיך די סטראַזשניקעס אַזוי צובושעוועט? אָט אַזוי גייט אַוועק כמעט אַן אַכט טאָג.

עס איז פאַרנאַכטלעך. איך בין באַם ברוגעם נאָך אַן עמער וואַסער. פון וואָקזאַל דערטראָגט זיך אַ פייף, דאָס רוישן פון לאָקאָמאָטיוו דערנענטערט זיך. ער גייט אויף זאַליעסיע. די שטאָט כאַפּט זיך אויף ווי פון אַ שלאָף. עס ווערט לעבעדיגער און לעבעדיגער. אַ פּאָר שעה שפּעטער הערט מען אַ „הוראַ" פון

אַרויף קרעווער גאַס. עפּעס איז דאָרטן אַ געררודער, אַ געשריי, אַ געפּילדער. עס הערט זיך אַ קנאַל, אַ שיסעריי. עס הויבן זיך אָן באַווייזן אין דער פינסטערניש, אויף נייע גאַס, מענטשן, וואָס לויפן אָן היטלעך, מיט אַ קאַלאַש אויף איין פוס, פאַרשפּריצט מיט בלאָטע; זיי קומען אָן איבער די פּאַרקאַנעס, די גערטנער; עס איז פינסטער און מען ווערט גע'מזיק'ט; מען לויפט, וואו די אויגן טראָגן. אַ דעמאָנסטראַציע אַרויף קרעווער גאַס... די קאַזאַקן האָבן אַטאַקירט... ס'איז, הכלל, רעוואָלוציע... מיר, קינדער, זיינען אויפ'ן זיבעטן הימל. נאָר דער טאַטע איז נישט זייער צופרידן פון יענעם טעראַראַם און האַלט, אַז מיר קינדער דאַרפן זיצן אין הויז און זיך נישט „גרומשליאַען". אַ גאַנצע נאַכט שלאָפט זיך נישט.

קוים דערלעבט דעם פרימאָרגן. אין גאַס איז לעבעדיק. זעלטער קלמנ'ס מיט זיין „טאַלפּאַ" לאָזט זיך אַרויף נייע גאַס, באַפרייען די תלמידים פון „גאַראָדסקאַיע" און „נאַטשאַלנע". אָט קומט אַנטקעגן עפּעס אַ טשינאָווניק. חברה איז אים מקבל פנים מיט אַ „דאָלאָי" און מיט אַ הורא... דער טשינאָווניק נעמט אַראָפּ די היטל מיט דער קאָקאַרדע...

אַביסל שפּעטער, אַרום 2 — 3 אַזייגער נאָכמיטאָג איז שוין קינד און קייט אין דרויסן. דער מאַרק, ווילנער גאַס זיינען געפּאַקט... פון די אַרומיקע גאַסן און געסלעך שיט זיך אַן עולם אָן אַ שיעור. עס איז אַ גרויסער, קאַלטער, אָסיענדיגער טאָג. עס גייט אַ דראָבנער, געדיכטער רעגעלע... נאָר דער עולם איז פייערלעך געשטימט. מען דריקט זיך די הענט, מען נעמט זיך אַרום, מען קושט זיך, פילע וויינען פאַר פרייד... די קאַזאַקן, הינטערן קלויסטער, לעבן קאַנצעלאַריע, שטייען צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן, ווי פאַרלאָרענע שאָף... נישטאָ אַ סטראַזשניק, אויף אַ רפואה. אייניגע אַרבעטער פירן אַרום רייטנדיג אויף פערד. מען נעמט זיך פאַר די הענט, מען מאַכט אַ קייט פון אַרויף ווילנער גאַס ביז נאָטע־מאַרגאָליס און ווייטער. אָט קומען זיי אָן... אַ גרויסער בילד פון קאַרל מאַרקס וויגט זיך אין דער לופטן; פון אַלע זייטן רויטע פאָנען שאָקלען זיך אונטער'ן פרייען הימל. דער פּאָזשאַרנער באַראַבאַן פויקט. עס הילכט די מאַרסעליעזע... מען זינגט... מען זינגט... עס באַווייזט זיך אַן אַרבעטער (גערשן דער גאַרבער) אויף אַ פערד מיט אַ בלוטיגע העמד אויף אַ שטעקן, הויך אין דער לופטן. דאָס איז די נעכטיגע מלאכה פון די סטראַזשניקעס... דער עולם ווערט אויף אַ מינוט אַנטשוויגן... פילע נעמען אַראָפּ די היטלען... און מען זינגט „איר זענט אַ קרבן געפאַלן"..

פערשווונדן איז דער קאַלטער, גרויער אָסיען טאָג. עס כוואַליעט פרייד אין אַלעמענס האַרץ.

עס איז דער ערשטער אָנזאָג פון אַ נייעם לעבן, עס איז דער ערשטער פרילינג טאָג אין לאַנד.

ווי קאָן מען יענעם טאָג פאַרגעסן?

א. פארסייט

די לעצטע טעג פון סמארגאן

(מתוך החוברת סמארגאָן זאַמלבוך 1934, אמעריקע)

איך בלעטער די זייטן פון אַ טאָג־בוך. אַלטע, פאַרגעלטע בלעטער אין אַ צעריסענעם העפט, געשריבן מיט קינדערשער נאַאיווקייט, וועקן אין מיר בילדער פון פאַרגאַנגענהייט.

עס שווימט אַרויס פאַר מיינע אויגן די אַלטע היים — סמארגאָן.

עס צעוויקעלט זיך פאַר מיר די פּאַנאָראַמע פון אירע געדרייטע גאַסן, לאַנגע שמאָלע זאַקאַאולקעס, מערק, הויפן און הייזער. עס לעבט אויף אין מיין זכרון די גאַנצע אומגעגנט: ליטשניק, אשמענער וועג, פערעוועס, די ווילִיע, דער סטאַי, סיניצקעס וועג צווישן צוויי רייען בוימער.

עס בליצן אויף בילדער פון אימפּעט־פולסירנדן, קאָכיגן אַלטן סמארגאָן און שאַרף און בולט לעבן פאַר מיר ווידער אויף די לעצטע טעג פון סמארגאָן. טעג, ווען די שטאָט האָט זיך געראַנגלט אין אַגאָניע פאַר׳ן טויט, וואָס די מלחמה האָט צו איר געבראַכט.

דער זומער פון 1915 איז געווען קאַטאַסטראָפאַל פאַר דער רוסישער אַרמיי. אונטער דעם דרוק פון אַ מעכטיקן דייטשן אַנגריף, האָט די רוסישע אַרמיי געהאַלטן אין איין פאַרלירן. איין שטאָט נאָך דער אַנדערער זענען אָפּגעגעבן געוואָרן צום שונא. עס זענען געפאַלן די פעסטונגען קאָוונאָ, ברעסט־ליטאָווסק. געפאַלן שוין גראָדנא און די דייטשן זענען געשטאַנען באַם טויער פון ווילנע. קיין זאַך האָט, דאַכט זיך, ניט געקענט אָפּשטעלן דעם מאַרש פון די דייטשן.

סמארגאָן, וועלכע האָט זיך פון אַנהויב מלחמה געפונען אַ פאָר הונדערט וויאָרסט פון קריגס־פראָנט, איז מיטאַמאָל געוואָרן נאָענטער „טיל" פון דער אַרמיי. דאַן האָט זי מיטאַמאָל דערפילט די גאַנצע שרעק פון די אָנקומענדיגע געשעענישן. האָט זיך אַ צאַפּל געטאָן און אומבאַהאָלפן געבליבן וואַרטן. די רייכערע האָבן זיך געגרייט עוואַקואירן. די ווייניג פאַרמעגלעכע און די אָרימע האָבן געלעבט מיט בלינדער האָפענונג. און וואָס עס זאָל ניט געשען, האָבן זיי זיך געקלאַמערט אָן די היימישע ווענט, אָן די היימישע ערד.

קיין גרויסע מיליטער אָפּטיילונגען זענען אין סמארגאָן ניט געווען. עס האָבן זיך דאָרטן געפונען די בעקערייען און אַנדערע אָפּטיילונגען, וואָס געפינען זיך געוויינלעך אין טיפערן „טיל".

די באַן פאַרבינדונג מיט ווילנע איז געווען פּאַראַליזירט, אָבער אין טיף רוסלאַנד זענען נאָך די באַנען געגאַנגען.

אָנהויב סעפּטעמבער האָבן די צייטונגען אויפגעהערט צו קומען און מיר האָבן געלעבט מיט קלאַנגען. יעדער טאָג אַ נייער קלאַנג, אַז די דייטשן זענען שוין אָט־אָט ניט ווייט פון סמארגאָן. צו אָט־די אַלע קלאַנגען האָבן מיר, סמארגאָנער, זיך באַצויגן מיט אומצוטרוי.

סעפּטעמבער דעם 15־טן, אַרום 9 אַזייגער אין דערפרי האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשן זענען דאָ ביי דער ווילִיע. דאָס האָט אויסגעקוקט אומגלויבלעך. אַלעס איז געווען רואיג ווי געוויינלעך. סמארגאָן האָט אָנגעהויבן איר געוויינלעכן טאָג פון טעטיגקייט. די קראָמען האָבן זיך געעפנט. די פאַבריקן האָבן געאַרבעט, ווייבער זענען געגאַנגען אין מאַרק איינקויפן. פּויערים זענען געקומען פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן.

מיט אַ מאָל האָט פון דער זייט פון ווילִיע דערטראָגן זיך דער בום פון האַרמאַטן. די דייטשן האָבן פון דאָרטן באַשאָסן די אייזנבאַן.

אַ פּאַניק האָט באַלד אויסגעבראָכן. די קרעמער האָבן פאַרהאַקט די קראָמען. די פּויערים האָבן צוריק איינגעשפּאַנט די פערד און שלאָגנדיק זיי מיט אַלע רוחות צעלאָפן זיך אין ווילדן גאַלאָפּ. שמייסנדיק די פערד מיט אַ בייטש, האָבן זיך דורכגעטראָגן אויף בריטשקעס די קאָזאַטשעיסטוואָ און די פּאָסט אַנגעשטעלטע.

די גאַסן, וואָס זענען געווען באַלעבט, זענען פּוסט געוואָרן.

באַלד האָט אַ שיסעריי דערהערט זיך גאָר נאָענט. די רוסישע סאָלדאַטן האָבן געפּרואווט געבן אַ ווידערשטאַנד. אויפ׳ן ראָג קרעווער און ווילנער גאַס האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אַ פּוליעמיאָט און באַשאָסן די אַטאַקירנדע דייטשן. אָבער דאָס אַלעס האָט לאַנג ניט געדויערט. אין אַ שטונדע צוויי אַרום איז די דייטשן געלונגען צו פאַרטרייבן די רוסן. די שיסעריי האָט אויפגעהערט און די באַפעלקערונג, וואָס איז פאַרקראָכן אין די קעלערן, האָט גענומען אַרויסרוקן זיך. זיי האָבן געטראָפן די דייטשן פאַרנומענע מיט אויפברעכן די קראָמען פון באַקאַלעי און אַנדערע עסנוואַרג. ווי הונגעריגע וועלף, האָבן די דייטשע סאָלדאַטן פאַרצוקט אַלעס. צו דער פרידלעכער באַפעלקערונג האָבן די דייטשן זיך באַנומען ניט שלעכט. אייניגע האָבן אַליין געעפנט די געשעפטן און פאַרקויפט צו די דייטשן.

צום אָוונט צו זענען די גאַסן געווען פול מיט מענטשן. די סמארגאָנער, וואָס האָבן געשפּאַנט הין און צוריק איבער ווילנער און מינסקער גאַס, האָבן זייערע אייגענע אויגן ניט געגלויבט. די שטאָט איז ניט געווען צו דערקענען. די קראָמען אויפגעבראָכן. די מענטשן צערודערט. מען איז געגאַנגען און זיך געוואונדערט איבער דער פּלוצלינדיגער ענדערונג. נאָך נעכטן איז די שטאָט געווען

פאַרגעקומען. שפּעטער ערשט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז דאָס אַלעס איז אַ הונדערט וויאָרסט פון מלחמה בראַנד און אָט זענען מיר שוין אין מיט'ן פון פראָנט־פייער.

דאַמאָלסט האָבן מיר, סמארגאָנער, נאָך ניט געוואוסט, ווי אַזוי דאָס איז פאָרגעקומען אַ דאַנק דעם דייטשן דורכרייס פון רוסישן פראָנט אַרום סווענציאַן. אין דעם דורכרייס האָבן די דייטשן אַריינגעוואָרפן די בעסטע קאַוואַלעריע אָפּטיילונגען, אינפאַנטעריע אויף וועלאָסיפּעדן און לייכטע אַרטילעריע. זיי האָבן זיך באַוויזן הינטער די רוסישע אַרמייִ באַ ווילנע און איבערגעריסן די קאָמוניקאַציע.

פון איצט אָן האָבן זיך די געשעענישן געטראָגן שנעל.

16־טער סעפּטעמבער.

דורכ'ן שטאָט גייט אַ סך דייטשע מיליטער: אַרטילעריע, קאַוואַלעריע און פּעכאָטע. קענטיג, אַז עס קומט פאַר עפּעס וויכטיגעס. ווי פּאַר'סמ'טע, זענען געלאָפן קוריערן הין און צוריק. צו אָוונט צו האָבן איינִיגע דייטשע אָפּטיילונגען גענומען אָפּטרעטן. קענטיג, אַז ערגעץ גאָר ניט ווייט קומט פאָר אַ שלאַכט גינסטיג פאַר די רוסן. די נאַכט איז געווען אַן אומרוהיגע. דער הימל איז געווען רויט פון פייערן. עס האָבן געברענט די נאָענטע דערפער.

17־טער סעפּטעמבער.

די דייטשן זעצן פאָר זייער אָפּגאַנג. זייער שטימונג איז אַ שווערע. דער שלאַכט דערנענטערט זיך צו סמארגאָן. אַלץ הילכיקער ווערט דער בום פון האַרמאַטן. סנאַריאַדן הויבן אָן פאַלן אין שטאָט. אַלע האָבן זיך פאַרקליבן אין די קעלערן און אין געמויערטע הייזער. די שול איז געווען פול אָנגעפּאַקט מיט מענטשן. מיר ליגן און הערן זיך צו מיט האַרצקלאַפּעניש צום זשום פון יעדן האַרמאַטן קויל און זיפצן אָפּ לייכטער, ווען ער פאַלט ערגעץ ווייטער.

די שלאַכט, גאָר נאָענט לעבן סמארגאָן, האַלט אָן. בייטאָג האָט פון אַ קויל אָנגעצונדן זיך אַ הויז אויף סלאָבאָדקער גאַס. אין אַ קורצע ווײַלע האָט די הילצערנע געביידע געפלאַקערט. איך און מיין ברודער, מרדכי, זענען געקומען די ערשטע צום פייער. די באָמבאַרדירונג איז געווען שטאַרק און קיינער האָט ניט געוואַגט צו ווייזן זיך. באַלד האָט די צווייטע הויז אָנגעהויבן ברענען. מיר האָבן באַנומען, אַז אויב עפּעס ענערגישעס וועט ניט געטאָן ווערן באַלד, וועט די גאַנצע שטאָט אוועק מיטן פייער. דערווייל האָבן נאָך מענשן זיך באַוויזן. מיר אַלע האָבן זיך אַ וואָרף געטאָן צו דער פאָזשאַרנער דעפּאָ, אַרויסגעשלעפּט די פעסלעך און די פּאָמפּען. פון ערגעץ וואו האָט מען געבראַכט פערד. ווען מיר האָבן געשלעפּט די פעסלעך איבער'ן פערד מאַרק, האָט אַ האַרמאַטן קויל אויפגעריסן ערגעץ גאָר נאָענט צו אונז. מיר האָבן זיך אינסטינקטיוו אויסגעצויגן אויף דער ערד. באַלד זענען מיר ווידער אויפגעשפּרונגען און פאָרגעזעצט

אונזער אַרבעט. מיר האָבן דעם פּייער ענדלעך פֿאַרלאָשן און זיך צעגאַנגען.

די באָמבאַרדירונג האָט צום אָוונט אויפגעהערט. בלויז אַ שוואַכע שיסעריי האָט אָנגעהאַלטן. קליינע גרופּעס דייטשן זענען אַרומגעגאַנגען און ראַבירט די פֿאַרלאָזענע הייזער. פּלעגן צונעמען גוטע בגדים און איינגעמאַכטס.

19־טער סעפּטעמבער.

די באַציאונג פֿון די דייטשן צו דער באַפעלקערונג ווערט וואָס אַ טאָג ערגער. זיי האָבן אויפגעהאַנגען דעם שטרוזש פֿון דער פּאָזשאַרנער דעפּאָ, ווייל זיי האָבן דאָרטן געפֿונען אַ טעלעפֿאָן אַפּאַראַטוס. זיי האָבן אויך אַרעסטירט עטלעכע אידן, צווישן זיי מענדל חסיד און האָבן זיי באַשולדיגט אין שפּיאָנעריי, בלויז דערפֿאַר, ווייל איפ׳ן בוידים איז געווען אַ קליאַפּע טויבן. די אידן האָט אָבער געראַטעוועט דער אַריינמאַרש פֿון די רוסן.

די שלאַכט צעפֿלאַקערט זיך שטאַרקער. האַרמאַטן קוילן שיטן זיך ווי האָגל און ברענגען חורבן און טויט. קיינער וואַגט שוין ניט אַרויסצוגיין פֿון די קעלערן. אַ קויל האָט געטראָפֿן אין ראָג פֿון שול, וואו עס האָבן זיך אויך געפֿונען אַרום צוויי טויזנט מענטשן. אַ קויל האָט אויך געטראָפֿן אין ביטשקאָווסקעס שפּייכלער. אָבער קיין מענטשן האָט עס ניט געטראָפֿן.

באַטאָג זענען די רוסן איבערגעגאַנגען אין אַטאַקע. מיט אַ הילכיגן הו־ראַ־אַ האָבן זיי זיך אַ וואָרף געמאָן אויף די דייטשן און ענדלעך זיי פֿאַרטריבן. מיר האָבן באַגעגנט די רוסן מיט אַ דאָפּלטן געפֿיל. פֿון איין זייט איז אונז געווען פֿריידיג, וואָס מיר זענען ווידער באַהעפֿט מיט רוסלאַנד. פֿון דער צווייטער זייט האָט אונז געשראָקן. מיר האָבן גוט געוואוסט, אַז די אַרמיי האָט מען ניט אויפגעהערט צו העצן קעגן אידן. נאָר די סאָלדאַטן האָבן זיך באַנומען צו די אידן ניט שלעכט.

נאָך די אַלע איבערלעבענישן, האָט זיך געוואָלט איין זאַך: רוען. מען האָט פֿאַרלאָזן די קעלערן און אַרויס אין גאַס. סמאַרגאָן האָט שטאַרק געליטן. אַ סך געביידעס זענען געווען באַשעדיגט פֿון דער באָמבאַרדירונג. אַ געפֿיל, אַז דער אַלטער לעבענסשטייגער פֿון סמאַרגאָן איז אויף אייביק צעשאָסן געוואָרן, האָט ניט ווילנדיק זיך קעגעבערט אין דער נשמה.

מען האָט ראַבירט די פֿאַרבליבענע קראָמען. די סאָלדאַטן פּלעגן נעמען בלויז די מער טייערערע זאַכן און זיי פֿאַרקויפֿן פֿאַר אַ קלייניגקייט צו די אַרומיקע פּויערים. אַז מען האָט אין די דערפֿער זיך דערוואוסט, אַז אין שטאָט גייט אָן אַ גראַבּיאָזש, האָבן די פּויערים און פּויערטעס אַ לאָז געטאָן זיך אין סמאַרגאָן. האָט דער גראַבּיאָזש אָנגענומען דעם כאַראַקטער פֿון אַ פּאָגראָם. מיט דעם אונטערשייד, וואָס קיינער האָט זיי ניט געשטערט.

22־טער סעפּטעמבער.

די לאַגע די זעלבע. דער גראַבּיאָזש האַלט אָן. איצט, אַז מען איז

פאַרטיק געוואָרן מיט די קראָמען, ראָבירט מען די פערלאָזענע הייזער. באַנאַכט גייען אַרום גרופּעס סאָלדאַטן־מאַראָדערן. זיי קומען כלומערשט זוכן דייטשן, אָבער זיי זוכן זיי אין די קאָמאָדן, אין די קעשענעס פון די מענער און אין די בוזימס פון די פרויען.

די בעקערייען האָבן געאַרבעט אַ גאַנצן טאָג, באַקענדיק ברויט פאַר דער אַרמיי.

דורך סמאַרגאָן ציט דורך אַ סך מיליטער. מען האָט דערלויבט אַרויסצופאָרן אויף באַרון און קרעווע און אַ סך פאַרלאָזן די שטאָט.

דער מאָמענט, פאַר וועלכן מיר האָבן זיך אַזוי געשראָקן, איז געקומען. באַטאָג זענען קאָזאַקישע פּאַטרולן אַרומגעפאָרן און געהייסן אַלעמען פאַרלאָזן די שטאָט. „בודוט פּאַליט", האָבן זיי אָנגעזאָגט. „פּאַליט" מיינט אין רוסיש שיסן און אויך צינדן. אין אַזאַ פאַל איז געווען ניט זיכער צו בלייבן אין שטאָט. מיר האָבן פאַרפּאַקט איין זאַק מיט אונטערוועש און איין קישן. גענומען אַ קאָשיק מיט עסנוואַרג און אַרויס צו מינסקער גאַס. פון אַלע גאַסן און זאַקאָאולקעס האָט זיך דער מענשנשטראָם צוזאַמענגעגאָסן און איז געפלאָסן מיט מינסקער גאַס אויף זאַליעסיע. מיר זענען געלאָפן, נאָכגעיאָגט פון דעם זשום פון דייטשע סנאַריאַדן איבער אונזערע קעפּ. לעבן סיניצקי'ן האָט די רוסישע פּעכאָטע געגראָבן קליינע אָקאָפּעס און זיך געגרייט אָפּצוהאַלטן די דייטשן. די פּנימער פון די סאָלדאַטן זיינען געווען ערדיק־טונקל. די אויגן מיד און טרויעריק. זיי האָבן אונז נאָכגעקוקט צוגעוואָרפן עפּעס אַ וואָרט. אונז האָט ארומגעכאַפּט נאָר איין ווילן: וואָס ווייטער אַנטלויפן פון דעם גהינום. אַ פּאָר קליינע בילדלעך האָבן זיך איינגעקריצט. יודע דער שטאָלער, וועמעס טאָכטער איז פּלוצלונג קראַנק געוואָרן, איז געקומען צולויפן און גענומען באַ אונז אונזער צוויי־רעדערדיקן וועגל. ער האָט פּרובירט אַרויפלייגן די קראַנקע מיידל און איר פּירן. זי האָט זיך אָבער אַרויסגעריסן און איז אַנטלאָפן אויפ'ן בית־עולם. פאַרביי אונז איז דורכגעגאַנגען חנה אַראַנאָוויטש מיט אַ קראַנקען קינד אויף די הענט און מיט אַ בייבעלע באַם פאַרטוך. מיר ווילט זיך אָפּשטעלן זיך און טאָן עפּעס פאַר איר. אָבער טראָגט זיך דורך אַ סנאַריאַד איבער'ן קאָפּ. מיר אַלע פאַלן צו דער ערד און בלייבן ליגן אַ ווײַלע. ווען איך האָב זיך אויפגעהויבן, האָב איך איר שוין ניט געפונען. מיר האָבן דאַמאָלסט געגלויבט, אַז מיר גייען אַוועק פון סמאַרגאָן בלויז אויף אַ קורצע צייט. אַז מיר וועלן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער אַ קורצע ווײַלע און נאָכהער ווידער זיין אין דערהיים.

קיינער פון אונז האָט ניט באַגריפן, אַז מיר לאָזן אויף אייביק דאָ אונזער פאַרגאַנגענע קינדהייט און יוגנט, אונזערע ליידן און פריידן, אונזער אַלטע, אין האַרצן איינגעבאַקענע, היים.

פסח טבוריסקי

לעדות

נולדתי בסמורגון בשנת 1903

למדתי בבית הספר העממי הרוסי שנמצא ברח׳ מינסק. בית הספר היה בן חמש כיתות. המנהל של בית הספר היה סקוט, והמורים היו הורביץ, מחבר ספר דקדוק, דובקיס ופילר. הגברת סקוט ניהלה בית ספר עממי לילדות.

ב 1911, בגיל שמונה נכנסתי למכינה של בית הספר העממי שמנה בערך 250 תלמיד. כל תלמיד שנתקבל צריך היה לדעת לקרוא ולכתוב רוסית ולהיות בקי בלוח הכופל ובארבע פעולות החשבון.

סקוט היה המורה לתנ״ך בתרגום רוסי. גם התפללנו בשפה הרוסית. בבוקר התחלנו בתפילה בעד המלך.

בבית הספר למדתי ארבע שנים. הלימודים נשמכו ללא הפרעה גם בשנת המלחמה שפרצה ב 1914 באויג.

בא יום הגיוס הגדול. את המגוייסים, כלומר העתודות עד גיל 45, הסיעו לאושמנה. מספרם הגיע לרבבות.

בשנה הראשונה למלחמת העולם הראשונה הגיעו לתחנת סמורגון שיירות של יהודים פליטים מקובנה, יאנובה, מקורלנדיה ואף מערי פולניה.

בעירנו נתארגן מייד „וועד-עזרה לפליטי-המלחמה״.

הקבלנו פניהם של הפליטים בתחנת הרכבת. הבאנו להם מזון. הנשים הכבודות דסמורגון עבדו במטבח שאולתר. הובאו מיחמים, הרתיחו תה, השקו והאכילו את המסכנים שברחו מפני חרב הגרמנים או גורשו ממקומות-מושבותם על פי גזירת המפקד הראשי של חיל רוסיה, ניקולאי ניקולייביץ׳, צורר היהודים. אלה מהפליטים שהביעו חפצם לגור בעירנו, קיבלנו בזרועות פתוחות. ויש מהם ששהו אצלנו כשנה תמימה.

הגרמנים נכנסו אל העיר וכבשוה עובר לראש השנה. שלחו ידם בביזת חנויות המכולת ויין. הילקו בין ילדי העיר שוקולד כדי לקנות את ליבם.

היהודים התיחסו אליהם באהדה כמעט גלויה. לא מאהבת ווילהילם אלא משנאת ניקולי השני, הצר שצרר את היהודים ותחת שלטונו פרעו בהם אנשי בליעל, שהיו כביכול לאומנים, פרעות בערי תחום-המושב.

באזרחים לא פגעו הכובשים ברע.

ביום בהיר אחד נשמעו יריות מהצד של פיריבייז, כלומר מעבר לנהר

הווילִיה. הרוסים בנו גשר חדש על הנהר, כי את הגשר הישן הרסו הגרמנים וגם פוצצו את מסילת הברזל. הקרב התנהל כמעט בתחומי העיר ובתים ניצתו, דליקות פרצו.

החיל הרגלי הרוסי כבש את העיר והוציאה מידי הגרמנים. אחרי חיל הרגלי באו אישלונים של קוזקים.

אחרי עבור ימים אחדים באה פקודה מניקולי ניקוליביץ, להצית את כל העיר באש ולגרש את כל תושביה היהודיים.

ואלה שסירבו להישמע והתכנסו בשטיבל של הקידינובואים, כארבעים איש היו, שרפו הקוזקים עליהם את הבית.

ועשרות אחדות של אנשים ונשים שהתחבאו בסודנייה לשיכר של קוברסקי הסתערו עליהם הקוזקים: את הנשים עינו ואת בית המשרפות שילחו באש.

כולנו גורשנו מן העיר והלכנו בכיוון מינסק. הגענו, מי בעגלה ומי ברגל, עד מולידיצ׳נה, משם נסענו ברכבת למינסק. במינסק אישפזונו בבית הכנסת. קיבלו את פנינו עובדי הצלב האדום וחברי „ועד-עזרה לפליטים״. במינסק נשארו מפליטי סמורגון מועטים. החלק המכריע של הפליטה נסעו לערים שונות: בוגורודסק, כארקוב, פולטבה, ויש הרחיקו לנסוע והגיעו עד לסיביר ויש שהיגרו דרך חרבין ויאפן לארצות הברית.

כאשר גורשנו ל״א הספקנו לקחת איתנו לא מזון ולא בגדים ולבנים, יצאנו בחוסר כול. מעטים מהפליטים צררו במפות קצת אוכל, אולם הנשים הצטיידו בנרות לשבת

בביתנו היה תנור גדול והשכנים נהגו לטמון אצלנו בתנור את התבשילים לסעודת שבת. דודנו גר ברחוב הדובים הוא היה בעל בית חרושת והיה טרוד ולא ידע דבר על הנעשה בעיר. בשבת בא אל ביתנו כמנהגו להשתתף בסעודת השבת עם כל בני המשפחה. הוא נכנס ולתמהונו ראה כי סביב השולחן מסיבים קוזקים ואוכלים מאכלי יהודים, דגים, בשר וחמין שהוציאו מן התנור. הם המטירו עליו מכות והוא נמלט כל עוד נפשו בו.

אחר הסעודה לקחו נפט ממחסננו ושפכו על בתי היהודים והציתו אותם באש. — — —

ב 1920 החלו לחזור לסמורגון. אלה היו הסנוניות הראשונות... היינו המשפחות שנמצאו במינסק ודרכם חזרה לא היתה רחוקה. רובם של החוזרים הסמורגונאים שבו ב 1921 — 1922. חלק מהשבים התעכבו וישבו ישיבת ארעי בווילנה וחלק הגיע ישר לסמורגון. הם התיישבו במרתפי הבתים שנשארו לפליטה. אחדים התעסקו בבניית בתים חדשים במקום הנשרפים. כעצי בנייה שימשו הקורות שהוציאו מהמחפורות שהיו בנויות תחתיים שניים, שלישיים ואף רביעיים. ושנשתמרו בעינן.

([redacted])

הארי ל. האפמאן

זכרונות

די איבערלעבונגען און דערינערונגען פון די פאסירונגען, וואס האבן זיך פארלאפן איבער א דריטל־יארהונדערט צוריק, נעמען זיך ביסלעכווייז אויסבלייכן, ווערן בלאס און בלאסער, און א טייל פון זיי האלטן אינגאנצן ביים פארשווינדן פון מיין געדעכעניש. אבער דאך, ווען איך גיב זיך א גריבל אין די טיפענישן פון מיין זכרון — שווימען פאר מיר ארויף, גאנץ מערקעווודיק, די געשעענישן פון די לעצטע זעקס מאנאטן פון מיין לעבן אין אונדזער געבוירן־שטאט סמארגאן.

אט די חדשים זיינען געווען די לעצטע פון סמארגאנס עקזיסטענץ ווי אן „עיר ואם בישראל". א שטאט מיט אן אינדוסטריעלן פארנעם, מיט א יידישן טראדיציאנעלן און קולטורעלן לעבן.

און ווען אין מיין זכרון קומען ארויף די בילדער און דערפארונגען פון אט־די לעצטע טעג, פארבינדן זיי זיך און פארקניפן זיך מיט דעם געוויין און ווייטאקדיקן אויסגעשריי, וואס קלינגען אין מיינע אויערן פאר די לעצטע זיבן־און־דרייסיק יאר:

סמארגאנער יידן, אויך איר ?! סמארגאנער, פאר וואס קומט אייך אזא שטראף ?! אייך, וואס איר זייט געווען אזעלכע גוטהארציקע מענטשן !

דער אמת איז אז די סמארגאנער זיינען טאקע געווען ווילע און גוט־הארציקע.

מאי מאנאט 1915. דער צורר, ניקאלאי ניקאלאיעוויטש, ימח שמו וזכרו, דער הויפט קריגספירער פון דער רוסישער ארמיי, האט ארויסגעגעבן א באפעל, אז אלע יידן איינוווינער אין די געגנטן, וואס ליגן אין א מרחק פון פופציק וויארסט פון דעם אקטיוון שלאכטן־טעאטער, דארפן גלייך פארלאזן זייערע וווינונג־פלעצער. אט־דער „אוקאז" איז דעמאלט, דוכט מיר, באקאנט געווארן ווי „גירוש קאוונע".

הונדערטער טויזנטער יידן, מענער און פרויען, יונג און אלט, שוואכע און קראנקע זיינען איבערגעוואלד ארייגאפאקט געווארן אין פראכט־וואגאנעס אדער „טעפליושקעס" מיט און אן זייערע בעביכעס, אן דאס נויטיקסטע צום לעבן, און אפגעשיקט געווארן אין טיף רוסלאנד אדער נאך פיל ווייטער, אין סיביר.

די טרויעריקע בשורה וועגן אט-דער גרויזאמער גזירה האט דערגרייכט סמארגאן אין די ערשטע טעג פון חודש מאי, דוכט מיר, אין א דאנערשטיק אוונט.

א קליינע צאל חברים און פריינט האבן אימפראוויזירט א באגעגעניש אויף ווילנער גאס אויפן טראטואר. עס איז גלייך באשלאסן געווארן צו זען טאן וואס נאר מעגלעך אום צו פארלייכטערן דיליידן פון די ארויסגעשיקטע, וואס וועלן פארבייפארן אונדזער אייזנבאן-סטאנציע. דעם זעלבן אוונט האבן מיר שוין געהאט אוועקגעשטעלט אויוועלעך אויפן טראטואר. אויף זיי האבן מיר געהאט צוגעגרייט געקעכצן פאר דערוואקסענע און קליינווארג, אפילו מילך אנגעווארימט פאר קינדער. מיט די צוגעגרייטע שפייזן, מיט חלה, ברויט, פאפיראסן און פארשיידענע אנדערע ארטיקלען זיינען מיר אוועק צום וואקזאל.

א טייל פראכט-וואגאנעס, אנגעפאקטע מיט די ארויסגעטריבענע, זיינען געווען פארוקט אויף זייטיקע ליניעס ניט ווייט פון דער סטאנציע.

גלייך אויפן ארט האבן מיר זיך בעראטן און באשלאסן צו טאן מער ווי בלויז פארטיילן עסנווארג. מען דארף זען ארויסנעמען פון די וואגאנעס אזויפיל וויפל עס וועט נאר זיין מעגלעך און זיי אריבערפירן אין שטאט און זען זיי צייטווייליק איינאָרדענען.

כאבאר אין רוסלאנד האבן געגומען אפילו די סטאנציע-זשאנדארן. און שוחד, זאגט דער חומש, מאכט בלינד די אויגן פון די זעעוודיקע. זיינען די שומרים פון די וואגאנעס בלינד געווארן אין משך פון דער קורצער צייט פון אוידזער אקציע.

מיר האבן ארויסגעטראגן אויף אונדזערע פלייצעס קינדער און דערוואקסענע פון די וואגאנעס. די יידישע בעלי-עגלות זיינען געשטאנען גרייט צו טאן זייער שטיקל גוט ארבעט. פור נאך פור איז אפגעפארן אין שטאט אריין אנגעלאדענע מיט די פאסאזשירן.

אויף מארגן, פרייטיק, ערב שבועות, זיינען צענדליקער שטאטישע יידן ארויס מיט פורן איבערן שטאט צו קלייבן עסנווארג, קליידער און שטיקער מעבל פאר די איינגעקווארטירטע היימלאזע.

אין די קומענדיקע טעג האבן מיר געדעזשורעוועטביים וואקזאל, סיי ביי טאג און סיי ביי נאכט. אפגעווארט די וואגאנעס מיט די פליטים, געטיילט שפייז, קליידונג און אנדערע נויטיקע זאכן. מיר האבן אויך פון יעדן עשאלאן אראפגענומען צענדליקער ארויסגעוואגלטע און זיי אפגעשיקט אין שטאט.

אויסער דעם האבן מיר באזארגט די אריבערגענומענע מיט קווארטירן. מיר האבן אזוי געשאפן וווינונגען פאר קארגע פינף הונדערט נפשות.

אַרום האַלב מאָנאַט מאי האָבן מיר, די מער אַקטיווע טוערס אַרום דער הילפס־ארבעט געהאט א זיצונג מיט דעם סעקרעטאר פון באראן גינזבורג, וואס האט זיך

אפגעגעבן מיטן שאפן אין יעדער שטאט און שטעטל הילפס-קאמיטעטן פאר מלח-מה-געליטענע.

אויף אָט־דער זיצונג איז באשלאָסן געוואָרן אײנצואָרדענען אין סמאַרגאָן א שפייז-פונקט אדער א שטאטישע קיך און עסצימער, ווו די פליכטלינגס וועלן קאנען באקומען וואלוועלע מאלצייטן.

פאר דעם צוועק האט מען אפגעדונגען דינה גרינהויזס טאנצזאל ארויף ווילנער גאס. עס זיינען צוגעגרייט און סערווירט געווארן דריי מאל טעגלעך גוטע נארהאפטע מאלצייטן פאר יעדן נויטבאדפטיקן פאר א נאָמינאַלן אָפּצאָל; דריי קאפיקעס פאר א פרישטיק, זעקס קאפיקעס פאר א מיטאק אדער אוונטברויט. דער אפצאל איז בלויז געווען עס זאָל ניט הייסן, אז מען טיילט ניט קיין נדבות אָדער קיצבה.

צענדליקער טוערס האבן זיך באטייליקט אין אט-דער הייליקער הילפסאר-בעט, וואָס איז געווען פארצווייגט און גאָר ניט לייכט. די שפייזן ווי פוטער, קעז, מילך, קארטאפל און שאר ירקות, האט מען צונויפגעקליבן איבער די קראמען און אין מארק ביי די הענדלערס און הענדלערקעס, וואס האבן עס מנדב געווען. מען האט אויך געקראגן ביישטייערונגען במזומנים.

די גאנצע ארבעט פון צוגרייטן די מאלצייטן איז געטאן געווארן פרייוויליק פון פרויען און יונגע מיידלעך, וואס האבן געשאנקען פילע שעהן הן בייטאג און הן אין די אוונטן.

איך קאן ניט אנגעבן אלע נעמען פון די טוערס און טוערינס אבער צוויי נעמען מוז איך דערמאָנען. זיי האָבן געאַרבעט צען־צוועלף שעה טעגלעך, אין די הייסטע זומער חדשים. זיי האבן געקאכט אין קיך און זיך ניט אפגעזאגט אויסצו-כירן אויך די שווארצסטע ארבעט. דאס זיינען די פרוי ליבערמאן (רבקה פסח'ס א שנור) און פרוי מארקאווסקי.

דער שפייז־פונקט איז גיך פאָפולער געוואָרן צווישן די מיליטער־לייט אין שטאט און אפיצערן פון די העכערע ראנגען פלעגן פרייטאק צונאכטס אריינקומען זען ווי עטלעכע הונדערט פערזאן ווערן דערלאנגט גוטע געשמאקע מאלצייטן און ווערן באדינט פון פריילינס פון די אנגעזעענסטע פאמיליעס אין דער געמיינדע. אייניקע פון די מיליטערלייט פלעגן זיך אליין צוזעצן צו די טישן, אפעסן א מאל-צייט און איבערלאזן פאר דעם פונקט א שיינעם צושטייער. אזוי זיינען אריינגעפאלן אין קאסע פון פונקט נישקשהדיקע סומעס.

די ארבעט פון שפייז-פונקט האט געהאט אזא גוטן נאמען, וואס האט זיך צעטראגן ווייט און ברייט, אז ווען די רעגירונג האט עוואקואירט אירע אן אינסטי-טוציע (דוכט מיר פון גרויסווילייקע) און ארום 800 לייט האבן געדארפט דורכגיין סמארגאן, האט מען דעם שרייבער פון אט-די שורות אויפגעוועקט נאך האלבער

נאכט און אים אויפגעפאדערט באהילפיק צו זיין אין באזארגן די דורכגייער מיט א גוטן מאלצייט.

איינמאל איז מיר אויסגעקומען צו פארן ברענגען שפייזן פארן פונקט פון מאלאדעטשנע. דארטן לויט די אינסטרוקציעס פון אויבנדערמאנטן באראן גינזבורג, זיינען פאר אונדז געעפנט געווארן די שפייכלערס פון דער אינטענדאנסטווע. מען האט אנגעלאדן אונדזערע אכט פורן מיט מעל, רייז, צוקער, טיי און אנדערע פרא-דוקטן. מען האט אונדז אויך באזארגט מיט די געהעריקע אפיציעלע דאקומענטן, אז קיין מיליטערישע אפטיילונג, וואס האבן געהיט די וועגן, זאל אונדז ניט פאַרהאַלטן, ניט שטערן אונדז אָנקומען קיין סמארגאָן וואָס אמגיכסטן. און זאָלן זיך ניט קוואפן אויף די פראדוקטן.

אויסער דער באשפייזונג האבן מיר די ארייגענומענע פליטים באזארגט, ווי שוין דערמאנט, מיט דירות, מיט מעבל. מיר האבן אויך ניט פארפעלט זיי צו געבן מעדיצינישע און יורידישע הילף און אויך לערער פאַר זייערע קינדער האָבן מיר זיי צוגעגרייט, אויך ספעציעלע שולן און קורסן פאר זיי געעפנט.

אין די טעג ווען סמארגאן איז געווען פארנומען פון די דייטשן און אויך אין די טעג, ווען די שלאכטן זיינען אנגעגאנגען ארום שטאט און אין שטאט, און שראפנעלען און קוילן זיינען געפלויגן גאנץ געדיכט אין דער לופט, זיינען מיר, די הילף-ארבעטער, ארומגעגאנגען איבערן שטאט, אומגעאכט די געפאר, באזוכט קעלערס און סקלאדן, וו שטאטישע ווי אויך די ניט-לאנגצוריק געקומענע פליטים האבן זיך אויסבאהאלטן, און געטיילט צווישן זיי צוקער און קיכלעך און אנדערע פראדוקטן וואס מיר האבן ארומגעטראגן מיט זיך, כדי זיי צו דערהאלטן און דערקוויקן.

די קאטאסטראפע נעמט זיך דערנענטערן. און אט קומט דער חורבן.

סמארגאן ווערט פארברענט. סמארגאן ווערט אויסגעליידיקט.

מיר אנטלאפענע, ארויסגעטריבענע פון סמארגאן, דערגרייכן מינסק. צוזאמען מיט אייניקע מיטגלידער פון סמארגאנער הילפס-קאמיטעט שאפן מיר א קאמיטעט וואָס ווערט ארייגענומען ווי אַ טייל פון מינסקער „געזעלשאפט צו העלפן די פון דער מלחמה געליטענע יידן".

מיר ווערט צוגעטיילט די אויפגאבע צו געבן הילף און שטיצע די וואס וווינען אין טייל פון מינסק וואס טראגט דעם נאמען קאמאראווקע.

אין אָט־דער שכנעשאפט האָבן זיך אויפגעהאַלטן פליכטלינגס, וואָס זיינען אנגעלאפן פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. מען האט זיי איינגעקווארטירט אין די בתי־מדרשים, אין שולן און אויך אין רעגירונגס־געביידעס. מען האָט צונויפגע־קלאפט הילצערנע נארעס און אויף זיי האבן זיי געשלאפן, געזעסן און געגעסן. די ענגשאפט אין שטאט איז געווען אומדערטרעגלעך. מינסק האט ביי דער צייט געהאט דריי הונדערט טויזנט פליטים. אונטער מיין אויפזיכט און באזאָרגעניש אין קאמא־

ראווקע האבן זיך געפונען א סך סמאראגאנער פליטים און א סך פון די פליכטלינגס וואס מיר האבן אויפגענומען אין סמאראגאן און זיי פרובירט איינארדענען ביי אונדז אין שטאט און זיי האבן נעבעך געמוזט צוזאמען מיט אונדז זיך ראטעווען מיטן לעבן.

בלוטיק שווער איז געווען מיין ארבעט. איך האב געמוזט טאג-טעגלעך צוזען די ליידן פון באקאנטע, פון פריינט, פון חשובע בעלי-בתים וואס זייענען געבליבן אן לעבנס-מיטלען, געמוזט אנקומען צו שטיצע. זיי זיינען געווען צעבראכן ניט בלויז מאטעריעל עקאנאמיש נאר אויך פיזיש און גייסטיק. ביי יעדן באזוך מיינעם אויף יענער זייט טייך, פלעגן מיר זיך אנקוקן און שטיל אן ווערטער זיך באגיסן מיט טרערן, וואס פלעגן פליסן אן אפהאלט. נאך פיינפולער און הארצפארקלע-מענדיקער איז געווען דאס באַגעגען זיך מיט די קאָוונער, סוואלקער, שאוולער ווען מיר האָבן זיך עס געמיט צו לינדערן זייערע צרות, און איצט געפינען מיר זיך מיט זיי צוזאמען אין דער זעלביקער פארצווייפלטער לאגע.

זיבן-און-דרייסיק יאר זיינען אריבער. זיי האבן אבער ניט געקאנט אפמעקן די זכרונות פון יענע שווערע חורבן-יארן.

ראטשעסטער, ניו־יארק
פאראייניקטע שטאטן פון צפון־אמעריקע

א. ראפּל׳ס

סמאָרגאָנער אין צעשפּריינונג

מתוך החוברת „סמורגון".
זאַמל בוך 1937 (אמריקה)

דער שטראָם מענטשן, וואָס האָט פאַרלאָזן סמאָרגאָן אונטער אַ האַגל פון סנאַריאַדן, האָט געצויגן קיין זאַליעסיע. דאָרטן האָט מען זיך אויסגעלייגט אויף אַ גרויסער לאָנקע, ביים ברעג פון אַ טייכל, פאַנאַנדערגעלייגט פייערן און געזוכט צו שטילן דעם הונגער מיט די פּראָוויזיע, וואָס מען האָט מיט זיך מיטגענומען.

נאַכט איז צוגעפאַלן. נאָך די איבערלעבענישן פון׳ם טאָג האָט מען זיך געוואָלט אָפּרוען און פאַרגעסן. יעדערער האָט זיך צוגעמאַטשעט אַ געלעגער און געפּרוווט איינשלאָפן.

ס׳האָט זיך אָבער נישט געשלאָפן. בלייבענדיק מיט זיך אַליין, האָט זיך יעדערער געפרעגט — וואָס טוט מען ווייטער?

ביי אַ סך איז געווען די מיינונג, אַז די דייטשן, אין זייער שנעלן אָנגריף, וועלן באַלד פאַרנעמען זאַליעסיע און מען וועט זיך צוריק אומקערן קיין סמאָרגאָן. די, וואָס האָבן אַזוי געטראַכט, זענען נאָך פאַרבליבן אין זאַליעסיע עטלעכע טעג אונטער׳ן פרייען הימל. די מערסטע האָבן אָבער פאַרגעזעצט זייער לויפעניש טיף אין רוסלאַנד.

מיר זענען דורכגעגאַנגען זאַסקעוויטש׳, לעבעדאָווע. די שטעטלעך זענען געווען אין גאַנצן ליידיק. מיר האָבן זיך געשפּייזט מיט גרינסן, וואָס זענען נאָך דאָ און דאָרט פאַרבליבן אין די גערטנער. פלעגן נאָך געפינען אַ מער, עטלעכע קאַרטאָפליעס און אַמאָל פלעגט אונדז אַ יידישער סאָלדאַט געבן אַ שטיקל ברויט. דאָמאָלסט איז שוין ביי אונדז געווען אַן אמת׳ער מאָלצייט.

אין לעבעדווע האָבן סאָלדאַטן אַרומגערינגלט די הויז, ווו מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט איבערנעכטיקן, און געפאָדערט מען זאָל זיי לאָזן אַביסל אַ שפּיל טאָן זיך מיט די מוידן. מען האָט זיך קוים געראַטעוועט פון זיי.

ענדלעך איז מען אָנגעקומען קיין מאַלאָדעטשנאַ. פון דאַנעט זענען שוין אָפּגעגאַנגען באַנען אויף מינסק, יעדער פראַכט וואַגאָן איז געווען איבערגעפּאַקט מיט די „בעזשענצעס".

צום גליק זענען די טעג געווען וואַרעמע און זוניקע און די ליידן פון די „בעזשענצעס" זענען אַביסל געמינערט געוואָרן.

מינסק איז געווען איבערגעלאדן מיט „בעזשענצעס" פונ'ם גאַנצן פראָנט. זיי האָבן געהאַלטן אין איין צוקומען. אומזיסט האָבן מיר געזוכט די פריינט־לעכע, האַרציקע באַגעגעניש, וואָס מיר האָבן אַרויסגעוויזן די ערשטע אנטלאָפענע פון קאָונער גובערניע. מינסק איז שוין געווען טויט מיד פון די בעזשענצעס.

אַלע שולן, געזעלשאַפטלעכע געביידעס און יעדער ווינקעלע, וואָס איז נאָך פריי געווען — איז באַלאַגערט געוואָרן פון די בעזשענצעס.

די איינגעשאַפּט און שמוץ אין די צוזאַמענוווינונגען האָט געבראַכט עפּידע־מיעס. דערצו האָט קיין זין נישט געהאַט צו בלייבן אין מינסק. מען האָט דאָ דערוואַרט אַן איבערכאַזערונג פון די געשעענישן אין סמאַרגאָן. מיט די ערשטע מעגלעכקייטן האָט מען זיך אַרויסגעכאַפּט און געפאָרן ווייטער.

וווהין ?

קיין חילוק נישט וווהין, אַבי וואָס ווייטער פון דעם פראָנט. מען פלעגט דאַמאָלסט אַרויסגעבן אומזיסטע באַן בילעטן, דער תחום־המושב איז שוין דאַמאָלסט געווען אָפּגעשאַפט פון זיך אליין. די מלחמה האָט געבראַכט אַזאַ גרויסן שטראָם פון בעזשענצעס, אַז עס איז קיין אַנדער אויסוועג נישט געווען, ווי לאָזן זיי פאָרן אין טיף רוסלאַנד.

מען האָט גענומען דעם ערשטן עשאַלאָן און מען איז געפאָרן אויף גאָט'ס באַראָט.

אַזוי איז סמאַרגאָן, אַ שטאָט פון העכער 30,000 מענטשען, צעשטויבט געוואָרן איבער דער גרויס און ברייט פון רוסלאַנד.

נישט געווען כמעט קיין איין גרויסע שטאָט, ווו עס זאָלן זיך נישט געפינען קיין סמאַרגאָנער. כאַרקאָוו, יעליזאַוועדגראַד, יעקאַטערינאָסלאַוו, סימפּעראָפּאָל, מאַריאופּאָל, ראָסטאָוו אויף'ן דאָן, צאַריצין, סאַמאַרע, קאזאן. אייניקע האָבן זיך אפילו פארקליבן אזש קיין כאַרבין און פון דאָרטן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

אָבער דערנאָך איז פאָרגעקומען עטוואָס מערקווירדיקעס. דער עקאָנאָמי־שער צושטאַנד פון די סמאַרגאָנער יידן איז געווען פאַרבונדן מיט דער לעדער אינדוסטריע. דאָס האָט געפירט דערצו, אַז עס זאָלן זיך אויסבילדן עטלעכע צענטערן פון לעדער אינדוסטריע און די סמאַרגאָנער, וואָס זענען געווען צעשטויבט, זאָלן צו אָט־די צענטערן צוגעצויגן ווערן.

פון אָנהויב האָבן עטלעכע סמאַרגאָנער פאַבריקאַנטן אַנטדעקט „סעלא באָגאָראָדסקאָיע", ניזשנענאָווגאָראָדער גובערניע. דאָרטן האָבן עקזיסטירט לעדער גאַרבערייען און עס איז נישט שווער געווען פאַר זיי זיך איינצואָרדענען דאָרטן. זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט אַהין סמאַרגאָנער גאַרבער, וואַלקער און שטעפּער און עס האָט זיך אויסגעבילדעט א סמאַרגאָן אין מיניאַטורע.

עס האָבן זיך גענומען מערן לעדער פאַבריקן. דער דאָרף איז אינגיכן געוואָרן באַלעבאָט, ווי אַ שטאָט.

אַ צווייטער צענטער האָט זיך געגרינדעט אין כאַרקאָוו, די גרעסטע האַנדלס שטאָט אויף דער אוקראַאינע. די שטאָט איז אַלע מאָל געווען אַ גרויסער אָפּנעמער פון סמאַרגאָנער פּראָדוקציע. אין יענער צייט האָט זיך געפילט אַ גרויסער מאַנגל אין לעדער פּראָדוקטן. און די ענערגישע סמאַרגאָנער האָבן דאָרטן אינגיכן אויסגעבויט אַ באַדייטנדיקע לעדער אינדוסטריע. ווידער איז אַהער געבראַכט געוואָרן דער ארבעטער עלעמענט: גאַרבער, וואַלקער, שטעפּער, וואָס איז געווען פאַרוואָרפן אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, און דער צווייטער און דער גרעסטער צענטער פון סמאַרגאָנער, דער גרעסטער נאָך עד־היום, איז אויסגעבילדעט געוואָרן.

דער דריטער צענטער איז געווען ראָסטאָוו אויפ'ן דאָן. אויך דאָ האָט זיך איבערגעכאַזערט דאָס זעלבע.

די שוין איינגעאָרדענטע סמאַרגאָנער האָבן אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינלעכע גאַסטפריינטלעכקייט צו יעדן סמאַרגאָנער, וואָס פלעגט זיך צו זיי ווענדן נאָך הילף. מען וואָלט געקאָנט אָנפילן אַ סך זייטן מיט רירענדע געשיכטעס, ווי אַזוי מען האָט זיך אין יענע קריטישע טעג איינער דעם אַנדערן אַרויסגעהאָלפן.

איז לאָמיר, סמאַרגאָנער, אין דער פרייער אַמעריקע, געדענקען אָט־די סמאַרגאָנער גוטע מידה. מיר מוזן און ווע‏לן פאַרזעצן די אַלטע טראַדיציע פון סמאַרגאָן:

קיינער, וואָס שטרעקט אויס צו אונדז אַ האַנט, וועט נישט אַוועקגיין ליידיק.

מאיר אסתרס

דער קיבוץ און מרדכי רזיאל

דער איידעם פון סמאַרגאָנער רב ר׳ יהודה לייב גאַרדין דער זיידע פון דוד רזיאל
(פון אן אינטערוויו)

איך האָב געלערנט אין „קיבוץ בני תורה אין סמאַרגאָן, אין די יאָרן תרנ״ו-תרנ״ז.

דער גייסטיקער אָנפירער — און פאַרהערער איז געווען ר׳ יעקב שמואל כ״ץ, אַ מוסמך, דער איידעם פון אברהם הייליקמאַן, וועמען מען האָט גערופן „אברהמל דער שווארצער״.

יעדער בחור אין קיבוץ האָט געקראָגן וועכנטלעך אַ רובל מיט פופציק קאָפּיקעס.

מיך האָט מען גערופן אין קיבוץ און אין שטאָט מאָטל ווענזיגאָלערס רב זון. אין קיבוץ האָבן געלערנט אין יענער צייט, ווען איך בין געווען: א. ווייטער, חיים שלמה ווארשאווסקי (ער איז געוואָרן אַ סמאַרגאָנער איידעם פון פאָרסייט, שפעטער צו אַ רב אין ברוקלין). מענדל דאנישעווסקי (מענדל פאלטאָווער) און משה אוזדער, (דער שוואָגער פון גאון ר׳ חיים העלער, ז״ל).

איך האָב דראמאטיזירט און אינסצענירט מענדעלע מוכר ספרים׳ס מסעות בנימין השלישי און ווי אַן אריינפיר האָב איך געגעבן מיינס אַ ליד.

איין פערז פון דעם איז מיר געבליבן אין זיכרון: זיי ווייסן פושקינען. בערנען, היינען, זיי ווייסן ניט פון משה רבינו.

די פאָרשטעלונג איז פאָרגעקומען פורים, אין שטוב פון פראדע מגיד׳ס.

די שפילער זענען געווען בחורים פון קיבוץ.

פאַר דעם חטא פון מיין שרייבן לידער, האָט מען מיך באַשטראָפט מיט נישט געבן מיר קיין שטיצע. ד. ה. די 75 קאָפּיקעס אַ וואָך וואָס איך פלעג קריגן פון קיבוץ, ווי אַ יינגערער בחורל.

עס האָבן זיך אָבער איינגעשטעלט פאַר מיר און זיך אָנגענומען מיין

קריוודע זלמן סוצקעוואר, בערל ביטצקאָווסקי, סקאַפּינקער און יוסף זלמן רעזניקאָוויץ. און איך האָב צוריק געקראָגן מיין „געהאַלט״ מיט אַ צוגאָב פון 75 קאָפּיקעס. אַזוי אַז איצטער האָב איך באַקומען ווי די „גרויסע לערנער״ בחורים, אַ רובל פּופציק אַ וואָך.

די משכילים אין שטאָט האָבן געזאָגט: „מיר האָבן נישט געוווסט אַז אין קיבוץ האָבן מיר אַ פּושקין. ווען מיר אים לאָזן באַוועלען?!״

עיר על יושביה

ב. בין מלחמה למלחמה

ברוך סוצקובר

ע י ר י

מוקדש לזכר אחי שלמה נסע ובני משפחתו שהושמדו בשואה הנאצית.

שער לך עירי אקימה
אין הוא שער נצחון,
עטור עלי דפנה ותהילה.
יהיה זה שער זכרון,
שזור בשכול ואבדון
לך — עירי סמורגון.

עיר יוצרת, פועלית,
וסוחרת בורגנית,
גם זורעת ונוטעת
עיר כל־בה היית.
ממדיך לא גדולים
אולם מרחביך פתוחים.
יערות מוקפת,
נהרות חצו נופך,
על גדותם גדלת בניך
שהכו בך שרשים
כעציך העתיקים.
אותם זמנים אליך
אנשים היו באים.
לעבוד בך ולסחור
— גם לקנות תורה ואור,
את כלם קבלת
ועליהם תמיד חסית,
עד אשר באה העת
ועליך עלה הכורת.

היה זה בזמן מלחמת
עולם ראשונה
קרבות בך התחוללו
ונשארת הרוסה,
גורשו אנשיך
מהעיר החרבה,
לא נשארו בך תושבים,
נדדו למרחקים
והפכו לפליטים...

שנים עמדת שוממה
עד לגמר המלחמה,
ואז חזרו אליך בניך
לשקמך מהריסותיך.
ושוב —
נשמעה הלמות פטישים — —
מוקמים בתים חדשים,
וקולות ילדים קטנים
מחליפים יללת הזאבים.

חדשת צורתך העיר:
בבניה, חרושת וניר,
גם מוסדות בך הוקמו
לעזרת הנצרך והרש.
וככה לאט ובשקט
את חייך התחלת
מחדש....
קמת ונהית קהילה
כמו מקודם
לתפארת ולתהילה.
הנוער בך — ער ותוסס,
הקים ארגוניו למופת
לתרבות ועטרת החלוץ.
לעבודה בהכשרה התרגל,
להגשים יעודן שנחוץ
לעליה לארץ־ישראל.

וגם כאלה היו, בך, העיר,
שם ציון לא אבו להזכיר.
ובנגוד לאותם שעלו לישראל
הם נשארו לחכות
לביאת הגואל.

אולם לא המשיח בא,
התחוללה פורענות חדשה.
והפעם — —
לא עיר נחרבה
נמחקת כליל, הקהילה.

לא אוכל על היריעה לגולל
את אשר הצורר הנאצי לך עולל
איך, יקירי, שערכם סמר
כשלוקחתם להרג ושמד
ל„פונאר״ — — —
איך רוטשו ילדים
לעיני ההורים,
איך כצאן הובלתם
לתאי הגזים.
איך דושנו שדות לא לכם
בגופכם ודמכם.
אי אפשר את הכל להזכיר.
כך נגזר גורלך, העיר.

לא שוב תיבני, היפה,
לא מתים ישקמו קהילה.
אנו מפה, מציון,
ננציחך, סמורגון,
על לוח במרתף השואה.

חדרה ניסן תשכ״ג.

רפאל וינשטיין

עיר מולדתי סמורגון

א.

עיר מולדתי סמורגון, מה היתה קהילה זו לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, במלים אחרות, מה היתה תרומתה ליהדות ליטא ולמדינת ישראל?

בהיותי ילד אהבתי אותך, עיר מולדתי, אהבתי את רחובותיך ואת כל אשר מסביב לך, היערות והנהרות. דבקתי בך. כי ממך ינקתי מסירותי לשיבת ציון ולירושלים הקדושה. כי את אצלת עלי מרוחך, רוח הלאומיות הדתית. נולדתי בתקופה הרת עולם חדש. הימים היו שקטים ושלוים, אין פרץ ואין צווחה. בעולם הגדול שררו שלום ושלווה, ובעירנו בני האדם רחשו ידידות-נפש איש לרעהו. והיו בינינו אישים דגולים שהדאגה לכלל, לזולת, היתה גדולה מדאגתם לעצמם.

אפשר לומר שנולדתי על ברכי הציונות. בימים ההם דרך כוכב מהאפלה והאיר את הדרכים האפלות שבהן היה עמנו מהלך. קמה תנועה גדולה, התעוררות עצומה לשוב לציון, לגאול ולבנות את ארצנו משממותיה.

גרנו בבית אברהם יהודה צוקרמן בחצר בית המדרש, שבה היו מרוכזים כל בתי התפילה, הקלויזים וה„שטיבלעך" ואף בית אכנסת־אורחים היה כאן. מטבעי ילד סקרני הייתי ואהבתי את זמרתם של החסידים בעת רקדם שמשכה את לבי וקסמה לנפשי בתוגה והחדווה שהיו בה ממוזגות. פעמים רבות נדחקתי, ללא בקשוני, לתוך מעגל הרוקדים המשולהבים שחוללו ושרו עד כלות־הנפש. וכל זאת לכבוד קדושת השבת או המועד. חשתי שכל העולם הוא בבחינת „כי טוב!" ואין מעולה ומשופר ממנו. בבית אבי קבלתי חינוך דתי-לאומי. אבי היה אז בשנות עמידה, במלוא מרצו ואונו מסור היה בכל לבו ונפשו לעבודה ציבורית ועוסק בהפצת הרעיון הציוני בהתלהבות רבה. ביתנו היה מרווח, בעל שמונה חדרים. אחד מהם היה מוקדש למשרדה של חברת „גמילות חסדים". בשבתות ובימים טובים שימש גם „מקדש-מעט", בו התפללו בציבור יהודים שבאו מכל שדרות העם, שנקרא בפי תושבי עירנו בשם „המנין של הציונים". יום יום ערב רבו מבקרי ביתנו, שהיה מעין בית וועד, דברי תורה חכמה ויראת שמים נשמעו בו בכל עת וזמן. אני ספגתי דברי המבקרים והמתווכחים ומכל מלמדי, שלא כיוונו כלל ללמדני, השכלתי.

זכורני את יום הששי סמוך לשעת הדלקת נרות לשבת. הירש יהודה רודנסקי

מתהלך ועובר מרחוב לרחוב ומכריז בקול רם, שהגיעה **השעה** של **קבלת שבת**. כשהתקרב לצד החנויות נפלה כאילו א מה על התגרים: הנה הירש יהודה מתקרב, משמע שצריכים לסגור את החנויות. וכהרף עין חדל המקח וממכר, העיר שבתה מכל מלאכתה ועסקיה. אווירת שבת דחוסה התרחפה בכל סמטאות סמורגון ומגרשיה, לא היה צורך בשוטרים ובאיומי-קנסות, קולו של הירש-יהודה היה דיו לעצור בכל גלגלי המסחר דחולין. קדושת שבת השתלטה כמו מאליה. יהודים נהרו לבתי־התפילה כשכולם לבושים בבגדי שבת, מהרו לקדם פני המלכה. קולות אדירים מלאים השתפכות הנפש וערגת קודש של העוברים לפני התיבה נשמעו בחצר בית המדרש והדהדו במרחקים.

מראה בחורף

עיר מכורתי, סמורגון, היתה עיר ואם בישראל דליטא. גדולי תורה ישבו בה, גאוני-הדור למדו בה. הרב הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק, זצ״ל, למד בישיבה בסמורגון. בין רבני סמורגון היו אחדים שהיו מפורסמים בכל ארץ רוסיה בתורתם חכמתם ויראתם, אזכיר אך שניים מהם. הרב יהודה ליב גורדין והרב מנשה גינזבורג. „חדרים" רבים היו בעירנו רובם מהמהלך הישן ומיעוטם מהחדש. היו חדרים מתוקנים, אשר בהם לימדו עברית בעברית. כדאי להזכיר שמות המורים המצויינים: יעקב שנזון, לייב גילנסקי, אברהם באק, שמואל מיליקובסקי ועוד ועוד ששמם נתעלם ממני. כולם היו מורים מוסמכים שגמרו חוק לימודיהם בקורסים פדגוגיים. ד״ר אפשטין, ז״ל, ששימש בתור רופא בעירנו, סייע ידי מייסדי בית הספר ה„תקוה". בין המייסדים והמחנכים התבלטו ביותר העסקן מר גרשון וויינשטיין, מר ליברמן ומר מנדל ינובסקי. גאוות עירנו היתה על הסופר והפייטן משה קולבאק שביצר לו מקום נכבד בספרות האידית. ואין להתעלם מהאמן הפסל יליד ותושב סמורגון, מר איטקינד, שיצאו לו מוניטין בעולם. **בעירנו נולד הסופר הגדול א. קבק.**

הוא אף כתב זכרונות על קהילת סמורגון. ואל לעבור בשתיקה על משפחת אביגדור קוסביצקי. הם היו חזנים מנעימי זמר, אמני זמרה בעלי שיעור קומה.

ב׳

החיים הכלכליים והציבוריים

עירנו סמורגון לפני מלחמת-העולם הראשונה מנתה קרוב לשלושים אלף נפשות. היא היתה ידועה כעיר תעשייה, בעיקר התעסקו תושבי העיר בעיבוד עורות. המוצרים היו מהסוג המשובח והם מצאו להם קונים בשווקים רבים בכל רחבי אירופה. רבו בעיר גם בעלי אומנות, כגון חייטים, תפרים, סנדלרים, נגרים, פחחים, מסגרים, טייחים, תנרים ועוד ועוד. היו בה גם בנקים, בעליו של אחד, מאיר ברודנה, ז״ל, שנחשב בין בעלי-הבתים הנכבדים ביותר. היה בר-אוריין ובעל צדקה, ועסקן חרוץ. העיר שילמה מס לאופנה: תיפקדו בה שני ראינוע, „גיגנט״ ו„עדן״, הלכתי לראות את הסרט בשם הכותל המערבי. ההתרגשות בקהל הצופים הגיעה לשיאה כשהראו את ההרים שסביב ירושלים.

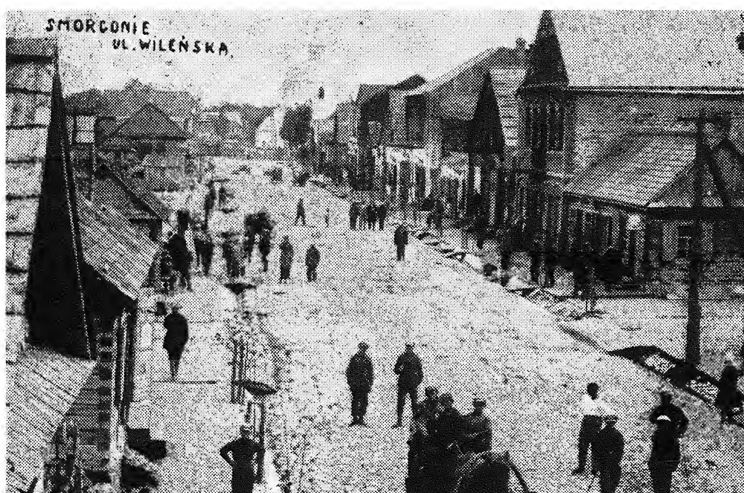
בימים ההם פעלו ביהדות רוסיה מפלגות הציונים, ה„בונד״ ואגודת ישראל. הן תפסו עמדות מוגדרות בחיים החברתיים בעירנו. בית אבי, כמו שאמרתי לעיל, היה בית ציבורי, כי אבי היה עסקן זריז וחרוץ הן בתנועה הציונית והן בקהילה, אל פתחנו היו מקדימים חבריו לעבודה של אבי, שמואל פיק, יוסף רזניקוביץ, אייזיק ברודנא, בן מאיר ברודנא, חיים אלפרוביץ, מנדל יאנובסקי, גרשון ברוידה, זאב מלקיס, רפפורט, ריפקין ועוד ועוד. הבאים נשאו ונתנו בענייני הציונות. התווכחו על אופני התעמולה, על דרכי העבודה. הייתי ילד וכמובן לא ירדתי לעמקם של הדיונים והוויכוחים. אולם ידעתי שמדברים על ארץ ישראל. ראיתי בחורים ובחורות יורדים למרתף ביתנו ושם אורזים את הקופסאות של הקרן הקיימת. עוטפים אותן בבד לבן ומשגרים אותן לעיירות הסמוכות. עבודה זו נעשתה בחשאי, במחתרת, מפני שהיתה אסורה. בכל מוצאי שבת היו מתאספים כל מכרי אבי ועורכים סעודת „מלווה מלכה״ ציונית לאומית. שרו שירי ציון וגם שירים חסידים. פעם שאלתי את אבי: מיהו זה הרצל? ומה זו קרן הקיימת? אבי ענה לי, כשתגדל תדע ותבין, אולם הוסיף תוך כדי דיבור ואמר: בני, הרצל זה האיש הרוצה להביא את כל עם-ישראל למולדתו ו„קרן הקיימת״ זהו כסף שאוספים כדי לגאל את האדמה מידי הערבים. נמלאתי תמיהה ושוב שאלתיו: מה חסר לנו כאן בעיר מולדתנו שנלך לחפש ארץ אחרת, הלא חיים אנו במנוחה ושלווה, כל אחד בביתו, שומרים אנו את שבתותינו, חוגגים את חגינו ואין מפריע דבר. תשובתו היתה: אנחנו פה בארץ לא לנו, צריכים אנו לגאל את ארצנו הקדושה ולהתיישב בה.

בימי הבחירות לדומה, הכנסת הרוסית, התלקחה מלחמה עזה בין הציונים וה„בונד״ בעיר. יד הציונים היתה על העליונה. אבי וחבר עוזריו ניהלו תעמולה לטובת הציונות ונלחמו ב„בונד״ שבעירנו, שהיתה עיר תעשייתית מרובה בפועלים

בבתי חרושת, היווה כוח חברתי גדול. לבונדאים קסמה המהפכה הרוסית שחיכו לה שתפרוץ ותשנה את דרכי החיים. הבונדאים לעגו לנו, הציונים, וטענו שעתידנו צריכים אנו לבנות כאן בארצות פזורנו, ואת השאיפה הציונית ביטלו כדבר שאין לו שום סיכוי לביצוע.

גדולי הנואמים שבציונות ביקרו בעירנו ונשאו מדברותיהם ; אזכיר את היותר דגולים שביניהם: דר׳ שמריהו לווין, דר׳ מוסנזון, ז׳בוטינסקי ועוד. ואין פלא שמעירנו עלו צעירים רבים ארצה ונתיישבו בה ועסקו בחקלאות. סמורגונאים מרובים יושבים בחדרה על אדמתם. הם הקימו דור עובדי-אדמה וותיקים בארץ.

בהזדמנות זו אעיר שלסמורגון היה פרבר הנקרא „קרקע" בו גרו יהודים שעבדו את אדמתם וחיו על יבולה. קראנו להם „יהודי־הקרקע", היתה להם מעין אוטונומיה קהילתית: רב ושוחט משלהם.

הרחוב הוילנאי בסמורגין

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה נטרדנו מעיר מולדתנו. העיר שולחה באש. כולנו ברחנו על נפשנו לרחבי רוסיה ואוקריינה. אולם גם במקומות פזורינו, אם רק התגבש קיבוץ מאנשי סמורגון, המשיכו לפעול בתנועה הציונית, ולדאוג זה לזה ולהושיט עזרה. כשהגיעו למינסק, אבי ומר יעקב פרבוזסקי, העסקן הוותיק של קהילתנו, הם ציידו בתעודות זהות תושבי עירנו שעליהן חותמת קהילתנו שהם לא שכחו לקחתה איתם כשגורשו מן העיר. ותעודה זו שישמשה כדרכון רשמי לכל דבר. פליטים רבים מבני עירנו התיישבו בחרקוב, עיר הבירה של אוקריינה. תכף התארגנו והתרכזו סביב בית הכנסת של הציונים שהשתכן בביתו של הנדבן הידוע מר אברהם יהודה צוקרמן, ז"ל. זכורה לי עת הצהרת בלפור. מה גדלה שמחתם של

פליטי סמורגון. אספו אסיפה רבתי בביתו של צוקרמן ואבי דרש על הנושא של „התחלת הגאולה" המקווה.

עסקני קהילתנו נשארו נאמנים לעבודתם הציבורית עד שובם לסמורגון כתום המלחמה, ועזרו לבנותה מהריסותיה ולשקמה מחורבנה.

בשנת 1921, כשמלחמת האזרחים היתה בעיצומה, גונדות שונות התלכדו ונלחמו נגד משטר הבולשביקים וערכו פרעות ביהודים, הרשו שלטונות הבולשביקים לפליטי המלחמה לשוב למקומות מולדתם, רבים מפליטי סמורגון חזרו.

וכאשר שבו הפליטים הראשונים, מה מצאו בה? הרס ושממה. קשה היה אף להבחין בדרך לעיר, כולה כוסתה דשאים ושיחים. שועלים וזאבים הילכו בה. התחילו לפנות להם דרך. ביראו העצים, עקרו השיחים, ביערו העשבים השוטים. יום יום זרמו חוזרים, באו משפחה אחר משפחה. כשבאנו אנחנו כבר מצאנו בית אחד עומד לבדו ברחוב הווילנאי. בבית גרה משפחת משה קאגאן. אבי יצא לשוט בעיר ולהתהלך בא, חיפש, יגע ומצא את העסקן הוותיק, מר יעקב פרבוזסקי, את משה שרירה וכמה משפחות מתושבי ה„קרקע". שלושת העסקנים באו לידי החלטה שיש לייסד וועד עולים זמני שיתכנן תכניות כיצד להקים את העיר החרבה על תילה, לזרז את הסמורגונאים הפזורים לשוב אל עירם. לקבץ הנידחים ולהגיש עזרה לכל הנזקקים. ואלה אנשי הוועד: גרשון וויינשטיין, יעקב פרבוזסקי, משה קאגאן, יעקב בועז גורביץ, שמואל גרייס ומשה שרירה. גרשון וויינשטיין נבחר למזכיר, ראשית פעלו היה לשכור דירה מאת גוי. הבית היה בעל שני חדרים קטנים וגגו עשוי קש. כאן השתכן ה„וועד". המזכיר החרוץ התחיל משגר מכתבים ל„רעליף" (וועד עזרה) של בני עירנו שנוסד בארצות הברית. במכתביו תיאר את חורבנה של העיר והמחסור יהעוני השוררים בין החוזרים, ועורר את לבבות אחינו הרחמנים. מייד באה התגובה. הגיעו ארגזים מלאים וגדושים צרכי-אוכל ובגדים. כעבור זמן קצר באו משלחות מטעם „וועד העזרה" והתחילו זורמות תרומות-כספים. גם בווילנא התקיימה חברת עזרה בשם „ייקופו", שתפקידה היה לתת לנזקקים הלוואות לבניית בתים. לא היו ימים מרובים ובעזרת שני וועדי העזרה, ה„רעליף" וה„ייקופו", הוקמו בתי מגורים לפליטים שחזרו. הבית הראשון נבנה בחצר בית המדרש. בו השתכנו החוזרים עד שקיבלו הלוואות ובנו להם בתים לעצמם.

מאת וועד העזרה שבארצות הברית נתקבל סכום כסף, בערך עשרים אלף דולאר. בממון זה תיקנו את בית המדרש הגדול, תיקנו את גדרו של בית הקברות שהיתה כולה פרוצה. מילאו את החפירות שנשארו מימות המלחמה, ייסדו באנק לבני-העיר, פתחו ספריה וגם בנו בניינים ציבוריים אחדים שבהם קנו שביתה זמנית חוזרים שבאו ממרחקים.

מזכיר וגזבר הבאנק היה גרשון וויינשטיין, חיים סאראכאן היה הפנקסן הראשי. ואלה חברי הבאנק: שלמה כץ, מרדכי מירסקי, ישעיה קוברסקי, א. שולמאן, חיים אלפרוביץ, ראובן רודנסקי, מאיר גולדברג ופדולסקי.

קימעה קימעה התחילו החיים החברתיים זורמים באפיקם בקצב פחות או יותר תקין. והגיעה השעה לארגן קהילה שבה יימצאו נציגיהן של כל שכבות האוכלוסיה היהודית. בראש הקהילה עמדו: יעקב פרבוזסקי, משה קרייניס, נתן קוברסקי ושלמה כץ. למזכיר הקהילה נתמנה גרשון ווייסשטיין.

דב בינדמן וג. וויינשטיין ייסדו בית ספר בשם „תרבות". בו למדו רוב ילדי העיר. הוא השתכן בבניין בעל שתי קומות. באותו הבניין נמצא גם הפנימייה של בית היתומים, לימודים של כל המקצועות התנהלו בעברית. נוסד „תלמוד תורה" שלקיומו דאג הרב מנשה גינצבורג, התקיימה „ישיבה קטנה" שבה למדו בחורי העיר והגליל. בראש המוסד התורני הזה עמדו: הרב יעקב בועז הורביץ, משה שרירה, דב בינדמאן ואברהם אליעזר גורביץ', ז"ל.

ג.

בשנת 1923 יצאו מסמורגון החלוצים הראשונים ועלו לארץ בצורה בלתי ליגלית: יונה מגידיי, צמפקין, שמואל וויינשטיין וגלינסקי. הם שייכים לסיומה של העלייה השלישית.

אחר זה נוסדה הסתדרות החלוץ בעירנו. לארגן את פעולת ה„חלוץ" בא לעירנו החבר רשיש. בראש ה„חלוץ" המקומי עמדו החברים: מרדכי כהן, שמואל רודנסקי, אליקום למדנסקי, אליעזר שלמוביץ, זלמן קצקוביץ ועוד. כל אלה הצליחו אחרי שנים אחדות לעלות ארצה. בבואם לארץ הם נספחו לחברי ה„הגנה", לקחו חלק בבניין המולדת ובטחונה.

והנה התחילה תקופת ההכשרה החלוצית בפולין. וקבוצה של צעירי סמורגון צאה להכשרה לקלוסוב: בנימין מרשק, זלמן אלפרוביץ, ז"ל, פרגמנט ועוד. אחר הכשרתם עלו ארצה, והתיישבו בחדרה, כי בה התרכזו רוב העולים מעירנו.

לא רק ה„חלוץ" היה פעיל בעירנו סמורגון, אלא גם כמה אירגונים שונים. כגון הסתדרות הציונית הכללים, מפלגת ההתאחדות, פועלי ציון ימין, ה„שומר הצעיר". כולם חתרו לקראת מטרה אחת וזוהי גאולת הארץ ובניינה, תחיית תרבות ישראל בגולה ובארץ. כל משרדי המפלגות היו מכונסים בבנין האחד המפואר שבעירנו. שם הבניין „האינטרנאט" שקודם לכן שימש כבית חינוך ליתומי סמורגון. בניין זה היה להיכל התרבות בעירנו. בו, כאמור לעיל, שוכן גם בית הספר „תרבות". לא מעטים מתלמידי בית ספר זה הם כיום משמשים מורים ומדריכים בבתי הספר העממיים בארץ. בין מורי בית הספר „תרבות" נמנו יוסף ברנשטיין, משה פישר, שמואל כץ. יהא זכרם ברוך. יוסף ברנשטיין ומשה פישר היו מטיפים לרעיון הציוני מעל הבמה בבית הכנסת והיו מעוררים את קהל המתפללים לפעולה למען הצלת עמנו והתיישבותו בארצו, והיו מדגישים וחוזרים כי אסון־השמדה נשקף לעמנו בארצות הפזורה.

במפלגת „התאחדות" פעלו החברים: אליעזר שולמאן, רפאל וויינשטיין. ראובן גרינברג, זלמן פרגמנט וישראל גס, אולם הרוח החיה במפלגה היה יוסף ברנשטיין. בהנהלת ה„שומר הצעיר" ובחלוץ הצטיינו בפעילותם החרוצה החברים: אביגדור יעקובסון, דוד פרבוזסקי, אהובה ברודנה, ברכה יעקובסון ואיטקה מלצר. הנוער הלומד בעירנו היו בחלקם המשובח לאומי, מרוכזים בתנועת ה„שומר הצעיר". רובם דיברו עברית והיו חדורים רוח לאומי חלוצי. לשמחתנו רבים מהם נמצאים כיום בארץ. הם הצליחו לעלות ארצה לפני בוא השואה.

בעירנו פעל במרץ רב סניף „תרבות". תפקידו היה לדאג לקיום בית הספר הנושא את השם „תרבות" ולהפיץ את דעת השפה העברית, להכניס את הספר העברי לבית היהודי ולחנך את הנוער ברוח הציונות. הסניף גם דאג לשכר הלימוד בעד ילדים בני משפחות שלא השיגה ידם לפרוע תשלום זה, לקהילה לא היתה היכולת להקציב סכום ידוע למטרה זו. בעירייה היו ששה חברים, נציגי קהילת סמורגון. הם השתדלו לפני מוסד זה שיתמוך בבית הספר בסכום קבוע מהמסים הנגבים מאת תושבי סמורגון היהודים. השתדלויותיהם לא נשאו פרי. הן נתקלו באנטישמיות ששררה בין חברי העירייה. ואנו לבדינו נשאנו בעול הכספי הזה. כותב הטורים הצנועים האלה השקיע לא מעט טורח ומרץ באסיפת הכספים הדרושים לטובת התלמידים העניים. ערכנו מפעם לפעם הצגות למען מטרה זו ע"י החוג הדרמטי וחובבי הבמה שפעלו בעירנו. התחכמנו להמציא כל מיני תכסיסים לאסוף תרומות במסיבות שונות.

היו גם קשיים אחרים שעלינו היה להתגבר עליהם ולהסירם מדרך החינוך העברי. בתי הספר הפולניים הממשלתיים בעיר השתדלו לקלוט לתוכם את הילדים העברים בייחוד התנקשו לנפשותיהם של הילדים מדלת העם. הם הציעו להם פתיונים שונים כדי ללכדם ברשתם, כמו למשל לימוד ביום הראשון במקום יום השבת, הנחות שונות. בימות ההרשמה לבתי־הספר גייסנו את חברינו והצבנו שני חברים בכל אזור ואזור שידברו על לב ההורים ויסבירו להם חומר החטא הלאומי שבמסירת ילדיהם לתרבות זרה ולטמיעה. פעלנו בחשאי לבלי להיתפס ע"י המשטרה הפולנית העויינת. בפעולות אלו הצטיינו החברים: ראובן גרינברג, זלמן פרגמנט וכותב השורות האלו.

אל לעבור בשתיקה על הספריה של קהילתנו ועל אולם הקריאה הגדול. בספריה היו ספרים ביידיש ובעברית, רובם ספרי קריאה, מיעוטם ספרי לימוד ואנציקלופדיות. הספריה הודות למאמצי חברינו שהיו פעילים בסניף התרבות של הקהילה נמסרה להנהלה הציונית. ואנו בני הנוער פיתחנו וטפחנו והרחבנו את הספרייה. כל העסקנים עבדו בהתנדבות שלא על מנת לקבל פרס. ההנהלה שנבחרה לשנה היתה בת שבעה חברים. הכנסותיה של הספרייה היו זעומות והגרעונות מילאנו ע"י דמי־כניסה להרצאות, משפטים ספרותיים, סרטים וגם הצגות. וכך הצלחנו לרכוש לנו שנה שנה ספרים חדשים. באולם הקריאה אפשר היה למצוא עתונים מכל קצווי

העולם. בתור יושב ראש ההנהלה כיהן כותב הרשימה הזו, המזכיר היה ראובן גרינברג, חברי ההנהלה: נתן לפקין, ז"ל, ויבל"א חנה אלפרוביץ, אלטה דנישבסקי (כיום שושנה פלבסקי)

בעירנו התקיים חוג דרמתי. הראשון במעלה בין השחקנים החובבים היה שמואל רודנסקי. ניבאנו לו עתיד מזהיר על הבמה ונבואתנו נתקיימה במילואה, הוא נתפרסם בארץ כאחד אמני הבמה הדגולים. בהצגות השתתפו פייגילה לגט, צפורה רובין, גיטילה ברודנה, מלכה ברודנה, ליבה התופרת, הינדה ליפקיר, אטקה מלצר, אהרון רובין, פסח טבוריסקי, צילה שר, מרדכי כהן, ז"ל.

נסיים סקירתנו בחברה בשם „לינת הצדק". אירגון זה מילא תפקיד חשוב בחיי הצדקה בעירנו. רוב הפועלות בו היו נשים: רחל רבינוביץ, שרה דנישבסקי, חנה ברנשטיין, אלטה דנישבסקי (שושנה פלבסקי), ברתה הורביץ, מרגלית, ברכה ברודנה, עמא רודניק. בראש האירגון עמד צדק רודניק.

מימין לשמאל. עומדים בשורה ראשונה: חיים ברודנה, אביגדור יעקובסון, צ. כהן, ח. שולמן, ב. ברלין, ר. גרינברג, סקליט, ל. פרוס.
שורה שניה: פ. דנישבסקי, מ. כץ, ח. קופלוביץ, א. ברודנה, א. מלצר, ח. קירזנר, ק. לגט, ח. גרינברג, ל. פרגמנט.
שורה שלישית: א. בדנס, א. קופצובסקי, ל. שולמן, כ. כגן, ר. וויינשטיין, ויז. פרגמנט, ט. דנישבסקי.
שורה רביעית: ש. רודנסקי, י. גס, מ. דנישבסקי, ג. דנישבסקי.
שורה חמישית: ח. וויטקין, ב. טבוריסקי, ש. חדש, י. פרידמן.

גולדה שלם

ביתי בסמורגון

נדמה לי שקשה וכמעט בלתי־אפשרי להעלות איזור־שהם זכרונות על דמות העיר ואופיה, מבלי שהם ישאו אופי אישי מובהק, ובהכרח שזכרונות כאלה יהוו כעין חלק אוטוביאוגרפי של כותבם. כי הרי רצה הגורל, שאנו — ילידי סמורגון, דור שרובו שייך למאה של עכשיו, שנולדו בתחילתה של המאה העשרים, והגיעו עד לימי השואה — נדע גם שתי מלחמות עולם. וכל תלאות התקופה הזאת טבעו את חותמן ועיצבו את דמותו של הילד והנוער, ילידי העיר סמורגון מראשית חייהם. וכל אחד מאתנו הרוצה להעלות מהעבר הלא־קרוב ביותר, מימי הילדות, את מה שעוד זכור על עיר מולדתו אמו — הרי ימצא את עצמו שרק בשחר ילדותו היו לו כמה שנים של חיים שקטים בבית אבא ואמא, בחוג המשפחה, קרובים וידידים, בעיירה יהודית טיפוסית מבחינה חברתית, ופרולטרית מבחינה מעמדית. אפשר אפילו להגיד — פרולטרית מובהקת. אולם החיים האלה, חיי אידיליה של עיירה שקטה וצפופת אוכלוסין, אך עטורת נוף כפרי נהדר של שדות ויערות, של כפרים, איכרים ביאלורוסים על ההווי הכפרי שלהם — נעלמו בשנה הראשונה למלחמת העולם ב־1914. ב־1915 נצטוו כל תושבי העיר לעזוב את עירם בפקודת הצבא הרוסי, כי היה על הרוסים להיסוג ומפקדת הצבא בחרה בתכסיס של „אדמה חרוכה". העיר הפכה במהרה לתלי־עפר ואודים עשינים. ועוד זכורה עמי התמונה המזעזעת של שריפת העיירה — שהחלה עוד בטרם הספקנו לעזובה, בקחתינו עמנו רק צרור קטן ביד כל ילד ואת הפרה לקחנו אתנו כי (גרנו מחוץ לעיר) היא היתה לנו למקור מחיה בדרך עבור הילדים הקטנים שמספרם היה תשעה. וככה הפכנו בן רגע ואתנו כל בני העיר למחנה גדול ועצום של פליטים המשרכים את דרכם דרומה בכביש המוביל למולודצ'נה, ומשם למינסק שהיתה באותו זמן עוד רחוקה מן החזית. וכך קרה, שהאוירה השקטה של חיי הילדים והנוער על רקע העירה, סביבתה ונופה הכפרי, נפסקו בין לילה, והוחלפו בסדרי חיים והוי אחרים ברחבי רוסיה הגדולה. ולכן טבעי הדבר, שאם כל רצונינו להעלות זכרונות וארועים מהתקופה ההיא של חיינו בעיר המולדת שבגלות — שיהיו אלה זכרונות ילדות עם כל הסודי והרומנטי שמסוגלת לשקף נפש של ילד עברי יהודי בגיל הילדות המוקדמת. וכאן באה המניעה העיקרית והיא כושר הבטוי הדל של אדם רגיל, עובד שמעולם לא

עסק בכתיבת זכרונות ואף על פי כן מנסה את כוחו, כי עז רצונו להציל מן השכחה את מה שעוד ניתן להציל. ואתחיל בזה:

הנני בת למשפחת פועל בתעשית עיבוד עורות - בורסקות. משפחה מרובת ילדים ומשום כך גם משפחה הטועמת את טעמם של חיי פועל שכיר דאז. יום עבודה ארוך ומפרך ושכר זעום שבקושי הספיק לפרנסת המשפחה על כל סוגי ההוצאות הכרוכות בקיום משפחה כזאת. ייתכן מאד שמצבם הכלכלי הקשה של פועל יהודי בעיירות של הזמנים ההם, — הם הם שקבעו את היותי חברת משק שיתופי בישראל.

עומדים מימין: ח. ברודנה, ר. חדש, מ. ברודנה.
יושבים מימין: רפאל וינשטין, מ. פישר, דבורה אלפרוביץ.

זכרונותי המוקדמים ביותר מתיחסים לתקופה בימי חיי בהיותי בת 4—5 שנים. וזוכרת אני שגרנו אז בדירה שכורה, אחת בשורת דירות שהיו וחצר אחת. הבתים עמדו בשורה ארוכה מצדה הימני של החצר ואילו בצד השני שממול הבתים היתה גדר של לוחות עץ, גדר אטומה לגמרי שאפילו סדק לא נראה בה, ואשר הבדילה בין החצר שלנו לבין בית חצר של בית־המטבחיים.

הריחות והקולות שהיו מגיעים מעבר לגדר הזאת לא הוסיפו עינוג ושקט נפשי לדיירי החצר שלנו. ואני זוכרת שעז היה רצונם של הורי לצאת ולעקור מן המקום הזה ויהיה זה אפילו יותר מהוחק ממרכז העיר שבו החנויות והשוק. ואמנם מצאו הורי דרך להגשים את מבוקשם.

בתקופה ההיא החליט ראש הכנסיה הפרווסלבית שבסמורגון להחכיר, חלקות אדמה בגודל של 1—2 דונם, ליהודים שבקשו לבנות להם דירות מחוץ לתחום הצפוף — המאוכלס. חלקות האדמה האלה היוו קודם לכן חלק משטחו של הגן הצבורי שגם הוא היה שייך לכנסיה והוחכר למוסדות העיר לשם עריכת כל מיני אירועיים חברתיים כגון נשפי מסכות, קונצרטים בימי הקיץ של התזמורת מכבי־אש והמשטרה. והמגרשים שהחכירו ליהודים השתרעו בחצי עיגול כשטחו של הגן עצמו — כי ממנו הוכרשו, לכן היה לכל בעל חלקה כזאת גבול משותף עם הגן הצבורי וכן גם האפשרות לצפות את כל ארועי הגן. מובן מאליו שלא קל היה לפועל שכיר בעל משפחה גדולה להגיע לחסכונות כדי לבנות בית ואפילו פשוט ביותר. ואף על פי כן קם הדבר והיה למציאות, הבתים הוקמו, אצל מי במוקדם יותר ואצל מי במאוחר, בצורת רחוב חדש על בתיו החדשים, ובחזית כל בית גינת פרחים יפה ומטופחת, ואפילו מדרכת עץ צרה להולכי רגל לפי דרישת הזמן ההוא. ולרחוב הזה שלנו החדש ניתן השם — רחוב הגנים ואשר הפך כאילו מאליו בדרך ה„טבע" כעבור זמן קצר מקום לטיולים בקיץ ליושבי האזור הצפוף אשר לכל הפחות פעם בשבוע בשבת אחרי הצהרים יכלו להנות ממראה שדות ירוקים ואויר צח. כי רחוב הגנים שלנו היה בנוי רק מצידו האחד הימני — ואילו לעברו השני השתרעו שדות דגן ושעורה ושבולת שועל ושפע של פרחי שדה ובר היו שם. זמן קצר אחרי שהשתקענו בביתינו החדש הוחל בבנית הכנסיה הקתולית החדשה (הקושציול) (עד אז לא היה לקתולים כנסיה ראויה לשמה) הכנסיה הוקמה בהמשכו של רחוב מינסק בואכה לגני סיניצקי מצד שמאול, ואילו רחוב הגנים התמשך באותו כיוון בחצי עיגול מצד ימין.

ואנו ילדים יהודים מן הרחוב הזה הסמוך לכנסיה היינו אורחים בלתי קרואים כמעט בכל טכסי החתונה שנערכו שם כמו כן טקסי קבורה, כל זה פתח לפנינו עולם חדש של טקסי דת ומסורת של אמונה אשר לעם שבתוכו חיינו. גם לשון הגויים בהיותה שגורה בפינו מה שעזר לנו להתחבר ולהתידד עם ילדי השכנים הלא יהודיים. (כי בין רוכשי המגרשים בשכונה החדשה היו גם משפחות מבין עם הארץ).

כאן במקום החדש נפתח לפנינו הילדים כר נרחב לפעולה ומשחקים. בימי החורף כשהשלג היה מתערם ערמות ומכסה את הכל בחצר והיה צורך לגורפו לצדדים על מנת להבקיע שבילים לרפת הפרימיטיבית הבנויה מלוחות עץ, ושביל לבאר שעמדה מחוץ לחצר הבית ושמשה לכמה מדיירי הרחוב. אנו הילדים היינו, תוך כדי פינוי השלג בשבילי החצר, חוטפים משחק בכדורי שלג וגם לא טמנו יד בצלחת בעשית אדם מגושי שלג ולא פעם המשחק נעשה גם על חשבון העזרה הממשית לאמא. (כל עזרתנו בבית היתה עזרה לאמא משום שאבא היה יוצא השכם בבקר בעודנו ישנים — וחוזר מעבודה בערב לא לפני שעה שבע ולפעמים יותר מאוחר, אני זוכרת שרק הילדים היותר גדולים היו עוד ערים בשעה זו) אולם את „החיים" הממשיים ראינו בימות הקיץ. אז „מי ידמה לנו ומי ישווה לנו". הנצרך מקום יותר אידיאלי למשחק המחבואים מאשר שדה קמה גבוהה, כמעט בגובה אדם מבוגר? (אלה היו שדות השפון) במשך הזמן נאסר עלינו להשתמש בשדות בטרם קציר כמקום למשחק המחבואים מטעמים מובנים. ואם לא השדות, מצאנו מקומות סתר אחרים. הלהט למשחקים היה רב ואני נזכרת באחי זלמן שהיה נאלץ לפרוש מהמשחק לכמה רגעים על מנת להתפלל את תפילת מנחה כמנהגו תמיד בשעת בין־השמשות, אולם היה לו כמעט בלתי אפשרי להנתק לגמרי מהמשחק, הייתכן? אם כן מצא לו דרך. היה נעמד סמוך לפינת הבית, ממלמל במהירות את פסוקי התפילה ובעיניו עוקב אחרי מהלך המשחק. (כמובן שכל זה לא בנוכחות אבא). בקצור הבית החדש פתח לפנינו עולם ומלואו, מעבר לשדות השתרע יער אורנים שדרכו פילסה לה את מהלכה הקצוב הרכבת. שמענו תמיד את שריקותיה ויכולנו להבחין בעשן הסמיך המתמר מארובת הקטר. אולם כדיברי הפתגם: אליה וקוץ בה. לנו לילדים גן עדן עלי אדמות ולהורים תוספת קושיים שבלאו הכי לא חסרו. אמא היתה נאלצת לסחוב מרחקים גדולים את סלי המזון לכלכלת המשפחה, את המזון המרוכז בשביל הפרה. וקשה לי עד היום הזה להבין איך היתה אמא מספיקה לעשות כל זאת, הבית החדש והמרווח כשהוא לעצמו הוסיף עבודה לאם. לא כל שכן הגינה שעל ידו, כל שנה בימי האביב היינו מוציאים את הזבל מהרפת, מפזרים אותו על כל השטח המיועד לעבוד, וגוי, בעל סוס ומחרשה, היה בא באחד מימי האביב, חורש לנו את החלקה, ומצניע את הזבל באדמה. בחלקו המרוחק יותר מהבית היינו זורעים תפוחי־אדמה, ובקרבת הבית — ירקות. כמובן שבזה היינו עובדים ממש. היינו פושטים בגינה 3 - 4 ילדים יחד עם אמא והעבודה היתה נעשית על הצד הטוב ביותר. כי אכלנו מפרי גינתנו כל ימות הקיץ, כל ירק בעונתו, בעד העיסוק בגינה בא השכר שבצידו. ובימות הקיץ היה תקציב כלכלת המשפחה מתאזן ביתר קלות. ואז היתה אמא חוסכת מתקציבה להוצאות הכלכלה לשטחי הוצאה אחרים כמו הלבשה והנעלה. כי חוק הוא בל יעבור, שכל ילד יהודי מובטח לו לימי חג ראש השנה בגד חדש ונעליים חדשות. ואין זה דבר של מה-בכך למשפחה כמו שלנו.

היו בחלקת האדמה שלנו גם שני שיחי לולב מצבע סגול ובירכתי החלקה עמד עץ תפוח זקן, כפוף ורב ענפים. ומדי שנה בשנה היה מלבלב, באביב המוקדם מתכסה בפרחים. שנה פחות, ושנה יותר, היו אלה תפוחי „אנטונוב" שהבשלתם היתה מאוחרת, כמעט בסתיו. אולם הדבר החשוב ביותר מה ששימח את לב הילדים היה עץ תדהר עתיק יומין ועל צמרתו קן החסידה. עם התחלת האביב היינו הילדים יום יום, צופים לצמרת לראות הבאה כבר החסידה מארצות החמות. וכשבא סוף סוף זוג־החסידות היה מתחיל לשפר ולרפד מחדש את הקן ולהתאימו לדגירה, ולגדול הדור החדש. אולם לא הרבה דורות של חסידות זכינו לראות בגידולם ולא הרבה אביבים זכינו לראות את עץ התפוח שלנו היחיד בליבלובו, כי פרצה המלחמה ועקרה אותנו מביתנו החדש ומפינת החמד של נוף כפרי מובהק על כל היפה והנעים אשר בו. נעקרנו מביתנו כעבור זמן קצר אחר שזכינו בו ואחרי כיסופים כל כך רבים — ולא שבנו אליו עוד.

בלי משים מצאתי את סיפורי הזיכרונות שלי מחולקים לשתי רשויות. כאילו סדרות, האחת הבית — כלומר האם והילדים — והרשות האחרת — האב שכמעט ולא מורגש היה בחיי המשפחה, ובחנוך ילדיו, והרי לא נשארת לו כל ברירה אלא לאשר את החלוקה הבלתי רצויה הזאת שהיא אך ורק פרי מציאות של חיים. מציאות של דיי עבודה קשה, שלא הותירה לאב לא כוח ולא זמן למען ילדיו. הערב היחידי בשבוע זהו ערב שבת בו היינו כל בני המשפחה מסובים לשולחן בהתאם לטקס המסורתי. אבא היה מקדש על היין ועל החלות, פורס לכל ילד פרוסת חלה לבנה וכל מאכלי שבת היו טובים ובשפע כבכל בית יהודי אמידי. אחרי האכילה היו כל המסובים מברכים את ברכת המזון, ידענו את זה בעל פה כמעט כולנו, ובסוף באו גם זמירות של שבת שנשתמרו בזכרוני עד היום הזה. ומכיון שאחרי יום השבת באו שוב ששה ימי חול ועבודה קשה אין להתעלם גם מהם גם משום שהם חול וגם משום שהם ששה. ועל זה אולי עוד ארחיב קצת את הדיבור.

עבודת הבורסקות, שבא עסק אבי את מרבית שנות חייו כפועל שכיר, היותה ענף התעשיה העיקרי של סמורגון ומקור פרנסה לרבים. זה היה עיבוד של העורות הגולמיים מיועד בעיקר לחלק העליון של נעליים ומגפיים מכל הסוגים. היו אלה בתי חרושת קטנים בעיקר שהעסיקו מספר קטן של פועלים. לצידם של מפעלים גדולים יותר שמספר עובדיו הגיע לכמה עשרות בכל אחד מהם. היה זה בכלל מעמד שלם של עובדים שכירים שהגיע בודאי למאות. והיה זה מעמד מכובד למדי כפי שאני זוכרת מהזמן ההוא. כבודו היה קודם כל בזה ששכרו של פועל־בורסקי היה לאין ערוך יותר גבוה מאשר שכרו של פועל בענף מלאכה ביתית. ענף הבורסקות שהתחיל מממדים קטנים עלה והתפשט וגדל בממדיו ואיתו הרווחיות הולכת וגדלה. כמובן שמשהו מהרווחיות הזאת הורגשה גם בשכרו של הפועל לכל דרגותיו. אני זוכרת ששכרו של אבי בשנים ההן הגיע

לעשרים וחמשה רובל לשבוע מה שנחשב לשכר מתקבל על הדעת. (זה היה כבר בזמן שאבי הגיע לדרגת מנהל עבודה (אומן בענף שלו).

כל נער יהודי ביתר רצון הלך לעבוד כשוליה בבית חרושת לעיבוד עורות מאשר לענף החייטות או הסנדלרות. כבודו של ענף הבורסקות היה גם טמון באירגונו החזק. לזה היה כוח משיכה רב. לכל בחור יהודי שהתחיל את הקריירה הפועלית שלו בענף הבורסקות במשך כמה שנים עלה בדרגה מקצועית ויחד עם זה גם דרגת משכורתו עלתה, מה שאיפשר לו לחסוך למען עתידו.

בעיקר הלכו והתפשטו בתי החרושת האלה בדרומה של העיר והתרכזו במיוחד ברחוב צדדי. הרחוב, או יותר נכון — הסימטה שהיתה בנויה במורד וכאילו באלכסון. בפי היהודים נקראה הסימטה הזאת סימטת בית־המרחץ, ואילו בזמן יותר מאוחר היא קבלה את השם הרשמי הרוסי — הרחוב העקום או המפותל (קריוואַיאַ) ואת הרחוב המפותל הזה הנני זוכרת במיוחד וזה משום שדרכו עברה הדרך לבית החרושת שבו עבד אבי ז״ל. והן משום שבאחד מבתיו ברחוב הזה זכיתי ללמוד את האלף בית העברי מידי יהודי מלמד דרדקים ילו זקן צהוב ומתולתל.

והיתה זאת שנה אחת לפני פרוץ המלחמה ומלאו לי שש שנים ונמסרתי ליהודי הזה שילמדני ראשית תורת הקריאה והכתיבה. הייתי רצה כל בוקר מביתנו החדש שברחוב הגנים, עוברת חלק מרחוב מינסק, את כל כיכר השוק על חנויותיו המרובות ויורדת לסימטה הזאת ובו שכן כבוד ה„חדר״ שנתחבב עלי על אף כל מגרעותיו. והמגרעות הן בעיקר — המקום עצמו. כי הרי לא היה ברחוב הזה אף חצר אחת שלא יעסקו בה בעיבוד העורות. והיו החצרות מלאות גיגיות גדולות ודודים ענקיים בהם הושרו העורות בתמיסת חומרים כימיים שהיו מפיקים ריחות בלתי נעימים וגם זבובים לא חסרו שם בקיץ. ואנו עדת הילדים בפינה ההיא הצרה והצפופה מבנים לא היה לנו מקום מתאים לערוך בו את משחקינו ברגעי ההפסקה בין לימוד ללימוד. ואף על פי כן הייתי גאה על המקום הזה בו קניתי ראשית דעת וקריאה בספר. ועוד עלתה גאוותי כשהייתי לפעמים מבקרת בלוית אמי את אבי במקום העבודה. שם בבית החרושת היה עולם בפני עצמו. על כל אשר בו ועל סביבתו. עבדו שם יהודים בעלי זקן ופיאות, לצידם של נערים צעירים, יהודים ולא יהודים.

כשהמלחמה טלטלה אותנו הרחק מעיר המולדת ומהבית היה זה בסתיו המאוחר של שנת 1915. זמן קצר שהינו כפליטים בעיר הגדולה היהודית מינסק, אשר קבלה אותנו ברוב אהבה וחסד. שיכנה אותנו בבתי־הכנסת המרובים שלה, ומשם יצאנו לפנים רוסיה הגדולה והגענו עד למרחבים הצפוניים של הוולגה בסביבת העיר סטלינגרד (אז צריצין). אבא נתקבל לעבודה אצל אותו בעל בית החרושת מסמורגון שהעתיק את מפעלו לשם. זה היה בעל מפעל גדול באופן

יחסי לאחרים שהיו בסמורגון ושמו היה הוט (וברוסית גוט). ובשבילנו הילדים נפתח מעכשיו עולם חדש לגמרי מלא חויות, סביבה אחרת, נוף אנושי אחר וחדש, שונה מזה שאליו היינו רגילים עד עכשיו. השפה הרוסית התחילה לכבוש את מקומה של האידיש אבל רק ברחוב ואילו בבית המשכנו בחיים הרגילים והמסורתיים של בית יהודי פשוט.

כשנתקבלתי לבית־הספר העממי הרוסי דאז — הייתי הילדה היהודיה היחידה בכיתה של קרוב ל־60 ילד. (בזמן ההוא היו מעט מאוד יהודים בערים הרוסיות בגלל תחום המושב ששרר בימי הצר). ובשעורי הדת הפרווסלבית כשהכומר היה מסביר את סיפורי המקרא לפי הברית החדשה, והיה מראה תמונות של דמויות מהתנ״ך, יכולתי גם אני להרים יד כי הרי לא היו זרים לי הסיפורים האלה. עוד מהבית זכרתים. אבל בהכנסי לבית הספר התיכון הלכו הזכרונות וניטשטשו. לא הוספתי לראות יותר אות עברית מודפסת וברבות הימים נעשינו כמעט כילדי עם הארץ פרט לשפת האידיש עליה שמר הבית וחוג המשפחה. השפעת הסביבה, הרחוב, אוירת בית־הספר, כל זה עשה את שלו ומה עוד כשפרצה המהפכה 1917. נסחבתי עם זרם רעיונות המהפכה שהיה כנחשול אדיר שהציף את הכל ואת כולם. התחלתי לאהוב את הארץ רחבת הידיים, את העם שנאחז ברעיונות כה נשגבים ועם התפתחותו והתבססותו של השלטון החדש במדינה נוסד הארגון הארצי של הנוער הרוסי „הקומסומול״. ואנו תלמידי כיתה שביעית של בתי־הספר התיכוניים עמדנו להצטרף לארגון הנוער הכל ארצי זה צריך היה להערך ברוב פאר ובטקס ממלכתי רשמי, על כיכר העיר הגדולה ובנוכחות עם רב.

אולם בינתיים קרה דבר — פורסם מטעם הרשות השילטונית — שכל אזרח שאינו יליד רוסיה הגדולה ושברצונו לחזור למקומו ולעיר מולדתו רשאי לעשות כן. אבי ז״ל נאחז בהזדמנות הזאת שאינה חוזרת. ארזנו את חפצינו ויצאנו לדרך — לסמורגון והיא אז כבר בתחומה של מדינת פולין העצמאית. ושני נימוקים היו להחלטתו של אבי: תהליך הטמיעה וההתבוללות הלאומית של הדור הצעיר היהודי, וגם המשבר הכלכלי החמור, שפקד באותה תקופה את רוסיה. (זה היה תיכף אחרי מלחמת האזרחים ברוסיה כשהרעב והמחלות האפידמיות עשו שמות באוכלוסיה).

וכאן בא המפנה הגורלי בשבילינו ובשביל כל אלה שחזרו מרוסיה. אחרי טלטולים רבים שנמשכו כשישה שבועות הגענו לסמורגון שהחלה להבנות מחדש. מן האדמה החרוכה צצו בתים. הוקמו ושוקמו מוסדות ציבור, בית־כנסת, והעיר התחילה לחדש את חייה. אולם בשבילי היה זה, כאילו נפלתי מן השמיים ארצה. מצאתי פתאום את עצמי מנותקת מלימודים וחברה ומה גם שלא ראיתי כל אפשרות ולא היתה כבר בשבילי כל תקוה שאחדש אי־פעם את לימודי ועמדתי

על סף היאוש. וביאושי כי רב החילותי לחפש אחיזה כל שהיא וקשר להמשך החיים ומצאתיו כשהתחלתי לתת לעצמי דין וחשבון שכל זה מה שהיה שם — היה לא שלי — לא האדמה, לא העם ולא שאיפותיו. לאט לאט התחלתי להתקרב אל עצמי, אל מקור מחצבתי, אל הדור היהודי הצעיר ואל שאיפותיו. וכאן נפתח לפני שוב עולם חדש, אלא שמקורו ישן נושן. קודם כל נזכרתי באלף־בית שפעם למדתי אצל הרבי בעל הזקן האדום. והתחילו החיפושים אחרי המילה הכתובה באלף־בית העברית. תחילה הקריאה בספרי אידיש, הכרת ספרותה הגדולה והעניפה. והקריאה הזאת היא היא שהביאתנו למקור מחצבתנו ולהכרת עצמותינו. סיפורו הקטן והמאלף של פייארברג „לאן", ושלום אַש „הדרך לעולמנו" (דער וועג צו זיך). אולם למען הציץ לתוך ספרות החדשה העברית של אותו זמן כמו דוד שמעוני „מצדה" ונתן ביסטריצקי, ימים ולילות וליב יפה, שירי המולדת ועוד ועוד... נחוץ לדעת את שפת המקור היא שפת אבותינו וארצנו ההולכת ומתנערת מקפאונה של דורות וקמה לתחיה. ואז פנינו ללמוד עברית ובזה נתן את חלקו המורה מבית־הספר „תרבות" והוא יוסף ברנשטין ז"ל.

הוא היה בעצמו ציוני ותיק ומסור בלב ונפש לרעיון הציוני. הוא עמד בקשרים הדוקים עם תנועות הנוער והחלוץ שכבשו כמעט כליל את הרחוב היהודי, ובעיקר הנוער היהודי שזה לא מכבר חזר, עם הקמת פולין העצמאית, מערי רוסיה ונתקבץ ונתארגן באירגוני הנוער והחלוץ. הוקמה אז בסמורגון הסתדרות נוער „גורדוניה" החלוץ הצעיר וכן המפלגות, התאחדות ו־צ. ס. ובאסיפות אירגוני הנוער שמענו לראשונה את ההדים של ארץ־ישראל הנבנית, על אירגונו של הפועל העברי בארץ, על מוסדותיו ההסתדרותיים. אולם עיקר הדגש הושם על צורת חייו של הפועל העברי — וזה רעיון הקבוצה. קם גדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור. „הקבוצה הגדולה" והקבוצה הקטנה דאז. וכל התנועה ההתישבותית שצעדה אז את צעדיה הראשונים בארץ. סניף „החלוץ־צעיר" בסמורגון מנה קרוב למאה נערים ונערות. סניף החלוץ היה אחד הסניפים הגדולים והחזקים בסביבה. חברים החלו לצאת להכשרה לקבוצים ולהתכונן לעליה. אבל הופיעה מדיניות העליה של ממשלת המנדט דאז, וחברים נשארו בקבוצי הכשרה הקבועים כל הזמן עד לעליתם ארצה. בכל מיכסת סרטיפיקטים שנתקבלו במשרדי העליה הציונית זכינו גם אנו צעירי סמורגון. כמיהת העליה ושמחה הורגשה בכל העירה ובכל בית יהודי, הורים ליוו את בניהם בשמחה ובתקוה שברבות הימים גם הם יצטרפו לבנים ויעלו לארץ ישראל. כי דרי נקבצו ובאו כולם לעיר החרבה מכל קצות רוסיה הגדולה על מנת להגשים את יעודם ההיסטורי הציוני. ואמנם הרבה מהורי החברים שעלו ארצה בעקבות ילדיהם, חיים עד היום הזה אתנו בארץ.

לאה רוטברט

ביתי על „הקרקע"

ב„קרקע" חיו כשבעים משפחות יהודיות. אני הנני הדור השלישי של המתיישבים הראשונים. שם אבי חיים מאלקעס. היהודים בקרקע היו חקלאים, עסקו בפלחות: זרעו חיטה, שעורה, שבולת-שועל ותפוחי אדמה. היו להם גם גני ירקות וגם בוסתנים. במשקים היו פרות, כבשים וסוסים.

1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה.

היריות נשמעו מהצד של הכפר פיריבוז שישב על שפת הווילִיה. נראו תמרות עשן מגיעות עד לב השמים. הקרב בין הרוסים והגרמנים התוקפים הלך הלוך והתקרב אל ה„קרקע". חלחלה אחזה את התושבים השלווים והשאננים.

משפחתנו מנתה שבע נפשות: אבא, אמא ושני בנים, אברהם בן חמש-עשרה, מרדכי בן שלוש עשרה, שלוש בנות, רחל בת תשע, חווה בת שבע ואני לאה, בת ארבע וחצי.

השארנו את ביתנו, משקנו וכל חפצינו ונמלטנו על שבע נפשותינו לסמורגון. השתכנו כפליטי-מלחמה בחצר בית הכנסת.

1915. נכנסו הקוזקים. גירשו כל תושבי סמורגון. הלכנו ברגל ובאנו למינסק, שבה שהינו רק חדשים מספר.

לאידלסון היה בסמורגון בית חרושת עורות. הוא עבר עם כל הפועלים שעבדו אצלו ליילִיסווּדגראד. אחד מפועליו היה דודי שלמה לווין. הוא בא במיוחד למינסק להעביר את הוריו. נסענו איתו ובאנו ליילִיסווּדגראד ושהינו שם חמש שנים.

בבית החרושת של אידילסון עבדו אבי ואחי, אבי בתור נגר, הוא תיקן והכין להם מכשירי-עבודה, אחי — בתור שוליות בורסקאים.

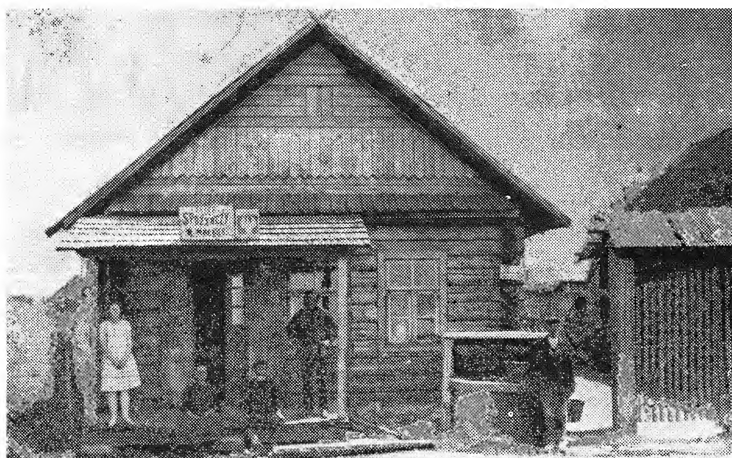
1918—1919. מלחמת אזרחים השתוללה. חילופי משטרים באוקריינה, סקורו־פדסקי, דניקין, פיטלורה. ממשל יוצא וממשל נכנס.

פרצו פרעות. ביום שבת אחד עשו טבח נורא ביהודים יושבי-ייליסבדגראד. זה היה ערב כניסתם של הבולשביקים אל העיר וכיבושה.

אנו התחבאנו אצל משפחה של סטרוביירים (כיתה קתולית־יוונית של שמרנים אדוקים). הפחד היה איום ונורא. לא היינו בטוחים בחיינו. באותה הלילה נכבשה העיר ע"י חיילי ה„צבא האדום".

התנאים הכלכליים היו נוחים, אולם יראנו להישאר בעיר שבה חיינו היו תלויים מנגד. אולם האחים נשארו והמשיכו לעבוד בבית החרושת. בסופה של שנת 1919 עקרנו ובאנו לסמורגון. נסענו במרכבתם של „החיילים האדומים" שנסוגו מפני התקפת צבא פולין, שהשיגה את עצמאותה.

1920. אבינו הקדים לבוא בכמה שבועות. האם ושלוש הבנות חזרו. משפחתנו היתה אחת המשפחות הראשונות ששבו למכורתם. בהגיענו מצאנו אנשים מספר ב„קרקע", ואלה גמרו בדעתם לעזוב את המקום ולהימלט על נפשותם מפני חמת הליגיונרים הפולניים שכבשו את הכפר מידי הבולשביקיים בשנת 1920.

בית על „הקרקע"

בשובנו לכפר מולדתנו לא מצאנו אף שריד וזכר מביתנו ומשקנו. התישבנו בחוץ על החבילות שהבאנו איתנו ופרצנו בבכי. האם מיהרה ללכת לחפש את האב. אחרי חקירות ודרישות נודע לה מקום הימצאו. הוא עבד אצל הכפריים בפ׳רביז באומנותו של נגר. בכל השכונה לא היו בתים, כי כולם עלו באש הקרבות שהתחוללו במקום. השתכנו באחת המחפורות (הטראנשיות) שנשארו מהמלחמה בין הרוסים והפולשים הגרמנים. גם עכשיו הארץ עדיין לא שקטה, כי התנהלה מלחמה בין הצבא האדום של הרוסים והלגיונרים הפולניים. מחנה הרוסים היה מעבר מזה של הוויליה ושל הפולנים — מעבר השני. הם החליפו תכופות יריות תותחים ביניהם.

עברנו לגור בכפר קלפאי שהיה בעורף והיה קצת יותר מרוחק מהחזית. כחצי שנה שהינו בכפר זה. אבינו בנה לנו בית קורות. כלומר הקים את השלד בלבד, קירות בלי רצפה ובלי תקרה. את שלד הבית הזה העברנו אחר כך לסמורגון אחר שובנו בקייץ. בינתיים חזרו מהפזורה משפחות אחדות. ה„ייקפו" (וועד העזרה היהודי)

שלח סכום מסויים. בכסף זה נבנה בית משותף שנחלק לתאים קטנים. בכל תא אפשר היה להעמיד שתי מיטות שמילאו את שטחו עד אפס מקום (1921. לאט לאט חזרו עוד משפחות. שיקמו במקצת את העיר סמורגון אולם לאיתנה ולמצבה הכלכלי הראשון לא שבה)

בבית המשותף התדיירו ארבע משפחות. בסמורגון עדיין לא היתה מאפייה — ואחיותי עם ילדים, בני משפחות אחרות, היו הולכים ברגל לליבידובה (זוהי עיירה קטנה שתושביה היהודים לא גורשו ממקומם בשעת המלחמה) וקונים בחנויות קמח. הובא שק הקמח שמשקלו היה כחצי פוד, ואפינו לחם שיפון. בכל הסביבה לא נמצא אף רופא אחד. כולנו חלינו לעתים קרובות. סבלנו מכאבי-בטן קשים. לא היה למי לפנות לבקש עצה או רפואות. בנו הבכור של יענקל פרבוזקי שרת בצבא בתור אח סאניטאר. במקום שאין רופא השתדל הוא להיות לנו לרופא. והוא יעץ לנו לקטוף עלי לענה, לשלקם ולשתות את המים. מילאנו אחר עצתו והחלמנו.

בית הקברות היה כולו הרוס. הילדים הלכו לבית הקברות, אספו את העצמות הפזורות, המבוגרים כרו קבר והביאו אותם שוב לקבר ישראל.

כמקום תפילה שימש מרתפו של החובש קוברסקי, שם התאספו והתפללו בחול ובשבת ואף בחג.

בכל יום רביעי היה יום שוק. האיכרים באו והביאו מיבולם וממשקם, היינו ביצים, חמאה גבינה ואף פשתן. קנינו מאת האיכרים צרכי האוכל והובלנו אותם לווילנה ומכרנו אותם בריווח — וכך התפרנסנו.

מיים לשתייה שאבנו מהיובל ששטף ועבר על יד בית החומה של סטראשינסקי.

רחובות סמורגון העלו בשנות העדרנו חרולים וקמשונים.

הגברים היו פושטים בכפרים או בעיירות שבסביבה לחפש עבודה והנשים והילדים נשארו בבית. בלילה היינו שומעים יליל חתולים, ייבובי חיות קטנות שונות, חריקות פחי הגג של בית הכנסת ההרוס שהיו מתנדנדים ומתדפקים ברוחות המנשבות, קולות משונים אלה שהצטרפו לשאון ורעש, היו מפילים אימה עד לקפיאת דמינו בעורקינו.

בסוף שנת 1921 עברנו ל„קרקע". שוב עסקנו בפלחות. חרשנו, זרענו וגם קצרנו.

בא שליח מיוחד מארצות הברית והביא לכל משפחה ומשפחה מתת עזרה וסעד מאת קרוביהם באמריקה.

סמורגון היתה אז תחת שלטון פולניה שבה משל פילסודסקי.

זרם חזירת המשפחות גבר והלך. שיקמו את הקלויזים, את בית המדרש, ייסדו בית ספר, שמנה עשרה תלמידים ותלמידות. מרנו היה טטרסקי יודע עברית, אחי הרבנית מהקרקע, סטודנט האוניברסיטה שנשאר בלי אמצעים ולא יכול להמשיך בלימודיו, ובא לסמורגון והתעסק בהוראה. אחריו בא מורה שני בשם באק. בית

הספר גדל, היו כבר כיתות אחדות. את בית הספר על כל כיתותיו שיכנו בעזרת הנשים שבבית הכנסת.

שב המורה גילינסקי, יליד סמורגון, הוא לימדנו תנ"ך. הופיע עוד מורה, שמו כץ, לימדונו לימודים כלליים אלמנטריים, אשתו לימדה אותנו מלאכת יד, כלומר תפירה.

בסמורגון היה „הקדש", בית הכנסת־אורחים לעניים המחזרים על העיירות, ובניין זה נשתמר בעינו, הוא נמצא על יד בית הקברות. ב„הקדש" זה שיכנו את בית הספר שכבר היו בו חמש כיתות ונקרא בשם „תרבות". בו לימדו הן לימודי קודש והן לימודי־חול. המורים היו כץ, ברנשטין ושושנה דנישבסקי. בין התלמידים נמנה חנוך לוין, שנמצא בארץ, ועכשיו מכהן בתורת פדגוג, מנהל בית ספר ברמת אביב בשם „אילנות".

אחר כך העבירו את בית הספר לבית הגדול שהקימה הקהילה דסמורגון בעזרה שקיבלה מארצות הברית ומייקופו. בית זה שימש מרכז לעבודה תרבותית. בו שיכנו את הספריה, את התיאטרון, מועדוני־הנוער ועוד מוסדות. הבית נקרא אינטרנאט.

פערל גינזבורג — טאיזנער

דער ווידערגעבורט פון סמארגאן

(מנשה דעם רב׳ס טאכטער)

אונדזער סמאַרגאָן האָט זייער פיל געליטן פון דער וועלט מלחמה. די שטאָט איז אינגאַנצן חרוב געוואָרן. די באַפעלקערונג איז עוואַקויִרט געוואָרן און די יידן זיינען צעזייט און צעשפרייט געוואָרן איבער שבעה ימים. אַז די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט די באַפעלקערונג אָנגעהויבן ביסלעכווייז צוריקצוקומען און אויפבויען די חורבות, שפּעטער אַ ביסל בין איך אויך געקומען.

אַריינגעפאָרן בין איך דורך קרעווער גאַס. דאָס שטעטל איז געווען ניט צו דערקענען. ווו ניט ווו זיינען שוין געווען אויפגעשטעלט הייזער, צווישן אָקאָפּעס און שטעכיקע דראָט, אָפּגעסמאַלעטע ווענט און גראָבנס. עס האָבן זיך געוואָרפן אין די אויגן קעלערס מיט די הויכע קוימענס. איך האָב זיך נאָך ערשט געקליבן זאָגן דעם בעל עגלה, ווו ער זאָל זיך אָפּשטעלן, ערשט מיר זיינען שוין געווען אויסערן שטעטל. אונדזער נייע הויז האָב איך דוכט זיך געדאַרפט דערקענען, אָבער דאָס שטעטל איז געווען פאַרוואַקסן מיט אַזוינע ווילדע, הויכע גראָז, אַז די הייזער האָבן זיך קוים אַרויסגעזען.

די גרעסטע צאָל צוריקגעקומענע האָבן נאָך געוווינט אין די קעלערן. געלעגן איז מען אויף אויפגעקלאַפּטע ברעטלעך און אונטן האָט מען געהאַלטן פאַרשיידענע סחורות, וואָס האָבן געלאָזט פון זיך ריחות. הינער, גענז און ציגן האָבן זיך געפּלאָנטערט אונטער די פיס. אַ קאָץ איז ניט געווען אויף אַ רפואה. מען האָט געמוזט אימפּאָרטירן פון ווילנע. די מענטשן, אָבער, האָבן זיך ניט פאַרלאָרן און מען איז געווען מוטיג און האָפנונגספול. אַ סך האָבן חרטה געהאַט אויף זייער אומקערן זיך פון רוסלאַנד, אָבער אַזוי ווי דאָס איז געווען זייער גאַנצע האָפענונג, זייענדיק אין גלות, האָט מען זיך ניט אונטערגעגעבן, ווען מען איז צוריקגעקומען און מען האָט געשמייכלט און געחכמה׳ט זיך.

גאַסטפריינדליך איז מען געווען ביז צו באַוווּנדערן. יעדן צוריקגעקומענעם האָט מען באַגעגנט מיט אָפענע אָרעמס און אַוועקגעגעבן דעם אויבן אָן. ביי אונדז אין הויז האָב איך געפונען ליגענדיק קראַנק מאיר פייוולען און מיין פאָטער ז״ל, איז אַרומגעגאַנגען אַרום אים און האָט אים שטאַרק צוגעזען.

דער גרעסטער אידעאַל איז געווען ביי אַלעמען אויסגעלייזט צו ווערן פון די קעלערס. דער אימפעט פון בויען זיך איז געווען גוואַלדיק שטאַרק. עס האָט זיך געהערט דאָס קלאַפּן פון ברעטלעך דאָ און דאָרט. קלעצער האָט מען אַרויסגעשלעפּט פון די אָקאָפּעס, אָבער עס זיינען ניט געווען גענוג ארבעטער, ווייל מען האָט ניט געהאט מיט וואָס זיי צו צאָלן. און אַז מען האָט זיך שוין יאָ אויסגעבויט, איז געווען נאָר די פיר ווענט און די סטעליע. אַ פּאָדלאָגע איז געווען מהיכא תיתי. וועגן אויסצאַמען צימערן איז גאָר קיין רייד ניט געווען בשעת דעם אַריינקלייבן זיך. מען האָט געדאַנקט גאָט, אַבי מען האָט זיך אַריינגעכאַפּט. אין מיטן הויז איז געשטאַנען אַן אייוועלע און אַרום איר פלעגט מען זיך דריייען, ווען מען פלעגט דאַרפן זיך איבערטאָן.

א גרופּע רעעמיגראַנטן קאָכן פאַר זיך א מיטאָק — 1922.

געלעבט האָט דאָס שטעטל פון מאַרק, וואָס פלעגט פאָרקומען איין מאָל אין וואָך, מיטוואָך. און אַז גאָט האָט געגעבן אַ רעגן, איז געווען איינמאָל אין צוויי וואָכן. קראָמען זיינען ווינציג געווען, האָט מען געמוזט זיך אויסשטעלן מיט טישלעך אין די גאַסן. מען פלעגט אָנקויפן ביי די פּויערים מילכיקס, אייער, הינער און פירן דאָס קיין ווילנע צו פאַרקויפן. נאָכ'ן מאַרק האָט איר געקאָנט זען מענער, פרויען און אפילו יונגע קינדער טראָגנדיק זיך מיט די שווערע קאָשיקעס צופוס צום באַן. דורכפאָרן דעם וועג ביז ווילנע איז געווען אַ שווערע

פראָבלעם. דער קאָנדוקטאָר האָט ניט געלאָזן פירן קיין סחורות, מען האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן. און דאָ פלעגן זיך די הינער און די הענער צעשרייען. ניט איין מאָל פלעגן די סוחרים אַראָפּפליען אין מיטן פאָרן אויף א סטאַנציע, איבערלאָזנדיק אין באַן זייער סחורה אויף הפקר. מיר אַליין איז אויסגעקומען אַראָפּצוטראָגן אין ווילנע פרעמדע קאַשיקעס סחורה און וואַרטן שעה'ן לאַנג ביז דער צווייטער צוג האָט דעם אייגנטימער געבראַכט.

דער וויכטיקסטער קולטורעלער צענטער איז געווען צוערשט די ווייבערשע שול. דאָרטן האָבן געדאַוונט סיי מענער, סיי פרויען. נאָכ'ן דאַווענען פלעגט זיך די שול פאַרוואַנדלען אין אַ תלמוד־תורה. אין שול פלעגן אויך אָפּגעהאַלטן ווערן אסיפות און פאַרהאַנדלט ווערן וויכטיקע ענינים. פאַר די צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד האָט די שול געדינט פאַר אַ צייטווייליקן מקום מנוחה. און איר האָט געקאָנט זען אין איינער און דער זעלבער צייט איינעם שלאָפנדיק, אַ צווייטן עסנדיק און אַ דריטן דאַוונענדיק אין אַ טלית. דערביי אויך קינדער וואַרטינדיק אויפ'ן לערנען.

דאָס שטעטל האָט זיך געהאַלטן אין בויען. „יעקאפּא״ האָט זיי אַ סך אַרויסגעהאָלפן. פילע האָבן באַקומען שטיצע פון זייערע קרובים פון אַמעריקע, וואָס האָט זיי געשטעלט אויף די פיס.

אויף אַמעריקע האָט מען געקוקט מיט די אויגן ארויף, אַ לאַנד, וואָס קען גליקלעך מאַכן. מיט א קורצער צייט פאַר מיין אָנקומען קיין סמאַרגאָן איז דאָרט געווען אַ דעלעגאַט פון אַמעריקע, וועגן וועלכן מען האָט גערעדט אַ לאַנגע צייט נאָך זיין אָפּפאָרן, מען האָט פאַר אים געמאַכט אַן אָפּשיידס באַנקעט און איינער פון די אָנוועזנדע האָט פון גרויס התפעלות דריקנדיק דעם דעלעגאַט'ס האַנט, געווונטשן אים: „איר זאָלט דערלעבן איבער אַ יאָר און... און געננג...

זייער אַ וויכטיקער ענין איז געווען פאַר'ן שטעטל די גרינדונג פון דעם קינדער היים. מען האָט אַרויסגענומען יתומים און אָרעמע קינדער פון די פּיכטע, קאַלטע קעלערס און געגעבן זיי אַ ריינע וואַרעמע היים. מען האָט זיי געגעבן צו עסן און צו טרינקען, נאָר „ידישקייט״ האָט דאָרט געפעלט. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די קינדערלעך, וועלכע קומען מערסטנטייל פון ידישע טראַדיציאָנעלע הייזער, האָבן זיך באַקלאָגט פאַר דעם באַוווּסטן סלוצקער רב, ר׳ יוסף פּיימער, וועלכער האָט דאַן באַזוכט דעם קינדער היים, אַז מען טוט זיי ניט אָן קיין ארבע כנפות׳לעך. דאָך, אַז די קינדער היים האָט זיך געזאָלט פאַרמאַכן, איז געווען אַ גרויסע טראַגעדיע פאַר די קינדער יתומים און זייערע קרובים. די אָרעמקייט איז געווען שרעקלעך. די קוואַלן פון שטיצע האָבן זיך ביסלעכווייז אויסגעשעפּט. „יעקאפּא״ האָט געמוזט צוריקציען די געלטער, וועלכע זי האָט אויסגעבאָרגט אַלס הלוואות. דערצו איז צוגעקומען נאָך אַ צרה — די

וואַלוטע; דער פּוילישער זלאָטע האָט געהאַלטן אין איין פאַלן מען האָט ניט געקאָנט אומקערן הלוואות און גמילות חסדים אין דער זעלבער ווערדע, ווי מען האָט גענומען און דאָס האָט אַרנגעבראַכט א גרויסן כאַאָס אין האַנדל און אין געלט אויסטויש. אַמעריקאַנער קרובים זיינען מיד געוואָרן העלפנדיק, און די נויט איז געווען גרויס. די שטעטלדיקע האָבן זיך געהאָלפן איינער דעם צווייטן מיט וואָס מען האָט נאָר געקאָנט. דאָרט האָבן זיך נאָך געפונען די אמת׳ע גוט האַרציקע מענטשן, וועלכע האָבן ליב אַ טובה צו טאָן אין דער שטיל: אַריינ־טראָגן ברויט אַ הונגעריקן, געבן הילף צו קראַנקע. ערב פּסח, שטיין אַליין און באַקן מצה פאַר אָרעמע לייט.

פון די גוט הערציקע האָט זיך אָנגעהויבן בילדן ביסלעכווייז אַ קאָמיטעט. שפּעטער איז דער קאָמיטעט שוין באַשטאַנען פון צוויי און צוואַנציק פּערזאָן און איך אויך בתוכם. דער קאָמיטעט האָט געטאָן אַ סך גוטע אַרבעט, וואָס איז געווען שטאַרק קאָנטיק אין שטעטל.

נאָענט צו סמאַרגאָן איז געווען אַן יידישע קאָלאָניע. די קרקע האָט עס געהייסן. ביז דער מלחמה פלעגן די דאָרטיקע איינוווינער ניט באַאַרבעטן אַליין די ערד, ווייל עס האָט זיך זיי ניט געלוינט. זיי פלעגן בעסער דינגען פרעמדע אַרבעטער און אַליין פאָרן אין שטעטל זוכן פּרנסה. קיין גליקן האָבן זיי קיינמאָל ניט געמאַכט און געלעבט האָבן זיי פיל אָרעמער אין פאַרגלייך מיט די שטעט־לדיקע. דערפאַר אָבער נאָך דער מלחמה איז זיי געווען פיל בעסער פון די שטעטלדיקע; זיי האָבן געהאַט זייערע קאַרטאָפל, בוראַקעס און אַנדערע גרינסן. וואָס קען זיין בעסער?!

איך האָב פאַרבראַכט אין סמאַרגאָן און אומגעגענט אַ דריי יאָר צייט. אין משך פון דעם פּעריאָד האָט דאָס שטעטל פיל פּראָגרעסירט. די ווילדע גראָז האָט אויפגעהערט צו וואַקסן. מען האָט אויסגעגלייכט אַביסל די ערד, מען האָט פאַרקלאַפּט מיט ברעטלעך די קעלערס, ווו מענטשן פלעגן ניט איינמאָל אַריינפאַלן, גייענדיק ביינאַכט אין דער פינסטער. מען האָט פאַנאַנדערגענומען די האַלב אָפּגעברענטע און צעשאָסענע געביידעס, וואָס האָבן אַרויפגעוואָרפן אַן אימה אויף יעדן פאַרבייגייער. דאָס לעבן איז געוואָרן אַביסל נאָרמאַלער. די געביידעס פון די יידישע אַנשטאַלטן זיינען ביסלעכווייז אויסגעפאַריכט געוואָרן. די מאַנסבילן האָבן שוין געדאַוונט אין זייער אייגענער שול. די תלמוד־תורה האָט זיך שוין פאַרזאָרגט מיט איר אייגענעם בנין.

די תלמוד תורה בכלל איז געווען זייער גוט אָוועקגעשטעלט. די לערער קאַץ און בערנשטיין זיינען געווען איבערגעגעבן בלב ונפש און די קינדער האָבן זיך דאָרטן זייער גוט געפילט. זיי האָבן דאָרט באַקומען אַ פולשטענדיקע יידישע און וועלטלעכע בילדונג. אויסער למודים פלעגן די סאַמע אָרעמסטע קינדער

באקומען אויך אַ מאָל אָפּצועסן. וועגן דעם האָט זיך שוין געזאָרגט די גוטע צערטלעכע אַלטע דאַנישעווסקי און אנדערע.

דאָס הויז, ווו ס איז געווען די באַנק, איז געוואָרן דער צענטער פון אַלע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן. פאַרזאַמלונגען און פאַרשיידענע אונטערנעמונגען זיינען דאָרטן אָפּגעהאַלטן געוואָרן. דאָרט איז געווען אַ היבשע ביבליאָטעק, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן זייער טעטיק דורך דער אויפגעוואַקסענער יוגנט.

בכלל האָבן זיך די יונגע מענטשן ווינציק וואָס אומגעקערט קיין סמאַרגאָן נאָך דער מלחמה, און די וועלכע זיינען געקומען, זיינען שנעל צעפאָרן, ווייל זיי האָבן ניט געהאַט וואָס צו טאָן דאָרט. דערפאַר אָבער זענען אונטערגעוואַקסן די קינדער, זענען זיי געוואָרן די יוגנט פון שטעטל.

ווען אוסישקין, דער באַוווּסטער ציוניסטישער פירער, האָט באַזוכט ווילנע, האָט זיין וויזיט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף די יידן אין סמאַרגאָן.

איך געדענק נאָך ווי היינט, ווי מיין פאָטער ז״ל, איז אריינגעקומען יום טוב פון שול, זיין פּנים האָט געשטראַלט, מיט גרויס פרייד האָט ער אַ זאָג געטאָן: „אוסישקין איז אין ווילנע און זאַמלט געלט אויף אויסצולייזן ארץ ישראל״. ביי אונדז אין הויז זיינען דאַן געזעסן די ברידער אָקון, אגודה־ניקעס מיט געשאָרענע בערדלעך. מיין פאָטער׳ס פרייד האָט זיי שטאַרק אויפגערעגט. זיי האָבן אַ פרעג געטאָן: „ווייסט איר אָבער, רבי, וואָס די ציוניסטן טוען אין ארץ־ישראל? זיי עסן דאָך חמץ אום פּסח פאַר אלעמען אין די אויגן״. „איך ווייס, איך ווייס אַלץ״, האָט זיי מיין פאָטער איבערגעהאַקט. „איך ווייס, אַז זיי פאָרן אום שבת. אָבער ווי האָט ר׳ טעוועלע געזאָגט: פאַר דער חופּה, גייען די באָד יונגען״. און עס איז געווען שיין אָנצוקוקן מיין פאָטער אין זיין הייליקן אויסזען. ער האָט אויסגערופן: „ארץ ישראל, דאָס הייליקע לאַנד, אַ היים פאַר יידן״. די ברידער אָקון זיינען אַנטשוויגן געוואָרן.

די עמיגראַציע קיין ארץ ישראל האָט זיך פאַרשטאַרקט נאָך מער צוליב דעם, וואָס עס איז ניט געווען קיין אַנדער לאַנד, ווו צו פאָרן. גליקלעך זיינען געווען די, וועלכע האָבן באַקומען סערטיפיקאַטן. מיט יעדנס אָפּפאָרן איז סמאַרגאָן קלענער געוואָרן מיט אַ מענטשן. קיין נייע זיינען ניט צוגעקומען. הערנדיק גרוסן וועגן סמאַרגאָן, האָבן זיך שוין אַנדערע אָפּגעהאַלטן פון צו פאָרן אַהין.

ווי לעבעדיק שטייט פאַר מיר דאָס בילד פון מיין געזעגענען זיך מיט סמאַרגאָן פאַר מיין אָפּפאָרן קיין אַמעריקע. מיט טרערן אין די אויגן האָט מען מיר געדריקט די האַנט און געווונטשן: „פאָרט געזונט״. אז איך בין דערמיט אליין שוין, וואָס איך פאָר אין אַמעריקע, גליקלעך, האָט קיינער ניט געצווייפלט.

חנוך לווין

ביה ס„תרבות" ראשיתו ואחריתו

שנת 1921. על משואות סמורגון החרבה במלחמת העולם הראשונה, הוקם ביה"ס העברי בחורבה של בית הכנסת הגדול. — —

בכל הדרכים האבלות של רוסיה אחרי המהפכה הגדולה, רוויות דם ישראל ומוארים באור התבערה של משכנות עמנו — נתמשכו שירות־שירות של פליטים־חוזרים מערבה לכונן מחדש הריסות חיים שנתמוטטו. בין המוני השבים היו הסמורגונאים, שבט מיוחד במינו. אפשר היה להכיר בו ולהבחינו מזולתו ע"י סימן בולט אחד: אחוות אחים. „באשלונים" — אלו הרכבות הארוכות שהובילו „צאן נפוצות" של בני אדם, שהשתרכו, שבועות גם חדשים, בארחות עקלקלות ומשובשות של רוס־ה, — היוו משפחות סמורגון עדה לעצמה. שפופים ישבו בקרון אחד, מאיש ועד אשה, מזקן ועד טף על חבילותיהם ושארית מטלטליהם ועושים השבון חייהם לעתיד לבוא. בקרונות־משא אלה נולד התא הקהילתי הראשון של סמורגון המחודשת. בו וממנו השתרגו השלוחות הראשונות של הפעילות היהודית רבת האנפין וקודם־כל, הדאגה לחינוך הילדים.

באחד הקרונות האלה ישב המורה כ"ץ, המחנך הראשון של ילדי סמורגון אחרי המלחמה.

בשלהי שנת 1921 הי‏ו בסמורגון 51 משפחות, להוציא המעטים היושבים ב„קרקע". עם צאת השנה נוסדה הכתה המקובצת הראשונה של ביה"ס העברי־

ח. סרחן, — מלגוסיה, מ. פישר, ב. ווינשין, כץ, ז. פרגמנט, ברנשטיין, שולץ, ר. וינשטין, א. ברודנא, י. גרינברג.

המורה יוסף ברנשטיין

בדירת הארעי של „עזרת נשים" בתוך חורבת בית־הכנסת הגדול של הקהילה החרבה.

עזרה זו (ע — חטף פתוחה, ז ו־ר — קמוצות) לא לנשים נועדה. כל־כולה בית־מדרשה של סמורגון היתה. המבנה הצר והארוך היה בקומה השניה של בית־הכנסת החרב. מבית הפולש לעבר החורבה על עמודיה המזדקרים, שרידים לתפארת בית אלהים ההרוס. מיד אחרי תפילת שחרית של הגדולים היו כובשים הילדים לעצמם את המקום ל„תורה ולתעודה". ספסלי עץ, מעשי ידי נגרי סמורגון, נדבת קודש ראשונה, הובאו ל„עזרת הנשים". חלונות טרם נקרעו. הפרצות נסתמו בכל חפץ ראוי לכך. בארובה יללה הרוח והקדירה עולמם של שני מנינים של ילדים שישבו מכונפים זה בצד זה. הכתה המקובצת חולקה לשתי מחלקות, לא היתה מחיצה של קיר שתפריד ביניהן בשעת הלימודים, רק מירוח של מקום העיד על יחידות נפרדות של גיל ודעת. במחלקה אחת מלמד המורה כ ץ ובשניה המורה ב ק ובשתיהן, לסירוגין, המורה ט ט ר ס ק י, סטודנט צעיר, עובר אורח, מוילנה. על פדחתו של טטרסקי מתנוססת מין כובענית של שרד קטנה שצבעה לבן ופס אדום (צבעי הדגל הפולני) מקיפה כגנוגנת סביב — להפליא עיני ילדים.

תכנית לימודים מוסכמת ומחייבת — טרם היתה אז בארץ. הלימוד היה על־דרך האילתור. גם ספרי לימוד לא נמצאו להם לילדים. ההוראה היתה בע"פ. „הסידור" על תפילותיו, זו ה„קלסיקה" היומית של עמנו והחומש מאיר העינים

בהוצאת „האלמנה והאחים ראם" מוילנה — היו הלקטורה, ואולי לוח־הצפיחה שמש המכשיר לכתוב בו ולמחוק, אחור פנים — מערכת מחברות כוללת לכל המקצועות...

מאוחר יותר הגיעו ספרי הלימוד העברים. כפתק מן השמים, כבשורה מעולם אחר — באו הספרים. ואיזה ספרים? — עין לא ראתה: ספר עם תמונות! — — — ולא יותר חומש, רק מקרא מפורש והיסטוריה של טריווש, גדל וקוטיק — עולם מלא! — — התלמידים התחילו לקרוא עברית ולהבינה ומהגים היו בה בהברה האשכנזית. מתימרים על אחיהם ואחיותיהם הקטנים בדיבור של „לשון הקודש" וראה זה פלא: גם שירים ישירו בעברית וגם סיפורים קלים יקראו להנאתם.

שפת המדינה — פולנית טרם קנתה שביתה בשנת 1922 בביה"ס בסמורגון. אזור זה, אזור־ספר, לא נחרץ עדין גורלו הפוליטי. שרוי היה ב„בין זמנים" מדיני. תלויה ועומדת היתה סמורגון בין רוס, לח וליטואַן.

אפילו כך. הרי יוליא כ"ץ, אשת המורה, סטודנטית מיליסבטגרד, החליטה לצד רוס והיתה מלמדת באותו בי"ס עברי ב„עזרת הנשים" — רוסית שלא בלי הסכמת הורי הילדים. מי יודע, שמא... על־כל־פנים הידיעה לא תזיק. אם־כי קטן ודל היה ביה"ס בשנתו הראשונה, לא צורה לו ולא נוי — אבל חמים היה הביון ומלא צחוקם של־תינוקות־של בית־רבן, משובה של חן ועליצות בעל ק"ן טעמים. כבר בימים הראשונים לקיומו, הניחו מוריו של ביה"ס העברי בסמורגון את היסודות להוראה מחנכת, לא סגי להם הלימוד המילולי. (מה דלים היו אמצעי ההמחשה שעמדו לרשות המורים) הם בקשו להרנין את נפש הילדים בשירה, במשחק ובמלאכה וכיוצא בהם דברים שמרחיבים דעתו של הילד לקלוט דעת של ממש. בכל יום ששי, בצאת השבוע, שעה אחת קודם לגמר הלימודים — היה

מחזור ראשון של בי"ס „תרבות" בסמורגון

המורה כ"ץ מכנס את כל הילדים (כבר 3 מחלקות) ומלמד אותם שיר של שבת ומספר סיפור של שבת. השיר הראשון שהושר אז היה:

מחר שבת, מחר שבת.
לבית הספר לא נלך
רק לנוח
רק לשוח
ולשחק כל..... היום.

ומאחר שלא היה לו לשיר חרוז של סיום; סרסה „כת ליצנים" מבין התלמידים את הסיפא והיו מסיימים שורה אחרונה בלשון יידיש כך:

„אז גיין זאָל אַ רייך".

חרוז „לבית הספר לא נלך" — — — קיומו הכלכלי של בית־הספר נתאפשר כבר אז ע"י תרומה של ייקפ"א, שכר לימוד ו... פתקי־חלוקה של ועד ביה"ס שנתנו למורים כתמורה למזומנים לקנות צרכיהם בחנות, באטליז ואצל מוכרי הירקות. התקופה הראשונה בהתפתחות ביה"ס העברי בסמורגון לאחר מלחמת העולם הראשונה — הגיעה לקצה. נקרא לה תקופת „עזרת־נשים" על־שם המקום בו שכן ביה"ס.

גדלה והלכה סמורגון והאולם במעלה המדרגות של חורבת בית הכנסת הגדול צר היה מלהכיל את כל התלמידים. נמנו וגמרו פרנסי הקהל, ר' יעקב פרבוזקי, ר' גרשון וינשטיין ואחרים, להעביר את ביה"ס למקום אחר. יודעים אתם לאן? — אל ה„הקדש" שעמד בעיבורה של העיר. „תומך יתדותיו" בבית... העלמין.

ממש כך, חלונותיו של בית „ההקדש" יוצאים כולם, אל בית הקברות. ולמה בחרו ב„הקדש" דוקא? — מלכתחילה נבנה לצורך סוציאלי להיות בית־לינה ובית תמחוי לאלה מבין החוזרים אחרי המלחמה מחוסרי גג ומשפחה. 5 חדרים היו באותו בית לשכן בהם את הנצרכים עד שיבנו ביתם.

ברם, כיון שאנשי סמורגון רחמנים בני רחמנים הם וקצת בעלי גאוה נעלו את ה„הקדש", סגרוהו על בריח ומסגר... אמרו יקירי קרתא: היאך זה יעלה על הדעת, שפלוני החוזר, „קרוב־רחוק", שני שבשלישי, ואף על־פי־כן קרוב משפחה — ידור ב„הקדש"? — לא יקום ולא יהיה. וה„הקדש" עמד ריק בעיבורה של העיר צופה בחלונותיו על בית העלמין.

כיון שכך — נכניס לשם את בית הספר. קודם־כל „ניפטר" מההמונם של הילדים. מארחם ורבעם, נוציאם „מחוץ לתחום" ושנית קרבת „בית העלמין" סגולה היא ליראת שמים, למורא הצבור ולשאר דברים ו„מרעין בישין" שיכניסו בלבותיהם של הילדים קצת דרך ארץ ושיקול הדעת...

עד היום לא ידוע אם כזה, בדיוק, היה שיקולם של פרנסי העיר בשעת קבלת ההחלטה, אבל ליצני המקום שהיו מתוועדים במספרה של בערל לוין ז"ל בהמתינם לתספורת של קומי או לתגלחת של נחת בכל ערבי חמישי וביום ששי

והיו דנים בעניני המקום ובענינים העומדים ברומו של עולם — מתוך מידה לא מבוטלת של ליצנות ובדיחות דעת — החליטו בנדון שהטעמים היו דוקא אלה ולא אחרים. ובית הספר העברי, עבר מיד אחרי סוכות שנת תרפ"ג (1923) אל בית „ההקדש" ונכנס אל „הזמן" השני בתולדותיו — תקופת „ההקדש".

מה היה יחודו של המקום? שנתיים עשה בית־הספר העברי בסמורגון ב„הקדש" של הקהילה. בית הקברות לא הטיל מורא על יושביו הקטנים. אדרבא. ילדי ישראל נוכחו לדעת אמיתו של הפסוק „לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה", התחילו, איפוא, הם לקלס ולשבח כדרכם, את כל החי על כל גלוייו. אר־בע מחלקות (כתות) היו בביה"ס, 70 תלמידים מנה. הפעמון היה מצלצל בעתו והמורים למדו כהלכה. סדרים חדשים ונבונים הונהגו. בסוף השנה חולקו לתלמידים, כדין וכדת, תעודות לציון התקדמותם. עולמות חדשים נתגלו לפני ילדי סמורגון; מלבד לימודי הקודש והלימודים העבריים התחילו מוריהם להטעימם ראשית דעת כללית. המורה כ"ץ הורה בוטניקה ומתמטיקה. ספר החשבון הרוסי, גדול הכמות ורב הפליאה, זה של ורשצ'גין המפורסם, משל בכיפה ונהירין היו שביליו לתלמידים מן המחלקה הגבוהה (הרביעית) לא פחות מאשר השבילים שהפליגו הרחק מבית העלמין, „חצר" ריהס — מעבר לפסי הרכבת בואכה היער ליצ'ניק לשם היו יוצאים הילדים על מוריהם בל"ג בעומר, היערה, היערה בקשת וחץ.

מורה חדש בא!

יום אחד נראה בעיירה צעיר יהודי, אומרים מעיירה קרסנה, לבוש מדי חיל פולני. הסגין הצבאי, לפי מידותיו, משוה לגופו און ועזוז נעורים. על ראשו

כובע הקרנות הפולני, ה„רוגוטובקה" בלע"ז, שמוט לצדדין מעשה שובבות. מתאכסן הצעיר הנ"ל בבית קרובו השוחט דמתא, ר' כהן. לא עברו ימים מועטים ושמועה פשטה בעיירה שהנהו־זה המורה החדש למקצועות עבריים. עד מהרה גם פשט האורח את מדיו הנכריים ובא לביה"ס. עם כניסתו נכנסה עמו רוח חדשה שמו היה יוסף ברנשטין. ראו תיכף בעליל שזה ישמש שוברו בצדו למורה כ"ץ.

מכאן ואילך שני מזגים משלו בבית הספר: מזגו השאנן והמרגיע של המורה כ"ץ ולעומתו — הגועש והמסעיר של יוסף ברנשטיין.

כ"ץ כולו שלווה, מתון־מתון יהלך, פורש כאילו לצדדין. מחייך בעיניו הנבונות, משוקע, כל־כולו, בתוך עצמו. הנסתר מרובה בו על הנגלה. דוק של הגות מרחפת מעליו ושחוק של ביטול מצטנע בזויות שפתיו. ואילו ברנשטין — אינו יודע שלווה בקרבו. בעל חיות רבה, מעורב בין הבריות. צוחק בכל פה. מעינותיו — כלפי חוץ, תוכו כברו — שוקק.

הפכים אלה בהכרח שנתמזגו אחר־כך בתלמידיהם, נתמזגו לישות אחת.

המורה יוסף ברנשטין היה הרוח החיה בכל מעשה בביה"ס ובכל מפעל ציוני־תרבותי בסמורגון. עם בואו נתחדש המוסד והיה — תרבות. לאו דוקא כזה כמו שהשלט בחזית ביה"ס מעיד עליו — זה היה מוסד של „תרבות" ללא מרכאות.

יום אחד, בשנת תרפ"ד, בא מוילנה עסקן „תרבות" ח. צמל ז"ל, בקלסתר פניו דומה צמל לי. ל. פרץ. כמוהו בעל־גוף, כל גרמיו — מוצקים. מהלך לאטו אבל קוממיות. שפם עבות מכסה על צחוק פיו. עיניו מאירות — כולו להט.

צמל מכנס את הורי התלמידים מדבר בשבחה של הלשון העברית והופך בזכותו של ביה"ס — מהלל את מוריו „הנה יוסף בא להוסיף דעת" — והעינים מופנות אל עבר י. ברנשטין, המחייך כאחד האומר, קולני מראשי, זה מגיע לי.

וכ"ץ ככהן צדק — מכהן במקדשו והעינים מחפשות את המורה כ"ץ. יושב המורה, כפוף, ראשו שמוט ומגלגל „פפירוסה" (סיגריה) תוצרת עצמית ונועצה בקנה העצם הדק שבין שפתיו. אינו חש במה שמסביבו...

לאחר אספת ההורים הכללית מכנס העסקן את ועד ביה"ס ודן עמו ארוכות בבסיסו הכלכלי. מבחינה זו טרם שפר חלקו של המוסד. שכר הלימוד היה נמוך ולא כל ההורים ידם היתה משגת לשלם את המעט שבמעט — גמול לטירחת מוריהם.

היאך אמר פעם ר' סוצקבר כשנתבקש לשלם שכר לימוד עבור בנו:

אין דרויסן א פראסט.

אַ סווירער ווינט בלאָזט.

און דערצו — לערנען קאסט.

בתרגום חפשי:

בחוץ יאכל הכפור.
לרוח צפון (מסויר) קורא דרור.
ולשלם שכר לימוד הגיע התור...

אבל אין דבר. השמחה היתה שרויה במעונו של בית־הספר. בהפסקות חפזו הילדים לצאת ל„חצר" — הוא בית העלמין ללקט דמומיות (בערעלאך בלע"ז) לאורך החפירות שנשתיירו מימות המלחמה ולשחק במחבואים בין המצבות המשוקעות באדמה...

ייאמר לזכותם של המבוגרים מבין התלמידים שהללו זכו במצוה בסייעם בימים הראשונים לאבותיהם בהבאת עצמות מתי ישראל בבקעת העצמות של סמורגון — לקבר ישראל.

מ„בית ההקדש" הזה יצא הדיבור העברי לכבוש את יעדיו הראשונים בין תושבי העיירה. צבא קנאים של תלמידים אומנו יפה בכתותיהם ע"י המורים. תחילה התקשו התלמידים עצמם לדבר עברית ועוד בהברה הספרדית כגזרת המורה ברנשטין. אחריו החרו־החזיקו שאר המורים — אם־כי לא נוחה היתה דעתם להפריז בנידון. שנים שעמדו להם לתינוקות־של־בית־רבן להתגבר על הקשיים: עקשנותם ורצונם העז לעבור את המעקשים ו... מורא „הקנס" שהטילו המורים על כל מי שיוציא בתחום ביה"ס מלה שלא על טהרת לשון הקודש. זקני סמורגון, סבים וסבתות שנכדיהם למדו בביה"ס „תרבות" התחילו לרטון בסתר: „נכרתה לשון משותפת ביניהם ולבין נכדיהם. ראר־נא, כיצד התעקשו „שקצים" אלה לדבר אך ורק „לאקשן קדש". שתיקה גזרו עלינו — ואין מי שיעמוד בפרץ..."

גן הילדים בהנהלת שושנה (אלטע) דנישבסקי ורחל גאס

בתקופה זו של ביה"ס „תרבות" — יצאו מתחומו הפעילויות החברתיות של תנועות הנוער שבאו אחר־כך. הפעילות הדרמתית, בה התברכה סמורגון בשנים הבאות — מוצאה מבית הספר.

המחזה העברי הראשון שהוצג ע"י התלמידים בהדרכת המורים שלא חסכו מזמנם ואונם — היה ,שני ניגונים' או כפי שנקרא אחרת „החטופים". מסוכות עד פסח („הזמן" הראשון) ערכו החזרות. כל אותם הימים הרבים, ימי החורף, נכבשו הילדים להלך הרוח של המחזה. ולא השחקנים בלבד, בעלי התפקידים במחזה, אלא גם כל שאר ילדי ביה"ס, חיו את תכנו של המחזה. צער ואבלות ירדו על כולם והיו מיצרים בגורלו של דוד'ל ב נ ד ס, (שיחק את תפקיד הילד החטוף) התפללו לשלומו וביקשו עליו רחמים. חג גדול היה זה לעברית בסמורגון — אותו יום בו הציגו את המחזה „שני ניגונים". ועוד ימים רבים לאחר מכן היה מהדהד הלחן של „יום זה מכובד" מן המערכה הראשונה — בבתי סמורגון בלילות שבת.

מידה זו של דבקות ואהבה למחזות עבריים ולכל גילוי ספרותי שחותם דרמה בו — ציינו את החיים החברתיים של הילדים גם מחוץ ביה"ס. לרבים מן הקוראים החיים עמנו היום זכורים, עוד, נסיונות־בוסר של הצגות שנולדו בבתים פרטיים בלילות שבת ובימי חג, ערבים מוקדשים לקריאה, שיחה לאחר הקריאה, חלוקת תפקידים וחזרות שנסתיימו בפרישת וילון (מסך) מחדר לחדר כשהאחד, הקטן בהם, משמש „במה" והשני „אולם" למנין ילדים צופים.

כמה מחרדת לב, בבחינת „גילו ברעדה". כמה שמחת יצירה — אצרו נסויי ילדות אלה בבתיהם של ר ב ק ה ד נ י ש ב ס ק י, בת מחזור א' של ביה"ס ועוד לפני זה בבית האבן האפלולי של ג ו ד ל מבעלי מנסרת העצים בדרך בואכה לתחנת הרכבת.

ילדי ביה"ס „תרבות" מ„תקופת ההקדש" היו שותפים גם להתארגנות קמאית בספק־מסגרת של תנועת נוער בטרם היות תנועות הנוער החלוציות במחוז וילנה.

„האגודה" (כך, בשם זה!) קראו לתא החברתי של תלמידי ביה"ס שהתחיל פועל בשעות של אחר הצהרים ב„בית המטבחים" ששבת עוד ממלאכתו. חדרים רבים היו בו, לא קורעו בו חלונות. צינה ואפלולית שררו שם. החדרים הקטנים, דל"ת־על־דל"ת, שימשו מחסנים, מזוות ותיבות לירקות ולמטלטלים. באחד החדרים האלו התכנסו מספר נערות ונערים. נמנו וגמרו להיות ארגון והציבו מטרות: ציונות, דבור עברי, צופיות. מבין חברי „האגודה" הזאת יצאו הראשונים שמילאו אחר־כך את שורות השומר־הצעיר, „גורדוניה" ו„החלוץ הצעיר". ב„תקופת ההקדש" הוציא ביה"ס „תרבות" את מחזורו הראשון שמנה ...ועמו ספה־תמה התקופה השניה של ביה"ס.

אם התקופה הראשונה — שקראנו לה תקופת „עזרת־הנשים" עמדה

בסימן של התארגנות, הרי זו השניה, שנמשכה שנתיים עד 1925, — מציינת את ביסוסו של המוסד, את עליית רמתו הפדגוגית־לימודית ואת העמקת שרשיה של התרבות העברית בקרב האוכלוסיה היהודית בעירנו.

העידן השלישי והאחרון מצא את ביה""ס „תרבות" בסמורגון בבנין „האינטרנט", הוא בנין הפנימיה שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה ע"י מוסדות הסעד היהודיים בארה"ב — לשקם בו את היתומים הרכים, פליטי חרב ומחוסרי בית, ילדי העוני והמצוקה שטעמו את „שבט עברתה" של המלחמה על גבם. הפנימיה — האינטרנט צריכה היתה לתת להם גג מעל ראשם, מזון מספיק לחידוש כוחותיהם הפיסיים ופינה חינוכית להתפתחות נפשית ורוחנית.

אולם גם במקרה זה מטרת „הפנימיה" לא כוונה לדעתם של תושבי סמורגון שסברו ש כ ל ב ת י ה ם ,אינטרנט' וכל דיכפין יבוא בהם. נזדמנה לידם מצוה קדושה של ,ואהבת לרעך' של הגשת סעד ועידוד לאחיהם — והיאך זה יחמיצה ?... ומאחר שבית ה,אינטרנט' ,הזהיר' בבדידותו ובריקנותו, החליטו שוב, חברי ועד „תרבות" להעביר את ביה"ס לשם. עוד בטרם העבירו אל חדריו המרווחים כל תשמישי ביה"ס ואביזריו: שולחנות וכסאות, לוחות וספסלים, ארונות ומעט מכשירי העזר — התחילו לפרוק בחדריו מתוך ארגזים גדולים „מטען" רוחני אחר — את ספרי הספריה הגדולה של סמורגון, מתנת ייקפ"א — מוסד הסעד היהודי העולמי דאז.

על המלאכה ניצח, רפאל וינשטין, „ספרן רבא" של סמורגון שהעלה את הספריה, במסירותו ללא גבול, בידיעתו המקצועית שרכש לו תוך כדי עבודתו — למוסד תרבותי שריכז את הפעילות התרבותית של כל הנוער הסמורגנאי במשך קרוב לשתי עשרות שנים. הספריה הפכה מועדון תרבותי, במה חפשית של וויכוחים. ושנים רבות שמשה „הספריה" — ,די ביבליאטעק', אולם קריאה בה מצאו הקוראים לא רק את כל העתונות היומית והפריודית בעברית וביידיש.

ספרא וסיפא (אלה ילדי ישראל) ירדו כרוכים בסמורגון. יתר־על־כן הקדים הספר את הפעילות החינוכית.

גדול היה בנין ה„אינטרנט" על שתי קומותיו. הקומה הראשונה, מלבד חדרי לימוד וספר, הכילה את אולם ההצגות הגדול עם במה רווחה וקלעים מספיקים. תאורה טובה, יחסית, ומסך נוח. האולם שימש לתושבי סמורגון מרכז לכל הפעילות התרבותית. שם נתקיימו ההצגות הרבות ביידיש ובעברית, נשפים ומשפטים ספרותיים, הרצאות, אפילו קונצרטים ונשפי ריקודים.

בזכות אולם זה, שמעטים היו כמותו בעירות הסביבה, בקרו בסמורגון להקות תיאטרליות משובחות. קהל רב היה ממלא את האולם ונתחנך בו לטעם טוב ולבלוי זמן של קורת רוח.

קומה ב' של הבנין — כל־כולה שמשה את ביה"ס „תרבות". 7 חדרים היו בקומה זו; ב„הקדש" קצר היה המצע מהשתרע. כאן חלץ ביה"ס תרבות עצמותיו. התלמידים נתרבו, מורים חדשים באו. נקבעה הנהלה חדשה למוסד. המנהל היה פישר ז"ל. מורה ותיק, בוגר המחזור הראשון של הקורסים הפדגוגיים של טשרנא בוילנה. יליד גלובוקי. נעים הליכות היה האיש ומשרה רוח טובה על סביבתו, פעיל

בכל שטחי התרבות, נותן דעתו, הלכה למעשה, בהכנסת שיטות פדגוגיות חדשות בביה"ס, קובע מסגרת ודמות למוסד. „בעל־בית" טוב ושוקד על שכלולו המתמיד של בן טפוחו — ביה"ס. מקרב את החוג הדרמתי ומשחק יחד עם תלמידיו. („במכירת יוסף" שחק בצד הילדים את יעקב אבינו). ביזמתו של המורה פישר התארגנה מקהלת התלמידים הראשונה בסמורגון בהדרכת המורה יצחק טוקר (י. בן־אברהם, יבדל לחיים). ידע המורה הצעיר, מבוגרי סמנריון „תרבות" בוילנה להצליל על ילדי סמורגון ואחר כך על מבוגריה את עולמו של הקב"ה. שירי עם, שירי ציון ושירי עבודה הושרו בפי כל. המקהלה „הזמיר" שהוקמה ביזמתו של יצחק טוקר היתה מן המשובחות בסביבה. עמדו לו ידיעתו המקצועית וטעמו הטוב: „הזמיר" ורעותה המלוה, תזמורת כלי הפריטה „העוגב", בנצוחו של מגידס „הכנר" של סמורגון, יליד „הקרקע" בוגר הקונסרבטוריון של וילנה. — היו שלוחות אחרות של תנועת „תרבות" בעיר. גם שרשים באדמה, שרשים כפשוטו, שלח ביה"ס בתקופתו השלישית מאחורי הבנין, בהמשך החצר הגדולה לבלבה הגינה החקלאית של התלמידים. והללו — רכונים היו על ערוגותיהם, בדחילו ורחימו, להקשיב:

„מה ירקם בסתר זיו שדי".

ומי יודע אם־לא נצנצה להם, לילדי סמורגון, כבמחזה, א"י, המכורה הנכספת, שם עבדו אחיהם הגדולים ביער בחדרה (ראה, דוד שמעונוביץ יובל העגלונים) או בשדות יזרעאל.

בשנת 1936 הועמד ביה"ס על 7 כתות והיה מוסד יסודי מלא ומוכר ע"י השלטונות. למדו בו קרוב ל־300 תלמיד. ילדי סמורגון ראו בבית־ספרם את ביתם השני, אחרי בית ההורים. שכן ידע הוא למלא את חייהם בתכנים רבים, את נפשם בחויות חינוכיות עמוקות ואת כל ישותם מאוויים נאצלים.

300 ילדי ביה"ס „תרבות" היו זמיריה, „בעלי־הכנף הנעלמים" של תנועת התחיה בעירנו, שלוחי־מצוה קטנים של מירב הפעולות הציוניות: קהק"ל, הצבור העברי, תנועות הנוער. — וההגשמה החלוצית. הכל ידעו; ידעו ללמד, לרכוש השכלה, הצטיינו בטוב־שכל וטעם טוב, השכילו להחדיר שמחה ואושר במשכנות הוריהם. דבר אחד לא ידעו כשם שלא ידעו והרגישו אבותיהם: כי עוד מעט ימוט הבית על יושביו. בפרוץ מלחמת העולם השניה, עם סיפוחם של מחוזות המזרח לברית המועצות נסגר ביה"ס „תרבות" בצו השלטונות החדשים. ירש אותו ביה"ס בלשון „יידיש" — שכינתו נסתלקה. ועם הכבוש הנאצי עלה הכורת...

מאריאשה ענטעס

ל״ג בעומר אין „תרבות״ שול

ל״ג איז געווען א טאָג פון גרויסן פארגעניגן. מען איז געגאנגען אין בית-הספר, אָבער ניט כדי צו לערנען, נאָר פון דאָרט אוועקשפאצירן אלע צוזאמען מיט די לערער אין וואלד „ליטשניק״.

מיט פרייד פלעגט מען צוגרייטן אין אָונט אלץ וואָס מע דאַרף מיטנעמען מיט זיך צום עסן, און דער עיקר, די געפארבטע אייער.

די אייער פלעגן מיר קאָכן הארט און מיט שאָלעכץ פון א ציבעלע. פלעגן זיי ארויסקומען געל. אויב מיר האָבן געוואָלט זיי זאָלן זיין בלוי, פלעגן מיר אין זודיקן וואסער אריינטאָן בלויעכץ, „סינקע״, פון וועש. אויב אן אנדער קאָליר — האָבן מיר זיי אָנגעמאלעוועט מיט פאפירעלעך פון פארשיידענע קאָלירן, און עס האָט זיך באקומען אן איי — א שיינקייט, א מהודר!

נו, מ׳האָט געמוזט האָבן אויפן קאָפּ א קאָפּ-טיכל, א קאסינקע״. דאָס איז געווען א „מוז״ ארטיקל פון אונדזער אויסשטאטונג. די קאסינקע האָט אומבאדינגט געדארפט זיין א ווייסינקע מיט דריי שפיצן, אָנגעקראָכמאלעט, אז עס זאָל אזש קנאקן.

מ׳פלעגט קומען אין בית-ספר מיטן צוגעגרייטן „מיטזיך״, לוסטיק,

פרייל̇עך, יום-טובדיק. מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט אין רייען, און מארש מיט חזירשער גאס דורכן בית-עלמין (ביים דורכגיין פארביי די מצבות פלעגט ווערן אביסל קאלעמוטנע אויפן הארצן), איבער די אייזנבאַן־ליניעס און נאָך אַ האַלבער שעה גאנג זיינען מיר שוין אין געדיכטן וואלד.

אויב אויפן וועג האָט זיך אונדז געטראָפן אַ פויער מיט זיין פערד און וואָגן, פלעגט מען אויסשרייען אויף גוייש: „פריצל, שיר-השירים איז אונטערן ראָד״...
אויב דער פויער האָט זיך איינגעבויגן און אַ קוק געטאָן אונטערן וואָגן, איז אונדזער פרייד געווען אין-לשער גרויס. אויב איינער פון די לערער האָט עס דערהערט, פלעגט אונדז שוין מער ניט פעלן. ער פלעגט אונדז מוסרן און שטראָפן מיט הארבע רייד.

המקהלה „הזמיר" בנצוחן של המורה א. טוקר

אין וואלד. יעדער לערער האָט אויפגעזאמלט זיין כיתה תלמידים און פארפירט אַ געשפרעך וועגן יום טוב, וועגן דעם בר-כוכבא אויפשטאנד און וועגן רבי-עקיבאן און זיינע תלמידים. דאָס געשפרעך איז געווען פריי, די תלמידים האָבן זיך אין אים באטייליקט.

דערנאָך האָט מען גע׳שאָסן פון די בויגנס, געזונגען ארץ-ישראל-לידער און אָנגעגאנגען מיט די טענץ.

פונווייטן האָבן מיר געזען ווי פויערים און שיקסעס ארבעטן אין די פעלדער, און מיר האָבן זיי מקנא געווען: זיי בֿאארבעטן זייערע פעלדער אין זייער אייגענעם לאנד, און אונדזער פארלאנג איז געווען צו קומען אין ארץ-ישראל, ארבעטן אויף אייגענע פעלדער, און אויב עס וועט נויטיק זיין — קעמפן בראוו ווי די בר-כוכבא חיילות און מיט מער דערפאָלג.

בני מרשק

התנועה החלוצית בסמורגון

בחורף 1923 נוסד בסמורגון, עיר מולדתי, הסניף הראשון של „החלוץ הצעיר". מייסדיו היו אז הח"ח פנחס רשיש (ראש עירית פתח־תקוה) ואהרן ברדיצבסקי, חבר משק יגור. שניהם הגיעו אז מורשה הרחוקה אל מחוז הספר המזרחי של פולין לארגן את הנוער היהודי לתורה ול„תעודה" ציונית, לתת עליו עול של מצוות מעשיות, ולהכשירו לקראת היעוד המהפכני של הדור.

אין זה מקרה שהראשונה במערכות ההתארגנות החלוצית היתה סמורגון, שכך כבר בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה, עודה משקמת עצמה מחורבנה — התהלכו בה המוני נוער שבקשו נתיבות חיים חדשים, שלא ידעו שלו בקרבם, שנצמדו אל הבשורה הציונית־חלוצית שהגיעה אליהם מן הארץ. תסיסה זו של הנוער היו לה שרשים עמוקים בעבר הפועלי של עיר העמלים. ובסמורגון קם ה„בונד", עלה ארגון פועלי־העור, שנתלכדו תאי פועלים במאפיות (הכעכים המפורסמים) גם קרבתה של וילנא, ירושלים דליטא, עשתה למען הביא לתורה את הפעילות המהפכנית, את המרד בקיים. יתרה־על־כן, המשטר של

גרבסקי בפולין, הידוע לשמצה, השחיתות שפשתה בחברה, דכוי העובדים בכלל והיהודים בפרט, נשול המיעוט מעמדות כלכליות — כל אלה שמשו רקע וגורם להקמת תנועת נוער חלוצית, מהפכנית והגשמתית — „החלוץ הצעיר", וכתוצאה ממעבר הגילים הטבעי — „החלוץ".

ראשוני „החלוץ הצעיר" בעיר, מארגניה והשוקדים על התרחבותה וביסוסה, על העמקת נבכיה האידיאולוגיים היו החברים: זלמן אלפרבוץ, גיטה ברודני, מרדכי כהן, כותב השורות הללו ואחרים. המקום שבו התכנסה האספה המיסדת היה ה„הקדש", בעיבורה של העיר והמפולש לתוך בית־הקברות היהודי.

מן הימים הראשונים הלם דופק קדחתני של פעילות תנועתית בסניף הצעיר. הבית היה הומה, ערב־ערב, משמרות רבות של בחורים ובחורות, „מאחרים בנשף" בשיחות על הנעשה בא"י, בתנועה, בברור בעיות אקטואליות, בלימוד תנועת הפועלים הכללית והיהודית — ובראשית דעת השפה העברית. הצפיה לעשות איזה דבר ממשי, עשיה כפשוטה, מנסרת בחלל ה„לוקאל" וכשנזרקה בשנת 1924 אל הרחוב היהודי סיסמת־הבשורה של התנועה החלוצית בפולין: „חלוצים להכשרה ולעבודה פיסית" היה זה לנו בסמורגון „כפתק מן השמים", כהתגלות, והרגשה אחת מילאה את לבות החברים והחברות כי הנה הגיע הרגע המקווה, שעת־רצון של התנועה, שעת יציאה למרחב המעשה וההגשמה, וכבר בימים הקרובים יצאו מסמורגון למעלה משלוש עשרות חלוצים לנקודות העבודה וההכשרה הראשונות במחוז — ליערות מולודצ'נה. נערים ונערות שלא החזיקו מעודם בידיהם כלי עבודה; לא משור, לא קרדום, לא כילף — לופתים עתה בעקשנות את כלי העבודה ורואים בהם לא רק מכשירים פיסיים אלא צנורות לשפע רוחני־רעיוני. אם־כי העבודה היתה מפרכת — נענו עצי־עד של יערות מולדצ'נה לבחורי ישראל. נכרתו העצים, סווגו ומוינו, נוסרו ונקשרו אגודות־אגודות. ובשבתות, כשאחד מן „החבריה" מבקר ב„לוקאל" של „החלוץ" בעירה — מיד הוא מכניס משב־רוח חדשה, חדוה של יצירה, הרגשת חרות ושחרור מועקה שנצטברה בימים של אפס מעשה. שבתות אלו של בקורי התיירים מנקודות ההכשרה שביערות יצרו מתח בלבות שאר החברים. וזרם זה של פעילות נמתח ועבר עד שהקיץ כל בית בעיר „להחרידו" מרבצו השאנן ולהמריד עליו את בניו הצעירים.

זכתה סמורגון שבעליה המצומצמת של שנת 1924 — עלו בה רוב חברי „החלוץ" בעירנו וכמעט כולם הצטרפו ל„גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור". המכתבים שהיו מגיעים לסניפי „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" העידו ש„החבורה הסמורגונאית" בגדוד העבודה אחריתם לא ביישה את ראשיתם.

הלצה היתה מתהלכת, בימים ההם, בקבוצי ההכשרה על בחורי סמורגון, כהאי לישנא:

בידוע שצעירי סמורגון אל „הליטאים" יחשבו והגויין של הש־הימנית והש־השמאלית רפה בפיהם. אפילו את שם עירם „סמורגון" יבטאו שמורגון. והנה אות ראשונה זו בשם „שמורגון" ראש־תבה היא לשלוש מלים:

שמורגון, שבובודה, שוציאליזם

כאן המקום לציין, שעירנו היתה, אולי, מהמקומות היחידים בפולין שהבנים והבנות שהחליטו להצטרף ל„חלוץ" ול„חלוץ הצעיר" ומתוכם — להכשרות ועליה לא"י — לא העלו רוגזה אצל ההורים. אדרבא, הללו היו שותפים לדרכם של בניהם, גילו אהדה למעשיהם ותמכו בהם ככל שיכלו;

לא פעם היו מעכבים את הקריאה בבית־הכנסת משנתגלה לציבור שחלוץ „מן החבורה" בן עניים, אין לו להוצאות הדרך וש„מלתחתו" חסרה. למותר להגיד שבכל מקרה כזה נמצאה לו, לאותו חלוץ, תקנה בו במקום.

התנועה החלוצית בסמורגון הקרינה מאורה גם על בית־הספר העברי „תרבות" בעיר. בי"ס זה היה מן המאורגנים והיפים במחוז והכיל בתוכו מאות תלמידים. שתוף הפעולה בין מורי ביה"ס והתנועות החלוציות בעיר היה לברכה לשניהם כאחד. השפעת גומלין זו קיימת היתה כל השנים והעמיקה את הערכים המשותפים של תנועת „תרבות" והתנועה החלוצית.

כל השנים הללו היתה העיר דרוכה לקראת המעשה החלוצי וחייתה באוירה של פעילות תנועתית, ממשיכה את המסורת המהפכנית המפוארת של סמורגון, כשחוט של התחדשות מתמשך מן הנוער על המבוגרים.

אין לשכוח שעירנו נהרסה לראשונה כבר בזמן מלחמת העולם הראשונה. ואם גם שוקמה במעט בראשית שחרורה של פולין, ידע והרגיש כל יהודי בה שהשיקום הוא ארעי בלבד ושלפתח ביתם בגולה רובץ שטן הכליון. לנבואת לב, בלתי מודעת זו, תוצאות ליחס החיובי של בני סמורגון לתנועה החלוצית.

ב־1925 גוייסו ע"פ ההחלטה של מרכז „החלוץ" שני חברים מסמורגון, זלמן אלפרוביץ ז"ל ובני מרשק, יבדל לחיים — לסמינר הארצי הראשון של „החלוץ" בורשה. שבה השתתפה המשלחת הראשונה של ההסתדרות והקיבוץ בא"י, חבריה היו י. טרנקין, תרשיש וציזלינג. כשיצאנו לסמינר זה, זלמן ואני, המשכנו קשרינו עם הסניף בסמורגון. שני דברים עודדו אותנו, הצעירים: א) היותם, של חברינו, ב„גדוד העבודה" בארץ. ב) הרחבתו של הסניף בעיר מולדתנו. בגמר הסמינר נשלחנו למקומות ההכשרה המרכזיים בפולין; זלמן ל„שחריה" ואני ל„קלוסובה".

במשך שלוש השנים ומחצית השנה ששהיתי בקלוסובה, היתה לי ההזדמנות להיפגש עם חלוצי בני־עירי, שהיו מגיעים להכשרה שם ותמיד השתוממתי מחדש

מן הרוח החלוצית המפעמת אותם, מנכונותם למשימות, מן הרצון החזק להתגבר על מיכשולים ובעיקר מהכרת יעודם — ההגשמה העצמית. רבים מאותם החברים, חלוצי סמורגון, שעברו את הכשרת קלוסובה, נמצאים עד היום בקיבוצים בארץ.

הפיכתו של קיבוץ קלוסובה לנקודת הכשרה קבועה בחיי התנועה בפולין, גרמה לניתוקי מההשתתפות הפעילה בחיי ה„חלוץ" בסמורגון. אף־על־פי־כן, תמיד ידעתי מה מתרחש באותו סניף, שהיה „צור מחצבתי" החלוצי שלי ועקבתי אחרי פעילותו ולבטיו מרחוק.

מימין: י. מגדי, הרצל אנצלביץ, אליעזר ציפקין, בנימין גילינסקי, ל. דנישבסקי.
יושבים: ש. רודנסקי, מ. דנישבסקי, ג. וינשטין, מ. וינשטין.

בפעם האחרונה זכיתי להגיע לסמורגון ב־4 לאוקטובר 1929, יום לפני עליתי ארצה, לכמה שעות בלבד, להיפרד מהמשפחה שלא ראיתיה כל זמן שהותי בקלוסובה. בחשאי, הגעתי לעיר מולדתי, ליטול ברכת הדרך ממנה — במחתרת נפרדתי מיקירי וחברי, שכן שלטונות פולין חיפשו אחרי והיו מעכבים עליתי אילו היו מצליחים לאתר מקום שהותי. למחרת צאתי מסמורגון עברתי את הגבול — ע"י קופיצ'ינצה בפולין. מאחורי השארתי עיר יהודית על יושביה, עיר של חזון ומעשה שעלה עליה הכורת והושמדה כליל ע"י הפושעים הנאציים. בין קדושי העיר, זקן, נשים וטף היתה אמי ז"ל, אחותי ובתה שהספיקו לבקר אותי בארץ ב־1939 וחזרו לחסל את עניניהם על־מנת להגיע מיד אחרי זה, אל בנם ואחיהם, להצטרף אליו לקיבוץ „גבעת השלושה"; הם חזרו באוגוסט והמלחמה פרצה בו בספטמבר 1939.

הסמורגונאים בארץ תמצא אותם בכל מקום: מי בקיבוץ, בהגשמה מלאה ומי בעבודה בעיר ובמושבה. מציינת אותם היום, כבעבר, הרוח המלכדת, השותפות העדתית וייחודם על אותו „משהו" מקורי, בלתי נתפס שהיה קו־מנחה בתולדות סמורגון והתפתחותה בהיסטוריה ובסוציולוגיה, המיוחדת לה, ביהדות פולין. פרק מיוחד שיש בו מן התפארת שבגבורה כתבו חלוצי סמורגון במערכות ישראל. אסתפק באחד מני רבים, הבולט ברקע הזה; הוא מרדכי כהן ז"ל, מראשוני „החלוץ" בסמורגון וממייסדיו ב־1923, בן שוחט העיר, חונך במשפחה ציונית והיה מן הראשונים שעלו לארץ והצטרף ל„גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור". מראשית בואו היה חבר ההגנה ומפעיליה, מדריך ומפקד נערץ. כשנקראו ב־1941, טובי בחורינו בארץ ע"י יצחק שדה ז"ל למבצע „סירת הכ"ג" לפוצץ, דרך הים, את מתקני הדלק של סוריה — הוישאית האויבת, ברור היה שגם „מוטקה" כהן יהיה ביניהם, העליז, המדרבן וה„חברה־מן". יהא זכרו צרור עם זכרם של חבריו הטובים שנפלו במבצעים על שחרור הארץ והגנתה. יהי רצון שתעמוד לנו זכותה של סמורגון, העיר העמלה, שרחובותיה היו מלאים תשואות נוער חלוצי־לוחם ושאנחנו השרידים המעטים בארץ לא נבייש במעשינו כאן את רוח אבותינו וחברינו, קשי־יום, עזי נפש ולוהטי־חזון — למען עתיד מזהיר של עמדתנו במדינתנו העצמאית.

צבי הורביץ

ראשית תנועת ה„חלוץ" בסמורגון

מוקדש לזכר אחי נחמיה ואשתו ובנם ראובן
שנספו בגיטו קובנה. הי"ד.

בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה (1915) גורשו כל היהודים מן העיר. פתאום על פי צוו השלטונות הצבאיים היו כולם לפליטים. הם יצאו בחיפזון ונתפזרו על פני ערי רוסיה ואוקריינה, ורובם נשארו במקומותיהם החדשים גם אחרי גמר המלחמה והתחלת המהפכה. בזמן חילופי השלטונות באוקריינה בזה אחר זה, התחוללו פרעות נוראות ביהודים. אחרי ששלטון הבולשביקים התבסס ובא לידי יציבות יחסית, התחילו פליטי-המלחמה לשוב לערי מכורותיהם, ובתוכם גם יהודי סמורגון. 1920 — 1922. הם חזרו בזקניהם ובנעריהם ובחוריהם. בני הנעורים, שגדלו בתקופת המלחמה והמהפכה והפרעות העקובות מדם יהודים, כשחזרו לסמורגון ומצאוה שרופה באש ושוממה, התחילו מחשבים חשבון חייהם. השאלה שניקרה במוחם היתה: האפשר כאן לבנות את בניין עתידם? האפשר כאן לנטוע חיים בטוחים? עד מתי נהא קרבן עולה על כל מזבח־שינויים ממשליים?!

הנוער התחיל מתלכד ומתארגן — לשם עלייה לארץ. מובן שמכשולים רבים היו על דרכם החדשה. העיקר ההורים התנגדו. לא יכלו להשלים עם הרעיון שבניהם ובנותיהם יעזבום, ועוד יתרה, שילכו למדבר לארץ לא מיושבת. הם טענו: לוא רציתם להגר לארצות הברית, לארגנטינה, לצאת לעולם הגדול והחפשי, לא היינו מתנגדים, אבל לנדוד למדבר שממה — הלא זהו טירוף הדעת.

אולם הרצון אצל בני הנעורים לבנות מולדת וההכרה או התחושה שברוסיה אין לעם ישראל תקווה היו כה חזקים עד שלא השגיחו בהורים וכל עיכוב ומעצר כאיין נחשב בעיני הצעירים. באו שליחים מ„המרכז של החלוץ" וייסדו סניפים, קיבלו חברים להכשרה ואחר כך, כתום עונת ההכשרה, לעלייה.

והנה כבר עברו אחדים מחבורתנו את כל שלבי ההכנה בהצלחה, ובעבורם נתקבלו סירטיפיקטים והם, המאושרים, זכו ועלו ארצה. זכורים לי המכתבים הראשונים שהגיעו אלינו מחברינו העולים שבארץ. נהגנו להתאסף במיוחד לשם קריאת המכתבים. קראנו אותם בכובד ראש. בלענו כל מילה ומילה כבכורה בטרם קייץ. בלב כולנו פעמה הכמיהה לעשות כמוהם, לעלות. וכל אחד מאיתנו שאל את עצמו, בלי אומר ויש אף בדברים, מתי אזכה ואהא גם אני שם בארץ ערגוננו.

לאט, לאט נהפכה התנועה החלוצית מתנועת יחידים אמיצי-רצון ועזי-לב לתנועה כמעט עממית שהקיפה את כל הנוער היהודי. קמה, בתור תוספת, גם תנועת „החלוץ הצעיר" כדי למלא את המקומות הפנויים של אלה שהלכו להכשרה וממקומות ההכשרה, אחרי שרכשו להם ראשי פרקים בתורת עבודת האדמה ואומנות, עלו ארצה.

נתעוררה אצלנו השאלה של חינוך הילדים ברוח הציונות, וכתשובה מעשית בא ייסוד בית הספר העברי שנקרא בשם „בית-ספר תרבות". גם קורסים בעברית למבוגרים נפתחו. ופה עלי לציין לטובה את המורה המסור והחרוץ גילינסקי, ז"ל. שהקדיש עצמו בכל מרצו להוראה בשיעורי-הערב. ובכל שבת היה עולה על הבמה בבית הכנסת אחרי קריאת התורה והיה פונה לקהל הנאספים המתפללים שלא יהו לשטן לבניהם ובנותיהם שברצונם לעלות לארץ ולבנותה ולהקימה משוממותה.

בחוג פעולותינו נכלל גם פרט זה של ייסוד ספריה שבמשך הזמן יצאה לו שם כהגדולה והטובה בכל גליל סמורגון, הודות לעבודתו של הספרן, רפאל ווינשטין, שהתמסר לה בכל לבו ונפשו.

אחרי עבור זמן קצר צצו ועלו בין הנוער גם מפלגות פוליטיות ציוניות. כמו „צעירי-ציון", ה„התאחדות", „השומר הצעיר" ועוד. הוויכוחים והדיונים בין בני המפלגות השונות ואוהדיהן יש שנמשכו עד אחר חצות. הנוער מצא לו מטרה בחיים ותוכן מעניין. השפעתנו התחילה נותנת אותותיה ברחוב היהודי. גם האילמנטים המיושבים שבקהילה בעל כרחם התחשבו איתנו כמו עם כוח פעיל ועולה וכובש עמדות בחיי הציבור.

אזכיר שתי פעולות בעלות ערך שבוצעו ע"י „צעירי-ציון" ואני הייתי בין היוזמים.

א. התקיימו בחירות לעירייה. בחפצנו היה להכניס חבר משלנו לתוך המועצה. העיכוב היה מצד החוק הקובע גיל מסויים לזכות לבחור ולהיבחר. היינו צעירים מהגיל הדרוש, והועמדנו לפני בעייה קשה. פנינו להאוהד של מפלגתנו מר פוטנשניק שהיה זכאי על פי התקנות להיבחר, ושאלנוהו אם יסכים להיות מועמדנו. הוא נתן את הסכמתו. הכנסנוהו לרשימתנו והודות לפעילות המאומצת של חבירנו הוא נבחר למועצת העירייה. זה היה הישג רב-משמעות לתנועה החלוצית בסמורגון. אל להסיח את הדעת שסמורגון היתה עיר תעשייתית ובה היתה תנועת „הבונד" חזקה עד מאד אף אחרי מלחמת העולם הראשונה.

והיה לנו מאבק קשה ומר במועצה עם חברי „הבונד" שהיו מתנגדים לכל פעילות ציונית.

ב. הפעולה השנייה גם היא היתה חשובה. במאמץ יתר הצלחנו לחדור לתוך וועד המינהל של „בית הספר תרבות". בועד היו מיוצגים נכבדי הקהילה ושמרנים, ואנו לא היינו נכונים להשלים עם העובדה שבית הספר מתנהל לא לפי רוחנו והבנתנו את החינוך הדרוש לילדים כדי להחדירם ברוח החלוציות, החלטתנ

היתה נחושה. לא נחשוך זמן ועבודה כדי להידחק ולהיכנס לתוך הוועד שעל פיו ישק כל דבר בבית הספר. מה עשינו ? טכסנו עצה:

היות והיו בעירנו יתומים שלא היתה לאמהותיהם האלמנות האפשרות לשלם שכר לימודם בבית הספר תרבות שהיה יחסית די גבוה (הממשלה הפולנית דאז לא זיכתה בתקציבים את בתי הספר העצמאיים של המועטים. לימודי-חינם נהוג היה למשולל אמצעים רק בבתי הספר הממלכתיים הפולניים. „תרבות" התקיימה ע"י תמיכת הקהילה וע"י שכר־הלימוד). התחייבנו לשלם עבור התלמידים היתומים. וכדי להשיג את האמצעים הכספיים קיבלנו עבודה, אף פשוטה, קשה, שחורה, בפינוי המשואות, ע"י החרבות, שהיתה מרובה בימים ההם. למטרה זו גייסנו את חברינו. ועל סמך זה שמפלגתנו, מפלגת „צעירי ציון", קיבלה האפוטרופסות על מספר תלמידים דרשנו נציגות בהנהלת בית-הספר. מובן שלא השגנו מבוקשנו בלי מאבק ממושך וחריף. בעיני פרנסי העיר רע היה המעשה. היינו התערבות הצעירים וחדירתם לתחום פעולה שחשבוה למונופולין שלהם, של הזקנים והרגילים והמיושבים בדעתם ועשירי-הנסיון, אולם אנו לא ויתרנו על זכותנו וסוף סוף כל סוף הצלחנו להכניס נציג משלנו בעזרת המורים שעמדו לנו, שרבו את ריבנו ונלחמו את מלחמתנו.

בהדרגה צעד אחר צעד חדרנו לתוך החיים היומיומיים של הקהילה. קימעה קימעה הרחבנו פעילותנו ונדחקנו ונכנסנו לשטחים שונים שהיו לכתחילה חלקם ונחלתם של „זקני העדה".

רבים מבין הצעירים שנמנו על יריבינו, אנשי הבונד או פ.פ.ס. שונאי האידיאל של ציון, נספחו אל שורותינו. אזכיר אחד בלבד וזהו הח' ישראל רפפורט ז"ל, שהיה בעל השכלה ולחם נגד רעיון תקומת עם ישראל במולדתו העתיקה-החדשה, נשתכנע לבסוף שצדקנו והיה פעיל בתנועתנו ועזר לנו בהרבה.

יסדנו בקרבת סמורגון מקומות הכשרה, שהתנהלו ע"י התנדבות. אזכיר אן אחדים מחברינו שהיו פעילים ומסורים. החבר בני מרשק (היום חבר גבעת השלשה) נשלח ע"י „החלוץ" לסמינריון בוורשה. הוא נעדר מביתו זמן מרובה. ביום בהיר אחד בא לביקור הביתה לדרוש לשלום משפחתו. אני, בתור חבר וועד החלוץ, באתי לביתו בבוקר, כדי לברר איתו כמה עניינים שעמדו על הפרק, ולא מצאתיו. הבחור איננו. שאלתי את אימו. איה בני? היא מוסרת לי, שבלילה שכב לישון עם שאר בני הבית אולם כשהם התעוררו בבוקר לא מצאוהו במקום משכבו, ובחדר השינה היה החלון פתוח, משמע שעזב את הבית דרך החלון משום שלא רצה להעירנו שנסגור אחריו את הדלת.

בסול היה מקום הכשרה. נסעתי לסול ומצאתיו שמה. הוא הלך ברגל כל הדרך ובא לבקר בקיבוץ.

כשתנועתנו גדלה ועצמה עמדה לפנינו שאלת המימון בכול חריפותה: היו בין חברי מקומות ההכשרה בחורים משוללים כל אמצעי כספים הדרושים לעלייה, והיו גם כאלה שהיו בני משפחות אמידות אולם ההורים בהתנגדם לעלייתם קפצו

ידם ולא נתנו להם הוצאות-הדרך הארוכה, בחשבם שע״י זה יצליחו להטות את לב בנם או ביתם מהעלייה המתוכננת. בימים ההם לא נהגה הסוכנות להעביר עולים על חשבונה. הנוהג המקובל היה זה: אם נתקבלו בסניף, נאמר דרך משל, עשרים וחמישה סרטיפיקטים, ומועמדים ומוכנים לעלייה היו פי שניים או שלשה, אז העדיפו את בעלי-היכולת הכספית על העניים. אנו התנגדנו להסדר הבלתי צודק הזה, אמרנו שהחברים צריכים לעלות לפי תורם בין אם הם בעלי אמצעים או משוללים אמצעים. לכן התחלנו לחפש דרכים כיצד להצטייד באמצעים כספיים והנה ניצנץ הרעיון של יסוד חוג דרמטי של חובבים: נערוך הצגות, נמכור כרטיסים, ובכסף נממן את העלייה. שיתפנו פעולה עם כל סיעות הציונות. הזמנו בתחילה שחקן מווילנה שידריך את החובבים. הצגנו מערכונים קלים. אחר עברנו למחזות רציניים. מובן שכל העבודה, פרט לזו של המדריך המוזמן, נעשתה בהתנדבות גם ציירי התפאורה, גם הסדרנים, אף האולם הוצג לרשותנו חינם ע״י בית־הספר המכונה „אינטרנט״.

רואה אני חובה לעצמי להזכיר חברנו מרדכי כהן ז״ל, בן השוחט דסמורגון על שחקו בהצלחה מרובה תפקיד ראשי בדרמה של וויקטור הוגו, עובר לעלייתו ארצה. בתום המחזה ניגש אליו קצין המשטרה הפולנית שהיה נוכח בשעת ההצגה, לחץ ידו והודה לו מקרב לב על משחקו הנפלא.

הוא עלה ארצה בשנת 1926. בהגנה היה אחד המפקדים המצויינים. בזמן מלחמת העולם השנייה יצא לפעולה צבאית מטעם היישוב. היה אחד מחברי הפלוגה בת 23 חברים. הם יצאו לחוץ לארץ — ולא חזרו. יהי זכרו ברוך.

בכל פעם שהיינו דחוקים בכספים למימון עליית חברים היינו עורכים הצגה ומודיעים מראש שבדמי הכרטיסים נשתמש לכיסוי הוצאות העלייה של דחברים, והאולם היה תמיד מלא מפה לפה. במועצת העירייה היו מי שעזרו לנו בקבלת רשיונות להצגות.

לבסוף רוצה אני להקדיש כמה שורות תודה והכרה לזכרו של הרב פלוטקין, זצ״ל, שכיהן כמרא דאתרא בסמורגון בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. הוא סייע בידינו בעבודת החלוץ. למרות מצב בריאותו הרעוע היה בא בכל עת לתחנת הרכבת לברך בברכת מסע צלח את החלוצים שעלו ארצה. אפילו אסיפות של החלוץ היו מתקיימות בביתו. הוא היה רצוי לכל תושבי סמורגון והיה תמיד נכון לילך בהשתדלות מבקש ודורש לשלטונות המקומיים שכיבדוהו.

יהי זכרו ברוך ומבורך.

שמו המלא של המורה הוא יהודה ליב גילינסקי. נולד 1873 בא לסמורגון בשנת 1893. עלה לארץ בשנת 1925. בשנת 1927 נסע לארצות הברית להתראות עם אביו. לא זכה לחזור לארץ, הוא נפטר בשנת 1936 משטף דם במוח, שנגרם לו ע״י יהודי אחד שהאשים את הישראלים בנישול הערבים מאדמתם. הוא התרגז בשמעו דברי בלע אלה — ומת.

י. בנקובר

זלמן אלפרוביץ – ציון לנפש חלוץ

במסיבות מיוחדות ובתנאים בלתי רגילים עוברים עלי הימים האלה. תנאי מקום חדשים, שאלות התאקלמות בכל השטחים וזמני וראשי לא פנויים. ובכל זאת במשך כל הזמן — מיום מותו של זלמן — אינני שוכח את דמותו אף לרגע.

לעיני עובר זלמן מיום ראשון שהכרתיו. היה זה בסמורגון כשבאתי לבקור ראשון אחרי בואי לגליל וילנה, מצאתי כאן סניף פעיל ונוער תוסס ומלא התלהבות — ובתוכו זלמן. כבר אז התבלט הוא ושימש דוגמה לרבים שעברו לחיי הגשמה. הידיעות שהייתי מקבל כל פעם מסמורגון הצדיקו את הערכתי: זלמן היה בין הפעילים והמפעילים. כעבור זמן פגשתיו בסמינריון בורשה; התבגר, כולו רעננות שופעת וצמאון לדעת. לא הספקתי להכירו מקרוב ורק עם הרושם הראשון הזה נפרדתי ממנו בדרכי ארצה.

בארץ הגיעו אלינו ידיעות על תנועת הכשרה קבועה, על קלוסובה ו„שחריה" כסמל ודרך. וזלמן בין הפעילים והרוח החיה ב„שחריה". הוא וחבריו פתחו את העליה החמישית שכל כך חיכינו לה והתפללנו לבואה. הפגישה בין העליות הקודמות עם העליה החדשה לא היתה קלה ועברה תוך התאבקות מתמדת על השפעה הדדית והתאקלמות. לפני החדשים עמד לא רק התפקיד של הסתגלות לתנאי המציאות בארץ, כי אם בראש וראשונה — החדרת הרוח החדשה של הגשמה מכסימלית אשר הם, החדשים, הביאו אתם. והשאלה הטרידה והדאיגה את כולנו: כיצד תפגשנה העליות; מתוך הבנה הדדית או תוך העמקת התהום? לכן היתה פגישתנו עם העליה החמישית מלווה שמחה וחרדה כאחת: שמחה לבאים, לממשיכי הדרך בנאמנות — וחרדה למידת התאקלמותם. לנו, אנשי „הכובש", היתה הפגישה עם „שחריה" והגרעין היסודי שלה עם זלמן בראש — פגישת עידוד, לימוד הדדי והבנה תנועתית. ידענו ימי התאבקות הדדית וגם שמחה של חיים ויצירה משותפים.

עברו שנים, הרבה שנים. ארוכה הדרך: מפלוגה צעירה בימי העליה הרביעית בכפר־סבא עד נקודת ההתישבות ברמת הכובש — דרך ארוכה וקשה מאד של התאמצות, הישגים, התגברות והתבגרות וגם ימי כשלונות. ידענו עמדה על עבודה עברית במושבה ופלוגתנו נושאת בסבל המערכה הזאת. טעמנו טעמן של עזיבות עם כל הדיכאון הכרוך בעקבותיהן. היו אלה שנים של מאמצים גדולים. ויכוחים על זמן העברתנו לרמה, על העברת הילדים, על עזיבת המושבה.

והויכוח לפעמים סוער ונוקב וחלוקי הדעות — רציניים, בכל הדיונים האלה השתתף זלמן לא רק בעצה ובהצעה כי אם במסירותו האישית ובנכונותו להגשמה שלא ידעה גבולות. מהצריף הראשון ברמה ששימש גם חדר־אוכל וגם חדר שינה, מהבאר שחפרנו (חפרנו ולמים לא הגענו...) עד לנקודה מבוצרת ומבוססת כאשר רמת הכובש בימים האלה — שרשרת אחת ארוכה של מאמצי חברה. והוא, זלמן, בכל אלה בין הפעילים והאחראים, תמיד מוכן לשאת בעול, לא להתחמק ולהטיל על אחרים — ותמיד שימש דוגמה עצמית לנכונות. בשנות המאורעות, כאשר הכל וכולם יהיו נתונים במערכת הדמים שהרמה נתנסתה בה — הוטלה על זלמן הדאגה לחיים היום יומיים השוטפים של הפלוגה. וגם כאן כמו תמיד התבלט כחבר הנוטה שכם בכל התנאים, מוכן למילוי תפקידים קשים ואחראיים ביותר. ככה התהלך הוא בתוכנו כל השנים עד שהמחלה הדביקה אותו.

עוד לפני צאתו בשליחות לפולין הרגיש במחלה — אבל לא נכנע, כי בחייו לא ידע מחלה מה היא. על כל מחלה וחולה הביט כעל פינוק ומתפנק. לפני צאתו לגולה, בימים של שמירה משותפת בפרדס, נדברנו להיפגש בקונגרס הקרוב, אני מהארץ והוא מפולין. רקמנו תכניות משותפות של בקורים ופגישות בארצות הגולה. הגעתי לקונגרס אבל את זלמן לא מצאתי. המחלה התחילה להשתלט עליו והוא נשאר בבית הבראה בפולין אחר ניתוח קשה. קבלתי דרישת שלום מדאיגה על מצב בריאותו ומשמחת על עבודתו בלודז — חבר לדוגמה, אחראי, מסור ואהוב על החברה כולה. החלטתי לבקרו בפולין בדרכי חזרה לארץ, אבל פרצה המלחמה ובטלה תכניתי.

כעבור חודש הגיע זלמן ארצה הראשון מהשליחים והוא שבור בגופו וסימני מחלה מדאיגים על פניו. יותר משנה נאבק עם מחלתו ולא השלים כל הזמן, שהוא זלמן יכול להיות חולה. כל השנים היה צוחק למחלה ולא הבין מחלה מה היא, כי חזק, חזק מאד היה בגופו כל השנים. במשך כל השנה סבל סבל בלתי רגיל. טולטל מבית חולים לבית הבראה, משם הביתה למטה ומחלתו הולכת ומתגברת, באין כוח לעצור בה — והיא אוכלת את גופו. בעינינו ראינו את המות על פניו ורב היה הצער של החברה שלא רצתה להשלים, שהוא, הוא ילך מאתנו ולא ישוב.

בזמן האחרון היה קשה לבקרו גם בבית החולים וגם בבית. נמנעתי לעשות זאת, כי השתדלתי לא לעורר אצלו דבור ומחשבות על מחלתו ועל מצבו. לפני צאתי למרחקים הלכתי להפרד ממנו. במקרה מצאתיו במצב רוח טוב, בשעה שהכאבים הרפו ממנו. הוא שאל על עבודתי ותכניותי, התענין מאד בכל שאלות התנועה וכאשר נפרדתי ממנו הגיש לי בקושי את ידו שהיתה כולה עצמות ואמר לי: „שמעתי שאתה תשוב הנה כעבור שלושה חדשים ובמשך הזמן הזה

אני בודאי אבריא, כי הכאבים הנוראים שיש לי וההתקפות הרבות — סימן הם להבראה קרובה ואז..." לחצתי את ידו החלשה והסכמתי להצעתו, אם כי לא היה בלבי שמץ של תקוה שנזכה לפגישה משותפת.

כעבור ששה ימים בדרך למרחקים הדביקתני הידיעה על מותו. אינני יודע על רגעי חייו האחרונים. רחוק אני, רחוק מהבית, אבל קרוב אני מאד. קרוב ושותף לצער של החברה על האסון שקרה לנו. בית הקברות שלנו שקלט בשנים האחרונות כל כך הרבה חברים וחברות טובים ויקרים — קלט עוד אחד מהטובים והמסורים בתוכנו. אין תנחומים לחברה, רב הצער ורבה הרגשת הבדידות שבעתיים אצלי, שהינני יחד עם כל החברים ביגונם על מות זלמן שלנו.

כותב אני שורות אלה כאן בחיפזון ובתנאים של לא־כתיבה — כמעט בשכיבה ובאור מאד מאד קלוש — ומקווה אני ששורות אלה יגיעו אליכם ליום השלושים למות זלמן ויצטרפו לדברי הערכה שינתנו על ידי חברים שחיו ועבדו יחד עם זלמן הנאמן והמסור.

מרדכי טבוריסקי

מפלגות ותנועות נוער בעיר

על אף היות סמורגון עיר לא גדולה, פעמו בה חיים ציוניים תוססים. מצאנו בה מפלגות ותנועות נוער רבות, מרבית בני הנוער והמבוגרים היו חברים בתנועות אלה.

סניף „החלוץ" בעירנו התארגן מיד לאחרי מלחמת העולם הראשונה, שעה שראשוני הפליטים חזרו מרחבי רוסיה לעיר החרבה והתחילו להקים הריסותיה. כבר בהתחלת שנות העשרים נשלחו חברי „החלוץ" להכשרות בפולין והשתתפו בכנוסים מחוזיים וארציים של „החלוץ", חלק גדול מהם הגיע לארץ ישראל החל משנת 1924 ועד פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939. בשנים ברוכות עליה אלה הגיעו ארצה עשרות חלוצים שעברו את ההכשרה בקבוצים בפולין וכיום הם מפוזרים בכל רחבי הארץ, „החלוץ" פתח פעולה ארגונית ענפה לרבות חוג דרמטי שהכנסותיו הוקדשו כסיוע לחברים לעלותם ארצה, כמו־כן נהלו פעולה תרבותית וציונית בין בני הנער.

סניף התאחדות

סניף „התאחדות" ריכז סביבו את פעילי בית ספר „תרבות" ומוריה, השפה העברית היתה השולטת בסניף וכן התנהלו בו פעולות תרבותיות וחברתיות מבוירכות, חלק מהחברים הספיק לעלות ארצה עד לשואה ואילו הרוב הגדול הושמד בתקופת האימים שעברה על העיר בשנים 1941—1944.

נתקיימו תנועות נוער „השומר־הצעיר" „גורדוניה" „פרייהיט" שרכזו מאות בני נוער ונהלו במשותף עם „החלוץ" עבודה חנוכית וציונית ענפה. הם הכינו „קדרים" למפלגות הציוניות. ומגמתן היתה חנוך להגשמה, קיימו סמינריונים, מחנות קיץ, פגישות, חנכו את הנוער לחיי עבודה, צופיות ואהבת הארץ.

בית הספר „תרבות" בעירנו שמש כמאגר חשוב ונכבד לתנועות הנוער, בו חונכו הילדים לערכי הציונות ואהבת ישראל. המורים השקיעו מאמצים רבים בכיוון זה, למרות הקשיים הכספיים של המוסד המבורך שהתקיים רק משכר למוד, מבלי כל תמיכה, פעל והקנה את היסודות של השפה העברית לנוער שלמד בין כתליו. חלק מהתלמידים המשיכו בלימודיהם בגמנסיות וסמינריונים עבריים. ובמשך הזמן שמשו כממשיכים במסורת של הקנית השפה לדור ההמשך

בין כתלי בית הספר קיימו תנועות הנוער את פעולותיהן. זכורים עדיין קן „השומר הצעיר" בקומת הקרקע של הבנין „גורדוניה" ו„התאחדות" בקומה ב', הספריה למבוגרים ונוער, אולם להצגות והופעות. במשך כל שעות היום והערב, היה הבית מלא נוער ומבוגרים, שבאו למצא תוכן חייהם בפעילות ציתית וצבורית. בחצר בית הספר קיימו מפקדים מרשימים פעילות ספורטיבית ומשחקים צופיים לראווה.

מאידך: בעיית התעסוקה והמשך הלימודים הגבוהים, לגבי הנוער העברי בעיירות פולין היו קשות. חלק קטן מבני הנוער המשיך בלימודיו. רובם, עקב מצבם הכלכלי הקשה נאלצו להירתם לעזרת המשפחה.

שורה עליונה ראשונה: מגידי חוה, צ׳יגל דב, מגידס טובה, שוורץ נחה, קריינס בבה, סוצקבר פולה, רבקה, גלפרין חיה, פודולסקי שרה, אלפרוביץ אברהם, קוברסקי לאה. **שורה שניה:** קרפל אברהם, קרפל דבורה, ליבמן גוטה, גרינברג ראובן, יאַקובסון נחמה, ויינשטיין רפאל, גולדברג בלהה, לוין בתיה. **שורה שלישית:** קוברסקי לוסיה, חדש מניה, קריינס צפורה, פומוצניק לאה, יאבלונוביץ מאיר, דנישבסקי.

קבוצת „הפועל" בסמורגון.

בסוף שנות העשרים הוקם בית ספר תיכון פולני למסחר שחלק מהנוער היהודי למד בו, לאחר סיום בית ספר זה לא קל היה להקלט בחיי המסחר והשרותים מאחר והיתה קיימת דיסקרימנציה כלפי היהודים ולא נתקבלו לכל משרה ממשלתית שתהיה הנמוכה ביותר ונאלצו לחפש מקום עבודה כמנהלי חשבונות זוטרים בבתי מסחר יהודיים.

באותו בית ספר למדו בזמנו גם תלמידים פולניים שלא מהמקום וגם ממקומות מרוחקים והללו הביאו את רעל האנטישמיות לעירנו. זכורות לי המשמרות ליד חנויות היהודים וההסתה הפרועה בין האיכרים ולא פעם התכוננו ביום שוק לפוגרום, הודות ליחסים עם חלק מהתושבים הלא יהודיים והקשרים של היהודים עם השלטונות במקום שנקטו באמצעי מנע סוכלו המזימות.

הנוער היהודי במקום עמד בכבוד במערכה ולא פעם פרצו על רקע זה תגרות ידיים עם האנטישמיים, יצוין, כי ידינו היתה תמיד על העליונה.

קן השומר הצעיר בסמורגון

המצב הזה נמשך עד לפרוץ המלחמה בין פולין — וגרמניה — ב־1 לספטמבר 1939. לאחר שבועיים של קרבות וההסכם הגרמני־רוסי נכנס הצבא האדום לחלק המערבי של אוקראינה ורוסיה הלבנה, היהודים נשמו לרווחה, כי למרות הקשיים הכלכליים וההסתגלות למשטר לא היה לפחות פחד בפני כליון פיזי. רוב בני הנוער היהודי הסתדר בעבודות ממשלתיות, הצעירים יותר המשיכו בלימודיהם.

רובו של הנוער השלים עם המציאות ושאף להסתדר ולהתקדם בחיים. המשטר הסוביטי באותה תקופה היה ליברלי למדי כלפי היהודים וכל הדרכים

היו פתוחות בפניהם והעיקר שלא הרגישו בהפליה גזעית, לאלה שהיו ממשפחות אמידות יותר עשו קשיים בסדור בעבודה, אבל רובם התגברו גם על זה. היחסים בין היהודים והנוצרים השתפרו. שררו יחסי עבודה תקינים ואת הזמן הפנוי בילו בצותא.

קבוצת מתעמלות בהדרכת גדושברץ

המצב הזה נמשך תקופה קצרה עד יוני 1941. עם פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית התמוטט הכול והביא לשואה הנוראה של העם היהודי. מסמורגון היהודית נשארו רק שרידים ניצולי מחנות ההשמדה, פרטיזנים ואלו שחזרו מרחבי רוסיה. רובם באו לסמורגון ועזבוה מיד מאחר והיתה כולה הרוסה ולא מצאו בה כל קרוב וגואל. רובם עברו לוילנה שבה התקבצו כל הנצולים מעירות הסביבה וגם הרבה מיהדות ליטא שנשארו בחיים. עם האפשרות הראשונה שנתנה ליהודי פולין, חתימת הסכם רוסי־פולני, עזבו כמעט כולם את וילנה והגיעו לפולין ומשם בכל הדרכים לישראל.

איש־אהובי

א. איש-אהובי

אונדזערע פעלדער און וועלדער

געהייליקט דעם „החלוץ" אין סמארגאן

אנדערע פעלקער האבן וועלדער,
מיר — נאר יונגע בוימער.
יענע וועלדער היטן זעלנער,
אונדזערע היט דער שומר.

יענע וועלדער זיינען אלטע,
ברייטע צווייגן־קרוינען.
אונטער די געדיכטע צווייגן
ווילדע חיות וווינען...

ס׳קאן די זון ניט שיקן
אירס אַ שטראל, אַ שטיפער
און געדיכטער ווערן שאָטנס
אינם וואלד וואס טיפער...

אונדזערע זיינען זון-באגאסן
שלינגען דורשטיק שטראלן.
אין דער ערד די יונגע ווארצלען
זוכן וואסער קוואלן.

און מיר פרייען זיך ווי קינדער,
ווען אַ צווייג ווערט גרעסער,
ווען די יונגע גרינע פרוכטן
שניידט צום ערשט דאס מעסער.

יענע וועלדער זיינען מיילן,
אונדזערע — נאר שפאנען,
אבער האפענונג און ליבע
איז אין זיי פאראנען.

דער מארק אין סמארגאן

שלעפן זיך פון גאנצער געגענט
גוים, גויעס אין שליטן,
און פלאקס, חזיר-האר און הינער
האלטן זיי אין דער מיטן.

דאס פארט מען אויף דעם מארק,
וועלכער קומט פאר אלע מיטוואך אין סמארגאַן.
און דעמאלט זיינען שוין אלע אויף
מיט דעם ערשטן קריי פון האן.

מ׳הויבט אָן ארויסשלעפן אויפן מארק:
שניט, זייף, שוועבעלעך, ברויט,
לאנג-ווארטנדיק אויף דעם קונה,
דערווייל פון קעלט מען ווערט רויט.

ס׳לויפן די הענדלער צו די שליטנס:
„צ׳טא מאיעש, קורי, סוויני וואלאסי, ליאן?״
מ׳טאפּט דאס און מען דינגט זיך,
ביז דער גוי שרייט „פּאשאל וואן!״

נאר די הענדלער טרעטן ניט אפּ,
ביז מ׳דינגט ביי אים אויס.
פאַרדרייענדיק דעם פויער דעם קאפּ
באַצאָלט מען אים דעם פּרייז.

יעדער שלעפּט צוריק אַ קונה
און ס׳איז פריילעך אין די קלייטן.
דעם גוי וואס האט געקויפט ביי אַ צווייטן
איז אַ מצווה מיט שפּאט צו באַגלייטן.

אויף אַ וואָגן זיצט אַ יונגער שייגעץ,
בייסט צו און כאַפּט אַ טרונק,
און מיט דער אנטקעגעדיקער שיקסע
וואַרפט ער זיך איבער מיט אַ ווונק.

דער מארק

ס׳דינגען א בהמה די קצבים
און מאכן אפּ א יד אחת.
נאָר ס׳קומען אָן די ווילנער
און צאָלן איבער אויף להכעיס.

ס׳שלעפן זיך אַרום בחורים
איבער די גאסן,
זוכן א פאַרדינסט ערגיץ
ווו צו נאַשן.

אויף פרייַלעך איז ביי די פערדהענדלער,
וועלכע פארבייטן א שלעכטס פאר א גוטס.
מ׳קלאַפּט מיט די בייטשלעך און מ׳שמייכלט
כדי צוצוגעבן זיך מוט.

פאַרקויפט דער גוי זיין ביסל סחורה,
שלעפּט ער זיך אין שיינק נאָך א שנאַפּס,
פאַרענדיקט די לעצטע כּוסא
וואַקלט ער זיך אַרויס אין גאַס.

מ׳האַלדזט זיך און קושט זיך
מיט דעם ווייב אין גאַס אין מיטן,
ביז מ׳פאַלט פון די פיס
און מ׳פאָרט אפּ מיטן שליטן.

אוונט. נאָך דעם מאַרק...
האָט אויפגעמאַנט הורטאָווניק חובות פיל.
פאַרמאַכט די פענצטער מיט די לאַדנס,
ציילט ער דאָס געלט אין דער שטיל.

שלאָפט שוין לאַנג סמאַרגאָן.
פאַלט און פאַלט דער שניי אין שטיקער,
נאָר פון באַנצערס שיינקהויז
שלעפּט זיך מאַלינאָווסקי דער שיכור.

בילן ערגיץ פון דערווייטנס
הינט אויף קייטן צוגעבונדן,
בלאַנדזשעט אום אין שניי אַן אָפּשיין,
א סילועט, אַט ווערט פאַרשוווּנדן...

מיט זיין לאַנגן גראָבן שטעקן
און דעם צעריסענעם מאַנט, דעם ברייטן,
קריכט אין מאַרק לאַפּיי דער וועכטער
און באַקוקט אויף נאַכט די קלייטן...

חנוך לוין

על „במתי" סמורגון

(פרק בתולדות הפעילות הדרמתית בסמורגון)

ראשיתה של הפעילות הדרמתית / הישל וינזינגר מברודי / האילוסיון מגיע לסמורגון / החלון / שמואל רודנסקי — מפליא לעשות / סופיה יוליבנה „מירלה אפרת" / בן המלך והעני / פייגלה / „הדיבוק" נכנס לעיר / רוזה שר / שלש מתנות / אור הכתרים.

.1

ימיה של הפעילות הבימתית בעירנו כימיה של ההכרה העצמית של הנוער שבה. רוצה לומר: ביום שבבני־הנעורים של סמורגון עמדו על דעתם, גילו

חוג דרמתי לפני מלחמת העולם הראשונה

משמאל: אברהם דנישבסקי, פרידה אייזנשטט, אידה א־רונובה, זלטה צייטלון, אלישבע יעבזורוב, בן שיינע־שרקה, לינקה חזנוב, שרה דנישבסק, מאירוביץ אליעזר. למטה: נתן רוזובכקי. גיאנקה יהודה — פאלקעס.

עולמם והתחילו לבקש נתיבות משלהם למזג עצמם בחיים החדשים שנעורו עקב הזרמים הרעיוניים השונים בשלהי המאה ה־19 — באותו זמן עצמו נולדה גם הפעילות הבימתית בעירנו. כל־עיקרה של פעילות זו הועמד על בקשת בטוי אמנותי־חזותי נאה לאותן הרוחות שפרצו אל פתחי החיים החדשים. מכל־מקום, קרשי הבמה נבחרו דוכן עליו עלו „פרחי כהונה" ראשונים. כדי להאדיר בצליל או בתמונה, בדו־שיח או עלילה, אם את המית־הלב שעוררה בהם תנועת „חיבת ציון" או — אם את הזעם הגואה והממריד של ה„בונד" ואפילו את הדבקות והאמונה בצור ישראל.

קרוב ליובל שנים נמשכה הפעילות הבימתית, על־כל צורותיה, בהקיפה את כל שדרות הנוער על זרמיו האידיאולוגיים בסמורגון. לא על „מי־מנוחות" נשתל אילן הקסמים התיאטרלי בעיר. נטיעה רכה היתה זו בראשיתה ועלייתה מעולפת ערפלי אגדה.

בימים ההם תלמיד הייתי. שגלה למקום תורה בוילנא והוצרכתי לרגל תלמודי לכתוב חבור על הנושא: „הנצנים הראשונים של המחזה העברי לילדים בספרות ההשכלה". נוסף על המקורות בספרית „סטרשון", ספרה לי אמי ז"ל את המעשה המאלף הבא, לא שבדידה הוי עובדה זו, קבלה מאביה ז"ל ר' שמואל שמשון דנישבסקי שהיה בעל בית־חרשת לבורסקאות ברחוב הוילנאי, מקום שם מתפרד הרחוב, אחד לדרך בית־הנתיבות ואחד לדרך המובילה לסולי והלאה־משם לאושמינה.

לא עורות גדולים היה מייצר סבא, אבי אמי ז"ל. סוג מיוחד של עור היה מייצר לעשות ממנו סוליות מנעלים גסות ושנקרא בשם „פילשפנר".

אברך צעיר היה אז אבי־זקני ועזר על־יד אביו בעבודת הבורסקאות; אם שהיה עובד במו־ידיו או־אם שהעמידו אביו להיות משגיח על מנין הפועלים היהודים, בני העירה.

באחד הימים בא לבי־בורסקי זה צעיר יהודי, שלא מבני המקום, ובקש להתקבל לעבודה. מלאכה זו של עשיית פילשפנר, הסביר, עסק בה במקום אחר. והיכן המקום? — בברודי. ומה מצא לבוא מברודי לסמורגון? מעשה שהיה, מסתבר שפרנסי הקהילה גרשוהו משם על שהלעיג עליהם.

והיאך הלעיג עליהם? — שייך היה לאותה „כת של ליצנים" שמתקרית „ברודר זינגר", והיה מקהיל קהלות של נערים בשוק העיר וחורז חרוזים ומראה קלונם של פרנסים ו„בעלי־אגרוף"... בקשוהו לעקור מן השורש. איימו על אביו שיקפחו פרנסתו, בורסקי־יחיד היה וחי בדוחק. קם וברח על נפשו ומכיון ששמע שהרחק מברודי, בואכה ארץ רוס, ישנה עיר ושמה סמורגון ומרבית תושביה עוסקים בבורסקאות והפרנסה מצויה להם ברווח ולא בדוחק, לכן הפשיל תרמילו על גבו, נטל מקלו בידו והריהו עומד כאן בכל שעור קומתו, בפאותיו ובזקנו שלא צמח...

הבמה העברית בסמורגון לפני מלחמת העולם הראשונה משתתפים בהצגה „חנה ושבעת בניה".

למעלה משמאל: שמואל פיין, אידה שולמן גיסתו של קלמן — נחום שפיר, בסיל ווינץ, אהרונוב מורה רוסי, גב' שימשלביץ, קלמן נחום שפיר, ליולה חזנוב, קריביצקי, נתן רוזובסקי.
למעלה: אסתר שולמן, גניה אברמוביץ הלמן.

שמו היה הישל וחניכתו וינזינגר. נקל לחכם להבין שיותר משעשה מלאכה שיש בה ממש, תפס את ליבותיהם של העובדים במעשי ליצנות, במילתא דבדיחותא ומהתלות משחקים. ביחוד נקשרה נפשו של סבא ז"ל, הוא אבי אמי, שהיה אז אברך, בנפשו של הישל מברודי. למועד השנה לבואו לסמורגון, הראה הישל שלנו את יכולתו ואת כל, „תפארת מלכותו" המדומה בתפקיד אחשורוש במחזה של פורים שהציג בבית הבורסקי של אבי־זקני, להנאת עם רב שמלא את בית החרושת שכל השנה היה אפל וקודר וביום ההוא מלא ששון ואורה.

בחתונת סבי, ר' שמואל שמשון דנישבסקי עם סבתי מרת הניה, בדח הישל מברודי, הוא וקבוצת בורסקאים צעירים, את כל המוזמנים לחג כלולותיהם במהתלה בשם „כלה נאה וחסודה". הישל הוא שחברה לכבוד הזוג הצעיר, הוא „בדה מלבו" נעימות לשירים ולמדן את הכלי־זמרים — והבית מלא תשואות.

ימים רבים היתה „הצגת בכורה" זו של הישל מברודי לשיחת הבריות. יתרה מזו, מאותה חתונה של סבי, בקשו שאר בעלי־בתים נכבדים בעיר שיחזור ויציג גם בחתונות בניהם ובנותיהם ואף הציעו לשלם לו בעין יפה. עד שלא יתגלו

עובדות חדשות (ומי יודע אם יתגלו...) הרי יש לראות בספור זה את ראשיתו של התיאטרון היהודי בסמורגון. ואת אביר־מולידו של זה, בהישל וינזינגר מברודי, הוא ולא אחר. מי יודע דרך הרוח? — נתגלגלה, כנראה, זכותו של הישל ומן הבנות של ר׳ שמואל שמשון דנישבסקי, מצאו שתים ייעודן בתיאטרון; האחת, פניה, על הבמה הממלכתית ברוסטוב והשניה, רחל הצעירה, (ראחיל) לזמן קצר בחרקוב.

2

עד שלא יצאה המאה ה־19 נכנסו כרוזין לעיר סמורגון להכריז ברבים:

„אל כל גוברין יודאין אנשי שלומנו,
חדשה נהיתה בארץ, נפלאת היא בעינינו,
בפעם הראשונה בק״ק סמורגון
עתה הגיע האלוסיון.
בתמונות־אור תחזו — לא הבל וריק,
את ה„כותל המערבי״ שריד קדשנו העתיק
ואת קבר רחל אמנו בדרך אפרתה
ובא לציון גואל בימינו השתא.

כרוזין — לשון גוזמא, ברם מודעות בנוסח זה ממש, כתובות בלשון המדוברת ובלשון עברית ובעברי־טייטש, הודבקו:

על חלונותיה של מוכרת הספרים וכתבי העתים האשה מרת נחמה.
ועל קירות „הפלוש״ של בתי המדרש בעיר.
ועל שערי כל בתי הבורסקי.
ועל בית־מבשל היי״ש של קוברסקי.
ועל הגנוגנת של הקונדיטורין של ברברמן.

וגם על הסוכה היא ה„בודקא״ של הרשות. „בודקא״ זו עמדה בשוקא של קמחא מול הצרקבה הפרבוסלבית ושם ישב הגובאי לגבות מס יום השוק מאכרי הסביבה והיהודים הבאים מן העירות הקרובות והרחוקות. פומה היה שמו של הגובאי ואמרו עליו שמשומד הוא. והיהודים קראו לו, דרך לצון, בשם פומה פומשציק (בעל אחוזה).

למועד הקבוע במודעות, התאספו אנשי סמורגון, גברים ונשים, זקנים ובני־תשחורת, אף הטף לא חסר בקהלם, כלם באו, נקהלו באולם הגדול של גרינהויז־שמשלביץ, שבמרוצת הימים הפך להיות אולם ההצגות של סמורגון לפני מלחמת העולם הראשונה.

3

במזל ה„אילוסיון״ הזה, נולד הראינוע הראשון בעיר, שנקרא בשם „גיגנט״. אלא עד שסמורגון היהודית „שוגה בדמיונות״ (האילוסיון) ורואה בעיניה ויותר בעיני רוחה את ה„כותל המערבי״ ו„קבר רחל״ ולהבדיל מעשי להטוטים בתמונות „נעות״ על הבד — התחילה פעילות בימתית ענפה בכל התאים הציבוריים של

החיים היהודיים. ראשונים שהתחילו היו בתי האולפנא. בגן ובביה״ס של „עבריה״. כל השטה הלימודית התבססה על תיאטרליות, במשמע. וספר הדידקטיקה של מוסד זה נקרא לא אחרת אלא בשם „הגן התיאטרוני״ של האחים גורדין, שהופיע בסמורגון בשנת תרפ״ט, היינו לפני חמשים וחמש שנים.

בחדר המתוקן הציוני „התקוה״ של ועד חובבי ציון במקום ממחיזים ספורי המקרא ומציגים „תמונות חיות״ כגון „אל הצפור״ לח.נ. ביאליק, „משאת נפשי״ למ. צ. מאנה. ומגיעים ל„גולת הכותרת״ של הצגה מלאה בלשון עברית „חנה ושבעת בניה״ ומיד לאחריה „בר־כוכבא״ לגולדפדן. העושים והמעשים במלאכה זו הם המורים העבריים: מרדכי לוס, שינזון, קלמן נחום שפר, שמואל פיין ואחרים — והמציגים ילדי ה„חדר המתוקן״ ומבוגרים מחוג „צעירי ציון״ בעירנו.

לא עבר זמן מועט, ו„האמה״ העניה, זו לשון יידיש, נתקנאה „בגבירתה״ (העברית) ואספה כל „שוחרי פניה״, פועלים בבתי־החרושת, שוליות של בתי־מלאכה, עמילים ומקופחים בבתי הפקידות, מהם מ„פועלי ציון״ ומהם מה„בונד״ ויסדו את „החוג הדרמתי״. שני מנינים של צעירים וצעירות החלו לשקוד על ההלכה והמעשה הבימתי. קראו ועיבדו את ה„קולדוניה״, היא „המכשפה״ של גולדפדן להכשיר את המחזה להצגה. משום־מה מצאו הללו שיש בה ביצירה הבימתית הנ״ל, קריאת תגר נגד הבערות של „יושבי חושך וצלמות״, ונגד הניצול שמנצלים גבירים ו„יהודים יפים״ למיניהם את אחיהם היהודים העניים.

עד שהעלה ה„קרייז״ את המחזה על קרשי הבמה עסקו בשנון התפקידים בע״פ ובחזרות על... אטיודים.

מאי אטיוד?

נזדמנו שני חברים אצל סדנא אחת בבית המלאכה והיו משיחים ביניהם:

— „השמיעני, רעי, במה אתה עוסק עכשו?״

— „עסקינן באטיוד״...

— „מאי־קא משמע־לן, אידיוט?״

— „לא „אידיוט״ סבירנא אלא אטיוד״.

— „אהה״, אט... יוד, הכי אמרינן — היה מפטיר האחרון ופורש לעבודתו וממשיך לתהות בינו לבין עצמו מה פרושה של תבה זו שלא נתפרשה לו. מסתבר שהזוג אהרונוב והעלמה טניה שפירא, מצאו במקום שמצאו, ערך זה, פרשוהו לעצמם ותרגמוהו ללשון המעשה והכניסו סברו ל„קרייז״ כיסוד מוסד, כמושכל ראשון של עבודה בימתית.

הגיעו הדברים לידי כך ששני בחורים שהיו צריכים באותה הצגה להתנפל על שוטר (על הבמה כמובן) ביום שוק ולנקום בו על שהוא יורד לחייהם של הרוכלים העניים — בצעו את „האטיוד״ הזה הלכה למעשה.

כיצד?

באחד הלילות של כסוי ירח התנפלו השנים על ה„גורדובוי״ (שוטר מקומי)

של העיר, הטילו שק על ראשו, קשרו את פתחו של השק מלמטה לטבורו, סחבוהו אל מתחת לגשר והניחוהו שם „לאנחות". למחרת מצאו את ה„גורודובוי", התירו את אסוריו והדיבר אין בפיו...

למותר להגיד ששני „השחקנים" שלנו בצעו על הבמה את תפקידם על הצד הטוב ביותר, מאי רבותא? הלוא מ„אטיוד" התחילו...

4

„אש אוכלה" זו של „במות ישחק" לא פסחה בסמורגון גם על ה„קיבוץ", האי צורבא דרבנן, שרידי ישיבת ולוז'ין, שבאו לעיר והצטרפו אל לומדיה להיות „אחוה" אחת הוא „הקיבוץ". (ראה מאמר במקום אחר בספר). תחילה בסתר ואחר־כך בפרהסיה התחילו שוקדים בחורי הישיבה על הכנת הצגה — ואיזו? נתחשק להם לא פחות ולא יותר, אלא ב„מסעות בנימין השלישי" למנדלי מוכר ספרים.

וכבר באחד הימים היו מלאות ידיהם של שמשי העיר עבודה. שלשה שמשים הם; ר' איציק שמש ראשי של בית הכנסת הגדול, ר' ועלוול שמש בית־המדרש ור' יודא אחיו, שמש ה„קלויז" — כולם טרחו ועמלו להוריד מודעות בחצרות הקודש ובעזרות כהאי לישנא:

בע"ה

„להוי ידוע שביום... בשבוע פרשת...

שנת... לבריאת העולם הננו עומדים

לספר לכל באי אולם...

את

ספור המעשה הנורא של

„מסעות בנימין השלישי"

לרבי מנדלי מוכר ספרים

האי סייפא והאי ספרא, מרן של ישראל.

הוא

ש. י. אברמוביץ' מקפולה עכשו באודיסה.

מעשה הספור יעשה על־דרך השיחין

והעויות,

ואשר לא יבין תשב"י יתרץ לו קושיות

ואבעיות".

כסבורים אתם שסתם דברים בעלמא דברו, אינכם אלא טועים — אמרו ועשו: „יבקורסק'ה בביתו של ר' יושע בן רישה הציגו את ,מסעות בנימין השלישי".

5

בפרק הזמן הקצר בין סוף מלחמת העולם הראשונה ועד החתימה הטרגית של החורבן האחרון — משנת 1922 ועד 1939, שקקה סמורגון החדשה שקמה

מהריסותיה, פעלתנות רבה. רובו של הנוער נצמד אל החזון החלוצי. נפשם של בני־העיר יצאה אל „מקום שם ארזים נטער". בשורת א"י העובדת, תוחלת הקדומים של העם המתממשת לעיניהם — היתה מכה על ראשם כאותו מלאך המכה על ראש נטיעה רכה ואומר לה: גדל.

בבקתות העלובות שנבנו באקראי מיד אחרי המלחמה, במרתפי בתי־הקומות ההרוסים אשר שופצו, בבתים הראשונים שנבנו — נולדו התאים הראשונים של הפעילות החברתית והציונית בעיר.

חבורה אחת היתה מתכנסת במקום פלוני והיתה מחליטה על „פרוגרמה" — והרי לפניך „פועלי ציון". חבורה שניה נתכנסה בביה"ס העברי אשר ב„הקדש" והנה קמה נהיתה מפלגת „צעירי ציון" היא „התאחדות" אחר־כך.

נערים ונערות היו מזדמנים יחדו, בין השמשות בערבים, מדליקים עששית מפויחת ופוצחים בשירה ויוצאים במחול. באתנחתא בין השיר והריקוד משיחים היו על „עולם ומלואו" ומבקשים דרכים לתקן החברה במלכות הצדק והשלום. פעמים שבא לבקור שד"ר צעיר מוילנא אחד ששמו נמיוט, (י. אהל, עתה מורה בישראל) או אחד מורשה הרחוקה, צבי רוזנשטין, עורך „העתיד" בטאון החלוץ ו„שורת הנלהבים", נוער סמורגון, מתארגן מי ב„חלוץ" ו„החלוץ הצעיר" ומי ב„גורדוניה" ו„השומר הצעיר". כל ה„לוקאלים" מלאים. אחדים מהם כבר יוצאים להכשיר עצמם ב„פרך" לקראת הייעוד — העליה. לאחר־מזה חוזרים ה„חלוצים" לסמורגון והאישור לעליה בכיסם והסרטיפיקט כדת.

אבל הכסף מאין ימצא? — —

מלבד הוצאות הדרך, צריך להלביש את הבן או הבת ולהכין „מלתחה". היתה אמא רוקמת כתונת פסים, בד אכרים לבן, הסבתא שולחת ידה בפוזמק והאחות הבכירה תופרת לבנים. ואבא? — בהול וטרוד בעניני הפרנסה, חוסך מפתו לתת מזומנים לבנו „החלוץ". אבל אין הקומץ משביע את הארי; לאחר שנבדקו כל „הצרורות" נמצא שהם חסרים הרבה.

מה עשו? — עשו תיאטרון.

נמנו וגמרו בני־הנוער לערוך „הצגה" לכבוד חברם העולה ותהא הכנסתה קודש להוצאת הדרך והצטרכויות אחרות.

החוג הדרמתי (דראמאטישער קרייז) שהוקם היה מוסד־גג לכל ההסתדרויות והמפלגות בעיר. הוא היה בבחינת „האזור המפורז" שם שככו הויכוחים האידיאולוגיים וכולם נכבשו לעלילה הבימתית, למלה הפיוטית, ל„מוסר ההשכל" של אותו מרקם אמנותי שנקרא מחזה.

מקום המפגש הראשון היה ביתם־חדרם של האחים שמרל וישראל (קר־איזראיל) רפופורט.

ילד הייתי ועמדתי בערבי חורף מאחורי חלונם של האחים, משרבב צוארי וממתח את כל גופי לראות בעד שמשת החלון מה שנעשה בבית פנימה.

שמרל רפופורט היה צועד בטוחות, שחוח קמעא, ארבות־ידיו פרושות ומדקלם בקולו העמוק. פעם רועם היה קולו ופעם לוחש. אחיו הצעיר, ישראל, שלא ניחן בקול דרמתי כאחיו, מעיר היה ומתקן לו פה ושם. אוטודידקט היה ישראל רפופורט, במובן הטוב והשלם של המושג הזה. הכיר את הספרות היהודית והלועזית על־כל זרמיה. היה שוחר חכמים ובעל דעות מתקדמות. הרוח החיה בכל מפעלי התרבות בסמורגון.

והילד מאחורי חלון „האחים" רפופורט, עומד בוהה ומשתומם ומתפלל בליבו להשיג „ברטיס כניסה" לעולם „החלומות".

לחבורה הראשונה של החוג הדרמתי השתייך גם מולה רודנסקי הוא שמואל רודנסקי, שחקן „הבימה". הדביוט הראשון שלו על הבמה בסמורגון היה במערכון „המשוגע בבית החולים". במשחקו כבש בסערה את העירה, אלא מיד אחרי ההצגה עלה לא"י הוא וכל „כת דליה". החלוצים הראשונים ו„משחקי סמורגון" מרדכי כהן ז"ל (מעצב דמות „השדכן" הנצחי), למדנסקי, האחיות וינשטין, רודומין ואחרים.

אלה יצאו וחדשים נכנסו לחוג, מהם בעלי כשרונות מובהקים שאלו היו לומדים אמנות הבמה ואלמלא הכורת שעלה עליהם — בודאי היו מפארים במות ישראל, כאחיהם וחברם הגדול ש. רודנסקי, אלא שלא זכו.

ואי להאי שופרא!

במאוחר גילתה סמורגון התיאטרלית את המחזאי היהודי יעקב גורדין, רק באמצע שנות השלושים של המאה. ברם יש להביא בחשבון שעד השנים הללו, חרבה היתה העיר, מנוערת מיישובה היהודי ו„ברעום התותחים שותקות המוזות".

אלא משנתודעו אל יעקב גורדין שוב לא ירד זה מן הבמה ולא פסח אפילו על מחזה אחד משלו.

היצירה הבימתית של גורדין, שלא בכל התעלתה אל רמה אמנותית ורובה היתה הרקה מצינורות זרים אל כלים יהודיים — ידעה, בביטויה התיאטרלי המובהק, בידיעת כללי הבמה, בדרמתיות המסעירה שלה, בפטוס ובמוסר־ההשכל, לשובב נפש הצעירים ולשבור צמאם לגלוי חזותי של נפתולי אדם וחברה.

.6

דומה, שבסופיה יוליבנה (דנישבסקה), רופאת השניים של העיר, נתגלמו כאחד הביטוי האסטטי של אמנות הבמה עם הערכים הרעיוניים והחינוכיים של היוצר — במחזהו.

דומה שסופיה יוליבנה הרוותה את החלקה הצחיחה בנפש בני הנעורים של אחרי מלחמת העולם הראשונה. בדרכה, ראשונה, על הבמה בסמורגון בתפקיד „מירלה אפרת", במחזה בשם זה של יעקב גורדין — ירדה, כביכול, האצילות עצמה מעולם דקשוט. לפני הקהל שמלא את אולם ה„אינטרנט", עמדה אז האם היהודיה בכל הדר גאונה וכאבה, בתפארת חכמת־החיים שלה, באהבתה וברחמיה הגדולים. וזכור לו, לכותב הטורים הללו, שבאותו ערב בו הושר „שיר־השירים" לנצח־האם־היהודיה מפיה של סופיה יולבינה, נגשה אחותו הבכירה, סימה, אל אם־המשפחה ונשקה על לחייה...

מה ראתה על־כך ?

ספק אם הנער ירד לעומקה של משמעות הדברים שאמרה אחותו :

— כל אמא היא „מירלה אפרת"...

אכן הדליקה ס.י. דנישבסקה בלבבות רואיה וצופי תפקידיה, את האהבה לאם, לאדם ולכל הנברא בצלם, — במירב הדמויות שגילמה על הבמה.

באצילותה הטבעית, בהכרת שליחותה התרבותית בעיר, בדבקותה ביופי ובטוב, בחין־ערכה ובהשפעתה, ידעה להפוך את „החוג הדרמתי" של סמורגון לצוות של שחקנים מלוכד. ולא זה בלבד, אלא שבקשה לגלות ל„חבורה קטנה" זו של טובי הצעירים בעיר, אפקים חדשים וללמדם, למי גם בפעם הראשונה לו, טעמה של פרוזה טובה, של שיר נאה, של אמת אמנותית וראיה נכונה. היא אשר מצאה והעלתה את אחד הכשרונות הצעירים המבטיחים : את פיגלה לגט, הנערה מן ה„קרקע", מושב איכרים יהודיים בעיבורה של סמורגון — כשרון דרמטי פורץ שאבד לבמה היהודית בעקב הנסיבות הטרגיות של השואה. זכרון כל דמויות הנשים והנערות שעיצבה בלהט, בכוח ובמתח־אמת, דמויות של גורדין, שלום אש, פרץ הירשבין וגולת־הכותרת בכל אלה : לאה מתוך „הדיבוק" של ש. אנסקי — שמור בלב כל מיודעיה כמצבת־יגון על תפארת אמנותית ששקעה לעד...

7.

במזל דומה נולד לבמה היהודית של העיר קוסמה נמוך הקומה, אשר גלפרין (אשר'קה), בחייו הסוערים והקצרים. (עונה עד מות הוא וישראל רפפורט, באחד המרתפים של מחסני השוק ע"י חייתו־טרף הנאציים). הגשים בישותו את האגדה של „בן המלך והעני", כשהוא מעצב בחייו את שניהם כאחד.

בן עניים היה. ראשיתו מחלק עתונים. „חוזר על הפתחים" בצרור כתבי עתים ומכריז את שמותיהם בפומבי, עתוני ורשה היהודית ה„היינט" וה„מומנט", עתוני וילנה — ה„צייט", „דער טאג" ו„ווילנער קוריער" ו„ראדיא" והשבועון העברי היחיד: „בדרך".

החוג הדרמטי לפני מלחמת העולם הראשונה.

ובדרך — בזמן החלוקה של העתונים לבתים, היה עומד הנער נמוך הקומה, התוסס והער וסביבו מתלקטת חבורה של סקרנים, בני תשחורת וזקנים — לדעת מה חדשות הביאו הגליונות אשר תחת בית שחיו. ואז יתחיל אשר'קה „לשחק" את החדשות. על ה„דפטק" — היא מדרכת הטיולים של ה„פרומינדה" הסמורגונאית, הרחוב הוילנאי, שהוסב שמו אחר־כך לרח' „השלישי במאי" ע"י עמוד המודעות העירוני, ממול בית השען־פרגמנט ובית הקפה של ישראל איצי. זו „הבורסה" של סמורגון הצעירה, בה היו נחתכים לשבט או לחסד כל בעיות העולם...

היה משחק אשר'קה גלפרין את תפקידיו הראשונים שהטקסט הוא העתון והמיזנסצינה: עלילות היום. וקונם עלי, אם לא הוצגה אז ברחובות עירנו

ה„קומדיה דל אַרטה״ באלתורו של מחלק־העתונים, עני שהיה הופך אותה שעה ל„בן מלך״...

מבלי שידע, בשעת מעשה, פרושו של המושג הלועזי הזה כשם שהיה מנוער אז מהרבה מושגי־יסוד. השכלה מסודרת לא קנה לו, אשר גלפרין, כל־מה שידע אחר־כך, ולא מעט ידע, רכש לו בכוח עצמו. במרוצת הזמן היה „מחלק העיתונים״ לסוכן העתונות והספרים בעיר ובביתו ספריה של ממש, שעל ספריה היה שקוד בכל שעה של פנאי, ואוסף גדול של מחזות במקור ובתרגום שהיו מסווגים לפי נושאיהם.

הופעתו הראשונה על הבמה היתה במחזה „דער ווילדער מענש״ וימים רבים אחרי ההצגה היה משחקו לשיחה בין הנוער בעיר. נבאו לו גדולות וכמה „מצנטים״ בקשו אף לשלוח אותו לורשה אל ה„יונג־תיאטר״ — ששמעו יצא אז לתהילה בעולם היהודי. אלא שלא נסתייע מילתא ונבואת ה„גדולות״ נתקיימה בתחום העיירה בלבד.

קצר המצע מלפרט את כל שמות התפקידים הראשיים בעשרות מחזות שעצבם ביכולת בלתי־מצויה לגבי „חובב״ בעירה נדחה שחייתה את חייה בשול האירועים והזרמים של העולם היהודי בעשור השלישי והרביעי של המאה ה־20. ברם, על אחדים מהם אין לפסוח והם „חנן״ ו„הרבי ממירופולי״ — ב„דיבוק״ של ש. אנסקי.

.8

וזה מעשה „הדיבוק״ שנכנס בעיר:

בשנות השלושים בא לגור צעיר אחד ושמו דוד כ״ץ יליד סמורגון היה, אלא ששנות המלחמה העולמית עברו עליו ועל משפחתו בעיר וילנא, את השכלתו וחינוכו קיבל ב„גמנסיה הריאלית״ בלשון יידיש. והתאבק בעפר רגליהם של „חכמי״ וילנה היידישאים.

מאחר שעשה כמה שנים בסטודיה של ה„וילנר טרופה״ המפורסמת כאחד מ„פרחי הכהונה״ של התיאטרון היהודי האמנותי — רכש השכלה ודעת הבמה. בואו לסמורגון היווה מפנה בפעילות הדרמתית של העיר. מפנה זה התבטא בהעלאת רמתה האמנותית של „החוג הדרמתי״ ובקשת דרכים ואמצעים חדשים להבעה בימתית.

הוא הביא עמו את „הדיבוק״ ואת „ספר הבימוי״ של המחזה כנתינתו ב„וילנר טרופה״. היתה זו העזה גדולה להציג בעיר פרובינציונלית את המחזה הקלסי הגדול. שרה שרה דוד'ל כ״ץ עם החומר הזה ויכול לו, ואלמלא „כוחות״ החוג הדרמתי, התלהבותם ורצונם העז להתמודד עם החדש, מי־יודע אם כוחות הבמאי הצעיר היו מספיקים לו. על־כל־פנים, ימים ולילות עשו ב„חזרות״ על המחזה הזה. את התפקידים הראשיים שחקו חנן והרבי ממירופול — דוד כ״ץ. לאה — פיגלה לגט, הזכורה לטוב.

סנדר בריניצר — שמרל רפופורט ואחרים.

בהצגת הבכורה היה נוכח השחקן י. וייסליץ מה„ווילנר טרופה" וגמר את ההלל על ההצגה.

ראה דוד כ"ץ — שיש לו על מי לסמוך — מסר את תפקידיו לאשר גלפרן והאחרון העלה את שני התפקידים לרמה שאף במאי המחזה השתאה על היכולת שזה גילה, עד שהפטיר:

— לי אין מה לעשות על הבמה כשאשר'קה עומד עליה... „הפטיש" מצא את „סדנו" הנאמן.

בסוף שנות השלושים עזב דוד כ"ץ את העיר, עבר את הגבול לרוסיה. „בשנים הטובות" והמועטות לתרבות היהודית בברית המועצות עבד בתיאטרון היהודי בחרקוב. משעלה הכורת על תרבות זו — אבד גם הוא בתהום הנשיה ועקבותיו לא נודעו.

9.

עוד ימים רבים התפרנסה סמורגון „התיאטרלית" משיירי „הסעודה" הבימתית של „הרבי" הצעיר הוא דוד כ"ץ וניצוצות אמנותו היו מתלקחים באור־משנה בנסיונות האמנותיים של העיר.

אחריו — אי־אפשר היה לחזור אל י. גורדין, כמקודם. ואם־כי הבמה הקלה בסמורגון קבלה בשנים אלה תוספת כח באישיותה של השחקנית, יוצאת המקום, ששבה — חזרה אליה, היא רוזה שר־פוטשניק מה„פולקס תיאטר" בווילנא — ידעה „סמורגון של מעלה" כי ההויה האמנותית והערך הסגולי של התיאטרון איננו באופריטות הקלות מסוג „יענקלה" או „בלומען־קעניגן" שהציגה, ולא בלי כשרון, לחדוות הצופים ואהדתם — גנוזים במיטב השיר והסיפור העממי שלבשו מחלצות של יופי ואמת ביצירותיהם של י. ל. פרץ ושלום־עליכם.

ומאחר ש„החוג הדרמתי" עמד על דעתו זו, השתדל להוריש דרכו וידיעתי למשמרת הצעירה של הבמה בסמורגון.

וכצליל אחרון ויתום של הפעילות הדרמתית בעיר היתה ההצגה של ספורי י.ל. פרץ: „למראשותיו של גוסס" ו„שלוש מתנות". כותב הטורים הללו המחיז את החומר הספרותי ושיווה לו צורה בימתית וא. גלפרין ביים עם „המשמרת הצעירה" של החוג הדרמתי.

דומה, שמעולם לא דיבר י.ל. פרץ אל לב בני הנעורים כמו שדיבר בשעה ההיא כשעל הבמה באולם ה„אינטרנט" בסמורגון, חיפשה הנשמה היהודית הנדחת את „המתנות" להביאן לפני כסא הכבוד: שקית העפר מא"י, סיכת הצניעות של נערה יהודית רוויה בדמה וחוט מ„ירמולקה" של יהודי המקדש את השם — התגלמותם של אהבת אלהים, צניעות בנות ישראל, ואהבת ארץ־ישראל.

ואז ביום החורבן הפיסי נצנצה, בודאי, בעיני הצופים כמחזה „הנשמה היתרה" של עם ישראל שאיננה כלה לעולמים וביום החורבן הפיסי מתמלטים נצוצות הנשמה הזאת להיות אורים בכתרו של הקב"ה ובכתרה של הבריאה.

מעטים מרבים

דמויות בעיר

בנימין בינדמן

דוב בינדמן

הרב בינדמן

עוד משחר ילדותו דבק אבי בתורה. מבין ארבעת אחיו היה הוא היחידי שהקדיש את חייו למטרה נעלה זו וראה בכך את יעודו העיקרי בחיים. משאת נפשו זו הצליח הוא להגשים למרות המכשולים המרובים שעמדו בדרכו.

הוא שם את פעמיו לישיבת סלובודקה המפורסמת שבליטא. ישיבה זו עמדה אז ברום פארה ותפארתה. כתלמידים לישיבה נתקבלו בחורים בעלי כשרונות ומופלגים בתורה, ואישים גאונים בעלי שאר־רוח ומידות תרומיות עמדו אז בראשה.

ישיבה זו קבלה מתחילת יסודה את דרך חינוכו ושיטת הנהגתו של ר׳ ישראל איש סלנט זצ״ל ונתפרסמה כמרכז תנועת המוסר.

אבי ז״ל הזכיר תמיד באהבה והערצה את שמות מוריו הדגולים כגון ר׳ נתן פינקל, „הסבא" מיסד הישיבה, את ר׳ יצחק יעקב רבינוביץ — ר׳ „איצלה

מפוניביזש", את ר' יצחק אלחנן ספקטור — רבה של קובנה ואת ר' משה מרדכי אפשטיין, ראש מתיבתא.

תמיד זכר מאמרותיהם ש„בכל המצבים, בצרות ויסורים, בכל התנאים של חיי בן־אדם אסור לו לאבד את שווי־המשקל, את הצלם האלקי השוכן בקרבו", ו„שאיפה עיקרית היא להצביע תמיד על עליונותו של האדם המכשירה אותו להתעלות עד שיהא ראוי לתואר כתר הבריאה האלקית". „החיוב הגדול ביותר בחיים הוא עול מלכות שמים".

את עיקרי תורה זו הוא ינק לתוכו, הם הטביעו את חותמם עליו ושמשו נר לרגליו במשך כל שנות חייו.

אך רוח ההשכלה שנשבה אז לא פסחה גם עליו. כהרבה בני ישיבה בזמנו הגה גם בספרות ההשכלה ושקד בלילות על יל"ג, מאפו ו„התועה בדרכי החיים" של סמולנסקין. למרות שהתעמק בספרים אלה, הם לא התעוהו מדרכו והוא התמיד עוד ביתר חריצות ושקידה בלימוד הש"ס והפוסקים, שבהם הוא מצא רפוי, צרי ונחמה למכאוביו ולהתלבטויותיה של נפש האדם.

כל עת שהותו בישיבה התקים בדוחק. היה אוכל „ימים", כל יום אצל בעלת בית אחרת. במשך הזמן זכה, כתלמיד מצטיין, לקבל שעורים פרטיים בגמרא בבתי־אמידים. באחד מבתים אלה הכיר את בחור הישיבה רובינשטיין (אח"כ רב ראשי בעיר וילנה וציר הסנט הפולני) שבא כאן ללמוד למודי חול.

בסביבה חדשה זו הוא למד להעריך את ערכם של למודי החול ונוכח לדעת שאפשר להיות משכיל ויחד עם זה להשאר יהודי ירא־שמים ושומר מסורת.

את מיטב שנות הילדות והבחרות בילה בישיבת סלובדקה עד לנשואיו עם אמי, רבקה בת מאיר לייב בעיר סמורגון. בעיר זו נולדתי גם אני, בנו יחידו.

למרות שהיתה לאבי סמיכות לרבנות לא עשה את התורה „קרדום לחפור בה" והתחיל לעסוק במסחר ושעתו הפנויה הקדיש לתורה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הרחיקו הורי נדוד והגיעו עד לעיר רומני, שבאוקראינה.

בתקופת מלחמת העולם וגם קצת לאחריה חיינו ברוסיה בדוחק אך לא סבלנו חרפת רעב. הרבה סכנות ופגעים עברו עלינו בזמן מלחמת האזרחים ברוסיה ולעתים קרובות היינו צפויים למות בעת הפוגרומים של אנשי פטלורה ודומיהם ולא אחת נצלנו בדרך נס.

אפילו בזמנים טרופים אלה הקפיד אבי ז"ל לעסוק בתורה ונהג להתפלל יום יום בצבור. תשומת לב רבה הוא הקדיש לחנוכי. הכניס אותי ל„חדר מתוקן" שם הורו לימודי קדש וחול „עברית בעברית".

זמן קצר בלבד ביקרתי בחדר זה. הגיעו הבולשביקים לשלטון ואבי נוכח לדעת שהם לא ירשו לו לעסוק במסחר בכדי לפרנס את בני ביתו ולהתמיד

באורח חייו המסורתיים. בפרט העיקה עליו המחשבה שלא יוכל לחנך את בנו על ברכי התורה והיהדות, לכן גמלה בלבו ההחלטה לעקור מרוסיה ולחזור לסמורגון.

בשנת 1922 חזרו הורי לסמורגון. העיר היתה הרוסה עד היסוד ורק מתי־מעט מתושביה הקודמים חזרו לגור בה.

פעולתו העיקרית של אבי ז״ל התרכזה כאן בעיקר בשדה החנוך. בלי רעש ובלי פרסומת היתה ראשית דרכו לכונן בית־ספר יסודי. הוא פנה למוסדות „תרבות" בוילנה, שוחח על כך עם מר צמל והלה שלח לסמורגון את המורה כ״ץ, איש משכיל ובעל שאר־רוח.

כך הוקם בי״ס יסודי „תרבות" בסמורגון. הוא דאג גם ללמודי התנ״ך והגמרא ויסד את ה„תלמוד־תורה". לשם כך הביא שני מלמדים מוכשרים: את „חצקל הלבן" שהצטיין בשיטתו המיוחדת ובפרשנותו את התנ״ך ואת „חצקל השחור" שהיה בקיא בלמוד הגמרא.

אך לא די בכך. חיש מהר הוא נוכח לדעת שאין להסתפק בבי״ס יסודי לבד ודאג להמשך הלמודים.

בצורה זו הוא מצא את הדרך הנאותה למזג למודי קודש וחול.

בי״ס תיכון לא היה קיים בסמורגון. ועל כן הביא מורה, איש צעיר ובעל מרץ ושמו זופרנר, בוגר הגמנסיה העברית „תרבות" בוילנה (נתפרסם אח״כ כאיש מחתרת דגול במקי הצרפתי, בשם ליאונרד, מת לפני זמן קצר בצרפת בגיל העמידה). מורה זה התגורר בביתנו ואבי ז״ל דאג לרכז קבוצות תלמידים שיקבלו הכנה מספקת בלמודים כדי שיתקבלו בבי״ס תיכון „תרבות" בוילנה. שעורים אלה התקיימו אצלנו בבית.

כל המאמצים והיגע הרב שאבא ז״ל השקיע לא היו לריק. בבוא העת כל הפעולות הברוכות הניבו ועשו פירות: התנועות הציוניות מצאו כר נרחב לפעולה ונוער בשל המסוגל לקלוט את עיקרי תורתם.

את עתותיו הפנויות הקדיש אבי לתורה. כל יום היה נותן שעור בתלמוד בקלויז, שלא על מנת לקבל פרס אלא להגדיל תורה ולהאדירה. מקפיד היה להתפנות בשעה הקבועה מעסקיו ומטרדות הפרנסה כדי לתת את השעור היומי.

בלילה היה מוציא מתוך ארון הספרים המלא והגדוש את המסכת והיה מסלסל בנעימה חרישית את נגון הגמרא הערב. היה רכון עליה עד מאוחר בלילה ואף אחד לא ההין לגשת ולהטרידו ברגעים אלה.

בשעת השעור בקלויז ידע לבדוק ולהבחין בין הלומדים המתמידים האמיתיים ובין הלומדים השטחיים. בשיטת לימודו בקר את השכל הישר על פני הפלפול היבש והעקר ושם את הדגש על ההגיון.

דואב מאד היה בראותו שאני, בנו יחידו, מתרחק מלמודי הגמרא ועל כן בקש ממני שאצרף גם את חברי הטוב ולימד את שנינו דף גמרא.

אבי ז"ל היה חובב ציון נלהב. מרבה היה לספר לי על תיאודור הרצל ופעלו, העריך במיוחד את סוקולוב ונהנה ממאמריו השנונים מעל דפי העתונות. נטע גם בי חיבה עמוקה לציון ולמדני משירי ציון כגון „שם במקום ארזים" „השושנה" ועוד.

תרם תמיד ביד רחבה למוסדות צדקה; מוסדות תורניים וגם לקרנות ציוניות.

אנשי העיר התייחסו אליו בכבוד ובחיבה כי היה מטבעו איש עניו, אוהב את הבריות ורודף שלום.

זכורני, עת פרץ בעיר ריב בגלל רבנות, מי ישמש באיצטלא דרב דמתא ועדת ישראל קדושה נתפלגה לשני מחנות יריבים. היה מצר מאד על המחלוקת שפשטה ועמל רבות להשלים בין הצדדים היריבים והיה לכן מקובל על שניהם גם יחד.

קננה בקרבו גם רוח פיוטית. במיוחד היתה שירתו של ביאליק קרובה לרוחו לעיתים היה מקריא בע"פ קטעים משירי „המתמיד" שביטאו גם את אורח חייו בישיבת סלובודקה.

את השעור בגמרא היה נותן ב„שטיבל" של „החסידים" ולמרות שחונך על ברכי „המתנגדים" המושבעים דליטא התקרב לחסידות. גם בין תלמידיו בלטו בעיקר החסידים. כך הכיר מקרוב את ארחות חייהם של אנשים פשוטים ותמימים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, אנשים בעלי נשמה יתרה, שלבם היה מלא עליצות אפילו בזמנים כשהפרנסה לא היתה מצויה בשפע, אבל תמיד נהנו לחזות מעשי ידיו של הקב"ה.

נזכר אני ב„שמחת-תורה" איך היה מרקד ביניהם בזמן ה„הקפות", עיניו היו נוצצות משמחה ושר יחד אתם שירי חסידים בדבקות ובהתלהבות עד כלות הנשמה.

אך לעיתים נדמה לי שלבו נבא לו רעות והוא חוזה את הקץ המר הצפוי לו; „בימים הנוראים" היה מתעטף כולו בטליתו והיה מאריך בתפילת „שמונה-עשרה" גם אחרי שכל הקהל והרב סיימו את התפילה והיה אומר את הודוי בדומיה מתוך שברון-לב ובבכי עצור. בעת תפילת „סדר העבודה" הרגשתי בנוכחותו כאילו אני נמצא בבית-המקדש העומד על כנו והכהנים מעלים את הקרבנות והלויים מלוים אותם בזמרתם. הוד שבקדושה חפף עליו כאילו השכינה היתה שורה עליו.

בעיקר היה שופך את לבו בבכי והיה אומר ברטט את תפילת „נתנה-תוקף" ותפילת „עשרת הרוגי מלכות". כנראה הרגיש שגורלו יתאכזר לו ויצטרך להוציא את נשמתו, לא בדרך הטבע אלא בידי תלינים חסרי צלם אנוש, באחת מהמיתות האכזריות שעשרת הרוגי מלכות עונו בהן.

בשנות ה־30 נוכח אבי ז״ל לדעת שרבים מטובי הנוער נסחפו בזרם הקומוניזם. הוא הבין נכוחה שרק התנועה הציונית יכולה להציל את הנוער מצפרני הקומוניזם ולכן הסכים, באין ברירה, להפרד ממני ולהשלים עם עליתי ארצה.

בערוב ימיו, התעתד גם הוא לעלות ארצה. למרות הקשיים המרובים שבהסתגלות לחיים חדשים אמר להתחיל לעת זקנה לבנות הכל מחדש. אך כאן באו קלגסי היטלר והקדימוהו.

הורי היקרים מסרו את נשמותיהם הזכות והטהורות בידי רב המבחים ויחד עם כל הקדושים והמעונים מסרו את נפשם על קדוש השם.

יהא זכרם ברוך ושלום לעפרם. הי״ד.

רפאל וינשטיין

בצלאל מגידיי - שורות לזכרו

מחוייבים אנו להזכיר בספרנו את שמו של חברנו בצלאל מגידיי, שהיה הרוח החיה והכוח הפעיל והמפעיל בכל שטחי התעסקות נאמנה בחיים הציבוריים והתרבות דקהילתנו סמורגון. הוא היה מראשי העושים והמעשים שבתנועה הציונית בעירנו.

רבות עשה למען בית הספר „תרבות". השכם והערב דאג שהילדים העניים, אשר לא היתה להם האפשרות לשלם שכר־לימודים לא יישארו, חס וחלילה, בלי חינוך עברי לאומי. הוא, ביחד עם עוד חברים, גם כותב השורות האלה בכללם הגדיל לעשות לטובת החינוך העברי, הוא עמד במאבק חרוץ ובלתי־פוסק עם „ועד ההורים" שהתנגדו לזכות שניתנה למעוטי־האמצעים ללמוד בחצי השכר הקבוע בבית הספר הנ"ל. כדי לכסות את גרעון התקציב היה מסדר כל מיני מפעלים, עורך הצגות דראמאטיות, מארגן מגבית מיוחדת, קובע נשפים, מכונן סרטים. את תכניותיו הוציא לפועל במסירות ובעקשנות שלא ידעו הרתעות וויתורים, כל מרצו היה קודש למטרה נעלה זו.

כי לא נקל היה לגייס את השחקנים והשחקניות להצגות אלו. יש שהיה צריך לשדל את ההורים, לדבר על לבות האמהות כי בנותיהן תשובנה אחר שעה, וההצגה בדרך כלל נמשכה שעתיים ויותר.

הוא אירגן אגודת „חובבי הבימה". ההכנסה מההצגות חולקה בין מוסדות החינוך, „החלוץ" והספרייה.

כזקיף העומד על משמרתו כך עמד בצלאל מגידיי במאמץ מתמיד למען הפעולה הציונית והלאומית־תרבותית.

פתיל חייו קופד בלא־עת. הלך לעולמו בהיותו כבן 29 שנים. לא זכה להגשים את חלומו האישי של התיישבות בציון. הוא תדיר השתדל שאחרים יעלו, והיו הם החלוץ והוא המאסף.

מעטים היו בתוכנו בימים ההם כמותו חבר דגול ורב פעלים. זכור נזכור את מעשיו ושמו וזכרו חרותים עמוק בלבותינו.

תהא נשמתו צרורה בצרור חיי־עד של אומתנו.

ירושלים 8.4.62

שלמה׳לי מגיד–נעים נגינות.

א.

געבוירן אין סמארגאן אויף דער קרקע ביי אָרימע עלטערן. געווען א גוטע נשמה, געלאַסן און באַשיידן. שוין פון קינדוויז האָט שלמה׳לי ארויס־געוויזן מוזיקאַלישע פעאיקהייטן. זיין לערנען איז אים נישט אזוי גרינג אָנגעקומען. די מאַטעריעלע לאַגע אין הויז איז געווען שווער, אָבער דאָס האָט אים נישט אָפּגעהאלטן פון לערנען. גראָשן צו גראָשן פלעגט ער קלייבן דורך געבן פריוואַטע לעקציעס די יידישע קינדער פון סמארגאן, שפּילן אויף פאַרשטעלונגען, באַגלייטן מיט מוזיקאַלישע אימפּראָוויזאַציעס די דאן — נאָך שטומע פילמען — ביז ער האָט געקאָנט, נאָך פיל מי, אָנגענומען ווערן אין דער ווילנער קאָנסערוואטאָריע. דאָ האָט ער זיך אויסגעצייכנט אלעס באַגאַבטער שילער, מייסטער און ווירטואָז.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, הארט ביים ענדיקן די קאָנסערוואטאָריע, האָט שלמה׳לי אָנגעפאנגען שרייבן קאָמפּאָזיציעס, וועלכע זענען מיט דערפאָלג אויסגעפירט געווארן אין ווילנער קאָנצערט־זאַלן.

דער שרעקליכער גורל האָט פאַרשניטן אזוי שנעל דעם יונגן און שיינעם לעבן פון שלמה׳לי מגיד. טיף אין אונדזער נשמה קלינגען זיינע הארציקע לידער, די נאָבעלע מאָטיוון, אזוי גלייך ווי פאַר די אויגן אונדזערע שטייט זיין בילד מיטן בארמהערציקן שמייכל פאַר יעדן מענטש...

ביילע בער, פריער מאגיד, מאָנטרעאל, קאנאדע.

ב.

ווער האָט אין סמאָרגאָן נישט געקענט שלמה׳לי דעם פידלער? — אלע האָבן אים געקענט און ליב געהאַט. ער מיט זיי פידעלע זיינען געווען איינס. זיין גאנץ לעבן איז געווען אויסגעפילט מיט קלאנגען און שיינקייט. זיין מוזיקאַלישע טעטיקייט האָט זיך אָנגעפאנגען נאָך פון דער „תרבות״־שולע, ווו ער האָט

געלערנט די קינדער שפּילן אויף פידל, שפּעטער האָט ער געגרינדעט אַ אָרקעס־טער אין וועלכער ס׳האָבן אָנטיילגענומען זיינע שילער. ווען איך בין נאָך אַ קליין מיידל געווען, געדענק איך זיין באַגלייטן די פילמען ביי סמאָלענסקי אין מויער אויף גאַרבאַרשע גאַס — דאָרט איז דער קינאָ געווען, נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. ער האָט זייער פיל מיטגעמאַכט אין זיין קורצן לעבן. נישט לייכט איז אים אָנגעקומען ביז ער האָט דערגרייכט זיין ציל. שוין צו 7 יאָר, זייענדיק אַלעס קינד פון פאַרטריבענע (בעזשינצעס) אין רוסלאַנד, ביי אָרימע און נישט יונגע עלטערן, פאַנגט ער אָן אַרויסווייזן קינסטלערישע פעאיקייטן צום שפּילן. צוריקומענדיק נאָך דער ערשטער וועלט־קריג אין דער צעשטערטער סמאַרגאָן, מוז ער אַרבעטן שווער און גלייכצייטיק לערנען. פאַרנדיק טעלעכע מאָל דורכן וואָך פון סמאַרגאָן קיין ווילנע זיך לערנען אין דער קאָנסערוואַטאָריע — פלעגט ער מיטנעמען פעקלעך צו פאַרקויפן אין די יידישע הייזער, כדי צו פאַרדינען פאַרן לערן־אָפּצאָל און פאַר זיין אייגענער אויסהאַלט.

אין 1937 הייראַט ער מיין מומען, ביילע כ״ץ. ביים אויסברוך פון קריג אין 1941 ווערט ער מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי און פאַלט אויף סמאָלענסקער פראָנט. שלמה׳לי מגיד איז אומגעקומען און וואָס געשעט מיט זיין פידעלע?

ווי אַ אויג אין קאָפּ האָט זיין פרוי ביילע אָפּגעהיט דעם לעצטן זכרון פון זיין לעבן — דאָס פידל. פון איין לאַגער צום צווייטן האָט זי עס געפירט מיט זיך און אויסבאַהאַלטן, גלויבענדיק, אַז כל־זמן דאָס פידעלע וועט גאַנץ זיין, וועט אויך שלמה׳לי צוריקומען. איבער 3 יאָר נאָכאַנאַנד, פון טאָג צו טאָג ביז צו דעם 27.3.1944 אין קאַשודאַרער לאַגער האָט זי דורך פיל סכנות אויסבאַהאַלטן דעם לעצטן געדעכעניש פון שלמה׳לען. אין דעם טאָג, דעם וויסטן און פינצטערן, האָבן די היטלערישע מערדער צוגערויבט דאָס פידל און אוועקגענומען פון דער מוטער שלמה׳לעס 6־ יאָריקער, שיין און גראָטן מיידעלע, אויפן וועג פון פייך און אומקום.

אַ נאַכט פריער האָט דאָס שיין הינדעלע (אַזוי האָט געהייסן זייער טעכטערל) געזעסן אויפן גאַניקל פון געטאָ באַראַק און האָט געזונגען — פאַר זיך אַליין, ווייל דעם טאָג איז אויסגעפאַלן איר געבורטס־טאָג, מיט איר קלינגענדיקער וואַרימער שטימע — דאָס קינדער־ליד פון געטאָ:

„דער קאָמענדאַנטעלע אינעם גרינעם מאַנטעלע
שטייט ביים טויער...
זינג איך מיר אַ לידעלע, שפּילט אין האַרץ אַ פידעלע,
שפּילט מיט טרער און טרויער...״

הירשעלע — צבי לוין

דאס פידל ליד

(נאך א קאנצערט־אוועט אויסגעפירט
דורך סמארגאנער ווירטואז.
שלמה׳לע מגיד).

שטיל, —
א לידל
שפילט דער כלי־זמר
אויף זיין פידל.
ער שפילט פארגאפט,
ער שפילט פארטראכט
ווי פארפרוירן,
די חושים פארלוירן,
ער שפילט אויפן פידל
זיין אלט לידל.

און די סטרונעס —
זיי ווייען,
דערהויבן געשרייען
און קרעכצן ביטער
ווי בייזע געוויטער.
און רייסן אויס מיט קראך
פונ׳ם פידל פלאך.
זיי פליען אין הויכן
מיט ווינטן און רויכן
— פאר׳ן כסא הכבוד.

זיי אנטפלעקן
אלע שרעקן
פון דור־דורות;
גווילים פון ספרי־תורות...
קדושים אויפן מזבח פון קנאה
אינם פלאם פון פעלקער שנאה... — —

און געברענט, און געטריבן
פאר זיך נאמען דעם ליבן.
און געפייניגט און געשמיסן — — —
אז ימען בלוט זיך גיסן
פון הערצער דורכגעשטאכענע..
דאס בלוט,
עס זידט, און קאכט וואס־מער־א־מאל.
נקמה! — שרייט עס אויפן קול...
ס'האט געענדיקט דער כלי־זמר
זיין לידל
אויף דעם צעריסענעם,
צעפליקטן פידל.

הערת המלבה"ד:

* שיר זה שלח צבי־הירש לעווין, בנם של בערל ומינצ'ע לעווין מסמורגון לאחיו שהיה מורה בפינסק בשנת 1937 ונדפס שם ב„פינסקער שטימע" באותה שנה ולא מלאו אז למשורר הצעיר יותר מ־13 שנים... עיקרם של טורים רוטטים אלה בתחושה העמוקה של ימי דמים באים... ידע הלב הצעיר מה שנבא, נספה בדרך לפונר.

שושנה פלבסקי (אלטע דנישבסקי)

ר' זאב וואלף השמש

ר' זאב וואלף השמש

עולמו של אבא ז"ל בבית המדרש היה. ולא משום שהיה שמשה של תורה כל ימיו, גם־לא משום שהיה מתאבק בעפר רגליהם של חכמים — אלא משום אהבתו לבית עצמו; בתחום ד' האמות אשר בו יחד את חייו וצימצם את כל הויתו.

מעט מאד ראינו, אנו הילדים, אותו שוהה בבית, בין אנשי ביתו. ולא רק אנחנו, כל באי העירה ידעו כי ר' זאב־וואלף השמש בבית־המדרש הוא מצוי תמיד, רוב שעות היום ועד האשמורה בלילה.

אמנו, פשה, שולחת היתה אותנו הקטנים, לראות מה עושה אבא בבית־המדרש, שכן בושש היה לחזור לביתו ושוכח עתותיו של בשר־ודם לקיים, כפשוטו, את „בית־חמרו", וימים תמימים — כהלכתם היה מהלך ללא סעודה קלה.

כשהיינו מצווים, כאמור, ע"י אמנו לפקוד את שלומו של אבא, היינו מוצאים

אותו בבית המדרש הגדול מהלך באפלולית של הבית, דרך שפיפות, שלא להפריע את דומיתו, הולך־סובב את כתלי הבית פנימה, מחליק ידו על־כל חפץ בו, מעביר אצבעותיו בלטף על כיור הנחושת והנטלה הגדולה, מנקה במטלית שבידו את עמוד־התיבה וממרק את ה„שויתי" שלפניו. אז יעבור לבין שורות הספסלים ויציץ לתוך התאים של המתפללים שהיו צמודים במשופע לארכם של הספסלים — לראות אם גם אלה נקיים וסדורים. כך היה בודק והולך כל יום, את „בית חייו".

— אבא, היינו פונים אליו בהנמכת קול. אבא — אמא שלחה אותנו לשאול מתי תשוב הביתה, הארוחה מצנה...

אם שהיה נתון אז ר' זאב־וואלף השמש בעולם אחר או שלא הרגיש מלכתחילה בבואנו, לא היה אומר כלום. רק נותן בנו עיני חיבה וחיוך טוב היה משתפך על פניו המזוקנים, מצמיד אצבעו אל שפתיו ומנענע אותה ולוחש: נו, נו... בינו לבין עצמו. ולא היינו יודעים אז, אם זה היגוי של הסכמה או ביטוי של מבוכה כלשהי.

על־כל־פנים תמיד היה אבא נענה לבקשתנו והולך עמנו. שמחה היתה הליכתנו. לא שנהגנו, חלילה, קלות־ראש, אם־כי אחי, פסח'קע, לא היה בוסר גם מזה — שמחה היתה דרכנו, משום שכולנו היינו מהלכים בצוותא, עם אבא מהלכים וממקום של מצוה אנו הולכים ועתידים לחזור לשם למחרת.

בדרך הביתה היינו עוברים על־פני חנותו של דודנו, ר' יודא. דודנו, ר' יודא, גם הוא שמש של „קלויז" היה. אבל שלא כאבי, לא ניתק עצמו מהויות עולם ופרנסתו היתה על חנות העורות ברחוב בואכה לשוק. יודע היה הדוד את עתותיו של אחיו הבכור והיה מחכה מידי יום ביומו, למועד שובו של אבא, להגיד לו שלום. משהיה עובר אבינו את מפתן חנות העורות של אחיו, נדמה לנו, למלוויו, ילדי ביתו, שהנה חנות זו, שתמיד היא מדיפה ריחות של בורסקי — מתבשמת עכשו, קמעה, מריחה של תורה.

ור' יודא היה אומר:

— „יודע אתה, וועלוול אחי, רק כשאנו שנינו ביחד בחנות העורות — נטלים ממנה הרבה חלקים משׂשים מריחות העטרן והמשחה וכל זה בזכות בתי־המדרשות שאנחנו שמשים בהם"...

קיטון היה לאמנו, פשה, בבית המגורים הגדול שלנו. שם היתה עוסקת במלאכת האפיה. שהרי לא על אבא ז"ל פרנסתנו כי „מטל השמים צמוקות הלחים" — מרגלא בפומיה של ר' יודא דודנו. ולכן אמנו היתה ה„אשת־חיל" וממנה באו לנו „משמני הארץ". רואה היתה אמא את אבא הולך, מיד מנגבת ידיה בשולי הסינר וממהרת להקביל פניו ומתקינה את הסעודה.

אחר „ברכת המזון" פורש היה אבינו ל„חדר הגדול" כך נקרא בביתנו אותו חדר בו עמד ארון הספרים הגדול. עומד לו ר' זאב־וואלף השמש לפני

ארון הספרים ובודק אם־לא נתערבב חלילה, הקודש בחול, היינו, ספרים שלו וספרים שלנו.

רק בחדר הספרים נהנה אבא מ„שני שולחנות": לפרקים היה מוציא מהארון את ה„חולין" — מעיין ב„אחד־העם", קורא פרק ב„התועה" של סמולנסקין ומרווה צמאונו ממעין „השלוח" — כמאמרו. לאחר מכן, כמבקש למרק עוון השתקעות יתרה בספר של חולין — היה מוציא גמרא ויושב אצל השולחן ומתחיל ללמוד בה. ומנהגו של אבא כך היה: בין ספר של חול ולבין ספר של קודש היה נוטל ידיו...

שתקן היה אבי ז"ל. מעולם לא שמענו אותו מרים קולו עלינו ועל כל אדם אחר. כמעט שלא היה משיח עמנו ואף־על־פי־כן, היתה בנו ההרגשה ששום דבר אינו נעלם ממנו. חלה ילד בבית, היה שוהה שעה ארוכה על יד מטתו, מנענע בראשו ואינו אומר כלום ובצאתו מן הבית היה מניח „גולדן" (מטבע של זהב), שכר עמלו של חודש ימים, לרופא ולשאר דברים שיש להם צורך לגוף. בשעת מעשה זה היה אומר אל אמא: — „פשה, את הרופא הטוב תזמיני". ולא נתכוון באמירה זו אלא לד"ר אפשטין הצעיר (מי שעתיד היה להיות מייסדה ומנהלה של „הגמנסיה העברית" הראשונה בוילנא, זו שנקראה, לאחר מותו, על שמו).

הד"ר אפשטין, אציל רוח היה, נעים הליכות ומוקיר תלמידי חכמים. חיבה יתרה היתה נודעת הימנו לילדים. מספרים עליו, שכל אימת שהיה שומע בכיו של ילד מאחד הבתים בדרכו לבקר את חוליו, מיד היה נכנס לאותו בית, בודק לו לילד, מחבב עצמו עליו בדברי קילוסין ומיני מתיקה שהיו מצויים ב„תבת הרופאים" שלו.

את „מרשם התרופות" היה הד"ר אפשטין רושם אחד לטינית, כדין כל הרופאים, ואחד בלשון הקודש. והיה מבקש וחוזר שאותו נוסח עברי של הרפואה ירשם ב„טרף" הארוך שהיו מצמידים בימים ההם לבקבוק הרפואות. אבא ז"ל היה ממכבדיו של הרופא וכשזה היה דורש בשבת ב„מנין של הציונים" דרשה בענין „העלאת ארוכה בת־עמי" — היה פורש אבי מבית מדרשו, מוסר הוראותיו לשמש־משנה והולך בשמחה להתבשם מדבריו של הד"ר אפשטין „הציוני".

משפרצה המלחמה הראשונה בשנת 1914 הקדימה ויצאה משפחתנו את העיר ובאה לפולטבה. אבא נשאר בסמורגון. לשמר את בית־מדרשו נשאר. לא הואילו ההפצרות אף לא התערבותו של רב העיר, ר' מנשה גינזבורג — הוא בשלו: „אין עוזבים, השם ירחם".

רק משנודע לנו כי החזית הולכת וקרבה אל סמורגון, הבהלנו את אבינו לבוא ולהצטרף אלינו עד יעבור זעם. מהשרפה הגדולה שנשרפה העיר — מחורבנה של קהילה קדושה, הציל ר' וואלף השמש שני ספרי תורה. אחד מסר ליהודי

מסמורגון שעשה דרכו בעגלה עם משפחתו למולודצ׳נה ומשם למינסק. את ה„ספר״ השני לקח עמו להביא לחרקוב, לשם עברנו מפולטבה העיר. גרנו בחצרה הגדולה של בן־עירנו ה„גביר״ צורקמן, הסוכן הראשי למסחר עורות בסמורגון, לכל רוסיה רבתי, כולל מחוזות הצפון והדרום. בחצר זו נתכנסו רבים מפליטי החרב והאש, אנשי עירנו. וכדי שלא תשבות תפילה ותורה משרידי הקהילה בנכר, עמד הגביר צוקרמן, ובנה בית־מדרש בחצרו, בחינת „מקדש מעט״. מובן מאליו שאבא חזר לשמשותו.

הכניס ר׳ זאב־וואלף את „הספר״ לארון־הקודש והיה מבקש שיהיו קוראים רק בו, כדי למשוך על אנשי עדתו ועל עצמו — מזיוה של עיר שהיתה למשואות. „בקלויז״ של צוקרמן בחרקוב רגילים היו להתפלל ב„מנין ראשון״ לרבות בשבתות; ומעשה שקרה ולא חזר אבא מבית המדרש לאחר תפילה. עברה שעה ארוכה ור׳ וואלף השמש איננו. שעת־הצהרים, מחפשים את השמש, שמא הלך ל„שמחה של מצוה״ — לא מצאוהו. העריב היום וכבר עלו בפאתי הרקיע של „חצר״ צוקרמן שלשה כוכבים — ועדין לא חזר. נכנסה הדאגה בלבנו ויצאנו לחפש את אבינו בכל העיר. בשעה מאוחרת חזר.

היכן היה?

שבת — ונינוח היה, יצא לבקר את כל בתי המדרשות ה„קלוזים״ וה„שטיבלאך״ אשר בחרקוב העיר, הלך מבית־אלהים אחד למשנהו. הביט וראה שאכן אלהים מצוי במקום הזה. מנה וספר את כל בתי־המדרש בעיר ומצא שעור מנינם מגיע ל־ח״י בתי מדרש...

נסתיימה המלחמה וחזרנו לסמורגון. נתדלדלה המשפחה, אמא נפטרה ברוסיה. אבא חזר אל הריסות עירו. בית־מדרשו היה חרב; ועד שלא קוממו הריסותיו היה גם עולמו חרב. לעת־זקנה זכה להיות שמש ראשון של סמורגון.

משגברו „המכים״ בפולין ושנאת־היהודים הצמיחה רוש ולענה בכל שטחי החיים, בקש אבא לעלות לארץ־ישראל.

ר׳ וואלף השמש פנה אל הרב קוק זצ״ל, שהכירו עוד מזמן שעשה כצורבא דרבנן בישיבה של סמורגון. הרב הבטיח במכתב לעשות כל המאמצים כדי לקרב עליתו.

ולא זכה אבי. בתרצ״ד הוציא נשמתו בטהרה. ב„שבעה״ לפטירתו מצאו בני ביתו את חליפת־המכתבים בינו ולבין הרב קוק ז״ל. רבים מתושבי העיר באו לנחם אבלים ולשתף עצמם בצער המשפחה, מהם שבאו להחזיר חובות...

כיצד? — התברר שכל ימיו עסק ר׳ זאב־וואלף השמש ב„מתן בסתר״.

יעקב דאנישעווסקי

דער סמארגאנער תהלים ייד

אין 1915 האָט מען אונדז ארויסגעטריבן פון סמארגאן.

אין 1922 זיינען מיר געקומען צוריק קיין סמארגאן. געפונען א חרובע שטאָט.

איך האָב דורי יאָר געקרענקט, געהאט א הארץ-פעלער. דאָקטוירים האָבן געהייסן מיר געבן עסן חזיר פלייש און פעטס. וועט עס מיך, אזוי האָבן זיי פארזיכערט, אויסהיילן פון מיין הארץ-קראנקייט.

דער פאָטער איז געווען א פרומער ייד. איז ווי וועט ער טריפה מאכן זיין זון? פלעגט ער יעדע נאכט גיין אין בית-מדרש זאָגן תהלים אוז בעטן ביים רבונו של עולם אז זיין זון זאָל געזונט ווערן פון עסן א סך פוטער און זאָל אויסגעהיט ווערן פון עסן חזיר. האָט מען מיר געגעבן שלינגען שטיקער פוטער אנשטאט חזיר פעטס. איך האָב זיך גענומען בעסערן און דערנאָך געזונט געוואָרן. מיין טאטע האָט געגלויבט און עס אלעמען געזאָגט, אז דער אויבערשטער, א דאנק זיין תהלים זאָגן, האט געראטעוועט זיין זון.

דער פאָטער האָט שטארק געהאלטן פון דער מצווה הכנסת אורחים. פלעגט ער אין בית מדרש נאָכן דאווענען, דערהויפט פרייטיק-צו-נאכטס, זיך זאָמען אין בית מדרש און זען ווער פון די אורחים איז איבערגעבליבן און קיינער האָט זיי ניט מיטגענומען מיט זיך אהיים. פלעגט ער נעמען אָט-די אלע איבערגעבליבענע, פאר וועמען דער שמש האָט ניט געקאָנט קריגן קיין פלעצער. אמאָל פלעגן זיין א זעקס פארשוין. אז די מאמע פלעגט דערזען די כאפטע עסערס, פלעגט זי נעמען שרייען:

— ברוך, וואָס האָסטו געטאָן. ביזט, שונאי-ישראל, געווירט?! זעקס אורחים! דו מאכטס אונדז בדיל-הדל... זי האָט פון פארצווייפלונג שיעור ניט געוויינט.

— גיטל סערדצע. עס זיך ניט אָפ דאָס הארץ! פון א מצווה ווערט מען ניט בדלות. הכנסת אורחים איז גאָר א גרויסע מצווה, און דער אויבערשטער איז א בעל-בטוח. ער וועט אונדז באצאָלן בכפלי-כפליים. צוליב די אורחים וועט אריין א ברכה אין אלע אונדזערע טואונגען און מיר ווערן גאָר רייך ווערן. ניט אָרעם...

ערב פסח פלעגט ער צעטיילן מצה שמורה צו די יידן פון גאנצן געסל אונדזערן. דאָס אייגענע חרוסת. ערשט אז ער איז פארטיק געוואָרן מיטן צוטיילן אלע שכנים זייערע פארציעס, פלעגט ער מיט דביקות אָנטאָן דעם קיטל און זיך זעצן פראוועון דעם סדר מיטן גאנצן „טשאק”, מיט א כאָר ווי א קאפעלע. אלע זין

און די טעכטער האָבן געהאט גוטע שטימעס, אזוי אז ביי אונדז האָט זיך דער „סדר" פארצויגן ווייט נאָך חצות, און די שכנים, וואָס האָבן זיך שוין געהאט אָפּגעפּאַרטיקט, פלעגן שטיין ביי אונדז אונטער די פענצטער און זיך צוהערן און אָנקוועלן פון די ניגונים.

פיר פארטאָג פלעגט דער טאטע אויפשטיין און אוועקגיין דאוונען מיטן ערשטן מנין. ער פלעגט מיטנעמען א גרויסן לאבן ראזעווע ברויט און עס צעטיילן אין בית-מדרש צו ד אָרעמע לייט, וואָס האָבן דאָרט גענעכטיקט הינטערן אויוון. די יאטקע אונדזערע איז געווען לעבן שולהויף. צוליב זיין דאוונען און דערנאָך זאָגן תהילים און מעמדות פלעגט ער זיך פארזאָמען. איז די יאטקע יעדן טאָג כמעט באלאגערט געוואָרן פון גויים קונדן, וואָס פלעגן אָפּקויפן די טריפה פלייש פון א קו וואָס איז טריפה געוואָרן, אָדער פון הינטערשטן חלק פון א כשרער קו אָדער אָקס.

אז איינס פון די קינדער פלעגט קומען מיטן שליסל עפענען די יאטקע, פלעגן די קונדן, אים ארומרינגלען און פרעגן:

— בארושקי, גדיע ברוך? (קליינע ברוכליך, ווו איז ברוך?).

דער ענטפער איז תמיד געווען איין וואָרט:

— מאליטסיא (ער דאוונט).

יעדן שבת בין מנחה למעריב פלעגט ברוך זאָגן אין בית-מדרש „אשרי תמימי דרך" (תהלים קי"ט), דעם לענגסטן קאפיטל תהלים אויף אויסווייניק, זאָגן עס מיט א זיסן ניגון. ער האָט געהאט א זייער געשמאקע שטימע.

כאצקל דער שמיד

ימים נוראים אין סמארגאן. עס הערשט א מאָדנע שטילע יום טובדיקע שטימונג. פארנאכט פון יעדן יידישן פענסטער קוקן ארויס די ברענענדיקע ליכט, אזוי ווי שטערן זענען זיי אויס.

גייען, עלטערע, יינגערע, אויך קינדער, אויך פרויען באשיידן און שיין מיט די טיכלעך אויף די קעפּ. אלע איילן זיך, נישט צו פארשפעטיקן צו „כל נדרי".

אין דער קליינער שול אויף קרעווער גאס דאוונט דער בעל תפילה „כאצקל קוזנעץ" — „כאצקל דער שמיד". איילן זיך אלע אים צו הערן. זיי זאָגן: אז ער דאוונט, קען מען זיך ניט געבוג אויסוויינען. ווייל זיין שטים קלינגט זייער הארציק און דער עיקר — מען וויס שטענדיק ווו מען האלט. כאצקל דער שמיד איז געווען ניט נאָר א גוטער בעל-תפילה, ער איז געווען זייער אן ערלעכער און גוטער ארבעטער און א בכבודיקער ייד אין שטעטל. ער פלעגט שטענדיק זיין אויף דער זייט פון אמת און גערעכטיקייט און דערפאר האבן „עמך" פון אים געהאלטן. ער איז ממש געווען פארהערלעכט פון זיי. ער איז געווען א פאָרשטייער אין מאגיסטראט. אין אזוי גערופענער גמינע אויסגעקליבן פון די האנטווערקער. ער איז אויך געווען א מיטגליד אין קאָמיטעט פון גמילות חסד, און אויך אין עלטערן קאָמיטעט פון דער אָרטיקער „תרבות" שולע. ער איז אויך געווען דער פאָרזיצער פון „לינת הצדק". דאָרט זיינען מערסטן טייל די מיטגלידער געווען פרויען כלל-טוערינס פון סמאָרגאָן, ווי מינצע לעווין, די אקושערין פישער און אנדערע. כאצקל איז איינמאָל גייענדיק בייגאכט שפּעט פון א פערזאמלונג פון „לינת הצדק", באפאלן געוואָרן פון די פוילישע ענדעקעס. מען האָט אים זייער שטארק צעשלאָגן. ער איז לאנג געלעגן צו בעט פון די קלעפּ. נאָר דאָס האָט אים ניט אָפּגעשראָקן ווען עס האָט זיך געהאנדלט וועגן געזעלשאפטלעכער ארבעט און הילף פאר א צווייטן. ער איז געווען פול מיט ענערגיע און באשאָנקן מיט א גוט הארץ. העלפן א צווייטן איז געווען זיין לעבן, זיין חיות. אפילו די גויים פון די ארומיקע דערפער פלעגן קומען צו אים ווי מען קומט צו א גוטן יידן, און ער פלעגט קיינעם נישט ארויסלאָזן אָן אן ענטפער, אָן הילף. נאָר די מערדערישע הענט פון די נאציס האָבן אומגעבראכט דעם 49-יאָריקן ווולן מענטשן און ערלעכן כלל טוער און דער ניגון פון דעם גוטן בעל תפילה „כאצקל דער שמיד" — איז פארשטומט געוואָרן.

לעבן זאָל זיין אָנדענק.

משה מקלר

ר' מאיר סופר סת"ם

ר' מאיר סופר סת"ם

ר' מאיר סופר סת"ם מסמורגון. דמות מוכרת היטב בסמורגון היה ר' מאיר הסופר, או כפי שנקרא בפי הבריות ר' מאיר החסיד. הוא נולד בוילנה, נצר למשפחת לומדים וסופרים. אביו — מגיד מישרים, למדן ומחבר ספרים תורניים, אחיו פרץ וירניק, סופר ועתונאי היה רבות בשנים עורך ה„מורגן זשורנל" בניו־יורק. ר' מאיר היה דמות מופלאה רבת־גונים ועשירת־תוכן, למדן ובקיא בספרות החסידית. לא היה ספר חסידי מימי הבעש"ט עד אחרון המחברים בימיו, שלא רכש אותו, או השיגו וקראו וידעו על פה כמעט. לאחר „שנהפך" לחסיד במקרה (משפחתו משפחת מתנגדים חריפים לחסידות), נהיה לאחד מעמודי התווך של חסידי קוידנוב. לאחר שהתישב בסמורגון ראה לפניו עיקר יעודו בהקהלת קהילות והפצת רעיון החסידות ברבים. היה מחונן בכל הכשרונות הדרושים למשימה זו: בקיאות עצומה בנושא, כשרון ביטוי וסגנון מלוטש. כשהיה פותח פיו בדברי תורה או חסידות וספורי חסידים היה מקסים קהל מאזיניו ומחזיק שומעי לקחו במתח זמן בלת־מוגבל; וזוכרני שהיו שבילו לילות שלמים עד אור הבוקר במחיצתו.

מה שהטיף לקהל חסידיו היה בעיקר ערך השמחה ונזק מהעצבות, כי העצבות היא אם כל חטאת, בעצבות ראה ר' מאיר חוסר חיוניות, כניעה והשלמה עם הגורל. מרה שחורה לפיו היא הסיבה לכפירה.

ומכאן הוא בא לעצם התפקיד של הנגינה והשירה. הוא ראה בנגינה גילוי רצון אלקי. הוא שמע בה את מנגינת היקום. והוא האמין שיש בה כוח משחרר מכל העניינים הפעוטים והדברים השפלים של החיים היום־יומיים. ומפני זה הרבה בעריכת מסיבות לכל עת מצוא בביתו, אשר הצטיינו בשירה וריקודים עד כלות הנפש. וכן נהג להתפלל בדביקות ובכוונה, שחשבן לאחד מעיקרי היסוד שלו. על דביקותו, אמונתו ובטחונו מעיד הסיפור הזה ששמעתי מפ"ו „פעם הייתי נתון ביסורים וכל מיני סבל, צער גידול בנים וכד' ורציתי לשפוך לבי לפני הרבי. באתי לקוידנוב ביום ו' עש"ק, בשעה 11 לפני הצהריים וקודם שגמרתי תפילתי כבר אמרו לי שכ"ק מרן האדמו"ר שליט"א יושב אל שולחנו. נכנסתי לקבל שלום וציווה עלי ליטול ידי לסעודה. וביושבי ליד השולחן סדרתי בדעתי כל הדברים שאני מוכן לגול לפניו. ובזה התחיל מרן האדמו"ר לספר מעשה:

כאשר באו האחים הק' רפ' בעל הפליאה ואחיו מוהר"ש מניקלסבורג בפעם הראשונה להמגיד הקדוש ממזריטש ונכנסו לקבל שלום, ביקשוהו שיאמר להם פירוש הגמרא „חייב כל אדם לברך על הרעה, כשם שמברך על הטובה" הייתכן? הלא מטובה מרגישים בטוב ומרע מרגישים ברע.

וענה להם המגיד הקדוש: „אני איני יודע מה להשיבכם לכו לביה"מ שלי שם יושב איש אחד ושמו זוסיא ותשאלו אותו". וכב' זוסיא הקדוש היה ידוע לכל העולם כאיש עני ואביון ומדוכא ביסורים קשים ומרים שלא היה כמוהו בעולם. נכנסו האחים הקדושים אליו לביה"מ ואמרו לו: רבינו שלח אותנו אליך, לתרץ לנו ולהבינינו פירוש גמרא הנ"ל. ענה ר' זוסיה ואמר להם: מה הרבי רוצה ממני, איך אוכל להשיבכם? שאלה כזו צריכים לשאול מאיש אשר לפעמים טוב לו ולפעמים רע לו, חו"ש, אבל אנכי מיום היוולדי עד היום טוב לי מאד מאד ולא היה לי מעולם אפילו רגע לא טוב ומה אני יודע להשיבכם על עניינים כאלה אשר אין לי שייכות להם כלל.

והבינו האחים הק' כי רבם הק' שלח אותם לר' זוסיא, כי זה האיש הק' יתן להם את התירוץ הנכון לשאלתם.

ובנתי תיכף שכב' מרן האדמו"ר שליט"א הרגיש במחשבותי וזה המעשה שימש תשובה על הכל ועל כל אשר אתי. וכך החדיר והדביק באמונתו את קהל מעריציו ולמד אותם להתגבר על פגעי החיים והסבל. ר' מאיר שרה כל ימיו באקסטזה דתית בצמאון לאלקים. ומכאן רחמיו על הבריות שנבראו בצלם. הוא היה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. לבו היה מלא צער על היהודים המטופלים בנשים ובנים ולא היו להם מקורות פרנסה כדי לכלכלם, והוא קיים בפועל ממש הצו המוסרי: „פרוס לרעב לחמך, כי ראית ערום וכסיתו".

היה מקבל סכומים הגונים מדי חודש בחדשו מאחיו באמריקה. כשקבלם היה מפריש מהם לצדקה, מחלק מתנות לעניים וגמ"ח לנצרכים ולמחרת נשאר בלא פרוטה. מעולם לא ישן יותר מחמש שעות ביממה, היה עולה על משכבו אחר־חצות ובשלש בלילה קם ללמוד ולהגות בספרים.

את מלאכתו, מלאכת הסופרים, היה עושה בקדושה וטהרה, בדהילה ורחימה, מבלי להוציא הגה מפיו בשעת עבודתו־כתיבתו.

ספרתי רק מעט מזעיר מפעליו ומעשיו, לא אני האיש המסוגל לתאר את האיש הדגול מרבבה, מרובה האנפין והגוונים, בעל לשון הממללת אמרי שפר. חבל שכתביו, פרי רוחו, אשר הכילו אוצר בלום של מחשבה והגות, אבדו יחד עמו עם שארית משפחתו בוילנה בשואה הגדולה של יהדות פולין.

ברטה שיין ז״ל

נולדה בסמורגון ב־23.12.1900 להורים אסתר ריבה ור׳ אברהם אליעזר הלוי הורביץ הידוע בשם אברהם לייזער דער חסיד. בת 16 היתה כפליטה ברוסיה עם הוריה ומשפחתה כמו כל אנשי סמורגון.

נישאה ברוסיה לאהרן שיין מסמורגון, ובשנת 1924 חזרה לסמורגון כברטה שיין ופתחו חנות לנעלים עד לעליתם ארצה בשנת 1935.

בארץ התישבו בחדרה וכעולים הדשים התחילו להסתגל לתנאי הארץ החדשה. ברטה שהיתה בעלת מרץ רב כשלא יכלה להסתדר במסחר כפי שהיתה בסמורגון, עבדה בזמן הראשון בעבודות בנין וצבעות. בשנת 1937 חוזרת ברטה למסחר ופתחה חנות מכולת בשותפות עם ראובן רודנסקי, ולאחר שהשותף עזב את הארץ וחזר לסמורגון נשארה ברטה ומשפחתה בארץ ומסתגלת לתנאי הארץ בכל מצביה.

בשנת 1945 כשאנשי סמורגון בישראל נחלצו עזרת אחים ניצולי השואה היה זה טבעי שברטה היתה בין הראשונים. היא נבחרה כחברת הועד

של ארגון יוצאי סמורגון ומאז ועד ימיה האחרונים היתה הרוח החיה, הפעילה ומפעילה אחרים. ברטה היתה בעלת כח זכרון רב, חוש התמצאות ושפוט נכון ומהיר והתמכרה בכל מרצה ומאודה לעבודת הארגון. את זמנה היא חילקה לדאגת המשפחה ולארגון יוצאי סמורגון.

בשנת 1949 מתחילה משפחת שיין לבנות את ביתם. אולם בשנת 1950 מת בעלה אהרון שיין. ברטה האלמנה שכל נטל ועול הדאגה של הבית נופל עליה גם אז היא מוצאת את הזמן הנחוץ לעבודת הארגון, ולמרות המצב הכספי הדחוק של ברטה לא מונע ממנה לבוא לעזרת אנשי סמורגון ניצולי השואה שבאו לארץ. ביתה היה פתוח לכולם, וכל מי שנזקק לעזרה ותושיה, קשי רוח ומרי נפש, היו באים לברטה והיא עזרה לכולם, והשתדלה שגם אחרים יעזרו. ברטה איכסנה בביתה אנשים עד שהשיגו דירה. אצלה קיבלו בית, אוכל, ובגדים. גם חתונות סידרה ברטה בביתה לניצולים שהגיעו ארצה ולא היה להם כל עוזר. היא עצמה היתה מסתפקת במועט, אולם לזולת עזרה ביד רחבה וברוח נדיבה.

העול שרבץ עליה ושקיבלה עליה מעצמה, השפיע על מצב בריאותה ובשנת 1956 היא לקתה בשיתוק חלקי בחצי גופה, וגם במצב זה כשלא היתה כבר בכושר בריאות מלא, עוד המשיכה להתמסר לעזרת הזולת שראתה בזה עבודת קודש. וגם בסוף ימיה כשנבצר ממנה להתנועע והיתה רתוקה לבית ואחר כך למיטה עד ימיה האחרונים, היתה מתעניינת ודואגת לעבודת הארגון. וכשהיינו מבקרים אותה בזמן האחרון דאב הלב לראותה. הזאת היא ברטה? בעלת המרץ הרב ושופע חיים? גם כשהדיבור כבר היה קשה עליה, היתה שואלת ומתעניינת בעבודת הארגון.

כל אלה שהכירו ועבדו אתה, וכל אלה שנעזרו על ידה יזכרוה לטובה.

נפטרה לאחר מחלה קשה וממושכת ביום י״ג תמוז תשכ״ב בחדרה.

ברוך סוצקובר

מן השואה והחורבן

פרקי עדויות

ח. נ. ביאליק / בְּעִיר הַהֲרֵגָה

...קוּם לֵךְ לְךָ אֶל עִיר הַהֲרֵגָה וּבָאתָ אֶל הַחֲצֵרוֹת
וּבְעֵינֶיךָ תִרְאֶה וּבְיָדְךָ תְמַשֵּׁשׁ עַל הַגְּדֵרוֹת
וְעַל הָעֵצִים וְעַל הָאֲבָנִים וְעַל גַּבֵּי טִיחַ הַכְּתָלִים
אֶת הַדָּם הַקָּרוּשׁ וְאֶת הַמֹּחַ הַנִּקְשֶׁה שֶׁל הַחֲלָלִים.
וּבָאתָ מִשָּׁם אֶל הֶחֳרָבוֹת וּפָסַחְתָּ עַל הַפְּרָצִים,
וְעָבַרְתָּ עַל הַכְּתָלִים הַנְּקוּבִים וְעַל הַתַּנּוּרִים הַנִּתָּצִים,
בִּמְקוֹם הֶעֱמִיק קִרְקֵר הַמַּפָּץ, הִרְחִיב הִגְדִּיל הַחוֹרִים,
מַחְשׂוֹף הָאֶבֶן הַשְּׁחוֹרָה וְעָרוֹת הַלְּבֵנָה הַשְּׂרוּפָה,
הֵם נִרְאִים כְּפִיּוֹת פְּתוּחִים שֶׁל פְּצָעִים אֲנוּשִׁים וּשְׁחוֹרִים
אֲשֶׁר אֵין לָהֶם תַּקָּנָה עוֹד וְלֹא תְהִי לָהֶם תְּרוּפָה,
וְטָבְעוּ רַגְלֶיךָ בְּנוֹצוֹת וְהִתְנַגְּפוּ עַל תִּלֵּי־תִלִּים
שֶׁל שִׁבְרֵי־שְׁבָרִים וּרְסִיסֵי־רְסִיסִים וּתְבוּסַת סְפָרִים וּגְוִילִים

*

וְקָפַצְתָּ מִשָּׁם וְיָצָאתָ — וְהִנֵּה הָאָרֶץ כְּמִנְהָגָהּ,
וְהַשֶּׁמֶשׁ כִּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם תְּשַׁחֵת זָהֳרָה אַרְצָה... — — —

ליבע עלגין

צוויי לידער

מיין דבורה׳לעס פארטרעט

אויף דער וואנט, לינקס פון מיין בעט
הענגט מיין דבורה׳לעס פּאָרטרעט.
אָפּטמאָל — אין מיטן נאכט — —
ווען איך בענק נאָך איר און טראכט,
זע איך: זי קוקט אויף מיר.
הער איך: זי רעדט צו מיר:
„מאמע, איך וויס; עס איז דיר באנג,
דער קריג וועט נישט געדויערן לאנג.
דריי יאָר האָסט דו דיך ברויט מיר אָפּגעגעבן
און דו אליין אין הונגער און פּיין געלעגן.
מאמע, איך געדענק אז פון נאכט שיכט
א קארטאָפּעלע באהאלטן פאר מיר
און ביים ענדע ביסט דו געבליבן
שטיין ביי א פארמאכטער טיר...״

קייזער וואלד

איך געדענק דיך גוט
אז דיין געלער זאמד
האָט זיך געבאָדן אין אונדזער בלוט.

קייזער וואלד,
דו מערדער פון די מענטשן
דו האָסט געשלונגען די מענטשן אָן א שיעור
אויף מיין בלוט איז דאָ אין דיר.

מאריאשע יענטעס

חורבן סמארגאן

צום אָנדענק פון אלע סמארגאנער חברים און חברות, וואָס זיינען צוזאמען מיט מיר ארויס זומער 1942 פון סמארגאנער געטאָ אין לאגער (וווהין מ׳פירט אונדז האָבן מיר נישט געוווסט). אָבער כמעט קיינעם איז ניט ארויף אויפן געדאנק, אז דאָס איז דער סוף, אז מיר וועלן סמארגאן שוין קיינמאָל ניט זען.

פון אָט-דעם ערשטן טראנספּאָרט זיינען געבליבן ביים לעבן, אפשר, צוואנציק סמארגאנער און, מעגלעך, ווייניקער.

לאָמיר, מיר איבערגעבליבענע, ניט פארגעסן אָט-די אלע אומשולדיקע, וואָס האָבן געגלויבט אז גערעכטיקייט וועט באהערשן די וועלט, וואָס האָבן געהאָפט צו זען אונדזער ישראל־לאנד — און זיינען אומגעקומען. לאָמיר זיי זאָגן: אייך, טייערע חברים און חברות וועלן מיר תמיד געדענקען.

ווען איך גיי פארביי א באן-לינע (מיר האָבן אלע געארבעט ביי דער „שטרעקע", ביי א בערגל שזוויר) און זע מענטשן שטייען און ארבעטן מיט קירקעס און רידלס, ווען איך טרעט אויף די שפאלן פון דער באן-לינע, זע איך אייך אלעמען. אָט, דוכט זיך מיר, זיינען אסתר, פאַנקע, ראזקע, בתקע, אייזיק, יאשקע, אברהמקע און נאָך און נאָך אנדערע. זיי שטייען און ארבעטן דאָרט. איך דארף בלויז צוגיין, א קוק טאָן און א רוף טאָן, און זיי וועלן זיך אָפּרופן און האָבן צו מיר טענות:

— פארוואָס גייסטו שטענדיק אוועק אין דאָרף? מיר האָבן געהאט צרות פון דיר. יאשקע האָט געמוזט זינגען, און אברהמקע פארדרייען דעם קאָפּ די אויפזעער, זיי זאָלן זיך ניט כאפּן אז עס פעלט ווער...

איך וויל זיך פארענטפערן און זיי באווייזן דאָס שטיקל ברויט, וואָס איך האָב געבראכט, די שטיקל צעריסענע צייטונג, מיט „נייעס" וואָס זיינען איבער צוויי מאָנאטן אלט.

כ׳גיי צו. עס ארבעטן גאָר אנדערע מענטשן. ווו זיינען די לאטעס? ווו איז דער פּחד און ציטער אין זייערע אויגן? ווו זיינען זיי? ווו! ווו!

און איך דערמאָן זיך, שוין צוואַנציק יאָר אַוועק. און איך רייד צו זיך:

— דו ביסט די, וואָס איז געבליבן לעבן. אויף דיר ליגט די פליכט צו דער־ציילן וואָס עס האָט פּאַסירט. און מענטשן וועלן נישט גלויבן, אַז די שוואַכע מאַריאַשע האָט עס אַלץ איבערגעלעבט, איבערגעטראָגן. און איר, העלדן פון סמאַרגאָנער יוגנט, זייט נישטאָ. אוי ווי איז מיר...

זומער 1942. דעם גרעסטן טייל פון סמאַרגאָנער יוגנט האָט מען געשיקט אין די לאַגערן. אין ערשטן טראַנספּאָרט זיינען געווען ביי אַ הונדערט יוגנטלעכע. פון זיי זיינען געבליבן לעבן אַ קליינע צאָל.

פון געטאָ האָט מען אונדז אָפּגעפירט צו דער באַן־סטאַנציע. יעדער האָט געדאַרפט האָבן אַ רוקזאַק מיט אַביסל זאַכן איבערצוטאָן, אַ הילצערנעם קעסטל, מעין אַ טשעמאָדאַנטשיק, פאַר פּראָדוקטן וואָס מ׳האָט געהאַט מיטצונעמען. די עלטערן האָבן זיך געמיט מיטצוגעבן דאָס בעסטע און דאָס שענסטע וואָס זיי האָבן נאָר פאַרמאָגט. זיי בלייבן דאָך אינדערהיים, אין סמאַרגאָן, צווישן אייגענע, און מיר פאָרן אין דער ווייטער פרעמדעניש. וווהין האָט קיינער ניט געוווּסט. אָבער קיינעם איז ניט איינגעפאַלן אויפן געדאַנק, אַז דאָס איז אונדזער סוף. אַז מ׳פירט אונדז צום טויט. און אויב אימיצן איז יאָ איינגעפאַלן אָט־דער שוואַרצער סוף, האָט ער דאָך מורא געהאַט אים אַרויסצוברענגען, מ׳זאָל אים ניט אויסלאַכן. מ׳איז דאָך געווען זיכער, אַז מ׳פירט אונדז אויף אַרבעט, ווייל ווען ניט, איז וואָס פאַר אַ ווערדע האָט עס ביי זיי אונדז צו דערהרגענען. זיי האָבן דאָך חרוב געמאַכט גאַנצע שטעטלעך, אַריינגעטריבן די יידן אין אַ שייער און אונטערגעצונדן דעם שייער, און ווער עס איז אַרויסגעלאָפן פון שייער — אים דערשאָסן.

די דייטשן האָבן צייט זיך צו צערעמאָניען מיט אונדז און חוץ דעם, ווער פירט עס מענטשן צום טויט מיט דער באַן אין פּאַסאַזשירן־וואַגאָנעס?! און טאַקע צוליב וואָס און צוליב ווען זאָל מען הרגענען? מיר זיינען דאָך געזונט און אַרבעט־פעיק. און די דייטשן נויטיקן זיך אין אַרבעטער. לכן פירט מען אונדז אויף אַרבעט, דאָס איז דער ריינער אמת...

אין וואַגאָן מיט אונדז זיינען געווען אַצאָל ווילנער פּליטים. זיי האָבן צווישן זיך גערעדט אַז טאָמער פירט מען אונדז צום פּאָנאַר. אָבער מען דאַרף האָבן געדולד ביז מען וועט דערפאָרן נאָענט צו ווילנע.

דערווייל שטאַרקט מען זיך און מען זעט פאַרכאַפּן פּלעצער אין וואַגאָן, און פון די הילצערנע קעסטלעך נעמט מען אַרויס עסנוואַרג. נאָר ניט געטראַכט וואָס עס וועט שפּעטער זיין, נאָר ניט געקלערט וועגן די וואָס זיינען געבליבן אינדערהיים, צי מען וועט זיך נאָך זען אַמאָל מיט זיי.

די טרערן דריקן, רייסן זיך פון די אויגן. אַ טרער נאָך אַ טרער. זאָל נאָר איינער אָנפאַנגען. אין וואַגאָן איז טונקל. דערווייל זיינען מיר נאָך אויף דער

סמארגאנער סטאנציע. די וואגאָנען קלאַפּן זיך אָן איינער מיטן אנדערן. מען טשעפּעט עס צו דעם לאָקאָמאָטיוו. יאשקע כ״ץ שרייט אויס:

— קינדער, אָן טרערן! דערהויפּט איר, מיידלעך! ווער עס וויינט — ארויסגעוואָרפן!

עס הערט זיך א געזאנג: איך פאָר אוועק, ווער ווייסט וווהין. יאשקע כ״ץ זינגט און מאנקע חדש העלפט צו.

מיר פאָרן שוין. מען שלעפּט זיך. יאשקע און מאנקע זינגען „פארזינגען די צרות״. מיר ווילן פארגעסן אונטער וועלכע אומשטענדן מיר פאָרן. וווהין?

ראזקע יאכעלעס זיצט לעבן מיר:

— מאריאשע, מיר וועלן פארמאכן די אויגן, וועט זיך אונדז דוכטן, אז מיר פאָרן אויף א „טיול״ קיין ווילנע... איך וועל דיר זאָגן וווּ מיר וועלן גיין, וואָס מיר וועלן זען (זי מיט אירע עלטערן האָבן יאָרנלאנג געוווינט אין ווילנע)...

זי נעמט אויסרעכענען די פּלעצער, דערמאָנט נעמען פון חברים.

יאשקע און מאנקע האלטן אָן דאָס זינגען. דער עולם העלפט צו.

מאנקע חדש הויבט אָן א נייעס ליד. „ווער זינגט עס דאָרט אויף יענעם ברעג״...

מיטאמאָל סטאָפּ. זיך אָפּגעשטעלט. א טיר סקריפּעט אייזעריק. איך עפן די אויגן: א שטופּעריי, א געדרענג, א טומל, א געשריי:

— די סאלער קומען...

זיי פאָרן מיט אונדז. אין סאל האָט מען פארנומען די גאנצע יוגנט.

— וווהין פאָרט מען? וואָס וועט זיין מיט אונדז?

— ניט געדאגהט. עס וועט גוט זיין.

די הערצער טיאכקען: וואָס איז מכוח פאנאר? מען האָט מורא צו פרעגן איינער ביים אנדערן.

מען פאָרט ווייטער. מען שלעפּט זיך. מען מיט זיך כאַפּן א דרעמל.

פארטאָג. מ'איז שוין אין ווילנע. פונוויטנס אויף די ליניעס ווייזן זיך יידן. מען דערקענט זיי לויט די לאטעס. פון נאָענטן צייגן זיך אויסגעבלייכטע פּנימער מיט א שוידערבליק אין די אויגן.

וווהין פירט מען אונדז?? ווו איז מען? מען קוקט זיך דורך, מען קוקט זיך אָן איינער דעם צווייטן. א קרוב? אפשר א באקאנטער?

ווייטער זיך געשלעפּט. דער וואגאָן הוידעט זיך. מען פאָרט. די צוויי ווילנער פּליכטלינגס שטייען ביי די פענצטערלעך און קוקן, די פּנימער זייערע ווייס ווי קאלך. מיר זיינען אָט־אָט אויף פאנאר. זיי בייסן זיך די צונג ניט צו ריידן. מיר בעטן זיך ביי ראזקע יאכעלעס זי זאָל צוגיין צום פענצטערל און א קוק טאָן, זי ווייסט דאָך ווו איז פאנאר. זיי לאָזן זי ניט צו. ס'איז ניט גוט. מען סודעט זיך. פּלוצלונג זיי שרייען ביידע אויס:

— מיר זיינען דורכגעפאָרן. מען פירט גלייך צום לעבן.

מען חכמהט זיך. משה דאַנישעווסקי (ברוך וועלעס) צעזינגט זיך: „על הנסים" פון חנוכה. דאָס פּאַסיקסטע ליד אונטער די אומשטענדן...

איצט זיינען מיר שוין זיכער אַז מען פירט אונדז אויף אַרבעט.

דורכגעפאָרן לאַנרוועראַוועי. ס'דוכט זיך אַז די באַן גייט שנעלער.

מען שטעלט זיך אָפּ. דורכן קליין פענצטערל צייגט זיך די אויפשריפט „ראַדזשיסקי". קיינמאָל ניט געהערט אַזאַ נאָמען פון אַ שטאָט אָדער שטעטל.

עס עפנט זיך די טיר. אַ טייל מענער נעמען די דייטשן אַרונטער.

מיר פאָרן ווייטער. אָלקעניקי. די סאַלער און אַביסל סמאַרגאַנער הייסט מען אַרונטערשטייגן.

צום סוף אָנגעקומען קיין אָראַן. דאָ נעמט מען אונדז אַלעמען אַרונטער. מיר זיינען אַ פּאַרטיע פון 60—70 נפשות.

פאַרנאַכט. אַ רעגן. אַ קליין שטעטעלע. אַ גאַס. פונדערווייטנס זעט מען דייטשן. זיי רינגלען אונדז אַרום. מען שטעלט אונדז אויס. דער רוקזאַק אויף די פּלייצעס, דאָס קעסטעלע — אין האַנט. געוואַלד ווי שווער! דו מוזט גיין. צו וואָס און וווהין? פאַרשטענדלעך אַז אויף אַרבעט. צי עס וועט קלעקן כוח עס אויסצושטיין, עס איבערצוטראָגן? אַ פרעג, אַ טראַכט: וואָס האָט פּאַסירט מיט די אייגענע? אַ קלער און ווייטער געגאַנגען. געשלעפּט זיך. אוי! איך קאָן ניט מער גיין. באַלד פאַל איך פון די פיס. מיר גייען דורך אַ וועלדל. כ'בלייב שטיין. פּאַנקע קריינעס לעבן מיר. מיר האָבן ניט קיין כוח צו גיין ווייטער און דערצו נאָך שלעפּן די פּעקלעך. קומט צו אייזיק גאָס און נעמט אונדזערע פּעקלעך און ער שלעפּט זיי. קומט יאַשקע כ"ץ מיט אַ וויץ, אָבער ניט מיט קיין געזאַנג. דאָ זינגט מען ניט. ניין, דאָ זינגט זיך ניט. מיר קומען אַריין אין אַן אַרומגעצוימטן הויף מיט באַראַקעס. מען לייגט אַוועק די פּעקלעך, און מאַרש — צום איבערקוק און איבערצייל. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און געהייסן אַזוי שטיין: דער לאַגער-פירער גייט פאַר אונדז ריידן. מיר פאַרציטערטע, הונגעריקע אויסגענעצטע פון רעגן, שטייען אויפן הויף און וואַרטן. דאָס האַרץ צאַפּלט זיך: וואָס גייט ער אונדז זאָגן?

און אָט איז ער אָנגעקומען, אָנגעטאָן אין גרינעם מונדיר. אַ סאַדיסטישער אויסדרוק אויף זיין פּרצוף. ער פאַנגט אָן זיין רעדע. פאַרשטייט זיך אַז ניט אַלץ האָבן מיר אויפגעכאַפּט (הגם, וועלכער ייד פאַרשטייט ניט קיין דייטש!). דעם עיקר, אָבער, האָבן מיר תופס געווען: מיר זיינען גאָרנישט שבנישט. מיר מוזן שווער אַרבעטן. ווען ניט וועט מען מיט אונדז טאָן וואָס מ'האָט געטאָן צו די אַראַנער יידן. ער הייסט אונדז אַלעמען קוקן אויף רעכטס. — איר זעט דאָס בערגל, דאָרט זיינען זיי און דאָרט וועט איר זיין.

ער רופט אַרויס פון דער שרענגע יאַשקע כ"ץ. ער איז געווען דער העכסטער פון אַלע בחורים.

— דו וועסט זיין דער פאַראַנטוואָרטלעכער. געדענקט — אַרבעטן! אַרבעטן! און איצט צוריק אין די באַראַקעס!

די מענער האָט מען אָפּגעטיילט באַזונדער, די פרויען באַזונדער.

א בהלה, א שרעק כאַפּט אונדז אָן: ווער ווייסט וואָס זיי גייען אונדז טאָן.

מיר באַקענען זיך אין דעם טונקל מיט אונדזער פּירקאַנטיקן צימער. אין מיטן דריי־שטאָקיקע נאַרעס. אויף זיי איז אויסגעשפּרייט שטרוי. פון אַלע פיר זייטן א שמאָלער דורכגאַנג. אין איין זייט שטייען צוויי בענק און א רויטע ברעט אוועקגע־לייגט אויף קאָזלעס. דאָס איז מן הסתם אונדזער טיש.

אין דער פינצטער קריכן מיר אַרויף אויף די נאַרעס. איך, מאַנקע חדש, פאַנקע קריינעס, ראָזקע יאַכעלעס, מערקע קאַפּעלאָוויטש, אסתר קאַפּעלאָוויטש, בתקה לעווין פאַרנעמען די אויבערשטע נאַרעס. דאָרט, דוכט זיך אונדז, וועט זיין מער לופט.

מיר ליגן. מיר קאָנען ניט איינשלאָפן. איין טראַכטעניש עגבערט דעם מוח: וואָס וועט זיין מאָרגן?

מיר, יינגערע מיידלעך, אַרבעטן אויף דער באַן־ליניע. די עלטערע פרויען אַרבעטן אין קיך. די דייטשן פאַרהאַלטן זיך צו אונדז ניט שלעכט. דאָס עסן איז געווען אין מויל ניט צו נעמען. אָבער דער מערסטער טייל פון אונדזערע האָבן געהאַט זאַכן אויסצובייטן אויף שפּייז. פון דער אַרבעט גנבעט מען זיך אַרויס און מ׳כאַפּט זיך אַראָפּ אין דאָרף און מ׳טוישט אויס א קליידל, א בלוזקע פאַר פּוטער אייער, קעז.

פון דער היים באַקומען מיר פּאָסט. שלעכטע בשורות: אין געטאָ איז ניט גוט. דעם גרעסטן טייל פון דער יוגנט האָט מען אָפּגעשיקט אין שעזשמיר. וואָס איז עס כּאַר א פּלאַץ? מיר ווייסן ניט. אויף דער „שטרעקע״ ביי דער אַרבעט טרעפן מיר זיך מיט סמאַרגאַנער און מיט פרויען פון אַלקעניקי און פון ראַדזשיסקי. מיר אַרבעטן לאַנגע שעהן, פון פינצטער ביז פינצטער אָן איבערייס פון א האַלבער שעה אויף מיטאָק.

אין אָט־דער קורצער פּויזע צעזינגט זיך יאַשקע כ״ץ. אפילו די דייטשן האָבן הנאה און הערן זיך צו צו זיין זינגען, און ווערן ווייכער, גוטמוטיקער. מיר נוצן אויס די געלעגנהייט און גנבענען זיך אַרויס. כאַפּן זיך אַראָפּ אין דאָרף. באַצאָלן א פּויערטע און זי באַקט פאַר אונדז אויס אָן אייוון ברויט.

איז אָבער די פראַגע: ווי טראָגט מען אַריין אין לאַגער הייסעס ברויט?

צום מזל ווערט דאָס ברויט פאַרטיק נאָך די אַרבעט־שעהן. אַלע האָבן זיך אומגעקערט אין לאַגער אַריין. בלויז אברהמקע דאַנישעווסקי איז געבליבן מיט אונדז און אויף אים קאָן מען זיך פאַרלאָזן. ער האָט ברייטע פּלייצעס.

אויף מיר, מיט אברהמקען, ראזקען און אייזיק גאס, איז אויסגעפאלן צו טראָגן און ברענגען דאָס ברויט. ווי אזוי מיר זיינען, אין א מזלדיקער שעה, דער־גאנגען ביזן לאגער, ווייס איך ניט. א פּאָר חברים האָבן אונדז אָפּגעוואָרט אומגע־דולדיק ביים סאמע צוים פון לאגער. ווען זיי האָבן אונדז דערזען אָנקומען, האָט איינער פון דער חברה פארפירט א שמועס מיטן פּאָסטן (מיט דעם שומר וואָס שטייט אויפן פּאָסטן) און מיר האָבן אין איילעניש אריבערגעוואָרפן די צוויי זעק ברויט איבערן פּארקאַן. דאָס ברויט איז שוין, ברוך השם, אין לאגער. אָבער ווי וועלן מיר אריין אומבאמערקטערהייט אין לאגער? גיט מען זיך אן עצה: אברהמקע דאנישעווסקי ווערט דער קרבן. ער לויפט צו מיט אימפּעט צום טויער. ער האלט אין האנט א פּעקעלע. דער שומר כאפּט אים, גיט אים א פּאטש און נעמט צו ביי אים דאָס האלב לעבל ברויט. אזוי ווי ער איז פארטאָן מיט אים, גיבען מיר זיך א גנבע אריין.

מיר זיינען ווידער אלע צוזאמען. מיר ארבעטן שווער, אָבער מיר הונגערן ניט. מיר העלפן איינע דער אנדערער — מיר גייען אלע צו דער ארבעט. אין לאגער בלייבן ביי טאָג בלויז די עלטערע פרויען.

פּלוצלונג קומען אָן ווילנער מיידלעך. עס זיינען צווישן זיי געווען זייער ווילע חברטעס און אויך אייניקע אויסנוצערקעס. „ראָזקע קאָזאק", אזוי האָבן מיר זי גערופן, איז געוואָרן קלאָמפּערשט די לאגער־פירערין. זי האָט געוואָלט זיך פאזשיווען אויף אונדזער חשבון. זי האָט גענומען „באלעבאנדעווען" אין קיך: זיך געלאָזן דאָס געדיכטע פון קעסל און אונדז געגעבן זופּן דאָס שיטערע פון־אויבן.

פון די ווילנער מיידלעך האָבן מיר זיך דערוווסט וועגן די גרויזאמקייטן פון ווילנער געטאָ. זיי האָבן אויך געבראכט צו אונדז די לידער וואָס מ׳האָט געזונגען אין ווילנער געטאָ.

יאשקע כ״ץ לערנט זיך גלייך אויס די מעלאָדיעס. ער זינגט. „איך וויל נאָך איין מאָל זען מיין היים..."

ער האָט אויך געזונגען, און מיר האָבן אלע צוגעהאָלפן, דר. ל. בוזאנסקיס ליד „באָמבעס".

באָמבעס, באָמבעס, ליבע טרייע,
שוין געוואַרט אז יעדע מינוט
זאָלט איר קומען ווארפן מיט פייער,
און אויב איבער אונדז — איז דאָך אויכעט גוט.
א לעבן געפירט האָסט א שיינעם,
איצט ביסטו געוואָרן א קנעכט.
קינדער און פרויען, און זקנים
כסדר מען האָט אונדז געשעכט.

באָמבעס, באָמבעס, ליבע, טרייע...

עס נאָגט דער געדאַנק, די נשמה
צי וועלן מיר מענטשן נאָך זיין.
דאָס הארץ גארט אזוי נאָך נקמה
פאר אונדזערע צרות און פיין.

באָמבעס, באָמבעס, ליבע, טרייע...

ווען מיר פלעגן זינגען „באָמבעס, באָמבעס", פלעגט אויפן הארצן ווערן אזוי גרינג און גוט: גאָט! ווי דערלעבט מען שוין אז עס זאָלן פאלן באָמבעס, א סוף, אן עק זאָל עס נעמען. ווער האָט עס כוח אויסצוהאלטן...

אין לאגער האָבן מיר אויסגערעכנט מער ווייניק ריכטיק ווען עס פאלט אויס ראש-השנה. מיט קארגע צען טעג שפּעטער איז יום-כיפור ביי דער ארבעט האָט משה דאנישעווסקי און יאָשקע כ"ץ געפּראוועט חזנות, געזונגען כל־נדרי. מיט אונדז האָבן זיך געפונען אויך גאָר יונגע, כמעט קינדער, ווי הירשקע לעווין (בערל דעם שערערס), יענקעלע חדש. צו דעם האָט גאָט ניט צוגעהערט אונדזער געוויין, ניט צוגעזען אונדזערע טרערן פארגאָסן אויף דער „שטרעקע", דער קאלטער נאסער שטרעקע! א גאנצן טאָג האָבן מיר געפאסט. א גאנצע נאכט זיינען מיר געלעגן אויף דער קאלטער פייכטער נארע און געטראכט וועגן אונדזער היים וועגן די יום-טובים, ראש השנה און יום-כיפור אין סמארגאָן... און געוויינט און געוויינט...

א געוויסע צייט שפּעטער האָט מען אונדזער קאָמפּאניע צעטיילט. א טייל, און מיך מיט זיי, אריבערגעפירט אין איגנאַלינע, און א טייל צעשפּרייט איבער אנדערע לאגערן.

ווען איך בין אָנגעקומען אין איגנאַלינע (לעבן סווינציאַן) איז שוין געווען שניי און פרעסט. מיר האָבן זיך ארייַנגעצויגן אין דער ווייבערשער שול. מיר זיינען געווען א 30—40 סמארגאנער: 8 מיידלעך, 2 פּאָרלעך, 2 משפּחות, די איבעריקע בחורים.

אינדרויסן א פראָסט. שווער צו גראָבן די פארפראָרענע ערד. די אופזעערס — רשעים. עס זינגט זיך שוין נישט. אָבער אז מען „קומט אהיים" און יעדער שלעפּט א פּאָר שפּענדלעך מיט וואָס איינצוהייצן, און כאָטש אביסל זיך דערוואַרי־מען, הויבט מען אָן דערציילן אנעקדאָטן איינע דער אנדערער. ווייל איינשלאָפן אין אָט דער קעלט איז געווען אומעגלעך. און ווען מען פלעגט שוין קוים מיט צרות פון פארמאטערניש איינשלאָפן שפּעט אין דער טיפער נאכט, האָט מען שוין באלד געדארפט אויפשטיין.

איך פלעג אויפרייסן די אויגן און זען ווי לייבל אקערמאַן, א בחורל פון א יאָר זעכצן שטייט און דאַווענט. אזוי יעדן פרימאָרגן.

אזוי האָבן זיך געצויגן טעג און מאָנאטן, אָן קיינע אויפטרייסלנדיקע ענדערונגען אין אונדזער מיזעראַבלען לעבן.

מיר האָבן זיך דערוווסט די שרעקלעכע נייעס פון סמאַרגאָנער געטאָ פון אייזיק גאָס. ער איז געפאָרן מיט א דייטש קיין סמאַרגאָן ברענגען פאר אונדז ווארימע אַנטועכץ. ער האָט אין סמאַרגאָן קיין יידן ניט געפונען. אביסל זיינען געווען אין אשמענע, אסך אין די לאגערן לעבן אשמענע, א טייל האָבן זיך געפונען אין זעליאנקי.

מען האָט אונדז אריבערגעפירט קיין סוויניציאנקע. און דעמאָלט ברעכט אויס א טיפוס עפידעמיע. א טייל קראנקע פירט מען אָפּ קיין ווילנער געטאָ אין שפּיטאָל. אברהמקע דאנישעווסקי גיט זיך אָפּ מיט די טיפוס-חלאים. אזא געזונטער וועט ער זיך דאָך ניט אָנשטעקן. ער ווערט, אָבער, יאָ קראנק און שטאַרבט אין סוויציאנקע.

דער גרעסטער טייל פון אונדזערע קראנקע זיינען אין ווילנער געטאָ-שפּיטאָל. מיט מסירות-נפשדיקער איבערגעבנקייט און פאָטערלעכער זאָרגפעלטי-קייט באהאנדלט אונדז דר. שומעליסקי. אין שפּיטאָל געפינען מיר פאציענטן פון סמאַרגאָן און אויך פון זשעזשמיר. דאָרט האָט אויך געבושעוועט די מגפה.

ווי גוט עס איז צו ליגן אין שפּיטאָל אויף א ווייסן ליילעך אין א ציכטיקער בעט מיט א קישעלע צוקאָפּנס. פון מיין איין זייט ליגט מאנקע חדש, פון מיין אנדערע זייט — בתקע לעווין און אנטקעגן מיר עטע פאדבערעזקי. מיר האָבן הויכע טעמפּעראטור. מיר ריידן פון היץ. אָבער מיר דערקענען איינע די אנדערע. מיר האָבן אָפּגעגאָלטע קעפּ, אָבער וועמען קימערט עס. מיר ליגן דאָך אין קייזערלעכע בעטן. דער קאָפּ ברעכט, ווי ער שפאלט זיך. עס פלאָנטערן זיך די ווערטער אונטער דער צונג. מילא, אויב אפילו שטאַרבן, איז אלץ בעסער דאָ, ניט ווי אברהמקע וואָס האָט זיך אפילו ניט אָנגעווארימט פארן טויט. בתקע לעווין חכמהט זיך ווי שטענדיק. מאנקע חדש קאָמאנדעוועט. מיר נעמען זיך בעסערן צוביסלעך מאנקע זינגט שוין. מיר הויבן אָן צו באגרייפן, אז מיר געפינען זיך אין ווילנער געטאָ-שפּיטאָל. מען קאָן דאָך אונדז פארברענען. מיר מוזן וואָס שנעלער ארויס פון דאנענט, ארויסראטעווען זיך פון סכנת-נפשות.

די פיס וואַקלען זיך. דער קאָפּ דרייט זיך, ער גייט כאַדאַראַם. אָבער מיר מוזן ארויס. אָבער וווהין זיך לאָזן גיין? מיט וועמען געהערן מיר זיך אָן?

איך גיי אוועק צו די צירולניקס פון מינסקער גאָס. זיי געפינען זיך אין ווילנער געטאָ.

איך לאָז זיך גיין מיט די לעצטע כוחות. איך קוק זיך ארום. וואָס טוט זיך דאָ? מענטשן אין די גאַסן זיינען אָנגעטאָן ווי מענטשן. מען שפּילט טעאַטער. עס איז פאראן א יידישע פּאָליצײ.

די סמאָרגאָנער פון אונדזער ערשטן טראנספּאָרט געפינען זיך אין ווילנער געטאָ אויף אשמיענער גאָס נומער 8. זיי ארבעטן ביי דער באַן-ליניע. צווישן זיי געפינען זיך חברה וואָס האָבן זיך גוט איינגעאָרדנט, ווי דהיינו, איינער איז א

העלפער ביי דעם הויפט-קוימענקערער. דאָס איז דער בעסטער באַרוף אין געטאָ. ווער קאָן זיך פאַרגלייכן צו א קוימענקערער! מי ידמה לו ומי ישווה לו! ער בלאָזט זיך ווי אן אינדיק. דורך די קוימענס גיט ער איבער פּראָדוקטן. ער איז א יידל, א גביר. זיין גבירהשאַפט האָט ער זיך איינגעשאַפּט אַדאַנק זיין געלן שיין, וואָס ער טראָגט מיט זיך ווען ער קריכט איבער די דעכער און קאָן אזוי דורכגיין גאַסן און ראַגאַטקעס אָן א שטער.

חברה סמאַרגאָנער קומען צו מיר. מען העלפט מיר, איך זאָל קאָנען פאָרן צוריק אין אשמענער געטאָ צו דער מאַמען און שוועסטער. די מעשה איז די: אין אשמענער געטאָ דאַרף מען האָבן א מענטשן, וואָס זאָל אַרבעטן אין איזאָלאַ-טאָר. לאָז איך מיר גיין אין ווילנער יודן־ראַט. איך פיל א ווייטיק אין די פיס. איך קען קוים שטעלן א טראָט. חברה העלפן מיר, זיי האַלטן מיך אונטער די אָרעמס. מיר באַגעגענען א מיידל פון די ווילנער וואָס האָט זיך געפונען פאַרדעם אין אראָץ. זי גייט מיט איר בחור, א פּאָליציסט. זיי פאַרבעטן אונדז שבת אויף טשאָלנט.

כ׳דערמאָן זיך אז איך בין אָפּגעגאָלט. יעדער דערקאָנט אז איך בין נאָך א טיפוס. אוי וויי צו מיר! מ׳האָט אויף מיר רחמנות. יידן זיינען דאָך רחמנים בני רחמנים.

מיר גייען עסן טשאָלנט, באמת קישקע מיט קאַרטאָפל. די קאַרטאָפלעס שטעלן זיך אין האַלדז. ווען די טרערן פון האַרצן וואַלטן זיי געקאָנט צעווייקן.

אין ווילנער געטאָ צווישן אונדזערע סמאַרגאָנער האָט מען גערעדט וועגן אוועקגיין אין וואַלד. אָבער דערצו דאַרף מען האָבן געווער. אָן געווער נעמען די פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען ניט אריין. אָבער אָן געלט קאָן מען קיין געווער ניט קויפן. דערצו בין איך נאָך קראַנק. אפשר פון אשמענער געטאָ וועט זיין לייכטער אוועקצוגיין אין וואַלד.

מיר שמועסן אַרום אונדזער טרויעריקע לאַגע. ביי די סמאַרגאָנער מיידלעך שטעלן זיך טרערן אין די אויגן. יאַשקע כ״ץ באַמערקט עס. ער האַלט אז איידער א טרער און געוויין איז בעסער א ליד און געזאַנג. בעסער א וויץ און א געלעכטער איידער רחמנות האָבן אויף זיך. מיר דערמאָנען זיך אין דעם טשאָלנט און דעם מיידל מיטן פּאָליציאַנט.

יאַשקע כ״ץ זינגט „דאָס ליד פון פּאָליציאַנט״, וואָס עס האָט אָנגעשריבן ל. ראָזענטאַל.

ווער זאָגט אז א ליבע שפּילן קאָן מען נאָר אין פּאַלאַצן און אין געטאָ אי׳ן עס גאָר א שאַנד?

אָט האָב איך ז׳יך פאַרכליאַבעט ביז איבער די אויערן, און דווקא אין א פּראָסטן פּאָליציאַנט. דאָס איז דאָך אברהמל. אוי א בראָך אין זיינע ביינדעלעך, ער האַלט דאָך ביים טויער די וואַך.

ביי אלינקע מיידעלעך נעמט ער צו די פּעקלעך. ביי מיר, אָבער, נעמט ער קיין זאַך.

ער רופט מיך „קראַסאָוויצע‟, ער שווערט מיר „מיין ליובעניו‟, — איך וועל דיך היטן ווי מיין גע‏לן שיין. ביי מיר וועסטו טראָגן און טראָגן „פּאַקופּקע-לעך‟, אויב דו וועסט נאָר מיינע וועלן זיין.

א יעדיקן אָוונט קומט ער אין מיין צימערל. ער איז דאָך א גאַנצע וואָך פאַרשמאַכט. בין איך אים מכבד מיט רעטשקענע קוגעלעך, וואָס איך האָב פאַר אים אליין געמאַכט.

מיר גייען שפּאַצירן פון רודניצקער אויף קאַמניצקער, און פון קאַמניצקער אַהין און צוריק.

דאַן טייטלט מיט די פינגער דער בלאָק פון מיינע חברטעס: „אוי, באַסקען האָט געטראָפן אַזאַ גליק‟.

ווען גאָט וועט נאָך וועלן, און אויך מיינער וועט וועלן, א חתונה פראַוון וועלן מיר דאַן.

און צעפּלאַצט וועלן ווערן די שכנים פון מיין צימערל מיט אלינקע צוויי און דרייסיק מאַן.

עס גיט זיך מיר איין אריבערצופאָרן אין אַשמיענער געטאָ. איך הויב אָן צו אַרבעטן אין שפּיטאָל. שווער צו זיצן אין געטאָ פאַרשפּאַרט. ווען כ׳קען כאָטש אַרבעטן אויף דער „שטרעקע‟, אַרויסגיין פון די צוימען כאָטש איין מאָל א טאָג. אָבער אַזאַ „לוקסוס‟ איז ניט פאַר מיר. דער יודנראַט האָט דאָך מיך געבראַכט און איך מוז אַרבעטן ביי זיי.

אין אַשמיענער געטאָ איז אויך פאַראַן אַן אַפּטייק און אַן אַפּטייקער. און ער שעמט זיך ניט אונדז צו צווינגען וואַשן די דילן ביי אים אין שטוב. דאָס איז געווען איינע פון די גרעבסטע באַליידיקונגען פאַר א יונג מיידל, דערהויפּט ווען אין שטוב אין געווען א טאָכטער אין מיינע יאָרן. וויפל טרערן האָב איך עס פאַרגאָסן! ערגער ווי אין לאַגער. ווער קאָן אריבערטראָגן אַזאַ דערנידערונג!

אין שפּיטאָל האָבן מיר געאַרבעט מיט גרויסער איבערגעבנקייט. עס זיינען דאָרט געווען זייער אַסך לאַגערניקעס געבראַכט פון באַראַנאָוויטש, מיט שרעקלעכע געשווירן אויף זייערע לייבער און פאַרשיידענע קראַנקייטן וואָס קומען פון הונגער, קעלט און אומריינקייט. ביי זיי איז דער שפּיטאָל געווען זייער היים, אַזוי איינזאַם פאַרוואָרלאָזט האָבן זיי זיך געפילט. שפּעטער האָב איך געאַרבעט אין איזאָלאַטאָר פאַר טיפוס-קראַנקע.

א טייל פון אונדזער ערשטן טראַנספּאָרט קומען אָן אין אַשמיענער געטאָ. בתקע לעווין מיטן ברודער, ראָזקע יאַכעלעס מיטן ברודער, יאַשקע. פאַנקע קריינעס

מיט אייזיק גאס קומען אָן די לעצטע טעג פאַרן ליקווידירן דעם אשמענער געטאָ. מיר ווייסן אז מיר וועלן באלד מוזן פארלאָזן אשמענע. ווער עס האָט קרובים אין די לאגערן, וועט קאָנען פאָרן צו זיי. א טייל וועט אוועק אין ווילנער געטאָ, א טייל אין קאָוונער געטאָ. בחדרי-חדרים רעדט מען וועגן אוועקגיין אין וואלד.

וואָס טוט מען אָבער מיט די עלטערן? ווי קאָן מען זיי איבערלאָזן. אליין זיך ראטעווען, און וואָס וועט זיין מיט זיי? אויב שטארבן, אומקומען, איז אלע צוזאמען.

עס איז 1943. אשמענער געטאָ איז ליקווידירט. מיט גרויס מי גיט זיך אונדז איין צו קריגן א דערלויבעניש צו פאָרן קיין זשעזשמיר. איך פאָר מיט מיין מוטער און שוועסטערל אויף פורן ביז סאל. אין סאלער געטאָ געפינען זיך א צאָל סמארגאָנער, צווישן זיי דער לערער כץ, זיי זיינען געקומען צו דער סטאנציע אונדז באגעגענען. ווי אלט איז ער געוואָרן פאר אָט-דער צייט! עס טוט אים אזוי הנאה אונדז צו זען. ער פרעגט אונדז אויס וואָס מיט אונדז האָט פאסירט ווו האָבן מיר זיך געפלאגט. איך קוק אים אָן, עפּעס פעלט אים, אָבער וואָס? א יאָ! ער איז אָן זיין אייביקער לולקע. ער פלעגט זי אין בית-הספר קיינמאָל פון האנט ניט ארויסלאָזן. ווען מיר קאָנען אים העלפן און קריגן פאר אים כאָטש א ביסל טאבאק...

מיר נעכטיקן ביי פריינד אין סאל. ווער קאָן עס שלאָפן. דאָס הארץ שלאָגט און זאָגט אז מער וועלן מיר זיך מיט זיי ניט זען. פארטאָג קומען זיך געזעגנען מיט מיר בתקע גרייס און מערקע ענגאר, מיינע שולע־חברטעס. מיר גייען צו לערער כץ. היינט ארבעט ער ניט. ער באגלייט אונדז צו דער באַן-סטאנציע. מיר געזעגנען זיך מיט אים. ווי שווער עס איז זיך צו שיידן מיטן לערער. ער האָט דאָך אונדז באוויזן די ערשטע ציפערן, געלערנט חשבונען, געלערנט היסטאָריע. מיט וואָס האָט ער זיך אזוי פארזינדיקט, מיט וואָס האָבן מיר זיך אזוי פארזינדיקט, וואָס מיר מוזן אזוי אָפּקומען!

מיר פאָרן אין א פראכט־וואגאָן. ביז ווילנע שטעלט מען זיך ניט אָפּ. אין ווילנע בלייבן מיר שטיין א פאָר שעה. עטלעכע סמארגאנער גנבנען זיך אריין די דייטשן זעען זיי ניט. מיר פאָרן ווייטער אויפן וועג וואָס פירט קיין קאָוונע. אויף דער סטאנציע קאשודאר, שטייגן אלע אראָפּ מיט די פעקלעך. מיר זעצן זיך אריין אין גרויסע אויטאָס וואָס גייען אין זשעזשמירער לאגער. איך פאָר מיט עיטע פאדבערעזקי, לייבע בערקמאן, דער דאוונער, מערקע און חיימקע מירסקי, יאשקע כץ. דאָס זיינען חברים און חברטעס נאָך פון ערשטן טראנספּאָרט. מיר האלטן זיך צוזאמען.

מיר זיינען שוין אין זשעזשמיר. עס איז א קליין שטעטל וואָס ליגט אויפן שאָסיי ווילנע—קאָוונע. די היגע יידן האָבן די ליטווינער מיט די דייטשן אויסגע-הרגט און באגראָבן נאָך האלב-לעבעדיקע. האָט מען אהער אריינגעבראכט יידן

פון סמארגאַן, אָלשאַן, קרעווע, סוויר און מיכאַלישעק. די פרויען געפינען זיך אין דער שול, די מענער — אין דער עזרת-נשים. אין דער שול זיינען ארייגעשטעלט נארעס. אנטקעגן-איבער אין די געוועזענע יידישע קלייטן אויך אריינגעמאכט נארעס. מיר מיט נאָך צען משפּחות באַקומען איין צימער. מיר פארנעמען צוויי נארעס. מיט אונדז געפינען זיך: אלטע יאבלענאוויטש מיט איר שוועסטער און ברודערל, קאַרפּעלס און נאָך און נאָך. מען שטופּט זיך. עס איז אַן ענגשאַפט. קוים ארויפגעקראָכן אויף דער נארע.

אָבער איך בין שוין געוווינט צו די צרות. דאָך צווישן אייגענע, היימישע מענטשן, כאָטש דאָ זיינען פאראן א טויזנט פּערזאָן און א סך אינגאַנצן אומבא-קאַנטע.

איך באַגעגן מיין חברטע פון די קינדער יאָרן, חייקע סאַדאַוויטש. זיך דערפרייט מיט איר. שוין אזוי לאַנג זיך ניט געזען זי אינפאָרמירט מיך וועגן די איינאָרדענונגען דאָ אויפן פּלאַץ. ווער עס זעט מיך, גיט מיר האָפענונגען, אז „געאַרגי״ וועט מיך געוויס גלייך מאָרגן צונעמען צו דער ארבעט. ער איז א רשע, א דייטש. ער זוכט אויס בלויז געוויקסיקע, געזונטע.

ביז מאָרגן האָב איך נאָך אינגאנצן א טאָג און א גאַנצע נאַכט. חייקע פירט מיך אין זייער געביידע. וויזט מיר זייער נארע. אין צווייטן בניין געפינט זיך דער לאַגער־פירער. ער איז אַ ייד פון פּאָדבראַדזש. ער איז געווען א פּליט אין סמארגאָנער געטאָ. א ביסל ווייטער איז פאַראַן דער רעוויר (א מעדיצין־פּונקט), ווו עס געפינען זיך צוויי דאָקטוירים און א קראַנקן-שוועסטער וואָס מ׳האָט אריבער-געשיקט פון ווילנע. עס איז פאראַן א גרויסע בעקעריע. דאָ באַקט מען ברויט פארן גאַנצן לאַגער. עס איז אויך פאַראַן א קיך. כמעט אלע לאַגערניקעס עסן פון די קעסלען, כאָטש מען קאָכט די זופּן מיט פערדישע פלייש. עס איז פאראַן א באָד. אונדזערע סמארגאנער יינגלעך הייצן זי אַן יעדע וואָך. ביי זיי קאָן מען באַקומען אָפּט אביסל הייסע וואַסער. אין לאַגער גייט אָן א האַנדל. מען בייט זאַכן, מען קויפט און פארקויפט. ס׳איז פאראַן א ציפּע-ביילע-רייזע. איר קאָן מען איבערגעבן זאַכן, און זי ברענגט דערפאַר פּראָדוקטן. זי פאַרדינט דערביי. דער הויפּט מסחר געפינט זיך אין די הענט פון די אָלשאַנער. מען זאָגט אז זיי פירן אריין אפילו פלייש און נאָך גוטע זאַכן. אָבער מען דאַרף האָבן געלט, און די סמארגא־נער זיינען מערסטנס אָן געלט. וואָס זיי האָבן געהאַט האָט מען ביי זיי צעראַבירט.

א טייל מיידלעך ארבעטן אין די באַראַקן ביי די דייטשן. זיי גנבענען ארויס מעדיקאַמענטן און ברענגען אריין אין לאַגער. אָ פּאָר מיידלעך ארבעטן אין ביוראָ. פון זיי דערגייט מען פאַרשיידענע נייעס, און וואָס די דייטשן פּלאַנעווען צו טאָן. אין די באַראַקעס ביי די דייטשן איז פאַראַן א סטאָלעריי. דאָרט ארבעטן די עלטערע און שוואַכערע פרויען. אויך גאָלדע טאַבאַריסקי ארבעט דאָרט. מיר גיט זיך איין אויסצופּועלן אז מ׳זאָל צונעמען דאָרט די מאַמען צו דער ארבעט. דאָרט איז די

ארבעט ניט אזוי שווער. עס איז אויך ווארים אין ווארשטאט-צימער. און אפילו עפּעס אָפּקאָכן קאָן מען אויך. די מאמע מיט גאָלדען פלעגן כמעט יעדן טאָג אויסקאָכן א געקעכץ פון געלע ארבעס. עס איז געווען מעדני-מלכים. עס האָט געהאט זיבן טעמען. איך האָב זיך גאָרניט געקאָנט פאָרשטעלן אז אזא טייערער מאכל איז פאראן אויף דער גאסטראָנאָמישער וועלט. אזוי פארהונגערט בין איך דעמאָלט געווען.

ווי מען האָט פארויסגעזען און פארויסגעזאָגט, אזוי האָט פּאסירט. „געאָרגי" האָט מיך צוגענומען אויף דער ארבעט ביי דער „שטרעקע". קיין באַן-ליניע ארבעט איז ביי מיר ניט קיין נייעס. איך כאַפּ זיך אמאָל אריבער אין דאָרף, בייט עפּעס אויס ביי די פויערים. מיין שוועסטערל געהערט נאָך אין די קינדער־קאטעגאָריע. זי ארבעט אויך ביי דער שטרעקע. אָבער טוט לייכטערע ארבעט. אין לאגער געפינען זיך א היפּש ביסל קליינע קינדער.

יעדן טאָג אינדערפרי קומט פאָר אן איבערצייל. אויף אונדז גיבן אכטונג א פּאָר יידן „ראטשיקעס" (אָנגעשטעלטע פון יודן-ראט), איינער בעסער, איינער ער-גער. איינער האלט א שטעקעלע אין האנט (צו געבן קלעפּ). דער אנדערער אָן א שטעקעלע און אפילו דער וואָס האָט דאָס שטעקעלע, הויבט עס ניט שטענדיק אויף און לאָזט עס ניט אראָפּ. דער דייטש לאגער-פירער האָט ליב צו קריגן אין יד אריין. מיט אזא איינעם, מיט א נעמער, קאָן מען דורכקומען. מיר רופן אים דער „הייזעריקער". ער ווייסט אז אין לאגער געפינען זיך טיפוס-קראנקע. אָבער אז עס קומט א קאָמיסיע פון דייטשן צו אונטערזוכן, פארבאהאלט ער די קראנקע. ער טוט עס פאר זיין אייגענער טובה וועגן. ווען ניט דער יידן-לאגער ווערט ער אויס לאגער-פירער, און דעמאָלט איז מארש אויפן פראָנט!

מען טרעפט זיך מיט יידן פון דעם אנדערן לאגער. מען טיילט זיך מיט נייעס. פון ווילנע קומען אָן טרויעריקע ידיעות. פון קאָווגער געטאָ קריגן מיר אויך גרוסן. בערך א צוואנציק מאן פון זשעזשמירער לאגער געפינען זיך אין קאָוונע און ארבעטן פאר א דייטשער פירמע.

מיר קריגן די טרויעריקע נייעס: אז מען האָט ליקווידירט סמארגאנער געטאָ, האָבן א טייל יידן געבעטן מען זאָל זיי אריבערפירן קיין קאָוונע. האָט מען זיי מיט די סאלער יידן געפירט דורך ווילנע. די יונגטלעכע וואָס האָבן געארבעט אויף דער באַן-ליניע לעבן דער סטאנציע, האָבן זיך ארייגעכאפּט אין די וואגאָנעס צו זייערע עלטערן. האָט מען זיי אלעמען דעם 26-טן אפּריל 1943 אָפּגעפירט אנשטאט קיין קאָוונע אויפן פאנאר. פון די סמארגאנער האָט זיך ארויסגעראטעוועט איין קרקעדיקער ייד איך ווייס ניט זיין נאָמען. און איסר מירסקי פון קרעווער גאס איז ארויסגעשפּרונגען פון גרוב און איז אנטרונען. יאביטשן מיט זיין טאָכטער האָט מען דערשאָסן ווען זיי האָבן פּרובירט אנטלויפן.

אין זשעזשמיר זיינען געבליבן א סך קינדער אָן עלטערן. זייערע עלטערן

האָבן זיך געפונען אין סאַל און אין סוויר. א טרויער איז געהאַנגען איבערן לאַגער: ווער ווייסט וואָס מאָרגן וועט זיין מיט אונדז.

עס פאַרשפרייטן זיך קלאַנגען, אַז מ׳וועט אונדז אוועקשיקן קיין עסטלאַנד און לאַטוויע. א טייל פון אונדזערע לאַגעריניקעס זיינען פון ווילנער געטאָ אוועק אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. א סך פון זיי זיינען געפאַלן אויפן וועג, ווי וועמען דער מזל האָט אָפּגעשפּילט. מיר ריידן אויך וועגן אַנטלויפן אין די וועלדער. אָבער ווי לאָזט מען איבער די מאַמען מיט דעם שוועסטערל?

אין לאַגער איז אומרויק. מ׳איז דאָך אינגאַנצן אַפּאַטיש, גלייכגילטיק צו אַלץ. דאָך כל זמן עס קלאַפּט אַן אָדער וויל מען לעבן און זיך אַרויסראַטעווען פון דאַנענט.

עס קומען אָן קאָוונער פּאָליציי מיט אויטאָס און ווילן אונדז אָפּפירן קיין קאָוונע. מיר האָבן ניט קיין ברירה. אין זשעזשמיר האַלט די אַרבעט ביי ענדיקן זיך. מיר מוזן זיך דאָך ערגעץ אַהינטאָן... איז זאָל זיין קאָוונע! דאָס פאָרן דויערט בלויז א פּאָר שעה. מיר זיינען שוין אין קאָוונע. מיין מוטער און שוועסטערל זיינען מיט מיר. פאָרן אריינגייז אין געטאָ גייען מיר דורך אַן „אַנטלויזונג״. מען פירט אונדז אריין אין געטאָ. מען רופט אונדז פּוילישע אָדער רוסישע יידן.

געווען אין קאָוונע צענויפגעטריבענע יידן פון טשעכיע, עסטרייך, פראַנק-רייך, אָבער זיי האָט מען געהאַלטן אויפן 9-טן אָדער 7-טן פאָרט.

די יידן אין קאָוונער געטאָ נעמען אונדז אויף זייער פריינטלעך. זיי קוואַר-טירן אונדז איין, א טייל אין קלויז, א טייל אין א קינאָ-געביידע. מען שטעלט אריין צווייאיקע נאַרעס. מען טיילט אונדז צו פּראָדוקטן. מען קומט צו אונדז זיך נאָכפרעגן אויף פריינד. און ווען עס איז פאַראַן אַזא מזלדיקער, ברענגט מען אים פּעקלעך מיט עסנווארג פאַר די קינדער. זיי קומען אויך פאַרבעטן אונדז צו זיך. זייערע צימערלעך זיינען אָרימע אָבער וואַרימע. עס ווינען משפחות צוזאַמען.

אַזוי גייען אוועק עטלעכע טעג. מיר קוקן זיך צו צו אַלץ. מיר פאַרשטייען, אַז טאָמער פּאַסירט עפּעס וועלן מיר „פּוילישע, רוסישע״, זיין די ערשטע כפרה-הינדלעך.

אין קאַשעדאַר פאָדערן זיך מענטשן. קאַשעדאַר איז דריי קילאָמעטער פון זשעזשמיר. מיר קענען שוין די סביבה. מיר טראַכטן, אפשר וועט זיך אונדז איינ-געבן צו מאַכן פּליטה. דער גרעסטער טייל פון אונדזער יוגנט פאַרשרייבט זיך טראַנספּערירט צו ווערן קיין קושעדאַר. איך בלייב. מיין שוועסטערל איז קראַנק. זי ליגט אין קאָוונער געטאָ-שפּיטאָל. די איבערגעבליבענע אָרדנט מען איין אויף אַרבעט. מיך מיט חיה מעלניק אָרדנט מען איין אויף אַרבעט אין שאַנץ לעבן דער באַן-ליניע. מיר סאָרטירן זעלנערשע זאַכן וואָס מ׳ברענגט פון פראָנט. ביי דער אַרבעט קאָן מען זיך „פּאַזשיווען״, אָנטאָן א פּאָר סוועדערס, א פּאָר שטיוול, מען

זאָל ניט כאַפּן. מיר זיינען איבעראַשט: דייטשע שינעלן דורכגעשאָסענע, באַפלעקטע אין די שלאַכטן.

מיר האָבן ניט געוווּסט ווי אָנצופאַנגען. די הענט טרייסלען זיך פון אויפ־רעגונג. אָבער מען מוז דאָך אַרבעטן. ווי גרויס איז אונדזער פרייד ווען אין אַ קעשענע געפינען מיר אַ שטיקל פון אַ צייטונג. זאָל זיין אַז עס איז אַלט שוין עטלעכע וואָכן, פאַר אונדז איז עס נייעס. מיר האָפן אַז אונדזער באַפרייונג און די דייטשע מפּלה איז נאָענט.

אַוועק אַ מאָנאַט. מיין שוועסטערל איז געזונט געוואָרן. פון קושעדאַרער לאַגער, קריגן מיר גוטע נייעס. פון דער אַרבעט קאָן מען זיך אַראָפּכאַפּן אין דאָרף. איך טראַכט: פּיליכט וועל איך קאָנען פון דאָרטן צושיקן הילף מיין מאַמען און שוועסטערל.

מען טראַנספּאָרטירט מיך אין קושעדאַר צווישן אייגענע. אַ קליינער לאַגער כמעט אויסשליסלעך יוגנטלעכע. מיר אַרבעטן ביי טאָרף. די היטערס זיינען ווייס־רוסן און אוקריינער. דער מייסטער איז גאָר אַ האָלענדער, דער לאַגער־פירער אַ דייטש. מיר האָבן דאָס רעכט צו גיין זונטיק נאָך מיטאָג קיין זשעזשמיר מיט אַ שומר. אין רעגן־טעג אַרבעט מען ניט. מען גנבעט זיך אַרויס פון לאַגער, מען כאַפּט זיך אַריין אין דאָרף. מען טוישט עפּעס אויס און מען שיקט איבער פּראָדוקטן אין קאָוונער געטאָ צו אייגענע. דער יידישער לאַגער־אויפזעער איז אַ טשעכישער ייד. דער דאָקטאָר און די קראַנקן־שוועסטער זיינען פון זשעזשמירער לאַגער. דאָס עסן פון קיך־קעסל איז ניט שלעכט. די באַראַקעס זיינען קליינע, ניט איבערגע־פּאַקט. דאָ געפינט זיך אַ סווינציאַנער מיידל, לאהקע סווירסקי. זי שרייבט לידער, באַשרייבט אונדזער לעבן אין לאַגער.

מען סודעט זיך וועגן פאַרבינדן זיך מיט די פּאַרטיזאַנען.

אין איין פינצטערער נאַכט דערהרגעט מען דעם מייסטער, דעם האָלענדער און דעם לאַגער־פירער, דעם דייטש. די רוסישע שומרים הייסן אונדז אַנטלויפן. מיר האָבן מורא זיי צו פאָלגן: טאָמער איז עס אַ פּראָוואָקאַציע. קיינער פון די יידן פאַרלאָזט ניט דעם לאַגער. אַ גאַנצע נאַכט גייט אָן אַ שרעקלעכע שיסעריי. מיר שלאָגן זיך מיט דער דעה: פון איין זייט, ווילט זיך אַנטלויפן און ווערן פריי, פון דער צווייטער האָבן מיר מורא אַז די רוצחים, די דייטשן, וועלן אויסלאָזן דעם כעס צו אונדזערע עלטערן וואָס געפינען זיך אין געטאָ.

אין אַ וואָך אַרום נעמט מיך מיין מוטער אַרויס פון לאַגער. זי וויל מיר זאָלן זיין צוזאַמען, וואָס עס זאָל ניט פּאַסירן.

מיט אַ שווער געמיט געזעגן איך זיך מיט מיינע קינדער־יאָרן חברטעס. ווער ווייס צי מיר וועלן זיך נאָך אַמאָל זען.

איך בין צוריק אין קאָוונער געטאָ. איך אַרבעט אין פעלד ביי קאַרטאָפל, קרויט, בוריקעס. ס'איז אַ גוטער אַרבעט־פּלאַץ. מען דאַרף ניט לאַטכענען. פאַר

גוטער ארבעט טיילט מען אונדז אָן געגוג פּראָדוקטן. די צרה איז וואָס מ׳דאַרף שלעפּן צוויי קילאָמעטער דעם שווערן זאַק אויף די פּלייצעס ביז מ׳קומט צוריק אין געטאָ. און אין זאַק ווילט זיך אָנפּאַקן וואָס מער.

מיר ווינען אין א קינאָ. מיר האָבן זיך דאָ איינגעאָרדנט בעסער ווי אין זשעזשמיר. די מוטער ארבעט אין א בערשטל פאבריק. איך באקום בריוו פון דער חברה אין קאָשעדאַר.

מען לאָזט אונדז אויף אַן אָרט ניט איינזיצן. מען שיקט אונדז ארויס אין א לאגער אין פּאלימאן. מיר זיינען די איינציקע סמארגאנער וואָס מ׳שיקט אהין. אלע אין קינאָ העלפן אונדז זיך פּאקן. מען געזעגנט זיך. מ׳וויינט. גאָלדע טאבאריסקי מיט סאנינקען זיינען געלאָפן אין יודנראט. געבעטן מען זאָל אונדז ניט צעשיידן. עס האָט ניט געהאָלפן. דאָס הארץ האט אונדז געזאָגט אז מיר זעען זיך צום לעצטן מאָל.

א קורצע צייט דערנאָך האָט מען אלע סמארגאנער ארויסגעשיקט פון קאָוונע, קיין לעטלאנד אין דער אקציע פון די 3,000.

אין פאלימאן האָט מען אונדז גערופן די „זשעזשמירקעס״. די מוטער האָבן זיי איינגעאָרדנט אין קיך, מיר זאָלן האָבן וואָס צו עסן. מיר זיינען געווען די אָרימסטע אין לאגער. די לאגערניקעס האָבן אונדז ארויסגעהאָלפן, אָבער אויף א זייער דעליקאטן אופן, אזוי אז מיר זאָלן זיך ניט באליידיקן. מיר זיינען געווען זייער אָנגעווייטאָקט און איבער-סענסיטיוו.

איך האָב געארבעט אין א ציגעלניע. עס איז געווען שווערע ארבעט. אנדערע האָבן געארבעט ביי דער באן-ליניע. אזוי איז אוועק א יאָר. איך האָב זיך דער-וווסט אז די בחורים פון קאשעדאר זיינען אוועק אין וואלד. מיר האָבן אויך גערעדט וועגן אוועקגיין. נאָך דער ליקווידאציע פון סמארגאנער געטאָ איז אָנגעקומען אין פאלימאן קיילע און סימקע שווארץ, לייבל קאפעלאָוויטש און זיין פרוי חנה מיט די קינדערלעך.

מיין מוטער האָט געקראָגן א הארץ-פעלער. די קאָוונער וואָס האָבן זיך געפונען אין פאלימאן האָבן זיך געמיט פאר איר. זיי האָבן אפילו אראָפּגעבראכט דעם בעסטן דאָקטאָר פון קאָוונער געטאָ. זיי האָבן פאר איר פיל געטאָן און איר איז טאקע געוואָרן בעסער.

איך בין ביי דער ארבעט. די געסטאפּאָ רינגלט ארום דעם לאגער. זיי פאר-נעמען אלע קינדער און די דערוואקסענע וואָס האָבן אויסגעזען קראנק אָדער אָפּגע-שוואכט. די מוטער האָט זיך באהאלטן אין קיך. זיי האָבן זי אָבער אויסגעפונען. מיין שוועסטערל האָט דערזען אז מ׳פירט אוועק די מאמען, האָט זי זיך צעוויינט און זיך געבעטן, מ׳זאָל זי אויך פארנעמען. עס האָט איר ניט געהאָלפן. זי איז שוין ארויס-געוואקסן פון די קינדער-יאָרן. דער דייטש האָט אויף איר בעטן זיך איר אָפּגעענט-פערט: „די צווייטע וואָך וועט מען דיך אויך צונעמען פון דאנענט״.

די מוטער איז אוועק צו דער באן-סטאנציע און געפירט ביי די הענטלעך צוויי פרעמדע קינדער.

די שוועסטער איז געבליבן א פארשטיינערטע.

אונדז האָט מען געבראכט פון דער ארבעט. עס איז שוין געווען נאָך אלעמען. די געוויינען און געשרייען פון די עלטערן וואָס זיינען געקומען פון דער ארבעט און ניט געפונען זייערע קינדער איז אומעגלעך צו באשרייבן און מענטשלעך דורכצופילן.

אין דער קינדער־אקציע זיינען אומגעקומען אט די סמארגאנער: מיין מוטער חיה שרה ענטעס, מיידל-נאָמען אקסלראד, לייבל און חנה קאפעליאוויטשעס זוז און טעכטערל, ציפע און איר שוועסטער מיט צוויי קינדער.

אין דעם זעלבן טאָג איז דורכגעפירט געוואָרן א רצחנישע קינדער-אקציע אין קאָוונע, קאשעדאר און זשעזשמיר.

מיר האָבן נאָך אלץ געהאָפט, אז מ׳האָט די פארנומענע אָפּגעפירט אין א לאגער פאר ארבעט-אומפעיקע, אָדער אפשר האָט מען זיי אָפּגעשיקט קיין דייטש-לאנד, ווייל דער פראָנט דערנענטערט זיך.

מיר האָבן געארבעט אויף דער באן-ליניע וואָס פירט פון מינסק, ווילנע, קאָוונע דורך אָסט-פרייסן אין טיף דייטשלאנד, און מיר האָבן באאבאכט ווי די רייס-רוסן מיט זייערע פאמיליעס זיינען געלאָפן מיטן באן קיין דייטשלאנד. מינסק איז שוין געווען ביי די סאָוועטן, סמארגאָן אויך. אה, ווען מיר קאָנען אויף איין מינוט אָנקוקן די פּרצופים פון אונדזערע דם-שונאים! זיי האָבן זיך געפּרייט אויף אונדזער בראָך. ווי גליקלעך זיי האָבן זיך געפילט, די רשעים שכנים אונדזערע, ווען זיי האָבן צוגעזען ווי די דייטשן פּייניקן אונדז! אָבער די רוסן קומען צוריק!

אָבער מיר האָבן ניט די זכיה צו זען סמארגאָן א באפרייטע פון די דייטשן! מען טרייבט אונדז שוין ווידער. דעם גאנצן לאגער טרייבט מען צוריק קיין קאָוונע. מיר שלעפּן זיך צופוס. מיר זיינען שוין צו אלץ גלייכגילטיק. מען גיט א טראכט: אפשר אנטלויפן? אָבער זיי וועלן אונדז כאפּן. ניטאָ קיין כוח צו לויפן און זיך אויסבאהאלטן. פרי פארטאָג קומען מיר אָן אין קאָוונער געטאָ. איך געפין דאָ מיינע חברטעס פון קאשעדאר. מ׳האָט זיי אויך אהער געבראכט. א טייל זיינען זיך צעלאָפן אויפן וועג. איך גיי זיי באזוכן. איך קום מיט מיין שוועסטער. אויף דער מאמען פרעגן זיי ניט. זיי פארשטייען וואָס עס האָט מיט איר פּאסירט.

אין קאָוונע האָט מען אונדז געהאלטן צוויי טעג. מיר האָבן געהערט א טראסקעריי, א שיסעריי. מען באָמבאדירט? ניין דאָס פירט מען שווערע ארטי־לעריע. אפשר וועט טרעפן א נס און זיי וועלן ניט באוויזן אונדז ארויסצוטרייבן פון דאנענט און אָפּ קיין דייטשלאנד. מיר האָבן ניט קיין מזל. מען פירט אונדז מיט דער באן קיין דייטשלאנד. אייניקע שפּרינגען ארויס פון די וואגאָנעס בשעת דער צוג גייט פאמעלעכער. מע האלט אונדז אָן עסן און אָן

וואסער צום טרינקען. מיר זיינען אָנגעקומען אין א געוויסן פלאץ. מען הייסט אלעמען ארויסשטייגן. מיר זיינען טויזנטער. מען טיילט אָפּ די מענער באזונדער און די פרויען באזונדער. אונדז פרויען, זעצט מען אריין אין וואגאָנעטקעס און מען פירט אונדז דורך דייטשע שטעטלעך, דייטשע דערפער. געקומען צו א צווייטן פלאץ. די טויערן עפענען זיך. ס.ס. לייט נעמען אונדז אויף. מיר קומען אריין אין א הויף. קוקן זיך ארום: גרינס, בלומען, שיינע געביידעס. וואָס פאר א פלאץ איז עס? פונוויטן זעען זיך הויכע קוימענס. מעטאל-גוס פאבריקן. דאָ וועלן מיר ארבעטן?! מען פירט אונדז אביסל ווייטער. מען זעט שוין באראקעס ארומגע צוימט מיט עלעקטרישע דראָטן. מען טרייבט אונדז אריין אין א הויף. מען באפעלט אונדז אלץ אָפּגעבן: געלט, ווערטפולע זאכן. איך האָב עס ניט פארמאָגט. דער מאמעס פינגערלעך האָב איך פארקויפט נאָך אין קאָוונער געטאָ. געקויפט פאר זיי רפואות פאר דער מאמען ווען זי איז קראנק געווען. איך געדענק ווי די הענט האָבן זיך מיר. געטרייסלט. און דער ייד וואָס האָט עס ביי מיר אָפּגעקויפט האָט אויך געזיפצט: ווי צו א טאָכטער וואָס מוז פארקויפן איר מאמעס קידושין־פינגערל אום צו ראטעווען איר מאמען... ביי מיר זיינען קיינע טייערע זאכן ניט פארבליבן, אויסער די פאָטאָגראפיעס פון די עלטערן, פון די פעטערס, מומעס און זייערע קינדערלעך. און מיט דעם האָב איך זיך אויך געמוזט שיידן. ווי שווער איז געווען זיך צו געזעגענען מיט די געמאָלעכצן פון זייערע ליבע, טייערע געזיכטער אלץ האָט מען אריינגעוואָרפן אין איין גרויסער קופּע. מ׳וועט עס געוויס גלייך פאר-ברענען, און אָט דערנעבן איז א קופּע שיך, הויך ווי מויער. מען ווארפט באזונדער שיך, קליידלעך, מאנטלען. אלץ ווערט געטאָן מיט דער בארימטער דייטשער פּינקטלעכקייט. מוטער-נאקעט גייען מיר דורך א גינאקאלאָגישע אונטערזוכונג. דעם ערשטן מאָל אין אונדזער לעבן זעען מיר אזא שטול. מיר ציטערן. ווער ווייס וואָס זיי גייען טאָן מיט אונדז. מיר גייען דורך א באָד. זיך ארומגעוואשן — גיט מען אונדז זיך אָנצוטאָן, הויזן און בלוזקעס אין פאסן. ווער עס איז קליין, באקומט לאנגע הויזן, ווער ס׳איז הויך — קריגט קורצע הייזקעס. מען מאכט פון אונדז פארזעענישן. מיר קאָנען איינע די אנדערע קוים דערקאָנען. הונגעריקע, דורכגע-נומענע פון קעלט, טרייבט מען אונדז אריין אין די באראקן. און ערשט דאָ דערוויסן מיר זיך, אז מיר געפינען זיך אין קאצעט שטוטהאָף לעבן גידאנסק. הונדערטער פרויען אין איין צימער וואָס האָט פינף-שטאָקיקע נארעס. פון פארטאָג ביז אכט שטייען מיר אָפּ אויף די פיס פארן איבערצייל און מושטרע. פאר פרישטיק באקומען מיר א טעפל קאווע מיט א שטיקל ברויט מיט מארגארין אויפן שפּיץ מעסער, א צולייג קלעפּ. אויף מיטאָג — זופּ געקאָכט פון קראפּעווע און פארשיידענע גראָזן. די אויפזעערינס זיינען ווייסרוסישע און אוקראיינישע מערדערינס. דער הויפּט-אויפ-זעער איז א פּאָלאַק מיטן נאָמען מאקס. א רשע מרושע. אז ער קומט אריין אין צימער ווייסט מען ניט וווּ זיך אויסצובאהאלטן. איין מאָל פאסירט, ער פאלט

אריין אין צימער פארטאָג ווען אלע האָבן נאָך געשלאָפן און א פרוי פון שלאָף שרייט אויס: „פאזשאר!" הונדערטער פרויען כאפן זיך אויף פון שלאָף פון איר געשריי, זיי ווערן צעטומלט און צעשראָקן און נעמען אויך שרייען מיט באנומענע קולות: עס ברענט! עס ווערט א פאניק, א טומל, א געדרענג. מאקס איז מלא-רציחה. און ער שלאָגט און פאסעוועט אויף רעכטס און לינקס. א סך קרבנות זיינען געפאלן.

אן אקציע. מ'האָט צענויפגעקליבן די קינדער און עלטערע און מ'האָט זיי פארברענט אין די היגע קרעמאטאָריומס.

אוועק פיר וואָכן. האָט מען אונדז געגעבן הילצערנע (ניט אלעמען) שיך, א הילצערנע לעפל, א טעפל אָדער א קעסעלע און אונדז אוועקגעפירט אויף ארבעט, גראָבן שוץ־טראנשייעס. אין טראנספּאָרט איז געווען 1200 פרויען. מען האָט אונדז איינגעקווארטירט אין פאלאטקעס. צו דער ארבעט זיינען מיר געגאנגען צו פינף אין א ריי, יעדע מיט איר רידל אויפן אקסל באגלייט פון ס.ס.-לייט.

אין אָט דעם לאגער זיינען געווען א צאָל סמארגאנערינס: איך און מיין שוועסטער רחלע לאה־מערע, די שוועסטער כיענע־אסתר און שרה־מאלע גורלאנד צירל מיט ביילע כץ, טויבע מאגידס, פייגעלע אלפעראוויטש, פרומל און חנה אלפעראוויטש, חיה מעלניק, פרומע חדש, רחל'ע און עטע פאדבערעזקי, קאזע לעגאט, פרומע גאָלדע און סימקע לאסיקאָוו, עלקע פאמאצ'ניק, רחל'ע און דאבע דעם שניידערס, שיינקע און יהודית דאנישעווסקי, א פּאָר מיידלעך פון דער „קרקע". מיר זיינען געווען צו 10 אין א פאלאטקע. מיר האָבן זיך געהאלטן צוזאמען ביי דער ארבעט. אסתר לוריא איז געווען מיט אונדז אין לאגער. אין איר ביכל פון צייכענונגען „יהודיות בשעבוד", געדרוקט אין רוים, האָט זי באשריבן אונדזער פיין און אונדזער אויסזען אין די שמאטעס וואָס מיר האָבן געטראָגן.

פון די סמארגאנערינס האָבן בלויז עטלעכע געקראָגן שיך. איך מיט מיין שוועסטער זיינען געגאנגען באָרוועס צו דער ארבעט, געטאפּטשעט אין שניי. א קריסטין האָט אויף אונדז רחמנות געקראָגן, האָט זי אונדז צוגעוואָרפן א פּאָר אלטע שטעקשיך. איר קאָנט זיך גאָר ניט פאָרשטעלן די פרייד וואָס די צוגעשליידערטע מתנה האָט אונדז פארשאפט. שפעטער האָבן מיר — וואָס פאר א גליק! — געקראָגן הילצערנע „קלאמפּעס". דער שניי פלעגט זיך צוקלעפּן צו די הילצערנע „זוילן", און איידער מען האָט דעם שוך ארויסגעשלעפּט פון שניי האָט מען געקראָגן גענוג קלעפּ פון דעם אופזעער־באגלייטער.

מיר זיינען פריי. די רוסישע אָפיצירן הייסן אונדז גיין אויפן וועג וואָס פירט צו טשעכאָטשינעק. מיר האָבן זיך אָנגעגעסן צו זאט מיט קארטאָפל. מיר האָבן אויך דערשנאפּט א סקלאד פון פראָוויאנט. מיר זיינען ארויפגעפאלן אויף דאָס עסנווארג

ווי מוראשקעס. אָנגעגומען צו פּאָר לעבלעך ברויט, קאָנסערווירטע פלייש, קעז, און מיר ציען ווייטער. אָנגעקומען צו דער סטאַנציע אלעקסאנדראווע. די קריסטן לאָזן אונדז נישט אריין, פּארלויזטע, שמוציקע יידישע ווייבער. מיר האלטן זיך אויפן וואקזאל. איך לאָז זיך ארויס איבערן שטעטל. איך בעטל אויס אביסל ווארימע וואסער און א פּאָר שמאטעס זיך „אויסצופוצן" און זיך אויסצוקליידן.

מיר לאָזן זיך ווייטער אין וועג. אָנגעקומען קיין טשעכאטשינעק. די רוסן הייסן אונדז גיין אין פענסיאָן. איך קום אריין, איך גיב א קוק אין א שפּיגל וואָס אויפן וואנט. איך דערשרעק זיך פאר מיין אויסזען. איבער א יאָר ווי איך האָב זיך דאָס האָר ניט פארקעמט. ערשט איצט דערפיל איך ווי מיין גאנצער קערפּער בייסט.

איך טראכט: ווי וועט עס פון אזא פארזעעניש ווערן אמאָל א מענטש ? !

גאָט, ווי דערלעבט מען צו קאָנען אראָפּוואַרפן פון זיך די פארלויזיקטע טראנטעס און זיך אוועקלייגן שלאָפן, שלאָפן אין דער ווארעם. מיר גייען יעדן טאָג אין באָד. איך קאָן דאָרט אָפּזיצן שעהן-לאנג. וויפל איך וואש זיך איז מיר ווייניק. מיר קריגן ווארע, מיר שטשאבן זיך אויף קליידלעך און בלוזקעס. מיר באקומען מיליטערישע מאנטלען.

איך וויל פאָרן אהיים. די ערשטע זאך פאָרן קיין סמארגאָן, אויסגעפינען ווער עס איז געבליבן לעבן.

מיר קומען אין גראָדנע. דאָ גייען מיר דורך א נ.ק.וו.ד. אונטערזוכונג און אויספרעגעניש. מען האלט אונדז א גאנצע וואָך פארשפּארט. אָפּגעקומען דעם גיהנם, גיט מען אונדז בילעטן ביז ווילנע. פון ווילנע וועל איך זיך אריבערכאַפּן קיין סמארגאָן. דאָס הארץ ציט זען אונדזער געבוירן־שטאָט. איך פּאָר אויף מאָרגן אוועק. אָנגעקומען אויפן וואקזאל. סעפּט. 1945. דער זעלבער וואקזאל. ארום וואקזאל די זעלבע פויערים. אָבער וווּ זיינען די יידישע בעלי-עגלות ? ס'איז טויט, שטיל. איך גיי מיטן באַן-וועג. אָט דאָ דארף זיין אקסלראדס שטוב. ניין! דאָס איז ניט סמארגאָן! אלץ פארברענט, פארברענטע הייזער, פארברענטע יידן. ווו זייט איר ? ! און דאך עקשנט זיך מיין פאָרשטעלונג. עס קאָן ניט שלום מאכן מיט דער חורבן-ווירקלעכקייט. אָט וויל איך דערזען דעם אינטערנאט... וואָס איך זע איז דעם בית־עלמין. גאנץ סמארגאָן איז איין גרויסער בית־עולם. ער ציט זיך פון סיניצקען ביזן קלויסטער.

אין ווילנע האָט מען מיר געזאָגט אז אין סמארגאן זיינען פאראן א פּאָר געציילטע יידן און זיי געפינען זיך ביי די קאפּלס אָדער ביי רבקה גלעזער. איך קום צו רבקהן פארנאכט. יאָ, איך האָב געפונען א פּאָר געציילטע סמארגאנער. מען זאָגט מיר אז מאטקע טאבאריסקי איז ניט לאנג צוריק געקומען פון רוסלאנד. איך קום צו די קאפּלס. אויך ביי זיי געפינען זיך עטלעכע צוריקגעקומענע פון לאגערן אין רוסלאנד.

בלייבן אין סמארגאן איז אומעגלעך. די קריסטלעכע שטאָט-איינוווינער קוקן אונדז אָן מיט אָפענער שנאה. מיר זיינען צו גרויס אין זייערע אויגן. זיי קוקן אונדז אָן מיט האס ווי זיי וואָלטן פרעגן: איר זייט געבליבן לעבן? צופיל פון אייך זיינען געבליבן לעבן!

איך קום צוריק קיין ווילנע. יצחק דאנישעווסקי טיילט מיר מיט אז אין פוילן פונקציאָנירן קיבוצים און א ציוניסטישע באוועגונג. און פון פוילן פאָרט מען קיין ישראל, און שרה אלפעראוויטש איז אין ישראל און וווינט אין חדרה.

אין 1946 דעצ. פאָר איך אָפּ קיין לאָדזש. איך שליס זיך אָן א קיבוץ. עס איז א הכשרה-פּלאַץ ווו מען גרייט זיך צו צו פאָרן קיין ישראל. פאָרן אהיים... ביז 1948 בין איך מיט מיין שוועסטער אין קיבוץ. דעם זעלבן יאָר אָנגעקומען קיין ישראל.

רבקה מארקוס (יאמניק)

אין געטא און אין די לאגערן

געבוירן אין סמארגאָן. דער פאָטער האָט געהייסן יעקב מארקוס. דער מוטערס מיידלשער נאָמען איז געווען ציליע דאנישעווסקי.

מיר זיינען געווען דריי קינדער: איך, טייבעלע און נאָטעלע.

מיר האָבן געהאט אן אייזנגעשעפט אויפן מארק. דער פאָטער איז א כלל-טוער און אן אלגעמיינער ציוניסט.

1941. עס ברעכט אויס דער קריג. אין שטאָט — א פאניק. מיר ווייסן ניט וואָס מיר זאָלן טאָן. אלע אנטלויפן. דער פאָטער האָט געזאָגט, אז מיר זאָלן טאָן וואָס אלע טוען. ד.ה. זיך איינפאקן, נעמען מיט זיך זאכן וויפל עס לאָזט זיך, און פארלאָזן סמארגאָן.

מיר האָבן זיך געלאָזן אין וועג אריין צופוס, אָנגעלאָדן מיט פעקלעך און זעקלעך. די שטוב געלאָזן אויף הפקר, אפילו ניט פארשלאָסן.

געגאנגען א גאנצע נאכט און זיך ניט אָפּגעשטעלט. צומאָרגנס, אז עס איז געוואָרן ליכטיק, איז געקומען אן עסקאדראָן פון דייטשע עראָפּלאנען און באָמבארדירט. מיר האָבן זיך צעלייגט אויף דער ערד. די באָמבארדירונג האָט געדויערט א פאָר שעה. אז עס איז געוואָרן שטילער, האָבן מיר זיך געלאָזן ווייטער אין וועג. די פויערים האָבן פארשפרייט קלאנגען, אז די דייטשן ווארפן גאז־באָמבעס.

הונגעריקע און אויסגעמאטערטע פון לאנגן וועג און טויט-שרעק, זיינען מיר אריין אין א שטוב צו א פויער, און געבעטן אונדז געבן עסן און לאָזן זיך אָפּרוען. דער פויער און פויערטע האָבן אויף אונדז רחמנות געהאט און זיי האָבן אונדז געגעבן פרישע ברויט און מילך און אונדז געלאָזן ביי זיי נעכטיקן. מיר זיינען ביי זיי געבליבן עטלעכע מעת-לעת. אָבער די שכנים-פויערים זיינען געקומען און האָבן געדראָט דעם פויער וואָס האָט אונדז געהאלטן, אז אויב ער טרייבט אונדז גלייך ניט ארויס, וועלן זיי אונדז אלעמען אויסקיילען און אים דערמאָרדן.

האָבן מיר געמוזט זיך לאָזן ווייטער אין וועג. אין לעבעדאווע האָבן מיר געהאט דער מוטערס א טאנטע, האָבן מיר באשלאָסן גיין קיין לעבעדאווע און זיין ביי איר. מיר האָבן אזוי געטאָן. געווען ביי דער טאנטע א וואָך צייט. פארהעלט-נישמעסיק איז דאָרט געווען שטיל, דאָס שטעטל האָבן די דייטשן באָמבארדירט, און די דאָרטיקע ניט-יידישע באפעלקערונג האָט אונדז ניט פארפאָלגט. צרות איז אָבער געווען מיטן עסן. שווער געווען צו קריגן פראָדוקטן. די פויערים האָבן מורא

געהאט צו קומען אין שטעטל אויף די מארק-טעג. האָבן פּאָטער און מוטער באַשלאָסן, אז מיר זאָלן גיין צוריק קיין סמארגאָן, ווייל וווהין צו אנטרינען פון די דייטשן איז ניטאָ. א באמת רויקן זיכערן פּלאַץ איז אוממעגלעך צו געפינען.

די מוטער האָט מורא געהאט צו לאָזן דעם פּאָטער גיין מיט אונדז. די דייטשן זאָלן אים ניט פארנעמען אויפן וועג און אים שיקן אויף ארבעט. איז דער פּאָטער מיטן יינגסטן פון אונדז, נאטעלע, געבליבן אין לעבעדאווע. און מיין מוטער, איך און מיין שוועסטער, האָבן זיך געלאָזן אין וועג אריין, צוריק קיין סמארגאָן. אז מיר וועלן אויסגעפינען אז אין סמארגאָן איז שטיל און דער וועג איז ניט געפערלעך, וועלן מיר קומען צופאָרן און זיי אָפּנעמען. מיר זיינען געווען זיכער אז אונדזער צעשיידן זיך איז בלויז אויף א קורצער ווײַלע, אזוי אז מיטן פּאָטער האָבן מיר זיך כמעט ווי ניט געזעגנט.

מיר זיינען געקומען קיין סמארגאָן. מיר האָבן זיך דערפרייט צו געפינען אונדזער שטוב ניט קיין פארברענטע. אין אונדזער שטוב האָבן מיר דערוווּסט דעם זיידן, בערל דאנישעווסקי, דער מוטערס פּאָטער. אזוי ווי זיין הויז איז אָפּגע-ברענט געוואָרן, האָט ער זיך אריינגעקליבן צו אונדז.

די מוטער איז אוועק צוריק קיין לעבעדאווע ברענגען דעם פּאָטער מיטן זון און מיר. איך און מיין שוועסטער, זענען געבליבן מיטן זיידן. אז די מוטער איז געקומען אין לעבעדאווע, האָט זי דעם פּאָטער ניט דערוווּסט. די ס.ס. לייט זיינען געקומען און אים, ווי אלע מענער, פארנומען. מען האָט זיי אלעמען אָפּגעפירט קיין מאלאדעטשנע. איז די מוטער אוועק קיין מאלאדעטשנע. אוועק צופוס. זי האָט טאקע דעם פּאָטער געפונען אין לאגער, אָבער אים ארויסנעמען פון די נאצישע לאפעס האָט זי ניט געקאָנט. האָט זי אים מיט א צעבראָכן הארץ איבער-געלאָזן און אוועק צוריק קיין סמארגאָן אכטונג געבן אויף אירע קליינע קינדער.

אז די מוטער איז געקומען מיט נאטעלען אָן דעם פּאָטער, און מיר האָבן זי דערזען א פארחושכטע, האָבן מיר אויסגעבראָכן אין א יאָמער געוויין, ווי דאָס הארץ האָט אונדז געזאָגט, אז מער וועלן מיר אונדזער טאטן ניט זען און מיר בלייבן פאריתומטע.

עס זענען דערגאנגען צו אונדז פארשיידענע קלאנגען אז מען האָט זיי פון מאלאדעטשנע אָפּגעשיקט קיין סאל אָדער גאָר קיין לידע. די מוטער האָט גע-וואָלט גיין זוכן דעם פּאָטער, אָבער דער זיידע האָט זי ניט געלאָזן. ער האָט מורא געהאט צו בלייבן אליין, א זקן, מיט די קליינע קינדער אויף זיינע הענט אין אזא גרוילי‌קער צייט. מער האָבן מיר פון פּאָטער ניט געהערט. קיינער פון די פארנומענע אין לעבעדאווע און אנדערע מקומות און געבראכטע קיין מאלאדעטשנע און פונדאנענט ארויסגעשיקטע, איז ניט געבליבן לעבן. די נאציס האָבן זיי דערשאָסן.

יעדער טאָג איז געקומען מיט פרישע צרות. אין א קורצער צייט האָט מען איינגעפירט צוויי געטאָס, איינער אויף דער „קרקע", דער צווייטער אין סמארגאָן

אויפן שול-הויף. זיינען מיר מיט אונדזערע ביסל זאכן אריבער אין געטאָ אויפן שול-הויף. דאָ האָבן מיר זיך ארייַנגעקליבן צו א פאמיליע מיטן נאָמען סאראכאן. אין דעם זעלביקן הויז האָבן געווינט: מיין פעטער מאיר גאָלבערג מיט זיין פאמיליע. דאָס מיינט זיין פרוי מאניע. די טאָכטער ביילע אסתרקע און שרהלע דעם פאָטערס א שוועסטער; די פאמיליע פאמאטשניק, פאָטער, מוטער און פיר קינדער; פאמיליע מירסקי, פאָטער, מוטער און צוויי קינדער; מיין זיידע דאנישעווסקי; די משפחה פערל. דערצו סאראכאנס א שוועסטער. מען קאָן זיך שוין פאָרשטעלן די ענגשאפט. אין איין הויז אזויפיל משפחות. דאָך האָבן מיר זיך ניט באקלאָגט. פאָרט צווישן יידן און צווישן פריינטלעכע מענטשן.

מיט עסנווארג פלעגן מיר זיך אן עצה געבן. די מוטער פלעגט זיך ארויס-גנבענען פון געטאָ און ביי באקאנטע פויערים אויסטוישן זאכן אויף שפייז-פראָדוקטן. ביי אונדז האָט אפילו א ייִנגל, א פליט, געהאט א טאָג. ער האָט „געגעסן טעג", ווי אמאָליקע ישיבה-בחורים.

יעדן פרימאָרגן פלעגט פאָרקומען אן אויפזאמל, אן איבערצייל. דערנאָך פלעגט מען אונדז שיקן אויף ארבעט, דהיינו רייסן גראָז, רייניקן דעם ברוק. דער אויפפאסער אויף אונדזער ארבעט איז געווען א פאָליאק מיטן נאָמען קאשעקאָווסקי. ער איז געווען א יונגער שייגעץ, וואָס האָט צוזאמען מיט אונדז געגאנגען אין גימנאזיע. ער פלעגט שלאָגן אונדז ברוטאל, זיך איזדיעקעווען איבער אונדז, באפעלן זינגען און שטרענג אָנזאָגן אונדז ווי צו טראָגן די בעזימער.

אין געטאָ האָט זיך געשאפן א „יודנראט". ער איז באשטאנען פון די רבנים, מארקוס און סלאָדזינסקי, יאוויץ, נח גאָלדבערג, מירסקי, פערל, אבראשא צירולניק, סאראכאן און נאָך אייניקע.

יעדער נייער טאָג פלעגט קומען מיט נייע גזירות. דאָ האָט דער געביט-קאָמיסאר געפאָדערט גאָלד, דאָ קאראקולענע מאנטלען, לעדערנע מאנטלען, דאָ איינפאכע בגדים און שטיוול. אזוי ווי מיר האָבן געוווינט אין הויז פון איינעם, וואָס איז געווען א מיטגליד פון „יודנראט", האָבן מיר געוווּסט פון יעדער געשעעניש. יעדע פאָדערונג פון די נאציס איז באגלייט געוואָרן מיט א דראָאונג: אויב זי וועט ניט אויסגעפילט ווערן צו דער שעה פינקטלעך, וועט מען אונדז אלעמען אויס-שיסן. מיר האָבן דורכגעמאכט געגונג שלאפלאָזע נעכט.

מיין מוטער איז געווען די פאַקערין פון די קליידער, וואָס מ'האָט געמוזט צושטעלן אין דער געהעריקער אָרדענונג.

אזוי ווי אין שטאָט האָבן זיך נאָך געפונען א צאָל רייכע יידן, האָט דער „יודנראט" געהאט די מעגלעכקייט נאָכצוקומען די רעקוויזיציע-פאָדערונגען פון דעם געביט-קאָמיסאר.

יעדן טאָג פלעגט מען איבערגעבן גרויל-ידיעות: אין לעבעדאווע האָט מען פארברענט די יידן אין שול לעבעדיקערהייט, אויפן פאנאר האָט מען הונדערטער

יידן דערשאָסן. דאָס אייגענע, האָט מען דערציילט, איז פאָרגעקומען אין פארשיי-
דענע שטעט און שטעטלעך.

מיר האָבן געלעבט אין הוילער טויט־שרעק. ווער ווייסט וואָס דער מאָרגן וועט אונדז ברענגען.

צופעליקערווייז בין איך אריין ארבעטן צוזאמען מיט מיין מוטער. די ארבעט איז באשטאנען אין האלטן ריין א שולע און פירן א ווירטשאפט פאר א זעלנער-הים. זיי פלעגן קומען, איבערנעכטיקן און אוועק אויפן פראָנט. דערצו פלעגן מיר נאָך רייניקן די פעלד-קיכן. פאר דער ארבעט האָבן מיר באקומען פראָוויאנט. אזוי ווי מיר האָבן נאָך געהאט אייגענע שפייז, ווי ברויט און קארטאָפל האָבן מיר געהאט די מעגלעכקייט זיך אויסצוהיטן פון עסן-טרפות. די פראָוויאנטן וואָס מיר האָבן באקומען פלעגן מיר צעטיילן צווישן די נויטבאדערפטיקע און פארהונגערטע משפחות אין געטאָ. אונדזער ארבעט האָט געהאט נאָך א מעלה: פון די דייטשן וואָס פלעגן דורכפאָרן פלעגן מיר ארויסקריגן אינפאָרמאציע וועגן אלץ וואָס עס קומט פאָר אויפן פראָנט און אויך אין דייטשלאנד.

אונדזער ארבעט, אויסער רייניקן, איז אויך באשטאנען אין הייצן די אויוונס, וואשן וועש, צירעווען. איך בין דעמאָלט אלט געווען אינגאנצן 14 יאָר. מיט מיר האָבן געארבעט ארום צען מיידלעך, בערך אין מיינע יאָרן. אייניקע נעמען געדענק איך: ביילע גאָלדבערג (אומגעקומען אין עסטלאנד), אסתר פאמאטשניק, מוסיע מעלניק, בערטא פערל (אומגעקומען לעבן דאנציק), פאניע רובינטשיק.

אונדזער גורל איז געווען אין די הענט פון אָרט-קאָמענדאנט. אין פאל ער איז געווען ווייניקער חיה-רעה ווי א דורכשניטלעכער נאצי, איז אונדזער לעבן געווען א האָר לייכטער. מיר האָבן געקאָנט אוועקגיין אין דאָרף צו די פויערים און זיך איינשאפן פראָוויאנט אין אויסטויש פאר קליידער אָדער צירונג אָדער געלט; איז ער געווען א כלב שבכלבים, איז געווען גאָר שלעכט. מען האָט קיין עסנווארג ניט געקאָנט אריינברענגען צווישן די מויערן פון געטאָ, און אונדז האָט געדראָט הונגער־טויט אין גרויזאמסטן טייטש פון וואָרט.

אין איין חושכדיקן פרימאָרגן האָט מען באפוילן אלעמען, קליין און גרויס, יונג און אלט, ארויס אויפן שולהויף און זיך אויסשטעלן. די פאניק איז געווען גרויס. מיר האָבן געטראכט, אז עס שלאָגט פאר אונדז די לעצטע שעה. מען האָט אונדז איבערגעציילט, זיך צו דערקונדיקן, אז קיינער פעלט ניט. דער „יודנראט" האָט צוגעגרייט און צוגעשטעלט צום געטאָ-אויפזעער א רשימה פון יונגע מענטשן, צו איינעם פון יעדער משפחה אויף צו שיקן אויף ארבעט אין א לאגער.

איך בין געווען אין דער רשימה. אָבער אזוי ווי איך האָב געארבעט אין אָרט-קאָמענדאנטור, האָט די פארוואלטונג פון דער קאָמענדאנטור מיך פארהאלטן, און פון אונדזער משפחה האָט מען געשיקט אין ארבעט-לאגער מיין ייִנגערע שוועסטער, טייבעלע. הארצרייסנדיק איז געווען דאָס געזעגנען זיך מיט איר. איך

און די מוטער זיינען געווען פול מיט שרעק, זי זאָל, חס-וחלילה, ניט אומקומען, ווי דער אומגליקפאַל איז געווען מיטן פאָטער.

איך בין געבליבן ווייטער ארבעטן אין אָרט-קאָמענדאנטור. און דער צרהדי-קער לעבן איז אנגעגאנגען ווי פריער. מען האָט, אָבער, מיט-אמאָל געגומען שטארק ריידן וועגן דעם, אז מ׳גייט אינקורצן ליקווידירן סמארגאנער געטאָ. וועגן דעם ווי אזוי אָט-די ליקווידאציעס קומען פאָר, האָבן מיר געהאט א ריכטיקע פאָרשטעלונג. דאָס האָט געמיינט, אז א היפשן טייל פון די געטאָ-יידן וועט מען אומברענגען. מיר זיינען געווען אינגאנצן פארצווייפלט און הילפלאָז. וואָס האָבן מיר געקאָנט טאָן מער ווי לעבן אין הוילער טויטשרעק. דאָך האָב איך ניט געקאָנט צולאָזן דעם געדאנק, אז מען וועט מיך נעמען און סתם, אָן א פארוואָס און אָן א פארוועו, דערהרגענען : אונטערן אש פון שווארצן יאוש האָט געטליעט א פונק פון האָפענונג און דער דאָרשט צו לעבן, אונטער אלע אומשטענדן, אבי בלייבן לעבן, איז געווען שטארק.

אין א געוויסן טאָג האָט מען אונדז געלאָזט וויסן, אז עס פאָדערן זיך נייע מענטשן אין די ארבעט-לאַגערן, און יעדער וואָס האָט א קרוב אין אן ארבעט-לאַגער קאָן אויסקלויבן יענעם לאַגער וו זיין קרוב ארבעט, און זיך אהין טראנס-פערירן. האָב איך אויסגעקליבן דעם ארבעט-לאַגער זשעזשמיר, ווייל דאָרט האָט געארבעט מיין שוועסטער.

2

מען האָט אונדז אָפּגעפירט צו דער סטאנציע אונטער א שווערער וואך און אונדז אריינגעפאקט אין פראכט-וואגאָנעס. מיר האָבן מיטגענומען זאכן, מיר זאָלן האָבן וואָס אָנצוטאָן און וואָס איבערצובייטן. פארן אָפּפאָרן אין לאַגער האָט די מוטער געלאָזט מאכן ביי א שוסטער פאר מיר א פּאָר שטיוועלעך. זיי זיינען געווען רויטע, האָט די מוטער מורא געהאט מ׳זאָל זיי פון מיינע פיס ניט אראָפּשלעפּן. זיי זיינען געווען צו שיין פאר א „יידישקע" צו טראָגן, האָט זי זיי פארשמירט און פארשווארצט.

דריי מעת-לעת האָט גענומען דאָס שלעפּן זיך מיט דער באַן. די וואגאָנעס זיינען געווען קאלטע, אָנגעפּראָרענע. עסן האָט מען ניט געגעבן. אויך ניט א טרונק וואסער. מ׳האָט אונדז געהאלטן פארשפּארט און אפילו ניט געלאָזט ארויסגיין אויף באדערפעניש. אז מיר זיינען אָנגעקומען אויפן פּלאץ און די דייטשן האָבן אויפגעעפנט די טירן פון די וואגאָנעס און זיי האָבן דערזען וואָס איגעווייניק טוט זיך, האָבן זיי געשריען, אז מיר זיינען שמוציקע חזירים.

אָנגעקומען אין זשעזשמיר, האָט מען אונדז צוגעפירט צו א פארמאכטן טויער. אז מיר זיינען אריין האָבן מיר דערזען א שול און אנטקעגן איבער א צווייטע געביידע, וואָס איז געווען אַן הכנסת־אורחים אָדער א „הקדש".

מען האָט אונדז איבערגעציילט צו זען צי אַלע זיינען דאָ און קיינער איז ניט אַנטלאָפֿן פֿון וועג.

מען האָט אונדז, 300 פֿרויען, איינגעקוואַרטירט אין שול, אין וועלכער עס זיינען געווען איינגעריכט דריי גאַרנדיקע נאַרעס. די אַרבעטאָרינס זיינען געווען ביי דער אַרבעט, אַזוי אַז די שול איז געווען ליידיק. איך האָב מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער שעה, ווען מ׳קומט צוריק פֿון דער אַרבעט און איך זאָל זיך באַגעגענען מיט מיין שוועסטער. שפּעט אין אָוונט איז מיין שוועסטער אָנגעקומען. די שמחה אונדזערע איז געווען זייער גרויס. איך האָב זיך געפֿרייט, וואָס איך האָב זי געפֿונען אַ „לעבעדיקע" און געזונט, הגם אַ שווער פֿאַרהאָרעוועטע.

מיר האָבן באַקומען דעם ערשטן מיטאָק אין אַרבעט-לאַגער. ער איז באַשטאַנען פֿון געקאָכטע קאַרטאָפֿל אין אַ סך וואַסער און פֿאַרבראָקט מיטן אָפּפֿאַל און איבערבלייבענישן פֿון די דייטשע געריכטן. וואָס די נאַציס פֿלעגן איבערלאָזן אויף זייערע טעלערס נאָכן עסן, פֿלעגן די קוכערס אַריינטאָן אין אונדזער „זופּ". צו דעם „געקעכץ" האָבן מיר באַקומען צוגעטיילט אַ קליינע פּאָרציע ברויט, אַלעמען פּינקטלעך גלייך, און מאַרגאַרין. אַז דער אויפֿזעער האָט דערזען מיינע שטיוועלעך, האָט ער זיי גלייך געוואָלט אַראָפּציען ביי מיר פֿון די פֿיס.

איך האָב זיך איינגעאָרדענט אויף אַ נאַרע אויפֿן דריטן גאָרן לעבן מיין שוועסטערס פּלאַץ. איך האָב אויף זיך גענומען דעם פֿולן עול פֿון לאַגער־לעבן. וואַסער איז געווען זייער ווייניק. מיר האָבן ניט געהאַט וואָס צו טרינקען און אויך ניט מיט וואָס זיך אַרומצווואַשן. איך האָב באַלד באַשלאָסן זיך לאָזן אָפּשערן מיינע צעפּ, כדי ניט צו דאַרפֿן צוואָגען דעם קאָפּ.

קיין באַלייכטונג איז ניט געווען. מיר האָבן געצונדן קינעלעך, וואָס מיר פֿלעגן זיי אָנקלייבן בשעת דער אַרבעט. יעדע פֿרוי האָט געברענט אַ קינעלע, וואָס האָט געריכערט און געטשאַדעט, אַזוי אַז יעדע פֿרוי אין דער פֿרי פֿלעגט אויסזען שוואַרץ פֿון דער סאַזשע. די לופֿט איז געווען אָנגעזעטיקט מיט רויך און געפּערלעך פֿאַרשטיקט.

פֿרי פֿאַרטאָג האָט מען געקלונגען. געוועקט אויפֿצושטיין. מ׳האָט אונדז געגעבן שוואַרצע קאַווע, האָבן מיר עס געברויכט אויף אַרומצוּוואַשן זיך דעם פּנים און די הענט.

וואַסער אין לאַגער איז געווען אַ גאָר טייערער אַרטיקל. צו גיין קריגן וואַסער האָט מען געמוזט איינשטעלן דאָס לעבן. לעבן שול איז געווען אַ מקווה און אַ באָד, אָבער זי איז געווען אַזוי אָפּגעלאָזן, אַז פֿון וואַשן זיך דאָרט איז מען געקומען שמוציקער ווי פֿאַרדעם.

מיר האָבן געאַרבעט אויף דורכפֿירן אַ שאָסיי. מיר האָבן געטאָן די שוואַרצע שווערע אַרבעט, געגראָבן די ערד, געטראָגן די שטיינער. אַזייגער צוועלף פֿלעגט מען ברענגען אונדזער מאָלצייט: וואַסער מיט קאַרטאָפֿל מיט אַ ביסל מעל פֿאַר-

מישט. אויב מ׳האָט געשאָכטן א חזיר, פלעגן די קוקארעס אריינגיסן אין אונדזער זופּ דאָס וואסער אין וועלכן מ׳האָט דעם דבר-אחר אָפּגעוואשן.

אייניקע פרויען פלעגן איינשטעלן דעם לעבן, זיך ארויסגנבענען פון לאגער און גיין אויסבייטן קליידער אויף עסנווארג. די וואָס האָבן אליין ניט פארמאָגט איבעריקע קליידער, פלעגן זיי נעמען די אָנטועכצן פון די מער פארמעגלעכע און אויספילן די שליחות פון אויסטויש און פאר זייער טרחה און ריזיקע פלעגן זיי באקומען א גלייכן חלק.

פון צייט צו צייט פלעגט קומען אן אויטאָ און אין אים דער אויפזעער פון ארבעט-לאגער. ער איז געווען א גרויסער כאבארניק. פלעגט ער ברענגען אין לאגער אריין פּראָוויאנט געשיקט פון די עלטערן צו זייערע קינדער, וואָס זיינען געווען אין לאגער און זיי אליין האָבן זיך נאָך געפונען אין אשמיענער געטאָ. ער פלעגט אויך ברענגען בריוו און זאכן געשיקטע צו אונדז פון די עלטערן.

מיין מוטער מיט איר פאָטער און ברודערל נתן האָבן זיך געפונען אין אשמע-ניער געטאָ. סמארגאנער געטאָ איז שוין געווען ליקווידירט.

די אומסאניטארע באדינגונגען אין לאגער האָבן גורם געווען דערצו אז א גרויסער פּראָצענט פון פרויען און מענער זיינען קראנק געוואָרן אויף טיפוס.

איך בין טאַקע קראנק געוואַרן אויף טיפוס. אין לאגער איז געווען א יידישע קראנקן-שוועסטער און זי האָט אויפגעפּאסט אויף די קראנקע. איך געדענק אז ווען איך האָב זיך גענומען בעסערן, האָט זיך מיר געחולמט אז איך געפין זיך אין דער היים, ליג אין בעט אויסגעבעט מיט א ווייסן ליילעך. אז איך האָב זיך אויפגעכאפּט, האָב איך דעם חלום פותר-געווען ווי א סימן אז איך וועל אינגיכן געזונט ווערן. די קראנקן-שוועסטער האָט מיר דערציילט, אז פון היץ האָב איך געשריען און זיך געבעטן מען זאָל מיך אוועקנעמען פון פענצטער, ווייל די נאציס וועלן מיר דערשיסן. איך בין טאקע געלעגן ביי א פענצטער. די קראנקן־שוועסטער האָט מיך צוגעזעצן און זיך געמיט מיך צו שטארקן, פלעגט זי מיר געבן קאווע און גריץ אויף וואסער, אָן א טראָפּן מילך. אז איך בין שוין, אזוי צו זאָגן, געזונט געוואָרן, בין איך געווען אזוי אָפּגעשוואכט, אז איך האָב ניט געקאָנט שטעלן א טראָט. איך האָב זיך געשארט ביי די ווענט. עס האָט גענומען א היפּשע צייט ביז איך האָב זיך געקאָנט האלטן אויף די פיס.

עס איז געווען א סכנה אויסצוזאָגן אז מ׳איז קראנק אויף אט־דער אַנשטעקנדיקער חולאת, ווייל דעם חולה וואָלט מען ארויסגעשיקט פון לאגער אויף אומצוברענגען. פלעגט דער יידישער לאגער־אויפזעער שטילערהייט איזאָלירן די חולאים, און פאר זייער ניט ארויסקומען צו דער ארבעט, אַנגעבן פארשיידענע אויסרעדן און רעכט אויף קראנקייטן, אבער ניט טיפוס. קיין מעדיקאמענטן זיינען ניט געווען, און בעטן רפואות האָט מען מורא געהאט. די דייטשע אדמיניסטראציע זאָל זיך ניט דערוויסן אז מ׳איז קראנק.

א גליק וואָס איך האָב געהאַט איבעריקע קליידער, האָב איך זיי געגעבן צו מיינע פריינט און זיי פלעגן זיך ארויסגנבענען פון לאַגער, עס אויסבייטן און מיר ברענגען א ברויט, א שטיקל פּוטער, סאַלאַ. מיט דער שפּייז האָב איך זיך געקרעפטיקט און איך האָב שוין געקאָנט נעמען גיין צו דער ארבעט.

איין אָוונט מיר קומען מידע אויסגעשעפּטע פון דער שווערער ארבעט און מיר דערוויסן זיך אז אין אשמענער געטאָ, ווו עס האָבן זיך געפונען אונדזערע נאָענטסטע, האָט מען צעשאָסן די יידן. געגוי וועמען האָבן מיר ניט געקאָנט דערגיין. מיר האָבן אלע געקלאָגט און געוויינט, געטרויערט און באוויינט די אומגעקומענע, אזוי א גאנצע נאכט. צומאָרגנס האָבן מיר זיך אביסל בארויקט אין דער האָפענונג, אז די קלאנגען זיינען אויסגעטראכטע און מ׳דאַרף זיי ניט אָננעמען פאר ריכטיקע ידיעות. מיר האָבן געהאָפט און געגלויבט אז אזוי ווי מען האָט ליקווידירט אשמיענער געטאָ, וועט מען די געטאָ יידן אריבערשיקן אין אנדערע לאַגערן. ווי דאָס הארץ האָט מיר געזאָגט, זיינען טאקע א פּאָר וואָכן שפּעטער אָנגע-קומען די עלטערן פון אשמיענער געטאָ, אין אונדזער לאַגער, צווישן זיי מיין מוטער, דער זיידע און מיין ברודערל, נתן. די משפּחות האָבן זיך פאראייניקט און אלע זיינען געווען איבערגליקלעך: אזא פרייד! אין ליידן אָבער צוזאמען. מען האָט פארגרעסערט דעם לאַגער, און מיר האָבן זיך אלע ווי ניט ווי איינגעקווארטירט צוזאמען. די ארבעט איז אָנגעגאנגען ווי געוויינטלעך אָן איבעררייסונגען און אָן באזונדערע אומגליק-פאלן.

3

פּלוצלונג האָבן זיך באוויזן צענדליקער לאַסט-אויטאָמאָבילן. מיר זיינען געוואָרן זייער אומרואיק. מיר האָבן זיך געשראָקן אז אָט קומען זיי אונדז ערגעץ-וווהין אריבערפירן. אויף אונדזערע נאכפרעגענישן האָט מען אונדז געזאָגט, אז מ׳גייט אונדז טראנספּערירן אין קאָוונער געטאָ.

דעם זשעזשמירער לאַגער האָט מען האַלב ליקווידירט. בלויז 150 פּערזאָן האָט מען איבערגעלאָזן. צווישן די איבערגעבליבענע איז געווען מיין זיידע. אונדז האָט מען געבראכט אין קאָוונער געטאָ.

די יידן אין קאָוונער געטאָ האָבן אונדז אויפגענומען און אונדז איינגעקוואר-טירט אין שול. איך בין געווען צוזאמען מיט מיין מוטער, שוועסטער און ברודערל. אויך מיין פעטערס משפּחה גאָלדבערג, איז געווען צוזאמען מיט אונדז.

שפּעט ביי דער נאכט, ערשט מען קלאַפּט. ווער קלאַפּט? די יידישע פּאָליציי פון געטאָ. אין הוילער שרעק האָבן מיר געעפנט. מיר פרעגן, וואָס ווילט איר, וועמען זוכט איר? — מיר זוכן איינע מיטן נאָמען רבקה מארקוס. — איך בין עס, און איך האָב זיך געמאכט גרייט צו גיין מיט זיי. די מוטער האָט גענומען וויינען, קלאָגן און צושטיין צו זיי און פרעגן וווהין ווילן זיי מיך נעמען. זיי האָבן געזאָגט,

אז איך בין אין דער ליסטע פון די, וואָס מ'שיקט אריבער אין אן אנדער לאגער. שווער איז געווען דאָס שיידן זיך. מיר האָבן מורא געהאט אז מער וועלן מיר זיך שוין ניט זען. דאָס וויינען און קלאָגן פון מיין מוטער און שוועסטער און ברודערל האָט גאָרניט געהאָלפן. מען האָט מיך געפירט איבער די פינצטערע גאסן און מיך נאָך א היפּשן גאנג אריינגעפירט אין א געפענגעניש. דאָ זיינען געווען נאָך פרויען, וואָס זיינען געווען רעגיסטרירט אין דער אייגענער רשימה. א גאנצע נאכט האָבן מיר אלע געוויינט און געקלאָגט, מיט קיין אויג ניט צוגעמאכט.

צומאָרגנס פרי זיינען געקומען דייטשן און מ'האָט אונדז ארויסגעפירט פון גע-פענגעניש און ארויפגעזעצט אויף אויטאָמאָבילן. מיר האָט זיך איינגעגעבן זיך צו פארשטעקן אין א ווינקל, אזוי אז איך בין געבליבן די לעצטע אין געפענגעניש. מיין שוועסטער, טייבעלע, האָט אונדערפרי, ווען זי האָט זיך געמאָלדן צו דער ארבעט, איבערגעגעבן דעם מייסטער-אויפזעער פון פאבריק, ווו מיר האָבן געאר-בעט, אז מען וויל מיך טראנספערירן אין אן אנדער לאגער. האָט ער זיך איינגע-שטעלט פאר מיר. מען האָט מיך געבראכט צוריק פון געפענגעניש און געשטעלט ארבעטן צוריק אויף מיין אלטן פּלאַץ, ווי פריער.

אין איינעם א טאָג זיינען אריין אין געטאָ אסך דייטשן. זיי זיינען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און ארויסגענומען מענטשן פון די הייזער. מיר האָבן ניט געוווּסט וואָס דאָ קומט פאָר. אָבער א שכנה אונדזערע, אז זי האָט דערזען אז די דייטשן דערנענטערן זיך צום הויז, ווו מיר האָבן געוווינט, האָט זי מיך און נאָך אייניקע מיידלעך, דערהויפּט קינדער, אריינגעוואָרפן אין קעלער און אונדז פאר-שלאָסן. מיר זיינען דאָרט אָפּגעזעסן א פולן מעת-לעת, פארטאיעט, מורא האָבנדיק צו אָטעמען, די דייטשן זאָלן אונדז ניט אויסשפּירן. מיר האָבן זיי געהערט גיין איבערן דיל, קלאַפּן מיט די שטיוול איבער אונדזערע קעפּ. מיר האָבן געהערט שיסערייען, מיר האָבן אָבער ניט געוווּסט וואָס עס טוט זיך דאָ אין אונדזער געסל. אז עס איז שטיל געוואָרן, זיינען אייניקע פון אונדז ארויסגעקראָכן פון קעלער. זיי זיינען געקומען צוריק און אונדז איבערגעגעבן אז מ'האָט טויזנטער מענטשן אָפּגעשיקט קיין עסטאָניע. צווישן די אָפּגעשיקטע איז געווען מיין פעטער גאָלדבערג מיט זיין גאנצער משפחה. מיר האָבן זיי מער ניט געזען. זיי זיינען אלע אומגעקומען.

פאר א קורצער צייט האָט זיך דער לעבן אין געטאָ איינגעשטעלט. אונדז אלעמען האָט מען אריבערגעפירט אין א צווייטן טייל פון געטאָ. איך און מיין שוועסטער זיינען אָבער געבליבן ארבעטן אויף דער אייגענער פאבריק. די מוטער איז אויך אוועק ארבעטן אויף איר פּלאַץ.

איין טאָג ווי מיר זיצן אזוי און ארבעטן אין דער גומי־פאבריק, ערשט מ'גיט איבער איינער צום אנדערן שרעקלעכע נייעס, אז אין געטאָ זיינען אָנגעקומען הונדערטער אויטאָמאָבילן מיט ס.ס.-לייט און זיי פירן ארויס אלע

קינדער פון געטאָ. פילע ארבעטער און ארבעטאָרינס האָבן געהאט איבערגעלאָזן זייערע קינדער אין שטוב און אליין אוועק פארפרי צו דער ארבעט. מיר האָבן קוים זיך געקאָנט דערוואַרטן אויף דער שעה ווען מ׳לאָזט גייך אהיים. מיר האָבן נאָך אלץ געהאָפט אז מיר וועלן געפינען די קינדער אין דער היים.

מיר דערנענטערן זיך צו אונדזער הויז, ערשט אונדזער ברודערל, נתן, קומט אונדז ניט אנטקעגן, ווי ער פלעגט טאָן יעדן טאָג. מיר פארלירן נאָך ניט די האָפענונג. מיר טראכטן, די מאמע פארן אוועקגיין צו דער ארבעט האָט אים אָנגע-זאָגט אז אויב ער דערהערט א גערודער און עפּעס קומט פאָר, זאָל ער זיך אויסבא-האלטן. איז ער ערגעץ פארשטעקט. מיר האָבן אים ארומגעזוכט, אויפן בוידעם, אין קעלער, אויפן הויף — אינערגעץ ניט געקאָנט געפינען. האָבן מיר שוין געוווסט אונדזער בראָך. זיינען מיר געבליבן זיצן אין אונדזערע ווינטער-מאנטלען און אָפּגעוויינט א גאנצע נאכט, און פון פארצווייפלונג זיינען מיר צומאָרגנס ניט געגאנגען צו דער ארבעט.

מיר האָבן געמיינט, אז די דייטשן, די חיות-רעות, האָבן זיך באפרידיקט מיט די קרבנות, ערשט מיר האָבן זיך געטאַרט. אויף מאָרגן זיינען ווידער אָנגעקומען ס.ס.-לייט מיט שפירהינט און זיי האָבן אויסגעזוכט פארבאהאלטענע, און אז זיי האָבן געפונען ערגעץ פארשטעקטע קינדער, האָבן זיי זיי געוואָרפן דורך די פענצטער פון די העכערע שטאָקן, אָדער צעריסן אויף שטיקער, אָדער געשלעפּט ביי די האָר איבער די שטיגן און זיי צעמזיקט און צעהרגט. אזוי האָבן די ווילדע דייטשן געבושעוועט אין קאָוונער געטאָ א גאנצן טאָג.

אין פארצווייפלונג האָבן מיר געוואָלט מיטגיין מיט די קינדער, האָבן זיי אונדז אָפּגעטריבן. טייכן קינדעריש בלוט און ימען מוטערס טרערן זיינען אין די פּאָר טעג פארגאָסן געוואָרן. אין פאלן ווען די מוטערס האָבן באין-אופן ניט אָפּגעלאָזט זייערע קינדער, האָבן זיי די מוטערס מיטגענומען. מ׳האָט איבערגעגעבן, אז אלע פארנומענע קינדער האָט מען אָפּגעפירט אויפן פערטן פארט און זיי אלע אויסגעשאָסן.

מיר האָבן איבערגערעדט מיטן אופזעער פון פאבריק, שאכאט, און איט געבעטן ער זאָל ארויפנעמען די מוטער צו ארבעטן. אזוי אז מיר זאָלן זיין צוזאמען אויך ביי דער ארבעט. ער האָט אונדז די געפעליקייט געטאָן.

עס האָבן זיך צעטראָגן קלאנגען אז די נאציס גייען ליקווידירן די קאָוונער געטאָ. א טייל יידן האָבן גענומען בויען „מאלינעס” (פארבאהעלטעניש פלעצער) אונטער די הייזער אָדער אין די הייזער. אנדערע בויערס האָבן ארויסגעצייגט אויסערגעוויינטלעכע „ארכיטעקטאָנישע” אויפטואונגען. מיר האָבן ניט געהאט ווו זיך צו באהאלטן און מיר זיינען געווען געשטימט פאטאליסטיש, זאָל געשען וואָס ס׳וועט געשען.

אין א זונטיק ערשט מ׳הייסט אונדז אלץ צוזאמענעמען. מ׳האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און אונדז געפירט איבער די גאסן פון קאָוונע. וווהין? איז עס דער סוף? נאָך די פּאָר שעה שלעפּעניש געפינען מיר זיך אויפן ברעג פון טייך. מיר זעען א בארזשע. מען האָט אונדז אלעמען אריינגעשפּארט אין דער בארזשע. מיר זיצן איינגעפּערעסט, רעזיגנירט און טראכטן: וועלכער טויט דערוואַרט אונדז, דערשאָסן אָדער דערטרונקען צו ווערן?

עס איז פרילינג 1943. מיר פאָרן אויף דער שיף. מען גיט אונדז עסן ברויט און ווורשט. מיר זיינען אזוי אָפּגעפּאָרן אומגעפּער א וואָך. מיר דערזעען א גרויסע שטאָט. מ׳זאָגט אונדז, עס איז קעניגסבערג. אין קעניגסבערג שטייען מיר א האלבן טאָג. האלבע, פערטל יידן פון שטאָט ברענגען אונדז ברויט. מיר פאָרן ווייטער און קומען אָן צו א ברעג. מ׳זעצט אונדז ארויס און מ׳פירט אונדז צו פוס. מיר זעען אן אויפשריפט „שטוטהאָף". מיר האָבן געוווּסט אז דאָ געפינען זיך קרעמאטאָריומס. די פּאניק צווישן אונדז איז גרויס. מיר זיינען געווען איבער א טויזנט מאן, נאָר-וואָס אָנגעקומען. מיר האָבן געוווּסט, אז פונדאנענט קיין לעבעדיקע גייען ניט ארויס. די וואָס האָבן געהאט ביי זיך געלט, גאָלד, צירונג, האָבן עס געוואָרפן אין די אָפּטרעטן, אבי עס זאָל ניט אריינפאלן צו די דייטשן. עלטערן האָבן זיך געקושט און געזעגנט מיט זייערע קינדער. אלע האָבן געוויינט. מיר האָבן געקייט אונדזער טרוקן ברויט און געטראכט אז דאָס איז אונדזער לעצטע סעודה. אזוי זיינען מיר אָפּגעזעסן א גאנצע נאכט אין א באראק און געוואַרט פארצווייפלטע אויף אונדזער גזר-דין.

צומאָרגנס, אז עס האָט גענומען טאָגן, זיינע געקומען דייטשן מיט די לאגער-קאפּאָס און אונדז אריינגעפירט אין באָד, געהייסן זיך אויסטאָן און צוגענומען אונדזער אָנטועכץ און אלץ וואָס מיר האָבן געהאט ביי זיך. מיר האָבן געשוויגן. איין געדאנק האָט געעגבויערט אין מוח: דאָס זיינען אונדזערע לעצטע שעהן אויב ניט מינוטן.

אז מיר האָבן זיך אויסגעוואשן, האָט מען אונדז ארויסגעיאָגט פון באָד און אונדז געהייסן אָנטאָן די זאכן, וואָס די קאפּאָס האָבן אונדז געגעבן. מיר האָבן זיך אָנגעטאָן און איינע די אנדערע ניט דערקאָנט, אזוי קאָמיש האָבן מיר זיך אויס-געקליידט.

איך האָב דווקא אויסגעקליבן א פּאָר טופליעס מיט הויכע קנאפּל. זיי זיינען מיר צוניץ געקומען. איצט האָט מען אונדז אויסגעשטעלט און אויסגעסאָרטירט. מיר, איך און מיין שוועסטער, זיינען געווען צוזאמען, אָבער מיר האָבן זיך געהאלטן ווי ווילד פרעמדע. ווייל די רשעים האָבן געוואָלט אויף צולהכעיס

צעשיידן קרובים, צערייסן פאמיליעס. מיר זיינען געשטאנענ אין איין רײ זאלבע פערט, איך, מיין שוועסטער און מוטער און בתיה גלעזער.

מ'האָט אונדז אריינגעפירט אין א באראק, געגעבן ברויט מיט מארגארין, אויך אונדז צוגעטיילט סעניעקעס אויסצושפרייטן אויפן דיל. מיר חידושן זיך: מיר זיינען געווען גרייט צום טויט און דאָ לאָזן זיי אונדז גאָר לעבן. עס איז אומגלויבלעך.

איבערגעשלאָפן די נאכט, זיך אָפּגערוט אביסל פון וועג, איז אונדזער מוט געשטיגן. מיר ווארימען אונדזערע האָפענונגען דערמיט וואָס די דייטשן, הפנים, דארפן אונדז האָבן, מיר זאָלן ארבעטן פאר זיי.

צומאָרגנס פרי איז פאָרגעקומען אן אויסשטעלן און איבערציילן. א רוסישע פרוי איז באשטימט געוואָרן פאר דער אויפזעערין איבער אונדזער בלאָק. מיר זיינען אָפּגעשטאנען שוין איבערגעציילטע איבער א שעה צייט. דערנאָך האָט מען אונדז געהייסן צוריק אריינגיין אין באראק. שפּעטער צו זיינען אייניקע פון אונדז ארויס און זיך ארומגעקוקט צו וויסן ווו מיר געפינען זיך. פאר אונדזערע אויגן האָט זיך באוויזן א גרויסער שטח, פארבויט מיט באראקעס. פון איין זייט באראקעס פאר מענער, פון דער צווייטער זייט — פאר פרויען. צווישן זיי שטייט א פּארקן אן עלעקטריפיצירטער, אזוי אז מ'האָט זיך צו אים ניט געקאָנט צורירן.

ווי גרויס איז געווען אונדזער שמחה ווען מיר האָבן דערזען אויף יענער זייט פון פּארקן דעם זיידן. מיר האָבן זיך מיט אים דורכגעוואָרפן מיט א פּאָר ווערטער.

אין א וואָך ארום האָט מען אונדז באפוילן ארויסגיין פון באראק און זיך אויסשטעלן צו פיר. עס זיינען אָנגעקומען דייטשן, האָבן מיר געוווסט, אז עס רוקט זיך אויף אונדז אן אומגליק. זיי האָבן אונדז גענומען סאָרטירן, די אויף רעכטס און די אויף לינקס. די הויכע קנאפּל האָבן מיך געמאכט אויסזען העכער און געשטאלט-נער. די ייִנגערע שוועסטער האָבן מיר זיך אויך געמיט מאכן אויסזען עלטער. האָבן מיר אויפשנעל אָנגעשאָטן זאמד אונטער אירע פיס זי זאָל אויסזען געוויקסיקער און איר אָנגעקניפּט די באקן זי זאָל אויסזען געזינטער. אָבער אונדזערע מיונגען האָבן גאָרניט געהאָלפן. זיי האָבן מיין ייִנגערע שוועסטער ארויסגענומען פון אונדזערע רייען און זי געשטעלט אויף לינקס. די מוטער האָט זיך געכאַפּט מיט וואָס דאָס שמעקט, און אז דער דייטש האָט זיך פארקוקט אין א זייט, האָט זי אויפגיך ארויסגעשלעפּט די שוועסטער און זי אוועקגעשטעלט אויף אונדזער רעכטער זייט.

5

מען האָט אונדז ארויסגעפירט פון שטוטהאָף און אונדז געטריבן צו פוס א פּאָר טעג. מיר זיינען אָנגעקומען אויף א ליידיקן פּלאַץ, אָן קיינע באראקעס, אָן

קיינע שעלטערס. די דייטשן האָבן אונדז געזאָגט, אז דאָ וועלן מיר זיך אויפהאלטן און ארבעטן. מען האָט גלייך גענומען צענויפשטעלן פּאלאטקעס. מען האָט אונדז איינגעטיילט צו צען אין א פּאלאטקע. מיר זיינען געלעגן אויף דער הוילער ערד. אפילו קיין שטרוי אונטערצובעטן איז ניט געווען. עס איז שוין געווען הארבסט, עס האָט שוין געכאַפּט פרירן, און מיר זיינען געשלאָפן אויף דער געפראָרענער ערד. מען האָט אונדז ווידער געשיקט אויף ארבעט, צו גראָבן טראנשייעס. מיר האָבן געארבעט פון פינצטער ביז פינצטער, דאָס מיינט פון גאָר פרי פארטאָג ביז שפּעט אין אָוונט. קומענדיק פון דער ארבעט אין פּאלאטקע אריין, האָבן מיר געקראָגן א וואסערדיקן זופּ. דאָס איז געווען אונדזער מיטאָק און וועטשערע. קיין וואסער צו טרינקען און זיך ארומוואשן איז ניט געווען.

1944, אָנפאנג יאָר. עס ווערט אלץ קעלטער. מיר האָבן ניט קיין ווארימע זאכן אָנצוטאָן. די אויפזעערס זיינען געווען ס.ס.-לייט, רשעים, רוצחים. זיי האָבן געשלאָגן די פרויען ביי דער ארבעט פאר קיין שום זאך, ווי בלויז פאר דער בלויזער הנאה פון שלאָגן און פייניקן אונדז. אזוי, אונטער אָט די באדינגונגען, האָבן מיר אָפּגעארבעט פיר חדשים צייט.

איצט האָט מען אונדז ווידער גענומען סאָרטירן. די שוואכע און קראנקע אָפּגעטיילט און אָפּגעפירט צו אומקומען.

אונדז, די שטארקערע און געזינטערע, ארבעטספייאיקע, האָט מען אָפּגעפירט צו א באנסטאנציע. אונדז ארייגעזעצט אין א פּאסאזשירן צוג. מיר האָבן פארשטאַנען אז עפּעס איז ניט אין אָרדענונג אין דייטשלאנד, אָבער וואָס און ווען האָבן מיר ניט געוווסט, און מיר זיינען געווען אזוי דערשלאָגן, אז מיר האָבן קיין כוח מער ניט געהאט אפילו בלויז אויף האָפן, דערוואַרטן עפּעס בעסערס.

מיר זיינען אָנגעקומען קיין דערבעק, פונדאנענט האָט מען אונדז געטריבן צופוס א גאנצן טאָג, און מיר זיינען אָנגעקומען אויף א פּלאץ א פארבויטן מיט באראקעס. ווידער סאָרטירט און איינגעקוואַרטירט צו דרייסיק פרויען אין איין באראק. אָבער דאָ איז שוין געווען שטרוי אויפן דיל און סיענים. צומאָרגנס גאנץ פרי האָט מען אונדז געוועקט, געגעבן קאפע און ברויט און געפירט גראָבן טראנ-שייעס. דער לאגער פירער איז געווען א ס.ס.-מאַן, א רשע מרושע. די אויפזעער ביי דער ארבעט, אלע ס.ס.-לייט. איידער מיר פלעגן אוועק צו דער ארבעט האָט מען אונדז איבערגעציילט און דער פירער האָט אונדז אָנגעזאָגט, אז מיר זאָלן ארבעטן פלייסיק אזוי אז בלוט זאָל שפריצן פון אונטער די נעגל.

מיר האָבן ניט געהאט וואָס צו עסן. אונדז איז געווען קאלט דערפראָרן צו ווערן. די ערד איז געוואָרן אלץ הארטער פון די פרעסט, אזוי אז דאָס גראָבן איז אָנגעקומען אלץ שווערער. שפּעטער צו האָט מען אונדז אויסגעטיילט מאנטלען. מיר האָבן געזוכט מיטלען ווי זיך צו האלטן ווארימער, האָבן מיר גענומען שטרוי פון די סיעניקעס און אָנגעשטאָפּט אין די אויבערמאנטלען. מיר האָבן אויסגעזען

ווי פארזעענישן. פילע פון אונדז זיינען אויסגעשטאָרבן פון פארשיידענע קראַנ-קייטן. וואסער איז געווען א טייערער ארטיקל, אז מען האָט געכאפּט א פרוי גנבענען אביסל וואסער, האָט מען זי געשלאָגן ביז טויט.

עס איז אויסגעפאלן א געדיכטער שניי. איך בין געבליבן אָן שיך. ווי גייט מען צו דער ארבעט אַ באָרוועסע אויפן שניי! צום גליק האָט מען געבראַכט קליאמ-פעס (הילצערנע שטעקשיך). איך בין געווען גליקלעך וואָס איך האָב געקראָגן אין וואָס אריינצושטעקן די פיס און קאָן גיין צו דער ארבעט און זיך ניט פארקילן. ווידער אוועק א פּאָר מאָנאטן.

6

פלוצלונג — א בהלה. מען האָט אונדז ארויסגעיאָגט פון די באראקעס און אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און באפוילן גיין. מיר זיינען געווען אונטער א שווערער וואך פון ס.ס. מיר זיינען געגאנגען אָן אן אָפּשטעל א גאנצן טאָג ביז שפּעט אין דער נאכט מיר זיינען הונגעריקע און פארפראָרענע. אין דרויסן שנייט און ווייט, הימל און ערד צענויפגעמישט. ווהין טרייבט מען אונדז? צום סוף האָט מען אונדז ערגעץ דערפירט ביז א שטאל פון פערד. געהייסן אונדז אריינגיין און אונדז געלאָזט וויסן, אז דאָ בלייבן מיר נעכטיקן. אויף אָפּצוכאפּן די נשמות האָט מען אונדז געגעבן צו דריי אָפּגעקאָכטע קארטאָפל. מיר זיינען געבליבן איבערצו-שלאָפן אין שטאל אויף דעם אָפּפאל פון די פערד, אָן שטרוי זיך אונטערצובעטן.

אויפמאָרגן גאנץ פרי האָט מען אונדז ארויסגעפירט פון שטאל, אויסגע-שטעלט אין שרענגעס, איבערגעציילט און געהייסן ווידער מארשירן. מיר האָבן דאָך געהאָפט אז מען פירט אונדז צו א באשטימטן פלאץ און מיר וועלן אהין אינגיכן אָנקומען. אזוי זיינען מיר געגאנגען טאָג נאָך טאָג, עסן האָבן מיר ניט באקומען, געגעכטיקט אין שטאלן. אייניקע פון די פרויען האָבן אָפּגעפרוירן די פיס און די הענט. אנדערע זיינען געבליבן הינטערשטעליק, האָט מען זיי דערשאָסן. אזוי אז אונדזערע רייען זענען געוואָרן שיטערער, אונדזער צאָל אלץ ווייניקער און ווייני-קער. יעדע פון אונדז, וועז זי האָט געזען די געפאלענע און געבליבענע אויפן וועג, האָט געטראכט: דאָס וועט זיין אויך מיין גורל.

נאָך וואָכן אזוי מארשירן זיינען מיר אָנגעקומען ביי דער נאכט ערגעץ אין א גוט. מען האָט אונדז אריינגעטריבן אין א שטאל פון קי, וועלכע מען האָט געהאלטן ריין און ציכטיק. האָבן מיר זיך געשעצט גליקלעך. אין שטאל איז געווען עלעקטרישע באלייכטונג און וואסער פאר די קי. האָבן מיר זיך געוואשן, און זיך געוואָרימט ביי די בהמות און געגנבעט פון די בהמות קארטאָפל און שאָלעכץ פון קארטאָפל. מיין מאמע האָט געפונען א שאכטל, האָט זי עס גענוצט פאר א דאיניצע, אויסגעמאָלקן א קו און געגעבן יעדער איינער פון אונדז א טרונק פון מילך. מיר האָבן איינפאך מקנא געווען די קי. זיי זיינען געווען ריין, זאט און

רואיק. זיי זיינען געווען זיכער מיט זייער שטיקל לעבן, ניט דערוואַרט דעם טויט יעדע מינוט.

מיר האָבן דאָ אין שטאַל איבערגענעכטיקט. צומאָרגנס ווידער באַקומען אויסגעטיילט צו דריי קאַרטאָפל און מען האָט אונדז ווייטער געטריבן איבער די פּאַרשנייטע וועגן. עס האָט אונדז באַנג געטאָן זיך צו שיידן מיט די קי און דעם ציכטיקן שטאַל.

מיר האָבן זיך צופעליק דערוווּסט, אַז אין אָט-דעם דאָרף, ווו דאָס גוט האָט זיך געפונען, האָבן פילע פּרויען זיך אויסבאַהאַלטן. אָבער מיר האָבן ניט דערוואַרט אַז ווער פון די פּויערים וועט זיך אויף אונדז דערבאַרימען און אונדז אַריינגעמען און אונדז אויסבאַהאַלטן. זיינען מיר ווייטער געגאַנגען ווּהין מען האָט אונדז געטריבן.

מיר גייען און גייען. מיר זיינען אינגאַנצן אויסגעשעפּט, אַרויסגעשלאָגן זיך פון די לעצטע ביסל כוחות. מיר זיינען פאַרהונגערטע, פאַרחלשטע. אַז מיר האָבן אויפן וועג געפונען אַ ביינדל פון אַ הונט אָדער פון אַ קאַץ, האָבן מיר זיך מיטן געפינס געטיילט, ד.ה. יעדער האָט געקראָגן אַ לעק און דערנאָך פאַרבאַהאַלטן דעם ביין אויף שפּעטער.

די וועגן האָבן מיר פּערזייט מיט אונדזערע אָפּגעשטאַנענע פּרויען, וואָס די באַגלייטערס האָבן דערשאָסן. אין די אויגן איז אונדז געווען חושך אַזוי, אַז מיר האָבן צומאָל ניט געזען די געגנט, וואָס מיר זיינען דורכגעגאַנגען.

איך בין געווען אין אַזאַ דערשלאָגענעם צושטאַנד, אַז איך האָב ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז איך וועל זיך נעמען דאָס לעבן און זאָל נעמען אַ סוף צו דעם פּיין-מאַרש. מער ריר איך זיך ניט פון אָרט, און זאָל מען מיך דערשיסן. איך געזעגן זיך מיט מיין מוטער און מיין שוועסטער און איך פאַרטרוי זיי מיין זעלבסטמאָרד-באַשלוס. די מוטער און שוועסטער האָבן אויסגעבראָכן אין אַ געוויין און זיך גענומען בעטן ביי מיר איך זאָל עס ניט טאָן. איך האָב זיך, אָבער, אַרויסגעריסן פון זייערע הענט און געבליבן די לעצטע אין ריי פון די מאַרשירערינס. איך האָב זיך אָוועקגעשטעלט לעבן אַ בוים און געוואַרט אַז אַ ס.ס.-מאַן זאָל צוקומען. מיין מוטער און שוועסטער האָבן געקלאָגט און גערופן מיך. איך בין, אָבער, געבליבן שטיין ווי אַ צוגענאָגלטע. אַז דער ס.ס.-מאַן איז צוגעקומען, האָב איך אים געזאָגט: מער גיי איך ניט! איך קאָן מער ניט אויסהאַלטן די מאַטערניש. דער ס.ס.-מאַן האָט מיך אָנגעקוקט פאַרוווּנדערט און גיט אַ זאָג: גיי ווייטער, דו יונגע ציג! איך האָב ניט פאַרשטאַנען, וואָס איז דער מער מיט אים, פאַרוואָס דערשיסט ער מיך ניט. ער האָט דאָך דערשאָסן אַזויפיל צוריקגעשטאַנענע פּרויען. מעגלעך, אַז ער האָט תמיד געוואָלט טאָן צולהכעיס, און אַזוי ווי איך וויל ער זאָל מיך דערשיסן, וועט ער מיר ניט נאָכגעבן, און מיר אויפצופּוקעניש מוז איך בלייבן לעבן און מאַטערן זיך — און גיין ווייטער.

עס איז פונקט געווען ניי-יאָר נאכט. דער ס.ס.-מאן האָט ארויסגענומען פון זיין טאש א לעקעכל, עס מיר געגעבן און געהייסן גיין מיט אלעמען אין איין ריי.

די פרייד פון מיין מוטער און שוועסטער איז געווען אין לשער גרויס. זיי האָבן אויך באוווּנדערט די מאָדנע האנדלונג פון ס.ס. וואכמאן.

איך האָב זיך געטיילט מיט זיי מיטן לעקעכל און אוועק גיין מיט זיי. דער נס, וואָס האָט פאר אונדזערע אויגן פאסירט, האָט אונדז דערמוטיקט און מיר האָבן עס באטראכט ווי א סימן, אז מיר וועלן זיך ראטעווען פון די נאצישע הענט און וועלן נאָך דערלעבן זען בעסערע צייטן.

7

בשעת אונדזער מארש האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשע מיליטער-אָפּטיילונגען, וואָס זיינען געלאָפן אין בהלה, און אויך אויף טיילן פון דער דייטשער באפעלקערונג, וואָס זיינען געלאָפן פון זייערע פלעצער און געפירט מיט זיך זייער האָב און גוטס. מיר האָבן גענומען באגרייפן, אז דאָס אנטלויפן זיי פון רוסישן מיליטער וואָס גרייפט אָן און מארשירט זיגרייך פאָרויס.

מיר האָבן צוגעקראָגן א ביסל קוראזש, אָבער מיר האָבן מיט שרעק געטראכט: איידער מיר וועלן דערלעבן צו זען די נקמה, און זיך דערוואַרטן צו דער נחמה, קאָן ארויס די נשמה, אזוי אויסגעמאטערט זיינען מיר געווען.

זיינען מיר אזוי געגאנגען גאנצע צען טעג. צום סוף אָנגעקומען צו א פלאץ וואָס האָט אויסגעזען ווי א לאגער. א טויער האָט זיך ברייט פאנאנדערגעעפנט. מען האָט אונדז איבערגעציילט און אריינגעלאָזן.

די קאָנוואָירן האָבן אונדז איבערגעגעבן אין אנדערע הענט. מען האָט אונדז אריינגעפירט אין א גרויסן באראק, אָן עלעקטריש באלויכטענעם. דער באראק איז געווען אָנגעפּראַפּט מיט פרויען. מיר זיינען אלע געלעגן אויף דער ערד. ווער עס האָט געהאט אָן אָפּגעפראָרענעם נאָז, ווער אָפּגעפראָרענע הענט אָדער פיס. אלע האָבן געקרעכצט, געשריען פון ווייטאָק. ליידער האָט קיינער קיינעם פון די אייגענע ניט געקאָנט העלפן. צווישן אונדז אויפן דיל זיינען אויך געלעגן פרויען וואָס האָבן געגוססט און אויסגעגאנגען פאר אונדזערע אויגן, ווי, למשל, אלטע יאבלאנאוויטש און בערטע ערל.

דער שמוץ אין באראק איז געווען איבער אלץ וואָס מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן. די לופט פארפעסטעט פון די פארגאנגרענירטע פיס און הענט. מיר האָבן אזוי איבערגעזעסן די גאנצע נאכט. צומאָרגנס האָבן מיר זיך גענומען ארומקוקן אויסצוגעפינען ווו אקארשט געפינען מיר זיך. ערשט מיר זיינען ארומגענומען מיט א הויכן פארקאַן. די פרויען, וואָס געפינען זיך שוין דאָ א לענגערע צייט, האָבן אונדז געזאָגט, אז דאָ איז אָן ארעדראָם. ניט ווייט פון דאנציק. מיר האָבן זיך „אויף אייגענער איניציאטיוו" אויסגעזוכט א באראק מיט וואסער-לייטונג, מיט קראנען.

דאָרט איז געווען פייכט און קאַלט, אָבער דאָך גראַמער און ריינער און אָן די שוידער־סצענע, וואָס מיר האָבן בייגעוווינט די פאַריקע נאַכט. האָבן מיר, אויף אייגענער אחריות, זיך אהין אריבערגעצויגן. מען האָט אונדז געגעבן ברויט און זופּ געקאָכט פון קאַרטאָפל-שאָלעכץ.

אַזוי זיינען אַוועק עטלעכע טעג. אויף אַרבעט האָט מען אונדז ניט געשיקט.

אויפן דריטן טאָג האָט מען אונדז געהייסן זיך גרייטן אין וועג אַריין. צופּעליק האָט אונדזער פריינדין, בתיה גלעזער, געטראָפן אַ באַקאַנטע פרוי. זי האָט געאַרבעט אין קיך. האָט זי איר געזאָגט זי זאָל אריבערגיין צו איר אין באַראַק און בלייבן דאָ און ווייטער מער ניט גיין, ווייל מען וועט זי מיטן ארומטרייבן אויס-מאַטערן ביז טויט. אַז בתיה איז געקומען און האָט עס אונדז איבערגעגעבן, האָבן מיר באַשלאָסן דאָ צו בלייבן, און וואָס ס'וועט זיין זאָל זיין. נאָכמער וואָס די מוטער האָט געהאַט אָפּגעפראָרענע פיס און האָט מער ניט געקאָנט גיין.

מיר, איך און די מוטער און שוועסטער און בתיה האָבן זיך אריבערגע-קליבן צו יענער פרוי אין באַראַק. דאָ איז געווען ריין, די נאַרעס האָבן געהאַט שטרוי-זעק. דער פּלאַץ האָט געהאַט עלעקטרישע באַלייכטונג. אין מיטן באַראַק איז געשטאַנען אַן אויוון וואָס מ'האָט געהייצט מיט האָלץ. עס איז אויך געווען וואַרימע וואַסער זיך צו וואַשן, אַ לוקסוס פון וואָס מיר האָבן אפילו חלומענען ניט געוואָגט. איך האָב זיך גלייך אויסגעקליבן אַ נאַרע מיט אַ שטרויזאַק און די מוטער מיט דער שוועסטער האָבן פאַרנומען אַ צווייטע נאַרע. מיר זיינען געווען, ממש, גליקלעך. די פרויען אין אָט-דעם באַראַק זיינען געווען געזונטע און מוטיקע און זיי האָבן אויך אונדז אָנגעשטעקט מיט זייער גלויבן און בטחון.

אין זעלבן לאַגער איז אויך געווען אַ מענער-אָפּטיילונג. צווישן די מאַנצבילן האָבן מיר געפונען אַ סמאַרגאָנער פריינט, קריינעס.

8

מיר זיינען געבליבן. די איבעריקע פרויען פון אונדזער פאַרטיע האָט מען ווייטער געטריבן. ביי דער נאַכט זיינען געקומען אין לאַגער אַ צאָל לאַסט-אויטאָס. מיר האָבן געמיינט, אַז אונדזערע שעהן זיינען געציילטע. צומאָרגנס האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מען האָט פאַרנומען אַלע קראַנקע פרויען און זיי אַוועקגעפירט.

דאָס לעבן אין לאַגער האָט זיך גענומען איינשטעלן. מען האָט געשיקט אויף אַרבעט, אַנדערע אין לאַגער, אַנדערע אויסן לאַגער. איך האָב געאַרבעט אויסן לאַגער אין אַ מרחק פון אַ צען מעטער. אַז איך בין געקומען צו דער אַרבעט האָט זיך פאַר מיינע אויגן געוויזן אַ גרויסע גרוב אָנגעפילט ביז אַרויף מיט הונדערטער קערפּערס פון טויטע פרויען אָנגעלייגטע איינע אויף די אַנדערע.

אין דער זעלבער וואָך האָט מען אונדז געשיקט אויף אַרבעט אין מיטן שטאָט, צו גראָבן טראַנשייעס. מיר האָבן אויסגעזען די גאַסן, די הייזער און די

פרייע מענטשן זייער טשיקאווע, שוין לאַנג ניט געזען אַזעלכע אויסטערלישע זאַכן, מענטשן אָנגעטאָן ווי מענטשן, ניט אין ווילדע משונה טראַנטעס.

אַזוי זיינען געגאַנגען די טעג. מיר האָבן כסדר געגראָבן שוצגריבער. פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ סירענע. די וואַכלייט האָבן געשריען צו אונדז מיר זאָלן זיך אויסציִען אויף דער ערד. מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָס זיינען רוסישע עראָפּלאַנען, באָמבע־וואַרפערס. מיר האָבן געהאַט גרויס הנאה פון צוקוקן זיך צו אונדזערע וואַכלייט אויסגעצויגענע און איבערגעשראָקענע. זייער גדלות און פּאַריסנקייט האָט זיך פון זיי אינגאַנצן אָפּגעטאָן. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז די רוסן קומען שוין צו גאָר נאָענט. אונדזער לאַגער האָט זיך געפונען אויף אַ פּליפּלאַץ וואָס איז געווען אינגאַנצן געמינעוועט, און יעדע מינוט האָט זיך עס געקאָנט אויפרייסן און באַגראָבן אונדז אונטער די רואינען און גליבעס ערד.

אין דער צייט זיינען אין אונדזער באַראַק עטלעכע פרויען קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. צווישן די קראַנקע איז אויך געווען מיין שוועסטער טייבעלע. זי האָט געהאַט אַ גאָר הויכע טעמפּעראַטור און זי האָט פאַרלאָרן איר באַוווּסטזיין. איך און די מוטער זיינען אַוועק צו דער אַרבעט און די קראַנקע איז געבליבן אין באַראַק. די מוטער האָט זיך אַרויסגעגנבעט פון אַרבעט־פּלאַץ, פאַרשטעלט די געלע לאַטע און אַוועק אין שפּיטאָל בעטן ביי די דייטשן מעדיצין. איך האָב ניט געוווּסט וווּהין די מוטער איז פּלוצלונג אין מיטן דער אַרבעט נעלם געוואָרן. איך בין געוואָרן זייער אומרויִק. אין משך פון טאָג האָבן זיך עטלעכע מאָל צעפּייפט די סירענעס. עס האָבן זיך באַוויזן אַמאָל נאָך אַמאָל רוסישע עראָפּלאַנען. איך האָב שוין געענדיקט די אַרבעט. איך דאַרף שוין גיין צוריק אין באַראַק. די מוטער איז נאָך אַלץ ניטאָ. בעסיע גלעזער באַרויִקט מיך, פאַרזיכערט, אַז די מאַמע וועט באַלד אָנקומען, זי וואַרט אַז די פרויען זאָלן אָנקומען פון דער אַרבעט, וועט זי מיט זיי אַריינקומען אין לאַגער. איך האָב זיך געלאָזט באַרויִקן, ווייסנדיק אַז אויף מיין מוטער קאָן מען זיך פאַרלאָזן, דאָך בין איך געווען אַ צעווייטאָקטע. שפּעטער צו איז די מוטער געקומען. זי האָט געבראַכט מעדיקאַמענטן פאַר דער שוועסטער און אויך ברויט און אַפילו איינגע־קויפט אַ הינדל. מיר האָבן זיך אַלע דערקוויקט מיט אַביסל יויך.

צומאָרגנס האָט מען אונדז צו דער אַרבעט ניט געשיקט. עס איז אַריינגעקומען דער אויפזעער, דער דייטש, און האָט אונדז געלאָזט וויסן, אַז אין עטלעכע מינוט וועט דער גאַנצער עראָדראָם אויפגעריסן ווערן. ווער עס האָט כּוח אין די פיס זאָל לויפן פון דאַנענט און אַנטלויפן וואָס ווייטער.

מיר האָבן גענומען די קראַנקע שוועסטער אונטער די אָרעמס און זי געפירט אין דער ריכטונג אין וועלכער דער אויפזעער האָט אונדז אָנגעוויזן. עס האָט זיך דערהערט אַ פאַרטויבנדיקער קנאַל פון אַן אויפרייס. מיר האָבן זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד. עס איז פּלוצלונג געוואָרן, אין מיטן טאָג, פינצטער פון רויך און שטויב. מיר זיינען געלעגן ווי פאַרשאָטענע. אַז עס האָט זיך יענומען אויסלייכטערן און עס

איז געוואָרן שטילער, איז ווידער צוגעקומען דער אייגענער דייטש און האָט אונדז געהייסן זיך אומקערן אין אונדזער באראק.

מיר זיינען געקומען צוריק, ג׳ופונען אלץ חרוב ומוחרב. די באראקעס איינגע־פאלן. די, וואָס האָבן ניט באוויזן צו אנטלויפן אין צייט, זיינען אומגעקומען אין די באראקעס. מיר האָבן אויסגעזוכט א האלב רואינירטן באראק און זיך אהין ארייגגע־קליבן. עס איז צוגעפאלן די נאכט. עס איז געוואָרן פינצטער. מיר האָבן גענומען באגרייפן, אז מיר געפינען זיך אין דער פראָנט-זאָנע. מיר האָבן געטראכט, ווער ווייסט צי די דייטשן וועלן אונדז לאָזן דערלעבן די שעה פון אונדזער באפרייונג, וועלכע זעט אויס צו זיין גאָר נאָענט. אין מיטן דער נאכט הערן מיר ווי די דייטשע וואכלייט רופן די מיידלעך וואָס האָבן דאָ געארבעט, אז זיי זאָלן אוועק מיט זיי און פארלאָזן דעם לאגער. איז בעסיע גלעזער אויפגעשטאנען און ארויס א קוק טאָן וואָס עס טוט זיך דאָ, האָבן זי די דייטשן פארנומען און זי אוועקגעפירט. די כוונה זייערע דערביי איז געווען צו ווייזן זי ווי א מוסטער פון די לאגער-פרויען, וואָס זיינען געזונט און גוט צוגעזען.

די דייטשן האָבן אָפּגעצויגן. פארן אוועקגיין האָבן זיי געוואָרפן האנט-גראנאטן אין די באראקעס. מיר האָבן נאָך אלץ ניט געגלויבט, אז די דייטשן זיינען זיך צעלאָפן און מיר זענען געבליבן אָן קיין וואך. מיר האָבן געווארט עס זאָל נעמען טאָגן וועלן מיר זען וואָס מיר האָבן צו טאָן.

29־טן מערץ 1945. מיר דערזעען צוויי רוסישע קאוואלעריסטן דערנענטערן זיך. דריי וואָכן שפּעטער איז די שוועסטער ארויס פון דעליריום, געקומען צום באוווסטזיין און האָט זיך דערוווסט אז זי איז פריי.

מאריאשע יענטעס

אין שפיטאל אין געטא

ווער פון אונדז, סמאָרגאָנער, איז נישט געווען אין אינטערנאַט „תרבות" און געדענקט ניט אלע ארומיקע שכנים.

ווען מיר פלעגן זיך שפּילן אין באהעלטעניש, פלעגט מען זיך ארייַנכאַפּן אין פירהויז ביי א שכנה, אָדער ווען מען גייט פון שולע און א שלעכטער יינגל וויל „אָנברעכן די ביינער", איז וווּ באהאלט מען זיך אויב ניט אין פירהויז פון א שכנה. אין איינעם פון די נאָענטסטע שכנישע שטיבלעך האָט געוווינט לאה, די בעדערקע. און ווער האָט אין סמאָרגאָן ניט געקאָנט לאהן, די בעדערקע.

ווען אין בית-הספר פלעגט מען זיך אָפּקלאפּן א האנט, א פוס, צי גאָר די נאָז, איז אמבעסטן געווען זיך ארייַנצוכאפּן צו לאהן. זי פלעגט צולייגן א קאלטן קאָמפּרעס. א פירהויז איז ביי לאהן געווען א פינצטערס, א שווארצס, אָבער געשטאַנען איז דאָרט א ציג א ווייסע. זיך פארשטעקן אין אָט-דעם פירהויז איז געווען, פשוט, א מחיה.

ווען די יענקלעך, זכרונם לברכה, האָבן געוואָלט אונדז „אָנקלאפּן די ביינער", פלעגט לאה זען אונדז צו ראטעווען. זי פלעגט אונדז דורכפירן דורכן לויער־פלאַץ אונטער איר ברייטער און לאנגער פאטשיילע, אונטער דער נאָז פון די שלעגער, וואָס האָבן אויף אונדז געצאטעוועט, און ניט געוווּסט ווו מיר זייַנען נעלם געוואָרן.

אין דער אייגענער שטוב האָט אויך געוווינט לאהס חתונה-געהאטע טאָכטער. אויך זי האָט אונדז אלעמען גוט געקאָנט. ניט איינמאָל האָט ווער פון אונדז, לויפנדיק און שטיפנדיק, אויפגעוועקט פון שלאָף אירע עופעלעך.

ס'זייַנען אוועק יאָרן. אין 1937 האָבן מיר געענדיקט די „תרבות"-שולע, און כמעט פארגעסן אז עס עקזיסטירט א לאה און איר טאָכטער און אייניקלעך.

אָבער אין געטאָ האָב איך זי געטראָפן. און דער מאָמענט פון אונדזער באגעגעניש האָט זיך טיף איינגעשניטן אין מייַן זכרון, קיינמאָל ניט צו פארגעסן.

עס איז 1943. איך בין שוין געווען און זיך אָנגעפלאגט אין עטלעכע לאגערן, נאָך א טיפוס-קראנקייט וואָס איך האָב מיט די לעצטע כוחות איבערגעקומען,

שפּאר איך אָן אין אַשמענער געטאָ. אין סמאָרגאָן זיינען שוין קיין יידן ניט געווען. די איבערגעבליבענע סמאָרגאָנער זיינען געווען אין אַשמענער געטאָ.

מ׳האָט געעפנט א שפּיטאָל. אין שפּיטאָל האָבן געאַרבעט עטלעכע דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטער. קראַנקע זיינען געווען א סך. אַלע בעטן פול. אָבער קיין מעדיצין איז ניט געווען. מיך האָט מען איינגעאָרדנט צו אַרבעטן אין שפּיטאָל. איך זאָל אכטונג געבן, נאָך אביסל צולערנען זיך פּראַקטיש, אויף די טיפוס־קראַנקע, ווייל איך האָב דאָך געהאַט אימוניטעט נאָך מיין איבערקומען די קראַנקייט. מען האָט געשאַפן אַן איזאָלאַטאָר, ווען מ׳האָט געזען אַז די טיפוס־עפּידעמיע פאַרשפּרייט זיך אין געטאָ און אין די אַרומיקע לאַגערן.

דער שפּיטאָל איז געווען איבערפול מיט קראַנקע, וואָס זיינען געקומען ס׳רוב פון באַראַנאָוויטשער לאַגער און אַנדערע מקומות.

שבת פאַרטאָג האָט מען אַריינגעבראַכט אויף א טראָג־בעטל א קראַנקע, קוים א לעבעדיקע, אַן אויסגעדאַרטע, א הויפן ביינער. זי האָט געברענט מיט א העלישן פייער.

איך בין צוגעגאַנגען צו דער קראַנקער כדי צו העלפן די קראַנקן־שוועסטער. ערשט די קוים־לעבעדיקע האָט אַרויסגעפּליסטערט:

— מאַריאַשינקע, דערקענסט מיך ניט? דאָס בין איך, שיינע עשקע לאה׳ס דער בעדערקעס טאָכטער; ראַטעווע מיך, לויף, בעט די דאָקטוירים, כ׳האָב איבערגעלאָזן אליין אין שטוב פיר פּיצעלעך, דעם מאַן האָט מען אומגעבראַכט...

כ׳בין געלאָפן, ווי עס וואָלט מיך געטראָגן, צו די דאָקטוירים, אויפגעוועקט זיי פון שלאָף, געבעטן שנעלע הילף. זיי האָבן, אָבער, שוין געוווּסט פון דעם פאַל, און זיי האָבן מיר געזאָגט אָפן: די פרוי שטאַרבט, ווען מיר האָבן מעדיקאַמענטן, וואָלט מען אפשר געקאָנט עפּעס פּראָבירן טאָן. אָבער מיט היילע הענט קאָן א דאָקטאָר אין אַזא פאַל גאָרניט טאָן.

כ׳האָב געוויינט, געבעטן, געטענהט:

— ראַטעוועט, זי האָט דאָך קליינינקע קינדערלעך, וואָס וועט ווערן פון זיי... ווער וועט זיך אויף זיי דערבאַרימען...

איך געדענק דעם אויסגעלאָשענעם קוק אין דר. סעליווערס אויגן, וואָס האָבן זיך אָנגעגאָסן מיט טרערן, און די בלויקייט פון די ליפּן...

דר. דאַלינסקי האָט א זאָג געטאָן:

— היינט זי און מאָרגן... בעסער ניט טראַכטן.

כ׳בין א גאַנצן טאָג געזעסן ביי איר בעטל. פאַר די אויגן זיינען מיר געשטאַנען אירע קינדערלעך. ביינאַכט אַז זי אויסגעגאַנגען ביי מיר אויף די הענט.

כ׳האָב א פּאָר טעג ניט געקאָנט קומען צו זיך. דאָס איז געווען דער ערשטער פאַל פון אויסגיין פאַר מיינע אויגן פון הונגער און קעלט.

כ'האָב אלץ געטראכט וועגן דעם שיקזאל פון אירע קינדער. איך האָב נאָך דעמאָלט ניט געוווסט וואָס די דייטשע רוצחים קאָנען טאָן צו אומשולדיקע עופעלעך. שפּעטער האָב איך געזען וואָס זיי האָבן געטאָן צו יידישע קינדער, און איך שילט דעם דייטשן פאָלק. אלע מאמעס פון אנדערע פעלקער, וואָס האָבן געזען אונדזער בראָך, געקאָנט ראטעווען און האָבן ניט געוואָלט ראטעווען קיין יידן, קיין יידישע קינדער.

ש. קצ׳רגינסקי

פּוֹנַר

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, בְּנִי, נַחֲרִישָׁה
כַּאן צוֹמְחִים קְבָרִים,
דַּשּׂוֹנְאִים אוֹתָם נָטְעוּ
פֹּה מְעֻבָּרִים.
אֶל פּוֹנַר דְּרָכִים יוֹבִילוּ,
דֶּרֶךְ אֵין לַחְזוֹר.
לִבְלִי שׁוּב הָלַךְ לוֹ אַבָּא
וְעִמּוֹ הָאוֹר.
שֶׁקֶט בְּנִי, לִי מַטְמוֹנִים לִי
אַל נִבְכֶּה בִּכְאֵב!
בֵּין כֹּה וָכֹה בִּכְיֵנוּ
לֹא יָבִין אוֹיֵב.
גַּם הַיָּם גְּבוּלוֹת וְחוֹף לוֹ,
גַּם הַכֶּלֶא סְיָג וָסוֹף לוֹ, —
עֱנוּתֵנוּ זֹאת
הִיא בְּלִי גְבוּלוֹת,
הִיא בְּלִי גְבוּלוֹת.

אלקה באראנאווסקי

וואס איך האב איבערגעלעבט

מיין מיידל-פאמיליע נאָמען איז קראכמאלניק. געוווינט האָבן מיר אויף גזשיוועו גאס 10. מיין מוטער האָט געהייסן עטל. איר מיידל-פאמיליע נאָמען — לאסקאוו. מיין טאטע, אברהם קראכמאלניק, איז געווען, ביי זיין פאך א שניידער. אן ערלעכער און קלוגער ייד. דאָס איז געווען די מיינונג פון די שטאָט-לייט וועגן אים. ווי איך געדענק איז מיין טאטע געווען פארטראָטן אין אסך שטאָטישע קאָמיטעטן און חברות.

אין 1922, ווען א גרויסער טייל פון די סמאָרגאָנער האָבן זיך גענומען אומקערן צוריק קיין סמאָרגאָן פון זייערע פערוואגלעניש-פלעצער, זיינען מיר, דאָס מיינט, אונדזער משפחה, אויך געקומען אין אונדזער היימשטאָט סמאָרגאָן. דאָס לעבן האָט זיך אָנגעפאַנגען פונדאָסניי. פארשטייט זיך, עס איז ניט לייכט געווען זיך איינצואָרדענען. אָבער מיר האָבן זיך ניט באקלאָגט. מיר זיינען דאָך געווען געוווינט צו די צרות, צו אָרימקייט און נויט.

מיין טאטע האָט געהאט א ברודער, איטשע בלום, אין אמעריקע. איז ער אראָפּגעקומען קיין סמאָרגאָן און ער האָט אונדז פיל בייגעהאָלפן. ער האָט אונדז געשטיצט מיט א ברייטער האנט.

נאָך עטלעכע יאָר זיין מיט אונדז אין סמאָרגאָן און הייראטן דאָ, פאָרט ער אָפּ צוריק קיין אמעריקע מיט זיין פרוי. ער לאָזט אונדז איבער זיין הויז, אין וועלכן מיר ציען זיך אריין, און אונדזער הויז פארדינגען מיר.

אין דער צייט פאָרט אוועק מיין ברודער חיים אויף הכשרה אין גראכאוו, און מיין שוועסטער רבקה אין תל-חי לעבן לובלין.

אין 1929, נאָך צוויי יאָר שווערע צוגרייטארבעט, זיינען זיי עולה קיין ארץ-ישראל. אין 1933 פאָרט אָפּ קיין ארץ-ישראל מיין שוועסטער חנה. איך ענדיק די פוילישע שולע „פאווסעכנע" און קום אָן ארבעטן ווי א געהילף-בוכהאלטערין ביי ראָזענבלומען, דעם אייגנטימער פון מאניפאקטור קראָם.

עס איז אין די דרייסיקער יאָרן. אין שטעטל איז געווען אן אלטער רב מיטן

נאָמען פלאטקין. ער האָט געהאַט צוויי טעכטער, בעלע און הדסה, און א זון. דער אלטער רב שטארבט, און אין שטאָט ברענגט איין צד אראָפּ א רב מיטן נאָמען סלאַדזינסקי. בעלע האָט חתונה מיט א רב, וואָס הייסט מארקוס. און אזוי ווי ער איז דער איידים פון פארשטאָרבענעם רב פלאַטקין, קומט אים בירושה די רבנות-שטעלע אין סמאָרגאָן. עס ברעכט אויס א מחלוקת, א קריג אויף לעבן און טויט, צווישן די צוויי צדדים. עס קומען פאַר וואלן אין דער קהילה. עס האנדלט זיך וועגן דעם, ווער עס זאָל בלייבן רב. מען קריגט זיך און מען רייסט זיך און מען קויפט שטימען און מ׳צאָלט פאר זיי הויכע פרייזן. מיין פאָטער באָט אָן די מארקוסיסטן געלט, אָבער מיין פאָטער שטייט שטאָל און אייזן פארן רב סלאַדזינסקי. הרב מארקוס ווערט אויסגעקליבן. אָבער דאָס איז א פרשה פון רעליגיעזן קהילה-לעבן, וואָס מיר יונגוואַרג האָבן זיך אין דעם ניט געמישט.

מיר יונגוואַרג זיינען געווען פארנומען מיט וויכטיקערער ארבעט ווי קריגן זיך צוליב שטאָטישע רבנים. מיר האָבן געשאַפן אָן אָרגאַניזאַציע אויפן נאָמען „ויטקין". די אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט א קליינע צאָל חברות. דער מערסטער טייל פון דער יוגנט האָט באלאַנגט ביי אונדז אין סמאָרגאָן צום „השומר-הצעיר", „פרייהייט", „פועלי ציון" און „החלוץ".

אונדזער מדריך איז געווען ראובן גרינבערג, וואָס געפינט זיך איצט אין אמעריקע. אין א פאָר יאָר שפּעטער ווערן מיר גאָרדאָניסטן און גלייכצייטיק שליסן מיר זיך אָן דער „התאחדות", מיט וועלכער עס פירט אָן דער לערער בערנשטיין ז״ל. מיר גייען אויך אריין אין „החלוץ". איך, חיה ברודנע, נחמה יעקבסאָן, ווערן אויסגעקליבן אין וועד. מיר אָרגאַניזירן די יוגנט פון „תרבות". יעדע פון אונדז באקומט א קבוצה מיט וועלכער מיר דארפן אָנפירן אקטועלע ארבעט. מיר אָרדענען איין פארשיידענע מסיבות. מיר פירן דורך „בלימל-טעג". מיר גייען זאמלען געלט פארן קרן-קיימת און קרן-היסוד. אַם שווערסטן זיינען אָנגעקומען די געלט-זאמלונגען אויף דער „קרקע". קריעת ים-סוף איז געווען ארויסצוקריגן די 10 אָדער 20 גראָשן א מאָנאַט. אָבער שוועריקייטן האָבן אונדז ניט אָפּגעשטעלט. מיר האָבן געהאלטן די ארבעט פאר ארץ-ישראל ניט נאָר פאר א הייליקער פליכט, נאָר אויך פאר א כבוד פאר אונדז טוערינס.

אין זכרון זיינען מיר געבליבן די כינוסים. אָט-איז א צוזאמענפאָר פון די ווילנער „גאָרדאָניסטן" מיט אונדזער סניף. מיר דינגען אין שוויטלאנער דאָרף א שייער צוזאמען מיט א פויערשער כאַטע. מיר האלטן אָפּ די זיצונגען אין שייער. אריה טישלער פון לאָדז איז דער מדריך. נאָך די אינטערעסאנטע באראטונגען און רעזאָלוציעס אָננעמען, שטעלן מיר איין א כאָר, מען זינגט און מען טאנצט, מען פילט זיך ווי איין משפחה. מיר אלע עסן פון איין קעסל, וואָס מיר קאָכן אָפּ און דערלאנגען צום טיש.

שפּראָצן ארויס אויך ראָמאַנטישע פארהאַלטענישן. מען קאָרעספּאָנדירט.

עס לויפן פערזענלעכע בריוו פון ווילנע קיין סמאָרגאָן און פון סמאָרגאָן קיין ווילנע.

און האָט קומט פאָר א כינוס פון סמאָרגאָנער התאחדות מיט דער התאחדות פון אלט-ווילייקע. מיר דינגען פורן און לאָזן זיך אין וועג אריין. די גאנצע וועג האָט געגאָסן א רעגן, אָבער טראָץ דעם איז געווען צוקער זיס. די דערווארטונג צו באגעגענען און זיך באקענען מיט נייע איבערגעבענע חברים, האָט אונדז געלויטערט און געווארימט און מיר האָבן געשאפן ארום זיך א זוניקע אטמאָספערע. צווישן די פאָרערס זיינען געווען די לערער בערנשטיין און גרינבערג און נאָך חברים פון די בוגרים. צווישן די פאָרערינס: איך, בתיה קאפעליעביץ און ביילע מגידא. מען האָט אונדז אין ווילייקע זייער ווארם-חבריש אויפגענומען. דובין פון ווילייקער התאחדות האָט אָנגעפירט מיטן כינוס. מיר האָבן געשלאָסן א סך נייע חברישע באקאנטשאפטן מיט די ווילייקער התאחדותניקעס.

מיר האָבן אויך גענומען אן אקטיוון אָנטייל אין די אָרגאניזאציע-באזארן. מיר פלעגן אָפזיצן אָוונטן און טאָן אויסשטריק און אויסניי-ארבעטן פארן באזאר, כדי מיר זאָלן האָבן וואָס צו פלעטן.

זייער טעטיק איז געווען די חברה ריווע גרינבערג ז״ל, און דער לערער פישער ז״ל, און נאָך אנדערע. איך געדענק ניט זייערע אלעמענס נעמען.

ב.

ביז 1939 בין איך געווען באשעפטיקט ווי א בוכהאלטערין ביי ראָזנבלוטן, ווי שוין דערמאנט אויבן.

סוף יאָר האָב איך חתונה. מיין מאן איז זעליג לעווינסאָן. אין 1940 געבויר איך א זון. עס איז 1941. די רוסן גייען אריין אין סמאָרגאָן. זיי פארשיקן ראָזנבלומען קיין סיביר. ער איז א רייכער מאן און זיי האלטן אים פאר זייערן א קלאסן-פיינט, א בורזשוי. איצט געפינט ער זיך אין חולון, אין ישראל.

איך נעם ארבעטן ווי א קאסירערין אין „אוטילני ארטעל״. דאָס איז אן ארטעל, וווּ מען סארטירט אויס שמאטעס. די סמאָרגאָנער יידן פאָרן איבער די דערפער, קלייבן אָן שמאטעס, און ברענגען זיי אין סקלאד. דאָ סאָרטירט מען זיי, און מען שיקט זיי אָפּ אין גלאָדענע וואגאָנעס קיין רוסלאנד. מיין מאן ארבעט אין „ראיאָנאיא זאַגאַטאָווקא״. אהערצו ברענגען די פויערים פלאקס, שווועמלעך, הינער, אייער און נאָך אנדערע פּראָדוקטן. מיין מאן זעליג לעווינסאָן, איז געווען דער אָפּנעמער פון די פּראָדוקטן און דער פארוואלטער. ער האָט געהאט די אויפזיכט איבער דאָס פאנאנדערשיקן זיי אין פארשיידענע אָפּטיילונגען.

עס ברעכט אויס דער צווייטער וועלט-קריג אין 22.6.41. מיין מאן ווערט מאָביליזירט אין דער רויטער ארמיי. די שטאָט סמאָרגאָן איז פארכאפּט פון א פּאניק. עס הויבט זיך אָן א געלויפעריי און א פאָרעניש. מיין שווער לעווינסאָן שפּאנט פערד און וואָגן. וואס מ׳קאָן פּאקט מען איין און מ׳לייגט ארויף אויפן וואָגן.

די גאנצע משפחה איז גרייט אוועקצופאָרן. איך לויף צו מיינע עלטערן און בעט זיי מיטצופאָרן מיט אונדז צוזאמען. מיין פאָטער וויל ניט פארלאָזן די שטאָט. עס העלפט ניט מיין בעטן. ער טענהט: אויב מיר איז באשערט צו שטארבן, אזוי איז אָנגעחתמעט, וויל איך שטארבן ביי זיך אין דער היים, ניט פארוואָגלט ווערן אין דער פרעמד. איך געזעגן זיך מיטן פאָטער, נעם מיין קינד און פאָר אָפּ מיט מיין שווער און שוויגער. אויפן וועג דעריאָגט אונדז מיין מאן. ער האָט זיך ארויסגעגנבעט פון מאָביליזיר-פונקט. ער האָפט אז אין דער צעטומלעניש וועט מען אים ניט אויסגעפינען. פאָרן מיר צוזאמען. מיר קומען אָן אין הארא‏דאק און האָבן בדעה צו פאָרן ווייטער, וואָס ווייטער. זאָגט מען אונדז אז די רוסישע גרעניץ ביי מינסק איז פארשפארט. מען לאָזט אדורך בלויז פארטיי-מענטשן מיט באשטימטע קאָמאנ-דיראווקעס (שליחותן). אין הערא‏דאק האָבן מיר קרובים. באשליסן מיר צו בלייבן ביי זיי אויף עטלעכע וואָכן ביז אונדז וועט קלאָר ווערן, ווו זיך אויסצובאהאלטן, ביז די שרעק וועט אריבער און דער קריג וועט זיך ענדיקן. נאָכן פאלויף פון די עטלעכע וואָכן פאָרן מיר אוועק קיין זאסקעוויטש, מיין מאנס געבוירן-שטעטל. דאָ וווינען מיר ביי זיינער א מומע.

דעם 22.7.41. קומען אריין אין שטעטל א פארטיע ליטווינער מיט דעם סמאָרגאָנער גוי ריבאק בראש. זיי גייען אריין צו אונדז אין הויז, טרעפן מיין מאנס קוזין הירש-דוד לעווינסאָן, און נעמען אים אוועק. ריבאק האָט געהאט אויף אים אַ כעס. איך און מיין מאן זיינען גראד אין דעם מאָמענט ניט געווען אין שטוב. צום אומגליק זיינען מיר גלייך אָנגעקומען. דערזען מיין מאן, הייסן זיי אים מיטגיין מיטן קוזין. אויפמאָרגנס האָבן די רוצחים זיי ביידן אָפּגעפירט אין זאלעסיע און דאָרט זיי דערשאָסן. טראכט איך, איז טאקע געריבעכט געווען דער טאטע. ניטאָ קיין אנטרינונג, איז דאָך שוין בעסער בלייבן אויפן איינגעזעסן אָרט. נעם איך מיין קינד אויף די הענט און לאָז זיך גיין צופוס אהיים, צוריק קיין סמאָרגאָן. עס איז א היפשער מהלך פון בערך א 17 קילאָמעטער. איך ווייס ניט ווו ביי מיר האָבן זיך גענומען די כוחות. קומענדיק צוריק אהיים, טרעף איך א צווייטן אומגליק. אז איך פרעג ווו איז מיין ייִנגערע שוועסטער, פייגעלע, טיילט מען מיר מיט, אז א שייגעץ פון אונדזער גאס האָט זי דערשאָסן. הפּנים פון אונדזער משפחה האָט מען גענומען די ערשטע קרבנות.

1941 אָקטאָבער מאָנאט ווערט איינגעשטעלט א געטאָ. מען שיקט אונדז אויף דער „קרקע". דאָ קוואַרטירט מען אונדז איין צו דריי, צו פיר משפחות אין איין קליין שטיבל. מען טרייבט אונדז גיין אויף ארבעט. מיר בויען די זאליעסיער אייזנבאן-ליניע. מיר ארבעטן שווער פון גאָר פרי ביז גאָר שפעט, אזוי טאָג איין טאָג אויס. אין שווערער פראצע, פלאָגעניש און טויט-שרעק גייט אריבער דער ווינטער און דער פרילינג. זומער־צייט 1942 טראנספערירט מען אונדז צוריק קיין סמאָרגאָן, ד.ה. אין סמאָרגאָנער געטאָ אויפן שול־הויף, וואס איז געווען ארומגע־

צוימט מיט שטעכעדיקע דראָטן. מיר געפינען פאר אונדז א קליין צימערל ביי די קובעס. דאָס לעבן איז שוידערלעך און שרעקלעך. מיין פאָטער ארבעט אביסל ביי שניידעריי. מיך טרייבט מען אויף פארשיידענע שווערע ארבעטן. איך פיל זיך „גליקלעך" ווען מען שיקט אונדז אויף ארבעט אין באָד, ווייל דאָ קריג איך א געלעגנהייט זיך ארומצווואשן. אויף שטענדיק וועלן מיר בלייבן אין זכרון די געשרייען פון די געפייניקטע יידן. אין מיטן מארק לעבן דער געביידע פון די פייער-לעשער איז געשטאנען סאדאוויטשעס מויער. אונטן אין פינצטערן קעלער האָט מען געהאלטן פארשפארט א צאָל סמאָרגאָנער יידן, צווישן זיי האָבן זיך געפונען: ישראל ראפאפארט, אברהם קאץ, דער בוכהאלטער, חיים יאוויטש און א סך אנדערע, וועמעס נעמען איך געדענק שוין ניט. מען האָט זיי דאָרט געפייניקט, געשלאָגן מיט גומענע נאגאיקעס און זייערע צום הימל זיך רייסנדיקע קולות האָבן זיך געטראָגן איבערן גאנצן מארקפלאַץ.

אונדז, מיידלעך און פרויען, האָט מען אויסגעשטעלט אין רייען מיט די בעזימער אין די הענט. געהייסן זינגען פארשיידענע לידער און געטריבן, מיר זאָלן לויפן איבערן מארק. און די געשרייען פון די געשלאָגענע יידן פון קעלער ארויס פלעגן אונדז פארטויבן די אויערן און צערייסן דאָס הארץ. אָבער וואָס מער האָבן מיר געקאָנט טאָן, ווי שילטן אין הארצן די פייניקער און מתפלל זיין פאר דער רעטונג פון די געפייניקטע?

אין 1942 שיקט מען אָפּ מיין שוועסטער לאה מיט נאָך א צאָל יוגנטלעכע אויף ארבעט קיין זשעזשמער. שפעטער צו ווערט די געטאָ אין סמאָרגאָן ליקווידירט און מען טראנספארירט אונדז אין אשמענער געטאָ. דאָ וווינען מיר ווידער צו עטלעכע משפחות אין איין צימער. מיין פאָטער ארבעט אין „ווערקשטעלע" ביי שניידעריי. אויך איך ארבעט. פאר דער ארבעט פלעגן מיר קריגן א פּאָרציע ברויט און נאָך אייניקע פּראָדוקטן, וואָס האָבן קוים געקלעקט אויף צו דערהאלטן די נשמה אין גוף און האָבן אביסל כוח צו ארבעטן.

נאָך אונדזער אָפּזיין אין אשמענער געטאָ א פּאָר חדשים קומט פּאָר אן אקציע. גאנץ פרי פארטאָג הייסט מען אונדז ארויס פון די הייזער און מען טרייבט אונדז צענויף אויף איין פּלאַץ און צעשטעלט אונדז צו פינף אין א שרענגע. פון דאנעט באפעלט מען אונדז מארשירן און מען ברענגט אונדז צו דער שול. דאָ שטייען פוןביידע זייטן דייטשע פּאָליציי און ליטווינער. עס פעלן אויך ניט יידישע פּאָליציאנטן. מען זאָגט אז זיי פירן זיך אויף ווי רשעים און רוצחים. זיי נעמען אָן אָנטייל אין שלאָגן יידן און אויך אין מאָרדן. און אויב זיי דערוויסן זיך ווו יידן פארבאהאלטן זיך אין „מאלינעס", גיבן זיי זיי ארויס.

מיר שטייען אויסגעשטעלט און פלאטערן צווישן טויט און לעבן. וועמען מען גיט א ווונק מיטן פינגער, מוז ער גלייך ארויס פון דער ריי און זיך שטעלן אין א זייט, און דאָס מיינט אז ער איז פארלוירן. אין לעצטן מאָמענט נעמט מיין

פאָטער מיין קינד אויפן האנט און לאָזט זיך גיין. מיר, דאָס הייסט איך, מיין פעטער איטשע בלום און זיין פרוי, לאָזן זיך גיין. מיר מארשירן דורך ניט טויט ניט לעבעדיק. מען נעמט ארויס פון אונדזער ריי דעם פעטער און מיר גייען ווייטער. איך דריי זיך אויס א קוק צו טאָן וואָס מיט אים פאסירט. ערשט איך זע ווי ער שטייט נעבעך מיט אן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ, אזא פארלוירענער. ער איז אלע מאָל געווען אזא שטאָלצער, א זיכערער, זיך געפילט ווי דער גרויסער גביר וואָס ער איז געווען. ער קוקט ווי מיט אויסגעלאָשענע אויגן צום לעצטן מאָל אויף זיין פרוי, אויף מיר און מיין פאָטער, ד.ה. זיין ברודער.

מען טרייבט אונדז אריין אין שול. וואָס דאָרט האָט זיך געטאָן איז ניט צום באשרייבן. דער רייסט זיך די האָר פון קאָפּ, דער קלאפּט זיך מיטן קאָפּ אין וואנט, דעם פעלט א טאטע, דעם — א מאמע, דעם — א פרוי, דער — א מאן. דאָס יאמערן און קלאָגן — מיט באנומענע קולות, דוכט זיך, קאָנען איינוואַרפן די ווענט, קאָנען רירן דאָס הארץ פון א פארצוק-חיה, אָבער ניט די הערצער פון די נאציס און די ליטווינער און די יידישע קאפּאָס. זיי זאָל עס גאָר נעמען קימערן! זיי האָבן אונדז אָפּגעהאלטן אין שול ביז שפּעט אין אָוונט אריין. די אויסגעטיילטע האָט מען אָפּגעפירט אין זעליאנקע און דאָרט דערשאָסן. אז די רוצחים זיינען געקומען צוריק פון זייער מערדערישער ארבעט, האָט מען אונדז ארויסגעלאָזן, געהייסן גיין צוריק אין די שטיבער. די אשמענער געטאָ ווערט ליקווידירט. א טייל ווערט אָפּגעשיקט קיין זשעזמירער ארבעט־לאגער, א טייל שיקט מען קיין פאָניעוועזש. מען פירט זיי אין פארמאכטע וואַגאָנעס. אין פאָניעוועזש האָט מען צעשאָסן אסך סמאָרגאָנער.

אָנגעקומען קיין זשעזשמיר געפין איך דאָרט מיין שוועסטער לאה. מיר פילן זיך גליקלעך וואָס אונדזערער טאטע, מאמע זיינען מיט אונדז אין לאגער. מיין פאָטער ווערט צוגענומען אויף ארבעט ביי שניידעריי. איך און מיין שוועסטער ארבעטן ביים בויען א באנליניע. מיין מאמע גיט אכטונג אויף מיין זונדעלע. עסן גיט מען אונדז פון אלגעמיינעם קעסל. מען האלט אונדז מער ווי האלב הונגעריק.

1943. דער זשעזשמירער ארבעט-לאגער ווערט ליקווידירט. א טייל פון די ארבעט-לאגערניקעס שיקט מען קיין פּלעסקאוו, א טייל ווערט טראנספּערירט קיין קאָוונער געטאָ, וואָס געפינט זיך אין סלאבאדקע.

מיר קומען אָן אין סלאבאדקע. מיר וווינען אויבן אין שול. אונדזערע געלעגערס מאכן מיר אויף נארעס (ברעטער־פּאָליצעס אזעלכע). קיין וואנצן פעלן ניט.

דער טאטע גייט ארבעטן אין א „ווערקשטעלע” ביי שניידעריי, מיין שוועס-טער לאה — אין א וועשעריי. איך קריג ארבעט אין א באקליידונגס־אמט. ער האָט זיך געפונען אין א פאָרשטעטל פון קאָוונע וואָס האָט געהייסן „שאנס”. איך און די איבעריקע ארבעטאָרינס פרויען שטעלן אי״ז. מיר ריזיקירן, קומען אָפּ מיט

שרעק, אימת מוות. אָבער מיר טוען עס, מיר זיינען געצוווּנגען זיך געבן אַן עצה. נויט ברעכט אייזן, דערהויפּט ווען עס איז די נויט פון א קינד. מיט מיר איז דערווייל געווען מיין קינד דווידל. וואָס טוט ניט א מוטער פאר איר קינד ? וואָס אייגנטלעך טוען מיר ? מיר גייען צו דער ארבעט כמעט אָן שיך און הויל, בלויז אין אויבערשט קליידל אָנגעטאָן. און אויפן אמט טוען מיר זיך אָן, באשוכן זיך און באקליידן זיך. די שיך זיינען זעלנערשע, פון שטיקער שטאָף מאכן מיר זיך קליידלעך. די מאגאזינען זיינען אָנגעפּאקט מיט פארשיידענע בגדים און געוואנטן ווי אויך מיט שוכווארג, וואָס ווערן אהער טראנספּאָרטירט פון די פארנומ׳ענע געביטן. אונדזער ארבעט באשטייט אין אויססאָרטירן דאָס אלץ. דער דייטש וואָס גיט אכטונג אויף אונדז און די פּעק אָנטועכץ, איז אַן אינוואליד. מיר קויפן אים אונטער און ער מאכט זיך ניט זעענדיק. נעמען מיר וויפל מיר קאָנען און טוען אָן אויף זיך. דאָס ערגסטע און שווערסטע, ממש סכנת נפשות, איז דאָס אריינ-שמאָגלען זיך אין געטאָ, בעת מיר גייען צוריק פון דער ארבעט. די זאכן, וואָס מיר ברענגען, פארקויפן מיר אין געטאָ. פאר דעם געלט, וואָס מיר באקומען, קויפן מיר איין עסנווארג ביי די פויערים, און האָבן צו שפּייזן זיך און אונדזערע קינדער. ווי געזאָגט, די מאמעס שטעלן איין זייער לעבן אבי זייערע קינדער זאָלן ניט פאר-הונגערט ווערן און אויסגיין.

פלוצלונג קומט אָן א פאָדערונג צוצושטעלן פינף טויזנט ארבעטער. די דייטשן שטעלן צו פורן און הייסן אונדז מיטנעמען אלע אונדזערע זאכן און זיי אָנלייגן אויף די פורן. מיר גלויבן די דייטשן אז מען פירט אונדז אויף א נייעם פלאץ אין א צווייטן ארבעט-לאגער, און וואָס מיר פארמאָגן פאקן מיר אָן אויף די פורן און זעצן זיך אליין ארויף. מיר פאָרן. ערשט מען ברענגט אונדז צו די וואר-שטאטן וואָס אין געטאָ. דאָ שטייען שוין צוגעגרייט טענדערס אויטאָמאָבילן. מען באפעלט אונדז זיך איבערזעצן אין די טענדערס אויטאָמאָבילן. אונדזערע פּעק מיט זאכן בלייבן אויף די פורן. מיר זיינען פול מיט טויט-שרעק : מיר ווייסן ניט וווהין זיי ווילן אונדז אוועקפירן, אפשר אלעמען אומברענגען.

מיר פאָרן אָפּ א שטיקל וועגס, לויפן אָן אוקראינער באנדיטן. מען שטעלט אָפּ די אויטאָמאָבילן. זיי פאָדערן מיר זאָלן אָפּגעבן וואָס מיר האָבן, גאָלד, צירונג, זייגערלעך. מיין טאטע נעמט ארויס זיין טאשן-זייגער און גיט זיי אים אָפּ. איך האָב געהאט א חתונה-מתנה פון מיין שוויגער, א גאָלדן זייגערל, וואָס איך האָב פארשטעקט אין א זאק פון מיין קינד. איך נעם עס ארויס און גיב זיי עס אָפּ.

מיר פאָרן ווייטער. מיר קומען אָן אויפן ניינטן פאָרט. איך גיב א קוק ארויס. עס ווערט מיר פינצטער פאר די אויגן : עס שטייען ליטווינער און דייטשן. די אויטאָמאָבילן אין וועלכע מיר פאָרן האָט מען אָפּגעשטעלט, די פאָרערס האָט מען געהייסן ארויסשטייגן, מען סאָרטירט זיי. איך גיב א געשריי : מיר זיינען פארלאָרן !

איך בעט מיין מאמען זי זאָל צוזען מיין קינד. און איידער וואָס ווען, שטייט שוין אונדזער אויטאָמאָביל. און עס הערט זיך א באפעל: „אויסשטייגן!"

מיין שוועסטער לאה גייט אראָפּ די ערשטע. איך דערלאַנג איר מיין קינד. מען גיט איר א כאַפּ ארויס פון אירע אָרעמס און מען גיט איר א שליידער אין א זייט. מיך און מיין שוועסטער גיט מען א שטופּ אוועק אין א צווייטער זייט. מיין מאמען מיט דער יינגסטער שוועסטער, קיילינקע, שטופּט מען אוועק אין דער זייט וווּ מיין קינד שטייט. דעם טאַטן פארשטופּט מען באַזונדער. אין איינע פינף מינוט ווערט אונדזער משפחה צעריסן אויף שטיקער. איינער זעט ניט דעם צווייטן. איך נעם שרייען, וויינען: „מיין קינד! מיין קינד!" איך קריג א קלאַפּ איבערן קאָפּ מיט א גומענעם שטעקן. איך זע שוין גאָרניט פאר מיינע אויגן. מען הייסט אונדזער פאַרטיע מאַרשירן. מען שטופּט אונדז אריין אין פראַכט־וואַגאָנעס, וואָס מען פאַרקלאַפּט און פאַרהאַקט. איך ווייס ניט וואָס עס טוט זיך מיט מיר. איך ליג אויפן דיל. ערשט אין אָוונט נעמט דער צוג זיך רירן. די ענגשאַפט איז ניט צו באַשרייבן, ווי הערינג אין א פּעסל. מען פירט אונדז אַזוי עטלעכע טעג און נעכט. די עלטערע מענטשן און די קינדער האָבן זיך געפונען אין די פאָדערשטע וואַגאָנעס (ווי מיר האָבן זיך פּיל שפּעטער דערוווּסט האָט מען זיי טראַנספּאָרטירט קיין אָשוויץ). מיין מוטער איז אומגעקומען אין אָשוויץ. מיט איר צוזאַמען איז אומגעקומען מיין שוועסטער קיילע און מיין קינד, דווידל, געבוירן 1940 — אומגעקומען 1943.

אויף א געוויסער סטאַנציע האָט מען אָפּגעשטעלט דעם צוג, געהייסן אַלעמען אויסשטייגן. דאָ האָב איך דערזען אַז דער טאַטע איז מיט אונדז. מען האָט גענומען אונדז אויססאָרטירן. ווער ווערט געשיקט אין וועלכן לאַגער. געענדיקט דאָס סאָרטירן, הייסט מען אונדז צוריק אריין אין די וואַגאָנעס. מען פירט אונדז ווייטער. מיר קומען אָן אין עסטלאַנד. אויף דער סטאַנציע ערעדאַ, שטעלן מיר זיך אָפּ. מען הייסט אונדז ארויסשטייגן. די אויפזיכט איבער אונדז נעמט איבער דער לאַגער־פירער מיטן נאָמען שניידער. ער מושטירט אונדז אויס אין רייען און הייסט אונדז מאַרשירן. מיר גייען אָפּ צופוס א פיר קילאָמעטער און קומען אָן אין לאַגער. אין לאַגער געפינען מיר בלויז מענער, יידן פון ווילנא. צווישן זיי האָבן זיך געפונען צוויי פרויען וואָס זיינען געווען איבערגעטאָן ווי מאַנצפאַרשוינען.

מען צעשיקט אונדז אין די באַראַקעס מיט צווייגאָרנדיקע נאַרעס. צומאָרגנס שיקט מען אונדז אויף אַרבעט יעדן לויט זיין באַרוף. איך גיב אָן מיין פאַך שניידעריי. שיקט מען מיך אַרבעטן אין דער ווערקשטעלע וואָס האָט זיך געפונען אויפן באַנהויף. איך בין צופרידן וואָס איך אַרבעט ניט אינדרויסן, נאָר אונטער א דאַך, אין א געביידע וואָס האָט ווענט. אָבער דאָס גיין אהין צו דער אַרבעט און צוריק פון דער אַרבעט איז א היפּשער מהלך און דאָס מאַטערט מיך אויס. איך שלאָג זיך ארויס פון מיינע לעצטע כוחות.

דאָ האָב איך זיך אָפּגעפּלאָגט א קאַרגן יאָר. איינער פון די הויפּט־רשעים

דאָ איז געווען מאיר חייט, א ייד פון ווילנא. ער האָט זיך איזדיעקעוועט איבער די לאגערניקעס, דערהויפט פלעגט ער שלאָגן און הרגענען די מענער.

1944. דער לאגער ערעדא ווערט ליקווידירט. א גרופע מענער אנטלויפן אין די וועלדער צו די פארטיזאנער. דער הויפט לאגער-פירער שנאַבעל, קערט ווערלטן, אָבער די אנטלאָפענע האָט מען ניט געכפּט. מען פירט אונדז אוועק אין פראכט-וואגאָנעס און מען ברענגט אונדז אויף א פלאץ וואָס הייסט לאגעדיע. דאָ האלט מען אונדז דריי וואָכן איןביידלעך. פון דאנענט טראנספּאָרטירט מען אונדז אין פראכט-וואגאָנעס קיין דאנציג. דאָ געפינען מיר יידן געבראכט פון אלע עסטלענדישע לאגערן. דאָ באגעגן איך זיך ווידער מיט מיין ליבן טאטן.

אין דאנציג זעצט מען אונדז ארויף אויף א שיף און מען פירט אונדז. אז מיר קומען צו נאָענט צום ברעג, זעצט מען אונדז ארויף אויף שיפלעך און מען ברענגט אונדז צום סאמע ברעג. פון דאנענט טרייבט מען אונדז צו פוס, און מיר קומען אָן אין שטוטהאָף.

אין שטוטהאָף לאגער שיקט מען מיך אָפּ אין בלאָק 19. די קאפּאָ פון בלאָק הייסט שורקע, אן אוקריינערין. די ליידן און פיין וואָס מיר זיינען זיך אויסגע-שטאנען קאָן קיין פעדער ניט באשרייבן. דער לאגער איז געווען ארומגענומען מיט דראָטן. אויף יענער זייט פון די דראָטן איז געווען דער רעוויר, א פלאץ ווו מען האָט געהאלטן די קראנקע. מיר האָבן געזען ווי מען ווארפט מענטשן אויף פורן און מען פירט זיי אָפּ אין די גאז-אויוונס, אזוי טאָג איין טאָג אויס. מען שיקט זיי אָפּ פארברענט צו ווערן, דערשטיקט צו ווערן. און אָט זע איך א פארטיע פרויען מארשירן, אויסגעשטעלט אין רייען צו פיר. זיי גייען דורך דעם טויער. צווישן זיי דערקען איך סמאָרגאָנער פרויען. אָט איז די רביצין פון דער קרקע, צוקערמאן. אָט איז לאה מישקין און נאָך סמאָרגאָנערינס.

דריי וואָכן צייט פלאג איך זיך אין שטוטהאָף. אין משך פון אָט-די אָפּקומע-ניש וואָכן ווער איך צוויי מאָל אָפּגעסאָרטירט פארברענט צו ווערן. מיר האָט זיך, אָבער יעדעס מאָל איינגעגעבן זיך ארויסצומאכן און זיך צוריק ארייננגנבענען צו מיין שוועסטער לאה אין בלאָק 19. דאָס איז געווען אן ארבעטס-בלאָק.

מען פירט אונדז אין באָד. נאָכן אויסבאָדן זיך, גיט מען אונדז אָנטאָן ארעסטאנטן קליידער. מען שיקט אונדז אויף ארבעט אין א פלאץ ניט ווייט פון בראמבערג. דער טאטע בלייבט אין שטוטהאָף, און מיר ווערן צעשיידט, דאָס מאָל אויף שטענדיק. אין שטוטהאָף איז ער געשטאָרבן.

מען קווארטירט אונדז איין אין באראקעס מיט נארעס. עסן גיט מען אונדז איין מאָל אין טאָג אביסל זופּ. מיר בויען דאָ אן אייזנבאן-ליניע.

1945. 24-טן יאנואר נעמט מען צענויף אלע פרויען און מען טרייבט אונדז אין דער ריכטונג פון בערלין. דער פראָסט ברענט. מיר זיינען לייכט אָנגעטאָן אין שמאטעס. מיר שלעפן זיך אין הילצערנע שיך וואָס קלעפן זיך צום שניי. אלע

מינוט פאלן מיר פון די פיס אין שניי אריין. אזוי גייען מיר אָפּ א גאנצן טאָג און א גאנצע נאכט. צומאָרגנס כאפּן מיר זיך, אז מיר זיינען געבליבן אליין. די ס.ס. און קאָמאנדירער אונדזערע זיינען זיך צעלאָפן. פארביי אונדז מארשירן דורך א פארטיע רוסישע געפאנגענע. זיי זאָגן אונדז מיר זאָלן זיך שטארקן און האָבן אויסדויער, ווייל די רוסישע ארמיי וועט אינגיכן אָנקומען און אונדז באפרייען. זייערע רייד האָבן אונדז דערמוטיקט.

עטלעכע פרזיען האָבן זיך אָנגענומען מיט מוט און אריין צו א פויערטע אין א שטוב און געבעטן עסן. זי האָט אונדז געגעבן צו שטיקלעך ברויט און צו פארטרינקען הייסע וואסער. דערנאָך האָט זי פאר אונדז געמאכט א געלעגער אויסגעבעטט מיט שטרוי אויפן דיל. צו אונדזער גליק איז גאָר קיין שיעור ניט געווען. מיר זיינען גלייך איינגעשלאָפן. אין רעכטן מיטן שלאָף, מיר הערן, מען קלאפּט. עס איז איינס נאָך האלבער נאכט. אונדז באפאלן טויט-אנגסטן. ערשט מיר הערן אויסגעשרייען אין רוסיש. מיר עפענען און מיר דערזען צו אונדזער גרויסער איבערראשונג רוסישע „פּאָליטרוקעס" (פּאָליטישע לייטער) אריינקומען. מיר האָבן זיך מיט זיי צערעדט. זאָגן זיי אונדז: מיר זיינען געקומען אייך באַ-פרייען. מיר זיינען אויך יידן.

דאָס איז מיר פאָרגעקומען ווי אין חלום וואָלט עס געשען.

נאָך דער באפרייונג, דעם 26.1.45, פאָרן מיר נאָך לובלין, פון לובלין קיין לאָדז. אין לאָדז האָב איך חתונה און מיר פאָרן אָפּ קיין דייטשלאנד. צוויי יאָר זיינען מיר אין א קיבוץ. אין 1947 קומען מיר אָן קיין ישראל. שויף פינף יאָר ווי מיר געפינען זיך אין א מושב. מיר זיינען צופרידן. דערהויפּט אָבער, פילן זיך גליקלעך אונדזערע קינדער.

צום שלוס וויל איך נאָך אמאָל דערמאנען מיין מאן זעליג לעווינסאָן, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן אין זאלעסיע, ווי איך האָב עס איבערגעגעבן פריער. זיין גאנצע משפחה איז אומגעקומען. מען האָט זיי פארשפארט אין א שייער און פארברענט לעבעדיקערהייט.

עס זיינען אומגעקומען אונדזערע בעסטע שכנים: וועלוול שווארץ מיט זיין משפחה און עליע שווארץ מיט זיין משפחה. איך וואָלט וועלן זייערע נעמען זאָלן פארשריבן ווערן לזכרון, הי"ד.

שלום שניידמן

ב מ ל ח מ ה

2.10.41

עם פרוץ המלחמה הייתי בצבא הפולני. נפלתי עם שאר חיילי גדודי בשבי לגרמנים בקרבת העיר אורשה.

את כל השבויים החזיקו הגרמנים במחנה.

פשטתי מדי החייל והתלבשתי בבגדי אזרח וברחתי מן השבי. אמרתי לשוב לסמורגון ולוא אף אוכרח לילך כל הדרך ברגל.

בכפר הראשון שנכנסתי, נתקלתי בגרמני.

— היהודי אתה ?

— לא.

— החייל אתה ?

— לא.

— מי אתה ?

— שבוי.

עמד לעצרני ולהשיבני למחנה ממנו נמלטתי.

והנה הבחין בשבוי שני מרחוק ופנה לעברו כדי לעצרו. השתמשתי בהסחת דעתו ממני לרגע — והתחמקתי. הדבר הראשון שעשיתי היה החלפת מגפי החייל שלי בקבקבים כדי שאיראה ככפרי.

וכך הגעתי עד למינסק. אצל מינסק נקלעתי קרוב למחנה שבויים מוקף גדר תייל. בין הנמצאים במחנה ההסגר הזה הכרתי אחדים מאנשי הגדוד בו שרתי. הלכתי סחור סחור, באתי למינסק. והנה באותו יום סגרו את כל היהודים בגיטו. לא סמכתי על תחפושתי וסנדלי־העץ שלי ובחיפזון עזבתי את העיר.

בדרך בין מינסק לסמורגון פגשתי באיכר שבא מסמורגון.

שאלתיו : השלום לעיר ולתושביה ?

והוא ענה לי בשצף קצף :

— סמורגון נשרפה כולה. כל זה בא לכם על אשר הפרתם את בריתכם עם אלהיכם, עונש מן השמיים.

הלכתי בשבילים ובמסילות עקלקלות, התרחקתי מכביש או דרך־המלך לבל אתפס.

נכנסתי לעיירה הורודוק. בה פגשתי בסמורגונאים אחדים. ברל׳ה גרייס (איש סמורגון) מסר לי שהעיר סמורגון עלתה כולה באש והוא ועוד בני-העיר מצאו כאן מקום מקלט ארעי.

בהורודוק מצאתי את אחותי ואחי. עבדתי אצל האיכרים בכפר כנגר עד חודש מאי 1942. אחר כך נתפסנו ע״י הגרמנים ונשלחנו לעבודה בקרסנה, שם היה מחנה־ריכוז. את התושבים היהודים סגרו הגרמנים בגיטו. והפועלים שביניהם עבדו במחנה עבודה.

1942. התחילה העריקה של יחידים נועזים אל הפרטיזנים. התהוו קשרים בין הגיטו, בין עצורי מחנה-העבודה ובין לוחמי-היערות. התקיימה מחתרת. התנהלה תעמולה בעד הבריחה מהגיטאות אל מקומות המחבוא ביערות.

על הפרק עמדה שאלת הנשק שהיתה שאלת-חיים, פיקוח-נפש ממש. מי שהיה לו כסף, קנה נשק מהאיכרים או מאלה הגרמנים שבאו לשלול שלל ולבוז בז וליבם לא היה שלם עם היטלר, הם מכרו ליהודים בדמים מרובים את נשקם שניתן להם בתור חיילים או שהם גנבוהו מהמחסנים. אולם היו בינינו לא מעטים אשר לא היה להם כסף והם מוכרחים היו להשיג נשק ע״י גניבה.

במקום שאני עבדתי, היינו במסגריה, היה מצבר נשק שהובא לשם תיקון. פעם בשעה בין 12—1 פרצתי את הדלת והוצאתי נשק לי ולאחותי, חלקי רובים ורימוני יד. ומהמחסן הכללי הגדול הוצאנו רובים.

איפה החזקנו את הנשק הגנוב או הקנוי? הלא עבדנו ביער, כרתנו עצים, וטמנו את הנשק בסווארים.

בחורים עזי-הנפש רכשו להם אקדחים — וברחו ונספחו אל המחנה הפרטיזנים, היינו אל אלה אמיצי-הלב שנמלטו מקודם והכשירו בעדם את הקרקע.

כל מי שהיה לו נשק: אקדח, רימון יד ועל אחת כמה רובה, נתקבל ע״י הפרטיזנים בחפץ־לב.

אני נצטרפתי לפרטיזנים ביער. אולם אחותי נשארה בגיטו. קודם עריקתי אמרתי לה: אראה, אם מקום המחבוא יהא יפה לך, אשוב בחשאי אל הגיטו ואוציאך ואעבירך.

פסח בינדר סמורגונאי הקדימנו בבריחה לפרטיזנים, אני השארתי בגיטו את אחותי והוא את אשתו. כאשר מצאנו שמחנה הפרטיזנים בטוח פחות או יותר ויש בו מקום לקליטת נשים אמרנו להתגנב לתוך הגיטו ולהוציא הוא את אשתו ואני את אחותי. אולם בינתיים חלה בינדר. במחנה הפרטיזנים היה רופא רוסי שברח ממחנה שבויים גרמני ונספח אל הפרטיזנים ביער. הוא בדק את פסח בינדר והוציא פסק אבחנתו: חולה טיפוס. ומכיוון שלא היו סממני תרופה במחנה, משמע שצריך להוציאו להורג, שלא ידביק את מחלתו באחרים. היה עוד בחור אחד מוולוז׳ין שחלה. את שניהם הרגו בפרטיזנקה מחמת מחלת־הטיפוס כדי לעצור בעד המגפה שלא תפרוץ.

קבוצה של אחד עשר יהודים שבאו לפני זמן לא מרובה בודדה מחשש טיפוס. גם אני הייתי בתוכם. אולם לחם חוקנו קבלנו מאת הבריגדה. החברים היהודים שבבריגדה יראו שמא גם אותנו יוציאו בקרוב להורג, הם התעצבו אל לבם, מיהו לא היה לאל ידם להצילנו. והנה לאשרנו ולישועתנו הגיע אל המחנה רופא יהודי. הוא בדקנו ומצא שאיז אנו חולי-טיפוס. חזרנו לבריגדה וארגנו לנו פלוגה חדשה מאלה שמקרוב באו אל המחנה, אחרי זמן מה נמצא הדבר שהרופא הרוסי שביקש לחסלנו היה מרגל בשירות הגרמנים — מפקד הבריגדה היה רוסי בשם איבנוב. בבריגדה היו מאות יהודים, למרות זאת או הודות לזאת, לא חסרה בה אנטישמיות.

אחרי עבור שבועיים, זה היה לפני פורים, נשלחה עגלה להביא את אחותי. אחרנו ביום אחד. קרסנה היהודית חוסלה וכל יושביה היהודים נורו, פרט לאשתו וילדו של בינדר שניצלו בדרך נס מתוך ההריגה. והיא באה למחננו.

מאי, 1943. הגרמנים ערכו התקפת־ציד על מחננו. הרבה חברים משלנו נהרגו.

באותה שנה הורדו צנחנים קרוב למקום חניתנו. ביניהם היו יהודים חברי מטה הצנחנים.

1944. החיילים הרוסים באו ושיחררונו.

ב־2.10.44 חזרתי לסמורגון, שהיתה כולה שרופה באש תותחים ופצצות.

מסמורגון נסעתי ללודז, מלודז לאיטליה, ומאיטליה עליתי ארצה.

אידא לעווין (קאנאדא)

א בלעטל פון אומקום...

עס איז יאר 1942, הארבסט. איך מיט מיין פאמיליע האבן זיך געפונען אין דעם ארבעטס-לאגער אין זשעזשמיר. מיר זיינען אהער געקומען מיט זעקס וואכן צוריק פון סמארגאנער געטא. מיין טאכטער, א מיידל פון א יאר דרייצן, האט זיך דא געפונען פון פריער און ביים ליקווידירן סמארגאנער געטא האבן מיר געהאט דאס רעכט אויסצוקלייבן זיך א לאגער ווו מיר האבן קרובים.

די נאציס האבן געפאדערט פון „יודענראט" ער זאל צושטעלן 300 יידן. אזוי ווי מיר זיינען געווען פון די לעצט-אנגעקומענע אין לאגער, זיינען מיר געווען אריינגערעכנט אין די דריי הונדערט. מע האָט אויסגעטיילט 180 פרויען און 120 מענער. מיר האבן געמוזט גיין, כאטש יעדער פון אונדז האט מיט טויט-שרעק געטראכט אז מיר גייען „דעם לעצטן וועג". מען האט אונדז אריינגעפאקט אין פראכט-וואגאנעס, פארשפארט די טירן. שפעט אין דער נאכט האט דער צוג זיך גענומען רירן. מיר זיינען אזוי געפארן אן אומבאשטימטע צייט וואס האט זיך פאר אונדז געצויגן ווי אן אייביקייט. מיר האבן, אבער, געוווסט אז דער צוג גייט אין דער ריכטונג פון ווילנא. אזוי האבן אונדז אינפארמירט אייניקע פון די פארער, וואס האבן געוווסט דעם וועג. דער צוג האט פלוצלונג גענומען פארלאנגזאמען זיין גאנג. מיר האבן זיך גענומען דערנענטערן צו פאנאר. וואס פאנאר באטייט האבן יידן פון ארום ווילנע גוט געוווסט: עס מיינט זיכערער טויט. טויזנטער יידן פון ווילנער געטא זיינען דארט אומגעקומען. וואס נענטער צו פאנאר אלץ פאמעלעכער האט זיך דער צוג געשלעפט. און אט איז דער צוג געבליבן שטיין. מיר זיינען ווי פארגליווערט געווארן אויף אונדזערע פלעצער. אין דער טויטער שטילקייט האבן מיר געהערט ווי מ'עפנט די וואגאנעס, און עס צעהילכט זיך דער באקאנטער אויסגעשריי פון די ס.ס. „רויס!"

מיר זיינען ארויס פון די וואגאנעס, מער טויט ווי לעבעדיק פון שרעק. אויסער די וואכלייט וואס האבן אונדז געפירט זיינען געווען נאך ס.ס. זיי האבן אונדז באפוילן זיך אויסשטעלן לעבן די וואגאנעס. זיי האבן אונדז געציילט און ווידער געציילט און אונדז געלאזן אזוי שטיין א לענגערע צייט. זיי האבן צווישן זיך אלץ איבערגערעדט, ווי פארהאנדלט וועגן אונדז. ביי אונדז איז שוין גאר קיין מינדסטער צווייפל ניט געווען אז דאס איז אונדזער סוף. מיר זיינען קאפוט. וואס מיר האבן

איבערגעלעבט אין יענע שעהן, דערוואַרטנדיק דעם זיכערן טויט, איז געווען שרעקלעכער פון טויט גופא.

נאך א לאנגער באַראַטונג האבן די ס.ס. אונדז באַפוילן אַריינצוגיין אויף שנעל אין די וואַגאַנעס. מען האט די טירן ווידער פאַרשפאַרט און פאַרריגלט, און דער צוג האט גענומען מאַנעווּרירן צוריק און פאַרויס און האט אָנגעפאַנגען לאַנגזאַם צו גיין. וווּהין פירט מען אונדז? אונדזער שרעק איז געשטיגן פון מינוט צו מינוט. פּלוצלונג האבן מיר דערשפירט אז דער צוג פאַרשנעלערט זיין גאַנג און מיר האבן דערזען אז פאַנאַר איז שוין הינטער אונדז. א פונק פון האָפענונג האט זיך אָנגעצונדן אין אונדזערע הערצער. מיר האבן אָנגעפאַנגען קומען צו זיך.

אכט טעג האט מען אונדז געפירט אין די פאַרריגלטע וואַגאַנעס. מיר האבן ניט געוווּסט וווּהין און צו וואס מען פירט אונדז. ערשט מיר זיינען אָנגעקומען אין רוסלאַנד אין א וויסטעניש ביי פּסקאָוו, וואָס האָט געהייסן מאַקראַצא.

אויפן וועג האבן מיר געהאט נאך א טויט-שרעק איבערלעבעניש. די פאַרטי-זאַנער האבן אונטערגעמינעוועט די אייזנבאַן. איינער פון די וואַגאַנעס האט זיך אינגאַנצן אויפגעריסן. צום גליק איז עס געווען דער וואַגאָן, אין וועלכן די וואַכלייט זיינען געזעסן. זיי זיינען אַלע דערהרגט געוואָרן.

מאַקריצע איז אַן אוראַלטער וואַלד וואס קיין מענטשלעך פוס האט ביז איצט ניט באַטראָטן. דורך אָט־דעם אומדורכדרינגלעכן וואַלד האָבן מיר געדאַרפט דורכ־לייגן אַן אייזנבאַן-ליניע. זיבן מאָנאַטן אין יאר געפינען זיך דאָ אַזעלכע ווילדע פליגן און קאָמאַרן וואס האבן אונדז צעביסן ביז בלוט איז גערונען פון די הענט און פיס. אונדזערע שומרים זיינען אַרומגעגאַנגען מיט אַזעלכע וואַלן אויף זייערע פנימער. מיר האבן זיך ניט געטאָרט באַשיצן קעגן די אינזעקטן בלוטזויגערס און נאַציס בלוטזויגערס.

אונטער אַזעלכע אומשטענדן האבן מיר דאך אויסגעלייגט די ליניע אויף א שטרעקע פון א היפשע צאָל ווערסט.

אַז דער פראָנט האט זיך גענומען דערנענטערן, האט מען אונדז ווידער אין הוילער טויט-שרעק טראַנספּאָרטירט אויף אַן אַנדער אַרבעט-פּלאַץ.

אליעזר קארפעל

דער פארונגלעקן פון א פארטיזאן

מיר האָבן פארמאָגט (אויף דער „קרקע") 18 דעסיאַטין (א 20 העקטאַר) לאנד. זיך פארנומען מיט ערד-ארבעט.

ביז 1925 בין איך געווען אין רודנע, אַ דאָרף, וווּ עס האָבן געוווינט פינף יידישע משפחות, אלע אויסגעבונדן אין נאָענטער קרובהשאפט.

פון 1925 געוווינט אין סמארגאָן אויף סקאפינקער גאַס.

נאָכן ערשטן חורבן פון סמארגאָן און ארויסגעטריבן ווערן, זיינען מיר צוריקגעקומען און זיך צוריק באזעצט. בלויז עטלעכע טויזנט יידן זיינען איצט געווען אין סמארגאָן.

1941. עס קומען פאַר שלאַכטן צווישן דער רוסישער ארמיי און די דייטשע פלאץ און די הייזער וואָס רינגלען אים ארום ווערן איינגאנצן אָפּגעברענט.

23-טן מאַי 1941 טרעט איך אריין אין דער רויטער ארמיי. דער הויפּט-קאָמאנדיר איז געווען וואָראָשילאָוו. מען שיקט מיך אָפּ קיין וויאזמע אויפן פראָנט. ביי וויאזמע שטיי איך פיר חדשים. אין אָקטאָבער פאַל איך אריין אין געפאנגענ-שאפט ביי די דייטשן.

די דייטשן טרייבן אונדז, א פארטיע געפאַנגענע, קיין סמאָלענסק. אויפן וועג גיט זיך מיר איין צו אנטלויפן. איך באהאַלט זיך אויס אין די דערפער. ווו געטאָגט ניט געגנעכטיקט. איך ארבעט ביי די פּויערים, ווי איינער פון זיי. אין נאָוועמבער האָבן מיך די דייטשן ווידער פארנומען. זיי האָבן געזוכט יונגע מענטשן. מען האָט מיך צוריק אָפּגעפירט אין א לאגער פאר קריגס-געפאַנגענע. זייענדיק אין לאַגער האָבן מיר געטאָן פארשיידענע ארבעטן: געהאקט האָלץ אין וואלד, געזעגט האָלץ, אויסגעלייגט צופאַר-וועגן צו די שאָסייען, גערייניקט די וועגן פון שניי.

זיך געפלאָגט אין לאַגער קארגע צוויי יאָר, ביז דעם 20-טן סעפּט. 1943.

אזוי ווי מיר זיינען געווען יונגע לייט און אָן דאָקומענטן, האָבן די דייטשן אונדז געהאלטן און באהאנדלט ווי קריגס-געפאנגענע. איך האָב זיך אָנגערופן אַלעקסאַנדער קארפּאָוו, און זיך ארויסגעגעבן פאר א קריסט, א ווייסרוס. דער לאַגער האָט זיך געפונען אין „קראסני באָר" לעבן סמאָלענסק.

1943, אויג. מאָנאט. די רויטע ארמיי האָט גענומען צוקומען נענטער צו סמאָלענסק. האָט מען דעם לאַגער אריבערגעפירט אויף אן אנדער פלאץ לעבן אָרשע.

מיר האָבן זיך דערוווסט אַז אין די נאָענטסטע דערפער געפינען זיך פּאַרטיזאַנער. אין דעם לאַגער לעבן אָרשע האָבן מיר געאַרבעט ביי קאַוואַלעריע דאָס מיינט באַרשטן און פּוצן די פערד, קאָרמען זיי און פּאַיען, רייניקן די שטאַלן. אַזוי אַז מיר זיינען געווען אַ ביסל פרייער אין אונדזערע באַוועגונגען, און די שמירה איז ניט געווען אַזוי וואַכזאַם און שטרענג. האָבן מיר געמאַכט „פליטה״. מיר מיינט איך און נאָך צוויי געפאַנגענע. דאָס איז שוין געווען דעם 20־טן סעפּטעמבער 1943. צוויי טעג און צוויי נעכט האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער. מורא געהאַט מען זאָל אונדז ניט כאַפּן און דערשיסן. די צוויי מעת-לעת האָבן מיר גאָרניט געגעסן.

צום סוף האָבן מיר אָנגעטראָפן אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער. זיינען מיר צו זיי צוגעשטאַנען. די גרופּע איז געווען אַ טייל פון דער 16-טער סמאָלענסקער בריגאַדע. זי האָט געציילט 1,500 ווייסרוסן, רוסן און צווישן זיי בלויז איין יידיש מיידל פון מינסק. ביי די פּאַרטיזאַנער בין איך שוין געוואָרן צוריק אַ ייד און געטראָגן מיין אמתן נאָמען. אין דער דיוויזיע זיינען געווען מענטשן מיט הויכער מיליטערישער בילדונג און מלחמה-דערפאַרונג. זיי זיינען געווען אַנטלאָפענע פון דייטשע געפאַנגענען-לאַגערן. איך בין געוואָרן אַן אויסקוקער (ראַזוויעדטשיק) און אַ קאָמאַנדיר פון אַ זוואָד (אַ קליינע מיליטערישע אָפּטיילונג).

1944. 3-טן יולי האָבן מיר זיך פאַראייניקט מיט דער רויטער אַרמיי צווישן די שטעטלעך סוויר און מיכאַלישעק. דערנאָך איז די רויטע אַרמיי אַוועק ווייטער אין דער ריכטונג צו דייטשלאַנד. אונדזער בריגאַדע פון פּאַרטיזאַנער זיינען געבליבן אָפּצורייניקן די וועלדער פון די אויסבאַהאַלטענע דייטשן און אָפּטיילונגען פון פּוילישע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן געקעמפט קעגן אונדז. אַז מיר זיינען פּאַרטיק געוואָרן מיט אונדזער אויפגאַבע אין די וועלדער, האָבן מיר זיך ווידער פאַראייניקט מיט אַן אָפּטיילונג פון דער רויטער אַרמיי, און אַוועק אויפן פראָנט הינטער ריגע. דערנאָך מעמל, קעניגסבערג און דאַנציק.

איך בין געווען צוויי מאָל פאַרוווּנדעט. איין מאָל אין מעמל דעם 20-טן סעפּט. 1944, אַ צווייטן מאָל אין קעניגסבערג דעם 10-טן פעב. 1945. אָבער פאַר מיינע וווּנדן האָבן די דייטשן באַצאָלט מיט צענדליקער און הונדערטער לעבנס. אונדזער אָפּטיילונג האָט אויפגעריסן בריקן, באַנליניעס, פיר עשאַלאָנען אַראָבגע-שליידערט פון די אויפגעריסענע רעלסן, צוויי מיט טאַנקן, צוויי מיט דייטשע זעלנער. פאַרנומען אַ באַזע וואָס איז געפירט געוואָרן צום פראָנט. זיך באַטייליקט אין שלאַכטן אויפן פראָנט ביז דעם 12-טן מאַי 1945. דערנאָך בין איך געווען אין ליגניץ לעבן ברעסלאַוו אַן אויפזעער איבער דער מיליטערישער ווירטשאַפט ביז 1947.

פאַר בראַווקייט אין שלאַכטן האָב איך באַקומען פינף מעדאַלן און דעם „אָרדן רויטע קריגס-פאָן״.

מארגאלע הורוויטש

סמאגראן איז צוויי מאל חרוב געווארן

1915 זיינען אריין די קאָזאקן אין שטאָט. זיי האָבן אלע יידן גלייך ארויסגעטריבן.

מיר האָבן זיך געלאָזט גיין דורך זאליעסער וואלד אין דער ריכטונג פון זאלאדעטשנע. מיר זענען ארויס פון שטאָט פרייטיק, מיטגענומען מיט זיך בלויז ליכט און חלה: ליכט אויף צו בענטשן און אָנצינדן פרייטיק צונאכט, חלה — אויף לחם-משנה ביי דער „שבת-סעודה". שבת האָבן מיר געהאלטן אין וואלד. אין זאמד אריינגעשטעלט די ליכט קיין לייכטער האָבן מיר ניט מיטגענומען. אַ צו שווערע משא.

מוצאי שבת האָבן מיר זיך געלאָזט גיין דורך זאסקעוויטשער וואלד קיין לעבעדאווע. אין לעבעדאווע קיינעם ניט געפונען. אלע צעלאָפן. מיר האָבן איבערגענעכטיקט אין שול. זיך אָנגעפאקט ווי הערינג אין א פעסל. איבערגענעכטיקט, זיך אביסל אָפּגערוט און זיך געלאָזט גיין קיין מאלאדעטשנע. דערגאנגען צו פוס. פון מאלאדעטשנע געפאָרן מיט דער באן קיין מינסק.

אין מינסק איז ניט געווען גענוג שפייז פאר אלע אָנגעפאָרענע פליטים. צווישן עולם פליטים האָט אויסגעבראָכן אן עפּידעמיע פון כאָלערינקע. קלאנגען האָבן זיך פארשפרייט, אז די דאָקטוירים פארסמען די חלאים, אזוי אז מ'האָט מורא געהאט זיך ווענדן צו א דאָקטאָר. מ'האָט ניט אויסגעזאָגט אז עמיצער איז קראנק, ווייל צו ווען מע האָט גערופן א דאָקטאָר און גענומען די מעדיצין, וואָס ער האָט פארשריבן, איז יענער געשטאָרבן, און די וואָס מ'האָט ניט קורירט, זיינען געבליבן לעבן. אזוי האָט דער עולם פליטים גערעדט.

בלויז איין וואָך פארבראכט אין מינסק. ווי פליטים האָט אונדז דער רויטער קרייץ, טאטיאנאס קאָמיטעט, געגעבן אומזיסטע באן-בילעטן צו פאָרן וווהין מיר ווילן. מיר זיינען דערפאָרן ביז ראמני פאלטאווער גובערניע. געווען דאָרט ביז 1922. דורכגעלעבט די שווערסטע צייטן אונטער גענעראל דעניקין און די ווייסע גוואַרדייער, וואָס זייער לאָזונג איז געווען: „הרגע יידן און ראטעווע רוסלאנד!" וואָס מיר האָבן פארמאָגט האָט מען ביי אונדז צעראַבירט.

ר״ח אלול 1922 זיינען מיר אָנגעקומען צוריק קיין סמאָרגאָן. געפונען חורבות. די לעדער-פאַבריקן האָט מען צוריק ניט געעפנט. די סמאָרגאָנער לעדער פאַבריקאַנטן זיינען צעשפּרייט איבער פאַרשיידענע שטעט אין רוסלאַנד: אין כאַרקאָוו, ראָסטאָוו אויפן דאָן, ניזשני נאָווגאָראָד, סאַמאַרע; אַנדערע זיינען פאַר־פאָרן אַזש קיין סיביר.

סמאָרגאָן האָט זיך גענומען אויפבויען, קליינע הייזער, זעלטן ווו א צוויי שטאָקיק געביידע. מ׳האָט געהאַנדלט מיט לעדער אין סמאָרגאָן און אויף די ירידים. מ׳האָט אויך באַקומען שטיצע פון אַמעריקע. סוף כל סוף איז סמאָרגאָן אויפגעבויט געוואָרן, אָבער זי איז ניט געקומען צו זיך. ניט ווי זי איז געווען פאַרן חורבן. איצט איז סמאָרגאָן געווען אונטער דער מאַכט פון די פּאָליאַקן.

1939 זיינען אַריין אין סמאָרגאָן סאָוויעטישע זעלנער, איינגעפירט א סאָוויעטן רעזשים. אין 1941 זיינען זיי אַרויס און די דייטשע נאַצישע זעלנער זיינען אַריין.

איך בין אַרויס פון סמאָרגאָן צו פוס. זיך געלאָזן גיין קיין זאַליעסיע. דערגאַנגען צו פוס ביז אָרשע. אויף דעם גאַנצן וועג האָבן דייטשע אַעראָפּלאַנען געוואָרפן באָמבעס. איך בין עוואַקואירט געוואָרן קיין פּענזע, פון פּענזע האָט מען מיך איבערגעפירט קיין סאַמאַרע וואָס האָט געהייסן קובישאָוו. פון דאָרטן האָט מען מיך אַריבערגעשיקט אין א קאָלכאָז. דאָ האָב איך געאַרבעט א האַלבן יאָר.

מיין טאָכטער איז געוואָרן א „קראַנקן-שוועסטער" און איז אַוועק אויפן אוראַל, געאַרבעט דאָרט פון 1943 ביז 1948. דערנאָך איז זי געקומען צוריק קיין ווילנע. איך בין אויך געקומען אין ווילנא. אַזוי ווי מיר האָבן זיך גערעכנט פאַר פּוילישע בירגער, האָבן אונדז די סאָוויעטן אַרויסגעלאָזט. זיינען מיר פון ווילנא אַוועק קיין וואַרשע אין 1947. אָנגעקומען קיין ישראל דורך לוד.

מיין שוועסטער העניע איז געשטאַנען אין שידוכים. האָט זי באַגעגנט א חתן, א ישיבה בחור. אָבער ווי באַלד ער האָט מיט איר געשמועסט, האָט זי געהאַלטן, אַז ער איז צו פריי. פרעגט זי אים — איז פאַראַן ביי אייך אין ראַדינער ישיבה א בחור, וואָס איז אָפּגעהיטענער פון אייך?

— יאָ, עס איז דאָ. ער הייסט ר׳ זעליג, דער גראָדנער.

האָט מיין שוועסטער חתונה געהאַט פאַר ר׳ זעליג שפּירא, וואָס איז געווען א שם דבר אין דער מוסרניקעס ישיבהשער סביבה. אין בוך „העכער פון דער זון" פון דוד זאַרעצקי, וואָס איז געהייליקט צו די אומגעקומענע תלמידים פון חפץ חיימס ישיבה, פאַרנעמט זעליג דעם אויבנאָן. וועגן אים ווערן דערציילט מתנגדישע מוסרניקישע מופתים. אין אַשמענער געטאָ, ווו ער איז געווען מיט זיין ווייב, האָט ער געלערנט מיט די קינדער חומש און אויך גמרא.

ווען מיין שוועסטער איז אין 1938 שטאַרק קראַנק געוואָרן, האָט איר ר׳

זעליג שפּירא געשאָנקען פינף יאָר פון זיין לעבן און מיט ווילנער פינף דיינים איז ער אוועק אויפן גאונס קבר מתפלל זיין פאַר איר געזונט. און מער ווי פינף יאָר דערנאָך האָט זי ניט געלעבט.

ווען מ׳האָט מיין שוועסטער און איר מאַן געפירט פון אשמענע קיין פּאָנאַר, זיינען זיי ארויסגעשפרונגען פון וואַגאָן. די דייטשן האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט. דאָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1943, פונקט פינף יאָר נאָך איר געזונט ווערן. יידן האָבן דערקענט זייערע טויטע קערפּערס און זיי געבראַכט צו קבר ישראל.

לאה בוביס — בודגאר

איבערלעבענישן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

1941, חודש יוני. די מלחמה ברעכט אויס. איך בין אַן אָנגעשטעלטע אין א סאָוויעטישן געשעפט. איך און סאָניע אלקין שטייען ביים געשעפט, די שליסלען אין די הענט. מיר זיינען גרייט עס צו עפענען, ערשט מיר זעען, אז די סאָוויעטישע טוער און אויפזעער זיינען עפעס ווי צעטומלט, און לויפן פון פלאַץ צו פלאַץ. א סומאטאכע, א געפילדער. מיר זיינען אין א פארלעגנהייט און ווייסן ניט וואָס מיר זאָלן טאָן. אָפשליסן צי ניט. האָבן מיר זיך געווענדט צו איינעם פון דער פארוואלטונג, און פרעגן אים ווי דארפן מיר האנדלען. ער ענטפערט אונדז, אז קיין זאך האָט ניט פאסירט און מיר דארפן עפענען דאָס געשעפט ווי אלע מאָל. און גלייך נאָך זיינע רייד איז ער נעלם געוואָרן. מיר זיינען געוואָרן זייער אומרויק און פרעגן די אנדערע סמאָרגאָנער יידן, וואָס דאָ קומט פאָר. ערשט עס שטעלט זיך ארויס, אז קריג איז אויסגעבראָכן.

וווהין לויפט מען ? אסך סמאָרגאָנער זיינען אוועק צופוס אין דער ריכטונג פון מינסק. איך, מיין מוטער שיינע יענטע בודגאר, האָבן ניט געהאט קיין כוח זיך צו שלעפן צו פוס. דער ברודער ברוך איז געווען מיט אונדז אָבער דער ברודער יעקב איז געווען אוועקגעפאָרן אין א דאָרף לעבן סוויר. האָבן מיר באשלאָסן וואַרטן אויף זיין צוריקקומען מיט פערד און וואָגן. ביי דער נאכט איז ער טאקע אָנגעקומען. האָבן מיר זיך איינגעפאקט, גענומען זאכן וויפל מיר האָבן נאָר געקאָנט אָנלייגן און זיך אוועקגעלאָזן אין דאָרף צו באקאנטע פויערים.

אויפן וועג, פאַרענדיק, האָבן מיר שוין באגעגנט דייטשע זעלנער. איך האָב זיך גוט איבערגעשראָקן, דאָך זיך געצווונגען זיי צוצוּוואַרפן א שמייכל, כדי זיי זאָל ניט איינפאלן אז מיר אנטלויפן טאקע פון זיי. מיר זיינען אָנגעקומען אין כאטשעליעוויטש. דער ברודער יעקב האָט אונדז אריינגעפירט צו זיין באקאנטן פויער. מיר האָבן געהאָפט צו געפינען א צייטווייליקן מקום מקלט. דער פויער האָט אונדז אריינגעפירט אין זיין תבואה־שייער. מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן.

אויף מאָרגנס איז אריין אין שייער א פויער פון דאָרף. ער האָט געכאַפּט א האק און זיך געוואָרפן צו אונדז מיט קולות : זשידעס, איך וועל אייך אלע דאָ אויסהרגענען ! אז ער האָט דערזען יעקבן, מיין ברודער, איז ער ווייכער געוואָרן

און האָט געזאָגט: ווען ניט יענקל, וואָס ער איז מיין פריינט, האָק איך אייך אלעמען אראָפּ די קעפּ.

אזוי זיינען מיר געזעסן עטלעכע טעג אין שייער אין הוילער שרעק, געזעסן און געוויינט. דערהויפּט איז אונדז געווען שווער אויפן געמיט פרייטיק צו נאכט, אז מיר האָבן זיך דערמאָנט ווי די מאמע האָט געבענטשט ליכט און מיר האָבן זיך געפילט אזוי זיכער ביי זיך אין דער היים.

יעדן טאָג איז אריין צו אונדז דער פּויער אין ווען עמענס שייער מיר האָבן זיך געפונען און געהייסן אונדז פארלאָזן דעם פּלאַץ פון אונדזער באהעלטעניש, ווייל ער האָט מורא פאר די דייטשן, זיי זאָלן זיך ניט דערוויסן אז ער פארבאהאלט ביי זיך יידן.

איך זאָג צו דער מאמען: מאמע, לאָמיר אוועקגיין אין סווירער געטאָ. וואָס עס וועט זיין מיט אלע יידן, וועט זיין מיט אונדז.

די מאמע האָט צוגעשטימט און מיר זיינען אריינגעפאָרן אין סווירער געטאָ. א טייל פון אונדזערע זאכן האָבן מיר מיטגענומען, דאָס איבעריקע האָבן מיר איבערגעלאָזן ביי דעם פּויער אין דאָרף כאטשילאוויטש.

אין סווירער געטאָ זיינען געווען נאָך סמאָרגאָנער, ווי דהיינו, נחמה יעקבסאָן און איר מוטער און ברודער משה, אויך אסתר און הינדע קאַץ מיט זייער מוטער און פאָטער ישראל קאַץ. איך פלעג זיך מיט זיי אלעמען טרעפן ביי דער ארבעט. מיר פלעגן מוזן יעדן טאָג גיין אויף ארבעט.

געוווינט האָב איך און מיין משפחה אויפן שול-הויף ביי קרובים. די לאַגע איז געווען אַן אומדערטרעגלעכע; געאַרבעט שווער און אלס לוין געזען פאר די אויגן דעם טויט יעדן טאָג אין וואָך. קיין איין מינוט איז מען ניט זיכער געווען מיטן צרהדיקן פארפראַצעוועטן לעבן.

איין מאָל בין איך מיט מיין ברודער יעקב אוועק אין דאָרף צום פּויער, אָפּנעמען א טייל פון די זאכן, וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזן. אויפן וועג ביים דאָרף לישניצע, האָבן אונדז געכאַפּט צוויי פּויערים, וואָס זיינען פונקט אָנגעפאָרן פון סוויר. עס איז געווען שפּעט ביי דער נאכט. זיי האָבן אונדז געוואָלט דערשיסן. מיט ביטערן געוויין האָב איך זיך געגומען בעטן ביי זיי, זיי זאָלן אונדז לאָזן זיך אומקערן אין סווירער געטאָ, צו אונדזער מוטער וואָס וואַרט אויף אונדז. מיך האָבן זיי צום סוף אָפּגעלאָזן, אָבער ניט דעם ברודער. זיי האָבן געהאלטן פּיסטאָלעט אָנגעשטעלט אויף אים און אזוי אים געפירט אין זייער וואָגן אין וואלד אריין. איך האָב זיך ניט פארלאָרן און אָנגעכאַפּט דעם פערד ביי דעם צוים און זיי ניט געלאָזן פאָרן אין וואלד אריין און זיך געבעטן ביי זיי רחמים: איך האָב געקלאָגט און געיאָמערט: וואָס טויג מיר מיין לעבן אָן מיין ליבן ברודער! זייערע רצחנישע הערצער זיינען ווייכער געוואָרן און זיי האָבן אונדזביידן געלאָזן פריי גיין צוריק אין געטאָ.

אין סווירער געטאָ זיינען מיר געווען ביז סוף 1941, ווען מ'האָט איבערגע-לאָזט אין געטאָ בלויז בעלי-מלאכות געניטע אין זייער פאַך. מיך און מיין מוטער האָט מען איבערגעשיקט אין מיכאַלישקער געטאָ. מיינע צוויי ברידער, ברוך און יעקב האָט מען געשיקט אין אַן ארבעטס-לאַגער לעבן ווילנא.

אָנגעקומען אין מיכאַלישקער געטאָ האָט מען אונדז איינגעקוואַרטירט אין אַ הויז, אין וועלכן עס האָבן שוין געוווינט 30 מאַן. די סאַניטאַרע ווי בכלל די לעבנס באַדינגונגען זיינען געווען שוידערלעכע, ווער עס האָט עס ניט איבערגעלעבט קאָן זיך עס קוים פאָרשטעלן: שמוץ, הונגער און קעלט. איך האָב זיך דורכגעשטופּט דורך די שטעכיקע דראָטן מיט וועלכע די געטאָ איז געווען אַרומגעצוימט. איך בין אַוועק קריגן אביסל שפּייז ביי די פּויערים אין אויסטויש פאַר קליידער. ביי דער נאַכט האָב איך זיך צוריק אריינגעגנבעט. די געפאַר איז געווען גרויס, אָבער דער הונגער האָט מיך געטריבן, און איך האָב איינגעשטעלט דעם לעבן. אין מיכאַלישקער געטאָ האָב איך געטראָפן די זעלבע סמאַרגאָנער פאַמיליעס וואָס איך האָב געזען אין סווירער געטאָ.

אין סוף 1942 איז ארויס אַ באַפעל צו פאַרלאָזן דעם געטאָ און ווער עס האָט אייגענע ערגעץ אין אַן ארבעט-לאַגער האָט אַ רעכט אהין זיך אריבערפירן. און נאָך אַ פּריווילעגיע האָבן מיר געקראָגן: די, וואָס האָבן איבערגעלאָזן זאַכן אין די דערפער ביי די פּויערים, האָבן דאָס רעכט צו פאָרן אהין אָפּנעמען די זאַכן און זיי מיטנעמען מיט זיך אין ווייטן וועג אריין. אויף דעם האָט מען געשאַנקען זיבן טעג.

מען האָט אונדז געזאָגט, אַז מ'גייט אונדז אָפּשיקן קיין ווילנער געטאָ. דער צום דאָרט איז זייער הויך און די וואָך זייער שטרענג, אַזוי אַז פון געטאָ וועלן מיר ניט קאָנען ארויס צו קריגן עסנוואַרג ביי די פּויערים פאַר אונדזערע זאַכן. מוזן מיר זיך איינשאַפן וואָס מער קליידונג און אַנדערע נויטיקע אַרטיקלען, וואָס מיר וואָלטן קאָנען אויסטוישן פאַר ברויט אין געטאָ גופא. אָן דעם וועלן מיר אויסגיין פון הונגער. איז די מאַמע אַוועק צו פוס אין דאָרף באַטשילעוויטש, האָט אָפּגענומען אַ טייל זאַכן און זיך געלאָזט גיין מיט זיי צוריק. האָט אַ פּויער אויפן וועג זי דערהרגעט און צוגענומען וואָס זי האָט נאָר געהאַט. איך בין געבליבן איינע אליין, איינגאַנצן הילפלאָז. איך האָב ניט אויפגעהערט צו וויינען, שיעור ניט אויסגעוויינט די אויגן ביז צום בלינד ווערן.

אַלע אין געטאָ האָבן זיך געפּאַקט. איך האָב ניט געוווסט וואָס צו טאָן. איך בין געווען איינגאַנצן פאַרלאָרן.

איין טאָג איז געקומען צו מיר מיין ברודער ברוך און האָט מיך גענומען אין ארבעטס-לאַגער לעבן ווילנא.

די איבעריקע סמאַרגאָנער, צום אומגליק, זיינען אַוועק אויף קאָוונע. זיי זיינען אַלע אומגעקומען.

אין געטאָ ווילנא האָב איך געוווינט מיט מיינע צוויי ברידער, ברוך און יעקב.

1943. מען האָט געטריבן אויף שווערער ארבעט אָן עסן און אָן טרינקען. מיט אַן א שיעור צרות, ליידן און טויט-שרעק. מיט יעדן טאָג איז דער געטאָ וואָך געוואָרן שטרענגער. עס איז אָנגעקומען דער תליין ווייס, און מורער, דער געסטאַ-פּאָ-מענטש. ניט איינמאָל האָט מען אונדז בעת דער ארבעט ארומגערינגלט מיט א קייט פון געסטאַפּאָ-לייט. איך האָב געקוקט אויף אַלע זייטן אפשר איז פאראַן ערגעץ אַן עפענונג צו אנטלויפן דורך איר, און מיטן אנטלויפן זיך ראַטעווען.

איך מיט מיינע צוויי ברידער זיינען געשיקט געוואָרן אויף ארבעט אין א גרינוואַרגס גאָרטן אין קופּערנישעק לעבן ווילנע. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אז די דייטשן גייען ליקווידירן דעם געטאָ אין ווילנא. האָבן מיר זיך גענומען גרייטן צו מאכן פליטה אין וואַלד אריין, ד.ה. זיך אָנשליסן אין א גרופּע פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן געוווּסט אז די פּאַרטיזאַנער נעמען אויף די פליטים, וואָס קומען און ברענגען געווער. האָבן מיר פאַר די בגדים און קליידלעך, וואָס זיינען אונדז נאָך געבליבן, איינגעקויפט זיך רעוואָלווערן. מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען אין א גרופּע פון 18 מאַן. מיר האָבן אראָפּגעוואָרפן די געלע לאַטעס און זיך געלאָזט גיין. מיר זיינען פארבייגעגאַנגען א ריי דערפער. געגאַנגען ביי דער נאַכט, בייטאָג זיך פארבאַהאַלטן אין די קוסטעס. מיר האָבן ניט געהאַט וואָס צו עסן. מיר האָבן איינמאָל ריזיקירט און געוואָלט אריין אין א פּויערשער שטוב און בעטן א שטיקל ברויט. אָבער די הינט פון דאָרף זיינען אונדז באַפאַלן און אונדז שיעור ניט צעביסן, אזוי אז מיר האָבן זיך געמוזט צוריקציען אין וואַלד אריין. מיר זיינען אזוי געגאַנגען דורך די נעכט ביז מיר זיינען אָנגעקומען אין די נאַראַטשער וועלדער. פון די פּויערים האָבן מיר זיך דערוווּסט, אז אין וואַלד האַלטן זיך אויף אָפּטיילונגען פון פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך זייער דערפרייט: דאָס מיינט דאָך, אז מיר זיינען נאָענט צו אונדזער ציל. ווי מיר שטייען אזוי און באַראַטן זיך אין וועלכער ריכטונג זיך צו לאָזן גיין, ערשט עס קומט אָן א פּאַרטיע פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן, ערשטנס, צוגענומען ביי אונדז דאָס געווער און האָבן אונדז געהייסן גיין טיפער אין וואַלד אריין. מיר האָבן געפאָלגט. מיר זיינען צו צום קאָמאַנדיר פון דער פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג. גיט ער אונדז א פרעג, אין ערנסט צי אין שפּאַס: ווו זיינען אייערע ביקסן, גראַנאַטן. מעלדן מיר אז מיר האָבן געהאַט בלויז רעוואָלווערן און די האָבן די פּאַרטיזאַנער ביי אונדז צוגענומען. פרעגט ער ווייטער: ווי אזוי האָט איר געקראָגן די רעוואָלווערן? ענטפערן מיר אים, אז מיר קומען פון ווילנער געטאָ און די רעוואָלווערן האָבן מיר געקויפט. לאַכט ער זיך פונאַנדער און זאָגט צו אונדז: אזוינע פּאַרטיזאַנער זייט איר עס! איר האָט געדאַרפט דערהרגענען עטלעכע דייטשן און צונעמען ביי זיי דאָס געווער, דעמאָלט וואָלט איר געווען ריכטיקע פּאַרטיזאַנער. ער האָט זיך אנטזאָגט אונדז אויפצונעמען

אין זיין אָפּטיילונג. ער האָט אָבער געזאָגט אז אין וואלד איז פאראן א יידישע פּארטיזאנער-גרופּע און מיר זאָלן גיין צו זיי.

מיר האָבן אזוי געטאָן. די יידישע פּארטיזאנער האָבן זיך מיט אונדז ממש דערפרייט. זייער קאָמאנדיר האָט געהייסן יוסף גלאזמאן. ער איז געקומען פון ווילנער געטאָ. די יידישע גרופּע איז סוף 1944 צעפאלן געוואָרן און די איינצעלנע פּארטיזאנער, וואָס האָבן געהאט געווער, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן דער אלגעמיינער אָפּטיילונג פון די פּארטיזאנער. מיך האָט מען אריינגענומען צום אָנפאנג, אין אן ארבעטער אָפּטיילונג, אין א שניידערשער גרופּע. פּלוצלונג זיינען די וועלדער, ווו עס האָבן זיך געפונען די פּארטיזאנער פּאָזיציעס, באפאלן געוואָרן פון די דייטשע חיילות בערך אין א צאָל פון 2—3 טויזנט מאן. זיי האָבן אָנגעפאנגען די אָפּענסיווע קעגן די פּארטיזאנער. מיך האָט מען באשמיטט פאר דעם געהילף פון רוסישן דאָקטאָר. מיין אויפגאבע איז געווען אויפצופּאַסן אויף די פאַרוואונדעטע פּאַר־טיזאנער. מען האָט מיך און די חולאים אָפּגעפירט אויף די ניוורער בלאטעס. איך האָב געזאָגט צום דאָקטאָר, אז ווען די דייטשן וועלן צוקומען־נאָענט צו אונדז, וועל איך אנטלויפן און איבערלאָזן די פארוואונדעטע. ער האָט מיר דארויף גאָרניט געענטפערט, און איז אוועק און מיך איבערגעלאָזן. די שיסעריי איז געוואָרן אזוי פּארטויבנדיק, אז איך בין ווי צעטומלט געוואָרן און געמיינט אז מיט מיין מאכן מיט די הענט, וועל איך די קוילן אוועקשמייסן פון מיר און פון די קראנקע. דערנאָך בין איך אנטלאָפן. אָפּגעלאָפן א 100 מעטער פון קראנקן-לאגער, האָב איך זיך פארשטעקט אונטער א קוסט. אוועק א פּאָר מינוט, איך הער ווי די דייטשע זעלנער קומען צו, און לאָזן זיך קריכן אין זייערע גומענע שטיוול אין בלאָטע. איך בין געלעגן פארטארעט מיט אן איינגעהאלטענעם אָטעם. ערשט די דייטשן זיינען שנעל אוועק און איך בין געבליבן לעבן. ס'איז נאכט. שטארק פינצטער. איך לאָז זיך גיין צוריק צו די קראנקע און פארוואונדעטע. איך ווייס אָבער ניט דעם וועג. אויף מיין מזל האָב איך דערזען מיין טיכל פון קאָפּ. איך האָב עס פארלאָרן, הפּנים, לויפנדיק. הייסט עס אַז דאָס איז דער ריכטיקער שטעג. אז איך בין צוריק געקומען צו די קראנקע, האָב איך דערזען א שרעקלעך בילד. איינער פון מיינע חולאים אין טויט־אגאניע, ער האָט זיך דערשאָסן האלב אויף טויט, מורא־האָבנדיק די דייטשן זאָלן אים ניט דערשיסן. איז ער באגאנגען זעלבסט-מאָרד. איך בין אָפּגעווען מיט די קראנקע אין די זומפּן עטלעכע טעג. עס איז געווען שרעקלעך קאלט. מיר האָבן ניט געהאט קיין ווארימע אָנטועכץ. אז עס איז שטילער געוואָרן, האָט מען די קראנקע צוריקגעפירט אין וואלד אריין, און מיך האָט מען אָפּגעזאָגט, אזוי אז איך האָב באדארפט גיין זוכן פאר מיר א נייעם פּלאץ ווו צו זיין.

בשעת דעם איבערפאל פון די דייטשן, איז מיין ברודער ברוך מיט נאָך 18 מאן, צווישן זיי זייער קאָמאנדיר גלאזמאן, אומגעקומען. די דייטשן האָבן זיי

ארומגערינגלט, און אום ניט אריינצופאלן אין די נאצישע הענט, האָבן זיי זיך אויפגעריסן מיט האנט-גראנאטן.

איך בין געבליבן מיט מיין עלטערן ברודער יעקב. מיר האָבן געהערט אז ניט ווייט פון דאנעגט, אין ניוועך אויזלע, געפינען זיך יידן וואָס באהאלטן זיך אויס אין זעמליאנקעס. זיינען מיר צו זיי אוועק. עסן צוביסלעך האָבן מיר באקומען פון די פויערים, וואָס האָבן געביטן זייער באציונג צו די יידן, באגרייפנדיק, אז די דייטשן האָבן דעם קריג פארלאָרן און מ׳וועט זיי פון לאנד פארטרייבן.

עטלעכע חדשים שפּעטער האָט זיך דער קריג פארענדיקט מיט דער מפּלה פון די נאציס.

איך בין פריי. אָבער וווהין לאָזט מען זיך גיין? צוריק אהיים..

אז איך בין געקומען צוריק קיין סמארגאָן, האָב איך געפונען אונדזער הויז פארברענט. בלויז די גוישע הייזער אין אונדזער קרעווער גאַס, זיינען געבליבן גאנץ. אלע יידישע הייזער חרוב ומוחרב.

1945. איך האָב קיין צוקונפט פאר זיך אין אונדזער פארוויסטער שטאָט ניט געזען. בין איך אוועקגעפאָרן קיין לאָדזש, פון לאָדזש קיין דייטשלאנד. איז דייטשלאנד אָפּגעוועזן א יאָר צייט, און אָפּגעפאָרן קיין איטאליע אין 1946. אין 1947 אין איטאליע האָב איך געהייראט, און אין 1948 געקומען קיין ישראל.

טובה דונסקי

קטעי עדות

נולדתי בסמורגון בשנת 1923.

1941. הפציצו את העיר סמורגון. היהודים ברחו מהעיר והתחבאו בכפרים שמסביב, ואני הייתי ביניהם. אבל גם בכפרים לא היינו בטוחים מפני ההפצצות ושבנו העירה.

הגרמנים שכבשו את העיר ערכו שתי גיטאות: אחת בחצר בית הכנסת וברחובות אחדים הסמוכים לה; שניה ב„קרקע".

כל אנשי ביתנו נדחקו לחדר אחד. לא היו די מקומות מגורים. הצפיפות היתה נוראה.

יום-יום היו באים הגרמנים, בליווית הרוסים הלבנים תושבי סמורגון, ומגייסים לעבודה גם אנשים וגם נשים.

עבדנו מהבוקר עד הערב.

ב„קרקע" נמצאו יהודים אחדים טוחנים. להם היה קמח. הם חילקו אותו לנצרכים. אלה שהיה להם כסף קנו צרכי-אוכל בכפרים. ואלה שלא היה להם כסף נתנו בגדים, שמלות לאיכרים וקבלו תמורתם לחם, תפוחי אדמה, ומצרכים אחרים.

אוג. 1942 בטרנספורט השלישי גייסו אותי ועוד הרבה צעירים וצעירות. נאמר לנו שאנו מגוייסים לעבודה למשך של ששה שבועות בלבד. ההובלה בוצעה בקרונות של בהמות. הנסיעה ארכה ארבע יממות. בדרך נתנו לנו לאכול לחם יבש. הקרונות היו סגורים ונעולים. גם החלונות היו אטומים לבל נוכל להציץ החוצה ולדעת איפה אנו נמצאים ולאן אנו מובלים. ישבנו צפופים. כולנו צעירים וצעירות מוכשרים לעבוד כל עבודה קשה.

הביאו אותנו לז'יז'מיר, עירה קטנה בקרבת קובנה. כאן היה מחנה עבודה. הנשים השתכנו בבית הכנסת והגברים בחצר בית הכנסת.

המפקח על המחנה היה יהודי מפודברודזש בשם רינג. הוא היה מעיר אותנו בכל בוקר לשתות קפה. את הקפה הכינו דיירי־המחנה. עבדנו מהבוקר עד שהחשיך בסלילת כביש.

פעם כשנקראנו למפקד, פנה אלינו ראש המחנה, שכינינו אותו „הצרוד", בשאלה והצהרה: אם יש ביניכם איש או אשה שהעבודה אינה לפי כוחותיו, או כוחותיה, יאמר לי והם יוחזרו למקומותיהם שהובאו משם.

עשרים וששה איש ענו כי העבודה קשה להם.

מיד הטעינו אותם על משאית והוסיפו לעשרים וששה עוד אנשים מספר כבני לווייה, הובילו אותם הרחק מחוץ למחנה. המיתום בירייה וקברום באותו מקום. הקברנים שבו אל המחנה ומסרו לנו על הקורות.

אני נשארתי בחיים בנס, כי גם בדעתי היה להודיע כי קשה לי לעבוד.

במחנה עבדו קרוב לאלף איש. פרצה מגפה של טיפוס. היה איתנו רופא בשם אנוליק ולו אשה ושמה מרים. היא היתה אחות רחמניה. הם הובאו למחנה מווילנה. הם הסתירו מהגרמנים את דבר המגפה: העדרם של חולים בעת העבודה הם זקפו על חשבון מזג האוויר החמור. שנים עשר איש מתו במגפה.

החולים מתוך חום חרפו וגידפו את הגרמנים, קיללו את היטלר. ואנו יראנו פן ישמעו הגרמנים, מפקחי המחנה, את החרפות והקללות.

נודע לי שכל בני משפחתי נספו בפונאר, פרבר ווילנה.

י"א חודש ביליתי במחנה העבודה של ז'יז'מיר. כאשר חיסלו את המחנה הזה, העבירונו אל גיטו קובנה. שהינו בו חודש והועברנו לקושודאר. כאן העבידוני בפרך בחפירות כבול. רובם של העובדים חלו בשיגרון. עבדנו גם ביערות. כרתנו עצים, סיעפנו אותם וניסרנום לקרשים. אנשים ונשים עבדו ביחד. עשרים וארבעה אוקריינים ואוזבקים ושישה גרמנים קומוניסטים שעבדו במחנה בתור עצורים התמרדו: הרגו שני שוטרים אוקריינים, ואת המהנדס ההולנדי שהשגיח על העבודה ואת ראשו של הסמל פוצצו ומוחו נשפך על תיל הגדר, לקחו איתם נשקם וברחו אל הפרטיזנים שביערות.

למחרת הקיפו את כל המחנה חיילים גרמנים. ערכו מפקד ונוכחו כי אף יהודי אחד לא נעדר, וציוו עלינו להיכנס בחזרה אל הצריפים.

בקושודאר היו במחנה משפחות יהודים שהביאום מגיטו קובנה. איתם היו ילדים, בערך כעשרים וארבעה. הגרמנים תפסו את הילדים הטעינום בקרון הרכבת והובילום אי שם והרגו את כולם.

אחרי מעשה רצח הילדים נפקחו עיני העצורים לראות כי אחריתם עדי אובד וארבעים ושמונה יהודים ברחו אל הפרטיזנים. הגרמנים נוכחו כי במחנה הזה אין שמירה מספקת. והם העבירו אותנו אל אליקשוט. באליקשוט העבידונו בטעינת קרונות בחול. מי שלא עבד בזריזות יתרה הוכה מכות רצח. המשגיחים על העבודה היו אנשי ס.ס.

חודש ימים עבדנו במחנה אליקשוט. ומכאן שוב העבירו אותנו אל מחנה עבודה בשם קוזלובה רודא. כאן עבדנו שלשה חדשים בשדות כבול. מקוזלובה-רודא הביאו אותנו אל גיטו קובנה. כאשר חיסלו את הגיטו. הטעינו אותנו בקרונות של בהמות. הנסיעה ארכה כחמשה או ששה ימים. הביאו אותנו למחנה שטוטהוף שעל־יד דנציג. זה היה ב־1944. המחנה נמצא ביער. אליו הגענו מתחנת מסילת הברזל ברגל. בחצר

הבחנו בערימות של נעלי אנשים. והוברר לנו כי זהו מחנה השמדה. המחנה היה מוקף גדר-תייל מחושמל.

הובילו אותנו לצריפי רחצה. ציוו עלינו להתפשט ולעזוב את כל החפצים והתכשיטים שעוד נשארו לנו. הם ערכו אותנו לפלוגות בנות עשרים-עשרים. הובילו אותם לאי-שם והם נעלמו. הם בדקו אותנו, החלשים שבנו נידונו לכלייה. לחיסול בירייה או לשריפה. את המוכשרים לעבוד הניחו לחיות חיי-שעה. הגיע תורי, בדקוני והוציאו משפטי שכוחי איתי ועודני מוכשרה לעבוד עבודת פרך.

גלחו את ראשי, נתנו לי שמלת אסירה. שלוש מאות נשים שיכנו בתוך צריף אחד. דחק הצפיפות היה נורא: לא היה די מקום אף לעמוד, לא היה כמעט אוויר לנשימה.

יום יום היו בוחנים ובודקים אותנו, עורכים מפקדים ובוררים מי לחיים ומי למוות, ערכו אותנו בשני טורים לימין ולשמאל. אלה שנידונו לחיים הוחזרו לצריף. אלה שהזדרזו ונכנסו הראשונות, נכנסו ללא מכות וחבלות, אלה שפיגרו — הוכו באכזריות.

המפקח על המחנה כולו היה פולני בשם מאכס. המשגיחות בצריפים היו אוקראיניות.

פעם ביום נתנו לנו מרק כרוב. יש שרימו ועמדו בתור פעמיים. אם נתפסו הוכו מכות רצח על ה„נבלה" שעשו.

ששה שבועות הייתי בשטוטהוף. כמאה מאיתנו העבירו למחנה עבודה בגרמניה. חורף 1944 דוירנו באהלים שהיו נמוכים כל כך עד שאי אפשר היה להיכנס לתוכם בקומה זקופה אלא ע"י זחילה על הברכיים. העבידונו בפרך ללא כל תועלת שהיא. גרפנו שלג ממקום למקום.

היה חורף קר היינו לבושות שמלות קיץ. במחנה נמנו כשמונה מאות נשים. היהודיות היו מליטא ורוסיה הלבנה. ישנו על קש בלי מזרונים. במקום שמיכות להתכסות נתנו לנו מפות שולחן. נעלנו קבקבים. מי שחלתה, התקררה, לא גילתה דבר על מחלתה פן יחסלוה כשתיוודע חולשתה. במחנה היתה רופאה אחת, כלומר חובשת.

נודע לנו שבמחנה שהיה בשכונתנו חוסלו כל האסירים, ויראנו פן זאת תהא גם מנת-גורלנו.

העבירו אותנו לליוביץ בגליציה בסביבות טראן. אחר כך שינו דעתם ורצו להחזירנו לגרמניה, אולם לא הספיקה להם השעה. שבוע ימים התחבאו נוגשינו ביחד איתנו ביער מפני המטוסים המפוצצים שרחפו מעל לראשינו.

ילדים קטנים מן הכפר באו אל מקום מחבואנו והודיעו לנו שהרוסים מתקרבים. דבריהם נתאמתו. הרוסים באו. אבל לא האמנו למראה עינינו. היינו כל כך נפחדים ונבעתים ומדוכאים עד שחשבנו שהם גרמנים שמתחפשים במדי חיילים רוסים. קשה היה לנו לקבל את העובדה שאמנם זמן שחרורנו בא.

והנה הגיע חייל רוסי יהודי והוא פנה אלינו ביידיש — ורק אז נתיישבה דעתנו כי ניצלנו. ויוצאים אנו משיעבוד לגאולה, מביעותי מוות לחיים חפשיים.

הרוסים הכניסו אותנו אל המחנה שהיה פנוי מהגרמנים. מצאנו שם דוד מלא נזיד. חלק מהאנשים התנפלו על התבשיל ומילאו כרסם. ומכיוון שזה חדשים או שנים שלא אכלו לשובע — מתו מאי-עיכול: מעין „קברות התאווה". הכניסו אותנו לחנות מכולת ואמרו לנו: קחו מכל שתבחרו. בנות המחנה לקחו לחם. בעינינו זה היה אחד המעדנים היותר משובחים.

ש. גרייס

עדות

משפחתנו משפחת גרייס שגרה ב„קרקע״. משפחה מסועפת שמספרה הגיע למאות אנשים, היתה משפחת עובדי אדמה שהתקיימו מעמל כפיהם.

ב־1941 במלחמת העולם השניה עם התקדמות הגרמנים לכוון עירנו גויסו אנשים לצבא הרוסי וביניהם אחי הבכור שנפל כעבור 3 ימים. עזבנו את סמורגון בכוון לרוסיה. חלק מהאנשים ובתוכם הורי חזרו מהדרך לסמורגון.

בתחילת הכבוש היו בסמורגון 2 גיטאות, בעיר ועל „הקרקע״ אשר כעבור כמה חדשים נשאר רק גיטו אחד בעיר. בהיותי ילד קטן הסתובבתי ליד משרדי „היודנרט״ וראיתי את הגזרות שגזרו הגרמנים, פעם דרשו 100 מעילי פרווה וכו׳, ופעם דרשו פועלים וכשלא היה מספיק התנדבתי להיות אחד הפועלים, עבדו בביח״ר לחתוך עצים.

כעבור תקופה קצרה התחילו לחסל את הגיטו והשאירו רק אנשים חסונים ואני ומשפחתי נשארנו בתוכם. האנשים שולחו לקובנה, ז׳ז׳מיר, וילנה ביניהם אחותי הבכירה עם בעלה שמשון אסינובסקי וילדיהם ובדרך לפונר נספו יחד עם יתר האנשים. אנחנו נסענו לכוון ז׳ז׳מיר זה היה מחנה עבודה קשה מאד אנשים חלו בטיפוס וביניהם אחותי. משם נבחרו כעבור כמה חדשים אנשי עבודה ושלחו אותנו ל„פלסקוב״. עבדנו בפסי רכבת שהוליכו לחזית במרחק 6 ק״מ מאתנו. עבדנו בתנאים קשים מאד בחרנו במוטל מירסקי כמנהיג ואחראי אשר דאג לטובת כולם כעבור זמן הועברה אותה הקבוצה למוקרבה שבאסטוניה ומשם הועברנו לריגה למחנה „קיזרוואלד״. כאן בריגה מתחילה התקופה הקשה ביותר, בהגיענו למחנה הרכוז קבלו אותנו במכות רצח, לקחו מאתנו את בגדנו וקבלנו בגדי מחנה, קבוצות אנשים היו נשלחים לבית הקברות הישן של ריגה להוציא את המתים ולשרפם, ואחרי גמר העבודה היו הגרמנים שורפים את אותה הקבוצה.

לאחר זמן נשלחה קבוצה גדולה ל„דונדגה״ הקרוי מחנה המות. מפקד הס.ס. זורקי ואנשי המחנה קראו לו „אייזנר גוסטב״ ושני סגניו היהודים אחד בשם וורנר מתאגרף מפורסם מברלין והשני הוברט ושניהם היו רוצחים כמו הגרמנים.

לאותו המחנה נפלנו גם אנחנו, אבי ואמי אחי ואחותי ואני. ועוד הרבה אנשים מסמורגון. זה היה מחנה מוות ועינויים. היו מרביצים מכות עד ליציאת הנשמה שמה אבדנו הרבה אנשים מקבוצתנו.

עם התקדמות הרוסים העבירו אותנו ברגל דרך ארוכה וקשה. חצינו נהרות ויערות, כמה מאנשינו ניסו לברוח ביער לפרטיזנקה אולם לא הגיעו למחוז חפצם. החלק הקטן מאתנו שנשארו בחיים הגיעו ברגל לשטוטהוף. שם עשו הגרמנים אקציה האנשים מוינו לקבוצת עבודה וקבוצת מות אני ואחי שלום היינו בין שורת המות, אני הצלחתי לקפוץ לקבוצת העבודה ע״י אבי וככה נשארתי בחיים. אמי ואחי שלום מצאו את מותם בשטוטהוף. משם שולחנו ברכבות לבוכנולד. מ־450 איש מקבוצתנו נשארו רק כ־60 גברים לערך. משם העבירו אותנו למחנה „רימסדורף" ביח״ר לדלק מפחמים. העבידו אותנו בפרך ואנשים נפלו כזבובים, ביניהם אבי ז״ל. בפברואר 1945 מוציאים את כל המחנה כ־12 אלף איש ובתוכם יחידים שנשארו בקבוצתנו למצעד המוות. הלכנו ללא אוכל ושתיה ברגל ימים ולילות האנשים נפלו כזבובים בין אלה שהגיעו לדרזנשטט מבני קבוצתי נשארתי רק אני וזלמן פרגמנט. ב־9 למאי 1945 משחרר הצבא האדום את המחנה שלנו מידי הגרמנים הארורים. אחרי השחרור חליתי בטיפוס הבטן ולאחר שהבראתי במחנה צבאי רוסי נשארתי בודד ויחיד מכל המשפחה. ואני נער כבן 16 הנראה כבן 12 לכל היותר. נשלחתי לכוון סמורגון ובדרך נודע לי שבלודז׳ נמצאים הרבה יהודים ניצולים. עזבתי את הטרנספורט ופניתי לכוון לודז׳ ובקשיים הגעתי שמה. בנסיעתי ברכבת הייתי צריך להחבא מפני אנשי „אקא" שרצו להרוג את היהודים. ובנס הגעתי ללודז׳. קבלנו סדור ראשון בקומת היהודי ולמחרת בקרו אותי אחיות קרוכמלניק שהודיעו לי שהמרכז של הסמורגונאים זה אצלם בבית. ושם פגשתי את משה ברנשטיין חברי לספסל הלימודים.

עם קבוצת ילדים מגיל 13—17, 105 במספר עברנו לצ׳נסטחוב ומשם העבירו אותנו בתור יהודי יוון לפרג ולגרמניה. בדרך תפסו אותנו ונשלחנו חזרה כמה פעמים, עד שסוף כל סוף הצלחנו להגיע למינכן בתור יהודים גרמנים, ממינכן העבירו אותנו לפלדנהינג ושם הכשירו אותנו לעליה בשפה העברית. ב־1946 עליתי על אנית מעפילים במרסל כעבור 14 יום הגענו לחופי הארץ אולם נעצרנו ע״י 2 אניות אנגליות ואחרי מלחמה של יום שלם העבירו אותנו לחיפה ומשם לקפריסין.

כעבור 8 חדשי שהותי בקפריסין בקבוצת עלית הנוער הגעתי ארצה התגיסתי לצה״ל. ובאותה תקופה של מלחמת השחרור נפל חלל חברי לספסל הלימודים משה ברנשטיין ז״ל בימים הראשונים של המלחמה.

לִילָדֵינוּ

יזכור

יזכור עם ישראל את ילדי מחמדיו, טהורים בני טהורים, שנגזלו מחיק הוריהם בידי חיתו־אדם והובלו כצאן לטבחה; שנערפו והומתו במיתות משונות ונערמו ערימות ערימות בראש חוצות. — עוללים ויונקים שנופצו אל אבני קיר, ששומטו מחומות ושהושלכו חיים בשקים למצולות נהרות, ונקטפו חייהם באבם בידים אכזריות — על קידוש השם.

זכר ישראל ושים בצרורך...

יצחק כצנלסון / הָרִאשׁוֹנִים לְכִלָּיוֹן

(קִינָה עַל יַלְדֵי יִשְׂרָאֵל הַמֻּשְׁמָדִים)

— — הָרִאשׁוֹנִים לְכִלָּיוֹן — הַתִּינוֹקוֹת הָיוּ, יְתוֹמִים פְּעוּטִים,
הֶפְקֵר עַל אֲדָמָה
הֵם הֵם הַטּוֹב שֶׁבָּעוֹלָם, מֵיטַב הַחֵן לָאָרֶץ הַחֲשֵׁכָה!
הָה, יְתוֹמִים רַכִּים! מֵהֶם, מִגַּלְמוּדֵי-עוֹלָם בְּבֵית-מַחֲסֶה,
הֵצִיצָה לָנוּ נֶחָמָה,
מִן הַפָּנִים הַצְּגוּמִים, אִלְּמִים וַאֲפֵלִים, אָמַרְנוּ. עוֹד אוֹר-יוֹם
עָלֵינוּ יִבָּקַע!

הִנֵּה כִּי כֵן, בְּסוֹף הַחֹרֶף, אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם, בְּבֵית-מַחֲסֶה כָּזֶה עָנִי,
רָאִיתִי יְלָדִים, אַךְ זֶה עַתָּה נֶאֶסְפוּ בָּרְחוֹב, וָאֶתְכַּנֵּס אֱלֵי פִּנָּה
מִן הַפִּנּוֹת,
וָאֶרְאֶה בְּחֵיקָהּ שֶׁל מְחַנֶּכֶת שָׁם תִּינֹקֶת, פָּחוֹת מִבַּת שְׁנָתַיִם הִיא,
רָזָה — רָזֹנֶת, חִוְרוֹן — הַמָּוֶת בְּפָנֶיהָ וְעֵינַיִם לָהּ, רְצִינוֹת הֵן, רְצִינוֹת.

וָאֶתְבּוֹנֵן בָּהּ, הִתְבּוֹנַנְתִּי בְּבַת-שְׁנָתַיִם זְקֵנָה זוֹ, בְּסָבְתָא — כְּבַת מֵאָה
הִיא הַיַּלְדָּה בְּיִשְׂרָאֵל, כְּבַת מֵאָה זוֹ הַחֲמוּרָה וְהָעֲנוּת -
אֲשֶׁר לֹא רָאֲתָה סָבְתָא שֶׁלָּהּ בַּחֲלוֹמָהּ רָאֲתָה זוֹ בְּהָקִיץ,
הַתִּינֹקֶת הַנִּדְכָּאָה,
וָאֵבְךְּ, וְכֹה אָמַרְתִּי אֶל נַפְשִׁי: אַל בְּכִי, הַצַּעַר יַחֲלֹף, אַךְ תַּעֲמֹד
בָּהּ הָרְצִינוּת!

הָרְצִינוּת הִיא תַּעֲמֹד, הִיא תַּעֲרֶה לְחֵיק-עוֹלָם, לְחֵיק-חַיִּים,
תַּעֲמִיק אוֹתָם.
זֶה כֹּבֶד-רֹאשׁ הַיְּהוּדִי. הוּא יְפַכֶּה, יָעִיר, עֵינֵי-עִוְרִים יִפְקַח, יָהֵל;
כְּמוֹ תוֹרָה הוּא לָעוֹלָם, כְּמוֹ נְבוּאָה, כְּמִכְתַּב-הַקֹּדֶשׁ בַּחוֹתָם —
אַל תֵּבְךְּ, אַל תֵּבְךְּ... שְׁמוֹנִים מִלְיוֹן רוֹצְחִים יִהְיוּ כַּפָּרָתוֹ שֶׁל
יֶלֶד כְּבַד-הָגוּת בְּיִשְׂרָאֵל.

אַל תֵּבְךְּ... בְּ„תַחֲנָה" זוֹ עוֹד יַלְדָּה רָאִיתִי, כְּבַת חָמֵשׁ שָׁנִים,
הִיא כִּלְכְּלָה אָחִיהָ הַפָּעוּט מִמֶּנָּה, וְהוּא בּוֹכֶה, חוֹלֶה הָאָח,
בְּתוֹךְ רִבָּה קְלוּשָׁה טָבְלָה פֵּרוּרִים שֶׁל לֶחֶם מְצֻנָּמִים,
וּבְרֹב חָכְמָה אֶל פִּיו הִבְרִיחָה.. זָכוּ עֵינַי לִרְאוֹת בְּכָךְ!

לִרְאוֹת הָאֵם, הָאֵם בְּגִיל חָמֵשׁ, בְּכַלְכְּלָה אוֹתוֹ, לִשְׁמֹעַ אֶת שִׂיחָהּ
בְּדַבְּרָהּ אֵלָיו. אִמִּי, אַחַת בִּמְלוֹא תֵּבֵל, הִיא לֹא הִשְׂכִּילָה כֹּה
בְּהַמְצָאוֹת
זוֹ מָחֲתָה דִּמְעוֹ בִּצְחוֹק, הִבְלִיעָה אֶל לִבּוֹ שִׂמְחָה.
יַלְדָּה בְּיִשְׂרָאֵל! שָׁלוֹם-עֲלֵיכֶם לֹא הֵיטִיב בָּזֶה מִמֶּנָּה לַעֲשׂוֹת.

אֲנִי רָאִיתִי זֹאת! רָאִיתִי שָׁם בְּבֵית אֶת הַיָּתוֹם, אֶת הַגָּדוֹל;
נִכְנַסְתִּי לְאוּלָם אַחֵר. הִלְּכָה צְנָה צְנָה — גַּם פֹּה, גַּם שָׁם —
וּמֵרָחוֹק תַּנּוּר שֶׁל פַּח — נָגְהוֹ עַל קֹמֶץ יְלָדִים יִפֹּל,
הַתִּינוֹקוֹת הָעֲרֻמִּים-כִּמְעַט נִצְּבוּ סָבִיב לְלַהַט הַפֶּחָם.

לַהַט הַקּוֹפֵס, אֶחָד רַגְלוֹ הוֹשִׁיט, זֶה יָד קְטַנָּה, קְפוּאָה קֵרֵב,
וְזֶה כְּתֵפוֹ הָעֲרֻמָּה. וְאֶחָד חִוֵּר, שְׁחוֹר-עַיִן, יֶלֶד רַךְ מְאֹד,
סִפֵּר מַעֲשִׂיָּה, לֹא, לֹא מַעֲשִׂיָּה הָיְתָה זוֹ! הוּא סָעַר, הוּא הִתְלַהֵב —
הוֹי, בֶּן-אָמוֹץ! כָּמוֹהוּ לֹא נִלְהַבְתָּ, וְלָשׁוֹן יִשְׂרְאֵלִית לֹא
הָיְתָה לְךָ כָּזֹאת.

יְהוּדִית דִּבֵּר. מְעֹרָבָה בִּלְשׁוֹן-הַקֹּדֶשׁ. לָאו, לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הִיא בַּכֹּל!
שְׁמַע, שְׁמַע, רְאֵה עֵינָיו שֶׁלּוֹ, הַיְּהוּדִיּוֹת, וְאֶת מִצְחוֹ, וְאֵיךְ יְשַׁלַּח
רֹאשׁוֹ לְמַעְלָה... יְשַׁעְיָהוּ! לֹא קָטֹן כָּמוֹתוֹ הָיִיתָ, וְלֹא הָיִיתָ כֹּה גָּדוֹל,
וְטוֹב כָּמוֹהוּ לֹא הָיִיתָ, וְלֹא אֱמֶת כָּזוֹ בְּפִיךָ, וְלֹא הֶאֱמַנְתָּ כָּךְ!

אוּלָם יוֹתֵר מִזֶּה הַיֶּלֶד בְּבֵית-הַמַּחֲסֶה, הַיֶּלֶד שֶׁדִּבֵּר כֹּה נִרְגָּשׁוֹת,
גָּדוֹל מַרְאֵה אֶחָיו וְאַחְיוֹתָיו, אִישׁ-אִישׁ מֵהֶם בְּפֶה זָעִיר פָּתוּחַ
לוֹ הִקְשִׁיב, שָׁמַע –
הָהּ, אֲרָצוֹת כְּלָכֶן, עָרִים גְּדוֹלוֹת שֶׁבְּאֵירוֹפָּה, יְשָׁנוֹת גַּם חֲדָשׁוֹת,
לֹא רָאֲתָה עוֹד עֵין-תֵּבֵל כָּזֹאת, וְלֹא הָיְתָה כָּזֹאת עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

— — הִבַּטְתִּי וְרָאִיתִי: מֵעַל גַּב צָנוּם שֶׁל יְהוּדִי הוֹרִידוּ שַׂק —
וַיֵּבְךְּ הַשַּׂק: תִּינוֹק מִיִּשְׂרָאֵל! כָּאֵשׁ תִּבְעַר חֲמַת הַסַּרְדְּיוֹט:
אַיֵּה הָאָב! וְאֶל הַיֶּלֶד בִּגְעָרָה: הַכֵּר אוֹתוֹ! הַיֶּלֶד מִתְבּוֹנֵן,
לוֹטֵשׁ עֵינַיִם כְּמִשְׁתָּק,
מַבִּיט בָּאָב וְאֵינוֹ בּוֹכֶה... בִּפְנֵי אָבִיו יַבִּיט וְלֹא יַכִּירֶנּוּ עוֹד!
פְּעוּט זֶה! נִיּוֹצֵא הַגֶּרְמַנִי אָז יְהוּדִי אַחֵר מִן הַשּׁוּרָה, אִישׁ
„חף" — אַתָּה!

וְאֶת הַשְּׁנַיִם מְצָרֵף הוּא אֶל אַלְפֵי הַנִּדּוֹנִים לַמָּוֶת — לְצוֹן כָּזֶה חָמַד.
וְעוֹד רָאִיתִי — אַךְ שְׁעוּ מִמֶּנִּי אַל תִּשְׁאָלוּ, מָתַי? הֵיכָן?
מָה עוֹד עֵינַי רָאָתָה?
הִשְׁבַּעְתִּיכֶם: אַל-נָא חֲקֹר דָּבָר, וְאַל שְׁאֹל וְשָׁמוֹעַ עַל רְחוֹב מִילָא
עֲדֵי-עַד.

— — הֵם, יְלָדִים מִיִּשְׂרָאֵל, הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ כֻּלָּם לִגְזַר-הַדִּין וְלָאָסוֹן
רֻבָּם בְּלֹא אָב וָאֵם: אָכַל בָּהֶם הַקֹּרַח וְהָרָעָב וְהַכִּנָּם
מְשִׁיחִים קְדוֹשִׁים, מְקֻדָּשִׁים בְּיִסּוּרִים.. אִמְרוּ נָא, אֵלֶּה מֶה
חָטְאוּ הַצֹּאן?
מַדּוּעַ זֶה בִּימֵי הַכִּלָּיוֹן הֵם רִאשׁוֹנִים הֶפְקֵר לָרֶשַׁע, רִאשׁוֹנִים בְּכַף הִנָּם?

הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ, לְקוּחִים לַמָּוֶת, רִאשׁוֹנִים אֶל הַקָּרוֹן,
כֹּה הָשְׁלְכוּ לָעֲגָלוֹת, אֶל הַגְּדוֹלוֹת כַּעֲרֵמוֹת אַשְׁפָּה כְּדֹמֶן-אֲדָמָה —
וְהִסִּיעוּם, וַהֲרָגוּם, וְהִשְׁמִידוּם, לְלֹא שָׂרִיד וְזִכָּרוֹן...
מֵיטַב בָּנַי! נִסְפּוּ! הָהּ, אוֹיָה לִי וְאַלְלַי! שַׁמָּה וּמְשַׁמָּה!

חֲנוֹךְ אַל־דָמִי

ילדות אחת

לזכרם של ילדי סמורגון הקדושים
והטהורים — בלב דווי.
המחבר

א.
שאל אביך ויגדך...

ילדי, לא פעם שאלת ביישבי רכון על גבי הספר הזה לאמר:

„— אבא, מה ספר זה מספרים אחרים,

שכל־אימת שהוא מונח לפניך, ואתה קורא בו — דוק של עצבות מצעף את פניך; ואין אתה מניח אותו עד שתושיבני על־ידך ותבקש לקרא לפני אחד מפרקיו. ואני, אבא יקר, תמיד, בשעת מעשה זה, מפטיר ואומר לך:

„— כבד הוא ממני, כספר החתום הוא לי; כריכתו שחורה והיגון מהלך בין הדפים. ולי — ספרים למכביר שהם שמחים ומהנים.

„— ילדי, אם באמת קשה לך לקרוא בו, והדברים הכתובים על מאות העמודים בספר, רחוקים ממך והלאה — מעולם אחר... הן תאזין, לפחות, לדברי בעל־פה ותשמע את סיפור העיר הקטנה, מולדת אבותיך ואבות אבותיך, דורות רבים. ולמדת לדעת כל המונה וצבאה, ששונה ויגונה, ייחודה במסכת החיים שנקפדו על־ידי צר וצורר.

ומי יודע אם לא תמצא, אחרי כל אלה, שעצך הרענן שתול על פלגי החיים ההם ושרשיו יונקים ממקור ההוויה של אבותיך".

ב.
מקום תחת השמש

במפות הגיאוגרפיות ובספרי הלימוד של כתיבת־הארץ שבידך, בני — נפקד שמה של העיר הקטנה.

ברם, כדי שתאתר מקומה תחת השמש, הבה נצא יחדיו לחפש נקודה זעירה זו בעולם הגדול — ונמצאנה:

בין מינסק, בירת רוסיה הלבנה ולבין וילנא, היא „ירושלים דליטא", עירו של הגר"א (הגאון ר' אליהו), עיר ואם בישראל לתורה ולתעודה.

והמקום — חבל ארץ רבתי. יערות־עד צומחים בה משֵשת־ימי־בראשית. נהרות, נחלים ואגמים שוקקים מבתרים מרחביה. בין יערותיה דובים יהלכו. זה הדוב השחום שיצא לו מוניטין ברחבי הארץ; זולל וסובא ולקקן רבא. ברבות הימים

אמצו להם אבות־העיר את הדוב לתתו סמל על שלטה של העיר.

אגדות רבות ידעו אבותיך לספר על מדרש־שמה של העיר־סמורגון, על „אסכולה של דובים" שבה, על „מאפה־בצקה" המה כעכי סמורגון המפורסמים, על אגדת שני נחליה, גרויאט ואוקנה, פלגי הנהר הגדול ויליה.

אם אגדות אתה אוהב, קרא בראשיתו של הספר את מחזור־האגדות בשם „שיח קדומים". ואם להעמיק־שאלה תאבה, אזי עיין במאמר הפתיחה על קורותיה של העיר מראשיתה ועד חורבנה.

ג.
עולמו של ילד אחד.

וכל השאר — מעשי ילדות, חוויות וריגושים, שמחה, כאב וחלומות, המשתקפים באספקלרית עולמו של ילד אחד על רקע חיי העיר הקטנה — תמצא בפרקים הבאים שהם **פרק אחד בלבד** ממסכת חיי אנוש.

1
ביתו של הכובען

ביתו של ר' שלמה הכובען עמד ברחוב הקריבאי בסמוך לאותה באר ממנה שאבו כל דרי הרחוב מים לצרכיהם.

קומה אחת ושתים עליות־גג, שנקראו „שלק"ה" בלע"ז — היו לביתו של ר' שלמה.

בית־קורות היה הבית. מספרים עליו על הכובען: כשעמד לבנות הבית לעצמו, יצא והכריז לפני „הגויים", יושבי הכפרים, שמי שיבוא ויביא לו קורה מן המובחר, עץ אדיר, חסון ומעובה, מלבד שיבוא על שכרו, יקבל דורון; כובע של חורף, שעשוי פרווה ואזניותיו מופשלות כלפי מעלה שקוראים לו „נאושניק". הביאו האיכרים עצים לבנין, שתים־שלוש קורות במזחלה אחת, פרקום לפני המגרש ונסעו. יצאו הצ'סלר"ים, הם הבנאים והקימו הבית. היו הללו מקרים את הגג עליו, בא ר' שלמה הכובען ואמר להם:

— עד שאתם מעלים את „הכובע" היינו, הגג על ראש הבית, עשו שתי־עליות, שהולכות ומתחדדות ומצטמצמות כלפי מעלה ותבניתן עם הגג הרוכב עליהן — נאושניק, הוא כובע־החורף בעל האזניות.

יצא הבית מידי האומנין כד וחלק. לא יתר ולא חסר ומדוקדק בכל הפרטים. והלא תשאלו, למה היה צריך הכובען לבנות ביתו שתי עליות, כלום אחת לא דיה לו? — צריכא. העליה הראשונה משמשת בית־מלאכה. כאן יושבות שתי בנותיו של ר' שלמה, צירל ופיגל, (שאר הבנות, יונות תמות, נתפרחו

משובכן לעבר־הים, לאמריקה). ותופרות הכובעים לאוכלוסין של היהודים ולהמוניות של כפריים. בניו של הכובען, מהם שעומדים כבר ברשות עצמם, ומהם שוליות אצל האומנין של העיר: ברסקאים וספרים. ועלית הגג השניה?...

— זו ריקה עומדת כל השנה. רק בערבי פסח מורידים את כלי־החג ששמורים שם כל השנה, בעד הפתח בתקרת עלית־הגג הראשונה.

אלא שרוצה אני לספר לכם על חור **אחר** בתקרה... זה שנמצא בתקרה אל־כ‍ול־חנות־הכובעים ממש ופתחו בשלק״ה של צירל ופיגל.

נכנס אתה לחנותו של הכובען, מיד מצטלצלת בצלצל ובתרועה המצילה של דלת־הכניסה ובעד אותו החור שמלמעלה משתרבבת כלפי מטה, צורת בת־חוה אם זו של צירל או של פיגל בנות ר׳ שלמה. הדמות שבחור, פנים עגלגלות לה כפני הירח באמצע החודש — קוראת אז בקול, ספק צפצוף, ספק שריקה. כביכול יצא משפופרת שפייתה החור בתקרה והקנה — חללו של החנות למטה;

— אבא, כמדומה, שקינה נכנס לחנות.

יוצא הכובען הזקן מן „האלקי״ר״, הוא מין חדר — בחדר קטן בצדה של החנות ורואה את הקונה, „גוי״ אחד, מילידי הארץ, עומד ומפשיל ראשו כלפי מעלה ומחייך בין שפמו לזקנו המגודל כאחד האומר:

„ראו עד היכן מגיעים אלה בהמצאותיהם?...

רצונכם לדעת המצאתו של מי היה חור זה בתקרה? קונם עלי, אם יודעים אתם. אלא **ילד אחד**, הוא בקיצור, הילד או קטינא של הסיפור, בנו של ברל, בנו בכורו של ר׳ שלמה הכובען, יודע ועד שהמצאתו של אביו הוא.

מעשה שהיה כך היה: פנים מאירות היו לאביו של הילד ולא בסר בשום מעשי קונדס. באחד מימות החורף, כשכלתה רגל מן השוק ופרוטה מן הכיס, בא אבא שעמד, כידוע, כבר ברשות עצמו והיה בעל־בעמיו וכל גאוותו על ינוקא זה שבינתים הגדיל ומספר לכם הסיפורים — אל מי הוא בא? אל סבא ר׳ שלמה הכובען וכך אמר:

— אבא, לו שמעני ונתקין חור בתקרת החנות, מפולש לעליה של צירל ופיגל...

נתן סבא מבטו בבנו, מין מבט שפירושו היה בערך זה:

„כלך־לך למקום אחר עם „החכמות שלך״. ובדיבור הוסיף מעין הדברים האלה:

— רואה אני בך, בני, שאין לך דאגות אחרות. אם רוצה אתה בחור בתקרה, ניחא, עשה כאשר אמרת — רק אל תעשה לי חור בראש... אלא שמא רשאי אני לשאול את בני, בר־בטני, כל־כך למה?

— למחר, יהיה האות — נקט אבא לשון של קיצור ומסתורין, חייך חיוך שיש בו ק״ן טעמים של משובה וליצנות, אמר שלום לאביו ויצא.

2

החור שהתקין אבא בתקרה למה היה משמש?

למחרת היום עלה אבא לעלית־הגג של אחיותיו, צירל ופיגל, קרע ברצפת העליה, שהיא תקרת החנות, חור עגול כגודל ראש־אדם לתמהונם של־כל בני־הבית. אבא מנסר ופותח החור, והעומדים עליו מגחכים ודוחקים איש לרעהו במרפק, גב בצד כתף ואומרים בצחוק?

— מה יהא בסופו של דבר?...

סוף דבר, שתיכף לגמר מלאכתו, רץ אבא לביתו שעמד ב„שוק הקמחים" (פרנסתו היתה על חנות הפרוות ומעשה־הספרות) לקח בזרועותיו את הילד, שהיה קטן ולא יכול עדין להשיג ברגליו את הילוכו החפוז של אביו — והביאהו אל בית־הכובעים של סבא. באו, מיד העמידו אבא לקטינא מתחת לאותו חור בתקרה, שמקורה עכשו במכסה של עץ כגודל פתחו, ואמר לו:

— עצום, בני, עיניך, ואל תסתכל כלפי־מעלה.

אמר כך אבא ועלה לעליה של הדודות צירל ופיגל, הגביה את המכסה והעביר בעד החור העגול שבתקרה, יודעים אתם מה? — כובע חדש, קשור בפתיל מושזר חוטי זהב וכסף, הישיר לראשו של קטינא.

הילד הקטן שעמד למטה והכובע, מתנת המרומים, בראשו — מצמץ עיניו וצחקק בעליצות שראה הוא את פניו המאירות של אביו בעד חור התקרה — כשמש זורחת...

מה אספר ואוסיף — לא היו ימים טובים לר' שלמה הכובען כאותם הימים מאז נבעה החור בתקרת ה„שלקה" שלו. רק נודע ענין הכובע המשתלשל ויורד מלמעלה בחנותו של ר' שלמה הכובען, עמדו ילדי העיר סמורגון, הני ברא חציפין, והפצירו באבותיהם לבוא עמהם לראות ה„פלא" ולזכות בזכיה הגדולה של הכובע המשתלח ממרומים.

דעתנים היו ילדי אותה העיר ומעמידים על שלהם. והאבות לא מיחו, מסתמא, בידי ילדיהם שכן נרשם ברשומות בית־הכובען, בספר הכתובים של מקח וממכר, שימים רבים לא כלתה רגל מחנותו של סבא ר' שלמה ופרוטה מכיסו...

לימים בקש אבא של קטינא, ר' דוב־בר לוין, להרבות תושיה בעסקי כובעים, מה עשה? — הצמיד לכובעים המשתלשלים מלמעלה, שקית לכל כובע, ובשקית כל מיני מתיקה ותרגימא. ולחמישה־עשר בשבט תוספתא: — בן־חרוב יבש לשמחת הילדים.

שמא סבורים אתם שבכל אלה הגיע סיומו של הסיפור שתחילתו החור בתקרה וסופו הכובעים שנושרים הימנו? — לא ולא;

מצויו האחרון של מעשה זה נתגלה עוד פעם אחת ולא יסף, בחוויות הילדות של אותו ילד כמסופר בפרקנו הבא.

איך נתגלגל הכינוי „פלומפ" בזכותם של מנדל „פלומפ" וגציל גליניארניק שתו יהודי הרחוב הקריבאי לבארות שחופרים במקומותינו. את מימיהם הטובים. הא כיצד?

רחוב ארוך היה זה הרחוב הקריבאי. ראשיתו אל־מול „שוק הדגים" וסופו עד פסי המסילה יגיע. עד שנחפרו הבארות היו יושבי הרחוב שותים מימיהם במשורה מהנחל הפוחז, מרחק־דרך של „מהודו (לה׳ כי טוב) עד עלינו (לשבח)", כמאמר אחינו בעיר הזאת, לציין כברת־דרך ארוכה.

היו נשי ישראל, עקרות־הבית דסמורגון, גונחות ונאנחות ובנותיהן הרכות, „השואבות" על־ידן, רכונות־ראש מכובד ה„אסלה והדליים" שעל צווארן. לא די להן שהן יורדות כל שני בשבת לשטף את הכבסים במימי הנחל, בגשם ובכפור, בימי הקיץ החמים ובצינת החורף. והרי לכם עוד טרחה זו של הבאת מים מרחוק. עד שעמדה להן זכותם של גציל גלינירניק ומנדל „פלומפ" והקיץ הקץ על סבלות הנשים ברחוב הקרבאי, הן ובנותיהן.

באר ראשונה חפר ר׳ מנדל סוחר הפשתן, בעל־בית אמיד שחמשה בנים לו שחלקו בינם לבין עצמם את „כל הארץ" ואין „ממלכתו" של האחד נוגעת בזו של אחיו. כל אחד היה יוצא פעמים בשבוע לעירות הסמוכות לעשות „מקנה", היינו לקנות מהאיכרים את פשתנם. גברתנים היו וקשי־עורף ודוחקים רגליהם של שאר היהודים. היו הללו דשים בעקבות ה„גויים" לקנות מהם סחורתם וקללות היהודים ה„דחוקים" מדשדשות אחריהם... אלמן היה ר׳ מנדל ואת מלאכת־הבית היתה עושה בתו היחידה, מירלה. ראה שהיא הולכת ונכפפת כל יום יותר, נאנחת וגונחת, אמר ר׳ מנדל בלבו: אין זאת שקשה עליה הבאת המים מן הנחל. אמר ועשה. במו ידיו חפר את הבאר הראשונה. היו יהודי הרחוב הקריבאי עומדים ומשתוממים על האי גברא ומביטים בו ביראת הכבוד. לאחר שכלה מנדל את מלאכתו והיו המים מבעבעים בתחתיתה של הבאר, עמד והוציא ספסלים ושולחנות מביתו הגדול, העמידם סביב — סביב לבאר ועשה לאחיו בני עמו הילולא גדולה. תחילה שלשל מנדל חבל ארוך אל תחתית הבאר ובקצה החבל דלי, והעלה „מים ראשונים". הבנים שכלם נקבצו באו לו באותו יום, חלקו המים בספלים של חמר לכל אחד מה„קרבאים" ושתו „לחיים!" אז תצא מירלה וחברותיה מן הבית ובידיהן מגשים גדולים ועליהם דובשנים, שפתים ישקו! דובשן לכל אחד. שמחו היהודים ועלזו בשמחת באר השאובה.

ויהי כטוב לבו של מנדל... במים, בקש שיורידוהו אל תחתית הבאר לראות במו עיניו היאך נובעים המים מן האדמה. קשרוהו בניו לחבל והורידוהו... לקיים מצוות כיבוד־אב. כנראה ש„הטבילה" היתה חזקה מדי והמים בבאר

עמוקים מאד התחיל מנדל מצווח וקורא: פלומפ... פלומפ... משכו בניו מחר בחבל והעלו אביהם מבאר תחתיות כל עוד נשמה בו, השכיבוהו לר׳ מנדל והושיבוהו חליפות. והיו בניו סוטרים לו, אחד על לחיו מזה ואחד על לחיו מזה, כדי להוציא את המים ולהחזיר לו נשמת אפו. היה ר׳ מנדל משמיע קולות בעבוע של מים: פלומפ... פלומפ...

בשבת הקרובה עמד ר׳ מנדל וברך „ברכת הגומל" בבית־הכנסת שברחוב הקרבאי.

מהיום ההוא ואילך נדבק בו הכינוי: פלומפ, היינו, מנדל פלומפ, וכל באר בעיר, ישנה כחדשה, נתקראה בשם הזה.

4
גציל גליניארניק
האיש מן ה„קרקע"

את בארו של סבא ר׳ שלמה הכובען, חפר גציל גליניארניק מן ה„קרקע". „הקרקע", מה פירושו של זה? — כמשמעו: אדמת ניר ושדות. והיאך הגיעו יהודי סמורגון ל„מעמד" זה של „כל הגויים"? — מעשה שהיה.

מלך חדש, הוא הצאר אלכסנדר השני, ירום הודו, המושל על־כל ארץ רוסיה רבתי, העביר אל היהודים בכל ארצות ממלכתו, היושבים אם בהיתר ואם באיסור, את הכרוז לאמר: כל מי שחפץ בנחלה של ממש יבוא וירשם בדיפתראות של מלכות ויקבל מידי הרשות במקום מושבו, אדמה מין העדית לישב עליה, לעבדה ולשמרה. והחדל — יישב לו באשר יישב, בין „המשפתיים" בעירו — עד בוא הגואל, משיח צדקנו...

מכל מושב היהודים בין הערים מינסק לוילנה נענו „לדורש טוב" זה, הוא הצאר של כל־רוסיה, פולין וליטא וגו׳... אלכסנדר השני — יהודי סמורגון בלבד.

קימא־לן, מפי הכתובים והרשומות של הימים ההם, כי 78 ראשי־אב, בעלי־מלאכה ושכירי־יום, שפרנסתם דחוקה ובכיסם אפילו לא פרוטה שחוקה, נמנו וגמרו לעזוב „קרית העורות" מחמת המציק, הם־הם בעלי־בתי החרשות לבורסקות, ש„האריכו" ימי שכיריהם הפועלים בעבודה וירדו לחייהם על שוה פרוטה... והעיקר, שנקטה נפשם של הללו מן הצחנה שעלתה ממשרי־העורות שהעיר היתה מלאה מהם.

והכסף מאין ימצא להם? — שהרי אין מחלקים אדמה סתם־חינם ואפילו אדמת הקיסר... הלכו ושיגרו מכתב אל **הברון הירש**, עושה חסד ודורש

טוב לעמו, והסבירו בשום־שכל את בקשתם ושטחו תחינתם לפניו לעמוד להם בשעת דחקם.

אם נאמר שהברון הנ״ל נכמרו רחמיו ונענה להם — לא אמרנו כלום. שליח דחוף יצא מלפניו ויקנה אדמות הגויים ע״י סמורגון, הושיב עליהם את המבקשים והשאיר בידיהם „קרבונים״ (כסף של המדינה) לבנות בתים לטעת ״כרמים״ — ולשבת איש תחת גפנו ותאנתו... ועוד איך ישבו! — בטבורם נקשרו יהודי ה„קרקע״ אל אדמתם ובזעת אפם אכלו לחם מן הארץ.

גציל גליניארניק מן הראשונים היה שהתיישב על ה„קרקע״. אלא שהקב״ה מנע הימנו פת לחמו לברך עליה „המוציא״. להוותו ולמגינת־לב בני משפחתו עלה בגורלו לקבל שדהו במקום שם הנהר הגדול, **ויליה**, אוחז דרכו בפיתולים ועיקולים ושולח זרמי־מים ללא סדר, פלגים ובני־פלגים אצל הגשר והמעברה בואכה ארץ הצפון.

בקרי התהלכה ה„ויליה״ עם היהודי גציל. כל־כמה שנים היתה עולה על־כל המונה ושאונה, בראשית האביב מועד הפשרת השלגים והקרח, מציפה את שדותיו של גציל וסוחפת את עמל־כפיו בזרמה העז; נסתחפה שדהו של האדם... אלא שעקשן היה ר׳ גציל, לא מכר אדמתו גלל הויליה הבוגדה, ואף לא הפקירה. התמיד לעבדה באמונה ויקרה כאשר יקרה. תשאלו, במה פרנס עצמו ואת משפחתו? — מן הטייחות. ומכאן חניכתו **גליניארניק**, שהיה טח בתי היהודים בטיט לעונת החורף, מקים ומתקן התנורים הגדולים שנימוקו משנים ומגשמים ומושח בטיח רצפות בתיהם של יושבי ה„קרקע״ ועוד מלאכות כיוצא באלה שהזמן גרמן או חפצם של אחיו בני עמו. הוא, כאמור, גציל גליניארניק, חפר את הבאר אצל ביתו של סבא.

5
מה עלה לו לילד כשרצה להיות שואב־מים?

חבה יתרה היתה נודעת מאותו ילד לבאר זו אצל ביתו של סבו ר׳ שלמה. כל פעם שנזדמן עם אביו בדרך ביקורו אל „בית הכובען״, היה מפציר באביו שייקחנו בזרועותיו ויטהו כלפי פתחו של הבאר, ולראות את עומקו ואפלוליותו ואת צלמו בו.

ביחוד היה מפרכס לבו של הילד בשמחה, שעה שהיה קרב אל הבאר ר׳ **שאולקה פוז׳רניק** (מכבה־האש), יהודי אדמוני ועבדקן, מפורסם בכל העיר בזריזותו ובגבורתו בכבוי שרפות. פרנסתו של שאולקה מכבה־אש היתה על חבית־המים שהיתה מונחת על הדופנית שהוא עצמו מושכה כדי לספק לעקרות־הבית החלושות מים די־צרכיהן לימות החול ובערבי שבתות.

והיתה כי תקרה שריפה בעיר היה רותם, שאולקה פוז׳רניק סוסו של

איצ'ה „בעל־הדואר והסוסים" לדופניתו, נוטל בידו את שופרו של שמש בית־הכנסת שנפגם, שוטף בדהרה את הרחוב הקריבאי ומריע בכל כוחו לאמר: דליקה!...

וכך היה מנהגו של אותו ר' שאולקה אצל הבאר של שלמה הכובען:

תחילה היה תוחב את קצות קפוטתו אל בין חבל־החגורה למתניו.

אחר־כך היה מפשיל שרווליו ונוטל ידיו בשיירי המים של חביתו.

נטל ידיו — מיד רוכן עצמו על־פי הבאר ואומר תפילה בלחש לגרש המזיקין ומרעין הבישין שאוו להם מושב במעמקי הבאר, עשה כל אלה — היה משלשל את הדלי שקשור בחבל, שכרוך לגלגלת, שקבוע על שתי יתדות בירכתי פי־הבאר.

היה מגלגל ומוריד ומפזם בינו לבין עצמו. נתמלא הדלי היה מעלהו ומערה מימיו אל תוך החבית שעל גבי הדופנית.

ומכיון שר' שאולקה מקפיד היה שמימיו בדלי יעמדו תמיד על־מלאת, היינו עד שפתו, מטבע המעשה שנשפכים קילוחים של מים, כמר מדלי, ושלולית דגונה היתה מתהווה בעיבורה של הבאר.

דוקא שלולית זו חמד בלבו הילד הקטן לעמוד בה, להרקיד מנעליו הקטנים במים הצוננים, להתיז סילונות סביב־סביב להנאתו.

מסתמא תבינו שאביו, ר' ברל, משהיה רואה בקלקלתו של בנו, היה נוטלו מיד ומביאו אל בית־הסבא ומעלהו תמיד אל עלית־הגג החמה של צירל ופיגל כדי לייבש רגליו ופזמקאותיו הרטובים של הילד. והילד מצווח כמובן...

פעם אחת הסיחו הדודות, צירל ופיגל ,את דעתן מן הזאטוט, נגש זה ולקח מאצל מושבן נטלא מלאה מים, מי־היתיז לכובעים בשעת גהוץ. איך־שהו קשר רצועה של כובעים שהיתה מושלכת על הרצפה, נגש אל מקום **החור** שבתקרה והסיט את המכסה.

וכמעשהו של ר' שאולקה פוז'רניק ע"י הבאר, התחיל משלשל את הנטלא — הוא הדלי אל „הבאר", הוא החור שבתקרה.

אלא שינוקא זה לא תחב קצות קפוטתו לחגורתו,

— — לא הפשיל שרווליו,

— — לא לחש תפילה.

רק עמד על־פי „הבאר" שבתקרה וקרא במלוא קולו: מים! מים! מים! והיו המים נוזלים ומטפטפים מן החור שבעליה על ראשי הקונים בחנות הכובעים של סבא ר' שלמה ומרטיבים שערות ראשיהם של „גויי" הכפרים.

מרתיעים הללו לצדדים, מצטלבים וקוראים:

— א אטו צ'טו ום? (ואלו זה־כל־כך למה?) היה הכובען הזקן מפיס דעתם של ה„גויים" בדברי חלקות והסברים של טעם ומסיים:

— הלוא עיניכם רואות, מעשה קונדס של תינוק...

אם משום שלאחר המעשה האחרון עקרו הדודות רגליהן מהעליה שבגג וירדו לביתן למטה מטעם לא ידוע — —

— או משום שבינתיים פרצה המלחמה ו„שרפנל" (פגז) פגע בבאר וסתמה — החור שבתקרה בבית הסב ר' שלמה הכובען, לא יסף עוד להטריד את הגויים ואת הילד הקטן.

6

מעשה בזכוכית מגדלת

אמרו, למי אתם מחזיקים טובה כל הימים
וחסדו נצורה עמכם, אם לא **לזה**,
שראשון לימדכם הליכה של ממש
ברגליכם הקטנות? — —

אם לא לזה — שהביא שמחה בלבכם והאיר לכם פנים בדורון ובמשחק —
אם לא לזה — ששיתף עמכם בכל מעשי ־ידיכם של ילדות — — —
אם אין לכם שכזה, חייכם, אם לא נמצאתם מפסידים לאורך הימים...

לאותו ילד שכל עולמו **הצטמצם** בין בית הוריו, שעמד ב„שוק הקמחים" ולבין ביתו של ר' שלמה הכובען, ברחוב הקריבאי — היה כזה;

היה אחד **שהרחיב** עולמו...

והיה זה עוד זקן ונשוא פנים, הסב השני, הוא אבי אמו של הילד, ר' **שמואל שמעון**.

כל מה שאותו ילד זוכר **מברו** של אביו־זקנו זה, שהיה גבוה משכמו ומעלה מכל הסובב אותו אפילו **משער־רמים** של חצרו, שהיה כופף ראשו כל־פעם שעבר בו.

אפילו מן העצים הגדולים במישורת שמאחורי הבית גדול־המדות והתכונה; גבוה, אפילו, מן... העננים. כיצד? — שהיה אומר אל נכדו:

— רצונך בכך וארכיבך על אחד מהם... ושמא סבורים אתם, שלא היה תולה, אותו ילד, על במתי „גבעות עולם" אלה? —

מפרכס היה הקטן ומרעיד בכל גופו שעה שסבו ר' שמואל שמעון, זורקו כלפי מעלה ותופסו, לאחר מזה, בשתי זרועותיו. לאחר טלטלת־גבר זו, היה סבו מנשקו לנכד מנשיקות פיו להפיג אימתו, דוחק אגודלו לבית־שחיו של קט־ינא, מגרהו שם כד וחד, בלטף ובהתף לעורר צחקוקיו כדי מיד לאחר זה, לחזור ולמסרו „לבית דין של **מעלה**"... אם ברבות הימים התהלך הילד, שבינתיים הגדיל, ו„ראשו בעננים" — הרי חלקו של סבא ר' שמואל שמעון, עודף היה על חלקם של שאר האנשים והדברים שנזדמנו לו בדרך הילוכו בהאי עלמא.

במידה שנתגדל סבא זה **בעיניו** של הילד לשעור של ענק, איש־מידות, מן הנפילים בארץ, באותה מידה היה הוא לעצמו — **קצר**... רואי.

והיה הילד חושש תמיד שמא לא ישגיח **הענק** בקומתו הקטנה, בבית או

בחצר, ויפגע בו, חלילה, ברגליו הגדולות וידרסהו... משום־כך היה הקטן, מצמצם ישותו עוד יותר ונדחק לכל פינה וקיר של בית סבו, בכתה נפשו במסתרים ובקש להיות נראה...

רצה ר׳ שמואל שמעון, להרכיב לעיניו משקפים אלא שלא מצא בשום מקום, לא בעירו ולא במקומות אחרים, ממינסק עד וילנה, משקפים תואמות לקוצר־ראייתו. בלית־ברירא הלך והתקין קנה של זכוכית מגדלת.

מעשה־חושב היה אותו קנה והתקינו פסח אלקס האומן, הוא האיש שבנה לבית־הכנסת הגדול את ארון־הקודש לאחר השריפה הגדולה, ועשהו פיתוחים וגילופים, מעשי ידיו להתפאר, וחקק בו תבנית המשכן וכליו ודמות אהרון ובניו וצורות של האופנים ושרפי־הקודש. ולא שבעה העין לראות וביחוד עיניהם של ילדי „תלמוד תורה״, ששכן ב„פלוש״ של בית־הכנסת, שהיו נכנסים הם ורבם עמהם, ללמוד סיפורי התורה ממראה עינים.

כל מה שיצא מתחת ידו של פסח אלקס — מתוקן יצא. אף קנה זה של סבא לא היה, בודאי, כמותו בכל העולם. תחילתו, ידית של עצם לאחוז בו. אם לא של שנהב היתה, מסתמא עצם מעצמו של שור הבר היתה... על ידית זו מגולפים וחקוקים מצד אחד למך, סגי נהור, המושך בקשת ופוגע בנכדו תובל־קין, ככתוב במדרש. ומצד שני „מעשה עקדת יצחק״ והמלאכים שצפו ממרומים ונשרו דמעותיהם בעיניו של הנער יצחק — מהן כהו רואותיו אחר־כך. ולמעלה מן הידית, על הקנה עצמו, חתך ושקע פסח אלקס, צלמו של גוי, להבדיל, בעל זקן ומתהלך יחף; השמש זורחת ואור צחצחות מסביב והוא, גוי זה, אוחז פנס בידו להאיר...

שמו של יצחק אבינו ידע הילד לבטא אבל להגות שמו של אחד דיוגנס, שהיה פילוסוף, לדברי סבא — להגות שמו — לא עלה בפיו. לימים נודע לו שאותו „יוני״ יצא לחפש בפנס שבידו את האדם...

סוף־סוף, מה דעתכם על הקנה המגדיל של סבא? גם אתם סבורים שאחד מ„פלאי עולם״ הוא. ובאמת לא היה עוד חפץ בכל הבית הגדול של ר׳ שמואל שמעון שישוה לו ושמש כמוהו ענין לענות בו.

צאו וראו, פעמים היה הענק, סבא של הילד, מניחהו לקטן על ברכיו, מקרב הזכוכית המגדלת אל עיניו של הילד ומחפש בהן...

תשאלו מה לו לסבא ולעיניו של נכדו? כשאלה הזאת עצמה שאל גם הקטן והתשובה שהיה משיב „הענק בעל קנה הזכוכית״, היתה:

— תמה אני לדעת, במה ישתקעו עיניך בימים הבאים כשתגדל?... ולא הבין הילד מאומה מכל הדברים הללו.

וכשם שלא ירד לסוף דעתו של אביר־זקנו, ב„חיפוש״ שערך בעיניו שהן,

לכל הדעות, קנינו שלו ולא של אחר, כן לא ידע גם מה ענין מצא באזניו שהללו עלו יחד עם עיניו באותו קנה אחד...

— סברא, אמר סבא ר׳ שמואל־שמעון, שבעד האזנים אפשר לראות מה מונח לו לאדם בקופסה שבראשו...

ימים רבים חש הילד באזניו ומצמץ בעיניו — עד שנגמל.

7

הסבא ר׳ שמואל־שמעון הוא וביתו.

ביתו של ר׳ שמואל־שמשון עמד „מחוץ לתחום" של מושב היהודים בסמורגון העיר — ברחוב של גויים.

במקום זה הסתיים הרחוב הראשי, הוא הרחוב הוילנאי, והתפרד לשני אנפין. האחד, מצד שמאל, בואכה לדרך לבית־הנתיבות והאחד, לצד ימין, אחז דרכו ל„יער האפל". אשר ממנו והלאה השתרעה הדרך ל„ירושלים דליטא", היא וילנה.

לא משום שבסר ר׳ שמואל־שמעון באחיו בני עמו, בנה ביתו במקום של נכרים.

סברא, שעשה כן, דוקא, משום אהבת ישראל. כיצד, תשאלו? — אור של יום רביעי בשבוע היה מבשר את יום „השוק הגדול" של העיר. בקע אורה של אילת־השחר והעיר את השכוי לתת קולו להקיץ נרדמים, הה יוצא סבא ועומד בטבורה של הדרך לפני ביתו להחזיר את קירילה הגוי ושאר עמיתיו בני־בריתו, שהיו בגילופין והתפרעו ביום השוק של השבוע שעבר. וכיצד היה מחזירם? היה אוחז את האחד בדש הפרוונת שעליו ואת השני אוחז כמותו, מקרבם זה לזה ומלמד אותם „היקש" גדול, היינו, לכו ו„התרוצצו" זה בזה...

מוכים ונזופים היו חוזרים, קירילה ומרעיו, אל כפרם ולא באו ביום זה בקהל אחיהם במעמד הכנוסיה של השוק. והארץ, היא סמורגון, העיר, שקטה שלשים יום, אין בה פרץ ולא צווחה...

לביתו של ר׳ שמואל־שמעון אי־אתה יכול להכנס עד שתעבור אותו שער־רמים, עשוי קורות, מסורבל וגבוה. מעל לשער מתנוסס מין „שלט גבורים" יחיד במינו ויחיד בעירו. מלאכת מקשה ופיתוחין היה השלט העגול ועליו צורה מחוקה סמלו של שבט שמעון.

מסתמא החליט סבא זה, שהוא ואביו וכל אבותיו, כל הדורות לאחור, נמנים על שבט שמעון דוקא. פתח החומש ומצא דגלו של השבט, הלך אצל המדרש ומצא מטבעו של השבט, כיון שמצא מה שלבו חפץ מיד תלה הירלדיקון זה מעל לשערו.

לא נתאר כל הפרטים של התבנית המחוקה, נאמר רק זה בלבד, שמתחת לתבנית, מימין ומשמאל, כתב בחרט, כתוב והעמק בנחושת, שתי האותיות „ש" מזה ומזה — ראשי־תבות של שמו: שמואל־שמעון".

עד שנהה דעתו של האיש ממעשהו זה, באו והתכנסו כל הולכי־בטל וחובקי־ידים של סמורגון העיר, עמדו לפני שער ביתו, זקפו קומתם ונשאו ראשיהם למעלה לדעת מה כתוב על ה„הרב" (סמל־בלע"ז) הזה. גלגלו הבאים עיניהם לצד זה ולצד זה וקראו הכתוב: ש — ש. — — —

ומאחר שהגו בקול ראשי־התבות הללו, נתנו אצבעם אל פיהם, חייכו ושנו ושלשו: ש... ש...

מאז דבק בר' שמואל־שמעון הכנוי ר"ש־ש.

היו רואים, אותם ריקים ופוחזים של סמורגון, את הזקן שהוא הולך לצרכי עסקיו, מיד מסתתרים הללו מאחורי כל גדר דחויה ופינה מוצנעת ומלעיגים עליו בקול להקניטו וקוראים מלא בכל הרחוב:

— ר' ש־ש הולך, פנו דרך לרבנו ש־ש!

אם סבורים אתם שאיכפת היה לו לשמואל־שמעון, אינכם יודעים עדין כלום על הכנוי הראשון שדבק בו ושהיה מצערו כל הימים, צער של ממש.

אדרבא, שמח בכנוי השני שהשכיח מן הבריות את הראשון.

והכנוי הראשון מה־היה? — ר' שמואל־שמעון „די קלט"ה לוקש", היינו, אטריה קרה.

וכיצד נתכרך שמו של „בעל המשקפת" במין כנוי משונה זה? — מעשה. והמעשה לא בו דוקא היה, אלא באביו־זקנו, ר' מיכאל מדניושב שהיה סוחר ותלמיד חכם, עניו ובעל־צדקה גדול; ראה זה בימיו שאין דואג לעניי סמורגון, שגבאיה מתנשאים ושרויים במחלוקת ואינם פנויים לעמוד לאלה בלחצם זו דחקם — הלך והתקין מין תמחוי פרטי.

קרא כל בני ביתו, אשתו, בניו ובנותיו ולימדם שיהיו עסוקים במצוות ו„פרס לרעב לחמך";

הבנות תעשינה הבצק, ירקעוהו עד־דק ותהיינה מחתכות בו נימין דקים, היינו אטריות.

אשתו — תבשל המרק.

ובניו, יעבירו, כל יום ששי, התבשיל בשנים דודים גדולים לבתי הנצרכים וייצקו בתרווד ובנטלה לכליהם של הללו — מרק לשבת.

ומאחר שתבשיל זה היה מגיע, ברוב המקרים, לבתיהם של עניי סמורגון כשהוא קר, קראו לו, לר' מיכאל מדניושב: „די קלט"ה לוק"ש" (היינו, אטריה קרה)

זה המעשה וזה שכרו...

והכנוי, כאמור, עבר בירושה מר' מיכאל לבניו ומהם לסבא. ובודאי היה אותו „חוט של חן וחסד", כנוי זה, הולך ומתמשך גם על כל צאצאי המשפחה עד דור אחרון, אלא שבאו שתי מלחמות גדולות ומחקו האנשים מספר החיים, אותם ואת שמותיהם ואת כנוייהם...

אבל עד שהתחילו גייסות של הגויים להתנצח זה עם זה, והעולם נשתבש — היתה סמורגון העיר, שוקטה וצלחה ויהודיה נכתבים בשמות אבותיהם ונקראים בכנוייהם. למשל: אותו קטינא, שיש לנו ענין בו, במעט או בהרבה, נקרא ברחוב הקריבאי, כך:

„הניך ברל׳ס שלמה׳ס ד׳ם קירז׳נרס״.

היינו,

„הניך (זה הילד) בן ברל (זה אביו) בן שלמה (זה סבו) הכובען״.

ואילו באותו חלק של העיר המשתרע מ„שוק הקמח״ מקום עמד בית־אביו, עד ביתו של סבו ר׳ שמואל־שמעון, לכל אורך הרחוב הוילנאי, עד פרשת־הדרכים בואכה בית־הנתיבות ו„היער השחור״, שם נקרא הילד בנוסח שני:

„הניך מינצ׳ס, שמואל־שמעונ׳ס, די קלט׳ה לוק׳ש״

היינו,

„הניך (זה הילד) בן מינצ׳ה (זו אמו) בת שמואל־שמעון (זה סבו) אטריה קרה״ (זה הכנוי).

8
איך הגיע הילד שחדל לפחד מפסקודי כלבו של מיטרן?

כיצד יורדים אל מרתפו של הענק? — יורדים מבית ויורדים מחוץ. באמצעו של המטבח הגדול בביתו של ר׳ שמואל־שמעון היה פתח ברצפה. ולפתח מכסה כגדלו, ולמכסה אונקל בקצהו. הרוצה לירד למרתף אינו צריך אלא ליטול המשיכה שתלויה על־גבי וו בקיר הסמוך, להשחילה באונקל ולמשוך — —

המכסה אז יתרומם ועומד אתה „על־עברי־פי־תהום של שאול תחתיות״. היינו, אל מול הפתח המביא למרתף. סולם ניצב על קרקעיתו וראשו מגיע אל קצה הפתח ואתה יורד ועולה בו כאוות נפשך — זה מבית.

ומחוץ — יורדים במדרגות שמתחת למפתנית (הנקראת — גניק׳ל, ביידיש) היציאה האחורית של בית־מידות זה. חייכם, שאלמלא כבר ידעתם, מפי השמועה או על־דרך הסיפור הזה, לא הייתם מוצאים מבואו של אותו מרתף בבית. ולמה כך? משום שעל מקום הירידה למרתף, במטבח, מונחת יריעה של עורות, עשויה קטעים־קטעים מעשה־תשבץ שהובאה מה„גרברניה״ (בית־חרושת) של סבא, ואת הפתח למרתף מבחוץ — לא־כל־שכן שאי אפשר למצוא, שזו מוצנעת מתחת למפתנית.

מה ראה סבא לעשות כן? — שמא צפה וראה באיצטגנינות שלו פורענות באה לעולם ועמד והתקין לו את המרתף מחבוא להסתתר.

כל הימים שהילד היה מצוי אצל סבו, ביקש לרדת למרתף ולדעת מה צפון בו.

פעם אחת הפציר בו הילד ואמר:

— סבא, רוצה אני לשם... ורמז בהרכנת־ראשו ובנדנוד עפעף לעבר המקום.

— לאן אתה רוצה לילך, אינגלה? (היינו, ילדוני) שאל סבא.

— למרתף.

— ומה תעשה במרתף, זונעל'ה? (היינו, בני הקט) הוסיף ושאל סבא.

—אחפש מטמונים.

— אלו מטמונים תחפש שם?

— אותם מטמונים שסיפרת עליהם, סבא.

— ומה תעשה, אם־לא תמצא שם המטמונים, ילדי?

— סבא יחפש אותם וימצא...

— ניחא... היתה התשובה.

לא ידע הילד מה פירושה של אמירה קטועה זו.

— ומתי, סבא, נלך לשם? — לא הירפה הילד.

— לכשתגדל — ענהו קצרות ר' שמואל־שמעון.

— ומתי אהיה גדול?

— כשתהיה חזק כל־צרכך!

— ואיך אהיה חזק כל־צרכי?

— כשלא תפחד מכלבו של מיטרן — אמר סבא.

— כבר אינני מפחד מפני כלבו של מיטרן.

— אם־כן, הבה נראה אם חזק אתה באמת — נלך אל כלבו של מיטרן — הפטיר האיש הענק, סבו של הילד ויצאו שניהם את הבית.

מיטרן היה שכנו של ר' שמואל־שמעון; גוי מגודל, מדדה על רגל אחת. מספרים היו עליו שאבדה לו הרגל בענין־רע. פעם כשהיה בגילופין כדבעי, ממש שכור כלוט, אמר לעמיתיו הגויים, שהיו שותפים עמו ל„טיפה המרה". שאין מורא בלבו מפני אותה „חיה זוחלת" על הפסים, היא הרכבת. עמדו והתערבו עמו והבטיחו לו כך וכך לגין של יי"ש ובלבד שיראה גבורתו...

אומר ועושה; הלך מיטרן אל פסי־הרכבת, שרע גופו המגודל על משטח החצץ סמוך לפסים, רק רגל אחת הניח על המסילה של ברזל. עברה הרכבת וקטעה רגלו. חדשים רבים כאב מיטרן והתייסר ביסורים נוראים. חייתה מכתו ונסתרה, חייתה ונסתרה. בגבור היסורין שטף אותם ביי"ש של אותם הלוגין שקבל מעמיתיו. לבסוף הלך והתקין לעצמו רגל תותבת. (קולה, בלע"ז) באחד הימים הכניס את הכלב „מנוול", הוא „פסקודי", בלשון הגויים ליירא את הבריות.

כלב זה, בריה בזויה היה, ועומד, דרך־קבע, ומחכך עצמו מפני לכלוכו בכלונס שהיה קשור בשרשרתו אליו. אימים היה מהלך בנביחתו על כל העוברים ברחוב הזה.

ילד זה כשהיה מגיע בדרך הילוכו עם אמו מינצ'ה, לרחובו של סבא,

מתחיל היה להרעיד בכל גופו, אפילו היו פוסחים על ביתו של מיטרן ועוברים לצד השני של הרחוב.

באמת, לא היו הגוי מיטרן וכלבו פסקודי עויינים לסבא, אדרבא, חביב היה היהודי עליהם.

פרנסתו של הקיטע מצוייה לו מר' שמואל־שמעון דוקא. שכן מיום שיצא אותו גוי ב„דימוס" בגלל מומו, והניח מעשיו בשדה — תלוי היה בחסדו של שכנו היהודי. סבא היה קונה ממנו בשביל ה„גרברניה" שלו, (זה בית־החרושת לעורות) מאותן קליפות־עץ של האלון שהיו ממיחין אותן במין נוזל שקראו לו אקסטרקט בלע"ז ושורין בו את העורות. קונה היה סבא ומשלם ביד רחבה בכסף עובר לסוחר.

——— אל פסקודי זה, הכלב של מיטרן, הלכו ובאו, עכשו, שנים: הסבא והנכד.

זנקה החיה בשצף־קצף מן הכלונס. נתמתחה השרשרת, שהיתה קשורה בה, והרתיעה אחורנית. עמד פסקודי על גפיו האחוריות והבעה שיניו...

ולא נבח הכלב...

ולא נע ולא זע.

והרפה עצמו בנחת —

וקפל רגליו תחתיו ושכב ———

רק נתן עינים טובות בסב ובנכדו ומלמל מתוך קורת־רוח: הומ... וברר... הוממ... וברר... אותה שעה לא פחד הילד מפסקודי ולמחרת ירדו למרתף.

9
מה עשה הילד בחבית של קלחי כרוב?

כל העיר נתקפלה במרתפו של ר' שמואל־שמעון.

אלמלא התרגשו ובאו עלינו כל־אותן הצרות האיומות, מחקו עיר ומתים, והקדירו עולמנו עד שנטלה השמחה מן הלב והשחוק מן השפתיים — בודאי היה עומד מרתפו של סבא עד היום הזה, ולא היינו קוראים דברים מן הכתוב אלא יוצאים ורואים מה בתוכו...

תלא הלשון לספר מה מצא אותו ילד במקום תחתיות זה של אביר־זקנו; עד שהתרגלו עיניו לאפלולית של המרתף ופקחן קמעה, עלו באפו ריחות התבשילין ובשמיה של העיר.

תאים וגדרות היה עשוי המרתף. אלה נתייחדו למאכל או משקה ואלה שמשו מקום של אכסניה למיני חפצים שהיו יפים לשעתם ועדין נאים הם גם עכשו, אלא שמוטב להצניעם מפני עין־רעה שלא יצא, חלילה, הקצף עלינו בעבורם.

כל המאכלות והמשקאות סדורים היו מי בחביות ובחביונות ומי בתבות ובארגזים, או שהיו תלויים על גבי ווים, מורגים ומרישים.

מזווה אחד לבולבוסין לימות החורף. מתפלשים הללו בחול דק ומציצים ב„עיניהם" שנתפקחו... ואין הרקבון שולט בהם. מזווה אחד למעשה המחמצת הגדולה של המרתף, היינו, אותן חביות שנתון בהם הכרוב החמוץ, חמיצת הסלק הארגמני, והמלפפונים המלוחים.

בייחוד טרחו בנות ר' שמואל־שמעון, הגדולות והקטנות יחד ,בהכנתו של אותו כרוב חמוץ:

בין השמשות. נסתמא אורו של יום סתיו וכבר קושר זיו חכלילי עטרות לגגות הבתים סביב ומכתיר עלוות עץ־האדר הצומח אצל חלון המטבח. אז תערוך ,ד'י מוט'ר", היא אשתו של סבא ר' שמואל־שמעון, שנקראה כך על דרך הכבוד ע"י בני הבית להבדילה מאשתו הראשונה שמתה בצעירותה, — את מדף הקרשים הארוך על־גבי ה„תישים" (קוזל"ס, בלע"ז) ותזמין אל המטבח בקול של חיבה את בנות הבית כלנה:

את מינצ'ה הבכורה, שביקשוה לבוא מבעוד יום, היא ובנה, האם תהא מחתכת הכרוב והילד ישמח לבב באי המטבח.

ואת שרה שהיא עדינה וקטנה ונשואה לשמואל פין, „חובב ציון" נלהב וראשון לכל הצעירים בעיר העוסקים במלאכת־הקודש של תחיית האומה.

ואת פניה, זו שלית־מקום בבית שיהא פנוי מהוויתה הקונדסית, שחקנית מבטן ולידה ומשתתפת ראשונה ב„חוג החובבים" על „במתי" סמורגון. לימים היתה משחקת בתיאטרון הממלכתי ברוסטוב הרחוקה אשר ברוסיה.

ואת רחיל, היא רחל השחורה והנאוה, תמירה וגאה על יופיה, צעירה וכבר מורה בביה"ס הרוסי לבנות שמתכתבת עם אותו „טולסטויני" (מתלמידי טולסטוי, הסופר הרוסי הנודע) ששמו גבריושה. גדול כאחד הנפילים ותמים כילד.

כל אלה בנות ר' שמואל־שמעון שילדה לו אשתו הראשונה הניה (והילד נקרא על שמה) עומדות מעבר האחד של מדף הכרוב.

ומעבר השני של המדף — מי הם העומדים?

— כל הצעירים „עם הנערים" והם: חיהל'ה, בת זקונים שילדה „די מוטר" לר' שמואל־שמעון.

והבנים: אלתר'קה ושיק'ה האחד שתקן ובריישן מטבעו והשני — „כספית" שאינו נח רגע ובבית קראו לו „סמבטיון" אלא שזה לא שקט מזעפו אפילו בשבת...

ואחרון אחרון — הילד. מתלבט הוא בין הרגלים, נופל וקם ומכרסם קלה של כרוב שקוראים לו קצ'ן (בלע"ז).

— היכן הילד שלנו? שואל ר' שמואל־שמעון, שנכנס למטבח לראות אם כל יוצאי — חלציו כלם, מסובים אצל „מדף — הכרוב" ומחתכים העלים עד־דק.

— בודאי מתחת לשולחן — עונה מינצ'ה, אמו של הילד. מיד מקרב סבא את קנה־המשקפת לעיניו, רוכן קמעה ומחפש, אלא שהילד איננו...

— משטים אתם בי, בני — אומר הזקן. הסתרתם ממני את הילד.

— אבא, הריהו בחבית! פורץ בצחוק שיקה הדוד. בני־הבית כלם פונים אל עבר החבית הגדולה ורואים את הילד רוכב על ראשי הכרוב: מזלו של קטינא שהמים בהאי גיגית לא היו מרובים.

— תפוס לך, סבא! קורא הילד וזורק לאביו־זקנו ראש־של־כרוב, גדול ממידת ידיו של הנכד. הסבא תופס ביד אחת את הכרוב ובשניה מעלה הוא את הילד מן החבית ואומר:

— ועכשיו נרד למרתף! חשב הילד שמא מבקש סבא לענשו והריהו טורדו מכאן למקום מחשכים — ולא היא!

— הבה נהרוס אל המרתף ונראה שם שאר הנסים והנפלאות שהם עודפים על אלה שבחבית... מסיים ר׳ שמואל־שמעון דבריו אל הילד.

10
במרתף.

רצונכם, ודאי, לדעת מה־הם שאר הפלאים שראה הילד אותו ערב באפלו־לית המעובה של מרתף הבית? — צאו ורדו בעקבות השנים במדרגות שמתחת לאותה מפתנית שקוראים לה „גניק׳ל״, שהיא מאחורי הבית.

וכבר הראיתם לדעת את התאים, הלשכות ובני־המזווה לכל מיני המחמצת, אלא שעדין לא ראיתם, להבדיל בין מר למתוק, את גתי המשקאות ובתי־הקיבול למאכלים; החל בלוגין של „מד״ ויין צימוקים וכלה במשרת־הדובדבנים ומיצי התפוחים למיניהם — כל אלה בלשכת ההדרין של המרתף. על מדפים מעליהם יעמדו, דרך חשיבות, צלוחיות וצנצנות, שצורתן שונה אשה מרעותה ובהן מיני המרקחת של בית ר׳ שמואל־שמעון: הדובדבן המתוק ואחיו הדובדבן החמוץ (שקוראים לו צ׳רש״ני בלע״ז). מהם מבשמים את ערבי החורף בשעת שתית החמין ומכבדים את „החתנים״ שבאים לראות את „הכלות״ בנות ר׳ שמואל־שמעון, שמזמינים אותם באמירה של רמיזה ומשמעות:

— נו, ועתה העלו על השולחן מן „הקרשל״ך״ שלנו, היינו מן הדובדבנים המפורסמים...

קרובים לאלה במקום ובטעם, יעמדו הרקחים האחרים: ענבי — השועל שקוראים להם אגרס״ט בלע״ז) ועינם כזגוגית כחולה, קשים ושלמים ואין בהם שכולה.

התותים למיניהם, מן השחור ועד האדום, שהם תרופה להצטננות וסגולה לחולים שיהיו מזיעים להפיג את לחויות המחלה.

מדור מיוחד נתיחד לאותן ריבות רקוחות שלופתים בהן את הפת, והלא הן: ריבת השזיף השחור ודומדמניות היער הגמודות שקוראים להן „ברושניצס״

הראשונה — מאכל תאוה לילדים, והשניה, החמצמצה, לעורר התאבון בסעודה גדושה ומשמשת לואי לכל בשר למינהו; ומיני הבשר במרתף־אם לא כולם יפקדו, מן הראוי, שלא נפסח על אלה שמהלכין להם בכל עת־מצוא, בבית הגדול הזה: בשר החזה הממולח — בחביונת עגלגלה. לשונות משומרות, כבדים וכליות ב„ברבן" — מין תוף שלוקה, אחרי כבוד, מבית החרשת לעורות של סבא. וכדי שומן־האווזים ואילפסי גלדי־שמנים מיועדים לימי החנוכה לטיגון לביבות ופשטידות של תפודים.

— — — כל־אלה דברים שהאיצטומכה של בית־סבא היתה נזקקת להם, ואילו „השאור שבעיסה" במרתף, הם־הם מראות וחפצים שלבו של אדם חפץ בייקרם ונפשו כמהה להם תמיד;

— באחת הפינות מצטלצלות בנגיעה אותן קופסאות־הפלא של הילדות; כל־כך הרבה, קופסאות, סבא! קורא הילד בעים־רוחו ועיניו מתנוצצות.

— רצונך לדעת, כמה־הן, מנה ילדי! — אומר הענק במרתף. התחיל הילד מונה אותן אחת־אחת ולא הגיע לסוף מנינם, אם מקוצר־המשיג או משום שסבא פתח אחת מהן והוציא מטבעות של נחושת ואולי של זהב...

— למי כל האוצר הזה, סבא? הנכון הוא שהמטבעות של הגמדים הם? שיקה הדוד ספר, שהללו חפרו מנהרה למרתף, האמת דובר שיקה? שאל ושאל הילד ולא הרפה...

את דודך שמואל פיין, תשאל — אמר סבא.

11
ארץ־ישראל מצלצלת...

לימים שאל הילד את דודו זה ונתחוור לו שקופסאות — פלא של גאולת־הארץ הן. שאסור להחזיקן בגלוי ולהשתמש בהן בפרהסיה מפחד הרשות. לכן הורידון למרתף של סבא וכאן הן מחכות לימים טובים. ועד שיבואו אותם ימים טובים, פקוחה עליהן עינו הטובה של הדוד שמואל לשמרן ולהצילן.

קופסה אחת שמנגנונה פקע, היינו נשבר מנעולה, קבל הילד מידי דודו שמואל. ימים רבים השביע בה עיניו עד שנקבעה דמותה בלבו עד היום הזה. עינה כעין הזכוכית הכחולה של אגרטל־הפרחים הגדול שעמד על־גבי העמודית הצרה והמוגבהה בפינת חדר אורחים של בית־ההורים הצופה את „שוק הקמחים" — הילד אף העמידה, בטפסו על כסא, אצל אותו אגרטל. על מעטפתה של הקופסה מצד אחד, הזהירה בגוון של כסף תבניתו של „מגן־דוד". בכל אחת מקרנותיו שובץ כוכב מאיר ובלבו המשושה — דמות אדם ההולך אחרי מחרשתו ונכחו השמש העולה...

ומעברה השני של הקופסה רבצו שני אריות שפניהם מופנים זה־אל־זה ומחזיקים בגפיהם דגל כחול־לבן.

אם נפלית היתה קופסה זאת משאר אחיותיה במרתף — לא ידע הילד, רק הרגיש כי סודם של הגדולים יצוק בה. יומם היתה משעשעתו, ובלילה היה רואה אותה בחלומו מעולפת אור־נגוהות. כל המטבעות שהיה מקבל הילד — משלשל אותם בקופסה. כיצד? — מוריד היה אוצרו זה היקר מעל העמודית, מעמידה על שטיח־הפרווה שמונח על הרצפה, נוטל מטבע וזורק לתוכה. מוסיף לראשון שני עד שמגיע לאחרון מטבעותיו. מצא שכולם מונחים בקופסה, מיד מרימה והולך־סובב הילד בחדר ומנער ביד חזקה את תפוסתה. היו המטבעות שוקקים בקרבה, מקרקשים ומתפעמים, משל, המוני זוגין ופעמוניות חברו יחד להצליל את הבית על יושביו.

— מיהו־זה ש„מרעיש עולמות" אצלך, ברל? היו שואלים כל אלה שעברו על פתחו של אבא.

— רצונכם לראות מעשה־קונדס של קטינא שלי? בואו וראו! היה אומר אבא לא־בלי־שמץ של גאוה...

מביאם דוב־בר לפתחו של החדר. עומדים ורואים את הילד ב„הקפותיו" עם הקופסה. השגיח הקטן בהמוניות של בני־אדם שמקיפים אותו בעיניהם, עמד נכלם תחתיו.

— מהו־זה שמצלצל בידך? שואל אבא לילדו במאור־פנים וזורק מלוא־חפנים מטבעות לרגליו של הקטן, להפיס דעתו ולפוגג עליו מבוכתו.

— ארץ־ישראל מצלצלת... עונה הילד.

שמעו הגדולים תשובתו של קטינא, התנצנצו עיניהם והתלחלחו, הרחישו שפתותיהם ולא נשמע קולם. נשאו ראשם אל אבא והביטו באספלנית שהיתה מקיפה לראשו ותהו בלבם: תחבושת זו בשל דגל אחר באה והיאך מיישבים?...

— קושיא.

12
סופו של הפריסטב שפגע באבא.

עמד הדגל האחר במרתפו של הענק, הוא סבא ר' שמואל־שמעון, נעוץ בארגז של חול עם כל התפאורות והאביזרים, מיני לבוש משונים ויריעות בד ססגוני ששמשו את המשחקים על במת העיר ובתו של בעל־הבית, היא הדודה פניה, ממונה היתה על הכבודה הזאת. אדום היה הדגל — ודמה הילד בלבבו שמטפטף הוא את גונו, טפין — טיפין, אל החול שבארגז, כביכול, פצוע היה...

ואם — כי פצע של ממש לא נכר בו בדגל — יריעתו היתה קרועה

ושסועה: כל החוטים, שלל רקמה רקמתיים, מעשה — ידי מינצ׳ה, אמו של הילד, נפרמו ונדלדלו ותלויים ברפיון על הבד;

מעשה שהיה ויצאו פועלי העיר, בורסקאים ובעלי־מלאכה, אומנין ושכירי־יום, שוליות ומתלמדים להפגין את אחוות העמלים בראשון לחודש האביב, הוא שנקרא „מאי" בלשונם. כלם כאחד יצאו לקרוא תגר נגד דכוי הרשות ועלבון חייהם, זו הדחקות. יצאה גם אמא, מחזיקה הדגל, רקמת לילותיה, צועדת קוממיות בראש המחנה.

ראה ה„פריסטב", הוא קצין השוטרים של העיר, מעשה המרדות של ה„ז׳ידים", הם היהודים בלשון הגויים, מיד צווה על פלוגת הקוזקים, החונה בעיבורה של העיר, לפרזל סוסיהם, ליטול פרגוליהם וב„הורא" לפזר בני־מרי אלה.

פשטו הקוזקים בסערה לרחובה של העיר. הבקיעו שורות הצועדים והכו בקתי רוביהם והצליפו בפרגוליהם על ימין ושמאל.

היה שם גם אבא של הילד שלא התערב בקהל המפגינים רק צפה בתהלוכה. ראה שכלתה הרעה, ורעיתו, שמרוב התלהבות לא ידעה נפשה, צועדת אל מול פני הסכנה, פרץ לתוך ההמון, הגיע אל אשתו, הוציא את הדגל מידיה ושמטה אל מאחוריו לסוכך עליה. הבחין בו קוזק אחד, הדהיר סוסו, היישיר עליו...

אלמלא זריזותו של ברל בנו של שלמה הכובען, בודאי, היה נדרס והיא שעמדה לו לילד שלא יתייתם מאביו...

אבל פטור בלא־כלום אי אפשר: אותו קוזק „הטעימו" טעם של פרגול שבקצהו גולה של עופרת...

בגלל אותו דגל ישב אבא חבוש חודש ימים בביתו ואיספלנית על ראשו.

ימים אלה שציערו את אבא ביסורין ובאפס מעשה שבהם — ימים שמחים היו לילד. לא שהקשה לבו ולא הרגיש בעגמומית שירדה על אבא ועל אמא, אדרבה, אימץ הקטן כל כוחות נפשו הדלים ודמיונו הרופס היאך להפיס דעתו של אביו, לשעשעו ולנחמו. בודאי שמח שאבא, כל־כלו, שייך בימים אלו לביתו ולו. יתרה מזו, בקש כביכול הילד להוכיח את עוצם אהבתו לאביו שגם הוא כמוהו מיצר בכל היסורין וכואב את כל המדווים, עמד וחלה...

לא היתה זו העמדת פנים, חולי של ממש היה זה. מה אבא אספלנית אחת לראשו, לילד —שתים, אחת דנוה תחילה בצוננין וכרכוה סביב לראשו הקטן כדי להפיג את חומו, והשניה תלויה היתה כקולר על צוארו להלהיט עוד יותר את נשימתו החמה והכבדה... קבל הילד החולה יסוריו באהבה משום שאביו, שהיה יושב, עמו, לוטפו וחוננו, מנשקו, ומחזיק ידו הבוערת של הילד בכפו הגדולה והרחומה ואפילו מספר לבנו ספורים ממקום שלבו הקט של הילד חפץ בו...

פעם בנטות היום וחשכה טרדנית פשטה על פני חדר־הילד החולה

ואפפה מיטתו סביבו, ישב האב למראשותיו של בנו וסיפר סוף־מעשה, „בפריסטב" הלז, שונא ישראל, רשע מרושע ימח־שמו, שבקש לעשות כלה בנו ועוד־מעט והרג את אמא ופגע בפרגול של עופרת בראשו — מצאוהו לפריסטב זה, אחרי ימים מועטים קשור ידיו ורגליו בתוך שק שגם פתחו קשור, והשק — מתחת לאותו גשר הנטוי על הנהר העובר ברחוב המינסקאי ומחלקו לשנים.

מצאו השוטרים את זה שמנהיג אותם, היינו את „הפריסטב" בשק מתחת לגשר, התירוהו והעלוהו על הסוללה בצד הגשר. רצו להעמידו, קרס נפל אותו רשע. נסו דברים אליו ולא ענה — הדיבור ניטל מפיו. הלגימוהו יין — שרוף והתחיל בוכה. חזרו ושאלו היאך הגיע למקום שהגיע — התחיל צוחק. בכה וצחק לסירוגין. מצאו מקורביו של אותו רשע, שלא הלשון בלבד ניטלה מפיו אלא שגם דעתו נסתרה. שלחוהו למקום ששלחו וסוף פסוק...

— אבא, ומה זה סוף פסוק שואל הילד החולה בקול ענות חלושה ומאמץ גרונו הכואב.

— סוף פסוק, ילדי, הוא סוף המעשה.

— לא טוב, אבא, שלמעשה יש סוף... אמר הילד.

— וכי — מה היית רוצה שיהיה למעשה ?־שאל האב.

— שיהא מביא עוד מעשה...

— וזה כיצד ? — שואל אבא בתמיהה.

— שלא יהיה עוד פריסטב, גם קוזקים לא יהיו עוד וישתברו כל הפרגולים שבידיהם ובגולות העופרת שישחקו רק הילדים... ושנלך כולנו נוכח השמש העולה...

— איזו שמש ? שואל אבא ואינו יורד לסוף דעתו של בנו.

— בדומה לזו שמצויירת על הקופסה הכחולה של הדוד שמואל...

היסב הילד ראשו אל־עבר העמודית בקרן הזוית של החדר שעליה עומדת אותה קופסה. הפנה גם אבא ראשו לאותו צד ונדמה היה לשניהם שהשמש באמת זורחת משם...

13
התבה המזמרת ומותו של הענק.

ימים אלה שהילד חולה היה ואבא סועד מטתו — לא היתה אמא בבית. ר־היכן היתה אמו של הילד ? — בבית אביה ר' שמואל־שמעון. בבוקר היתה עוזבת האם את הבית וחוזרת בלילה. לפני צאתה היתה פותחת אט־אט את דלת חדר בנה, נגשת על בהונות־רגליה אל משכבו, עומדת שעה קלה דמומה ועצובה, רואה זיו־פניו של בנה, מוארים בנגוהות של חלום אחרון ורוכנת עליו ונושקת לו. היו שפתיה נוגעות־לא־נוגעות במצחו החם של הילד החולה, רוחשות דבר שבלב ומסתלקת לאטה, שלא

להעירו. פעם אחת היה הילד נים־ולא־נים והרגיש על לחיו דמעותיה של אמו, פקח עיניו, אחוזות התנומה, ורואה שהיא עוטיה וקודרה ולבושה שחורים. בקש לשאול מה־לה שהיא עצובה כל־כך, ולא הספיק שחמקה מהר והשאירה דלת חדרו פתוחה. בא אבא וישב אצל בנו ואמר:

— חלמא טבא חזית, בני?

— את החלום שכחתי רק את פני אמא העצובה זוכר אני...

שתק אבא והיה נבוך. ראה הילד שגם מאביו נטלה השמחה, שלא כדרכו, התחמץ לבו בקרבו ופרץ בבכי.

— מדוע אתה בוכה, בני? שאל האב.

— רוצה אני אל אמא... התייפח הקטן.

— אמא תשוב עם רדת היום.

— קחני, אבא, עכשו אל אמא.

— כלום יכול אני, בני, ?...

— ומדוע לא, אבא?

— אתה חולה והסבא... איננו!

— איך זה שהוא איננו, הסבא?

— נסתלק ואיננו...

— ולהיכן זה נסתלק, סבא שלי?

— למקום רחוק.

— ומתי ישוב?

— לא ישוב סבא, כי המקום רחוק — רחוק מאוד...

— אני רוצה אל סבא הבה נלך אל סבא... אפילו רחוק — רחוק נלך אליו...

ולא יכול היה האב להפסיק שטף־לשונו של בנו. ראה שדמעותיו מתגלגלות ועיניו מצועפות ופיו ממלמל, בקש להרגיעו בדרך אחרת.

— וכבר לא קטינא אתה, ילדי, גדול ובר־דעת אתה. ולא יאה לך לבכות. תא ושמע ואספר לך מה קרה לסבא?

— — — ביום שחלה הילד בקש סבא ר' שמואל־שמעון לבקר נכדו. וכבר יצא מן הבית ומוכן לעבור את שער־הרמים של חצרו ולצאת לרחוב הארוך הוילנאי. ראה שהולך הוא אל קטינא בידים ריקות, עמד ואמר לנפשו:

„אי־לך, שמואל־שמעון מדניושב, שאותה מטרוניתא ששמה שכחה שולטת בך, משל זקן מופלג אתה; הלוא חמדה טובה גנוזה לך במרתף בשביל אותו ילד שאתה הולך אליו, והיאך יכולת לשכוח, ישישא שכמותך?..." בכל מה שאמר בינו לבין עצמו לא נתכון סבא אלא לאותה תבה מזמרת שהביאה דורון לקטינא ממסעו האחרון במינסק העיר.

שלש רגלים בשנה היה הולך ר' שמואל־שמעון לעיר מינסק, להביא

מעשי־הבורסקי שלו לשם, הם מיני העורות שקוראים להם פילשפנ׳ר בלע״ז — למכור לגרמני אחד שבא ממחוזו הרחוק שעל הנהר הגדול וולגה.

וכך היה המעשה: אחרי שהגיעו השניים לעמק־השווה בכל הנוגע לקנין ולממכר, ברכו על המוגמר בטעימה ובלגימה והחליפו ביניהם דורונות, אחד — ל„שקצים" של האשכנזי הלז, הנחיתים על־מים־רבים של הוולגה. ואחד — לנכדו של ה„סטרו־זקוניק", היינו היהודי בן הדת הישנה מסמורגון.

קבל הגוי מידי „סמואיל־סמיון לבוביץ דנישבסקי" מחרוזות של כעכים, קטנים וגדולים, רכים וקשים שעירו היתה משתבחת בהם ונתן לו ליהודי התבה המזמרת, מלאכת־מחשבת זעירא של אומנין אשכנזיים. — — —

נזכר במה ששכח תחילה, חוזר סבא לביתו להעלות התבה שהיתה מונחת לה במטמורת שבמרתף עם שאר הגנזים שם.

אז יטול ר׳ שמואל־שמעון את פנס־הנפט שקראו לו „קירוסינקה" בלע״ז שהיה תלוי על וו בפרוזדור הבית. מדליקו סבא בציתית ופונה לירידה האחורית של המרתף מתחת לאותה מפתנית שקוראים לה „גניק׳ל". יורד הזקן בנחת במדרגות ולבו שמח שהוא שליח לדבר מצוה בשביל הילד החולה... מצא בדרך של גשוש ומשוש יותר מאשר בראיה את התבה המזמרת, אותה חמדה גנוזה — וכורכה במטלית של סמיט, היינו קטיפה, שמצא במדור אביזרי הבמה של בתו השחקנית שקוראים לה פניה.

וכבר בקש סבא לחזור בדרך שנכנס אלא שאותה שעה עלה באפו, מעשה־שטן, ריח תבשיל שאהוב עליו, הוא מרק העדשים החומים שקוראים להם במדינה „לינדז׳ן" וטוענים לו למרק הזה רביכה של בצק או כופתאות של תפוחי־ אדמה־תאווה לחיך... לא עמד ר׳ שמואל־שמעון בייצרו ובקש לקצר הדרך ולעלות בסולם המביא אל המטבח. העלה הפתילה שבפנסו ועלה בשלבים ודחק בראשו את מכסה הפתח של המרתף. התרומם המכסה, לא עמד ונפל ופגע בראשו של סבא. מכוח הפגיעה התגלגל מן הסולם ונפל־באדיר למרתף וחבט ראשו בחבינה כבדה. לקול הנפילה חשו בני ביתו ומצאוהו לסבא שהוא שוכב ונשמתו מפרפרת. העלוהו והשכיבוהו במיטה והבהילו את הרופא הטוב ד״ר אפשטין, זה שייסד בית אולפנא עברי גדול בעיר וילנא וקטינא שלנו עתיד היה ללמוד בו, בדק הרופא ועשה תנועה של יאוש כאומר; המקום ירחם. וצווה על בני־הבית החרדים שלא להניעו לסבא ממקומו. פנה זיו פניו של אותו ענק ועוית של כאב מרטיטה יצורי גוו.

שלשה ימים ושלושה לילות נתייסר ר׳ שמואל־שמעון ביסורים קשים עד שהשיב נשמתו לאלוהיו.

אבלות כבדה ירדה על הבית. ישבו בניו ובנותיו של הנפטר „שבעה"

ונפשם בוכיה במסתרים. הבת מינצ'ה, זו אמא של קטינא, עוזבת כל בוקר את בנה החולה וחוזרת עם חשכה, סחופה ואבלה.

ותבת הזמרה, אותה חמדה גנוזה, דורון של סבא ז"ל, מה היתה עליה? — הוכתה התיבה רסיסים־רסיסים, שנשמטה מידיו של אותו ענק בשעת נפילתו מן הסולם ונתנפצה אל הקורות ונתגלגלו שבריה לקרן זוית אפלה של המרתף.

חבל על דאבדין. לא זכה הילד להצליל תיבת הקסמים של סבא ז"ל. נתאלמו מיתריה לעולמים... באותה שעה עמדה הווייתו המופנמת של הילד אל־מול השער הנעול של הסוד הגדול, שחוחה ונבוכה, עמדה, דלה ואבודה באין פתר...

כרע, נפל הענק ועולם של חסד ונהרה התמוטט בנפלו...

14 מסעותיו של קטינא בלילות.

לא יצאו „שלושים" מיום שנפטר סבו של הילד, הוא ר' שמואל־שמעון איש דניושב.

הוא, שבעיניו של נכדו איש מדות היה, כאחד הנפילים בארץ.

הוא, בעל קנה־הזכוכית שמגדיל עולם ומלואו.

הוא, ר' ש־ש, שנתקרא כך בפיהם של ליצני המקום על־שום ה„הרב", היינו, הסמל שהתנוסס מעל השער־הגבוה של חצרו.

לא יצאו הימים, כאמור, ובבית קטינא תכונה רבה. דלתות נפתחות בנחת ונכנסים בהן כל אנשי הבתים, השניים, זה שברחוב הקריבאי וזה שבקצה הרחוב הוילנאי, במסילה העולה אל היער האפל.

הבאים, משהים עצמם קמעה בפרוזדור. תולים מעיליהם וכובעיהם בקולב ארוך שתקועים בו קרני חיות, אם של צבאים או של שור הבר ואולי גם, ככתוב בספרים — מיחמור עד קרני ראמים... גלל הספיקא קרא הילד לאותם חידודין תלויים — קרניים סתם. אבל ידיעה אחת, ידע שהיא מחוץ לגדר הספק, שזה אבא שלו, הוא ולא אחר, שהעלה, יום אחד, חפץ נאה זה מתוך תבה גדולה מוילנא העיר עם כל מרכולתו שלקח שם.

ומה היה לוקח אבא מוילנא העיר? — מיני פרוות היה לוקח שם. תחילה בית־לבושם של השועלים למיניהם והם שניים:

זה השועל המצוי שגונו אפרפר וזנבו מדולדל וזה השועל האציל שברק של כסף לפרוותו ונצנוצים של אור לזנבו המשופע — הוא שמייחדים שמו בחצרות הנסיכים, רוזני הארץ שתופרים את מעילי־הפרווה שלהם, תוכם וברם, משועל זה. מיד אחריהם מוציא אבא מן התיבה שאר הסוגים של פרוות, גדולים, בינוניים וקטנים.

הללו משל נמיות והללו משל הארנבת הצחורה ובן זוגה הארנב האפור. אלה של החולד ואלה של חתול הבר השחור שקוראים לו „קוטיק" ובסוף מטליות יקרות של עז־הקרקול, שחור ואפור. נתנה האמת לאמר, שקטינא שלנו, שלא כשאר הילדים בני גילו, לא שלטה בו מוראם של חיות בר ויער שנכנסו לביתו... סברה, שהוא היה עוקר מראשם את עיני־הזגוגית שלהם ומשחק בהן בצנעה או שהיה תולש שערות זנבותיהם להסתיר בין המצעים של מטתו.

באין רואה היה שוטח הפרוות על רצפת החדר והיה מפליג עם־כל החיות ליערותיהם...

— מה עתה עושה בני? היתה אמו תופסו בשעת מעשה־משחק זה.

— רוכב אני על בן־שועל זה והוא נושאני לפיר שלו.

— ומה תעשה, בני, במאורה של חברך השועל? שואלת אמא ברצינות גמורה, כביכול, היו הדברים של בנה אמת כלם.

— מוזמן אני לסעודה שעורך השועל הזקן לכל בני היער והשדות.

— וביד מי שלח השועל הזקן את ההזמנה לבני? — מוסיפה אמא לחקור קושט דברי דמיון.

— מצביע הילד על פרוות־החיה הקטנה שבכפו ואומר:

— כל ההזמנות שולח תמיד השועל הזקן ביד הארנבת הצחורה שמקפצת מעץ־לעץ ביער...

בחלומותיו בלילה היה יוצא הילד למסעותיו עם רעיו החיות ולעת בוקר חוזר בשלום, עיניו דלוקות חזיונות ופיו אינו פוסק לספר כל הנסים והנפלאות...

15
נולדה אחות לילד.

מסתמא זוכרים אתם שעומדים היינו שעה קלה בפרוזדור הבית ועכבנו שם אור־תו קולב־מקרין שתלוי על הקיר; וכל המעשה שסיפרנו לעיל, מוצאותיו ותולדותיו, בגללו הוא בא. אם־כן הבה נזרז, איפוא את כל הבאים שייכנסו מן הפרוזדור לטרקלין.

קטינא שלנו רואה המוני בני־אדם שעומדים בפתח וקורא בלבו שמו של כל אחד לוודא לעצמו אם קריאה זו שבלב סגולה בה להסב אליו תשומת־הלב של אלה:

הנה אביו זקנו, סבא ר' שלמה הכובען מרחוב הקריבאי ואשתו הסבתא הינדה. מיד אחריהם נדחקים בניו שמושכים עמהם את אחיותיהם, ליבה, צירל ופיגל — כל אלה סיעה אחת. נכנסו כולם ופינו הדרך לאחרים. דודים ודודות משם ומהכא, יוצאי חלציו של סבא ר' שמואל־שמעון — שבאו לשמח בעל־הבית. הקיפו כולם לשולחן הגדול ונטלו בידיהם גביע של

יין או כוס של יי״ש הרימו הגביעים והשיקו הכוסות וברכו לבעל־השמחה, לברל אביו של קטינא, „לחיים״! ול„מזל־טוב״! עונה להם אבא בשמחה ובמאור פניו: כן אתם! שומע הילד את הברכות ויודע שלא נתכוונו בהן אלא לאותו יצור קטן, סומק וחכלילי שמוטל בעריסה ובשעה שאינו מנמנם הריהו מצווח בקולי־קולות. בימים של צער ויגון באה אחותו של קטינא לעולם. לא קם הבית מאבלו על מות הסב, עמדו והכניסוה לבית וקראו לה בשם: שימה, למשך על החיים את שמו של הנפטר, ר׳ שמואל־שמעון ז״ל.

אין לך דבר שמביא נחמה לבני־אדם יותר מתינוקות שמכריזים על־עצמם ועל החיים שלפניהם בפרכוס ובצווחה, במיני חיוכים של נהרה וצהלות משובה; שכובה אותה תינוקת בעריסה עשויה קנים שמתנדנדת על כרעיה המעוגלות שהן המשך לדפנותיה.

בשעה זו עומד קטינא אצל העריסה, מגביה עצמו על בהונות רגליו עד כמה שהוא יכול — ואינו מגיע. משרבב ראשו לבין הקנים ורואה שאחותו ישנה. מטושטשים פניה ורוטטים. רגע, תעווה הפנים, כביכול בוסרת היא בקיומה העלוב הזה, ורגע מושכת על עצמה בת־צחוק של נגוהות משל ראתה כבר בחלומה ש״י עולמות של נחת ואושר...

— מה לעמידה זו שאתה עומד וצוחק? אומר אבא אל הילד. הלוא תעיר את אחותך. — — —

— הרי זו עושה עוויות שעושה הדודה פניה, פרש הילד את צחוקו הרם.

— כלך־לך, בני, מאצל העריסה וצא לבין הגדולים.

הגדולים אינם נותנים דעתם אל הילד. כל מעיינם בלגימה ובטעימה, בשיחות חולין ובסיפורי קורות הימים.

נבהל הילד מהמונם של האנשים ונבעת מהמולתם. בודאי היה נמלט מן הרעש אל הדממה של החדר השני שם שוכבת היולדת, והיה מתכנף לבין זרועותיה של אמו לבקש בהן סתרה ומחסה — אלא שדודו הצעיר שקוראים לו שיקה, רואה שהילד נזוף ומבוהל, מיד הוא חש אליו להפיג פחדו ולהחזיר שלוות נפשו. מצאו שיקה לילד דחוק בקרן זוית, נגש ואומר לו:

— בוא עמי, אינגלה, היינו, ילד שלי, נצא את הבית, נסובב בשווקים, נדלג בחצרות ונבוא אל בין החנויות... שמח הילד מתוך שיודע הוא ששיקה אינו חומד לצון. לא יסובבנו בכחש ויקיים כל שיבטיח.

16

לפני בית מכבי-האש.

וכך היתה הליכתם באותו יום של שלהי דקייטא ברחובות העיר סמורגון, במלאת שנה למלחמה הגדולה שרעמיה מהדהדים מרחוק ועשנה מתאבך משרפות שקרבות והולכות...

תחילה פותחים את דלת היציאה והמצילה של זו מצטלצלת בהמוניות של פעמונים קטנים שהיו מחוברים יחד — ללוותם בברכת הצלילים. ירדו במדרגות הבית ועמדו על המדרכה של הרחוב. מיד קולטות עיניו של הילד את בית „מכבי־האש", ה„פוז'רנה" בלע"ז; ממול לביתו, ומשמאל — את ה„צרקבה", היינו בית־כנסת של הגויים שגגו של פח, נוצץ באור החמה ושלש חטוטרות־הבצל שצומחים על הגג, עגולים וכרסתנים שדומים לאותה בובת־משחק, שגולת עופרת בבטנה, וקוראים לה „ונקה וסטנקה" על שום שכל־אימת שאתה מניחה היא מקפצת ועומדת מאליה — נבלעים בצלי־הגג בתכלת השחק... — —

לפני שער הברזל של תחנת מכבי־האש מונחות החביונות האדומות על־גבי הדופנים השניים, והסוסים כיון שאינם מושכים בהם, משתלחים, בודאי, באפר שמאחורי בית־המרחץ מעבר לגשר. המשאבה היחידה שקוראים לה „ד'י פומפה" ושעליה גאוות מכבי־האש, עומדת בתוך המגדרת המיוחדת לה והצינור הארוך, שמתפתל כנחש, צמוד בקצהו אליה. אל קירות התחנה שעונים הסולמות הקטנים ובינותם הסולם הגדול שעשו לו מוכני כדי שיתארך ויגבה וליצני המקום קוראים לו „יעלה ויבוא".

סמוך לשער, על־גבי האבן, שאליה קושרים הסוסים בשעת הצורך, יושב בנמנום מלך קלופוט. „הרצין והאחשדרפנין" של מכבי־האש. קסדה של נחושת בראשו ופעמון של אזעקה בידו.

„קלופוט" זו חניכתו היא. ועל־שום־מה נקרא כך?

כל־פעם שדלקה נופלת בעיר או כפי שהבריות אומרות, „התרנגול האדום" משתלח על הגגות — מיד מצלצל הוא בפעמון, מזעיק הכבאים וקורא בקול:

הא־לכם קלופוט חדש! רוצה לומר, מהומה, מבוכה ומבוסה, אסון צרה ומצוקה ירדו פרוכים על העיר הזאת.

נגש הדוד הצעיר, שקוראים לו שיקה, מנערו ללמך קלופוט בנחת ושואלו:

— ר' מלך, ולא סבור כבודו שקלופוט נורא מתרחש ובא?...

מחייך הכבאי הטוב לתוך זקנו ועונה:

— מה־זה עלה על־דעתך, בני. אם קלופוט הריני פה... אלא שהילד אין לבו הולך, בשעה זו, אחרי דבריהם של דודו ושל ר' מלך. נפשו מפרכסת

ויוצאת אל קסדת נחושת הקלל שממורקת ונוצצת בזיו השמש — אין לגרוע עין ממנה.

— את־זאת, דודי. רומז הילד. בבוהן, במצמוץ עינים ובנטיית־ראש כלפי הקסדה של קלופוט.

חזקה, שמבין הדוד לרעו של הילד. והריהו נוטל הקסדה מעל ראשו של מלך ומניחו על ראשו של בן אחותו הקטן. גדולה הקסדה משעור מידתו של גולגלתו של הילד־שהיא נבלעת בתוכה, ואף זו צרה, שיורדת הקסדה הכבדה ומחשיכה את אור היום והילד שלנו שרוי באפלה. ברם, קטינא לא היה מוסר כל הנאות של ילדות המצויות לו בעבור רגע של אושר זה שמביאה לו הקסדה של הכבאי. בשכר חבישת כובע־הנחושת הלזו נותן הדוד שיקה לר׳ מלך קלופוט „פיים" אחד, היינו, פרוטה ומחצה שלוקחים במקחה כוסית של יי"ש בבית מרזחו של יונטה, הוא ר׳ יום־טוב, שכל הנכנס לבית־משקה שלו כאילו בא אל — יום־טוב גדול. הולך לו קטינא לצידו של דודו ולבו הקטן עולץ בקרבו על שזימן לו הקב"ה יום נאה זה.

ועדין חש הוא על ראשו את כבדה של קסדת הכבאים של נחושת קלל, כביכול, נשא כתר של מלכות.

17

ברחובות העיר.

היאך הולכים ברחובה של העיר? — פוסעים קוממיות על מדרכת־העץ ומ־דלגים על הרווחים שבה מחמת הלוחות שנעקרו או שנרקבו בגשמים ובשלגים.

אחר־כך עוברים על פתחי חצרות ומסתכלים מה בתוכן. יורדים לכביש והולכים בדרך רחבה. מתנגפות רגליהם באבני גויל מחודדות שמטביעות סימן ורושם בנעלי ההולכים. מזדמנת להם שלולית של אחר הגשם, מקפצים ועוברים למלוא רחבה.

אם גדולה היא ממידת קפיצה רגילה של אדם, מחפשים קרש נידח או כלונס עקור מגדר סמוכה ושוטחים אותם בשלולית ועוברים בשלום.

עומדים השנים, דודנו שיקה וקטינא הילד אצל שלולית אחת בדרך הילוכם. רוצה הדוד ליטול את הקטן בזרועותיו אלא שמוחה הילד ואומר:

— הריני גדול כבר. „יעשה לנו" הדוד גשר...

מבקש הילד והדוד נענה לו. לוח של עץ, קורה או כלונס נמתחים מיד על פניה של השלולית ברחוב. גשר לכל דבר. בשעת מעשה אינו שוכח הדוד להפשיל לו לקטן את קצות מכנסיו הארוכים, שאם לא כן עתיד הוא ליתן הדין לפני אמו של הילד, היא אחותו הבכירה מינצ׳ה.

כך הם הולכים ולבו של הילד מתרונן ומוסיף...

ולפתע קול רעש אופנים ושעיטת סוסים ותמרות אבק; מעיקולו של הרחוב הוילנאי, מדרך תחנת הרכבת באות בדהרה כרכרה גדולה ושתים עגלות. על־גבי דוכן הכרכרה יושב פיניה האדמוני, בעל־עגלה ראשון במעלה בין כל „האוחזין ברסן" של העיר. מחמרים אחריו בעגלות בניו הרשל ושפסל, שיושבים על המושב, ממתחים בידיהם המושכות ומשרקקים לסוסים: ויו! ומעירים את השוט.

רואה אביהם, פיניה האדמוני, שבניו סרחו וממצים הדין שלא כהלכה על הסוסים, מזדעק בקולי קולות:

— הי, אתם, בני־מרדות, משלחי כל רסן, שמטו השוטים מידיכם!

נזופים מרכינים בניו של פיניה, הרשל ושפסל, את ראשיהם וכבר מרעידים בכל גופם מפחד ה„פסק" שיקבלו מאביהם... ואילו סוסיהם זוקפים ראשיהם ביוהרה, ודאי זכות אבותיהם הרמכים עמדה להם הפעם, מנענעים רעמותיהם וצונפים בצהלה משל בקשו לומר בלשון סו(ר)סית:

„ברר... שקלתם למטרפסיה הני ברא חציפין"

ובלשון שהיא יהודית ולא ארמית:

„ברר... באתם על ענשכם בנים חצופים שכמותכם.

18
הכל בחינם!

יותר ממה שחומד הילד בלבי את היושבים על הדוכן ומקנא בהם שמנ־היגים הם בבריות נאות כמו הסוסים הללו — נתונה דעתו על בני־האדם המשונים היושבים דרך חרות ורווחה בכרכרה ובעגלות של פיניה האדמוני. אותם בני־אדם לראשיהם מצנפות־צבעונין וגלימות ססגוניות עוטפות לגופם. בפיהם תקועות משרקות של ניר, דמויי נחש, שכל־אימת שהם מצפצפים בהן, מתארכות הן בצוויחה וחוזרות ונגללות לקדמותן. שרביטים בידיהם, כביכול מלכים היו או רוזני ארץ. שנים שיושבים בכרכרה פורשים כרזה ארוכה שמודיעה לכל באי עולם באותיות של קידוש לבנה, אחד מקרא ושניים תרגום, בלשון עם הארץ ולהבדיל בלשון הקודש ובלשון היהודים:

זה דרמו!

בחינם!

אומזיסט!

למחר, ברביעי בשבת, שהוא יום השוק בעיר, יעמדו בני־אדם משונים אלה ברחבה שלפני תחנת מכבי־האש, ויפתחו תבות הקסמים שמונחים בקרון זה הנוסע עכשו מאחריהם.

יוציאו האנשים כל פלאי־תבל שבתוכם, ישטחום על דוכנים לאור היום. יקימו במה לתפארת ויעלו בגרם המעלות כשהם עטופים גלימותיהם המפוארות

וחבושים לראשם המצנפות המשוננות. שנים כורזים יכריזו, בחצוצרה, בשפופרת, ובקנה חלול על מיני מציאות שאוספים בכפם ומראים אותם לבריות:

מראה קטנה ועגולה, מסרק צבעוני קטן, קישורים וסרטים לעלמות, סיכות ופריפות, מטפחות מפורחות ומנוקדות, שלל צבעים, המרפרפות בידיהם מעל ראשי הצופים, הכל בחצי חינם, בשוה פרוטה — זה דרמו!

אחד מן החבורה מגלגל שטיח לפני הדוכן המרכזי ועושה מעשה מוקיון: מרכיב על חטמו בולבוס אדום, כוחל ושורק פניו וחובש קפלט של פשתן לראשו מגלגל עיניו ומקפץ ורוקד עד שמגיע לאותו סבוב משולש באויר כשהוא כולו מקופל — צנפה אחת, שקוראים „קוזיולקי" בלע"ז.

לקול תשואות הצופים יעמוד לבסוף על רגליו ומטבעות מתחילים נושרים לתוך כובעו המהופך שמונח באמצע השטיח.

עושה כל אלה — עומד חברו האחר בסמוך לו וסובב והולך ידית התבה המזמרת, שמתחתיה כלונס של עץ, התבה משמיעה שיר של עצבות בלשון המדינה בקול צרוד ושורק. על גגה השטוח של התבה המזמרת יעמוד כלוב של שבכה ומגרת סתרים לו למטה. בפתחו של הכלוב, על עמוד דמוי־ענף, ינוד־ינוע תוכי ירוק שפיו אינו נסגר ולשונו הזערורית מפרפרת בחללו בלי הפוגה, משל פנינה היתה, לא לבלוע ולא להקיא;

„הקבצו אלי ובואנה עלמות יפהפיות"

— כך פותח בלשון רמה בעל התבה המזמרת.

„בואו כלם והאספו, התיו והאזינו דברי:

„מי בכם לא יאבה דעת מה יבואנו באחרית הימים? לוטה העתיד בערפל, ברם, רשום הוא בחרט הגורל על פתק הצפונות שבזו המגרה, (אומר ומראה לקהל את מגרת הסתרים.)

בפרוטה ישלף הפתק ידידי המלומד, גרונימוס המהולל, מרן של כל בעלי־כנף, פוחח ורתחן, פוטט ומתגבר כמעין ונוהג בחרי־אף.

חכם ושנון, בקי ונבון,
לשונו חדה ופוחז כמים.
ציר שלוח לקרית סמורגון.
בהלל קבלוהו ובמחיאות כפים!

ואל התוכי:

„האמת דיברתי גרונימוס החכם,
ולא כחשתי בך קבל עדה ועם?"

והתוכי, שחניכתו גרונימוס, פוצה פיו ואומר בלשון בני־אדם, לתמהונם של באי השוק, לוקחי חטים וסוחרי פשתן ושאר מרכלת:

„אמת דבר אלופי הגוספודין,

הבו פרוטה ובצפונות אבין!"

וזה ה„גוספודין", הוא אדוניו, בעל התבה המזמרת, מושיט אגודלו לעומת התוכי, שיורד אחת קפיצה ואחת טיסה, ממישורת הכלוב ומתכרך בגפיו מסביב לאצבע אדוניו.

בת־איכרים צעירה מתירה הפרוטה שהיתה קשורה בקצה מטפחתה, נוטלה ומוסרה לבעל־התבה. וה„זדרמניק" — כך קוראים לבני כת זו, מקרב את התוכי גרונימוס אל מגרת־הסתרים, פותחה לפניו והתוכי מעלה בפיו המעוקם גורל אחד מכל אלה שסדורים במגירה.

בת־הכפר פורשת לצדדין, ניכר בפניה שלבה מתפעם בקרבה, עוד בערבו של אותו יום תרוץ, בודאי, אל ראש הכפר שמבין בכתוב והלז יקרא בקול את־אשר מנה לה הגורל...

מקובל עלינו שאחר־כך תחזור בת־האיכרים לביתה עולזת ושמחה. כל הדרך תרוץ, תקפץ ותרקוד ובשובה לביקתת הוריה, תתן קולה בשיר. ישתאו בני הבית ויאמרו:

— מה זה קרה לסטסינקה שלנו?...

סטסינקה שלנו, כמוה כבני הבית כולם, אינה יודעת שכל הגורלות במגירת־הסתרים של בעל התבה המזמרת, כולם עולים יפה...

19

עוגה ששמה „כושית" וסמל שקוראים לו „קוקרדה".

זה ובדומה לזה מראות עברו לעיני רוחו של הילד אגב אותה הליכה בצוותא עם דודו שקוראים לו שיקה, עמד קטינא מהורהר ומלווה במבט שוקק את הכרכרה והעגלות של פיניה העגלון.

ראה הדוד להירהורי לבו של בן אחותו הקטן וניחש מה שזה חפץ ואמר:

— הכון, ילד, למחר, שנצא מחר לשוק ואקנה לך צפצפה של נחש.

— וגם אל התוכי גרונימוס נלך? שאל הילד.

— גם אליו נלך.

— ועכשיו לאן אנו הולכים, דודי?

— עכשו אנו הולכים למקום שכולו ממתקים, ל„פרוז'ניה", היינו, המגדניה של האחיות ברברמן.

יודע קטינא שעוד מעט תהיה מזומנת לו שעת הנאה של ממש, בהקיץ ולא בחלום כפי שראה קודם. עיניו רואות, ידיו אוחזות ופיו טועם...

מכל מיני המטעמים שיציעו לפניו בנות ברברמן אדומות־הלחי: תופינים ופרות מסוכרים. מקלעות של בצק שנקודים באגוז ובשקד, סוכריות מצובעות שדמות כל חיה ובהמה להן, תקועות על קסמין — מכל אלה לא יבחר הילד

אפילו אחד. לבו אל אהובת נפשו וחיכו שקוראים לה „כושית", עוגונת בצלת קומה, שחורה ונאוה, עסיסית מיין ולראשה זר של שוקולד.

— דודי, ואת ה„כושית" תקנה לי? שואל הילד לדודו ומחיש את הילוכו

— ודאי שאקנה לך את ה„כושית".

לעשות קפנדריא יודעים אתה מהו? — הרי־זה להקפיץ את הדרך לפניכם, וללכת בה סחור־סחור עד שמגיעים למקום בלי מכשול.

רצה הדוד לעבור חצר מפולשת ולצאת אל הרחוב השני ומשם לאחוז דרכו אל המגדניה. אלא שקפצה עליו רוגזם של תלמידי ביה"ס „עבריה". מה לו לדודו של קטינא, שיצא כבר מגדר תלמיד דרדקי, לאלה תינוקות של בית רבן?

— מעשה.

בית־אולפנא היה בעיר סמורגון, מיוחד במינו שאין משלו ודוגמתו בכל הארץ. ייסדוהו שני בני הרב האחים גורדין, אבא וזאב. לימים יצא שמם לתהילה בקרב ישראל ובקרב הגויים של המדינה. גדולים היו במחשבה, משונים בהליכותיהם ומוזרים בחזונם לתקן בני־אדם במלכות של חופש וצדק. עודם צעירים קמו וייסדו את בית־הספר „עבריה" שהיו מלמדים בו הכל בעברית ובהברה שאנו מדברים בה ובדרך שלא לימדו בשום מקום אחר: בעבודה ובמשחק. היה הדבר חידוש גדול בזמנו, שלא להוציא פירסומו, לטוב ולרע, בעיר סמורגון.

הדוד שיקה יודע נגן היה. כמה כלי־נגינה היו לו בביתו. על־כולם עלתה אותה מפוחית כפולה, רוצה אתה היא של־פה, רוצה אתה היא של־יד. גלל אותה מפוחית מוזמן היה לשעשע ילדי „עבריה". בכל חג ומועד, הללו שקבועים במסורת־האבות והללו שמורי איסכולי זו בדו מלבם, היה הדוד שיקה בא ומלוה התלמידים בשירתם ומנגן בהצגותיהם המרובות. אותו יום שלח המורה הידוע אבא גורדין, שנים מתלמידיו, שאחד מהם עדין חובש ספסל בית־מדרש זה, ואחד שהגדיל ושמש עוזר למורהו — לחפש אחרי המנגן הצעיר בנו של ר' שמואל־שמעון.

מצאוהו התלמידים כשהוא מהלך עם קטינא ברחובות העיר ומספר עמו. עמדו ואמרו בלשון עברית:

— היינו מחפשים אחריך שעה ארוכה; הרי אתה מוזמן אל מורנו אבא.

— ולא משטים אתם בי? — אומר הדוד.

— רוצה אתה, נשבעים אנו בנקיטת־חפץ. קופץ ואומר הגדול שבחבורה.

— למשל? — שואלו הדוד.

— באותו סמל־של־כבוד שנתן היום מורנו בראש כובעינו ושנקראת קוקרדה בלע"ז.

אמר והסיר כובעו ומראה אותו סמל: פחית נחושת רקועה ותבנית האות ע

חקוקה עליה. בקצותיה פורחים ציצים להגיד כי מבית „עבריה" יפרח ישראל.

שמע הילד שלאותו סמל קוראים „קוקרדה", צחק במלוא־פיו ובקול רם והגה כל הברה לחוד, קו־קר־דה, ישר והפוך.

— דודי, ואימתי אקבל אני קוקרדה אחת? — אמר הילד. לא הספיק הדוד להשיב תשובה שתניח דעתו של השואל, והקדימו הגדול שבחבורה שאמר:

— רצונך, ילד קבל את שלי.

פתח את הסיכה שמאחזת את הפחית בפנים של הכובע ושלף את סמל נְחושת הרקועה ונתנה דורון לילד. שמח קטינא בחפץ זה, שבא לו בהיסח־הדעת. כיון שלא ידע איך להודות לו, פלט סתם אמירה של שטות:

— ולואי ויהא קולך נשמע מסוף העולם ועד סופו! אמר כך שסבר, מסתמא, שאין לאדם גדולה יתרה מזו שישמע קולו...

ולא ידע שזרק נבואה בהבל־פיו שנתקיימה בו באותו בחור שקיבל ממנו הדורון; לימים יצא שמו לתהילה כקריין־רבא של רדיו מוסקבה, הוא־הוא ולא אחר שחניכתו לויתן ובצעירותו חיבר שירים נאים בלשון עברית הכתובים על דפי „הגן התיאטרוני" שמחברו היה מורהו של זה — אבא גורדין.

20
בית־הכנסת של העיר

עד שאותם השנים, הילד ודודו, הולכים ובאים להאי איסכולי, הוא בית־הספר „עבריה", עוברים הללו על־פני סימטת בית־הכנסת הגדול של העיר.

כניסה שכבשוה במלבניות של אבנים מסותתות מוליכה מרחוב הוילנאי שאל־מול „שוק הקמחים" הישיר אל סימטת בית־הכנסת. בשעה זו עומד מיכאלק'ה סלופ, יהודי גבוה וגבח ורזה כשחיף־עץ. וכינוהו סלופ, שפירושו — עמוד, גלל כל אותן „המעלות" שמנינו בו תחילה.

נמנו וגמרו פרנסי־הקהל לעשותו שומר ומדליק לפנסי רחובות היהודים כולל הפנס הגדול שבכניסה לסימטת בית־הכנסת הגדול. רואה הילד שר' מיכאלקה עומד לפני העמוד ומסובב והולך הגלגלת בצדו. יורדת לה העששית מלמעלה ומחליקה על פני חוט של תיל עד שמגיעה לקומתו של ר' מיכאלקה.

פותחה היהודי לעששית, מוחט הפתילה ושופך נפט לבית־קיבולה. בודק בה מכל הצדדים וחוזר ומעלה לראש העמוד.

קטינא זוקף ראשו כלפי־מעלה ותולה עיניו בציפור שעמדה על הפנס ומנענעו ברוח. אורות־של־שקיעה נבזקים מזגוגית הפנס ומכים בסנוורים את עיניו של הילד. מבקש הוא להשפיל רואותיו אלא שאינו יכול להסיח דעתו מן הצפור. מחא כף־אל־כף ובעלת הכנף התעופפה מראש העמוד ועמדה על כרכוב הצוהר העגול שבקיר המזרחי של בית־הכנסת הגדול.

לחברה טובה אירחה ציפור נעלסה זו, שמשכה דעתו ולבו של הילד. שתים יונים משובכו של בנצ'ה הנגר, שביתו מול בית הכנסת, מפסעות, דרך חשיבות, הלוך וחזור ובמעגל, מדלגות ומנתרות על אותו כרכוב. מנוגה קרני השמש שמשתברות בשמשת־הצבעונין של חלון הכרכוב — מצטבעות נוצצותיהן של היונות משל נתנו בפוך את עצמן.

— עד שאתה עומד וצופה בציפור וביונים כבר השמש שוקעת ולא נגיע למקום שאמרנו ללכת — אומר הדוד הצעיר לילד הקטן ועוקרו מן המקום. נגרר קטינא בעל־כרחו וראשו נטוי אל אותו כרכוב של בית־הכנסת, שדומה בצבעיו לקשת בענן ושהוא מושב לבעלי־כנף נאים.

בית־הכנסת של העיר בנוי חציו לבנים וחציו אבנים. קומה לו והדר לו וראוי הוא בכול שיהא בית לאלהים ולישראל עמו.

מדרגות מוליכות מ„עזרת־נשים" שבקומה השניה אל הגג השטוח של בית־הכנסת. מעקה־אבנים מתגבה לאורך קרנותיו של הגג. אשנבים עגולים וחלולים נקרעו בידי אדם באותו מעקה. אבני־בליסטראות וכדורי־ברזל יצוקים, צנורות ומטולים, אגנים של זפת וכלים להדליק מדורה — כל אלה סדורים בצד המעקה מבית. מאחד החורים מזדקר פלג קנה של תותח ישן.

זקני העיר יודעים היו לספר על מעשי הגבורה של אבותיהם בדורות לפנים. אלמלא כוחם וגבורתם של אבות קדמונים, מי יודע אם הקהילה היתה יוצאת בשלום בזמנים של מלחמה וצרה. עת גייסות של פורעים, בוזזים ורוצחים היו פושטים להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים, מנער ועד זקן, מטף ועד אשה. מעל גג בית־הכנסת היו הגברים עושים מלחמה באספסוף הגויים שלמטה להגן על הנפשות האומללות שנסגרו בהיכל האלוהים. זורקים היו על ראשי הפורעים את אבני הבליסטראות, המטולים ולפידי־האש ושופכים עליהם המים הרותחים מתוך היורה והאגנות. ——— סמוכות של לבנים ואבנים היו מחזקות את קירות הבית מבחוץ. מתוך שעשו אותן אלכסון ושפוע, משמשות לילדי ישראל שלומדים ב„תלמוד־תורה" שבקומת הקרקע, היינו ב„פלוש" של בית הכנסת — כמין מגלשה להשתעשע.

עומד עכשו קטינא שלנו לפני הבית הקדוש ושומע הקולות שבוקעים ממנו:

רבי יעקב־בועז שונה פרקו במשניות וב„עין יעקב" לפני קהל שומעיו, פשוטי־עם, אומנין ופועלי בורסקי, חנוונים שיכולים לעזוב פתחי חנויותיהם על נשותיהם ובניהם, עוברי־אורח וחובקי בית־המדרש מאפס מעשה. בית מדרשו של ר' יעקב־בועז תופסו לכל האגף הימני של קומת הקרקע וצר מלהכיל את המתדפקים בשעריו. מן האגף משמאל עולה קול ניגון חרישי של סיעת חסידים שיושבים ב„קלויז" של חסידי קוידנוב וליבביץ.

אם־כי לא עשו כולם אגודה אחת, זה דבק ברבו ונוסע אליו וזה דבק ברבו שלו ונוסע אליו — לצורך תפילה וחברותא נעשו גוף אחד.

לא הקולות הם עיקר בשביל הילד בשעה זו.

ומה עיקר לו? — הנערים שיוצאים מ„תלמוד־תורה", מעמידים פנסיהם אצל הכותל של בית־הכנסת ומטפסים ועולים על גבי אותן הסמוכות. עלו למעלה הריהם גולשים למטה בקול תרועה ושמחה.

— דוד, גם אני רוצה... אמר הילד ולא פירש עד הסוף מה הוא רוצה. הדוד שיקה שדי לו ברמיזא, משיבו.

— ואיך תשווה להם, שאתה קטן והם גדולים?...

נזכר ינוקא בסבא שלו ר' שמואל־שמעון, בו ובמעשה עם פסקודי כלבו של מיטרן הגוי שעמד לפניו בגבורה ללא חת. השיב הילד לדודו ואמר:

— ולא ידוע לך, דודי, ששוב איני מפחד כבר אפילו מכלבו של מיטרן...

— ניחא, אמר הדוד, אם גבור אתה כפי שאתה מעיד על עצמך, טול רגליך ונסה.

קרבו אל המקום ובקשו לטפס.

21

המסע אל הנעלם.

— הקוזקים!!!

קול זעקת־שבר עלה מן הסימטה המו־ליכה מן הרחוב הוילנאי אל בית־הכנסת הגדול.

— הקוזקים באים! החרו־החזיקו קולות אחרים שנתגלגלו ועברו מבית לחצר ומרחוב למשנהו.

אימה גדולה עמדה בסימטה ובלבלה דעתו של הילד. אמהות פרצו מבתיהם בבכי ובצעקות לבקש ילדיהם לאספם הביתה. פעמוני בתי־הבורסקי הצטלצלו חרדות והזעיקו הפועלים. חנוונים סגרו חנויותיהם ומהרו אל האשה והילדים. הריסים הוגפו. דלתות נסגרו על בריח ומנעול. הרחובות נתרוקנו מאדם.

הדוד שיקה אחז בחפזה בילד הקטן. עטפו בכנף מעילו מתחת לזרועו. עקר עצמו מן „המגלשה" של בית־הכנסת הגדול ורץ בכל־כוחו בדרך בואכה „שוק הקמחים" — אל בית הוריו של קטינא. משהגיעו קרוב אל הבית שמעו מתוכו קול תאניה ואניה שקורא:

— היכן הילד? מי ראה את הילד?...

פרץ הדוד אל הבית פנימה והעמיד את קטינא לפני אביו ואמו כאומר: „הריהו לפניכם!"

נקוו דמעות בעיניהם מתוך שמחה שלאחר חרדה.

— — — —

כזרם מים אדירים שטפו הקוזקים ברחובות העיר, נסים מפני גייסות הגרמנים שרודפים אחריהם. באו ועשו חנייה בעיר. נינוחו, ויצאו לסמן בתי היהודים בתוו ובתג, אלה לביזה ואלה לשריפה.

בעצם היום הזה ירדו הילד, אביו ואמו ואחותו הפעוטה, שקוראים לה סימה — למרתף של סבא ר׳ שמואל שמעון ז״ל.

בבואם שם מצאו יושבים דחוקים ומשמימים לכל בניו ובנותיו של הסבא הגדול שבנה הבית והמרתף למקלט בטוח.

שלושה ימים ושלושה לילות ישבו במחשכיו של אותו מרתף. באותם הימים היה הילד שלנו סובב הולך לארכו של מקום התחתיות ולרחבו, כאחד שמחפש אבידתו. מסתכל מאחורי כל חבית, מבקש מתחת לכל דרגש, מציץ במזווה וממשש על־גבי האצטבאות;

— מה אתה מחפש, בני? שואלת אמא.

— את סבא אני מבקש...

נשקה האם לילדה ונתגלגלה ונשרה דמעתה על לחיו.

בלילות עלה ריח שריפה ועשן באפם של היושבים במרתף. הבינו כולם כי הקוזקים שורפים את עירם.

מקץ שלושה ימים יצא אבא ובא אל השכן, הגוי מיטרן, וביקשו שילך וישכור סוסים ועגלות.

עשה הגוי כמצוותו של אבא. לקח עגלות ורתם הסוסים. ישבו בהן ויצאו לדרך.

בעגלד אחת וביושביה מנהיג אבא. בעגלה השניה עומד איתן בפשוק רגלים הדוד שיקה ונוהג בסוסים ביד אמונה.

על דוכן העגלה השלישית יושב מיטרן. בצד העגלה משרך דרכו הכלב פסקודי, פוסע לאטו בשפלות ברכיים.

הרחיקו הבורחים מעט. כבר הרחוב המינסקאי מאחריהם; חלפו הדרך המוליכה ל„קרקע״, הוא כפרם של איכרים יהודים; עצרו סוסיהם אצל בוסתניו של סיניצקי שמתמשכים משני עברי הכביש הראשי. יצא בעל־הבוסתן, שחזר לא מכבר מערבות סיביר לשם הוגלה ע״י הממשלה הרשעה, ואמר:

— לא לעולם חוסן. ממשלת הזדון תחלוף כליל מן הארץ. עולם חדש יקום. אמן אני אומר לכם, עוד תשובו, אחים יהודים, לנוויכם בשלום. נגשו בנותיו של סיניצקי אל העגלות ונתנו ליושבים בתוכן מפרי הגן ומגדיו ומלאו אחרי אביהם לאמר:

— ולואי ותחזרו בקרוב. — —

ראה הילד שהן עטופות כלי־לובן וסודרים על כתפיהן מתבדרים ברוח משל היו כנפים. הסתכל בפניהן החוורות שלא כפני בנות הגויים, ומצא שהם עצובים מאוד. התחילו דמעות חונקות גרונו, לא התאפק ופרץ בבכי. אמרה אחת:

— הרי אתה גדול כבר, ילדי, ולא נאה לך לבכות. קח לדרך גם את אלה...

נתנה לו לילד שקית של בד ובתוכה פרות שאהבם מאז: ענבי־שועל, שקוראים להם, „אַגרסט" בלע"ז, זגוגיים ושקופים. הוציא הילד ענב אחד והציץ בו וראה שדומה הוא לדמעה שנשרה מעיניה של העלמה הטובה שדמתה למלאך בעיניו. ולא הבליג ובכה עוד...

עד שעומדת שיירה זו אצל בוסתניו של סיניצקי קרבו ובאו שתים עגלות נוספות.

באחת ישבו הרב דמתא, רבי מנשה גינצבורג ובתו פר'ל. יושב המורה־הוראה של העיר, איש צדיק ותמים, ולוחש תפילה. ספר־תורה מונח בחיקו וטליתו מכסה את הקודש. בעגלת המאסף ישובים מאיר „קנבל", גברתן ובעל־גוף שמפיל היה חיתיתו על הגויים בעיר ובכפרים ולצדו אשתו הקטנה, בריינה.

— רבי, אומר קנבל לרב העיר, אתה תסע לפני. קונם עלי, שלא תיפול שערה אחת משערות ראשך ארצה.

אם שהבטיח כך מאיר „קנבל" — סומכים עליו, שהרי כנויו בא לו מן הגוים בעיר, שהמשילו כוחו וגבורתו למצביא מהולל בדברי הימים ובדו מלבם מדה של אכזריות שלא היתה בו.

— רבי, פונה שוב „קנבל" אל המורה־הוראה, רב העיר ר' מנשה, כמדומה „לנו" שלא השגחת „בנו", רבנו, למה ש„אמרנו". תן יהבך תחילה בה' ואחר־כך „בנו". ואתם עדת ישראל, כך פונה מאיר, אל היושבים בעגלות, טלו המושכות בידיכם, „ויסעו ויחנו" ולא אמר כך, דברים כדרבנות, אלא להוציא את הנוסעים מן ה„מרה שחורה" שהשתלטה על רוחם.

לא הספיקה השיירה לעקור ממקומה וקולות של נפץ וקריאות „הורא" באו מרחוק. הפנו הנוסעים את ראשיהם בחרדה אל מוצא־הדרך לרחוב המינסקאי וראו השמים שאדומים הם מלהבות השרפה.

העיר שמאחוריהם בערה... — —

התייפחו האמהות בסתר שלא להכניס פחד בלב ילדיהם. והאבות דרבנו את הסוסים להריץ העגלות.

כדור תועה, מבשר רעות, חלף־עבר מעל העגלה שבתוכה ישב הילד;

השריק אחריו כדור שני. שרט לחייה של אחותו הפעוטה, סימה. נצטעקה הקטנטונת והאם קראה:

— וי לי, נפגעה הילדה!... השמיטה ראשה ונתעלפה. עמדו עליה בני־ביתה והשיבו רוחה בצוננין ובטיפות של ולרין. פקחה האם את עיניה וראתה את אבא ובנה מחבקים אותה:

— שלום לפעוטתנו, השבח לאלהים שהצילה — אמר אבא ולא הבליג והתחיל בוכה.

— אתה, ברל, שתבכה!... התחייכה אמא ומחתה דמעותיו של אבא.

הסתכלו זה בזו, חבקו ידיהם ונדמו.

והילד, בשעת מעשה, זז מאצל הוריו והתקרב אל המושב של הדוד שיקה, שנהג בסוסים, הגביה עצמו אליו ואמר:

— ומתי, דודי, נשוב ונבקר בכל אותם המקומות שלא הגענו אליהם?...

— אל תצטער, קטינא, על אלה, הולכים אנו למקומות חדשים, רבים ונפלאים... תקע הילד עיניו במרחקים, מבקש לדעת אלו עלילות נצפנו לו.

שם — שם, בקצה האופק הקדיש יער „זלסיה" שנים מקרואיו הנאמנים להקביל את פני הילד: ארנבת פוחזת, זקופת אזנים, תביא את הקטן בסוד־שיח השיחים. וסנאי מנתר מבד־אל־בד על אגוזה עבותה, ישיר אגוזים למאכל ולמשחק... — —

מעבר ליער, ממנו והלאה בדרך, העולה למינסק העיר — עומדת רכבת. התנשם הקטר בכבדות והתאבך עשנו. חורקים שרשרות החיבור של הקרונות.

שריק וצפצוף ויילל הסירנה. העולם זע והפליג עם הילד...

— — — — — — —

דפי יזכר

דַפֵּי יִזְכֹּר

יזכור
לזכרם הקדוש
של אבותינו
אחינו אחיותינו
וילדינו שנרצחו
בשואה.
תהיינה דמויותיהם
חקוקות בלבותינו
ויזהירו שמותיהם
עד בוא הגאלה
השלמה.

יזכר

געהייליקט דעם אנדענק פון
אונדזערע טייערע און אומ-
פארגעסלעכע וואס זענען
אומגעקומען אויף קדוש השם
אין די געטאס און לאגערן

איכה יועם זהב
ישנא הכתם הטוב
תשתפכנה אבני-קדש
בראש כל-חוצות

(איכה ד א)

(ווי אזוי איז פארטונקלט דאס
גאלד, פארביטן דאס טייערע
פיינגאלד, די הייליקע שטיינער
צעשאטן אין אלע עק-גאסן)

די פארבליבענע משפחות
און אמצרקע

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
אזרחין אליושה				
אזרחין אסתר לבית מגידס				
אפשטיין מיכאל	זאב, שרה	1876		
אפשטיין בלה לבית פוטשניק	זלמן, אסתר	1876		
ארוצקר מאיר	שבתאי, חיה שרה	1896	1940	בסמורגון
ארוצקר בושקה לבית מגידיי	מיכאל, חנה	1899		
ארוצקר נחום	מאיר, בישקה	1917		
ארוצקר גרשון	" "	1919		
ארוצקר מיכאל	" "	1932		
ארוצקר שרה־מרה				
ארוצקר וולף	שלום־יונה, צביה	1923		
ארוצקר לייבקה	" "			
ארוצקר ברל				
ארוצקר משה				
אנצלביץ ברוך	עזריאל, פייגה	1891	1942	אושמיאני
אנצלביץ שינה לבית דנישבסקי	שמעון, מרישה	1891	1942	"
אנצלביץ פייבה	ברוך, שרה	1924	1945	גרמניה
אלפרוביץ בנימין	חיים, פרומה	1919	1943	חזית גרמנית
אלגין חנה לבית יביץ	חיים, רבקה	1896		
אלגין שרה	שמואל, חנה	1922		
אלגין אטקה	" "	1930		
אלגין חיים	" "	1933		
אילשנסקי כסל לבית בברטץ	יואל ביינס, אסתר	1896	1943	פונר
אילשנסקי בתיה	משה, רסל	1918	1943	"
אילשנסקי מיכה	" "	1922	1943	"
אילשנסקי חיים	" "	1925	1943	"
אלפרוביץ מוליה				
אלפרוביץ למה לבית דנישבסקי	עם 2 ילדים			
אלפר סוניה				
אלפר בומה	יוחנן, סוניה			
אלפר בן	" "			
אלפרוביץ יעקב	שלום, חיה	1877		
איטקינד משה				

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
איטקינד רייכע	ברל			
איטקינד הירשל	משה, רייכע			
איטקינד סוניה				
איטקינד חנה	הירשל, סוניה			
איטקינד יעקב	״ ״			
איטקינד יואל	״ ״			
איטקינד לייבל	משה, רייכע			
איטקינד זעניע				
איטקינד אסתר	לייבל, זשעניע			
איטקינד שמואל	משה, רייכע			
איטקינד רחל				
איטקינד עזריאל	שמואל, רחל			
ארוצקר ליזר וולף				
ארוצקר מריאשע				
ארוצקר חיה	לייזר וולף, מריאשה			
אלפרוביץ אבא				
אלפרוביץ גולדה				
אלפרוביץ שרה	אבה, גולדה			
אלפרוביץ קופל	״ ״			
אלישקביץ אליהו		1899		
אלישקביץ שושה לבית רבינוביץ	יצחק, ליבה	1902		
אלישקביץ זלמן	אליהו, שושה	1931		
אלישקביץ הדסה	״ ״	1934		
אובסיוביץ מינה לבית יורשנר	לייב, בתיה	1886		
אובסיוביץ אליעזר	יעקב־שלום, שיינה־רחל	1883		
אובסיוביץ אשר	אליעזר, מינה	1904		
אובסיוביץ רחל	אליעזר, ימנה	1919		
אובסיוביץ יעקב	אליעזר, מינה	1922		
אנגור שלום־יונה				
אנגור צביה	לייבל, חסיה			
אנגור מרים	שלום יונה, צביה	1923		
אלפרוביץ וולוול				
אלפרוביץ מנוחה				
אלפרוביץ זלמן	וולוול, מנוחה			
אלפרוביץ בת	״ ״			
אסינובסק יירחמיאל			1943	״
אסינובסקי חנה			1943	״

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
אסינובסקי גוטליב	ירחמיאל, חנה	1922		במחנה
אסינובסקי חיה	ירחמיאל, חנה		1943	〃
אסינובסקי מאיר	ירחמיאל, חנה			
אסינובסקי חנה				
אסינובסקי ליפה	שמואל־משה, חנה עם המשפחה			
אסינובסקי פייווע	〃 〃 〃 〃			
אסינובסקי שמשון	〃 〃 〃 〃			
ארוצקר לייבל	יצחק			
ארוצקר				
ארוצקר				
בית שר'				
אלפרוביץ	גיסו של שר			
אלפרוביץ סוניה				
לבית שר				
אלפרוביץ 2 ילדים				
אלפרוביץ בילה			1942	סמורגון
אברמוביץ יעקב לייב				
אברמוביץ רחל	יעקב לייב			
אברמוביץ פרומל	יעקב לייב		1944	ריגה
אסינובסקי שרה פייגה				(גייזער וואלד)
אסינובסקי לובה				
לבית גרייס	חיים ביינס, דבורה מרל עם ילד			
אסינובסקי דוד	שרה פייגע עם המשפחה			
אסינובסקי יעקב	שרה פייגע עם המשפחה			
ארוצקר חצקל				
ארוצקר שרה־פייגע				
ברודנה יהושע לייב	שלום, דבורה	1895	1941	סמורגון
ברודנה פריידל				
לבית ברודנר	שלמה, עדה	1900	1941	〃
ברודנה דבורה	יהושע לייב, פריידל	1925	1941	〃
ברודנה דשה	〃 〃 〃	1931	1941	〃
בלום יצחק	לייזר, קיילה	1868	1942	אושמיאני
בלום רחל	1681		1942	〃
לבית רבינוביץ				
בודגור ישעיהו	זלמן, לאה	1880	1941	סמורגון
בודגור שיינע				
לבית לוין	לייב, דוניה	1881	1942	מיכלישוק
בודגור נחום	ישעיהו, שיינע	1921	1942	
בודגור זלמן	〃 〃	1928	1943	
בודגור ברוך	〃 〃	1918	1943	

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
ברנשטיין יוסף			1944	שטוטהוף
ברנשטיין חנה			1944	"
ברנשטיין שמואל	יוסף, חנה		1944	"
ברודני אליהו			1941	זסקביץ
ברודני בתיה			1941	"
ברודני חיינה אסתר	אליהו, בתיה	1920	1941	וולוזין
ברודני מריאשה	" "	1922	1941	זסקביץ
ברודני שמה־לייב	" "	1928	1941	"
ברודני משה				
ברודני חנה				
בדנס יעקב נטע				
בדנס גיטל				
בדנס יודל				
בדנס יהושע				
בדנס חנה				
בדנס איטקה				
ברודני בתיה לבית דנישבסקי				
ברודני מנשה				
ברודני דוד				אסטוניה
ברודני חוה				"
ברודני ריבה				"
ברודני היה	והבן			"
בורובסקי ישראל				
בורובסקי אשתו				
בורובסקי ברוך	ישראל		1943	
בורובסקי הינדה לבית טולץ				
בורובסקי רדזה			1941	סמורגון
בורובסקי הירש				סול
בושקניץ מאיר	שמואל, ריבה			
בושקניץ גרשון	" "		1941	סמורגון
ברנשטיין וולוול				
ברנשטיין שרה פייגע				
ברנשטיין יוסף	וולוול, שרה פייגע	1915		בשבי
ברנשטיין משה	" "	1919		וולוזין
ברנשטיין רייכע	" "	1918		
ברנשטיין גיטל	" "	1924		
ברנשטיין ברכה	" "	1929		

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
בונימוביץ ברוך				אושמיאני
בונימוביץ משה				"
בונימוביץ בן	ברוך, משה			
בוסל אהרון				
בוסל הינדה				
בוסל מרדכי	אהרון הינדה			
בוסל לייזר	" "			
בוסל שלום	" "	1922		
בוסל לאה	" "			
בדנס בתיה לבית שיניוק	אהרן, דבורה			
בדנס דבורה	יוסף, בתיה			
בדנס רחל	" "			
בדנס בן	" "			
בורוכוביץ מטלה לבית בורון	שפסל, חיה	1876	1942	אושמיאני
בוגלר לבית לבקוב	יואל, לאה	1912	1941	זשין
ברקמן שלום		1895	1944	גרמניה
ברקמן פייגה		1899	1944	"
ברקמן דוד לייב	שלום, פייגה	1924	1944	בפרטיזנים
ברקמן אסתר				
ברקמן סימה	" "	1928		
ברקמן רחל	" "	1932		
ברקמן אידה	" "	1934		
ברלין דבורה־בתיה לבית רודומין	אברהם, משה			פונר
ברוידה חיה				
ברוידה וולף				
ברוידה אשתו לבית שפירא	עם הילדים			
ברנשטיין אברהם				
ברנשטיין רישע	עם הילדים			
ברודנר פסיה				
ברודנר קופל	זיסל, פסיה			
ברודנר מוטל	זיסל, פסיה			
ברודנר ישעיהו	" "			
ברודנר יצחק	" "			
ברודני משה	אברהם, מינה	1904		

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	
ברודני מינה	משה, מירה			
ברודני ראובן				
ברודני חנה	אברהם, מינה			
ברודני לאה	" "			
בינדמן בר				
בינדמן רבקה				
ברודני בר				
ברודני רייזל				
ברגר וולוול				
ברגר שרה				
לבית שמש	אברהם־חיים, רבקה עם הילדים			
ברנדויין מירה				
לבית שרטוק	הבעל עם 2 ילדים.			גיטו וילנא
ברודני דוד	עם 2 אחיות	1918		
ברונזניק	כל המשפחה			
ברודני דוד	בר			
ברודני אשתו	והילדים.			
גופסיוביץ לאה				
לבית מוסטבלישקר	אלעזר, אסתר	1893	1943	פונר
גופסיוביץ שמואל	זלמן לייב, אהובה			
גולוב מרים	אברהם, רחל	1884		
גולוב אלתר	נח, מרים	1907		
גולוב חנה		1911		
גולוב חיה	אלתר, חנה	1929		
גולוב אהרון				
גולוב אשתו				
לבית מיליקובסקי				
גילמן רוזה	1873		1942	אושמיאני
גלפרין ישראל	מרדכי, חיה	1900	1943	פונר
גלפרין פייגל			1943	פונר
לבית קדושין	בוניה	1900	1943	פונר
גלפרין סוניה	ישראל פייגל	1929		
גרייס אהרון שלמה	שמעון			
גרייס מטלה	מנחם			
גורביץ גוטה				
גורביץ נחמה	קופל, גיטה	1904	1943	קובנה
גורביץ רחל־לאה				
לבית דנישבסקי			1943	"
גורביץ ראובן	נחמיה, רחל לאה	1936	1943	"

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
גלפרין אברהם מרדכי			1943	פונר
גלפרין זלדה לבית בוטביניק			1943	״
גלפרין אשר			1943	״
גלפרין אסתר לבית גלפרוביץ			1943	״
גלפרין הבן	אשר, אסתר		1943	״
גלפרין סנדר	עם משפחתו		1943	פינר
גס יחיאל	שמשון, שיינע		1943	״
גס שרה	עם 2 ילדים		1943	
גלפרין אליהו	אשתו עם 2 ילדים			
גיטליץ לבית מגידיי	עם הילדים			
גרייס מאיר	אשתו והילדים			
גרייס אברהם	ואשתו			
גרינגאוז	אשתו והילדים			
גרינברג חיים יצחק	בנימין טמה			
גרינברג אשתו וילד				בפרטיזנים
גלגור חנוך	אשתו והילדים			פונר
גלגור דוד יצחק	אשתו והילדים			פונר
גלגור שינה	בעלה ו־3 ילדים			פונר
גלגור הינדה				פונר
גרינברג השיה	עם 2 ילדים		1943	וילנא
גס שמשון				
גס שיינע				
גס ציפה	שמשון שיינע	1915		
גס אייזיק	״ ״	1919		
גס שרל				
גס זלמן	שרל			
גס ישראל	שרל			
גס רחל	שרל	1914		
גס יצחק				
גס בתיה				
גלזר פייגה לבית כץ	יוסף, יאכע	1894	1945	שטוטהוף
גלזר ציפה	אברהם, פייגע		1952	זזמור
גלזר יחיאל	אברהם, פייגע		1943	קובנה
גלזר נחמן	יעקב, צפורה	1906	1943	פונר
גלזר משה	יעקב, צפורה	1905	1941	איבניץ

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
גלזר נחמה	יעקב, צפורה	1914	1941	ביאליסטוק
גלזר פרל	יעקב, צפורה	1911	1942	איבניץ
גורביץ אמה לבית סבוריסקי	אברהם, דבורה	1903		קרסנה
גרליק הסופר			1941	לבדבה
גרליק אשתו			״	״ — ״
גרליק פחמה		1919	״	״ — ״
גרליך טוביה		1920	״	״ — ״
גרליך לייב			״	״ — ״
גרליק הנדה		1926	״	״ — ״
גנזבורג אלתר				פונר
גנזבורג רחל				פונר
גורלנד גוטל				בשבי
גורביץ שרה				
גלפרוביץ נחמה לבית שירץ	אליהו, ליבה	1914	1943	פונר
גלפרוביץ זליג	יוסף	1912	1943	פונר
גלפרוביץ משה	זליק, נחמה	1938	1943	״
גרייס לאה לבית דנישבסקי	שמעון, משה	1891	1943	סול
גרייס בריינה	שמואל, לאה	1911	1943	פונר
גרייס בתיה	״ ״	1922	1943	״
גדייס לייב	״ ״	1925	1943	״
גרייס אפרים	צבי, רחל	1892	1945	בוכולד
גרייס חנה	שלמה, עליזה	1883	1944	שטוטהוף
גרייס צבי	אפרים, חנה	1911	1941	מינסק
גרייס עליזה	אפרים, חנה	1914	1942	פונר
גרייס שלום	״ ״	1924	1944	שטוטהוף
גרייס ראובן	שלמה, עליזה	1893		
גרייס דבורה		1900	1942	פונר
גרייס אלתר	אברהם־ראובן, דבורה	1923	1943	אסטוניה
גרייס שלמה		1855	1941	סמורגון
גרייס שרה		1869	1941	סמורגון
גרייס לאה				אושביץ
גלזר ראובן				״ — ״
גרייס שרה				
גלזר מטלה				
גלזר חיים־ישראל	ראובן, מטלה			
גלזר שמואל	״ ״			

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
גלזר חנה				
גלזר מרים	חיים, ישראל, חנה			
גלפרוביץ גוטל				
גלפרוביץ רחל לבית ליפקר				
גלפרוביץ רודל	גוטל, רחל			
גלפרוביץ קיילע	" "			
גלפרוביץ יוסף				
גילמן רייזל לבית דאול	יצחק, פייגה	1871		
גרייס שלום				
גרייס ברטה				
גרייס לייב	שלום, ברטה			
גרייס בת	" "			
גורביץ שרה				
גורביץ דוד	אליקים, שרה	1918	1942	מינסק
גרינברג חנה־רחל				
גרינברג ריבה	חיים אברהם, חנה רחל			
גרינברג אליושה	" " " "			
גרינברג טמה לבית כץ עם הילדים				
גלזר רבקה לבית ברלין	שלמה, דבירה בתיה			
גלזר יצחק		1903		פונר
גלזר צפורה	יצחק, רבקה		1943	פונר
גלזר שולמית		1865		"
גורביץ יעקב בועז	" "			"
גורביץ אטל		1867	1943	
גרייס ברל			1943	
גרייס אמה				
גרייס חנה	ברל, אמה			
גרייס 3 ילדים	ברל, אמה			
גרייס הירש				
גרייס מרה			1942	סמורגון
גורביץ אברשה	שלמה			
גורביץ רוזה	שלמה			
גולדברג מאיר				
גולדברג מינה				
גולדברג בילה	מאיר, מניה	1923		

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
גולדברג אסתר	" "	1926		
גרשנוביץ אברהם גרשנוביץ מרה	עם 3 ילדים			
גלוב רפאל				
גלוב שרה פייגה לבית מיאדלר				
גלוב שאול	רפאל, שרה־פייגה			
גלוב יונה	" " "			
גרייס שמעון				
גרייס מרה־דבורה				
גרייס חיים גרייס שרה	שמעון מרה־דבורה עם הילדים			
גרייס מאיר	שמעון מרה־דבורה			
גרייס חיים־ביינס				
גרייס דבורה־מרל				
גרייס לייבל	חיים ביינס, דבורל־מרל	1922		
גרייס פסח־הירש	" " " "			
גרייס ברוך	" " " "			
דבורקין והילדים אשתו האופה מלבדבה				
דנישבסקי אברהם	שמואל אסתר			
דנישבסקי דובה והילדים				
דנישבסקי שמעון	שמואל אסתר			
דרין חיים				
דרין פסיה				
דרין לייבל	חיים פסיה			
דרין שכנא	חיים פסיה			
דרין יוסף				
דרין בילה				
דרין חיים דוד	יוסף ביילה			
	יוסף ביילה			
דרין מאיר	יוסף ביילה			
לבית דרין				
לא ידוע בתיה			1943	פונר
" " אליהו			1943	"
" " איטה	אליהו בתיה	1928	1943	"
" " יוסף	" "	1931	1943	"
" " רחל־לאה	" "	1936	1943	"
" " פרומה	" "	1938	1943	"

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
〃 〃 ליזה	〃 〃	1939	1943	〃
דרין בתיה				
דרין לייזר				
דרין שרה				
דנישבסקי שרה״ל לבית אנצלביץ	משה	1878	1943	וילנא, פונר
דנישבסקי לייזר				
דנישבסקי גיטל				
דנישבסקי ליאלקע	לייזר, גיטל			
דנישבסקי יאחע				
דנישבסקי דליה	ליאלקע, יאחע	1928	1944	
דנישבסקי שמואל		1879	1942	אושמינה
דנישבסקי לייב	שמואל, ברײנה	1906	1943	קובנה
דנישבסקי פייגה	לייב, דובה	1936	1944	קושידר
דנישבסקי ברוקר	לייב, דובה	1942	1944	〃
דנישבסקי ירחמיאל				
דנישבסקי הרצקה	ירחמיאל, רבקה	1911		
דנישבסקי שמעון	〃 〃	1915		אלט־ווילייקע
דנישבסקי ברוך	〃 〃	1920		〃 〃
דנישבסקי שרה	〃 〃	1917	1944	שטוטהוף
דנישבסקי גוסיה		1913		
דנישבסקי מאיר			1943	סוינצין
דנישבסקי הניה לבית גרייס		1920	1943	סוינצין
דנישבסקי ראובן				
דנישבסקי נחמה				
דנישבסקי מיכאל	נחמה			
דנישבסקי שיינה	נחמה			
דנישבסקי לובה				
דנישבסקי אברהם	ברוך, גיטל	1916	1943	סוינצין
דנישבסקי ישעיהו	שמעון, מרים	1911	1941	רדשקוביץ
דנישבסקי ברוך				
דנישבסקי וואלוול	ברוך, גיטל			בשבי
דנישבסקי משה	〃 〃	1922		פונר
דנישבסקי אייזיק	ראובן			
דנישבסקי עשקה				
דנישבסקי חנה	אייזיק, עשקה			
דנישבסקי בן	〃 〃			
דנישבסקי שמעון		1858	1943	אושמינה

המשפחה והשם	שנת הלידה	שמות ההורים	נספה בשנת	המקום
דנישבסקי שמואל־דוד			1943	פונר
דנישבסקי גיטל			1943	"
דנישבסקי רחל"ה		שמואל דוד, גיטל	1943	"
דנישבסקי ברוך		וולוול־גיטל	1942	"
דנישבסקי רחל לבית בורוכוביץ	1899	דב, מטלה	1942	"
דנישבסקי שמואל־בר	1925	שלום, רחל	1944	גרמניה
דנישבסקי חיה	1931	" "	1942	פונר
דנישבסקי שלום	1898	שמואל, אסתר	1942	"
דנישבסקי שרה	1908	דב, מטלה	1942	"
דנישבסקי בת	1941	לייב, שרה	1942	"
דנישבסקי נחמן	1936	לייב, שרה	1942	"
דנישבסקי לייב	1905	יוסף, צפורה	1941	לבדבה
דנישבסקי חיים־לייזר	1903		1942	פונר
דנישבסקי רייזל	1906	הודה	1942	"
דנישבסקי שרה	1929	חיים־לייזר, רייזל	1942	"
דנישבסקי הודה	1938	חיים־לייזר, רייזל	1942	"
דנישבסקי ישראל־יצחק	1884	שלום, חסיה	1943	"
דנישבסקי רפאל	1907	ישראל יצחק, חיה־שרה רבקה	1943	"
דנישבסקי גרוניה	1916	" " " " "	1941	ברנוביץ
דנישבסקי בתיה	1920	ישראל־יצחק, חיה־שרה־רבקה	1941	ברנוביץ
דנישבסקי פסיה	1923	" - " " " - "	1941	"
דנישבסקי שמואל			1943	פונר
דנישבסקי חנה			1943	"
דיאול לייב				
דיאול אלטה				
דיאול יצחק		לייב, אלטה		
דרין יעקב	1898	אליהו	1945	ברגנבלזן
דרין מרדכי	1921	יעקב, מלכה	1941	סמורגון
דרין סוניה	1904		1943	פונר
דרין יוסף	1928	יעקב, מלכה	1943	"
דרין רבקה	1930	יעקב, מלכה	1943	"
דרין בוניה	1926	יעקב, מלכה	1943	"

דנישבסקי בתיה עם 3 ילדים

דנישבסקי ברל ראובן עם הילדים

דנישבסקי רחל־אטקה אהרן נחמה עם הילדים

דנישבסקי ברוך ישראל

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
דנישבסקי ינטה				
לבית דנישבסקי עם בעלה ו־2 ילדים				
דנישבסקי יוסף				
דנישבסקי ציפה				
דנישבסקי ישראל	יוסף, ציפה			
דנישבסקי מטלה				
דנישבסקי פייגה־בלה				
לבית דנישבסקי נח־אידע, מטלה (עם בעלה ו־2 ילדים)				
הלפרין אביגדור־משה	יעקב, פייגה	1900	1943	אושמינה
הלפרין בלה				
לבית רובין		1905	1943	״
הלפרין יוסף	אביגדור־משה, בילה	1936	1943	״
הלפרין בת	״ ״ ״	1941	1943	״
הורביץ אסתר־רבקה				
לבית פרבוסקי	שמעון־יוסף, שרה בילה	1864	1943	״
הורביץ שיינדל	אברהם־אליעזר, אסתר־רבקה	1905	1941	סמורגון
הורביץ שמעון־יוסף				
לבית גורביץ	יעקב בועז, אטל	1907	1943	״
הורביץ אלה	שמעון יוסף, שיינדל	1926	1943	״
הורביץ חנה	״ ״ ״	1928	1941	״
הורביץ אברהם־אליעזו	״ ״ ״	1933	1941	״
הורביץ ישראל		1897	1943	גיטו וילנה
הורביץ לאה				
לבית ינובסקי	סיני, חיה	1901		
וינהויז אליהו	זלמן צירל	1935	1944	קושידר, ליטה
וינהויז זלמן		1901	1942	לבדווה
ויטקין רייזל			1943	אושמינה
ווילנר אליעזר				לבדווה
ווילנר קריינה				לבדווה
וולינסקי ג׳ניה			1943	
וולינסקי חיה	שלמה, ג׳ניה	1923	1943	
וולינסקי ישראל	שלמה, ג׳ניה	1925	1943	
וולפוב יואל		1898	1944	
וולפוב דורה				
לבית גילמן	שבתאי, רוזה	1903		
וולפוב שמואל	יואל, דורה	1919	1944	שינברג
וינר חסיה				
לבית אלנסקי	משה, רוזה	1879	1942	אושמינה
וינר משה	אהרון, חסיה	1912	1941	ווילייקה
ווייץ אליהו	(האב של מלגוסיה המורה)			

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
וידצקי אלתר				
וידצקי פרומל לבית מיאדלר				
וידצקי שרה	אלתר, פרומל			
וידצקי הירש־יהודה	" "			
וידצקי צילה	" "			
וילנצ׳יק לייב		1877		
זבודניק שמואל		1921		
זיסקוביץ עוזר				
זיסקוביץ אליהו	עוזר, שרה	1925		
זיסקוביץ בן עטל	עוזר, שרה			
זרצר ראובן				
זרצר רחל				
זרצר קופל	ראובן, רחל עם אשתו והילד			
זמייבסקי אחים	ומשפחותיהם			
זוביסקי אשה	עם 2 ילדים			
זילברמן אלקה לבית שניט	נחום־ראובן שפרינצה			
זילברמן שמריה לייב	אלקה			
חדש חוה לבית מלכס	חיים, בתיה	1908	1943	פונר
חדש משה		1906	1943	"
חדש שלמה	משה, חוה	1932	1943	"
חדש דוד	משה, חוה	1934	1943	"
חדש ליפה				
חדש חיה				
הדשדוד־יצחק	ליפה, חיה			
חדש סימה	ליפה, חיה			
חדש צביה	ליפה, חיה			
חדש חיים־מאיר	ליפה, חיה			
חדש סלבה	ליפה, חיה			
חדש יודל			1942	סמורגון
חדש פנחס	יודל,	1917		בחזית במלחמה
הדש בן־ציון				מינסק
חדש ריבה				מינסק
חדש אייזיק	בן־ציון, ריבה	1921	1942	קורניץ
חדש סוניה	" "	1927		בפרטיזנים
חדש פרומה לבית סוצקבר				קורניץ

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
חדש ישעיהו				״
חדש חיה	ישעיהו, פרומה	1925		״
חדש אברהם	״ ״	1829		״
חדש גולדה	״ ״	1933		״
חדש יעקב				
חדש ראובן	יעקב, הינדה (עם אשתו והילדים)			
חדש שמחה	יעקב, הינדה			
חדש האם של בומקה				
חדש בומקה				
חדש אידל				
חדש יוסלה				
חדש חיים ראובן				
חייט־האב				
חייט פריידה		1920		
חייט בילה		1920		
חייט יעקב		1922		
ד״ר חורג עם אשתו	(עם אשתו והבן)			וילנא.
חן לייב (עם אשתו)				
חן מרדכי				
חדש יושע־פיניה				
חדש אשתו				
חדש חיינה	יושע פיניה, לאה עם 2 ילדים			
חזן גוטמן				
חזן הינדה				
המרסקי הירשל				
חמרסקי בילה				
חדש חיים־לייב				
חדש הניה	עם 3 ילדים.			
חזן ראובן עם הילדים				
חזן שיינה עם הילדים				
חזן ברוך	עם המשפחה			
חזן אברהם	עם המשפחה			
חדש משה				
חדש אברהם				
חדש משה				
חדש לוי				
טבוריסקי גולדה לבית אקסלורוד	ישראל	1896	1944	שטוטהוף

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
טבוריסקי שרה־סוניה	נתן, גולדה	1928	1945	
טבוריסקי שיינה־ריבה לבית מיסקין				סול
טבוריסקי יוסף	ברוך־נתן, בריינה	1874	1942	זילונקה
טבוריסקי דבורה לבית גונזבורג	יהודה	1884	1942	"
טבוריסקי יונה	ברוך־נתן, בריינה	1874	1941	אושמינה
טבוריסקי פייבה	פייבה	1896	1941	אושמינה
טבוריסקי חנה לבית קוברסקי	אברהם	1896	1941	אושמינה
טיומקין אידה לבית הלפרין	יעקב, פייגה	1898	1942	ליטא
טולץ הניה			1943	פונר
טרקינסקי משה				
טרקינסקי אסתר	חיה			
יבלונוביץ איסר	מאיר, חנה	1880	1942	אושמינה
יבלונוביץ איידל לבית גרשוביץ	לייב, פייגה	1890	1942	"
יבלונוביץ אלטע	איסר, איידל	1919	1945	פראוסט
יבלונוביץ משה'לה	איסר, איידל	1933	1945	שטוטהוף
יבלונוביץ עזריאל	מאיר			
יבלונוביץ מרים				
יבלונוביץ יוסף	עזריאל, מרים			
יבלונוביץ צביה	עזריאל, מרים			
יודלביץ חנה		1881	1942	ליטא
ידלביץ יצחק				
יודלביץ דוד				
יורשנר בתיה		1851		
יורשנר פייבל	לייב, בתיה	1887		
יורשנר ברל	פייבל	1920		
יורשנר חיים	לייב, בתיה	1895		
יורשנר שרה		1899		
יביץ נחמן לבית ברמן	חיים, רבקה	1898	1943	פונר
יביץ גולדה לבית ברודנה	אברהם, מינה	1900	1943	פונר
יביץ גיטה לבית קרפל	נחמן, גולדה	1922	1941	סמורגון
יביץ חיים	נחמן, גולדה	1926	1943	פונר
יואכים יצחק	מנדל,	1915	1943	פונר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	בשנת נספה	המקום
יואכים בילה				
	יעקב, חסיה	1915	1943	פונר
יואכים סיומה	יצחק, בילה	1939		
יואכים נחום	(עם אשתו ו־2 ילדים)			
יואכים ינטה				
יואכים חיה				
יואכים יחיאל	חיים, בריינה		1944	אושויץ
יואכים דליה				
לבית כץ	יצחק, חנה־ריבה	1902	1944	אושויץ
יואכים חיים	יחיאל, צילה		1944	אושויץ
יואכים סוניה	יחיאל, צילה		1944	אושויץ
ייגס שרה	אברהם, רבקה	1869	1942	פונר
יוקוב אביגדור				
יוקוב שיינה				
יעקובסון מרדכי־לייב	אביגדור	1890		
יעקובסון צביה				
לבית מיליקובסקי			1943	פונר
יעקובסון משה	מרדכי־לייב, צביה	1915	1943	פונר
יעקובסון נח	מרדכי־לייב, צביה	1917		בשבי
יעקובסון שלמה	מרדכי־לייב, צביה	1922		בשבי גרמניה
יעקובסון ירחמיאל	〃 〃 〃	1923	1943	בחזית בצבא
יוקוב בלה	אביגדור, שיינה			
יוקוב משה				
יוקוב לייב				
יוקוב יקותיאל				
יוקוב ישראל				
יביץ אלקה				
יביץ סוניה	מלך, אלקה			
יביץ משה				
יביץ בילה	זלמן, מאַשה			
יוכליס אופה מוילנא	וכל המשפחה			
יוכליס אופה מסול	וכל המשפחה			
יזגור פריידל	עם הבעל			
יזגור לובה	עם הבעל			
כץ צילה				
לבית בעלין	שלמה, דבורה־בתיה	1895	1943	וילנא
כץ יעקב (יאשקה)	גדליהו, צילה	1920	1944	בקרב עם הגר־מנים בפרטיזנים צ״י סוויר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
כץ אשר	שמריהו, חסינה	1893	1943	וילנא
כץ שרה		1898	1943	וילנא
כץ לאה	אשר, שרה	1921	1943	וילנא
כץ יוחנן	" "	1925	1943	וילנא
כץ ישראל	חיים, הינדה	1913	1943	פונר
כץ אסתר לבית טולץ		1914	1943	פונר
כץ הבן	ישראל, אסתר		1943	פונר
כץ משה	חיים, הינדה עם המשפחה		1943	פונר
כץ חיים			1943	פונר
כץ הינדה			1943	פונר
כץ בן	חיים והינדה	1930		
כץ אברהם	עם אשתו			
כץ איידה	אברהם,			
כץ יוסף		1873	1943	אושמיאני
כץ אברהם	יוסף, יוכה	1900	1945	מחנה רכוז
כץ גיטה לבית שיגיוק	אהרון, דבורה	1903	1943	אסטוניה
כץ יעקב	יוסף, יוכה	1903	1941	סוינציאן
כץ גנסיה לבית גרלינסקי	שרה גיטה	1906	1943	אסטוניה
כץ שאול	יעקב, גנסיה	1937	1943	וילנא
כץ חנה ריבה לבית נחמקיעס	צבי, שרה	1881	1944	אוישביץ
הץ הירשל	יצחק, חנה־ריבה	1910	1945	ברגן־בלזן
כץ יצחק	הירשל, אתל	1939	1944	אוישביץ
כץ אצה מאיר			1944	אסטוניה
כץ גנסל			1944	אסטוניה
כץ שרה	אידה־מאיר, גנסל	1926	1944	מחנה רכוז
כץ לייבל	" " "	1927	1944	מחנה רכוז
כץ זלדה	" " "	1929	1944	מחנה רכוז
כץ שמואל				פונר
כץ הגיה				פונר
כץ לוניה				פונר
כגנוביץ שאול	יואל	1915		בצבא
כגנוביץ איטה	יואל	1919		מחנות
כגן האב				פונר
כגן אסתר				פונר
כגן יצחק	אסתר עם משפחתו			פונר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
כגן טניה	אסתר	1921		פונר
כהן אטל לבית פרגמנט	ישראל, פרומה	1902	1941	דונילוביץ
כהן חיים־יצחק		1899	1941	דונילוביץ
כהן נחמה לבית פרגמנט	חיים יצחק, אטל	1930	1941	דונילוביץ
כגן ניסן				
כגן אשתו				
כגן פסיה	ניסן			
כגן נפתלי	ניסן			
כץ לייזר	חיים זליג			
כץ זליג	לייזר, אסתר			
כץ אברהם	לייזר, אסתר			
כץ ישעיהו (שיע)	לייזר, אסתר			
כץ סטסיה לבית מגידס עם 3 ילדים				
לוינסון אברהם־יצחק ברל		1887	1943	אסטוניה
לוינסון רוזה לבית דימנשטיין	יהודה,	1889	1942	סמורגון
לוינסון גוטל	אברהם יצחק, רוזה	1913	1942	מינסק
לוינסון יהודה	" " "	1920	1941	זסקביץ
לוינסון ברכה	" " "	1926	1942	מינסק
לוינסון פרידה	גוטל, גניה	1941	1942	"
ליברמן דוד	גדליהו, איטה	1908	1943	פונר
ליברמן גניה	" "			
לוינסון זליג	משה, רחל	1915	1941	זסקביץ
לוינסון דוד	זליג, אלקה	1940	1943	אוישביץ
ליפקר ישראל	לייזר,			בשבי
ליפקר חוה לבית קצוביץ	סימה	1901		פונר
ליפקר חיה	ישראל, חוה	1933		
ליפקר ישעיהו	" "	1938		
ליפקר רבקה	" "	1938		
לזבניק יעקב				
לזבניק כישה				
לזביק צירה	עם בת			
ליזירוביץ ירחמיאל				
ליזירוביץ פרומה־מינה				
ליזירוביץ אפרים	ירחמיאל, פרומה מינה			

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
לוינסון פייגל לבית גרינברג	משה־לייב, חיה־שרה			
לוינסון מאיר שפסל				
לוינסון אלי	מאיר שפסל, פייגל			
לוין איסר	עם אשתו והילדים			
ליבמן	הזקן עם אשתו			
ליבמן	הבת עם משפחתה			
ליבמן ישראל־יצחק				
ליבמן סוניה				
ליבמן סיומה	ישראל יצחק, סוניה	1927		
לוין רבקה לבית יודלביץ	משה, חנה	1909	1944	גרמניה
לוין יצחק	ירחמיאל, שרה	1905	1945	גרמניה
לימון עזריאל	ישעיהו, רבקה	1899	1942	פונר
לימון שיינע לבית גרייס	שלמה, לאה	1901	1943	מחנות
ליפקר מרדכי	אליעזר	1886	1942	"
ליפקר חנה לבית קרפל	לייב	1889	1943	"
ליפקר גרשון	מרדכי, חנה	1921	1943	"
ליפקר חיים	" "	1935	1943	"
לוין ראובן				
לוין רחל לבית סרחן				
ליפקר אברהם	חיים			
ליפקר דבורה				
ליפקר הינדה	ומשפחתה			
ליפשיץ אלכסנדר	עם אשתו ו־2 ילדים			
לבקוב שמעון	ישראל וז׳יניה	1937		
לפקין נתן	אשתו ובת			
לוינסון משה				
לוינסון רחל				
לוינסון חסיה		1921		
לוינסון סימה				
ליפקר לייזר				
לפידות איטקה לבית יורשנר		1894		
לפידות יצחק	לייב, בתיה	1892		
לפידות גיטלה	יצחק, איטקה	1927		

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
לוין דוד				
לוין פרומה				
לוין ישראל לוין פרומל	עם 2 ילדים			
לסקוב מנדל	חיים־מתתיהו, לאה	1885	1943	פונר
לסקוב סימה לבית גירזון	יהיאל	1896	1943	״
לבקוב יואל	ראובן, שיינה שרה	1879	1942	אושמיאני
לבקוב לאה לבית גורשטיין	משה־מרדכי, נחמה	1889	1942	״
לבקוב משה	יואל, לאה	1918	1943	וילנה
לבקוב ברל	״ ״	1923	1943	וילנה
לגט רחל לבית שקולניק	מרדכי, חנה מרדכי, חנה	1892	1943	פונר
לגט אברהם־יאסיה	פסח, פסיה	1882	1943	״
לגט מרים	אברהם, רחל	1930	1943	״
לוין חיה לבית מגידיי	מיכל, חנה	1905		
לוין יוסף	שלמה, חיה	1923		
לוין חנן	״ ״	1925		
לוין ישראל	״ ״	1927		
לוין הירשל	״ ״	1929		
לסקוב יעקב				מחנה
לסקוב רחל			1941	סמורגון
לוין צבי	אריה, מטלה	1904		
לוין רחל לבית זיפרנר	זאב, בלומה	1906	1945	גרמניה
לסקוב ישעיהו	חיים, לאה	1895	1943	קובנה
לסקוב אסתר	ישעיהו, רוזה	1928	1943	קובנה
לסקוב חנה	״ ״	1931	1943	קובנה
לסקוב חיים	ישעיהו, רוזה	1935	1943	קובנה
לפידות חיה לבית קצקוביץ	יצחק, שרה	1872	1943	אושמיאני
לפידות יצחק	אברהם, חיה		1941	
לפידות איידל			1941	
לפידות גיטל	יצחק, איידל		1941	
לוין חיים	שלמה הינדה			
לוין שלמה	חיים, אידה	1930		
לוין ליבה			1943	אושמיאני
לוין לזר				מחנה

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
לוין רבקה	לזר, פניה	1925		מחנה
לוין חיים	ואשתו בת ר' יעקב פרבוזקי			
לוין חוה־ליבה לבית וילנצ'יק		1879	1943	פונר
לוין פרל		1901		מינסק
לוין ישעיהו		1898		„
לוין משה	ישעיהו, פרל			„
לוין שיינדל				
לוין אליהו	ישעיהו, חוה־ליבה	1904		פונר
לוין מילה		1906		„
לוין שיינדל	אליהו, מילה	1938		„
לוין משה	ישעיהו, חוה־ליבה	1906	1944	אסטוניה
לגט הניה				
לגט גרוניה לבית לגט	גרוניה עם בעלה ו־2 ילדים			
לרנה דורה לבית בריצני	דב			
לרנר מולה	דורה ושמואל			
לוין דוב־בער	שלמה, הינדה	1887		לטביה
לוין מינצ'ה לבית דנישבסקי	שמואל־שמעון, הניה	1887		„
לוין סימה	דוב־בער, מינצ'ה	1914		במחנה
לוין בתיה	„ „ „	1922		„
לוין צבי־הערשל	„ „ „	1926		בדרך לפונר
מלכס חיים	דוד־לייב	1871	1943	יער זילונקה
מלכס בתיה לבית לוין	לייבע־ישעיהו	1877	1943	יער זילונקה
מלצר פאַליע			1941	זסקיביץ
מלצר לאה				
מלצר מרדכי	פאַליע, לאה			
מלצר רבקה	פאַליע, לאה			
מיאדלר חנה־רייזה				אושמינה
מיאדלר אייזיק				פונר
מיאדלר חיה־גיטל לבית דנישבסקי				„
מיאדלר דוד	אייזיק, חיה־גיטל			„
מיאדלר שאול	אייזיק, חיה־גיטל			„
מיאדלר יעקב				„
מיאדלר סוניה לבית ליפקר	עם 2 ילדים חיים, פריידל			„
מיאדלר הינדה	עם 2 ילדים			אושמינה
ממפל יונה	ואשתו			
מיליקובסקי מיכאל				

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
מיליקובסקי רחל				
מלניק יוכבד לבית זוסמנוביץ	מתתיהו, מוסיה	1897		שטוטהוף
מלניק אהרן	שלמה, תמר	1894		דאחאו
מלכס אלתר		1880		
מלכס בלה		1879		
מלכס אטל				
מלכס הירש				
מלכס שמואל				
מלכס אהרון				
מלכס מרים				
מלכס סוניה לבית אסינובסקי	ירחמיאל, חנה			
מירסקי גוטל				
מיליקובסקי הירשל מיליקובסקי אטל			1941	סמורגון
מיליקובסקי בן	הירשל, אטל			
מיליקובסקי זלמן				
מיליקובסקי בתיה				
מיליקובסקי בן־ציון				
מיליקובסקי חנה				
מיליקובסקי פסיה				
מירסקי אהרון			1941	לבדווה
מירסקי רישה				
מירסקי נחום			1941	
מאירוביץ הלל	שלמה	1896	1942	פונר
מאירוביץ היגדה	לב	1899	1942	ז'ז'מור
מגידיי אשר	מיכאל, חנה	1909	1943	פונר
מגידיי שרה־מינה	אברהם־חיים, שימה	1912	1943	פונר
מגידיי שימה־אטה	אשר, שרה־מינה	1937	1943	פונר
מיסקין חנה לבית שטיינמן	זונדל, פייגה	1905	1944	שטוטהוף
מיסקין ליפא	שמעון, חנה	1937	1944	שטוטהוף
מילכמן חיה־ריבה				פוסטוב
מוסטבילישקר לאה	לייזר, אסתר	1902	1943	פונר
מגידיי פייווע־לייב	עם משפחתו			
מגידיי לזר			1941	לבדווה
מגידיי ריבה			1941	לבדווה
מגידיי חוה	לזר, ריבה	1922	1942	

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
מגידיי סוניה	לזר, ריבה			
מגידס ברוך	עם הילדים		1943	פונר
מגידס פניה לבית סרחן			1943	פונר
מרגולין בן־ציון				
מרגולין משה				
מגידיי אהרון			1943	פונר
מגידיי שיינה			1942	סול
מגידיי אלטה	אהרן, שיינה	1919	1943	פונר
מגידיי לאה	אהרון, שיינה	1925	1943	פונר
מגידיי יצחק	אהרון, שיינה	1925	1943	פונר
מיסקין	האב של שמעון ויהודית מיסקין			
מגידס שלמה	אליהו, אלקה־ליבה	1906	1944	סמורגון
מגידס הינדה	שלמה, ביילה	1935	1944	קושדר
מגידס פרומה לבית נורמן	צבי, טובה	1889	1943	פונר
מגידס אברהם	יצחק, מרים	1884	1943	פונר
מגידס רחל	אברהם, פרומה	1927	1943	פונר
מנדל יונה לבית קברסץ	אלתר, רחל־לאה	1884	1943	פונר
מנדל מלכה		1890	1943	פונר
מדולסקי ליפא	אברהם, שרה־חנה	1901	1943	פונר
מדולסקי לאה		1906	1943	פונר
מלכס מרדכי	חיים, באשע	1902	1944	שטוטהוף
מלכס נחמה	מרדכי, חיה־שרה	1936	1944	אושוויץ
מכניצקי גניה לבית טבוריסקי	פייבע, אסתר־רחל		1944	
מיאדלר יקותיאל	ישראל, דבורה	1893	1942	אושמינה
מיאדלר דבורה	יקותיאל, ליבה	1930	1944	ריגה
מאירוביץ מיכאל	ואשתו			
מטלובסקי נחמה לבית מאירוביץ	עם בעלה וילדה			
מגידיי יעקב			1943	פונר
מגידיי מיכלה			1943	פונר
מגידיי ביילה			1943	פונר
מאירוביץ מלכה				
מאירוביץ חנן				
מאירוביץ שיינה	עם בעלה ו־2 ילדים			
מרניצקה חנה לבית טבוריסקי		1898	1941	אושמינה

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
מאירוביץ פיניה	הלל, הינדה	1921		
מאירוביץ שיינה־רחל	" "			
מנס משה				
מנס משה				
מנס יעקב	משה משה	1922		פונר
מנס דבורה	" "	1926		"
מנס בילה	"	1928		"
מנס אליעזר	" "	1930		"
מאירוביץ לייב				
מאירוביץ חסיה				
מאירוביץ אשר	לייב, חסיה			
מאירוביץ אברהם	לייב, חסיה			
מאירוביץ דוד	עם בת			
מרקוס יעקב				
הרב מרקוס מרקוס בלה	עם הילדים			
מגידיי מיכאל	נחום, בישקה	1887	1942	סמורגון
מגידיי נחמה לבית פלוטקין		1888		
מגידיי שרה־איטקה	מיכאל, נחמה	1905		
מגידיי פייבל־הירש	" "	1904	1942	פונר
מגידיי רחל־משה	חיים, בתיה	1906	1942	פונר
מגידיי פרומה	פייבל, רחל	1924	1942	פונר
מגידיי לייב	" "	1927	1942	פונר
מגידיי שרה	" "	1929	1942	פונר
מגידיי אשר	מיכאל, חנה	1912		
מגידיי מינה		1914		
מירסקי מוטל	אלי־מאיר, מנה	1895	1943	בוכונוולד
מירסקי נחמיה	מוטל, לאה	1923	1943	בוכונוולד
מירסקי חנן	" "	1926	1943	בוכונוולד
מירסקי אלי־מאירים		1869	1941	
מירסקי חנה		1874	1941	
מירסקי גוטל לבית צפלוביץ	יצחק־לייב, פייגה	1879	1941	
מירסקי ירוחם	אלי־מאיר, חנה	1909	1942	פונר
מירסקי פייגה		1914	1942	פונר
מירסקי פייגל	גוטל, הודה־בתיה	1903	1942	פונר
מירסקי ישראל	גוטל, הודה־בתיה	1900	1943	"

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
מירסקי ליבה לבית בדנס	אברהם מאיר	1903	1943	פונר
מירסקי יעקב־הירש	ישראל, ליבה	1926	1943	"
מירסקי שלום	" "	1933	1943	"
מרקמן זליג		1902	1943	"
מרקמן פסיה־לאה לבית גורביץ	יעקב־בועז, עטל	1907	1943	"
מרקמן 3 ילדים	זליג, פסיה־לאה			
מלצר זיסל	זליג, דוסיה	1884	1943	"
מלצר גיטה־מרה	יצחק־יעקב, אטל	1885	1943	"
מלצר אטל	זיסל, גיטה־מרה	1912	1943	"
מילר דוד (דונדזיק)		1890	1943	וילנא
מילר ליזה		1902	1943	"
מילר אידה	דוד, ליזה	1922	1943	"
מילר יצחק	דוד, ליזה	1926	1943	"
מגיד שלום				
מגיד ליבה				
מלכס לאה				
מלכס משה	לאה			
מלכס מלכה				
מלכס נחום	לאה			
מלכס אשתו				
מלכס חנה	לאה			
מלכס מלכה	לאה			
מגידס אלקה־ליבה				
מגידיי חנה לבית עקעס	לייביק, חיה־רחל			
מגידיי לייזר	יצחק, מינה			
מגידיי אלי	אלי, חנה	1939		
מגידיי יצחק (איציע)				
מגידיי מינה				
מגידיי שלום	יצחק, מינה			
מגידיי ליבה				
מגידיי חנהלה	שלום, ליבה			
מגידס מינה				
מגידס משה				
מגידס אליהו				
נרוצקר עלקה	עם 3 ילדים			

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
נורמן דינה				
גורמן בומה				
נוימן ברינה לבית רודנסקי	ברל־אייזיק		1943	פונר
נוימן ראובן			1943	"
נוימן	ראובן, ברינה		1943	"
נורמן בלה				
ניבושציק אסתר			1943	פונר
נפח מפאניזיע	עם כל המשפחה			
נייפך ראובן		1899	1944	
נופך בריינה לבית רודנסקי	ברל־אייזיק,	1901	1942	
נופך יהודית	ראובן בריינה	1927	1945	
נופך לייב		1903	1943	
נורמן משהלה	דוד, גיטה	1931	1943	קובנה
נורמן אברהמלה	דוד, גיטה	1935	1943	"
נורמן מינה"לה	דוד, גיטה	1940	1943	"
סוצקבר איטקה לבית שמש				
סוצקבר נחום	משה, אטקה			
סוצקבר מישה	נחום, מלכה	1913	1941	בשבי הגרמנים
סוצקבר אברהם	נחום, מלכה	1921		
סוצקבר גרי	גרו מול בית־ספר „תרבות"			
הרב סלודזינסקי	אשתו ושלושה ילדים.			
סבירסקי זלמן	אשתי עם הילדים			
סוצקבר חיים				
סבירנובסקי זינה לבית לוין		1900	1943	טורץ
סבירנובסקי חיה	זינה	1930	1943	"
סבירנובסקי רעיה	זינה	1934	1943	"
סבירסקי יהושע		1896	1943	פונר
סבירסקי בתיה		1901	1943	"
סבירסקי סיומה	יהושע, בתיה	1926	1943	"
סולובי גרישה				
סולובי רבקה				
סולובי שרה	גרישה, רבקה			
סוצקבר שלמה נטע	יצחק־מרדכי, בתיה	1915		פונר
סוצקבר חסיה לבית בירובסקי	עם הילדים			פונר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
סוקובינזון שרה	משה, מלכה	1908	1944	שטוטהוף
סוקובינזון צביה		1913	1943	איליה
סוקובינזון רחל	יעקב, צביה	1939	1943	איליה
סוקובינזון חיים־אלי	שמחה, חנה	1922	1945	בחזית
סטרוצינסקי יונה	אברהם, דבורה			סמורגון
סטרוצינסקי פייבל	יונה, ריבל		1945	ברגן־בלזן
סרחן חיים	בלה־חיה	1899	1943	פ׳נר
סרחן גיטה לבית אלפרוביץ	בנימין, טובה	1899	1943	"
סרחן זלמן	חיים, גיטה	1919	1943	"
סרחן בתיה	חיים, גיטה	1922	1943	"
סרחן מאיר	חיים, גיטה	1927	1943	"
סרחן משה	עם אשתו והילדים			
סק	" " "			
סרגוביץ ליבה לבית גרינברג	עם הילדים			מולודצנה
סקלוט מירה לבית כץ	שמואל, הניה (עם המשפחה)			
סבירסקי נחמה		1914	1943	פונר
רוצקבר שינה				
סוצקבר יוסף				
סוצקבר בילה				
עטינגר אברהם		1900	1949	ווילנה־פונר
וו שרה־יודס לבית גורביץ	יעקב־בועז־־נטל	1904	1949	ווילנה־פונר
ענטס חיה שרה לבית אקסלרוד עקעס לייביק	יעקב, סלבה	1902		קובנה
עקעס שמחה	לייביק, חיה־רחל			
עקעס שרה	עמה „די וואש נייטערן" (תופרת לבנים) עם בעלה שמואל ו־3 ילדים			
פודולסקי מקס	שמואל מרים	1893	1943	קרסנה
פודולסקי דורה לבית וקס	מרדכי, רחל לאה	1900	1943	"
פודולסקי סוניה	מקס, דורה	1923	1943	"
פודולסקי פניה	מקס, דורה	1933	1943	"
פנסטר מכאל	שמואל, בתיה	1906	1941	סמורגון
פנסטר סימה־אטה	מיכאל, מרים	1931	1944	מחנה
פנסטר שמואל חיים	" "	1934	1944	"
פנסטר יצחק	" "	1935	1944	"

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
פרידמן מנדל				
פרידמן רייזה				
פרידמן יוסף	מנדל, רייזה			
פרידמן סוניה לבית רפופורט	עם הילדים			
פייבושביץ ליבה	לייזר, אסתר	1902	1943	פונר
פייבושביץ פייוה	אברהם	1899	1943	״
פייבושביץ דובה	פייוה, ליבה	1926	1943	״
פייבושביץ אברהם	״ ״	1924	1943	״
פייבושביץ אסתר	״ ״	1928	1943	״
פייגנבאום האב			194	מחנה רכוז
פייגנבאום האם			1944	״ ״
פייגנבאום משה	(בת)		1944	״ ״
פייגנבאום פייווקע	(בן)		1944	״ ״
פייגנבאום	(בן)		1944	״ ״
פישר משה				
פישר אסתר לבית באודן	עם 2 ילדים.			
פייגלין פייגה				
פייגלין משה	עם המשפחה			
פופיסקי אלתר			1942	פונר
פופיסקי שושנה לבית קרפל	לייב		1942	פונר
פופיסקי בלה	אלתר, שושנה	1933	1942	פונר
פופיסקי ברל	״ ״	1925		
פוטשניק פיניע				פונר
פוטשניק יוסף				״
פוטשניק רוזה לבית שר				״
פוטשניק יעקב	פיניע, רוזה	1926		״
פוטשניק צילה	״ ״			״
פוטשניק סוניה				״
פרגמנט פעיה לבית רפופורט			1943	אסטוניה
פרגמנט ישראל	זלמן, פעיה		1943	״
פרגמנט הניה	״ ״		1943	״
פופקה יצחק				
פופקה אלי				
פופקה סימה לבית ליפקוביץ	יצחק־יעקב, אטל	1896		
פופקה עטל	מאטל, סימה	1923		
פופקה יוסף	״ ״	1929		
פרבוזקי אידלה לבית גורדון	ברכה		1943	

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
פרבוזקי אליהו	משה, אידלה			
פרבוזקי אסתר לבית גיטליץ	שפרה		1943	גיטו וילנה
פרבוזקי משה	אליהו, אסתר	1931	1943	〃 〃
פרבוזקי שפרה	〃 〃	1938	1943	〃 〃
פרבוזקי חיים	משה, אידלה	1915		צבא
פרבוזקי אלטצקה			1943	אסטוניה
פרבוזקי מירה	היים, אלטה	1940	1943	וילנה
פ דברזקי אייזיק	דויד לייב אסתר	1894		
פודברזקית חיה ליבה	אייזיק רבקה לאה	1921	1943	〃
פודברזקית משה	〃 〃	1928	1943	〃
פומוצניק מילך	יוסף קלרה	1896	1943	אסטוניה
פומוצניק אברהם	מילך בלה	1930	1944	אסטוניה
פומוצניק יוסף	〃 〃	1937		
פרגמנט פרומה לבית קוזלובסקי	גמליאל, פייגה	1870	1943	ריגה
פודולסקי מרה		1871	1943	זברז'יה
פודולסקי מיכאל		1896	1943	〃
פודולסקי רוזה		1898	1943	〃
פודולסקי חנה	מיכאל, רוזה	1923	1943	〃
פודולסקי מולקה	〃 〃	1925	1943	〃
פרס יעקב	עם אשתו והילדים			
צימרמן שמואל	יעקב הינדה	1889	1943	ווילנה פונר
צימרמן רשל (אטלה) לבית קגן	ראובן חיה	1905	〃	〃 〃
צימרמן חנן	שמואל רשל	1928	〃	〃 〃
צוקרמן עלקה פסיה לבית קריניס	יצחק רבקה	1908	〃	〃 〃
צוקרמן נתן			〃	〃 〃
הרב' צוקרמן חנן	יוסף, זלדה	1880		מחנה רכוז
צוקרמן הודל לבית טטרסקי	משה, ליבה	1883		〃 〃
צוקרמן יעקב	חנן, הנדל	1915		וישניבה
צוקרמן לייב	〃 〃	1923		מחנה רכוז
צרטוק ליפה				פונר
צרטוק מניה לבית רפופורט	עם 2 ילדים			〃
צרטוק אברהם־יצחק		1908	1943	〃
צרטוק מלכה לבית וייץ		1908	1943	〃

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
צ׳רטוק לוי	אברהם יצחק, מלכה	1938	1943	״
צ׳רטוק אליהו	עם משפחתו		1941	וילנה
צרלנוסקי שמואל				
צרלונסקי אסתר	והילדים			
ציפין ראובן	אפרים, רייזל	1908		
ציפין דבורה לבית אלפרוביץ	יעקב עם 2 ילדים			
צירולניק חנוך				
צירולניק אמה				
צירולניק סוניה	אמה, חנוך	1925		פונר
צירולניק אברהם	״ ״	1927		״
צירולניק	״ ״			״
צירולניק	״ ״			״
צימרמן שמואל				
צימרמן צילה לבית ימברו עם הילדים.				
צוקרמן מרדכי		1879	1943	פונר
צוקרמן הינדה לבית שורץ	יצחק, פעיה	1884	1943	״
צוקרמן לייב	מרדכי, הינדה	1912	1943	״
צוקרמן יעקב	״ ״	1912	1943	״
צוקרמן רחל	״ ״	1917	1943	וילנה
צוקרמן יצחק	״ ״	1922	1943	״
צימבלר (רוקח)				
צימבלר אשתו				
צימבלר יצחק				
צימבלר חנה				
צימבלר לובה				
קלמנוביץ האב				
קלמנוביץ האם				
קלמנוביץ רייזל				
קלמנוביץ יעקב				
קבק לאה לבית לוין	ישעיהו, חוה־ליבה	1911		טורץ
קבק פייבל		1909		״
קבק שיינדל	פייבל, לאה	1940		״
קונובל ברײנה			1942	סמורגון
קרפ לייבל			1943	
קרפ שרה לבית דרין			1943	

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
קרפ בן־ציון	לייבל, שרה		1943	פונר
קרפ בתיה	לייבל, שרה		1943	"
קרפ ירחמיאל	לייבל, שרה		1943	"
קגנוביץ זאוול				
קגנוביץ יוכה				
קגנוביץ ישראל				
קגנוביץ אלטה לבית גרייס	זאַוול, יוכה עם 3 ילדים			
קגנוביץ פיזוה				
קגנוביץ זלטה לבית גרייס	זאַוול, יוכה עם 3 ילדים			
קצוביץ סימה לבית לוין				אושמיאני
קברטץ יחזקאל	יואל־ביינס, אסתר	1891	1941	ע"י מינסק
קברטץ אטל לבית מצולסקי	אברהם, שרה חיינה	1893	1941	וולוז'ין
קברטץ אברהם	יחזקאל, אטל	1921	"	"
קברטץ פרומה	" "	1926	"	"
קברטץ מנשה	" "	1931	"	"
קצלניק בן־ציון				גיטו מינסק
קצלניק פריידל				" "
קצלניק פייבל	בן־ציון, פריידל	1920		" "
קצלניק אברהם	" "	1922		" "
קצלניק נחמה	" "	1927		" "
קרפל אביגדור				פונר
קרפל פייגל				"
קרפל יעקב	אביגדור, פייגל			"
קוזלובסקי בתיה				אושמיאני
קרביץ משה	עם אשתו			
קירז'נר משה				
קירז'נר לאה				
קירז'נר חוה	משה, לאה			
קירז'נר הסל	" "			
קירז'נר שלמה	" "			
קירז'נר שרה	" "			
קירז'נר רבקה	חיים, רודל			
קירז'נר חיים	אהרון, רבקה	1989		
קצוביץ	(דער דאמסקער שניידער) עם משפחתו			
קופלוביץ אהרון			1943	פונר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
קופלוביץ אטל לבית קברטץ	יואל, אסתר	1906	"	"
קופלוביץ מירלה	אהרון	1985	"	"
קצוביץ שלמה				
קופצובסקי	(רופא שנים)			
קופצובסקי אליהו				
קוברסקי ציפה				
קוברסקי גרישה				
קוברסקי ליוסיה	גרישה, אניה	1920	1941	מולודצנה
קוברסקי סימה	" "	1926	"	"
קוברסקי חיים	" "	1929	"	"
קוברסקי אובסיי				
קוברסקי סוניה לבית גרינברג				
קוברסקי בריינה	אובסי, סוניה	1929		
קוברסקי פייגל	" "	1933		
קריינס צירל				
קריינס רחל	משה יהודה, צירל	1907		
קוסטין פאלע	עם אשתו מבית קופלוביץ			
קריינס איצה־אייזיק				
קריינס לנה	איצה־אייזיק עם בעלה והילדים			
קריינס מניה	דוד משה, רוזה	1923		
קיכלמכר	אח של רגינה המורה			
קופלוביץ לייב	חנן, פייגה	1903		
קופלוביץ שרה לבית שניידמן		1909		
קופלוביץ שושנה	לייב, שרה	1931		
קופלוביץ חנן	לייב, שרה	1935		
קופלוביץ שמואל	חנן, פייגה	1907		
קופלוביץ ליזה		1909		
קופלוביץ שרה	שמואל, ליזה	1935		
קופלוביץ חנן	שמואל ליזה	1937		
קומינר חיים־לייב				
קומינר שרה לבית אפשטיין	מיכאל,ביילה	1903		
קופלוביץ ברל־מוטל	אבא, מערה	1876		
קופלוביץ רודה לבית פוטשניק	זלמן, אסתר	1878		
קופלוביץ חיים־אבא	ברל־מוטל, רודה	1900		

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
קופלוביץ חנה־גיטל	ברל־מוטל, רודה	1914		
קופלוביץ חנה לבית בדנס			1944	שטוטהוף
קופלוביץ 2 ילדים	לייב, חנה		1943	קובנה
קופלוביץ	(גר בסימטה ע״י בית הכנסת הגדול)			
קופלוביץ אשתו				
קופלוביץ בתיה		1917	1943	פונר
קופלוביץ דינה		1921	1943	״
קופלוביץ אסתר		1924	1943	״
קופר אביגדור				
קופר אשתו				
קופר הבן				
קגן שמעון		1883	1941	סמורגון
קגן רחל		1889	1942	אושמיאני
קגן ישראל	שמעון, רחל	1914	״	״
קרפל יעקב		1886	1944	דכאו
קרפל יצחק		1913	1945	ברלין — צבא אדום
קרפל ליבה		1982	1943	קושידר
קצוביץ מאיר			1941	זסקביץ
קצוביץ שלום			1941	״
קצוביץ חיים			1944	״
קריינס שיינה לבית אלפרוביץ	יצחק	1901		ז׳זמר
קריינס מרים	דוד משה — רוזה	1921		״
קריינס שלמה	אריה רבקה	1886		
קריינס רחל		1888		
קריינס בריינה		1921		
קריינס פייגל		1912		
קריינס גולדה		1927		
קגנוביץ שמואל	נוח גולדה	1934	1943	ווילנה—פונר
קגנוביץ גולדה לבית רפופורט	אברהם־זלמן — ינטה	1908	״	״
קגנוביץ זכריה	נוח — גולדה	1936	״	״
קגנוביץ חיים	״ ״	1938	״	״
קגנוביץ נוח	חיים	1906	״	״
קגן אלי	ראובן, חוה	1901	1941	גיטו ווילנה
קגן ברטה לבית קופלוביץ		1901	1943	ווילנה—פונר
קגן אליעזר	אלי — ברטה	1922	1944	״
קגן חיים	אלי — ברטה	1931	1943	״

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
קרוכמלניק אברהם	אליעזר	1876	1944	שטוטהוף
קרוכמלניק דובה		1898	1943	אושויץ
קרוכמלניק פייגה	אברהם, דובה	1918	1941	סמורגון
קרוכמלניק קיילה	" "	1929	1943	אישויץ
קרייציק אלחנן־נטע	אליעזר־זאב, משה	1889	1941	
קרייציק שרה־זלטה לבית לפקין	יוסף־אליהו, רבקה	1899	1943	פונר
קרייציק אליעזר	אלחנן־נטע, שרה זלטה	1924	1943	"
קרייציק פרומה	" " " "	1924	1943	"
קרייציק משה	" " " "	1927	1943	"
רפופורט ינטה	זכריה		1943	ווילנה—פונר
רפופורט מנוחה לבית סבירסקי	ישראל, רבקה	1902	1943	"
רפופורט בריינה	מנדל, פולה	1927	1943	"
רפופורט משה	מנדל, מנוחה	1932	1943	"
רפופורט מנדל	אברהם־זלמן, ינטה	1900	1941	סמורגון
רבינוביץ רבקה	נח — מרים	1904	1942	פונר
רבינוביץ יעקב		1904		
רבינוביץ רחל	יעקב, רבקה	1932		
רבינוביץ אברהם	" "	1934		
רבינוביץ שושנה	" "	1936		
רבינוביץ רחל לבית ניבושציק	יצחק, אסתר	1896		
רבינוביץ אברהם	יצחק, פרידה	1898	1941	סמורגון
רבינוביץ מרים	אברהם, רחל	1924	1942	פונר
רבינוביץ יצחק	זלמן, ריקלה	1846		
רבינוביץ ליבה לבית שורץ	יעקב,	1864		
רבינוביץ פייווע	יצחק, ליבע	1916		בצבא
רודניר חיה־בתיה				
רודניר האב				
רודניר חנה	חיה־בתיה			
רודניר יוסף	חיה־בתיה			
רודניר לבית דנישבסקי	אשתו של יוסף עם הילדים.			
רודנסקי פסח	(השען) עם אשתו ו־2 הילדים			
רינדזונסקי אורי	עם אשתו והבת			
רינדזונסקי האם	האם של דוד רינדזונסקי			
רפופורט שמרל	מרדכי,		1943	פונר

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
רפופורט סוניה				
רפופורט משה'לה	שמרל, סוניה			
רפופורט בן	" "			
רפופורט ישראל	מרדכי,		1941	סמורגון
רפופורט הדסה לבית פלוטקין	עם 2 ילדים			
רפופורט לוזר	ואשתו			
רוציסקי רחל				
רוציסקי אברהם	יצחק, רחל	1920		פרטיזנים
רוציסקי שמעון	" "	1927		
רפופורט קלמן				
רפופורט חיה־רחל לבית ארוצקר	שרה־מרה עם הילדים			
רודנסקי ראובן		1879	1941	גיטו
רודנסקי איטה		1878	1941	"
רודנסקי ברל־אייזיק		1871	1944	
רוזנבלוט רבקה לבית מהרשק	שמואל, אסתר	1899	1942	למברג
רוזנבלוט פרומה	מרדכי, רבקה	1929	1942	"
רודניק משה	מאיר, חיה־גולדה	1905	1943	
רודניק רגינה לבית קיכלמכר		1906	1943	
רוגובין בלומה לבית מגידיי	עם בעלה והילדים			
רוזנבלום שמעון				
רוזנבלום שיינה לבית מאירוביץ	עם 2 ילדים			
רוזנבלום יעקב				
רוזנבלום פסיה	עם 3 בנות			
רודנסקי היגדה		1903	1944	
ריינס וולוול			1942	אושמינה
ריינס שרה			1942	"
רזניצקי שכנא				
רזניצקי רישה	עם 3 ילדים			
שמש אברהם־חיים			1943	פונר
שמש רבקה			1943	"
שמש פסיה	אברהם־חיים. רבקה		1943	"
שמש משה	" " "	1913	1941	זלסיה
שיביץ סימה לבית מצר				

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
שמש שמריה	אליעזר, ינטה	1885	1943	פונר
שמש שיינה לבית לוין	עתניאל, מפיה	1889	1943	"
שמש עתניאל	שמריהו, שיינה	1921	1945	שמברג גרמניה
שולקין אידל				אסטוניה
שולקין מניה			1943	פונר
שניידמן ראובן	ברוך־זבולון, סוסיה	1910	1941	סמורגון
שניידמן יעקב	ברוך־זבולון, סוסיה			
שוכמן רבקה	איסר, רעיה	1929		
שמוקלר דוד				
שמוקלר נחום	דוד,			
שמוקלר פייגל	דוד,	1919		
שמוקלר הניה	דוד	1921		
שמוקלר שלמה	דוד	1920		
שורץ גדל				לבדבה
שורץ צביה				פונר
שורץ נחה				"
שורץ הירש				לבדבה
שולומוביץ איצה־מוטה				
שולומוביץ מניה				
שולומוביץ שלום	קלמן, בלומה	1861		סמורגון
שולומוביץ בתיה			1941	"
שלומוביץ נחום	עם משפחתו			וילנא
שולומוביץ אובסיי	עם אשתו			
שולומוביץ מונס				וילנא
שולומוביץ שפרינצה				וילנא
שולומוביץ משה			1941	מולודצנה
שולומוביץ רוחה				
שולומוביץ מרגלית				
שמש לייבל		1903	1943	פונר
שמש לאה לבית אלפרוביץ	בנימין, טייבה	1904	1943	"
שמש בריינה	לייב, לאה	1927	1943	"
שמש בתיה	" "	1931	1943	"
שמש חנה	" "	1933	1943	"
שולומוביץ יהושוע	שלום, מרגליה	1900	1944	
שולומוביץ לאה לבית סבירסקי		1900	1944	

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
שניידמן אריה־לייב		1881	1942	אושמיאני
שניידמן שטישה לבית קגן	אברהם־יצחק, ברכה	1883	1942	〃
שניידמן יצחק	שלמה־חיים	1911	1943	פונר
שניידמן סוניה לבית ציגל	וולוול, רחל	1913	1943	〃
שניידמן שלמה־חיים	יצחק, סוניה	1937	1943	〃
שניידמן רחל	〃 〃	1940	1942	אושמיאני
שפסנוול מלכה לבית יביץ	חיים, רבקה	1899		
שפנסנוול בילה	אברהם, מלכה	1930		
שפסנוול חיים	אברהם מלכה	1933		
שפירא רחל־לאה לבית קברטץ	יואל ביינס, אסתר	1901	1943	פונר
שפירא אלתר		1899	1941	
שפירא יהודה	אלתר, רחל־לאה	1925	1943	פונר
שפירא אשר	〃 〃 〃	1927	1943	פונר
שפירא צילה	〃 〃 〃	1935	1943	פונר
שורץ אליהו	יצחק, פעיה		1943	פונר
שורץ ליבה			1943	פונר
שורץ משה	אליהו לייבה	1927	1943	פונר
שורץ וולוול	יצחק, פעיה		1943	פונר
שורץ חנה			1943	פונר
שורץ פרומה	וולוול, חנה	1928	1943	פונר
שורץ פייגה	〃 〃	1929	1943	פונר
שניידמן חיה־גולדה				
שטיינמן זונדל	דב	1876	1944	קובנה
שטיינמן פייגה	אלתר, יהודית	1939	1944	קובנה
שפירא זליג		1905	1943	וילנה—פונר
שפירא הניה לבית הורביץ	אברהם אליעזר — אסתר	1910	1943	〃
שולמן לייבקה	אברהם, פרידה רבקה	1973	1944	שטוטהוף
שפירא שלמה			1941	ווילייקה
שפירא רעיה			1941	〃
שפירא יוסף	שלמה, רעיה		1941	〃
שפירא פעיה			1941	〃
שלמה	השמש עם משפחתו			
שולמן יעקב				
שולמן אשתו				

המשפחה והשם	שמות ההורים	שנת הלידה	נספה בשנת	המקום
שולמן פסיה	יעקב	1927		
שולמן יצחק	יעקב			
שולמן לייבקה	יעקב			
שולמן סוניה לבית זרצר	ראובן, רחל עם ילד			
שורץ יצחק				
שורץ גוסיה לבית קבצניק	עם ילד			
שולמן אליעזר	עם משפחתו			
שולמן פייגל				
שולמן אברהם	עם משפחתו			
שמש ישראל				
שורץ לייב	עם משפחתו			
שורץ משה				
שיניוק אהרון				
שוכמן רעיה לבית רבינוביץ	יצחק, ליבה	1899		
שוכמן מרדכי	איסר, רעיה	1922		
שוכמן יעקב	" "	1924		

בַּקָּשַׁת סְלִיחָה וּמְחִילָה

מִנִּשְׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים הָאַלְמוֹנִים

בְּנֵי עִירֵנוּ סְמוֹרְגוֹן

שֶׁשְּׁמוֹתֵיהֶם לֹא נִזְכְּרוּ בִּרְשִׁימוֹת

דַּפֵּי־יִזְכֹּר

אִם בְּשֶׁל חוּלְשַׁת הַדַּעַת וְהַשִּׁכְחָה וְאִם בְּשֶׁל חוֹסֶר עֵדוּת

יֵאָצֵר יְגוֹן־חֶדְלוֹנָם, בְּלִבֵּנוּ עַד עֵת

„וְנִקֵּיתִי דָּמָם — לֹא נִקֵּיתִי"

ועד ארגון יוצאי
סמורגון בישראל.

לזכר קדושי
קהילת סמורגון הי"ד
שנספו בימי השואה הנאצית
יום הזכרון כ"ז חשון
ת.נ.צ.ב.ה
מנציחים יוצאי סמורגון
בישראל ובתפוצות

איכה
היתה לטבח ולמשיסה
העיר רבתי בגאונים חכמים וסופרים
שרתי בתורה מוסר ודעה
ווילנא
לזכר קדושיה מקדשיה ומכמניה
שנספו ונחרבו בידי הצוררים הנאצים
עד עולם יקוננו
יוצאי ווילנא בישראל ובתפוצות
יום הזכרון כ"ד באלול

מצבת זכרון
על אלה אני בוכיה
על קדושי עירתנו שהתבוססה
בהיכלי קודש של תורה
ומוסדות צדקה ותרבות
אולקניק
ובנותיה סלו וליפון
הקדושים והטהורים
שהומתו באכזריות
ע"י הנאצים ועוזריהם ימ"ש
בימים ד' ה' תשרי תש"ב
ונקברו בקבר האחים באיישישוק
הי"ד

לזכר קד
בריסק
שנספו ב

רפאל ויינשטיין

מפעולות ועד ארגון יוצאי סמורגון

מה היתה פעילותם של בני עירנו בארץ לניצולים מבני עדתנו סמורגון ?

ביוזמתו של העסקן הוותיק ג. ויינשטיין התאספו החברים: ברוך סוצקבר, פסח טבורסקי, זלמן קצקוביץ, צדוק רודניק, בתיה שיין, אלטה דנישבסקי ועוד וייסדו „וועד זמני של אירגון יוצאי־סמורגון". בשנת 1945 התכנסה האספה הגדולה מכל יישובי הארץ. כל אחד תרם. ככול אשר ידבנו ליבו, את תרומתו לקופת גמילות הסדים, אשר הושיטה עזרה לנצרכים בצורת הלוואות בלי רבית. חברי הוועד שעבדו ללא ליאות לא הסתפקו בעזרה שבני עירנו בארצנו הגישו לניצולים. הקומץ הזה לא הספיק. המזכיר של הוועד ב. סוצקבר והיו"ר ויינשטיין פנו אל בני עירנו

שנמצאו בארצות הברית בקול קורא לחוש ולבוא לעזרת בני עירם שבנס ניצלו מן השואה בעור שיניהם והם נמצאים בצרה ובמצוקה חמרית. בראש „וועד הסעד" של הסמורגונאים בארצות הברית עמד באותה עת מר אברהם פורסייט ז"ל. הוא תכף נענה לבקשתם ובכל מרצו התמסר לעבודת העזרה הזו. הוא ביצע מגבית למען

קרן קופת גמילות־חסד. א. פורסייט לא הסתפק בזה אלא אירגן משלוח חבילות מזון ,בגדים לניצולים הנמצאים בארץ וגם לאלה שנשארו בחיים בעיר סמורגון. שנים פעל ללא הרף וללא ליאות. הוא קיים לכל פרטיה ודיקדוקיה מיצווה זו של: „וחי אחיך עמך", „ואהבת לרעך כמוך". הוא הראה בעליל הלכה למעשה ש„כל ישראל ערבים זה לזה". הוא קשר את הניצולים עם קרוביהם בארצות הברית, שיגע ומצאם ועוררם לפתוח ידם לשארי־בשרם ובני עירם.

„וועד אירגון יוצאי סמורגון" עמד על משמרתו בכל תקופת השואה. כל עולה ניצול בן עיר סמורגון נתקבל בזרועות פתוחות. לכל אחד ניתנה עזרה ראשונה בצורת כ"ה לירות. דאגו לשיכונו, ועד כמה שאפשר היה, גם להסתדרותו בעבודה מפרנסת את עושיה, ולא רק זאת, הוועד אירגן משלוח חבילות-מזון לאלה שנשארו בחיים ושבו לגור בעירנו. ויהי רצון שלא נדע עוד מלחמה, פורענות ודאבה והלוואי שנזכה לראות את כל בני עירנו סמורגון מקובצים ונקלטים בארצנו משגשגת ופורחת.

ירושלים 8.4.62

א. טשיפקין (ניו־יאָרק)

דער פאראייניקטער סמארגאנער הילפס־קאמיטעט

די סמאַרגאָנער אין אמעריקע האָבן זיך שטענדיק ברייטהאַרציק אָפּגע־רופן אויף די נויטן פון אונדזערע ברידער אין סמאַרגאָן.

די הילף האָט אָבער געטראָגן א ניט אָרגאַניזירטן כאַראַקטער. פון צייט צו צייט פלעגט די אָדער אַנדערע אָרגאַניזאַציע צושיקן הילף פאַר די אָדער אַנדערע אינסטיטוציע אין סמאַרגאָן. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן אויף א צופעליקן און כאַאָטישן אופן. ס'האָט געקענט פאַסירן, אַז איין אינסטיטוציע זאָל קריגן הילף פון עטלעכע ערטער מיט אַמאָל און די אַנדערע זאָל גאָרניט קריגן און זאָל ניט קאָנען פונקציאָנירן אויס מאַנגל אין מיטלען.

אפשר איז דאָס אַלץ געווען דערפאַר, ווייל מיר האָבן געלעבט מיט האָפענונג, אַז דער לעבן וועט זיך דאָרטן איינשטעלן און זיי וועלן נישט דאַרפן מער אָנקומען צו אונדזער הילף, אַז אונדזער הילפס־אַרבעט פאַר זיי איז צייטווייליק.

מיר זענען אָבער געצוווּנגען געווען איבערשאַצן די לאַגע. די גרויסן פון פוילן אין אַלגעמיין און פון סמאַרגאָן בפרט זענען געוואָרן אַלץ טרויעריקער. עס איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די הילף וועט דאַרפן זיין א פּערמאַנענטע. עס איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די הילף, וועלכע מיר האָבן זיי געגעבן ביז אַהער, איז נישט גענוגנד. די נויט און אָרעמקייט זענען דאָרט אַזוי גרויס, אַז גרעסערע און ממשותדיקע הילף מוז זיי געגעבן ווערן. עס איז אונדז אויך קלאָר געוואָרן, אַז אין דער אַרבעט פון הילף מוז אַריינגעטראָגן ווערן א געוויסע פּלאַנמעסיקייט.

מיט אָט־דעם באַוווסטזיין האָבן זיך אַלע סמאַרגאָנער אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק פאַראייניקט.

אין הייליקע אויפגאַבע האָבן זיך אַלע געשטעלט: צו העלפן אונדזערע אומגליקלעכע ברידער אין זייער איצטיקן שווערן מאָמענט.

אָבער די פאַראייניקונג האָט באַוויזן אויפצוטאָן עפּעס מער. און טאַקע פאַר אונדז סמאַרגאָנער דאָ אין אַמעריקע.

מיר האָבן גובר געווען די קללה פון אונדזער אַמעריקאַנעם יידישן לעבן — די פּראַקציאָנעלע צעריסנקייט אונדזערע.

צום ערשטן מאָל האָבן מיר סמאַרגאָנער פון אַלערליי שאַטירונגען זיך פאַראייניקט פאַר איין הייליקן צוועק.

עס האָט געמוזט פּאַסירן.

מיט אַ שונא, וואָס שטרעבט אויסרייסן מיט געוואַלד די מינדסטע עקזיסטענץ מעגלעכקייט פון אונדזערע ברידער אויף יענער זייט ים — וואַקסט ביי אונדז דאָ פון יעדער מינוט אַלץ מערער און מערער די שרעק און מורא פאַר זייער גאַנצקייט און זיכערקייט.

עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די לעצטע זאָל אַרויסרופן ביי אונדז אַ געפיל פון פאַראַנטוואָרטלעכקייט און אַ הייסן ווונטש צו קאָנסאָלידירן אַלע אונדזערע היגע קרעפטן אין איין צענטראַלע געמיינזאַמע אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל קענען ווי געהעריק איז אַרויסהעלפן זיי אין נויט.

כדי אונדזער אַרבעט זאָל זיין אַ ווירקזאַמע און דערפאָלגרייכע, מוזן מיר אַלע פאַרגעסן אָן אונדזערע פּאָליטישע טענדענצן און פּריוואַטע מיינונגס פאַר־שיידנהייטן.

דער סמאַרגאָנער פאַראייניקטער הילפס־קאָמיטעט עקזיסטירט, מוז עק־זיסטירן און וועט עקזיסטירן.

ס מ אַ ר ג אָ נ ע ר! אַ הייליקע אויפגאַבע שטייט פאַר אייך, — אַן אויפ־גאַבע, וועלכע איז דיקטירט פון מענטשלעכקייט און ברידערלעכקייט.

אַן אויפגאַבע, וואָס טאָר אונדז נישט לאָזן רוען ביז וואַנען מיר וועלן איר ניט פאַרווירקלעכן.

אונדזערע ברידער, שכנים פריינט און אַלטע באַקאַנטע אין סמאַרגאָן קעמפן מיט זייערע לעצטע כוחות אָנצוהאַלטן זיך ביים לעבן.

ס מ אַ ר ג אָ נ ע ר! איר טאָרט ניט בלייבן גלייכגילטיק. איר מוזט זיי העלפן. שליסט זיך אָן אַלס אַ יערלעכער מיטגליד פון דעם פאַראייניקטן סמאַר־גאָנער הילפס קאָמיטעט.

י. מיללער

די סמארגאנער אין אמעריקע

חברה אנשי סמארגאן בני חיים אברהם

אינאיינעם מיטן שטראָם פון עמיגראנטן, וואָס האָבן די 80־ער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, אונטער דעם דרוק פון פאָגראָמען און נגישות אין דער צארישער רוסלאנד, געמוזט פארלאָזן די אַלטע היים און זוכן זיך א נייעם מקום־מיקלט, זענען אויך געווען אייניקע סמארגאָנער.

קומענדיק אין אמעריקע, אין א פרעמדן לאנד, זענען זיי געווען הילפלאָז און פארצווייפלט. דער קאָנטראסט פון א קליין שטעטל אין דער ליטע און דעם גרויסן קאָכיקן ניו־יאָרק, איז געווען קאָלאָסאַל.

ביסלעכווייז האָבן זיי זיך איינגעאָרדנט. איצט, אז מען האָט שוין געהאט א שטיקל ברויט, האָט מען געבענקט נאָך א פריינט, נאָך א היימישן מענטשן.

אין 1887, דעם 8־טן מאי, האָט א גרופּע סמארגאָנער זיך צוזאמענגעקליבן אויף א טאפּ־פלאָר אין העססטער סטריט און באַשלאָסן צו גרינדן א סמארגאָנער פאראייניקטן בונד.

די ערשטע גרינדער זענען געווען: גרשון בלום, יהודה אנטשעלעוויטש, זונדעל ראבינאָוויטש, רפאל שווארץ, מאַקס עלענטוך, סעם יאפּעץ, בארנעט לאפּקין, בארנעט אש, סעם אלפּערט, ליפּא גאָלדשטיין, בערל־משה אשינאָווסקי, מאָריס האָראָוויטש, שלמה הורוויץ, בארנעט קרעווסקי און דזשאָ דלאָט.

די הייפּעלע עלנטע עמיגראנטן, האָבנדיק אין זינען זייער אלטע היים סמארגאָן, מיט רעספּעקט פאַר זייער פירער פון אלע מאסן אין סמארגאָן און אַרומיקע געגנטן, מיט רעספּעקט פאר דעם גרויסן געלערנטן און אויפטוער ר' חיים אברהם, האָבן זיך א נאָמען געגעבן:

חברה אנשי סמארגאָן בני חיים אברהם.

מיט דער מי פון דער קליינער הייפּעלע אימיגראנטן, זענען די איבעריקע אימיגראנטן, וואָס האָבן אָנגעפאנגען צו קומען אין לאנד, באזאָרגט געוואָרן ביי זייער אָנקומען מיט פינאנציעלע מיטלען, מיט ראט און טאָט פאר דער צוקונפט.

די חברה אנשי סמארגאָן בני חיים אברהם האָט אָנגעפּאַנגען צו וואַקסן, די מיט־גלידערשאַפט האָט שוין געהאַט דערגרייכט גענויע צוויי הונדערט.

אַן אמתע ברידערלעכע אַטמאָספערע און פריינטלעכקייט הערשט צווישן אונדזערע חברים. מיר זוכן אַרויסצוהעלפן זיך אין אַ עת צרה. מיר טיילן זיך מיט די פריידן און ליידן.

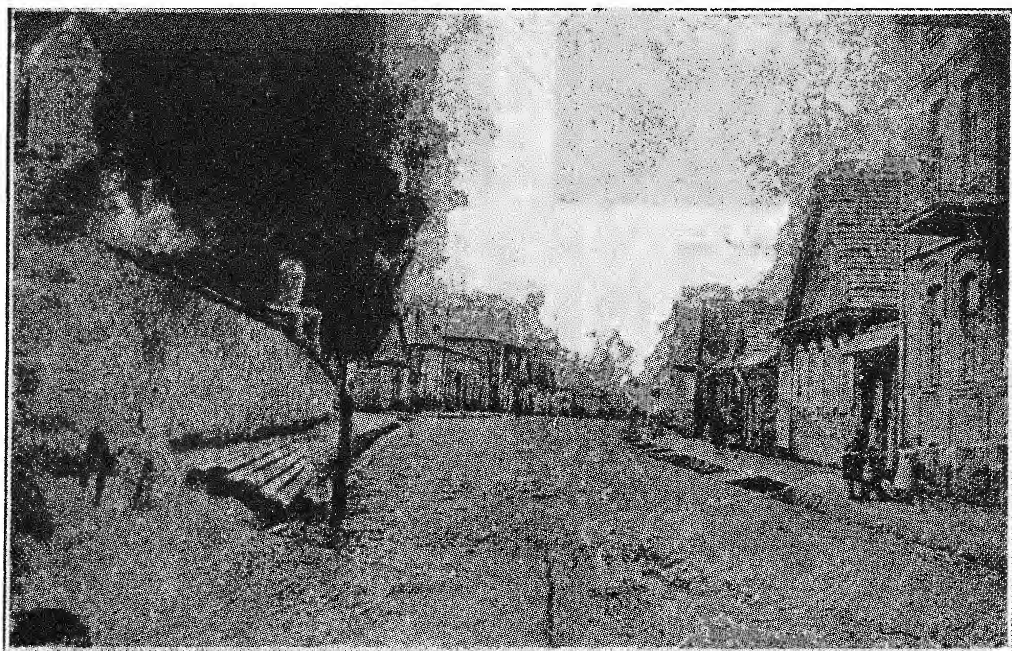
גאָר אַ וויכטיקע ראָל האָט אונדזער חברה געשפּילט נאָך דער מלחמה. סמארגאָן האָט געליטן פון דער מלחמה מער, ווי וועלכע עס איז אַנדערע שטאָט, און מיר האָבן געטאָן איבער אונדזערע כוחות צו פאַרהיילן די ווונדן, וואָס אונדזערע ברידער האָבן נאָך געטראָגן. און פון דאַמאָלסט אָן נעמט די חברה אנשי סמארגאָן בני חיים אברהם אַ וואַרימען אינטערעס אין אַלעס וואָס ווערט געטאָן אין אונדזער אַלטער היים און האַלט אָן די שטיצע צו די דאָרטיקע אינסטיטוציעס.

אָט דעם וואַרעמען, פריינטלעכן, ברודערלעכן געפיל צו אונדזערע ברידער סיי דאָ, סיי דאָרט אין אונדזער אַלטער היים וועט אונדזער חברה אָנהאַלטן.

אונדזער חברה, די מוטער פון אַלע פאַראייניקטע אָרגאַניזאַציעס, באַגריסט די פאַראייניקונג פון אַלע סמארגאָנער אָרגאַניזאַציעס. מיר פאַרפליכטן זיך צו העלפן די אַרבעט פונעם רעליף און צו אַרבעטן האַנט אין האַנט פאַר אַ פאַר־בעסערונג פון פאַרצווייפלטן צושטאַנד, אין וועלכן עס געפינען זיך אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער אויף יענער זייט ים.

תמונות מספרות

בילדער דערציילן

הרחוב המינסקאי (מינסקער גאס פאר דער מלחמה)

רבני סמורגון (למאמרו של משה צינוביץ)

סמארגאנער רבנים זע ארטיקל פון משה צינאוויטש

ר' משה דנישבסקי

ר' רפאל שפירא

קבלת הרב סלודזינסקי בסמורגון להתמנותו כרב העיר. 31—1930

מוסדות בעיר

שטאטישע אנשטאלטן

ועד התמחוי לפליטי מלחמת העולם הראשונה
משמאל : יוסף רזניקוביץ, שוטקבר, רבקה אלודוכה, הרי הופמן, גב׳ מרקובסקה, גב׳ ליברמן. ליולקה חזנוב, ליובה גרייס, יוסף שולומוביץ, נתן רוזובסקי, פרלה גינזבורג־טויזנר בת הרב ר׳ מנשה, שלש בנות של מרקובסקי.

ועדת־נשים להלבשת ילדים עניים   פרויען קאמיטעט פאר הילף פאר ארימע קינדער
מימין : שפריזה שולומוביץ, ברוכל ברודנה, שרהל דנישבסקה, סוניה דנישבסקה (רופאת שנים), באסיל גאס, אלטה דנישבסקה.

ועד גמילות חסדים — **גמילות חסדים קאמיטעט**

עומדים מימין: ו. בירגר, ישראל רפופורט, מ. ברוידה, צדוק רודניק, קריינעס.
יושבים מימין: הירשעבער ברודנה, פייווע טבוריסקי, משה אנצלביץ, משה ברודנה, בדנס.

ועד אגודת בעלי מלאכה בסמורגון

יושבים מימין: מ. צוקרמן, א. שיין, ז. פרגמנט, י. רפופורט, קרוכמלניק.
עומדים מימין: א. גלפרין, א. שולמן.

התנועה הציונית על שלוחותיה בסמורגון

די ציוניסטישע באוועגונג אין שטאט

חוג דוברי עברית בסמורגון לפני מלחמת העולם הראשונה

א קרייז פאר העברעאיש ריידן אין סמארגון

באמצע : המורה שיינוק פסח. מצד ימינו : לאה שנזון, אלטה דנישבסקי, אלטה שטולפר.

משמאלו : לאה גרייס, רחל בלזם, סטסיה מגידס.

פארוואלטונג פון דער ליגע פארן ארבייטענדן א"י

עומדות מימין לשמאל : מלצר עטקע, קרוכמלניק חנה.

יושבים מימין לשמאל : י. שינר, ברודנה מנשה, בושקניץ מאיר, אלפרוביץ מנדל, לגט קלרה.

קבוצת „פועלי ציון" לפני מלחמת העולם הראשונה.
א גרופע „פועלי ציון" פאר דער ערשטער וועלט מלחמה
עומדים מימין לשמאל. אליהו יצחק אלפרוביץ, לאה אושיוביץ, רפאל הבן של זינדל המלבה, אריה הבן של שמואל הקצב.
יושבים מימין לשמאל: נתן רוזובסקי, רשל ברברמן, חיים אלפרוביץ, נחום הבן של מאיר השען, שמואל מדבינסק, אברהם דנישבסקי.

פגישת החלוץ מסמורגון עם קב' הכשרה „ארזיה" באושמינה.
א צוזאמענטרעף פון סמארגאנער החלוץ מיט דער הכשרה פונקט „ארזיה" אין אשמינע

קבוצת עסקנים של ההסת׳ הציונית בסמורגון לפני מלחמת העולם הראשונה

עם הד״ר מוסינזון

א גרופע ציוניסטישע עסקנים מיטן ד״ר מוסינזון

נתן רוזובסקי, ורשבסקי, שמואל פיין, איזיק ברודני (בר־אלי), ד״ר מוסינזון, יוסף ראניקוביץ, פייוויל רפופורט, אברהם בידרמן, גרשון ברוידא, חיים אלפרוביץ.

ועד קרן קיימת בסמורגון

קרן קיימת פארוואלטונג אין סמארגאן

עומדים מימין : ז. אלפרוביץ, ב. מהרשק, מ. גילמן, ש. רפופורט, ש. שיק, ז. פרגמנט.
יושבים מימין : א. אברמוביץ, ברנשטיין, ג. וינשטין, א. למדנסקי, א. איש אהובי.

קבוצת חלוצים ראשונה שעלתה ארצה לאחר מלחמת העולם הראשונה

א גרופע חלוצים וועלכע איז עולה געווען גלייך נאך דער ערשטער וועלט מלחמה די ציוניסטישע בעוועגונג איז שטאט

עומדים מימין : צ. צרבין, א. שמואלזון, ז. רודומין, ש. רודנסקי, א. ציפקין, ח. אלפרוביץ מ. כהן. יושבים מימין : ש. ברלין, י. הלפרין (ווילנא), ה. אנצלביץ, ש. שיין, א. למדנסקי, א. שלומוביץ, ד. גרינברג. שורה שלישית משמאל : א. דנישבסקי, מ. ברודנה, פנינה שפירא (לפר) (ווילנא), מרגלית קרנסקי (ווילנא), רחל ברלין (ווילנא), אידא ליפשיץ (ווילנא). למטה משמאל : ש. ווינשטין, א. קיסין (מווישניבה).

„... קבוצת בני ליטא תופשת את טור האוהלים הראשון,
עשרים אוהלים במספר וכה לעריהם יתחלקו :
תשעה אוהלים לוילנה, חמישה לקובנה ושניים
שניים לערי־השדה **סמורגון**, קושדר ויסטולין. רובם בני תורה
וחולמים על ציון משחר ילדותם,
עובדים בשדה באמון ו„תרבות" מרביצים במחנה.

מתוך „יובל העגלונים" לד. שמעוני

הסתדרות החלוץ בסמורגון

1924

„החלוץ" ארגאניזאציע אין סמארגון

עומדים מימין: א. דנישבסקי, מ. כץ, ישראל רבינוביץ.
שורה שניה: ק. טבלוביץ, ש. רודנסקי, צ. אלפרוביץ, צ. רודומין, ב. גרינברג.
יושבים שורה שלישית: א. גרינברג, א. אברמוביץ, מ. כהן, א. איש אהובי, ז. פרגמנט, ז. קצקוביץ, ז. רודומין.
יושבים למטה: ד. גרינברג, א. למדנסקי, א. שלומוביץ.

במרתף השואה בהר־ציון, ירושלים

ברוך סוצקבר פותח את עצרת הזכרון.

הנדר

„על דעת עיני שראו את השכול / ועמסו זעקות על לבי השחות. /על דעת רחמי שהורוני למחול / עד באו ימים שאיימו מלסלוח! נדרתי הנדר: לזכור את הכל. / לזכור — ודבר. לא לשכח. /

אברהם שלונסקי

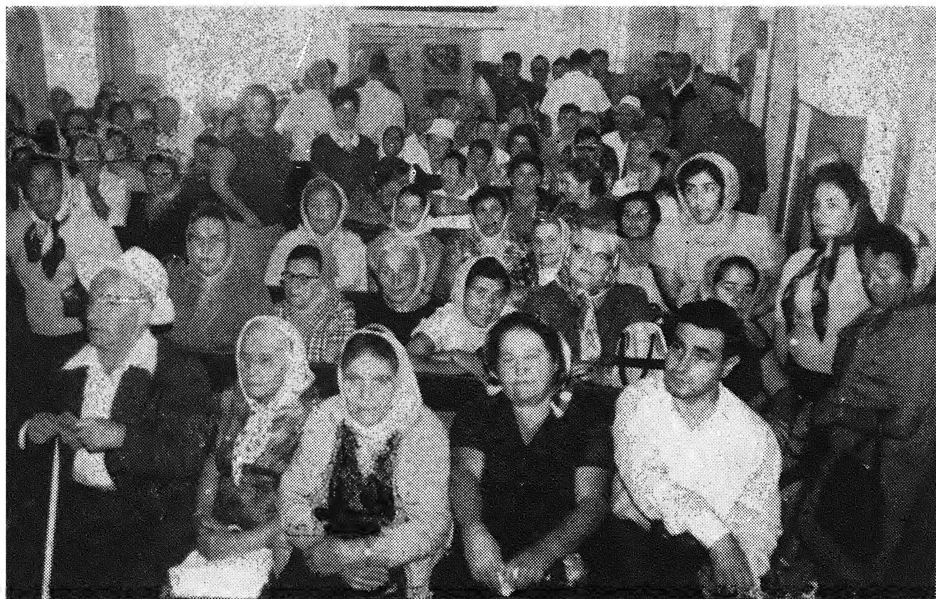
חנוך לוין מספיד...

יזכר...

... „ בכל שאלך אני שומע קולות,
— אחי הסחובים עדרים לשחיטה —
מאודי תבערה, מעיי מפולות,

מערים ועירות — מזבחות לעולות;
אנקת אבדנם לילותי מבעיתה.

ש. שלום

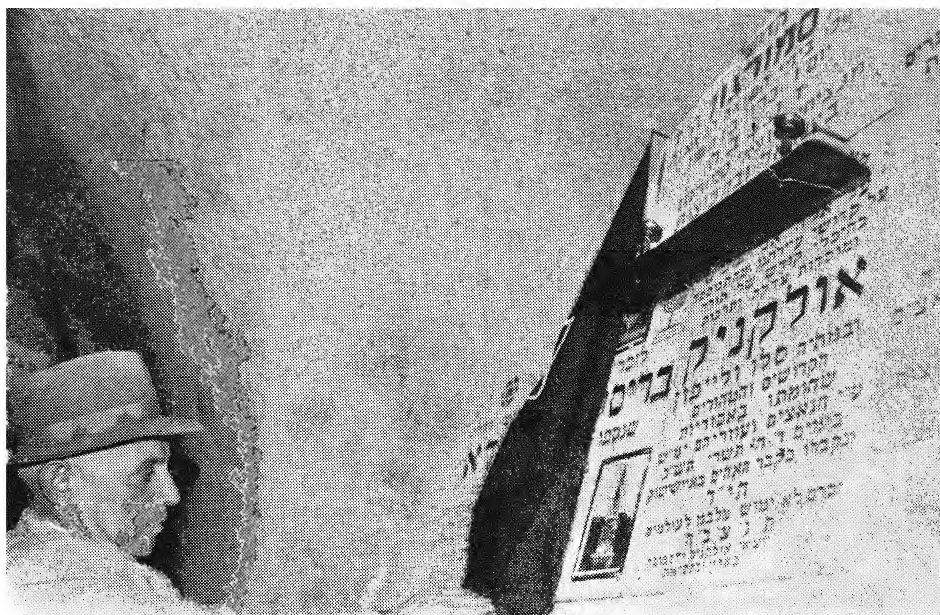
שרידי קהילת סמורגון במרתף השואה.

...„אחי, אחי רפאל — בעיניך הכבויות עוד מהבהבות להבות כל הכבשנים ובלבך המסוער עצורה זעקת הקרבנות, מאיש ועד אשה, מזקן ועד טף" (מתוך ההספד)

הקהל אומר פרקי משניות לעלוי נשמות קרבנות השואה.

„שנו רבותינו: אחינו לא שק ולא תענית גורמים, אלא תשובה ומעשים טובים"

הסרת הלוט מעל לוח קדושי סמורגון במרתף השואה ע״י ברוך סוצקובר.

„רופטו מיתרי-לבי לקול המצעק מרה: / האין זה הד מגי-בכות, של בן ובת ראו אמם כבודה חלל, עת גרון האב נשחט — קטנים פועים אל אל — ורוח קריאתם יקרע ? !״ ראובן אבינועם

הדלקת הנרות אל-מול קדושת לוח הזכרון ע״י אליעזר שולומוביץ.

„איך נחיה עם העצב הזה, עם מכאוב דעת זו מיום אלי יום ומלילה אל יום, — — אם לא יקום המבשר ברחובנו לפתע-פתאם וישמיענו בשורה: כי יש יום-שלומים-ממרום״. א. צ. גרינברג

נרות־נשמה...

בתמונה: חנוך לוין, מרגלית בילבסקי וברכה ברודני.

„... ובצעוד ילדינו אל גרדומים,
ילדים יהודים, ילדים חכמים,

הם יודעים, כי דמם לא נחשב בדמים —
הם קוראים רק לאם: אל תביטי!

נ. אלתרמן

בני מהרש״ק מדליק נרות במנורת־הששה (מליונים)

„בתי משרפות האדם לא ננעלו עדין...
מכל כבשן וכבשן

עוד מתאבך העשן —
עוד העולם נתון ביד קין...

עם השרידים...

בני מהרש״ק מספיד.

„הוי גלעד הקדושים, הוי גולל-ענקים,
הר נשפה של גויות זעירות ורכות /
מתקמר למרומים — ונסוגים השחקים /
ותחתיו אדמות בבשתן נמקות / בנימין טננבוים

(קטעי השיר והקינה צוטטו בדברי ההספד של חנוך לוין)

כנס האזכרה ה־9 בחדרה
אוגוסט 1954

בהשתתפות החזן מ. קוסוביצקי ז"ל

ברוך סוצקובר

משה קוסוביצקי ז״ל

ביום כ״ב אלול תרנ״ז נולד בסמורגון להורים אלטע ואביגדור קוסוביצקי, הילד משה שנועד בחייו לכבוש את העולם כחזן בעל שם עולמי.

הוא התחנך במשפחתו שהיו בעלי תפילה וקיבל חינוך מסורתי. למד אצל סבא שלו ר׳ שלים שולמן ולאחר מכן בפרו גמנסיה של סמורגון. בגיל צעיר הפליא את שומעיו בקולו הערב וזמרתו הנעימה. באותו זמן התמסר גם משה קוסוביצקי הצעיר לפיסול וציור. התחיל לשיר במקהלת בית הכנסת של סמורגון.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה כשסמורגון נשרפה ונחרבה כליל, עוזב משה קוסוביצקי עם משפחתו יחד עם כל אנשי העיר סמורגון כפליטים ומגיעים לרוסיה והתישבו בעיר רוסטוב. ולמרות שמצבם החמרי של המשפחה ברוסיה היה טוב, הם חוזרים משם לסמורגון החרבה, ומשה קוסוביצקי היה בין אלה ששיקמו את העיר מחדש. לאחר מכן עבר לוילנא שם השתלם במוסיקה, שר באופרה, ושם עשה את צעדיו הראשונים כחזן בבית הכנסת כאָר שול של וילנא. ושם הוא מתחיל להתפרסם כחזן בעל קול נעים. לאחר תקופה של חזנות בוילנא הוא מוזמן ומתקבל כחזן בבית הכנסת טלומצקה בורשה עד פרוץ המלחמה בתרצ״ט.

הצליח להנצל בנס מהשואה הנאצית, עזב את ורשה והגיע לרוסיה. בתום המלחמה נסע לאמריקה ונתקבל כחזן בבית הכנסת בית־אל בניו יורק והחזיק במשרה זאת עד ליום מותו.

בתקופה זאת התפרסם החזן משה קוסוביצקי בעולם וגם הופיע בכל העולם וזכה לקציר של תהילה והערכה רבה.

בז׳ באלול תשכ״ו 23.8.66 נדם קולו של החזן העולמי משה קוסוביצקי שהיה אהוד ומקובל על קהל שומעיו ומעריציו הרבים בעולם. בצער רב נתקבלה הידיעה על מותו לאחר מחלה ממארת שתקפה אותו והשתיקה את הקול אשר רבים הקשיבו לו בכל אתר ואתר.

הובא לקבורה בישראל בה הירבה לבקר ולהופיע בחייו, ונקבר בהר מנוחות בירושלים, ביום ה׳ ט׳ אלול תשכ״ו.

כנס האזכרה ה־9 בחדרה, אוגוסט 1954, בהשתתפות החזן מ. קוסוביצקי ז״ל.

פתיחת הכנס

מימין: י. וידרקר ראש עירית חדרה, פ. טבוריסקי, ב. סוצקבר, ג. ויינשטין, מ. קוסוביצקי ז״ל, א. איש אהובי ז״ל.

מ. קוסוביצקי ז״ל מברך את הכנס

מימין: א. איש אהובי ז״ל, י. וידרקר, א. שולומוביץ, ש. מאירסון (יושב) ז״ל, מ. קוסוביצקי ז״ל ב. סוצקבר, ג. וינשטין, פ. קריניס, ב. שיין ז״ל.

מ. קוסוביצקי ז"ל, שר.

אנשי סמורגון בכנס.

הגב' ב. ברודנה מגישה פרחים לחזן מ. קוסוביצקי ז"ל.

החזן מ. קוסוביצקי ז"ל ביציאה מאולם הכנס נפרד מבני עירו.
עומדים ע"י פ. צוקרמן, ר' יצחק מרדכי סוצקבר ז"ל.

★

שלושת האחים קרפל הצעירים, שהיו במחנות ונפגשו אחר כך ביערות, היו היהודים הראשונים שהגיעו לסמורגון ההרוסה והשדודה.

הם צולמו בסמורגון ע״י נוצרי, שגר ברחוב בער־שע שבועיים לאחר יציאתם מה־ער.

★

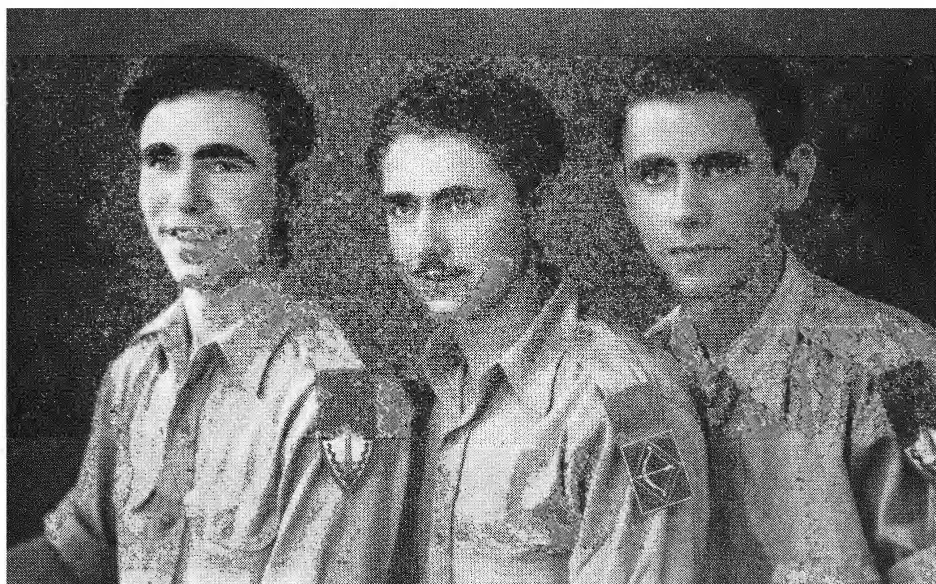

ב ש ו א ה

האחים קרפל בחזרם מהמחנות לסמורגון

באוגוסט 1944

מימין : ירוחם, ישראל, יוסף.

ב י ש ר א ל

האחים קרפל חיילים בצה״ל

מימין : יוסף, ירוחם, ישראל.

ישיבת פרידה של חברי הסיעה היהודית בעירית סמורגון לפני עליתו ארצה של ה' ג. וינשטין.
עומדים מימין: נתן טבוריסקי. חיים לוין,
יושבים מימין: ישעיהו קוברסקי, ליבמן, ג. וינשטין, מאיר גולדברג.

חגיגת יובל 90 שנה לה׳ ג. וינשטין, יו״ר ארגון סמורגון בישראל.

ה׳ ג. וינשטין יושב בראש השולחן.
משמאל: מרדכי טבוריסקי, פסח טבוריסקי, ברוך סוצקבר, טובה סוצקבר, לאה בוביס (בודגר), רפאל וינשטין, אליעזר שולומוביץ, דבורה שולומוביץ, דב מורוחובסקי.
ממול: זלמן קצקוביץ, שושנה פלבסקי.

עם חתן היובל
עומדים מימין: רחל קצקוביץ, יפה לובלינסקי (שולומוביץ), לאה שולומוביץ, בנימין שולומוביץ, ישראל לוינסון, מרדכי טבוריסקי, אליעזר שולומוביץ, דבורה שולומוביץ, בתיה וינשטין, ברוך סוצקבר, טובה סוצקבר, לאה בוביס (בודגר), שושנה פלבסקי, זלמן קצקוביץ, ז. טבוריסקי.
יושבים מימין: רודניק, צ. רודניק, שמואל וינשטין, ג. וינשטין, רפאל וינשטין, לאה לוינסון, פסח טבוריסקי.

ברוך סוצקובר

מפעולות הועד

כשנודע לנו, לאנשי סמורגון בישראל, המצב המר שבו נתונים בני עירנו, בפרוץ מלחמת העולם השניה, ואנו שחשנו על גופנו ובשרנו את כל הצרות והתלאות שעברו עלינו בהיותנו פליטים בתקופת מלחמת העולם הראשונה ברוסיה, וכל אימת המאורעות והפרעות באוקרינה, וחזירתנו לסמורגון החרבה והשוממה — ידענו וחשנו את מצבם ונחלצנו לעזרת אחים.

בחדרה היינו מרוכזים הרבה יוצאי עירנו, אשר בזמנים רגילים, בשנים שקדמו למלחמת העולם השניה, היינו מגישים עזרה וסעד לעולים החדשים שבאו מסמורגון עד לקליטתם בארץ, וכל זה נעשה ללא ארגון מיוחד לכך. כל אחד בהתאם ליכולתו ואפשרותו הגיש את העזרה הדרושה.

אולם הפעם ידענו שתדרש מאתנו עזרה מוגברת בתנופה גדולה ובממדים אחרים בהתאם לצרכים עקב השואה הגדולה שפקדה את אנשי עירנו, אשר לא תוכל להעשות בצורה ומתכונת הקודמת.

ולשם כך קם ארגון יוצאי סמורגון בישראל אשר מרכזו היה בחדרה והתחיל להתכונן לפעולת העזרה הדחופה הראשונה לניצולי השואה שחכינו לבואם. לא היתה באפשרותנו להחלץ לעזרה בגופנו בחוץ לארץ, זה נעשה ע״י גופים ומוסדות שונים אשר גם אחדים מאנשינו השתתפו בפעולת ההצלה. אולם כארגון לא נשאר לנו אלא להתכונן לקבלת אחים ניצולים ולעזור להם להקלט ולהסתדר כאן בארץ.

באספה הראשונה שהתקימה בחדרה נבחר ועד הארגון הראשון שהיה מורכב מה״ה: גרשון וינשטין, יו״ר; ברוך סוצקבר, מזכיר; אליעזר שולומוביץ, גזבר; ברטה שיין; פסח טבוריסקי; וזלמן קצקוביץ.

בשנת 1945 קיימנו בחדרה את כנס האזכרה הראשון לזכר קהילתנו סמורגון, שהושמדה בשואה הנאצית ואיננה קיימת יותר. ומאז, מדי שנה, אנו עורכים כנס אזכרה.

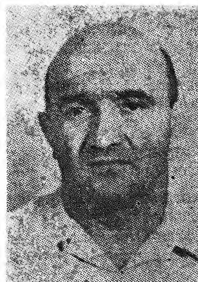
התחלנו בגביית כספים, פתחנו חשבון בבנק הלואה וחסכון, יצרנו קופת גמילות חסד לעזרת חברים, אשר היו״ר שלנו מר גרשון וינשטין ניהל אותה ודאג להתפתחותה והקדיש לזה עבודה רבה כפי שהוא יכול, עם נסיונו הגדול עוד מסמורגון בזמן העזרה לאחר מלחמת העולם הראשונה, והודות לו התפתחה עבודת הגמ״ח והרבה חברים נזקקים נעזרו. במשך הזמן חולקו כ־300 הלואות בסך קרוב ל־40 אלף לירות. השתדלנו לעזור כמיטב יכולתנו לפי אפשרותנו היות והעזרה שקוינו לקבל מאת אנשינו באמריקה היתה מצומצמת ביותר. כמעט אפסית.

ועד יוצאי סמורגון בישראל

בתמונה מימין לשמאל: בשורה הראשונה: אליעזר שלומוביץ (גזבר), ברוך סוצקובר (מזכיר), פסח טבוריסקי, בשורה השניה: שושנה דנישבסקי (פלבסקי) גרשון ויינשטיין (יו"ר), ברטה שיין ז"ל, בשורה השלישית: אביגדור יעקובסון זלמן קצקוביץ', מרדכי טבוריסקי.

העזרה לא התבטאה רק בהלואת כסף, היו מקרים שהיינו צריכים להגיש גם סעד נפשי למשתחררי המחנות והגיטאות, וגם בכוון זה השתדלנו ופעלנו.

אצל חברת הועד שלנו הגב׳ ברטה שיין היה הבית פתוח לכולם וכל אחד שנזקק מצא בו את סעדו. בזמנים הראשונים לבואם של משפחות אכסנו אותם בבתים של חברים עד שנמצאה להם דירת קבע.

וכשנודע לנו על מציאתם של אנשינו שחזרו לסמורגון שלחנו להם חבילות מזון ובגדים.

בשנת 1953 לאחר שפסקו להגיע אלינו אחינו משארית הפליטה, בכנס האזכרה החלטנו על הוצאת ספר „סמורגון" על מנת להנציח את עירנו וקהלתנו למען הדורות הבאים.

התלבטנו וחפשנו אדם מתאים למשימה הזאת. ומצאנו את חברנו א. איש אהובי (איסר ליברמן) ז״ל כאדם המתאים לפעולה הזאת. ואכן הוא קיבל עליו את העבודה הזאת, וניגש לבצעה בכל הרצינות והרצון.

ובמשך כמה פעמים שנפגשתי אתו בענין הספר ראיתי שבחירתנו היתה נכונה. הוא היה האיש שמסוגל היה לדלות את כל מה שקשור ל„סמורגון" ממקורות הספרים אשר הוא העמיק בהם וידע להוציא את המועיל ונחוץ לנו. אולם לצערנו לא גמר את עבודתו, לבו החולה לא עמד בו וחיי האיש הזה וכל פעלו וביניהם גם פעולתנו אנו, הוצאת הספר — נפסקה.

ובכנס הבא בשנת 1954 הזכרנו כבר את חברנו איש אהובי ז״ל ביחד עם יתר הנעדרים.

תהיינה השורות האלו מוקדשות לזכרו של חברנו א. איש אהובי בספרנו, אשר הודות להתחלתו בהוצאת הספר אנו המשכנו והבאנו אותו לידי גמר.

הרחבנו את מספר החברים בועד וצרפנו את החברים: אביגדור יעקובסון, שמואל וינשטין ושושנה דנישבסקי (פלבסקי).

בשנת 1960 התקשרנו עם הסופר אבא גורדין ז״ל לשם עריכת הספר. נבחרה ועדת הספר של 11 חברים בהרכב:

חנוך לוין, ברוך סוצקובר, אביגדור יעקבסון, לאה בודגר (בוביס), שושנה דנישבסקי (פלבסקי), מרדכי טבוריסקי, לאה לוינסון, וישראל לוינסון, נבחרה מתוכם מערכת הספר והתחלנו לרכז חומר ולהמשיך בעריכתו.

אולם גם הפעם לא נסתייע מזלנו. עורך הספר, הסופר אבא גורדין, אשר נחשב גם הוא כאיש סמורגון, ואשר ניגש לפעולת העריכה לא רק כעורך אלא גם כאיש קהילתנו, לא גמר את עבודת העריכה. ופעם בשיחתו אתי אמר לי: הזדרזו בהכנת וריכוז החומר כי אני איש זקן וחולה, ומי יודע מה ילד יום. לבו ניבא לו שלא יוכל לגמור את עבודתו, ואכן כך היה. ולא ידע כי זמן קצר לאחר זה יפסיק לבו מלפעול.

ובהיותו בבית החולים כשבקרנו אותו שעות ספורות לפני מותו, עוד חשב למחרת לצאת מבית החולים ולהמשיך בעריכה ולא ידע כי נבואתו תתקים. ולא הספיק לסיים את עבודתו ולא זכה לראות את הספר מושלם וגמור, אשר כל כך השתדל ורצה בהופעת הספר בכל לבו.

בהתחלת ספרנו מופיעה תמונתו של עורכנו אבא גורדין ז״ל כשלמטה שני תאריכים (1887 — 1964).

יהיה זכרו שמור עמנו לעד.

והפעם נגשנו לסיים את הספר בכוחות עצמנו. והודות לחברנו חנוך לוין שעוד בחייו של העורך אבא גורדין לקח חלק פעיל גם בעריכה אשר קיבל עליו לסיים את עריכת הספר והקדיש לזה הרבה מזמנו, באה פעולתנו הוצאת הספר „סמורגון״ לסיומו.

תודתנו נתונה בזה לכל החברים שעזרו לנו בהוצאת הספר ובהמצאת החומר לחברים שהכינו את רשימת הנעדרים ולחברה לאה בודגר (בוביס) אשר הקדישה הרבה מזמנה לספר.

לא קיימת יותר העיר סמורגון כקהלה יהודית.

הנצחנו אותה על לוח זכרון במרתף השואה בהר־ציון בירושלים יחד עם כל הקהלות הקדושות אשר שמה אנו מתיחדים עם זכרם. ובספר „סמורגון״ לזכרון עד לדורות הבאים.

ויהיה זה לעדות שלמרות השואה הגדולה והאיומה שהתחוללה על הקהלות שלנו, וכמו בתקופות קודמות שקמו עלינו לכלותנו, תשובתנו לקמים עלינו —

אנו קיימים ונתקיים וחיה נחיה:

מיר וועלן לעבן און מיר וועלן זיי איבערלעבן.

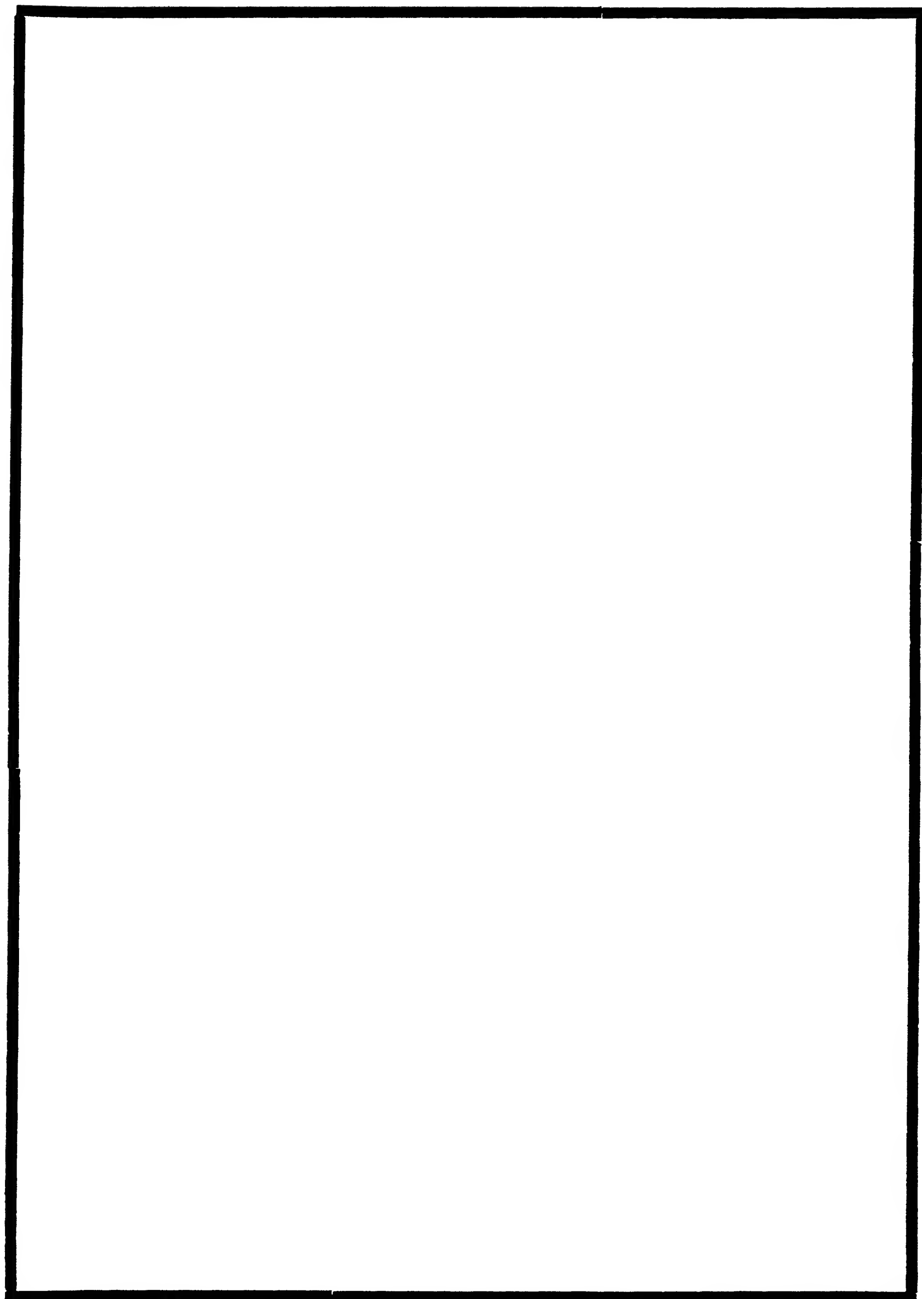

פגישת קבוצת נשים מסמורגון בישראל 20 שנה לאחר השחרור מהמחנות.

שורה ראשונה יושבות מימין לשמאל: 1. מרישה ענטעס (פיאלקו) 2. סימה לאסקאוו (רצין) 3. חיענע לבזורסקי (פייער) מסוויר.
שורה שניה יושבות מימין לשמאל: 1. פאניא רובינשטוק מווילעיקע. 2. קעיזע לעגאט (טל-שור). 3. מירה אנוליק (סטרז) ווילנא. 4. רובינשטיק, ווילעיקע. 5. פרומע גולדע לאסקאוו, 6. חנה אלפרוביץ. 7. פרומל אלפערוביץ, 8. נחמה שטרנוצקי (בר-און) סוויר.
שורה שלישית עומדות מימין לשמאל: 1. פאינע האחות מקובנה, 2. סאניע רובינשטיק (אגויר) מווילעיקע, 3. דורה קוועסקיס מקובנה, 4. טובה מגדיס (דונסקי), 5. עטע פדברזקי (ארליך) 6. משה צוקרמן (פוזניק), 7. חייה סדוביץ (זיסקונד), 8. שרה אלפרוביץ (אפשטין), 9. אלה פומוצניק (שפירא) 10. רחלה ענטעס (גרשון), 11. רחל פודברזקי (מילר), 12. לאה סווירסקי (הולצמן) מסווינציאן.

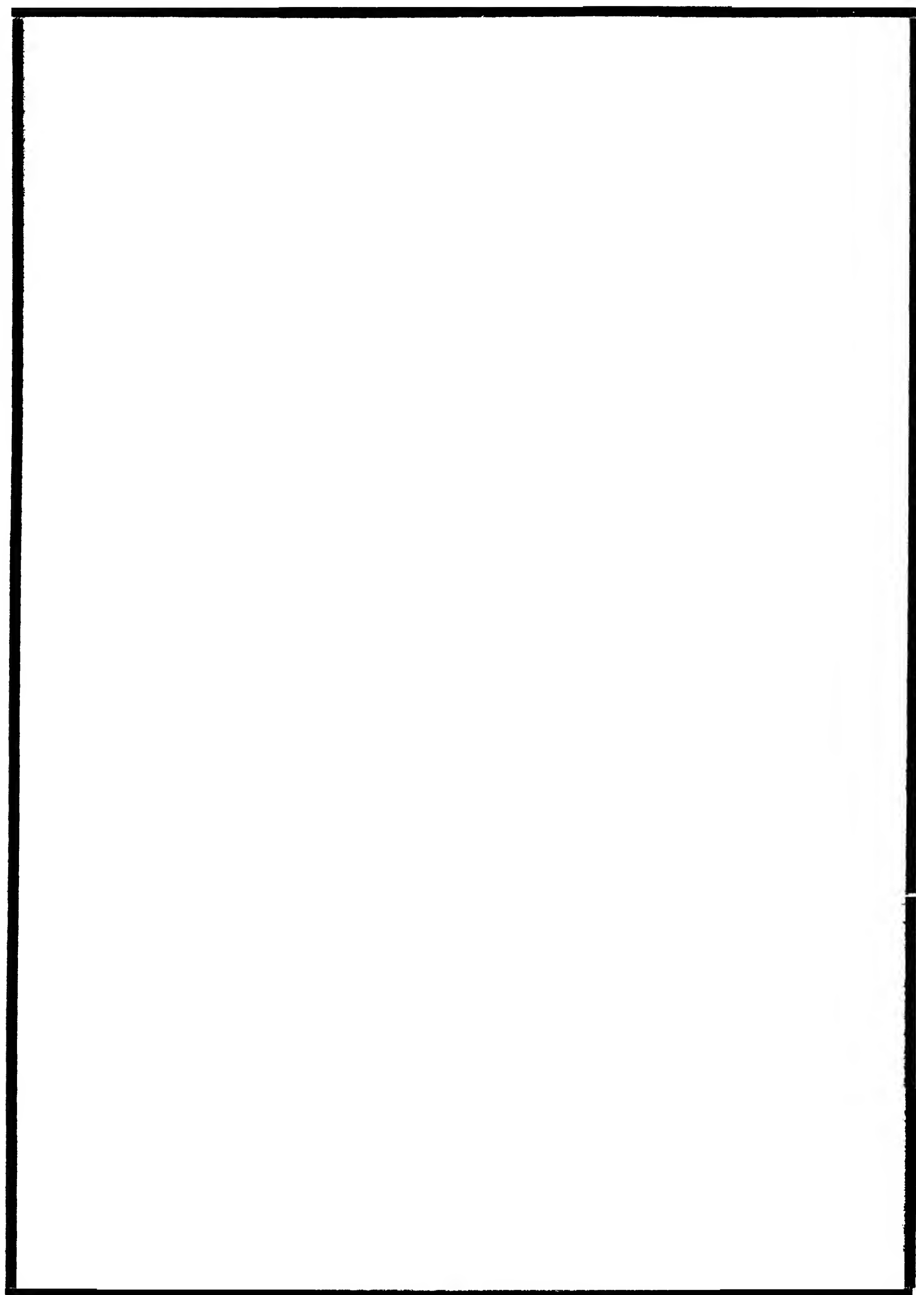
לזכרון יקירינו

אבא, אמא, אח ואחות, בן ובת, קרוב וידיד ורע.

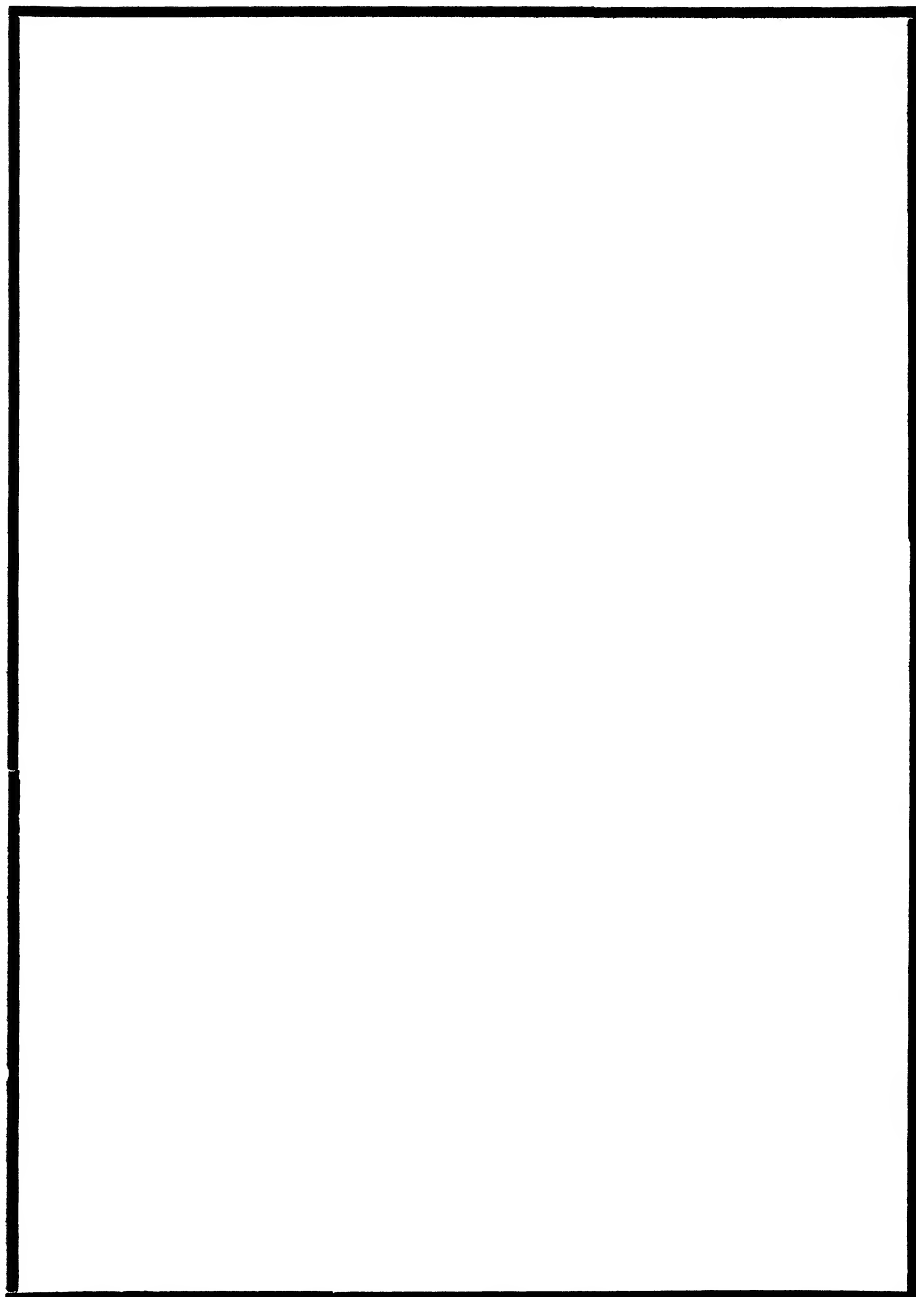
לזכרון יקירינו

אבא, אמא, אח ואחות, בן ובת, קרוב ידיד ורע.

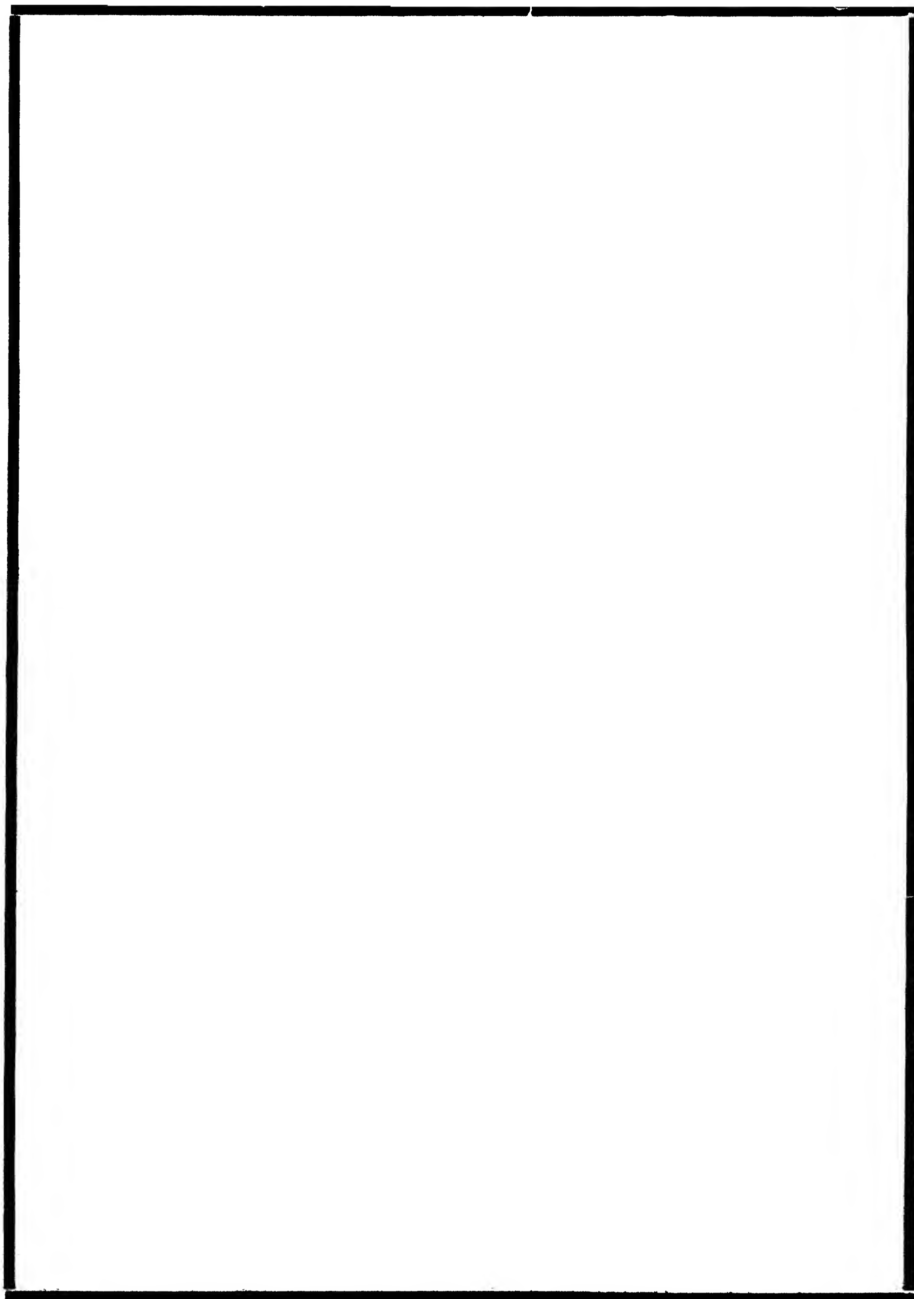
לזכרון יקירינו

אבא, אמא, אח ואחות, בן ובת, קרוב ידיד ורע.

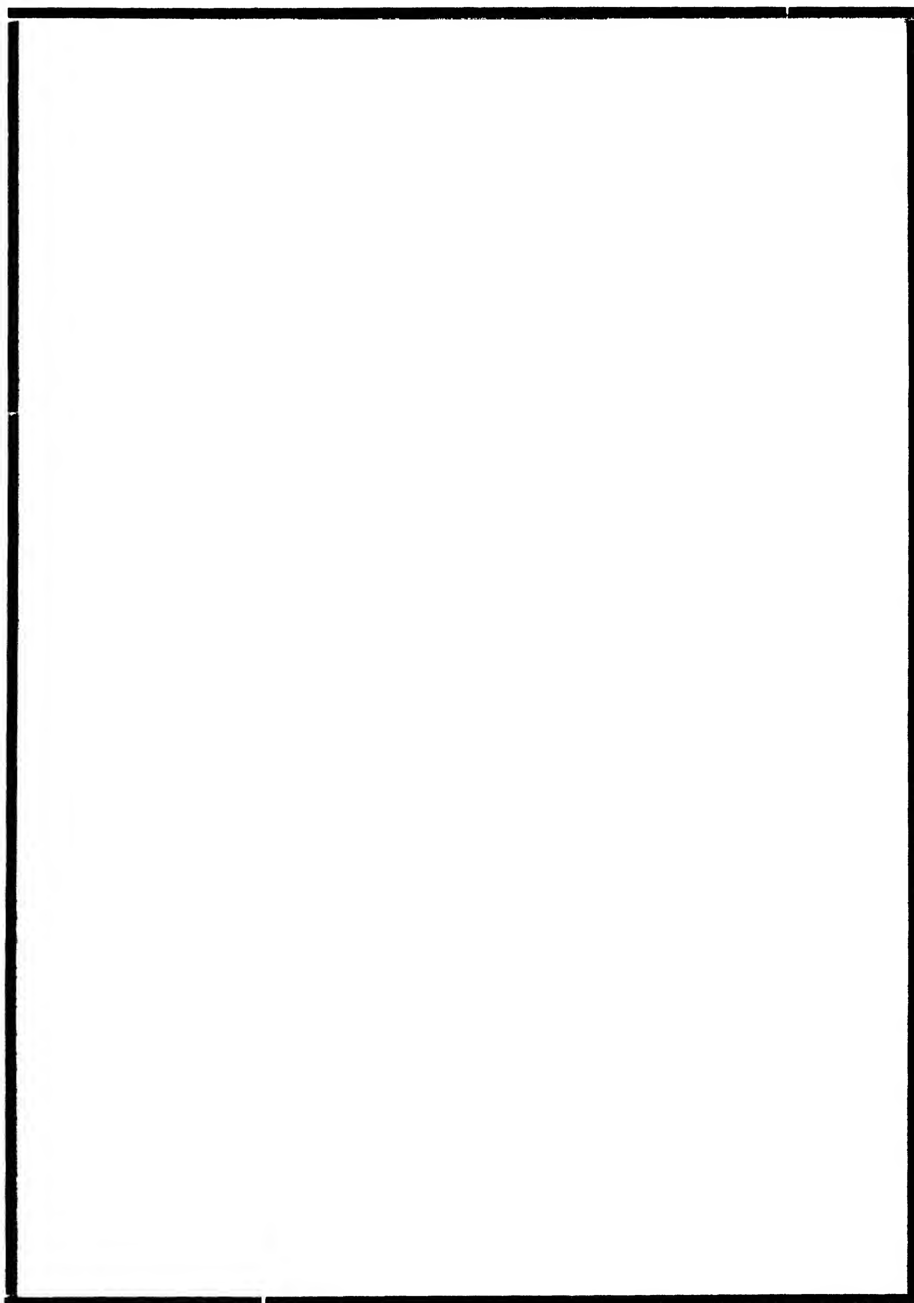
לזכרון יקירינו

אבא, אמא, אח ואחות, בן ובת, קרוב, ידיד ורע.

לזכרון יקירינו

אבא, אמא, אח ואחות, בן ובת, קרוב ידיד ורע.

ברוך סוצקובר / על במותיך חלל...

לזכר הנופלים לשחרור המולדת

„ברוך קרבנם בסוד־מות"

ברוך סוצקובר / **על במותיך חלל...**

לזכר הנופלים לשחרור המולדת

„ברוך קרבנם בסוד־מות"

מרדכי (מוטקה) כהן

נולד בקראסני פלך וילנא בטבת תרס"ו (דצמבר 1905) להוריו מאתילדה וצבי. קיבל חינוך דתי בבית הוריו, בגיל 6 למד בישיבה בוילנא.

בשנת 1918, כבר היה חדור רוח קרבית והצטרף לקומסומול שנלחם אז בקרבות רחוב בזמן חליפת המשטרים ברוסיה.

בשנת 1922 חזרו לסמורגון ואביו ר' צבי היה חזן ושו"ב בעיר. היה בוגר בי"ס „תרבות" וחניך הגמנסיה העברית בוילנא, מצעירותו חבר תנועת „החלוץ", היה פעיל בקלוב דרמטי, ולאחר הכשרה עלה ארצה בשנת 1925 והתישב בחדרה, עבד בחקלאות בפרדסי הדר. בזמן עלייתי ארצה בשנת 1929 מצאתיו כמנהל עבודה בפרדס מאירסון, אשר שם עבדתי גם אני. היינו יהודים יחידים בין הרבה פועלים ערבים. פעם בעת הפסקת מנוחה התבטא אחד הפועלים הערבים תוך שיחה על היהודים שהם „ולאד איל מות" (בני מות) מיד קם מוטקה ולמרות היותנו מעטים בין רבים, הוריד לערבי סטירה מצלצלת באמרו: — אני אראה לך מי זה „ולאד איל מות" ויותר לא העיזו הערבים ללגלג על היהודים.

כזה היה מוטקה, נועז ובעל רוח לוחמת וקונדסית גם יחד. היה חבר „הפועל" וראש פלוגת הסדרנים. היה חבר הגנה מסור מיום עלותו ארצה. היה מדריך מפקד וחבר טוב. פעיל במאורעות תרצ"ו—צ"ח. השתתף בהורדת מעפילים בחוף השומרון. היה מפקד החי"ש בחדרה. ומפקד בכמה נקודות חדשות בארץ בזמן הקמתן בתקופת „חומה ומגדל". היה בין הראשונים שהשתתף בקורס לימאות ופעולות חבלה. אהוב ואהוד על כל החברים אתם בא במגע.

ובשנת 1941 כשהסוכנות היהודית נתבקשה על ידי המפקדה הבריטית הראשית במזרח התיכון לגייס מספר מתנדבים לתפקיד צבאי נועז שהיה מכוון להכשלת מזימות האויב בסוריה לפני כיבושה בידי בעלי הברית, וכשלתפקיד זה נדרשו אנשים נועזים ואמיצים, היה זה טבעי שמוטקה היה בין הכ"ג יורדי הסירה מבחיריה של ההגנה, שנטלו על עצמם את פעולת הקומנדו. וביום המיועד 18.5.1941 בשעה 8 בבוקר יצאו הבחורים לדרך — יצאו ולא חזרו.

וכשם שיציאתם היתה סודית, פרט ליחידים שידעו על הפעולה, כן סופם לוטה בסוד המות. ומי יודע, אם אי־פעם נדע דרך מותם לאשורו וברגע שאני מעלה על הכתב את זכר מוטקה כהן 24 שנה חלפו מאז. ומצטיירת בדמיוני חזות מוטקה עם הבעת פניו הרצינית, או השובבית קונדסית,

השאיר בבית אשה ושני בנים, חברים ומכרים ברחבי הארץ.
ובהעלותנו את זכרו הננו גאים בו.

משה (משה'לה) ברנשטין

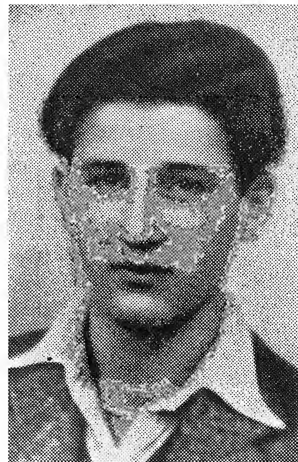
מצטייר בזכרוני הילד משה'לה בן חנה ויוסף ברנשטין, המורה שלי. מדי בקורי בבית המורה הייתי רואה את הילד בעל הפנים העגו־לים, עינים שחורות שהביעו רוך, תום, וטוב לב.

נולד בסמורגון בשנת תרפ"ד (1925). בזמן פלישת הגרמנים לפולניה היה בן 13, היה במחנה בוכנולד יחד עם אמו ואחיו הקטן, עבר את כל מוראות האימים באירופה. נותר שריד יחיד ממשפחתו, השתחרר מהמחנות והיה בין הראשונים שהוגלו לקפריסין. כש־חזר ארצה השתקע בחדרה. עם פרוץ מלחמת השחרור היה בין ראשוני המתגיסים. סיים בהצלחה את האימונים ב„מחנה דורה" שליד נתניה. לבקשת מכריו שיזהר וישמור על עצמו היות והוא נשאר שריד יחיד מכל המשפחה, היה עונה: „אם הצלחתי לעבור את תלאות האימים בשואה הנאצית בטח אתגבר גם כאן". אולם הגורל רצה אחרת.

הוא נשלח לחזית רמת־הכובש—קלקיליה ונפל ביום י"א ניסן תש"ח 20.4.48, בהגינו על העובדים בשדות רמת־הכובש, והובא שם לקבורות.

יהיה זכרו שמור אתנו לעד.

מרדכי גלזר

נולד בסמורגון בי"ד אדר תרפ"ט (26.3.29) להורים צפורה ואברהם, סיים בהצטיינות ביה"ס „תרבות". היה נער ער, מתמיד ובעל כשרונות, וחביב על מוריו וחבריו. חסון בגופו ועז ברוחו. עבר את מאורעות חיי הגטו במקומות שונים. בן שתים־עשרה נותק ממשפחתו ונשלח לעבודת כפיה. נמלט מהמחנה והבריח חברים שנדונו למות. חי ביערות. נתפס ונשלח לדכאו, הצליח בשנית להבריח יהודים. הסתכן בהביאו מזון לחבריו שלא יכלו להחזיק מעמד. נתפס בשלישית והולקה באכזריות. כששוחרר היה באפיסת כוחות. הבריא מהר וחתר מיד לעליה. מצא את אמו באופן דרמתי ברכבת נוסעים בגרמניה, לאחר חמש שנות ניתוק. ארגן את חבריו לצאת ברגל כמבריחי גבול בדרכי הרים עקלקלות, עודד את הנחשלים וחבריו היו אומרים: „אז מוטל גייט וועלן מיר אלע גיין"...העפיל לארץ ונכלא בקפריסין. שם התחפש כחולה והצליח לעלות לארץ והצטרף לחברת נוער במסדה

עם הפלישה הסורית השתתף בהגנת עמק הירדן ולחם בצמח ובדגניה. בהסתערות נגד טנקים של האויב בחצר דגניה נפל ביום ט' אייר תש"ט (18.5.1948) עם בקבוק מולוטוב בידו. היה ששי לחמשת אחיו שהושמדו באירופה הוריו התישבו בחדרה ואנחנו לא זכינו לראותו עוד.

תיקונים

בעמוד 6 מתחת לתמונה צ״ל בוביס במקום דובס.

בעמוד 8 שורה 14 צ״ל בכל במקום אכל. אזכר במקום בזכר.

בעמוד 9 בסוף העמוד חסרות שתי שורות:

מעמד של אציל לו ולבניו אחריו. מכיוון שעלה לגדולה נתמנה לראשם של כל יהודי ליטא. אולם מינוי זה היה מורת רוחם של יהודי ליטא. הם לא

בעמוד 24 שורה 12 צ״ל מוסינזון במקום מומסון.

בעמוד 34 שורה 17 צ״ל מרדפי הדובים במקום מדרפי.

בעמוד 138 שורה 1 צ״ל יעקב פאט במקום אברהם סוצקובר.

בעמוד 138 שורה 2 (כותרת) צ״ל מיט אברהם סוצוקבר במקום יעקב פאטן.

בעמוד 150 שורה 3 צ״ל געהייליקט במקום געהיילגיט.

בעמוד 268 שורה 2 צעשפרייטונג במקום צעשפריינוג.

בעמוד 332 מתחת לתמונה צ״ל גדושביץ במקום גדושברץ.

בעמוד 542 מתחת לתמונה „לוח הזכרון במרתף השואה על הר־ציון בירושלים״.

תוכן הספר

מבוא

אנשי מעלה

(רבנים, סופרים, אמנים ואישים)

עיר על יושביה

א. עד מלחמת העולם הראשונה

עיר על יושביה

ב. בין מלחמה למלחמה

מעטים מרבים

דמויות בעיר

מן השואה והחורבן

פרקי עדיות

לילדינו

דפי יזכר